

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

ISSUE No - CCLXXII (272)

February - 2021

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

Special Issue on

Understanding Contemporary Maoism in India

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social Research &
Development Training Institute,
Amravati

Editor

Dr. Shrikant M. B. Bhowate

Head, Dept. of Pol. Sci.

S.N.T. College of Arts & Commerce,
Ramtek, Dist- Nagpur
Secretary - Bhumkal Organization, Nagpur(M.S.)

The Journal is indexed in:

- ♦ Scientific Journal Impact Factor (SJIF) ♦ Cosmos Impact Factor (CIF)
- ♦ International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar INTERNATIONAL PUBLICATIONS

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

February- 2021

ISSUE No – CCLXXII (272)

**“Understanding Contemporary
Maoism in India.”**

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor :

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Editor:

Dr, Shrikant Bhowate

Head, Dept. of Political Science,
S.N.T. College Ramtek, Nagpur Mob:
9420304024

Web: www.sntcollegeramtek.com

Founder Member & Secretary
Bhumkal Organisation, Nagpur Mah.

Web: bhumkalorg.com

Email: bhumkalorg@gmail.com

Aadhar INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Editorial Board

Chief Editor -

Prof.Virag S.Gawande,

Director,

Aadhar Social Research &

Development Training Institute, Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

- ❖ **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.
- ❖ **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- ❖ **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- ❖ **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- ❖ **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- ❖ **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- ❖ **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- ❖ **Dr. D. R. Panzade**, Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- ❖ **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- ❖ **Dr. Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- ❖ **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- ❖ **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati
- ❖ **Dr. Hrushikesh Dalai** , Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are respncible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -

Prof.Virag Gawande

Aadhar Publication ,Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College,Amravati

(M.S) India _Pin- 444604 **Email** : aadharpublication@gmail.com

Website : www.aadharsocial.com **Mobile** : [9595560278](tel:9595560278) /

**“Understanding Contemporary Maoism in India.”
“Challenges of Internal Security in India”**

Editor,

Dr. Shrikant M. B. Bhowate

Head, Dept of Political Science,
S.N.T. College Ramtek, Nagpur Mob:
9420304024

Founder Member & Secretary
Bhumkal Organisation, Nagpur Mah.
Web: bhumkalorg.com
Email: bhumkalorg@gmail.com

Editor Board Member

Dr. Sanjay Gore

S. P. Arts & Com. College Gadchandur
Chandrapur

Dr. Prashant Wighe

Head,(Pol. Sci.). Bharti Mahavidhyalaya Amravati &
Vice President, Bhumkal Org. Nagpur

Dr. Deepali Bhowate

Asso. Prof. LAD & SRP College for Women,
Nagpur

Dr. Mangesh Acharya

Head (Pol. Sci.). Jeevan Vikas Mah. Devgram,
Narkhed, Nagpur

Dr. Priti Kale (Patil)

Department Of Sociology, Gondwana University
Gadchiroli.

Mr. Baban Meshram

Head, Dept of Sociology. N.M.D. College
Gondia

★ **A Special issue Published & FDP Organised by** ★

Bhumkal Organisation Nagpur &

Shri. Narendra Tidke College of Arts & Commerce Ramtek

in Collaboration with

***S. N. Mor & G. D. Saraf College Tumsar,**

***Dr. Madhukarrao Wasnik P. W. S College Nagpur,**

***S. K. Mahavidhyalaya Dahihanda Akola,**

***S. P. Arts & Com. College Gadchandur Chandrapur,**

***S. P. College Chandrapur, * Y. G. Patil Memorial College Nagpur**

Member & Coordinators

Dr. Arvind Sovani

Dr. Sanjay Gore

Dr.Pramod Shembharkar

Dr. Rahul Bhagat

Dr. Sushant Chimankar

Mrs. Sunita Gawai

Dr. Nitin Katrojwar

Mr. Raju Lipte

Mr. Amol Satpute

Dr. Milind Tulase

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
0	Editorial Note –The Perception of Understanding Contemporary Maoism in India.	Dr. Shrikant M. B. Bhowate	VIII
1	Naxalism: An India's Tremendous Internal Security Problem	Asst. Prof. (Dr.) Arvind Kumar Kushwaha	01
2	Naxalite Problem : A View	Dr. Radheshyam Dipte	06
3	Knowledge Production and Construction of False leftist Legacy	Ajay Choudahry	12
4	Naxalism in India and Challenges of Internal Security	Akash Baburao Lonkar	21
5	Naxalism And Tribes In India	Dr. S.K. Goyal,/Dr. Bharti Savetia,	27
6	Indian Democracy and Naxal Movement: A Persistent Challenge	Dr. Deepali Bhowate	31
7	Administrative Problem and Challenges in Maoist Affected Areas.	Dr. Imran Ahmad	37
8	Sustainable Forestry as an answer to Naxalite problem	Dr. Prashant Tambe	42
9	Tribal Development: Policies and Issues	Dr. Prity Kale Patil	48
10	Challenges Of Internal Security In India	Dr. Manish B. Vyas / Dr. Meena A Deshmukh	52
11	Naxalism for the Tribal and Governmental System: A Challenge.	Dr. Ramesh Ramrao Bainwad	58
12	Tribes and Naxalism	Adeshkumar B. Raut	64
13	Naxalism And Its Effects On Tribal Society	Dr. Alpana Vaidya	68
14	Naxalism: Political Party System and Parliamentary Democracy	Dr. Gokul Mundhe	72
15	The structural roots of violence: Democratic deficit and the cost of the Naxalite Movement in India	Dr. Suresh Babu	77
16	अर्बन नक्सल की वैचारिकी और पोस्ट ट्रुथ: गुरिल्ला राजनीतिक पद्धति और घातक परिणाम	डॉ. अनुज कुमार मिश्रा	83

17	भारत मे माओवाद तथा मानवी अधिकार	बाबा मुरलीधर मेश्राम	90
18	नक्सलवाद: भारत की आंतरिक सुरक्षा के लिए चुनौती	डॉ. शुभ्रा मिश्रा	94
19	नासूर बनता नक्सलवाद	डॉ० कामना जैन	100
20	आदिवासी क्षेत्रों में नक्सलवाद का विस्तार (झारखण्ड के विशेष संदर्भ में)	संजय कुमार	109
21	माओवाद: राजकीय व सामाजिक समस्या	डॉ. संजय पंढरीनाथ गायकवाड	114
22	नक्षलवादी चळवळ,सत्यशोधन समिती आणि वास्तव	डॉ.प्रशांत विघे	119
23	हिंसक लढावू यंत्रणा म्हणजे नक्षलवाद	डॉ.दीपक कृ.राऊत	126
24	शहरी नक्षलवाद — एक राष्ट्रीय आव्हान : भ्रम आणि वास्तव	डॉ. श्रीकांत मि. ब. भोवत	130
25	‘नक्षलवाद : अंतर्गत नक्षलवाद—एक गंभीर आव्हान’	डॉ. रामदास बाबाजी निहाळ	144
26	भारतात माओवादी यथार्थता की रक्तपातास आमंत्रण? एक अध्ययन	डॉ. मुकुंदा गोपाळराव मेश्राम	151
27	माओवाद— नक्षलवाद संपविण्यासाठी शासनाच्या उपाययोजना	डॉ. निशा सीताराम मोर	160
28	गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवाद आणि ग्रामीण विकासाच्या वित्तीय प्रशासनाचा अभ्यास	डॉ. मनोज तेलरांधे	167
29	नक्षलवाद आणि त्यांचा आदिवासी समाजात होणारा परिणाम	डॉ. अजय पेत्रस बोरकर	173
30	भारतातील माओवाद चळवळ — स्वरूप आणि प्रभाव	प्रा.राजेंद्र घोरपडे	177
31	नक्षलवादाचा उगम, कारणे व उपाययोजना	डॉ. बबीता येवले	183
32	नक्षलवाद, शासन आणि आदिवासी समाज	डॉ. अनमोल शेंडे	187
33	पेसा कायदा एक संजिवनी	डॉ. राजेद्र ज. कांबळे	194
34	पाचवी अनुसूची— पेसा आणि अदिवासींची ओळख	सुधाकर के. माटे	197
35	शांततेतून विकासाच्या प्रक्रियेत नक्षलवादी कारवायांचा अडथळा ?“ महाराष्ट्राच्या संदर्भात एक चिकित्सक अभ्यास . . .	डॉ. संदीप वि. घोडके	207
36	नक्षलवादी चळवळीच्या सशस्त्र क्रांतीचे लोकशाही व्यवस्थेत नैतिक प्रासंगिकता	डॉ. पद्माकर प्रेमदास दारोंडे	211
37	नक्षलवाद — एक समस्या	डॉ. लोकेशकुमार एच. नंदेश्वर	218
38	भारतीय लोकशाही शासन व्यवस्था आणि नक्षलवादाचे अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हान	डॉ.प्रशांत प्रभाकरराव सराफ	223

39	समकालीन नक्षलवादी चळवळ एक समज गैरसमज	डॉ. रवींद्र मुरमाडे	227
40	नक्षलवाद : एक सामाजिक अध्ययन	डॉ. राजेद्रं यादवराव बारसागडे	230
41	नक्षलवाद्याचा आदिवासीच्या शासकीय योजनावर परिणाम	विलास विश्वनाथ मेश्राम	235
42	नक्षलवादी आणि आदिवासी: एक दृष्टिक्षेप	डॉ. हिराचंद चोखाजी वेस्कडे	241
43	“नक्षलवादी चळवळीचा आदिवासी समाजावर होणारा परिणाम,”	डॉ.पोर्णिमा सुप्रेश्वर वाहणे.	246
44	महाराष्ट्रातील नक्षलवाद	डॉ. निशा अशोक कळंबे	250
45	नक्षलवाद आणि आदिवासी समाज	डॉ. सरला वसंतराव मेश्राम	255
46	नक्षलवाद व नक्षलवाद्याचे आदिवासी समाजावर होणारे परिणाम	आदित्य प्रकाशराव कनेर	260

BHUMKAL ORGANISATION MOVEMENT
(For Development & Non-Violence)

Bablaie Mata Bridge, Juvi Nafa Bhamragad

Bhimsetu Bridge, Yeramnar, Aheri

Public Meeting for development, Nelgonda, Bhamragad

Public Meeting for non-violence, Damrancha, Aheri

OBJECTIVES - BHUMKAL ORGANISATION, NGP

- ♦ Play a responsible role in inculcating the values of the Indian Constitution enacted by Dr. Babasaheb Ambedkar and to work for social, economic and political justice.
- ♦ Creating a Naxal violence free society, exposing Naxalite/Maoist politics in remote villages and cities, emancipating the youth, students, and citizens from the influence of violent Naxalite ideology.
- ♦ Highlight the development problems in the Naxal-affected areas, propose new models of development in these areas, to implement them through direct public participation, to raise voice against corruption and other exploitative practices.
- ♦ Create awareness on socio-economic-political development and other issues in the Naxal affected area.
- ♦ To work for Reintroducing people into mainstream, who have gone astray in Naxal movement and restoring a happy livelihood for them.
- ♦ Take notice and create awareness against the wrong policies of the government. to try for the implementation of socially useful developmental policy, to put pressure on the government machinery for actual implementation of government schemes.

Editorial Note

I am happy to publish this special issue comprising research papers on "**understanding contemporary Maoism in India**", and challenges of internal security of the nation. This is a very complex issue in the Indian polity. There are many issues and different controversial perceptions among intellectuals in this regard. We are trying to focus on some issues but can't reach up to entire perceptions in this publication.

What is Maoism in reality? Maoism popularly known as Naxalism in India which began in 1967 in an organised form with advanced preparation of violent tactics and ideological support. Basically some communists who were not having faith in parliamentary democracy since independence started violence, after a certain time formed different organizations for revolution like in China and Soviet Russia. In fact this movement is based on communism but is different from other parliamentary communist parties in India. This movement had focused on the many key issues that the government has failed to bring justice to the downtrodden or backward communities. In fact it was impossible to satisfy people on all issues immediately after independence but due to denial of social justice the poor and deprived got influenced by the Naxal organization. Due to propaganda tactics of Naxal movement many people misled and joined them but many of them returned in the main stream of parliamentary process.

The common understanding even today is that the Naxal movement has emerged due to the exploitation and unequal treatment suffered by the masses at the hands of the upper castes in a democratic structure. There are various opinions about this movement and it has influenced many renowned authors, social activists towards the Naxal movement. This has contributed in making this movement philosophically strong at the ground level. On the contrary government even though the government was aware of the basic issues it derelicted in its duty to provide practical policy programs, this provided the violent movement an opportunity to expand its organizations wherever it was possible. During last 15 to 20 years these years various documents were published by Naxal organizations on the internet and many theoretical works of many philosophers, social activists claiming the emergence of Naxal movement to be social and non-political came to light. Looking back at the murders and injured history of the movement, we find that mostly common people were affected, the tribal and forest areas remained underdeveloped due to this crisis and dirty politics in this domain. Majority of people today are tired with the worsened situation and openly coming out against this violence. People are demanding development and provision of fundamental needs at the same time they express no faith in Naxal movement like earlier as they have understood the true desire and objective of the movement.

The graph of Naxal movement shows that violent activities and incidents are more in number compared to any other violent activity in the nation also in comparison to terrorist activity in the border area. Prime Minister of India Dr Manmohan Singh for the very first time mentioned officially that it is the biggest threat in the nation. This conclusion was on the restructure and strength of Naxal movement as they joined around 35 similar organizations and started common agenda under one umbrella organization known as CPI-Maoist.

This movement functions on two different grounds, one in the forest area for making an army (PLGA) and second in urban area for making favourable philosophical situation and creating atmosphere for naxal movement (front Organisations ie. Urban naxal). This movement has also organised several organisations under the constitutional parameters and working democratic way to inspire people to join this movement. This organisation gets involved and structures itself around the local issues in the urban area. The modus operandi of naxal movement is to work with civilians for social causes and come in contact with them for ideological discussion and later pick up some people for various activities naxal movement. Through this method they have join many students and leaders in this organisations.

The movement is more dangerous to the nation and against peaceful democratic process. In fact the ideology of the movement is not so much mature, the ambition is not beneficial to the common people, the future is not practical, the base is not trustworthy, the propaganda is not real, the issues organised by this organisation were not always in a proper manner. Thus, there are several parts of the movement is not justiciable in the todays scenario. The ideological philosophers always ignore the fact and promoted violence as mao said '**power come through barrel of gun,**' is the base of the movement. The so called and identified enemies by the naxals movement have not been harmed so much but instead tribals, dalit, poor, laboureres in rural area get more affected and brutally killed by them for a illogical causes. According to my knowledge this movement has completed more than 70 years eventhough they cannot raise important issues in front of the nation and has not become successful in providing justice to common people in their impact area sucessfully. There are lot of issues raised by Naxalites sucesfully but we need to think on the solution today instead of discussing those issues over and over again. I fill every time that Naxalites and their supporters tried to create issues more complicated rather than reach to solution, justice and peace.

Government could not stop this violent movement through their policies because here are several problems with development projects due to non practical approach. In fact the government machinery & policy implementation process is not proper at ground level. ***Till now, thousands of people were killed either as a police, Naxalite, police informers or naxal informant. The bad in this crisis is that all those are Indians first.*** There is the long history and horrible tacttics of naxal movement but result is what? Why these killings? for whom? and for what? Maoist are killing innocents for communist state as Karl Marx described. It is just a Ethiopia, never existed in China nor in Soviet Russia after successful revolution.

There are so many important questions in front of us and cannot answered definatly by this movement. Whether this movement have better future in the India society? Whether the ideology of this movement is suitable and perfect answer to socio-economic-political conditions in Indian society, Whether this movement has the Ideal option against caste problem in India? Whether creator of this Movement have shown faith constitutional pholosophy of Dr. Ambedkar and likeminded in india? Whether this movement would bring unconditional social justice in india? Whether the Marx or Maois is ideal to understand indian socio economic problems than others. It had made important changes and given direction for socio economical political change in the world but it's revolutionary tactics was

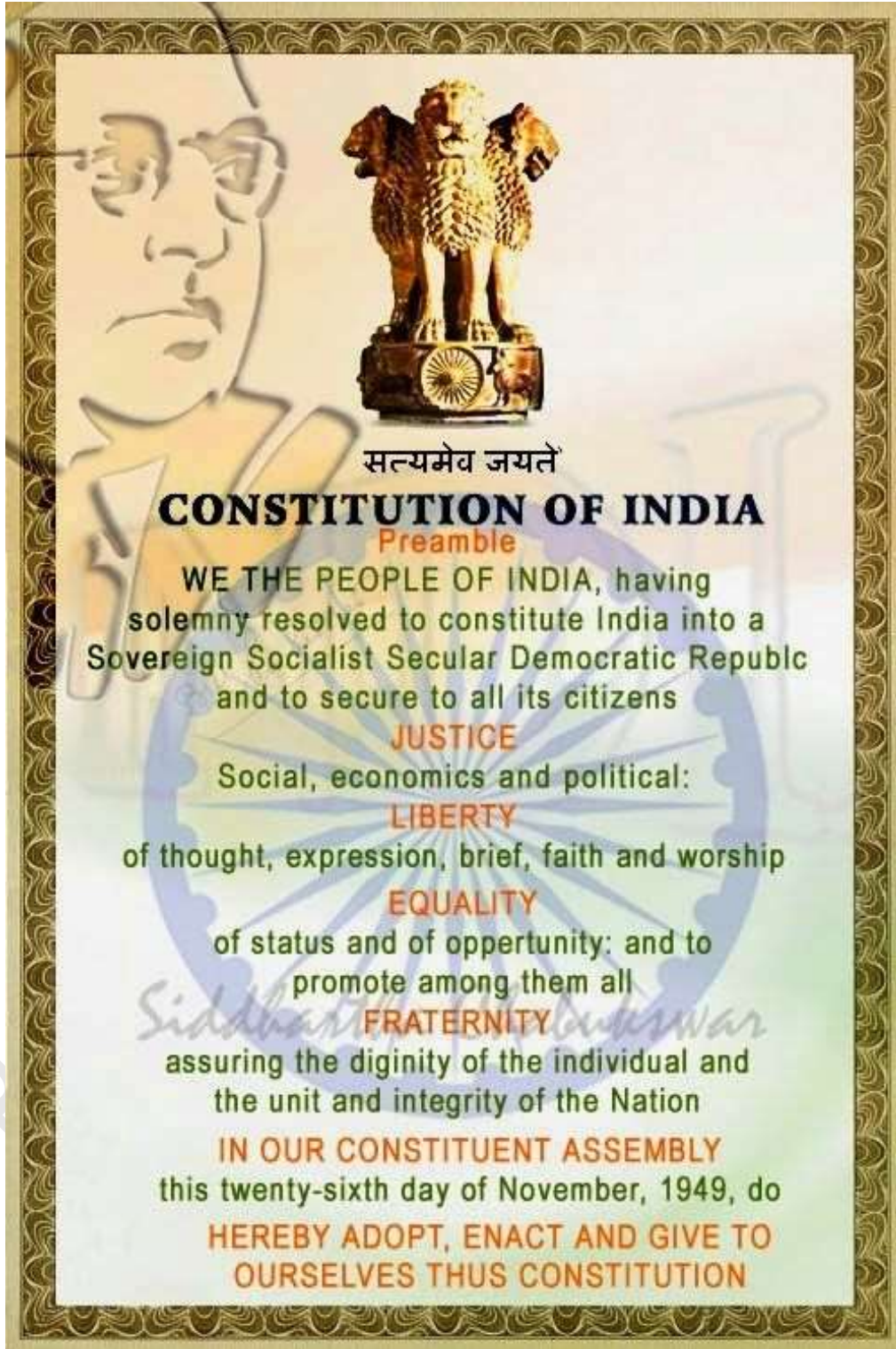
situational and was the trend till mid 19th century. We cant forget that Maoist leaders of China criticises the tactics of naxal movement during a meeting with leader of CPI-ML in 1970? Even creator of this movement was also fedup with the unwanted violence but was unable to stop it. Till now it is carried out and every day some one is loosing his life for the false dreem. My point is that how long common people would sacrifice on the name of revolution and social change? Is't there other path for justice instead of violence? what is the solution in the current scenario? I think there is a time for civil society to come forward against violent to save humanity, to save life of poor, labour, common people if government is fail for the same. I fill there is need of intervianation by civil society with better understanding aganinst this Violent Movement. *I described my perception in this editorial note but researcher many have different view i respect all those but is not my opinion.*

We some non political civil society member and professors who believe only in constitutional phylosophy of Dr. Ambedkar started a peace and development movement under the **Bhumkal Organisaton Nagpur Maharashtra for beter future** in a organized way. **Our objective is purely as given in preamble of indian constitution and core objective describe by its creator in his life.** We are aware of naxal movement in naxal affected area and also its urban perspective'. some of the us are belong to naxal affected area, someone are researchers on naxal issue came together for better soluton. **Our perspective is to save Humanity and life of innocents in Naxal affected area.** We are away from any political party or organization behind the political parties (like RSS or others). We are working against Naxal/ Maoist violence and its false propaganda in rural and urban area. For the above purpose, we have oganised many program in the naxal affected area and also in urgan area. Some ideal development project also implemented to show the alternative perpective and ideal solution in naxal affected area. In this regard recently a FDP were organized. It was the first national program and series of lecture, specialized on various aspects under the title "**Understanding contemporary maoist Movement in India**" for its better understanding. I hope that this articles and FDP Video will be really help to save several student, civil society organizations,.innocent people in future and will be better perception to all.

After we started this peace and development movement many people and youth Join us. We always welcome everyone who is interest in social service in the interest of Humanity and fundamental development in real sence. There is need to work on this issue by the civilians for our brothers and sisters in naxal affected area. We belive that only common people can work from their own place in urban areas or in naxal affected area in different role for better solution.

At the end of the editorial note I thanks to all the contributers of FDP who deliver lecture in the different aspects, is the directions of research. I thanks to all the principal of the coloborative colleges, coordinator who support and encourage us for this ideal program and research activity. I specialy thanks Dr. Vivek Kumar (JNU) for his ideal perception to the FDP and research papers. I thank Mr. Avinash Sovani as a representative of senior of our team for his hard work even in old age, Mr. Rakesh Sarade for his restless techincal contribution. I hope this research journey will carried out in future also for better future in India for peace and development. **Thank you.**

Dr. Shrikant M. B. Bhowate

Our Philosophical Inspirations

Naxalism: An India's Tremendous Internal Security Problem

Asst. Prof. (Dr.) Arvind Kumar Kushwaha,

Chaudhary Mahadev Prasad (CMP) Degree College Prayagraj, India.

India has been a great and vibrant country for centuries, here is the origin place of different types of civilizations, traditions. India has many languages, cultures, communities and tribes that pose both strength and security challenges to India, but one of the greatest achievements is perhaps the ability of the Indian states to accommodate so many diverse communities and political cultures within an evolving, adaptable and flexible federal structure. Seventy two years of independence has exhibited extensive trouble and conflicts among a large section of the population with threats like naxalism, terrorism, unemployment, unbalance development radicalism, orthodoxy, illiteracy, over population and political instability etc. Here we are going to flash on the naxal problem. Indeed naxalism is serious internal security concern of India.¹

The term Naxalites comes from Naxalbari, a small village in West Bengal, where a section of the Communist Party of India (Marxist/CPI-M) led by Charu Majumdar, Kanu Sanyal, and Jangal Santhal initiated an uprising in 1967. On May 18, 1967, the Siliguri Kisan Sabha, of which Jangal was the president, declared their support for the movement initiated by Kanu Sanyal and their readiness to adopt armed struggle to redistributed land to the landless. The following week, a sharecropper near Naxalbari village was attacked by the landlord's men over a land dispute. On May 24, when a police team arrived to arrest the peasant leaders, it was ambushed by a group of tribals led by Jangal Santhal, and a police inspector was killed in a hail of arrows. This event encouraged many Santhali and other poor people to join the movement and to start attacking local landlords.² Mao Zedong provided ideological leadership for the Naxalbari movement, advocating that Indian peasants and lower class tribals overthrow the government of the upper classes by force. A large number of urban elites were also attracted to the ideology, which spread through Charu Majumdar's writhing, particularly the Historic Eight Documents which formed the basis of Naxalite ideology. Similar to that establishment by Mao, Naxalites tries opponents and execute with axes or knives, beat or permanently exile them. At the time, leaders of this revolt were members of the CPI (M), which joined a coalition government in West Bengal just a few months back. Leaders like land minister Hare Krishna Konar had been until recently trumpeting revolutionary rhetoric, suggesting that militant confiscation of land was integral to the party's programme. However, now that they were in power, CPI (M) did not approve of the armed uprising, and all the leaders and a number of Calcutta sympathizers were expelled from the party.

Subsequently, in November 1967, this group, led by Sushital Ray Chowdhury, organized the All India Coordination Committee of Communist Revolutionaries (AICCCR). Violent uprisings were organized in several parts of the country. On 22nd April, 1969 (Lenin's birthday), the AICCCR gave birth to the Communist Party of India (Marxist-Leninist) (CPI (ML)). Practically all Naxalite groups trace their origin to the CPI (ML). A separate offshoot from the beginning was the Maoist Communist Centre (MCC), which

evolved out of the Dakshin Desh group. The MCC later fused with the people's War Group to form the Communist Party of India (Maoist). A third offshoot was that of the Andhra revolutionary communists, mainly represented by the Unity Centre of Communist Revolutionaries of India (Marxist-Leninist) (UCCRI-ML), following the mass line legacy of T. Nagi Reddy, which broke with the AICCCR at an early stage.³

The early 1970s saw the spread of Naxalism to almost every state in India, barring Western India. During the 1970s, the movement was fragmented into disputing factions. By 1980, it was estimated that around 30 Naxalite groups were active, with a combined membership in number of thousand. Contention was over the development of minerals and raw materials in the areas, and development of a paved road to transport them, along with the order the road brought. If the government could construct a road, the rebels would have lost, if the rebels could continue thwarting road development, the government would have lost.⁴ Around 1971 the Naxalites gained a strong presence among the radical sections of the student's movement in Calcutta. Students left school to join the Naxalites. Majumdar, to entice more students into his organizations, declared that revolutionary warfare was to take place not only in the rural areas as before, but now everywhere and spontaneously. Thus, Majumdar declared an annihilation line, a declaration that Naxalites should assassinate individual class enemies (such as landlords, businessmen, university professors, police officers, politicians of the right and left) and others.

The chief minister, Siddhartha Shankar Ray of the Congress Party, instituted strong counter-measures against the Naxalites. The West Bengal police fought back to stop the Naxalites. The house of Somen Mitra, the Congress MLA of Sealdah, was allegedly turned into a torture chamber where Naxals were incarcerated illegally by police and Congress cadres. CPI-M cadres were also involved in the state terror. After suffering losses and facing the public rejection of Majumdar's annihilation line, the Naxalites alleged human rights violations by the West Bengal police, who responded that the state was effectively fighting a civil war and that democratic pleasantries had no place in a war, especially when the opponent did not fight within the norms of democracy and civility.⁵

Important components which are responsible for the growth of Naxalism

There are some causes which are responsible for the growth of Naxalism *viz.*

- i. Mismanagement of forest is one of the main reasons for spread of Naxalism. It started with the British government. The monopolization of the forest started with enactment of various forest laws. The integration with the wider world led to an influx of a new class like moneylenders. The administrative machinery became more exploitative and extortionate at functional level.
- ii. Even during the post independence era, the government was not able to stop the process of tribal alienation and their displacement caused by large projects. Even the issues of food security were not fully sorted out. Consequently, Naxalism spread in Orissa and other states in India. Naxalism attracted people who have poor livelihood like fishermen, washermen, barber, farmers, labourers and bamboo cutters. The government policies have failed to stem the growing inter and intra regional disparities. The poor people think that Naxalism can provide solutions to their problems.

- iii. The other reason which was responsible for Naxalism was the half-hearted implementation of land reforms by the government that yielded negative results. The agrarian set up has not been defined in the absence of proper implementation of survey and settlement. This further damaged the agriculture production and the rural economy. Absence of proper industrialization has failed to generate employment for rural people leading to dissatisfaction with the government.

The Naxalite threat is the biggest security problem for India's future as its effects are multi-layered. The Maoist movement highlights India's internal weakness, which makes India also vulnerable to external threats. As part of globalization, threats such as the Naxalite movement can no longer be viewed as simply internal as it also affects external security. Another reason why the Naxalite are the biggest threat to security is because of the way it affects India's economic development. This is apparent in several ways. For example, the more the Maoists concentrate on the poor and marginalized regions of India the more economics development will be hampered. The Naxalite rebels are no longer just focusing on remote jungle but on urban centers. For India to continue being able to withstand outside security threats, it must build up its infrastructure, its defense and its people. In the term of lifting its citizens out of poverty, India has a long way to go, and continued economics growth is integral to India's development as a strong global player. The Naxalite activities are using up scarce resources on defense and internal security when it should be spent on areas such as social development.⁶

The Naxalite movement is also the biggest threat to India, in the term of the effects on its citizens and what it means for democracy and rule of law. Not only has there been a great loss of life since the conflict between guerrillas and military, but addressing the problem through violence risks polarizing people further and driving them to subservience. The guerrilla warfare is a threat not only to citizens' lives but also their properties. Too impatient and desperate to wait for government intervention, civilians such as landlords are taking matters into their own hands.⁷

Measures

The complexity of the causes of the Naxalite problem as well as its implications both for internal and external security reflects a solution that is multi-dimensional and calls for a synergy between the Central governments and the states. In order to comprehensively dissolve the Naxalite threat, the government has to address its root causes. Socio-economic alienation and the dissatisfaction with the widening economic and political inequality will not be solved with military force alone, which seems to be the main instrument employed by the government. The problem calls for a three-pronged solution: social and economic development, multi-lateral dialogue and military force.

Socio-economic development: As the Naxalites are fuelled by discontent from the marginalized and the poor, a larger percentage of the national budget must be allocated to addressing the needs of these regions. More of the national expenditure needs to be focused on developing these poorer regions through initiatives regarding health, education, social welfare and rural and urban development. Government service delivery should be improved in these tribal areas. Both state and government must ensure that things such as statutory minimum wages, access to land and water sources initiatives are implemented. In coming up with strategies for national economic growth, the government must always bear in mind the

possible effects of fast growth for all socio-economic groups in a country as large and diverse as India. If the social needs of these marginalized people are addressed, there will be no discontent to fuel the Naxalite's movements.

Dialogue: Second, the government should initiate sincere dialogue with these marginalized groups, the Naxalites and state leaders. The popularity of Naxalites with the *adivasis* is a reflection of the fact that the government has been unaware or "unapologetically indifferent to their plight". By communicating and starting a dialogue between these stakeholders, these groups will feel that they are being listened to. By opening dialogue, the government can give opportunity for the rebels to join the mainstream by showing them that solutions can be created together with the government, by being part of the political system in a legitimate way. They no longer need to resort to violence to get the state's attention. For example, the former director-general of Andhra Pradesh concluded that as a result of the ceasefire and dialogue with Maoists in 2004, the violence in the state decreased by 80-90 percent in the region. As David Pilling noted, the challenge for India's leaders will be to allow the necessary development in these poverty-stricken areas while acknowledging the rights of a neglected Indigenous group.⁸

Military: Currently, the main instrument employed by the government to address the Naxalite threat is the increasing use of the military. While some military force is still needed to combat against the Maoist guerrillas, it should not be the only solution. By only addressing the issue by brute force, government risks alienating civilians who are caught in the middle. Coercion of the state will only encourage people to rally against it.

Governance: The growing Naxalite insurgency also reflects a flaw in the federal structure. Since law and order is seen as a state responsibility, the central government is unable to be implementing a coherent national strategy to address the threat. Ganguly notes that "in the absence of a near complete breakdown of public order or without the express request of the afflicted state, the central government cannot intervene." The government has the overall responsibility of mobilizing development, but it cannot do so without the support of the states. The central government and the states need to cooperate together to solve the internal security threats and co-ordinate the implementation of this multi-dimensional approach. Both organizations must complement and support each other's initiatives and strategies.⁹

Conclusion

The solution of naxalism problem is not in military measures but in real non military measures. The first we have to do to choke all types of external connections. These groups should be completely separated from them so that no contact with them remains. In this way whatever help they were getting will definitely stop, in this way they will break completely and think about surrender measures. We should come forward to help them at this time and help them in all ways so that they have faith in us. We should help them in various ways like the development works, education initiative, moral support, cultural support, technological support and try to add him to main stream to our Indian society. In this way we can solve this tremendous problem with the help of good conversations and genuine work of development like other areas of our country. Therefore the state must start to fight the conflict legally, minimize collateral damage, strengthen the leadership of the security forces and abstain from any human rights violation. The security forces should better start protecting the population

living within the area of conflict instead of merely confronting the Maoists on large scale. The Naxalite movement must be challenged politically by presenting better alternatives to the Maoist approach and offer new perspectives. In this regard the state should start addressing the basic needs of the poor and fulfilling its main responsibilities to deliver human development to these disadvantaged areas.

References

1. *Gaur, Madan, India 40 Years after Independence, Press and Publicity Syndicate of India, Bombay, 1998.*
2. *Bindra, S.S. India & her Neighbours: 'A Study of Political Economic & Cultural Relations & Interaction, India publications, New Delhi 2004.*
3. *Bonsle. K. Rahul, India's National Security; The Asymmetrical Challenges, Knowledge World Publication, New-Delhi, 2004.*
4. *Raghavan, V.R., The Naxal Threat: Causes, State Response and Consequence, Vij Books India Pvt Ltd, New Delhi, 2011.*
5. *Joshi, P.C., Naxalism: At a Glance, Vij Books India Pvt Ltd, New Delhi, 2011.*
6. *Dwivedi, Maman & Chakravarty Internal Security Threats in South Asia, Kalpaz Publications, New Delhi, 2013.*
7. *Singh Prakash, The NAXALITE MOVEMENT IN INDIA, Knowledge, New Delhi, 2014.*
8. *Jha, U.C. (Dr.) Armed Conflict and Environmental Damage, Vij Books India Pvt Ltd, New Delhi, 2014.*
9. *Mehrotra Santosh, Countering Naxalism Challenges with Development of Social Justice and State Security longman, New Delhi, 2014.*

WEBLIOGRAPHY:-

<http://www.cia.gov/library/Publications/the world – factbook/fields/2034.html>

www.census.gov.PK/areadensity.htm/religion.html

www.census.gov.pk/area density.htm

www.cia.gov/ library/ publications/ the world - fact book/geos/bg. html.

www.cia.gov/library/publications/the world-fact book/field/2034.html.

www.cia.govt/library/ publications/ the - world fact book field/2034. html.

Journals/Paper/ Magazines

Strategic Analysis, Institute for Defense & Analyses, New Delhi.

Strategic Analysis, Institute for Defense Studies & Analyses (IDSA) New Delhi.

Rakshartha, University of Allahabad, Prayagraj, India.

The Times of India

Hindustan Times

The Hindu

Front Line

World Focus

Outlook

India Today

Naxalite Problem : A View

-Dr. Radheshyam Dipte

HoD, English S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G.D. Saraf Science College, Tumsar
Dist-Bhandara (M.S.) 441912

ABSTRACT :

The major issues the country is facing are the Jammu and Kashmir conflicts (as old as independent India itself), the separatist movements in the North Eastern states (which date back to the early 1950s) and the Naxalite insurgency (which started in West Bengal in the late 1960s). In 1967, oppressed peasants inspired by the communist movement raised their bows and arrows against the feudal landowners in Naxalbari.

The Naxalite movement has the various fragmentations of communist ideologies in India over time. Naxalism has its own tumultuous history. The creation of the Communist Party of India (CPI) in 1925 consolidated the presence of communist ideology in the country. At the Seventh Congress of the Communist Party of India in Calcutta in late 1964, the schism between the CPI and the CPI-M was brought about by the tensions between the two communist giants of the time- the USSR and China. In fact, at its peak in 1969, Mazumdar officially split from the CPI-M by forming the Communist Party of India- Marxist Leninist (CPI-ML). There are still numerous Naxalite factions active in the country's eastern states, along what has been infamously dubbed the Red Corridor.

Mahatma Gandhi had warned 66 years ago about an inevitable armed revolution in India if the gulf between the rich and the hungry continued to persist. It is noticed that anti-poverty programmes curb Maoist's menace substantially. What is needed is to reduce disparity, to provide means of sustenance, to offer security cover and most importantly, to bring entire population in the main stream of development. If there is no class, caste, rural-urban differences, automatically, all anti-nationalistic forces, including Naxalism, will be rooted out.

KEY WORDS: Schism, Insurgency, MNREGS, Tribal,

INTRODUCTION:

India's remarkable economic development has earned it the rank of the fastest growing democracy in the world. However, three major issues in the country have threatened its advancement on the international scene, its development and its national unity: the Jammu and Kashmir conflicts (as old as independent India itself), the separatist movements in the North Eastern states (which date back to the early 1950s) and the Naxalite insurgency (which started in West Bengal in the late 1960s).

In 1967, oppressed peasants inspired by the communist movement raised their bows and arrows against the feudal landowners in Naxalbari. The present paper studies origin of Naxalism and discusses solutions to solve the problems.

NAXALISM ("Efsas"):

The birth of Naxalism is pinpointed to the Naxalbari uprising of spring 1967, instigated by communist leaders against land owners of the State. "As shown by the 1971 census, nearly 60% of the population was landless, the lion's share of land being owned by

the richest 4%." While this event marked the beginning of the Naxalite movement, it has the various fragmentations of communist ideologies in India over time. Naxalism has its own tumultuous history:

Communist movements in India:

The creation of the Communist Party of India (CPI) in 1925 consolidated the presence of communist ideology in the country. Firstly, peasant revolts against imperialist landowners had continuously occurred throughout the history of British India. Secondly, thousands of cadres, being disappointed in the failure of Mahatma Gandhi's non-cooperation movement of 1920-1922 and disenchanted by the nationalist movement, were drawn to the more revolutionary Marxist ideology and would become the corpus of the CPI upon its formation. The success of the October Revolution in Russia acted as a catalyst and became a source of inspiration for the nascent communist movement in India.

In February 1951, a delegation from the CPI met with Stalin in Moscow and the USSR leader told the members of the delegation to abandon violent revolution and participate in the democratic platforms of newly independent India. Telengana movement, which lasted from 1946 to 1951, sought to liberate the peasantry from the dominance of oppressive landlords and redistribute the land amongst the landless - as would be the root of the Naxalbari uprising 16 years later. The CPI had established a strong presence in Telengana and aimed to organise the peasantry to lead it into revolution against the State, implementing guerrilla warfare as a tactic. However, the Indian Army augmented their offensive against peasant rebels and called for all communists to surrender. As a consequence, CPI members were faced with a dilemma, as some felt the necessity to give up arms, while others believed that abandoning the struggle would discredit the CPI in the eyes of the peasantry. Some members opted to surrender while others continued the armed struggle. However, following negotiations with the Indian National Congress, the CPI formally withdrew from the insurgency in October 1951.

Birth of the CPI-M:

At the Seventh Congress of the Communist Party of India in Calcutta in late 1964, the schism between the CPI and the CPI-M was brought about by the tensions between the two communist giants of the time - the Soviet Union and the People's Republic of China. In the 1960s, the Soviets advocated for democratic methods and diplomatic relations to spread communism, the Chinese wanted to adhere to the revolutionary methods. While imprisoned in the mid-1960s, Charu Mazumdar wrote a set of nine essays that would serve the basis for Naxalite ideology. Not only did Mazumdar denounce the revisionist turn of the Soviet Union and the CPI as being the reason for the failure of communism in India, he also claimed that the revolution in India must come from the peasants in rural areas rather than the working class - as it happened in China under the leadership of Mao Zedong.

In 1965, the Indo-Pak war led to a clash between patriotism and communist ideology. Mao's government chose to side with its 'allweather friend', Pakistan. The CPI-M condemned Beijing's choice to support Rawalpindi (Pakistan's interim capital between 1959 and 1967). However, a section felt that the CPI-M had betrayed the allegiance to Chinese communist ideology. Another issue arose between the CPI-M and its more radical members when the CPI-M participated in the United Front coalition for the 1967 West Bengal Legislative Assembly Elections. Two members of the CPI-M were given important positions

in the cabinet, notably in the Home Ministry and the Ministry of Land Revenue, which made it difficult for them to stick to the revolutionary ideas.

The Naxalbari uprising was sparked by the United Front's inability to implement land reforms. In fact, at its peak in 1969, Mazumdar officially split from the CPI-M by forming the Communist Party of India- Marxist Leninist (CPI-ML). Despite the name, Mazumdar was much more inspired by Maoist ideology than Marxist or Leninist Doctrine. In fact, the slogan of the party was: "China's Chairman is our Chairman. Chinese path is our path".

The government commenced Operation Steeplechase in 1971 and sent the army and members of the Central Reserve Police Force (CRPF) into West Bengal, which ultimately crushed the Naxalite movement that remained dormant for 20 years. During the liberalization of the Indian economy in the 1990s the insurgency resurfaced when the government began granting licenses to private and multinational mining corporations. Two of the biggest and most active Naxalite groups, the People's War Group and the Maoist Communist Centre merged in 2004. This merger resulted in the Communist Party of India-Maoists. The CPI and the CPI-M abandoned their armed struggle in favour of mainstream politics. However, the CPI-Maoists, which was declared a terrorist organisation under the Unlawful Activities Prevention Act in 2009, tenaciously held on to the protracted people's war, and aims to bring about a communist revolution as was seen in China in the 1930s and 1940s, overlooking the fact that technological, social and economic advancements have changed the terrain, which led to evolutions in the Maoist tactics and the Indian Government's counter-insurgency policies.

Modern Maoists:

There are still numerous Naxalite factions active in the country's eastern states, along what has been infamously dubbed the Red Corridor. Some of the states in which the Maoists have a relatively strong presence include Chhattisgarh, Odisha, Jharkhand, Bihar and Andhra Pradesh, where Maoist factions control pockets of territory in underdeveloped areas that are not easily accessed. The merger prompted an upsurge in violence in numerous Indian states, which led Dr. Manmohan Singh, the Prime Minister of India from 2004 to 2014, to declare that Naxalism was "the single biggest security challenge ever faced by our country." (qtd.)

Maoist factions, to this day, continue operating in India's "Red Corridor", which includes central and eastern states such as Andhra Pradesh, Bihar, Chhattisgarh, Jharkhand, Madhya Pradesh, Maharashtra, Odisha, Telangana, West Bengal and Uttar Pradesh. Pockets in these states have been riddled with poverty and underdevelopment for decades, which the Naxalites seek to exploit in order to achieve their aims. The return of this insurgency forced the Indian Government to implement policies that would contain and eventually eradicate the Naxalite threat. The Left Wing Extremism Division of the Ministry of Home Affairs in October 2009 was created to tackle the various Naxalite factions spread throughout the country.

Naxalists' political strategy is to exploit the existing class inequalities in India to the Maoists' advantage. Unequal income distribution, socio-demographic disparity, poverty and deprivation are issues that plague the underdeveloped areas of the country. Hence, the Maoists draw on this to mobilize socially and economically marginalized populations, such as the Adivasis. The military strategy aims to create revolutionary 'base areas' in the countryside where the State has little reach and cannot enforce the rule of law. Quoting the

doctrine of the Maoists: "The people are the eyes and ears of the army; they feed and keep our soldiers, it is they who help the army in sabotage and in battle. The people are the water and our army the fish"; which means, the nature of the Maoist's ideology is to use guerrilla tactics against the State. Also, as the Maoists wish to use people as "eyes and ears", which implies that if the Maoists are not able to mobilize them, their operations would end. Eventually, the State has implemented counterinsurgency strategies that involve developing tribal areas and eradicating poverty amongst tribal people.

MAHATAMA GANDHI ABOUT REVOLUTION (Tripathi):

Mahatama Gandhi had warned 66 years ago about an inevitable armed revolution in India if the gulf between the rich and the hungry continued to persist. In "Constructive Programme: Its Meaning and Place", published in 1944, Bapu wrote:

"Economic equality is the master key to non-violent independence. Working for economic equality means abolishing the eternal conflict between capital and labour. It means levelling down of the few rich in whose hands is concentrated the bulk of the nation's wealth on the one hand, and a levelling up of the semi-starved naked millions on the other. A non-violent system of the government is clearly an impossibility so long as the wide gulf between rich and hungry millions persists. The contrast between the palaces of New Delhi and the miserable hovels of the poor, labouring class cannot last one day in a free India in which the poor will enjoy the same power as the richest in the land. A violent and bloody revolution is a certainty one day unless there is a voluntary abdication of riches and power that riches give and sharing them for common good. I adhere to my doctrine of trusteeship in spite of the ridicule that has been poured upon it. It's true that it is difficult to reach. So is non-violence difficult to attain. But we have to climb."(qted.)

Gandhiji pinpointed the problem succinctly. He had foreseen the problem we have been facing today. Seeing poverty in society, he preferred to lead life like poor. In his opinion: Charkha was the solution to provide livelihood to every hand, particularly the poor; which would make them self-reliant. He wanted village as a development unit in India with every villager having a say in decision making. He would have launched a civil disobedience movement for granting tribal's right to plan their development instead of those in airconditioned offices in New Delhi !

The rich-poor gulf has widened over the years. Development — be it construction of a dam or a mining project or establishment of a manufacturing plant among other things — since independence, millions of tribal have been displaced from their homes and deprived of a source of livelihood. It's not just a co-incidence that Naxalism has a presence in tribal areas where illegal mining, plundering of timber-rich forests and muzzling of protests are common factors. Naxals encashes atrocities inflicted on tribal. The political doublespeak only adds fuel to the fire. At the time of election, politicians talk local language but thereafter sing the "development song", which mostly is at the cost of forests and people dependent on it. Mining which is projected as the source of revenue for the country ends up enriching companies and politicians more than the area from where it is extracted. Generally, it is said that the condition (scenario) today is worse than colonial rule. It is said- had it been British Raj, the intelligentsia romanticizing Naxal violence would have been in jail without any trial. While condemning the Naxal violence, many voices, including the Supreme Court's, have

also expressed concern over the "state violence" on the innocent in the name of combating Naxalism. Now, the time has come to convert concerns into efforts.

Gandhi's warning also has optimism in the form of an appeal, particularly for the privileged class to voluntarily stop and oppose exploitation to build a non-violent society with a non-violent government. We are also part of the system. Hence before passing judgments over a cup of coffee, we all need to introspect. Well trained doctors, teachers and entrepreneurs are reluctant to go to villages. Rehabilitation and displacement of affected tribal is a long pending issue. It should be addressed on priority basis. Many villages are still cut off from the main stream of development. Basic amenities like electricity, schools have not reached many villages. Tribal are not aware of government schemes. The fund allocated for various schemes do not percolate to the point it is meant for. The list is long. But it's still not too late. And, we all need to cooperate. Tribal will discard violence the day they will see the entire country rising in their support.

CONCLUSION:

Government has launched MNREGS like schemes for the deprived and needy. MNREGA has positively affected control over Maoists. In a study, it was found - "Comparing districts that received MGNREGS to very similar districts that did not receive the program until later, in our research we find police attacks on Maoists intensified after MGNREGS came into effect." (Khanna) The study further concludes that- "MGNREGS therefore appears to have contributed to the effectiveness of government forces by winning the "hearts and minds" of the local population. While this improved effectiveness lead to a short-run increase in violence as government forces become more pro-active, violence declined over time as security forces won more battles against the insurgents. This matches the recent substantial decline in Maoist-related violence." (Khanna)

It is noticed that anti-poverty programmes curb Maoist's menace substantially. What is needed is to reduce disparity, to provide means of sustenance, to offer security cover and most importantly, to bring entire population in the main stream of development. If there is no class, caste, rural- urban differences, automatically, all anti-nationalistic forces, including Naxalism, will be rooted out. Surya Ratnam, a doctor, atheist's optimism, underlining development of the country, looks more convincing and full of hope:

In my opinion naxalism automatically gets eradicated once, India establishes as a developed country. After all this movement was started to bring social equalities. It is in declining state, completely in control in many states except for Chattisgarh, Odisha, Jharkhand. The original spirit it aimed at got deviant by now as circumstances changed drastically. I believe and was said so that with in 10 yrs we can see Naxal devoid nation.

SOURCES AND REFERENCES:

"Efsas". "A historical introduction to Naxalism in India", *Efsas*. Dec. 2019. Web. 17.07.2020. <[Khanna, G and Zimmerman, L. "Development for Peace: The Decline of Naxalite Violence in India", *Oxford Research Group Breaking the Cycle of Violence*. 28 September 2017. Web. 18.07.2020.](https://www.efsas.org/publications/study-papers/an-introduction-to-naxalism-in-india/#:~:text=The%20birth%20of%20Naxalism%20is,land%20owners%20of%20the%20State.></p></div><div data-bbox=)

<<https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/blog/development-for-peace-the-decline-of-naxalite-violence-in-india>>

Ratnam, Surya. "What is the best possible solution to eliminate naxalism from India?", *Quora*. October, 30, 2016. Web. 18.07.2020. <<https://www.quora.com/What-is-the-best-possible-solution-to-eliminate-naxalism-from-India>>

Tripathi, Ashish. "Deal with Naxalites the way Gandhi would have", *Introspection | India | TOI*. June 11, 2010. Web. 17.07.2020. <<https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/Introspection/deal-with-naxalites-the-way/>>

Peace really for development in naxal affected area by Bhumkal Organisation Nagpur in naxal affected area in Gadchiroli with thousand villagers. [Click to Read More](https://bhumkalorg.com/public-call-for-development-in-maoist-kingdom-dandkarnya-2/) or visit on <https://bhumkalorg.com/public-call-for-development-in-maoist-kingdom-dandkarnya-2/>

Knowledge Production and Construction of False leftist Legacy

Ajay Choudahry

P.G.Department of Sociology, Hislop College, Nagpur

Historically and mythically Hindu interpretation and explanation projected the Indian society was based on Varna system but the codification of each occupation of each community transformed them into an endogamous community which academically and empirically considered to be a caste. In the pre and post-colonial period, the conceptual theory of Varna shifted its position to conceptual theory of caste. The production of knowledge system emanated before the Indian society from the two perspectives that is Brahminical and non-brahminical but this knowledge system of Indian society represented through a different methodological approaches by employing the investigating tools of rationality, logic and science. In other words, the Indian social scientist studies the Indian social system and its social realities through the structuralism, functionalistic and Marxian perspective. I may dare to say that each of the social scientist study the socio-economic and political institutions from the above dominant perspective without taking the cognizance of caste as a working paradigm in the life world of Indian people. They might have taken into consideration but in a very limited sphere like marriage institution or kinship relationship and hardly catch the effect of caste on the other imperative institution of society.

Interestingly, among these above methodological paradigms, the Marxian paradigm becomes most prominent to understand the society and observe the society in more critical manner. Although, the other perspectives, functionalist and structuralism, has studied the society but without conflict or in normative sense. Hence, the stratification of society based on class, gender, race became only methodological tool to study the Indian society but not from the caste perspective rather class structure. It indicates that how the privileges upper caste social scientist excluded the caste system as a part to study the Indian society. The discrimination, exploitations, exclusions, slavery became the preferential terms for the casteist leftist or Marxian scholars in India. Here, I would like to pull the attention that Marxian ideological position of emancipation of west was centered to the working class and means of production which might be applicable in the some of the related terms of class terminologies but could not visualize in the caste oriented Indian society. If we examine the writings and literature of castiest leftist social scientist, it would be more oriented towards the historical materialism and used the conflict in the form of social stratification as a methodological tool to perceive society structure based on the class only rather caste orientation and rest took the caste as a examine phenomenon in general aspect of Indian life through functionalistic or structuralistic perspective. Thus, Marxian perspective profoundly establishes as a methodological tool rather an instrument to bring social change.

Knowledge Production and Question of Emancipation

This stock of knowledge emerged into two fold that is emancipatory and enslavement but this production of knowledge was/is dominated by the Brahmins class during the colonial period due to their brahminical hegemony which considered them as guide and philosopher for the rest of non-Brahmin castes. In this regard, to sustain their brahminical domination, the concept of Nationalism infiltrated in the mind the Indian people with the amalgamation of brahminical cultural values which in modernistic era often called as a "Hindu Nationalism". Why this idea of Nationalism emerged? Does the Nationalism resolve the problem of caste exist among the different community? These some of the riddles often doesn't shake the caste of mind. In fact the Nationalism, in the Indian context, exactly opposite to the process of emancipation because it is in a disguise form, under which the brahminical culture continuously hiding on the name of Hindu Nationalism. Ambedkar often stated that Nationalism is feeling resides into the humanitarian aspect of liberty, equality and fraternity not restricted into the geographical boundaries and without annihilating the caste, the nationalism based on fraternity merely an utopian idea because caste is itself an anti-national feeling in Indian context. If these aspects are missing its presence, indicates that Brahmanism folding itself in the disguise form of liberal Brahmanism which often proceeded by the castist leftist or Marxian upholder.

Question of Casteless Society in the Sphere of Leftist and Rightist

Hence, it is imperative to comprehend the idea of subaltern perspective, whether in reality the thought process of Brahminical organization like Rashtriya Sevak Sangh & Bhartiya Janta Party and leftist organization including gandhian is differ in their social actions and behavior towards the oppressive masses of India. It has been observed that knowledge production perpetuated by the savarna caste including the rightist and leftist hardly contributed to create the casteless society in India and mostly the production of knowledge from the side of so called upper caste seemed to be enforced on the exploited masses like scheduled castes, scheduled tribes and other backward castes. This enforcement continued on the oppressive masses due to lack of exploration and investigation to anti-caste ideology led by the Phule-Periyar-Ambedkarite people. It has been observed that in the arena of social science academia, very few from the Bahujan community has investigated and explore the phule-ambedkarite orientation in a scientific manner in which we could include some of the scholars like Prof. Surindra Jodhka, Prof. Vivek Kumar, Prof. Gopal Guru, Prof. S.K.Thorat, Prof. Umesh Bagade, Prof. Kancha Ilaiah and many others. As per the concerned of follower of leftist ideological paradigm unlike rightist hardly produced any intellectuals from the oppressive communities at the national stature neither in politics neither in the sphere of social science academic which indicates their castiest character in the domain of public sphere.

Leftist: A False Construction as a Savior

The Marxism as an ideology perpetuated in the India, not from the side of servile class comprise of different lower caste communities but propagated by the Brahmin class. In India, the educated Brahmin class utilized the Marxian methodology to explore the social realities in a normative sense but not in the preview of economic relations between the

lower castes and savarna castes neither within the castes relationship having similar status in caste based society neither to bring social change in society. In other words, it would be difficult to locate interpretation and exploration of leftist perpetuating the project of annihilation of caste in Indian society. The riddles arise why the so called perpetuator of left ideology was/is silent in regard to create casteless society. As we know that leftist ideology of social transformation is rooted into control of means of production by overthrowing the capitalistic system or governing class and establishing the rule of servile or proletariat class. It has been observed that leftist in India hardly took that effort to perpetuate the emancipatory knowledge in order to lose their privilege and ascribed status in caste system. The brahminical rationality resist to overcome from caste notion to establish the rule of servile class comprise of Scheduled castes, Scheduled tribes and other backward class. Hence, they completely misled the lower castes communities through the construction of knowledge, not on the basis of non-brahminical traditions but on Marxist ideological orientation. It could not be deny that the construction and production of knowledge through different vantage points has affected the different societal institutions to form the western and modernistic approaches. As a result, two types of brahminical knowledge system emanated in the social sciences. First one belongs to those which eulogies the glory of their language, racial, cultural and traditional superiority over others and proposed Brahminical religion is a source of all other knowledge. Other one, acquired language of emancipation through Marxian paradigm in the limited sphere and took reformative strategies to rectify the brahminical religion without touching the core ideas of anti-caste movement, which they represented the oppressive masses in a new form under the nomenclature of 'Hinduism' in 19th and 20th century. This new form knowledge production is often called by anti-caste communities as a liberal Brahmanism. This discourse, in fact, carried out by the culturally ruling class not only pre-colonial period but also consistently exploring in post-colonial era in critical engaging with its effect without disturbing the core brahminical stratified values exist in Indian society. For a instance, formation of Communist Party of India (CPI) by M.N.Roy to protect the primarily the interest of working class comprise of Brahmins and caste Hindus, constructing the discourse on Gandhi v/s Lenin by S.A.Dange who became instrument to popularize Gandhi in national scenario and similar manner, E.M.S Namboodripad initiated political career in the framework of leftist orientation but perpetuated gandhian idea of Hinduism¹. It means that in caste and class nexus, savarna scientist often shield, purposely, the caste structure by presenting the Marxian ideas before the masses. Historically, it revealed that how brahminical political organizations like Indian National Congress (1885) sabotage the Satyasodhak samaj (1873) an anti-caste movement on the name of Nationalism. Even the congress socialist party (1934) was formed to keep the hold on the proletariat class, as the ruling class conscious about the emergence of anti-caste leaders like Periyar to Ambedkar. In this regard, the possibility of lower castes shifting to anti-caste movement could not avoid. Thus, Dr. Ambedkar might have formed the Independent labor party (1936) with the notion of caste

¹ Biswas, S.K. 2008. *Nine Decades of Marxism in the Land of Brahmanism*, Other Books Publication, Kerala.

as means of production and declare the Brahmanism and capitalism is the enemy of servile class of India². His idea of servile class deeply rooted into the non-Brahmin communities discriminated on the basis of caste superiority and wished to establish the rule of proletariats.

Question of Real Representation

The complete casteist leftist legacy was misrepresentation of Marxian ideas to lower castes. On one side, leftist warned the authorities of colonial master on the prospect of servile revolution, under the banner of transfers of power and other side, endeavor to divide and weaken the growing revolutionary movement initiated by the Ambedkar to Periyar. It evidently prove that brahminical forces unable to cease the effect of Marx idea on the lower castes masses, hence they became sole representative of Marxian ideology and hold the dominance on the interpretation and exploration to absorb the social realities in India because they were socially and culturally conscious about the plight of lower caste people and knew the effect of Marxian ideology on the lower castes communities. Thus, brahminical forces employed two strategies to suppress the lower castes consciousness. Firstly, they provided the impression that they are part of oppressive system and would represent the voice of voiceless people to agitate against their own system which produced the culture of dependency. As result of it, the servile class (lower castes) should not gain the self-confidence and remain unorganized to sacrifice for the leftist masters. This situation hardly explained by the leftish social scientist, even if they did it but in a generalized perspective.

Even the casteist leftist academicians or political agent hardly engaged critical on the issues related to dalit, adivasi and other backward class to perpetuate the language and idea against the brahminical social order. In a strategic manner, the servile class could have become the rule as Dr. Ambedkar expected but the brahminical forces in disguise way anticipated themselves as a savior and shifted them towards the path of violence. The idea of Naxalism installs in the mind of servile class by the brahminical intellectual who were inspired with Marxism. It reflects that Brahmin class in fact are real perpetuator of Naxalism in India which includes the Charu muzumdar, Kanu Sanyal and many more could be listed in it. Interesting, if roughly observe the census 2001, demographically the Darjeeling, Kocchbihar, Jalpaigun and Rajgunj constituency comprises of dalits, adivasi and non-Brahmin communities which were oppressed by the landlord and Brahmins became representative of oppressed people. It has been said that upholder of Naxalism became conscious about the inroad of Phule Ambedkarite ideologies³. If these communities would have influenced by the Phule Ambedkarite ideology would have threatened brahminical cultural hegemony. Thus, this castiest leftist opened the front of Naxalism in Bengal and spread out to counter the Phule Ambedkarite ideology in other part of India but in subtle

² Omvedth, Gail. 2008. *Liberty, Equality, Community: Dr. Babsaheb Ambedkar's Vision of a New Social Order*, p.88, (ed.) Nandu Ram, 'Ambedkar, Dalits and Buddhism- Collection of Dr. Ambedkar Memorial Annual Lectures', Manak Publication, New Delhi.

³ Biswas, S.K. 2008. *Nine Decades of Marxism in the Land of Brahmanism*, Other Books Publication, Kerala.

manner. It shows that how the growth of mis-interpretation of leftist ideology not only misguided the servile class but also the leftist social scientist hardly took the cognition of it.

Leftist-Rightist Relationship and Incident of JNU & Bhima Koregaon

In the present context, the Brahminical rule of BJP and RSS constructed the narratives against the Muslim to mobilize the idea of Hindu Nationalism. Why the brahminical forces applying the Muslim narrative is matter of investigation. As per the Golwalkar, the Muslims, Christians and communist (leftist) are internal major threat to formation of Hindu Nationalism in India. Although, the present RSS chief distances himself and his organization from the Golwalkar's idea compiled in his book 'Bunch of Thoughts'⁴. But action of brahminical forces appropriate the idea mentioned in his book which could empirically observed in the form of Muslim attack by the Brahminical forces. One could argue that both the religions are foreign in origin and anti-brahminical but historically Buddhism, Jainism and Sikhism were anti-Brahmanism in nature. On other side, these Indian origin religions were depicted to a part of Brahminical religion to avoid the discourse of knowledge construction among the lower castes communities. As a result, the Indian mind conditioned in strategic way so that the rational and scientific mind should not emerged in Indian society. Here still remains that why the brahminical stock of knowledge considered them as internal threat. It might have several explanation and understanding on it but I could endeavor to situate reasons behind it.

In the colonial period, the Christina missionaries arrived in the India to proselytize the Indian masses and often must have to pose the questions related to Brahminical spiritualism, form of God which often provided the two approaches before the Indian masses to compare their religious self and others. It means that conversion to Christianity would have disturbed the Brahminical social order. On the other side, the effort of missionary education created the space to all those servile class to rationalize and scrutinize their mind which denied to them by brahminical philosophy. As an effect, the beneficiary icon in the form of phule and Ambedkar appeared to be leader of anti-caste movement. Secondly, it shows historically that Muslim ruler often had cordial relations with Brahminical rulers and the caste question was missing idea in the discourse of two different cultures. Historical narratives evidently show the impact of spiritualism on the bhakti traditions from Kabir to Tukaram but not of the brahminical traditions⁵. There was/is possibility, like Christianity, of religious conversion in Islam. It is well known fact that the concept of fraternity in Islam could surpass the idea of Hindu Nationalism because fraternity doesn't recognized the geographical boundaries. As per the concerned of communist, they were never be threat to brahminical force till the emergence of Ambedkar's independent labor party of India. Through the political structure of ILP, the idea of Marxism gradually initiated its impact on the lower castes people which could have triggered the social consciousness of servile class to challenge the brahminical

⁴ <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/bhagwats-statement-on-golwalkar-after-much-thought-deodhar/articleshow/65894558.cms>

⁵ Omvedth, Gail, 2008. *Seeking Begumpura: The Social Vision of Anti-caste Intellectuals*, Navayana Publication, New Delhi.

social order and to rule it. Hence, I argued that it was imperative for brahminical forces to grab the control and brahminized the idea of Marxism which would differ to Ambedkar's idea of liberation. Thus, strategically, it was essential for Brahmanism to portrait the leftist as enemy of Hindu nation which was not in reality and action. To differentiate this idea, I would like to place two incidents under the brahminical rule.

⁶Firstly, the JNU students politics and also rise of leftist leader like kanhiya kumar whose subtle stands against the reservation could be seen in writings of dalits on different forum. It is agony that non from the media was interested in the dalit narratives life world compresses of all types of exclusion and discrimination. it would refresh the reminiscences of Indian people by relating with JNU incidents on 9th February, 2016 and sedition charges against the students belongs to leftist and ultra-leftist organization. But the imperative riddle arise why the premier institution was defamed by the brahminical forces, despite it was having different diversities based on cultural, regional, language and castes where the students from savarna along with marginalized section representation could be immensely found in it. The electronic and print media presented news of the JNU incident 2016 around the Afzal Guru tribute ceremonies which was completely opposed by the rightist students' wing called ABVP and labelled the JNU as a den of anti-national activity. The media focused this incident as a tussle between nationalist and anti-nationalist. In other sense, it was discourse constructed a struggle between two ideologies called leftist and rightist. But from the Phule-Ambedkarite perspective, these two savarnas alignments could be fixed into the framework of liberal Brahmanism and traditional Brahmanism respectively in the Indian context due to their caste privileges and strategically programme to suppress the legacy of anti-caste movement. Firstly, the institutional murder of Rohith Vemula on 17th January, 2016, a student of Hyderabad Central University which triggered and traumatized the all Phule-Ambedkarite community consciousness in India and world. For the social justice, the mobilization of Phule Ambedkarite activist in all over the India registered their assertion and protest in the form of long rallies, programmes in large extended which was diverted the attention of Indian people towards the JNU incident by the Brahminical forces including leftist and rightist organization to fulfill their selfish motive of sustaining political power at any cost.

The other internal factor within the JNU campus was suppressed by the all Brahminical students' organization and their parent political-nonpolitical organizations. It was well-known fact in JNU that Afzal Guru tribute ceremonies was initiated since 2001 and continue till I was JNU student and even after 2010 it was keep on going. But it was surprise that over a time nobody took any objection on it till 2016, why? This question has not be investigated from the view of external factors rather there are some internal factors, which would provide us full view picture of it. The root cause of this change must be observed in term of change in the demography of student community. Roughly speaking, before the implementation of OBC reservation in JNU, the JNU student union hardly had any

⁶ https://roundtableindia.co.in/index.php?option=com_content&view=article&id=10072:tandav-an-amazon-web-series-a-plot-to-suppress-the-ideological-space-of-phule-ambedkarites&catid=119:feature&Itemid=132

representation of student from the marginalized community. The savarna student community of all from left to right including Gandhivadi were dominating factor and perpetuating their hegemony without any hindrances. The implementation of OBC reservation which Dr. Ambedkar often considered it as representation, exceedingly increased in JNU campus. As a result of it, the new group of obc students emerged in the form of All India Bahujan Student Forum (AIBSF) and later on Birsa Ambedkar Phule Students Association (BAPSA) took the lead on the ground prepared by the lower castes students comprises of Obc, mbc, sc (dalit) and st. The backward castes student organization created the legacy to challenge the established savarna political organization and also became threat to leftist and also rightist student organization. The new discourse was emerged with cultural symbols like Mahisasura and many other called demons from the perspective of Brahminical forces, actually took them as a heroes by the AIBSF & BAPSA. Hence, it was urgent need for the leftist and rightist student wing to wipe out the legacy of these two organizations. As the rightist student wing was aware about the rising anti-brahminical consciousness among the backward castes students especially the Obc. At the same time, the left, despite of winning JNU election with little margins, losing its roots among the lower castes student like Obc and in some of dalits. In this political gimmick and to sustain their cultural hegemony on the lower castes students, the rightist student wing in campus focused their target on the leftist by framing them with the legacy of lower caste student's organizations AIBSF & BAPSA and leftist being opportunist, remain salient and did not utter voice to detach themselves from this legacy. This very act of rightist saved the leftist organization by creating false discourse before the Nation to sideline the Phule-Ambedkarite organization and its ideology. It gives an imagination that deletion of leftist organization would have created a tussle between two front that is rightist ideology vs. Phule Ambedkarite ideology, casteist mind vs. anti-casteist mind, Brahmanism vs. Non-Brahmanism, in which, sufferer of caste system would have become real voice of Bahujan Student to challenge the Savarna students on the issues of poverty, gender discrimination, caste atrocities, unemployment, etc. It was often the strategy of left and right organization not provides single opportunity to generate liberal and independent spaces of phule Ambedkarite ideology in the university campus and also outside the campus.

Secondly, in 2018 the sudden eruption of caste violence at the adjacent and outer sphere of Bhima Koregaon had shaken the phule Ambedkarite community at large. In this incident, the electronic and print media created a discourse stating that Elgaar parishad organized by communist where the prominent leaders from different political front registered their presence from Jignesh Mewani to Prakash Ambedkar⁷. In this regard, five communist activists allegedly charged under unlawful activities prevention act (UAPA) and proposed to state that how Elgaar parishad contributed to triggered the violence in Bhima Koregaon. But recent statement of CM uddhav Thackeray clarifies that "Elgaar and Bhim Koregaon are two separate topics. This issue facing dalit brother is about Bhim Koregaon and I will not give it to

⁷ <https://scroll.in/article/892425/flashback-vibrant-scenes-from-punes-elgaar-parishad-which-led-to-the-bhima-koregaon-case-arrests>

the centre. I want to make it clear that there will be no injustice to dalit brother"⁸. It is crystal clear that brahminical forces like BJP and RSS merged two incidents to display how these two ideologies the Phule Ambedkarite and communist seems to working against the Hindu Nationalism. The possibility could not be denied to focus the phule Ambedkarite in the preview of Naxalism. It implies that Elgaar parishad has no association with violence occur in Bhim Koregaon. Despite this, the brahminical forces interlinked with the communist which has to explore from the perspective of Phule Ambedkarite. The social reality of Bhim koregaon incident is rooted into the false claim of Milind Ekbote to control the Samadhi of Sambhaji Maharaj and projected the false propaganda about fight between Dalit and Maratha. This was the strategic move to enslave the Maratha community. This pride of oppressed community to claim their dignity and respect often disturbed the Brahminical force which could be endorse in their writing, when Dr. Ambedkar declare pillar as victory symbol against the injustice done to dalit community and consider him as divisive force to intrude equilibrium exist in Hindu society⁹. These above thoughts might have instigated two brahminical minds Manohar Bihde and Milind Ekbote to disrupt the rallies and programmes of the phule Ambedkarite organization like BAMCEF. In fact the activist associated with BAMCEF Adv. Rahul Makahare already informed on the social media like Facebook that above violence may take place but the Brahminical media did not focused their attention to the phule Ambedkarites organization and shifted the whole narratives towards the programme of Elgaar parishad organized by the castiest leftist people. The Brahminical media designed and diverted the real issue exist between the Brahminical and Phule Ambedkarite ideology¹⁰. In this whole political drama, the leftist perceived advantageous position provided by the rightist ideology and portrait the whole Bhim Koregaon incident as an offshoot of leftist organizations which is not disapproved and distanced by any leftist oriented people. Thus, it is evidently prove that leftist and rightist ideology in India merely false construction of brahminical forces to divert and deceive the oppressive masses of India to maintain their cultural and political hegemony.

Need of New Concept, Terminologies

After the post Elgaar parishad and JNU incident of 2018 & 2016 respectively, the academic and non-academic savarna's writings and literature related to this two incident produced the stock of knowledge to construct leftist as an ideology to protect the interest of dalit-Bahujan and similarly, falsely exhibited how it is impediment to conceptualize the idea of Hindu Nation. In both this perceptions, the anti-caste ideological tradition and struggled led by the Phule-Ambedkarite people, purposely excluded from the so called mainstream of knowledge production to maintain their organic and cultural hegemony. At such

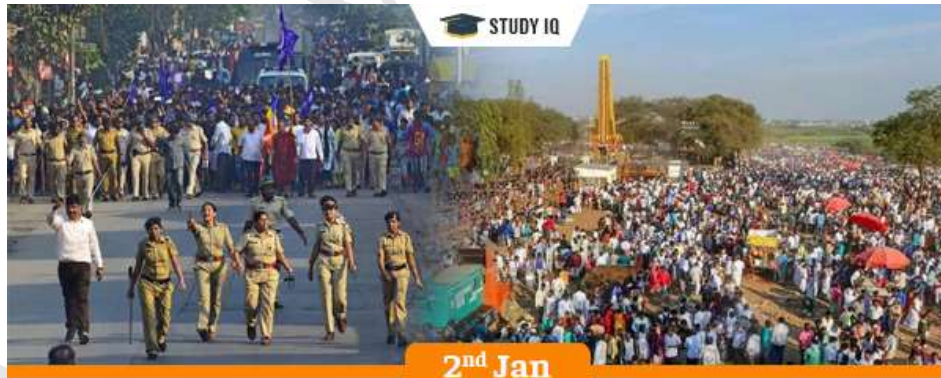
⁸ <https://www.hindustantimes.com/india-news/nudged-by-sharad-pawar-uddhav-thackeray-s-promise-on-bhima-koregaon-probe/story-QrQVKnGiTyairtngOE73eL.html>

⁹ See Golwalkar, M.S. 1966. 'Bunch of Thoughts', V. Prakashan, India.

¹⁰ https://roundtableindia.co.in/index.php?option=com_content&view=article&id=9461%3Aconceptions-and-misconceptions-about-bhima-koregaon-in-the-age-of-neo-peshwai-3&catid=119%3Afeature&Itemid=132

circumstance, the question arise that how the Phule-Ambedkarite could create the new paradigm with new concept and terminologies not only to challenge brahminical social order but also interrogating the brahminical stock of knowledge to create a society based on humanistic values.

BHIMA KOREGAON VIOLENCE

भीमा कोरेगाव संघर्ष: काल आणि आज. Read Article as perception of Bhumkal

Organisation Click Click to Read more or Visit

www.bhumkalorg.com/भीमा-कोरेगाव-काल-आणि-आज/

Naxalism in India and Challenges of Internal Security

Akash Baburao Lonkar

Research Scholar, Tarabai Shinde women study Center BAMU, Aurangabad

Abstract:

Term naxalism is derived from the village of Naxalbari in west Bengal. Naxalism is an informal name given to radical, often violent, revolutionary communist groups. It was initially started with a rebel by a group of people against the local landlords. The Naxalite insurgency started as a communist peasant revolt in the late 1950s and early 1960s. It later evolved into a combination of ethnic-, caste-, and class-based political violence across a number of the poorest provinces in India's east. Now naxalism is one of the biggest security problem faced by India. Naxalism not only affects the internal security but it also affects the external security. After the 2014 election new terminology emerge that is 'Urban Naxalism' and that type of labeling to particular group of people or caste's people and it is going to dangerous for internal security. The colonial exploitation of the Indian peasantry was of epic proportion. This paper aims to study the Naxalite movement in India. This research paper also identifies the root causes of the Naxalite movement in India and mode of operation. This research paper going to be understands the basic ideology of Naxalism.

Keyword: Naxalism, Caste, Ideology, Class, Urban naxalism, internal security, Revolution, Rebel, Exploitation.

Introduction :

The Naxalite Movement in India has experienced a fascinating journey encountering numerous organizational upheavals and conflicts of thoughts and ideas. India gained her independence at the stroke of midnight on August 15, 1947, with a promise from the Prime Minister, Jawaharlal Nehru, to keep its "tryst with destiny." Yet almost exactly two decades later, in the middle of 1967, trouble started among the tribal people in north-eastern Bengal. The movement has seen many highs and lows in its long history since 1967 and mirrors the sentiment expressed by one of the official Maoist documents: "Revolutions never proceed in a straight line. The history of all successful revolutions shows this. The path is zigzag, there are ups and downs, there is victory and defeat repeated a number of times....before final victory" The birth of the Naxalite movement in India took place in a remote village in West Bengal called Naxalbari in the year 1967. A tribal youth named Bimal Kissan obtained a judicial order permitting him to plough his land.

Origin of Naxalite Movement:

The Naxalite movement began with a relatively insignificant attack by the largely landless peasants in Bengal, in the foothills of the Himalayas, known as the "Terai region." It happened in a village called Naxalbari. In March of 1967, police came to investigate reports of looting of food grains and guns from the homes of the village landlords. As the former Police Commissioner narrates the story, a large number of police force was sent there, primarily as a show of force. They marched into the village of Naxalbari and saw a group of surly "tribals." When the police Inspector, who was leading the posse, approached the

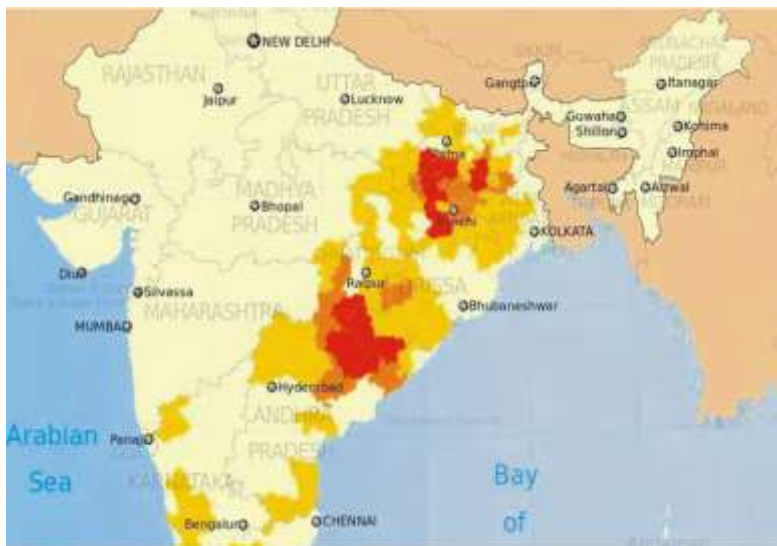
villagers, they shot arrows killing the Inspector. When reinforcement arrived, the police demanded the surrender of those guilty of shooting. The reply came with more volleys of arrows. Thus began what Peking Radio would later call the “Spring thunder in Terai.” No mass movement can be studied as a single event. If we look into the history of any movement, we will find its links to a distant past, which will link to an even more remote precedent. Thus, we may study the American Revolution, yet this epochal set of events was simply a culmination of other rebellions, such as the Sons of Liberty, which mobilized the shopkeepers in Boston in 1765 to protest against the Stamp Act. By tracing its history we can go back the Franco- British rivalry in Europe till the path is lost in the dim antiquity of unrecorded history. Therefore, any narration of history of a mass movement must start from an arbitrary cutoff date. The story of the Naxalite movement is no exception. The history of the Communist-led peasant uprising in India started in a district called Telengana in the southern state of Andhra Pradesh and in several north and central districts of Bengal. Around the time of independence, under the active leadership of the communist cadres, a group of peasants attacked and killed a number of landlords in Telengana.

Inspired by Maoist revolutionary tactics and the Cultural Revolution in China, the Naxalite movement gained momentum and began in the late 1960s and 1970s. Initially the movement centered in the Indian states of West Bengal and Andhra Pradesh. It featured peasants seizing land by force and then taking up arms to protect themselves against police and landlord response. Soon these rural activities merged with politically disillusioned and ideologically driven university students from Kolkata and other urban areas in India’s Far East—with active cells stretching from the state of Bihar in the north to Adhra Pradesh in the south. By 1969 under charismatic leadership ‘Charu Mazumdar’ and Kanhu Sanyal the Naxalites organized as the CPI–Marxist-Leninist (CPI-ML) and attempted more centralized and violent tactics. CPI-ML moved to organize peasants and seize political power through guerilla warfare while focusing on annihilation of its class enemies. In urban areas such as Kolkata (then known as Calcutta), Naxalite insurgents India’s first wave of insurgent violence ended badly for this domestic left-wing extremist movement but did not eliminate the conditions inspiring the movement or all of those willing to hold to the Naxalite cause. The movement fractured into more than 40 separate small groups.

Ideology of Naxalite Movement:

The Naxalites were a group of far-left radical communists who promoted Maoist political sentiment and ideology to fight exploitation by landlords in India’s feudal postcolonial socioeconomic system. From the earliest history of recorded scholarship, attempts have been made to explain the outbursts of mass violence that have periodically plagued every civilization. The vast literature on the theories of social movements can be broadly classified into two categories: those who offer a structural explanation without any specific assumption of human behavior and those who make an explicit assumption regarding human motivation⁸. Violent Communist movements are nothing new in India. In fact, the first such movement began almost immediately after her independence. The past 60 years have seen cyclical resurgence of Communist insurgencies. The movement by the Maoists in the northeastern Indian state of West Bengal that started in the late 1960s carried the seeds planted by the endless peasant rebellions in colonial India. In fact, no less than 110 violent peasant uprisings have been recorded between 1783 and 1900. Similarly, in the nearly half a

century of the subsequent colonial rule in the twentieth century, there were numerous rebellions. The colonial exploitation of the Indian peasantry was of epic proportion. In 1987 the Naxalite political party (People's War) and other Maoist groups in Andhra Naxalism is based upon an extremist belief that the Indian government is a semi colonial, Feudalistic, and imperial entity that needs to be overthrown. Naxalism's objective is to seize state power through a protracted armed struggle against big landlords and petty government officials. Naxalism takes up the cause of the marginalized sections of society. It often opposes the implementation of various developmental projects such as construction of roads, rails, schools, and hospitals in affected areas in order to demonstrate to the people the ineffectiveness of the state. When successful, the Naxalite movement has operated in a vacuum created by the absence or collapse of the administrative structure at the local, provincial, or state level. Pradesh were barred from elections after kidnapped government officials were exchanged for Naxalite prisoners. Many state of India have badly affected by Naxalism. I have explained through the following Map

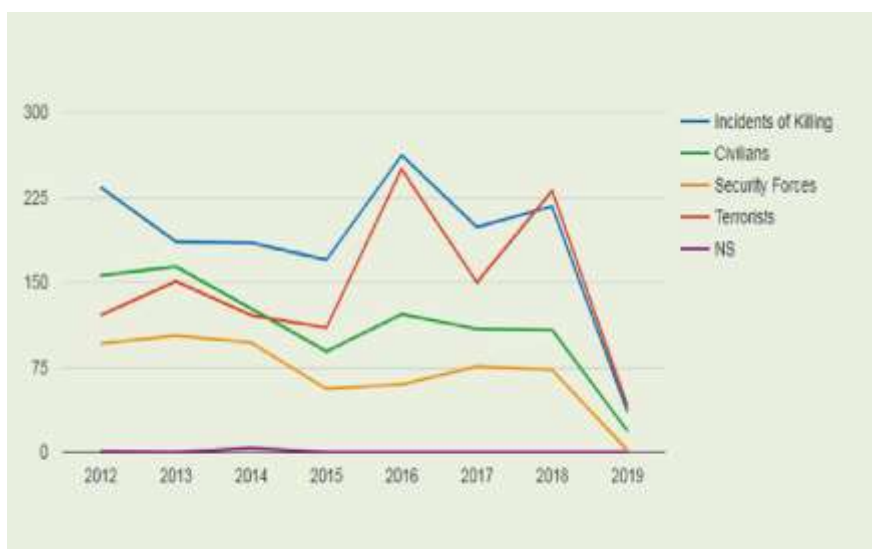

Source: SATP (2019)

All those colorful states are showing acquired area of naxalite and massive destructive activity done by them many civilian, state's force, central force, local governing body, and local administration have been suffering by this; since naxalism arose. How many people and government employees have died during naxalite destructive activity I

have shown through the following data and its graphical presentation.

This report for 2018-19, also stated the CPI (Maoist) continues to be the most potent among various outfits indulging in Left-wing Extremism (LWE) in the country, accounting for more than 88 percent of the total violent incidents and deaths. The report said the CPI (Maoist) has been making an effort to spread its tentacles to new areas along the inter-state borders, amidst increasing reverses "without any significant success". Chhattisgarh recorded 3,769 violent incidents perpetrated by the Maoists between 2010 and 2018. Altogether, 997 people were killed in 3,358 (LWE) Violence in Jharkhand in the last nine years, while 387 people lost their lives in 1,526 similar violent incidents in Bihar during the same period. The 10 states hit by Red terror are Chhattisgarh, Jharkhand, Bihar, Odisha, West Bengal, Maharashtra, Telangana, Andhra Pradesh, Madhya Pradesh and Uttar Pradesh. The report,

however, asserts that over the last five years, there has been a significant decline in LWE violence as well as its geographical spread due to resolute implementation of the national policy. There has been an overall 26.7 per cent reduction in violent incidents — 833 incidents in 2018 from 1,136 in 2013.

There has also been a 39.5 per cent drop in LWE-related deaths — from 397 in 2012 to 240 in 2019. The casualties reported by security forces engaged in anti-Naxal operations have also seen a 10.7% decline — from 75 in 2013 to 67 in 2018. However, the number of active Naxal cadres taken out has gone up by 65.4 per cent — from 136 in 2012 to 225 in 2019. Chhattisgarh and Jharkhand together accounted for 71.7 per cent of violent incidents and 81.7 percent deaths. Source: Annual Report for the Ministry of Home Affairs for the Year 2018-19

Conclusion:

I have discussed many things above, regarding the naxalism and its origin. The main cause behind the Naxalism is our social system which based on caste and its feudalistic distribution of social property. The legacy of the colonial land tenancy system continued to spawn extreme inequity in the distribution of arable land. For instance, based on the 1971 census, Mehra (2000) points out that in Naxalbari, a miniscule portion (4 percent of the population) of rich landlords owned the bulk of the land. Nearly 60 percent of the population was without any landholding. Most of these rural poor ended up becoming sharecroppers, working for the landlords without any tenancy rights. The situation was typical of other neighboring areas where the Maoist movement found its firm footing. In Bengal, a new movement, tebhaga, challenged the established rules of land tenancy. Traditionally, the landlords used to get 50 percent of the crops, which the tenants would produce with their own investment of seeds, fertilizer, water, and, of course, labor. The term “tebhaga,” which roughly means one-third, was what the peasants offered the landlords. The frustration of the aborted movement in Telengana, spawned another rebellion in the northern part of the restive state of Andhra Pradesh, the Srikalulam district. The tribal people started feeling the demographic and economic pressure from the rest of the nation they started getting pushed out of their traditional holdings. The better educated plains people started moving in sensing their vulnerability. Quite often they were offered a minimal price for their land or were offered easy credit at exorbitant rates, which, when they defaulted caused them not only their meager possession, but also relegated them and their families to de facto enslavement. In response to this growing discontent, in 1956 the Andhra government set up a state run credit finance department specifically for the tribal people. If we want to stop this bloodshed fighting, with our nationhood brother; who miss their path of lives. We should have to

integrally work for their rehabilitation and pulling inside of mainstream of society with compassion.

Reference:

1. Rabindra Ray (2002) *The Naxalites and Their Ideology*. New Delhi: Oxford University Press, India
2. Ramchandra Guha (2006a) "The Revolution and Its Children: The Battle for Bastar" *The Telegraph Calcutta*. Tuesday June 27, p. 19.
3. Dipak K. Gupta (2005) "Toward an Integrated Behavioral Framework for Analyzing Terrorism: Individual Motivation to Group Dynamics." *Democracy and Security*. Vol I
4. Douglas P. Hibbs (1973) *Mass Political Violence: A Cross-National Causal Analysis*. New York: Wiley
5. Leon Trotsky (1932) *The History of Russian Revolution*. Garden City, NY: Doubleday.
6. Ranjit Guha (1983). *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Delhi: Oxford University Press, p. 6
7. Dr.B.R.Ambedkar, *Annihilation of Caste Maharashtra Government: Press 2015*
8. Jogesh Chandra Bagai (1953) *Peasant Rebellion in Bengal*. Calcutta.
9. Sunil Sen (1972) *Agrarian Struggle in Bengal*. Bombay: People's Publishing House.
10. Dr.B.R.Ambedkar, *Buddha or Karl Marks: Anand Publication Aurangabad*
11. Amartya K. Sen (1981) *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Oxford University Press.
12. Partha Chatterjee (1998) *The Nation and Its Fragments: Colonial and Post-Colonial Historie* Princeton: Princeton University Press
13. Patrick French (1997) *Liberty or Death: India's Journey to Independence and Division*. New York: Harper Collins, p. 6.
14. Mehra, Ajay (2000) "Naxalism in India: Revolution Or Terror?" *Terrorism and Political Violence*. 12(2).
15. Barry Pavier (1981) *The Telengana Movement 1944-51*. New Delhi: Vikash Publishing House. M. S. A. Rao
16. (ed.) *Social Movements in India*. Vol. I. New Delhi: Manohar Publications. P
17. Sumanta Banerjee, (1980) *In the Wake of Naxalbari: A History of the Naxalite Movement in India*. Calcutta: Subarnarekha, p. 1.
18. Report on Naxalite activity For the year of 2018-19 for the Ministry of Home Affairs, New Delhi.
19. Press beauro of India.
20. www.historyofnaxalism.in Maharashtra and Bengol
21. www.ministryofhomeaffairs.gov.in
22. Niranjan Sahoo, "India, China and Ironies of Maoism", ORF brief, 18 May, 2017, <https://www.orfonline.org/expert-speak/indianchina-ironies-of-maoism>
23. <https://www.cetri.be/From-Naxalbari-to-Chhattisgarh?lang>
24. ORF OCCASIONAL PAPER # 198 JUNE 2019, New Delhi.
25. SATP report on surrendered Maoists, 2019, https://www.satp.org/satporgtp/countries/india/maoist/data_sheets/arrsurrender.htm

26. Institute for National Strategic Studies National Defense University
27. Anit Mukherjee, "Lessons from Another Insurgency," New York Times, May 4, 2006
28. Arvind Verma, "The Police and India's Maoist Insurgency," in Policing Insurgencies: Cops as Counterinsurgents, ed. C. Christine Fair and Sumit Ganguly (London: Oxford University Press, 2014)
29. Shrey Verma, TheFar-Reaching Consequences of the Naxalite Movement in India, RakshakFoundation, July 2011.

Dhruv C Katoch, Naxalism in India: Prognosis and Cure, CLAWSjournal, Winter 2012

A Voice against Naxalite in Naxal affected area.

Dirty politics of Naxalites in naxal affected area and Bhumkal initiative for peace rally . [Read more](#) vo visit on

<https://bhumkalorg.com/दलित-हत्याकांड-नक्षल-विर/>

Naxalism And Tribes In India

Dr. S.K. Goyal,

HOD & Professor Dept. of Public Administration, Khandwa (M.P.)

Dr. Bharti Savetia,

Assistant Professor, Dept. of English,

S.N. Govt. P.G. College, S.N. Govt. P.G. College, Khandwa (M.P.)

ABSTRACT

India has the second largest concentration of tribal population in the world after the African continent. The Schedule Tribes (ST from now on) occupy isolate areas which are comprised of hilly terrain. These Schedule Tribes have a tradition of strongly resisting the infiltration of outsiders, and particularly foreign outsiders into their areas. History provides evidence of protracted struggles between the foreign invaders and the tribals when the former attempted to enter into their areas. In this light the present article aims to highlight the interpretational information related to Naxalism and tribes in India. Here, we present an overview of Naxalism, its genesis, the salient features of the 'Action Plan' of the Naxalite movement. We shall also discuss the so-called "Maoist Mayhem", and Naxalism in Tribal areas and its causes. We shall also discuss measures related to Naxalism and the tribal situation in general. As a conclusion, we shall argue that Naxalism is not a law and order problem but is, moreover, related to an imbalance in the dispensation of social and economic justice, with particular focus on land and mineral resources.

KEYWORDS: Naxalism, Tribes, PESA, Naxalite movement, Maoist Mayhem.

Introduction

India has the second largest concentration of tribal population in the world after the sum total of tribals on the African continent. The total ST population in India, as per 2011 Census, was 104281034 constituting about 8.6% of the total population of India. Of this, about 86% ST population is concentrated in the central belt covering nine states of M.P., Odisha, Chhatisgarh, Jharkhand, Gujarat, Maharashtra, Rajasthan, A.P. and West Bengal. About 10% of STs reside in the 8 North Eastern states of Assam, Arunachal Pradesh, Manipur, Meghalaya, Mizoram, Nagaland, Tripura and Sikkim and the remaining 4% in the seven states of U.P., Uttarkhand, H.P., Goa, Bihar, Karnatak, Tamil Nadu and 6 union territories of Jammu and Kashmir, Laddak, Dadra and Nagar Haveli, Daman and Diu, Lakshadweep and Andaman and Nicobar Islands.

(Census of India, 2011; Jaiswal, 2012: 69; Jaiswal, 2019: 14)

The STs occupy isolated areas which are comprised of hilly terrain, and they strongly resisted the infiltration of outsiders in general and, particularly, that of foreign incursions into their areas. History provides evidence of protracted struggles between the foreign incursions and the tribals when the former attempted to enter into their areas. Several rebellions against the colonial authorities were registered, and the British, in order to seek peace with the tribals, had to designate tribal majority areas as non-regulatory areas and thus concede separate laws for the administration of these areas.

Naxalism owes its name and origin to a small incident in Naxalbari village in the state of West Bengal in 1967 in which a small group of local tribals and other backward caste cultivators rose up against the feudal practices of exploitation, oppression and atrocities involving denial of their share in agricultural produce and the payment of fair wages by the upper caste landlords. On 25th May, 1967 the police opened up fire on protesting peasants led by three men, Charu Mazumdar, Jungle Santhal and KanuSanyal (Loyd, 2015:84). Soon, this protest assumed the shape of a left wing people's movement which became known as the Naxalite movement, under the leadership of the aforementioned Charu Majumdar, KanuSanyal and Jungle Santhal. This movement gained control of almost all the entire rural areas of the State of West Bengal. They demanded socio-economic justice and the eradication of an oppressive feudal system. In many cases because of frustration born out of grievance, they resorted to violence to seek justice from the state agencies. The movement's main demands included land reforms, labour reforms, fair price for agro-forest produce, employment guarantee, and the elimination of exploitation in mining operations. This movement spread over to the adjoining state of Andhra Pradesh in 1968 and had its epicenter in North-Eastern districts of Adilabad, Srikakulam, and Visakhapatnam, including the Telangana region. The three leaders were arrested for their extremist activities and Mazumdar died in police custody in 1972.

Salient features of the 'Action Plan' of the Naxalite movement

- A redistributing of agriculture lands to the land-less and the excess land from big landlords
- Enforcing payment of minimum wages to farm labourers.
- Imposing tax
- Holding people's courts for the redressal of grievances and dispensation of quick justice to the aggrieved parties, free of cost.
- The running of a parallel government in the tribal areas for the administration of speedy justice.
- Collecting funds from contractors and the rich for meeting these running costs.
- The kidnapping of people for ransom so as to spread the message of this ideology.
- Attacking policemen as a counter measure to show their strength.
- Destroying government property to undermine state authority.
- Enforcing social codes and penalties on corrupt contractors and officers.

The People's War Group has been spearheading the movement of the oppressed and exploited tribals and poor peasants during the last four decades, and many dispossessed people feel that the Naxalites have achieved what the politicians have been promising year after year but have failed to deliver. Having tried the power of bullet, the Naxalite groups seem to be focusing gradually on human rights and civil liberties issues through the ballot box.

In India about 80 million tribals are still considered to be the most vulnerable and poorest of the poor. A large section of the tribal population living below poverty line are victim of hunger and malnutrition (Mehta, 2004:17). Tribals are dying of hunger which is caused by food insecurity, and poverty, in turn causes death by starvation which creates a kind of terror amongst this population. Hunger has thus been used as tool of terror against the tribals so as to keep them in the state of total subjugation and inner colonization.

The root causes of Naxalism among the tribals are directly linked to social, economic and political grievances which include: deprivation, degradation, exploitation, poverty, unemployment, illiteracy, oppression and historical wrongs. Despite the constitutional

safeguards with twin objectives of empowerment and development of tribals for their integration into the mainstream of the nation, they have been denied social economic, political justice and human rights. More than 50% of them are illiterate and live below poverty line under inhuman conditions. They are arbitrarily deprived of their land rights and rights pertaining to forest areas. Their lands are not safe even in the scheduled areas, and they are facing indiscriminate displacement without an adequate rehabilitation package. Furthermore, they are exploited by money lenders and also by the government agencies engaged in their so-called welfare. Democracy has little meaning for the tribals as, amongst other things, they are being used as vote banks for democracy without any participation in the process of decision making on tribal affairs (Singh, 1999: 101; Verma, 2018: 239).

Tribals are helpless victims of bad governance and exploitation, and the dwindling resource base of the tribal people can be quantified in the shape of loss of land, restriction of access to forest produce and a lack of opportunities for reasonable wage employment. Consequently, developmental inputs for the benefit of these people have had little impact. Significantly, development processes have interfered in many cases with traditional tribal institutional structures and this has produced many negative results. These were contributory factors for simmering unrest in most of the tribal areas (Singh, 1999:101).

It was in the background of utter grievance frustration of the tribals arising out of their exploitation and oppression which led them to their taking arms in several areas to fight for their rights under the patronage of Naxalites. In fact, over the years, tribal insurgency has become the predominant strand of the Naxalite and people's war group movement. The combination of socio-economic and political factors has led to a resurgence of left-wing extremism and the Naxalite movement in India. The Naxalite ideology seeks to cut across the barriers of caste, religion and region and unite people on broader economic issues (Hooja, 2004: 16; Verma, 2018:256).

According to tribal people Land, water, minerals, poverty and guns are all connected for their existence. In India's heartland, there are tribal villages where people have not seen a doctor, a teacher, tap water or electricity and, furthermore, they live in the middle of dense forests, sharing space with dangerous animals. Whilst occupying fertile land, hunger still haunts them, and in Chhattisgarh, the state with the highest tribal population in the country, even basic human needs and civic amenities like drinking water, food, health, electricity and education facilities are lacking. Even the areas in the grip of violence are beyond the reach of the police forces. The people are famished and forced to live a sub-human life (Louis, 2008:17).

It is the same story in the tribal areas of other states like Jharkhand, Odisha, Madhya Pradesh, and Andhra Pradesh. More than 50% of the tribal villages are without roads, electricity, potable water and health centers and education facilities. No wonder when they hear about the mini companies coming and taking away their mineral wealth, they are enraged. They want their land back. They want their forests intact and they don't want others to exploit their minerals. When they see everything slipping away from their hands they turn to guns. Now the tribals are simmering with anger. When the Maoists walk into a village and talk of revolution, people listen. The Tribes realize that they were never given a chance to live with dignity, yet they are caught in a deadly crossfire between the rebels who claim that

they are waging a war on their behalf and the state that says it is trying to protect them from the Maoists' mindless violence (Louis, 2008:15).

Naxalism is not a law and order problem but it is basically related to the imbalance in dispensation of social and economic justice, involving socio-economic issues, particularly land and mineral resources. There should be effective devolution of authority to the Panchayati Raj Institutions for people's participation within the administration of justice and management of their affairs at the root level. Sincere efforts of the government in this direction will go a long way in containing Naxalism.

WORKS CITED

BHAGABATI A. C. (2001). Emergent Tribal Identity in North-East India. New Delhi: Concept Publishing Company, 3-9.

JAISWAL, A. (2012). "Tribal Development in North Eastern Part of India: Reality and Constrains". Social Work Chronicle, 1 (2), 68-81.

JAISWAL, A. (2019). "Tribes in India: India's Overall Demographic Scene and Demographic Features in Tribal Societies". Anthropology and Ethnology Open Access Journal, 2(3), 1-16.

LOUIS, P. (2008). Rights of Scheduled Tribes of India. MANAK Publication Pvt. Ltd, New Delhi.

LOYD, ANTHONY (2015). "India's Insurgency". National Geographic (April): 82–94. Retrieved 13 March 2018
<https://www.nationalgeographic.com/magazine/2015/04/indiacoal-conflict-minerals-maoist-insurgency/>

MAJUMDAR D. N. (1982). "An Appraisal of the Tribal Situation in North East India", In Pankaj Thakur (ed.), India's North East. Tinsukia: Prakash Publishing House, 7-15.

MUKHERJEE, A. (2007). Maoist "Spring Thunder": the Naxalite Movement 1967–1972. K.P.Bagchi & Co., Calcutta. 295.

MEHTA P. C. (2004). Ethnographic Atlas of Indian Tribes. New Delhi: Discovery Publishing House.

SINGH, P. (1999). The Naxalite Movement in India. New Delhi: Rupa & Co., 1999.

MINISTRY OF TRIBAL AFFAIRS. (2015). Annual Report 2015-16. New Delhi: Government of India.

VERMA, R.C. (2018). Indian Tribes: Through the Ages. Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India.

Indian Democracy and Naxal Movement: A Persistent Challenge

Dr. Deepali Bhowate

LAD & SRP College for women Nagpur.

Abstract:

Maoist movement earlier known as naxal movement has turn more than 50 years in India. As of 2009, Naxalites were active across approximately 220 districts in twenty states of, known as the “Red Corridor”, According to India’s intelligence agency 20,000 armed cadre and 50,000 regular cadres Naxalites are there. Till this time thousands of civilians, police personals, top political leaders and others have been killed as well as property of thousand lakhs has been destroyed. From 2008 – 2012 there were 3607 persons killed in this connection which is more than double who killed in terrorist attacks on international border security issues.

As per its ideology, ‘Violence’ is part of struggle, having opposition and no faith on India constitution and their working. As per this movement common man can come into Power only through only ‘Barrel of Gun’ but not by peaceful democratic ways. Naxal mobilising issues of socio-economic-political discriminations to get support of citizens. Their final target is power of Indian government on Maoist-Marksist-Leninist ideology, i.e. stateless society.

Most of the naxal affected area is underdeveloped as government agencies is absent or villages are neglected. Armed maoist do not allow mostly government servants or any other agents for development work. Till now many political leaders from local self-government to parliamentary members are been targeted by naxal and many have lost their lives. According to government effective development policy would possibly eradicate naxal problem but falls short to provide enough security and effective blue print for the development in the naxal affected area.

This paper focuses on the encountered challenges in the naxal affected area and its effects on sustainment of Indian democracy.

Key words: Naxal, development, democracy, election, Government.

Introduction:

The Aim and objective of Naxalism is defined by its founder Charu Muzumdar in Indian contest in his “Historical Eight Document” This document along with “Red Book” of Mao-Tse-Tung is like a Bible for them, As it’s describe that, to organize five member organizations, decided a hidden place for meetings and asked them to mobilize the agrarian struggle. Oppose government’s progressive activities, to get support of peoples for revolution success as he said that the rich countries would bring Neo-colonization on the basis of wealth and so we must oppose it. He suggested to carry on struggle against modern developments. He defined non communist country are enemy so it’s will be wrong to take help of country like America and present Soviet Russia. Having no faith on Peaceful revolt for political change, asked workers for opt armed then develop armed units and educated them politically.

He guided to convert Imperialist war into ‘Civil war’ and Marxist who are worried about National security are pseudo Marxist. India Marxism and Leninism progressive leaders not our friends or colleagues. He reminds Mao “ Do not attack to injure but attack to kill”. They oppose if injustice is going on, murders must be revenged. Charu argue that At present we have to do three things A) labour – farmer unity, B) Revolutionary revenge struggle, C) organization of revolutionary party.¹ This way he has given strategy to attack government,

bureaucracy, Police and to gather arms and weapons. Naxal primary strategies is to take the villages under control then cities and lastly captured centre of government through golband tactic. ² It's will be going on till present political power must be completely destroy, otherwise agrarian revolution will become useless if accepted government progressive works. Thus they oppose democracy to its core and desire to topple it with violent means.

Persisting Challenges:

Election is the instrument to implement democracy in the nation. Free and fair election is necessary for its success. If there is no free and fair election or healthy atmosphere for the same, the democracy will not survive. Since independence every Indian got the right to vote through the constitution but it is still a question that how many people can exercise their power of vote fairly? In the Naxal affected land called as 'ground zero' several issues regarding election procedures and voting practices are been faced by the villagers. In fact life is not easy during elections in these Naxal affected area. For more than 50 years the Naxal movement is alive in the nation and around 35-40% of land is covered directly or indirectly under Naxal threat. Minimum 15-20% area of nation is under serious threat of Naxal violence. Under these circumstances, these areas undergo through the elections without any form of election process, election campaign, election promises of infrastructural development, election rallies or election manifesto from and political parties. They hardly are offered contesting candidates for election by political parties. ³

Most of the leaders or their agents avoid to visit such area for election campaign. Naxalites complains against election and distribute pamphlets against the same also appeal to celebrate black day without fail. From bottom to top i.e. local self-government to parliamentary election, it is mostly become a formalities as the people do not enjoy democratic right like as urban people due to content threat. Thousand soldiers of paramilitary forces and other possible security personnel are depute by the government in Naxal affected area for voting purpose. Security provides here every year only just before a day of election and withdraw on the next day of election. People cannot get nearest place to vote but will have to walk many a kilometre to exercise their democratic right. On the day of voting when mostly urban people gets bribes to vote, People of Naxal affected area will have to lose employment of the day on the name of democratic system. No vehicle is possible to provide to the common people or election officers due to land mine blast. Hence, It is a big challenge to cast vote but more than bigger challenge is to contest the election from ground zero. Many members have been killed by the Naxalites to protest against Indian government. Election is a serious life threat to all of them hence nobody is willing to do duty in this area. Till now it is seen that many villages are there without any election of local-self-government. Similarly people do not dare to contest any election or openly support political leaders. On the contrary some people contest election with the support and permission given by Naxalite. The villagers will have to vote the same because none of the other can campaign in naxal dominant areas.

The question is not to exercise the power of democracy but to regulate the democratic process in Naxal affected area as the Naxal movement is against election and existing parliamentary process in India. Also many serious issues have emerged to light particularly during election period.

Government dereliction:

Today we witness the presence of the military presence of ASM in Central India and the states with forest areas. These areas are affected with many problems such as electricity, water, roads, school, health services, employment and other primary facilities. The government has lost its image due to its derelict and corrupt politics. These forest areas are abundant with tendu leaves, wood, forest products and underground minerals and ores and thus are full of huge economic wealth and economic profit for the nation. Today many

industries are functional in this area and the naxals pose nominal activities in favour of the villagers to raise the labour wages. In Maharashtra areas of Gadchiroli and Chandrapur district have big functional companies. Due to this companies number of labour employment is available there and the economy of this area depends on this industries and companies. For example the wood to the paper mills and the black rock for the cement factory are provided from this forest area itself. In this area a big nexus between the contractors of tendu leaf and intra structural construction work and naxal can be witnessed.

In the beginning of the Naxal movement in these areas there were big clashes between this contractors and the violent groups. Government officers, managers of companies were brutally murdered, abducted and alimony were demanded. Today much of the business goes on smoothly as the contractors of tendu leaf, wood and bamboo exporters don't face violence, and process of give and take between the two groups have been gradually established. This has been established through a peaceful coexisting method in which the naxals decides the minimum price rates and wages for the villagers and allowed them to pick up the forest products and also fix an amount for the contractor to be paid not only to the naxal groups but also to the government officers for their smooth functioning. In this way by raising the daily wages from time to time they command the support of the village labourers and by not destroying the property of the contractors gain their faith.

In real sense the economic hurdles faced by the Maoist have been removed by the government policies itself. The naxals oppose the communication medium routes joining the villagers but they do not oppose the infrastructural development inside the villages to avoid the wrath of the villagers. The government policy of giving 20-30% subsidy to the contractors for the infrastructural development such as roads, telephone lines, and electric poles extra has given the Maoist a chance to demand money from the contractors as a token to allow them to complete their work in the area. The contractor pay token from the subsidy that they receive from the government thus no extra exchequers is levied on them.⁴

This area has been facing and witnessing a number of difficulties but even then the administrative corruption has not stopped but have proved to be favourable to Maoist groups. The question posed here is that is the government efficient enough to shoulder its responsibility to do the infrastructural development through the government agencies and stop this indirect financial support to this violent groups?

Demonetisation has had a minimum effect on the financial resources of the naxal movement but these groups have successfully changed their money through their partners such as the contractors, businessman, industrialist and the villagers. The biased nature of the government gets reflected through its security policies also, where Industrial company act states that the mining company has to take the responsibility of their own security or they can pay the state forces for providing them this security. State like Chhattisgarh follow and implement this rule but Maharashtra government has demanded free security forces from the centre government to provide protection to the mining companies in the naxal affected areas.

Also the areas mostly affected by naxal activities need to be provided with police stations for the security of the villagers instead of recent government has provided yelchili and Aldandi the less naxal affected villages with police posts to provide safe road development work to the mining industries. The border areas from where the Moist enter Maharashtra state and carry out violent activities and immediately cross the neighbouring borders should be protected by heavy security forces to curb down the violent menace. This is neglected on major lines. In case any incident took place and loosed their solder, they declare police station or strength of security. Recently Maharashtra naxal operation department lost its 18 commando and government declare that, "The Centre has launched a Special Infrastructure Scheme that includes construction of 250 fortifide police station in left-

wing extremist area. Of which 20 will be in Maharashtra. The state has given 2.5 Crore for each police station under the scheme ⁵ this was not new in the Gadchiroli but this scheme get lot of time to implement.

The previous government policies were sensitive towards the Maoist issues. This could be realised through their home ministry policies. Creation of special department to limit the naxal activities and appointment of a responsible person with authority to pen down policies from top to bottom, and the implementation of the recommendation was done. The present government has not drafted any new programs and schemes but the department has been renamed to Left Wing Extremist creating a confusion in the area of action. This department has failed to implement the policy or the policies have ceased to function or have been drop down due to lack of financial support. Annual meetings of the centre government home department along with the Chief Minister , S.P and the districts collectors took place but now this type of meetings have also ceased to function.

Many suggestions have been conveyed to the government by the authorities demanding new communication media in the naxal affected area, strict action against the naxal supporter's or sympathiser's, technological support, emergency security and protection services to the deployed officers and villagers, but constructive implementation is yet to followed.

Government Policy to Deal with Naxalites:

To deal with the naxalite situation various mechanism have been legislated

- A) An Empowered Group of minister,
- B) Standing committee of chief minister of concern states
- C) Coordination Centre under union home minster
- D) Task force under special secretary (internal secretary) Development schemes like Backward reasons grant fund, national rural empowerment guarantee fund, PM gram sadak yojna, national rural health mission scheme, sarva shiksha abhiyan, etc.. MPF scheme, Deployment of central para- military force (CPMF) are to be provided.

Centre Government allotted much fund to state administration and police for their modernization also for socio-economic development and policies for development are implemented. For example in the year 2005-06 Central Government has released Rs. 72.16 crore, Maharashtra government has chalked out a Rs. 733 crore anti-Naxalite programme for the affected districts of Gadchiroli and Chandrapur. All state announced surrender policy for Naxalite and proposed education, health facility etc. for them. Also declare money awards for informer ex.. Chattisgarh Government declare One Crore for polit buro member. ⁶

Centre government organize Standing Committee of Chief Ministers from Naxalite affected States Inter State Joint Task Force with A.P. Chhattisgarh, Orissa and M.P. under the command of D.G.P. The government has mooted plans to raise a special tribal battalion with 1,200 members from the Naxalite-affected areas. Government open Anti-Naxalite cell in all districts and appointed a Special Inspector General of Police as Chief of the Anti-Naxal organization in Nagpur. In short at the one side investing much fund on village development and another side take strong hold by policing and Para military forces to fight directly.

All these policies and legislation prove to be paper work only and no real, effective and practical on ground legislation and execution of policies to crub down naxal action is visible. Instead of giving package and surrender money it is wise to use that money to bring development and employment in these neglected area. Due to incorrect and no timely policies naxal strategy has become obstacle in development of remote area because of which thousands of citizens lacking for suitable life, education, road, electricity and for many basic needs since many years.

Conclusion :

No movement can survive and flourish without financial support, but the fact remains that financial constraints cannot be implemented verbally but requires strict and constructive action plan with the will to execute them. The Maoist movement can be limited through control on their funding's. This is possible only when the government raises above their selfish party interest and focuses on national interest. It is also true that financial control or stoppage is easy said than done. It would need strong political will and determination to do it.

Recommendations

1. Government should take this problem on priority.
2. All kind of backlock in naxal affected area shall fullfill on priority by central and state government. .
3. Development work shall be carried in naxal affecte area in priority and under security by the government.
4. Funds allotted to naxal hit area shall be given to core affected villages not to only urban district and tahesil towns.
5. No contractor basis infrastructural and basic development shall be proced but government agency shall have to work for all basic development in the specific time span.
6. Police station and security force shall be provided in engugh contity as people would fill safe in their villages.
7. Interstate program shall be organised effectively in naxal affected area.
8. Sicietific agricultural development and employment basis project shall be initiated in the naxal affected area for youth.
9. Anti maoist campaign shall be carried effectively in the government offices and schools to divcert people and youth from this violent movement.
10. All government office and empoloyee shall be moniter seriously whether they are working effectiuvely.
11. Financial project shall be run through NGO in the interest of villagiets.

Refrence

1. Vinod Mishra Archive/Charu Muzumdar, Documents, 15 Jan 2021 <<https://www.marxists.org/reference/archive/mazumdar/index.htm>>
2. Ibit
3. (Chawala Navin B., The Hindu, The Naxal Challenge to electoral process, <https://www.thehindu.com/opinion/lead/the-naxal-challenge-to-electoral-process/article6781589.ece> , JANUARY 13, 2015)
4. PP 115-116, Bhowate, Shrikant, Bhowate, Shrikant, Ph. D. Thesis, Submitted to RTM Nagpur University Nagpur, growing naxal Violence and Maharashtra State Government Policy: A Critical Study, With Special Reference to Vidharbha Region (1980-2006) 2018
5. "(ganapatle, Shriti, News, Naxal-hit Gadchiroli get 20 more police Station, Dec 19, 2020, <https://mumbaimirror.indiatimes.com/mumbai/other/naxal-hit-gadchiroli-gets-20-more-police-stations/articleshow/79802958.cms>)

6. (Dixit, Raman, Naxalite Movement in India: The State's Response, https://idsa.in/jds/4_2_2010_NaxaliteMovementinIndia_rdixit, April 2010)

Bibliography:

1. Sharma, Deepak. *Maoists building weapons factories in India with help from China*. New Delhi, 26 April 2012. english. 3 April 2016. <<http://Indiatoday.intoday.in/story/chinese-intelligence-training-and-funding-Maoists-in-India/1/186191.html>>.
2. Ramana, P. V: Article, Security Council Resolution No. 1473, (Ref: India's Maoists: Financing the war machinery, December 27, 2013
3. Ramana, P.V: Understanding India's Maoists: Select Documents / First Published in 2014, PENTAGON PRESS 206, Peacock Lane, Shahpur Jat New Delhi-110049 PP – 47
4. Gawande, Devendra, Video, on, My Experiences of Gadchiroli (Naxal Field) July 2020, < https://www.youtube.com/watch?v=0b_ITxIOxqY&t=328s>
5. Gawande, Devendra, *Naxalvadache Avhan (नक्षलवादाचे आव्हान)*, Sadhana publication Pune, 2015
6. Masodker, Dr. Jagadeesh, *Aadiwasi Kshetro Mein Badta Naksalwad*, Blue Rose Publishers, 2019
7. Dixit, Raman, Naxalite Movement in India: The State's Response, April 2010, 15 Jan. 2021, < https://idsa.in/jds/4_2_2010_NaxaliteMovementinIndia_rdixit>
8. Bhowate, Shrikant, *Urban Naxal: ilution and Truth*, Online News Paper, 2018, < <https://marathibrain.in/urban-naxalism-delusion-and-truth-part2/>>

Voice against isolated Government policy regarding mining by Bhumkal Organization [Read more](https://bhumkalorg.com/naxal-attack-on-mining-work-in-gadchiroli/) or visit <https://bhumkalorg.com/naxal-attack-on-mining-work-in-gadchiroli/>

Administrative Problem and Challenges in Maoist Affected Areas.**Dr. Imran Ahmad**

University Law College, Vinoba Bhave University, Hazaribag.

Abstract:

From time to time, many steps are being taken by the government on the Naxal affected areas with a view to considering the problem of Naxalism from a new perspective. Recently, the government also held a meeting with the collectors of Naxalite affected areas, presented their suggestions along with the ground experience of their area. Significantly, the government has described Naxalism as the biggest threat to India's security, and many schemes have been announced as a solution to these problems. But this is the first time that rural development programs have been emphasized on such a large scale apart from security issues to address the problem of Naxalism. Last year, the government created the integrated Action Plans i.e. IAP under which those facilities like schools, roads, drinking water, health centre's in Naxal affected district, more government schemes like rural employment guarantee scheme i.e. MNREGA and Pradhan Mantri Gramin Sadak Yojna it was said to strengthen. In this context, a meeting of collectors of Naxalite affected areas was called in Delhi in which they gave details of the problems faced by their areas. Because in order to inculcate a sense of belonging among those who feel disconnected from the administration and the main stream, our policies and plans will have to ensure that they are made partners of the benefits that accrue to them. Also, it has to be seen that the benefits of the growth in the economy can reach these people. No matter how much amount should be given to these areas for development schemes, the trust of the people cannot be won by that amount. We have to collapse the wall between us and them. Naxalism has spread in various district of the country and Naxalites are carrying out their bloody game in the villages. In this way, Naxalism remains a challenge to the Law and order of some states of the country, because the Law of country is not working on almost one third of the country. In this way, more than fifty eight district of our country are badly affected where the Naxalites have their own courts and give their verdict.

Keywords: Maoist, Affected area, perspective, emphasized, MANREGA, administration, verdict, naxalism, challenge,

Introduction:

The struggle started as a peasant movement in the sixties from Naxalbari, a small village in Siliguri division of West Bengal is designated as the Naxalite movement, in 1967 where the tribals took up arms against Landowners. After this, movement spread like wildfire to other parts of the country. Even after two decades of attaining independence, a large section of India's population was suffering from exploitation of farmers, laborers, and tribals. It was felt that necessary changes would not happen through peaceful means because vested interest have control of powers and industry, and the dominant class remains a feudal hold on the agricultural class. He thought that the only way to get rid of all this was armed revolution.

Leninism, Marxism and Motse Tung's ideology as their departure point while learning a lesson from the revolution. Naxalite activities continued in the face of lopsided

erosion, disillusionment, fear and unprecedented repression, pressure and persecution by the state administration. Naxalism has become the country's single biggest internal security challenge till date. Until their grievances are resolved promptly, their discontent and resentment will continue to energize the Naxalite. The strategies, negotiations being implemented to deal with the current Naxalite problem, have not yielded any positive results. Naxalism has travelled so far from birth to the present day that theoretically applying the problem solving problem in practical terms seems surprising and suspicious. Nevertheless, there is a great need to considered this subject in the light of facts like what and what level of efforts have been made and what needs to be done in solving the above problem.

In this way, every persons want to live a peaceful life in social life, but guess how much pain will happens in the life of a person who thrives every morning and evening, and not only that, if a person has to lose himself without any reasons. It is not only a matter of concern but it is a matter of sitting and churning that how we are living in society, how the environment which cannot even protect a person's life, is another matter.

Before formulating policies in the districts covered under the Integrated Action Plans, the affected villagers and their needs will have to be taken into consideration as the Integrated Action Plan aims at addressing the lack of development in Naxal-affected areas and tackling the problem of Naxalism developing issues require attention. Also development in these areas should be meaningful, inclusive and for the people. Lack of security system comes in the way of implementation of development schemes. Providing security to the people working in development schemes in these areas is a challenge. But development and security issues have to be carried along with us. It is worth mentioning that during this meeting, many district collectors raised the issue of safety of development work in their area. They do not get their labor money on time which should be given due attention so that people can be given a sustainable earning medium rural schemes. There it is very important to provide security to the officers who maintain the funds related to the rural schemes and win the trust. In several meetings called by the central government in relation to the problem of Naxalite affected states, it has been found that during the campaign against the Naxalite movement there is often a lack of coordination between the central state intelligence agencies which has bad effect on the campaign.

The reasons which encouraged Naxalism in the country, unfortunately all of them still exist today. Poverty and unemployment are also a major reason, along with class differences prevailing in the implemented honestly. The tribals are not being treated well. Naxalism is still alive today because of dissatisfaction and disturbance in our society. As long as hunger, oppression, pressure, panic and job- deprived population remains discontent and chaos would give rise to such incidents. The central Government has considered the Naxalite problem as the biggest challenge to internal security. The government considered this law and order problem as well as socio- economic backwardness. Therefore, efforts will have to be made deal with the problem at both levels. That is, another strategy to deal with Naxalite violence steadfastly, on the other hand, sensitive approach should be adopted on the development aspect. The government was already working on a technology mission to find and lay siege to Naxalites in inaccessible hills and dense forest. Now GIS will help a lot. The government is trying its best to provide technical armor to the forces taking the front from the Naxalites. In the year 2009, when the Naxalite incidents were much bigger, it was decided to break the

back of the Naxalites. The soldiers are being to trained for jungle warfare. In, 2009 it was also decided that forces would cooperate against the Naxalites but would play a limited role.

It is not that measures were not taken to deal with Naxalism. While the government is dealing with this problem, the central government is also providing help. In order to bring Naxalites into the society, the central government has implemented a new rehabilitation policy in September 2009. Under this policy, Naxalites who surrender will get one lakh fifty thousand rupees a lump sum and two thousand rupees per month honorarium for three years, but a lump sum will remain in the bank after three years. Seeing the activity of the Naxalite will be allowed.

Government has taken steps to stop Naxalism earlier and efforts are still being made to stop it. Though some measures, their activities can be stopped. For example, the problem of land reform is the main cause of Naxalism. Efforts should be made to remove it seriously. For this, land reform and Forest Act should be implemented and ban on drug and arms smuggling. Local people should be give priority in government jobs. Power should be set up in tribal areas with the consent of the local people. Road should be developed in the affected areas and these should be connected to the centers. The district collectors, police and other officials should try to bring the Naxalites on the right path by organizing seminars at the panchayat level. Try to educate all. Generate employment at the local level. Small industries, cottage industries should be developed with the new technology and financial support. The government should arrange for proper marketing of local production so that the producer can get a fair price. If all these things are taken into consideration by the government, then a virus like Naxalism can be prevented to a great extent by becoming active in the society.

The Naxalite problem is the biggest challenge to internal security, as it is a Law and Order problem. Keeping in view the direction of the Naxal affected area, the central and state governments prepared and sent a number of schemes. Farmer service centre and industrial development centre for the poor, unemployed destitute people, illiterate and under- educated people to the affected states. But at the administrative level, due to opposition from Naxalite, the schemes are not being implemented in the right direction. The Naxalite have the patronage of the leaders of many political parties in their areas, on whose support the political party in cooking it own bread. At the administrative level, the biggest officials are refraining from going to these Naxalite affected areas. Apart from the latest weapons from across the border, the procurement of narcotics by the Naxalites has made their business a terror of fear in the state. The relentless efforts to bring them into the general stream have failed.

Conclusion:

The Naxalite problem is basically a problem related to socio-economic underdevelopment, exploitation and oppression. So it will not be possible to solve this on the strength of gun and soldiers. For this, the benefits and justice of development will have to be brought to a lower level. State governments have to implement land reform programs rapidly. In the National Tribal Policy, along with making proper arrangements for the rights of tribals, the youths will have to provide employment in backward and remote areas. In order to get all these positive directions the government will have to initiate a good dialogue and at the same time persuade the Moists to surrender the weapon first. With this, it is very important to identify Naxalites and non-Naxalites located in the state. Patriotism has to be patronized and anyone who is a traitor has to be punished without discriminating on caste, religion and

language. Along with giving protection to the informer of Naxalite activities, the suspects will have to be monitored. Naxalites can actually join the democratic system if the government starts adopting a positive outlook on the appropriate facts with the right mind. Overall, negotiations can be a good initiative for the government. However, according to government data there has been some reduction in the scope of Naxalite affected areas. Expressing satisfaction on this, the government has said that a focus on development will help the state to control this evil. He said that better rehabilitation policies should be made in the state where people are being displaced due to industrialization. He said that the government's approach is to bring militants into the social mainstream. Today, the Naxalite problem has taken the form of an internal security problem of Indian states. Therefore, the need is that it should be seen as a major problem of the present and this disease which has become canker should be treated afresh with the coordinated cooperation of all the states. Presently visionary measures can be preventing the spread of Naxalite ideology and a permanent solution to the insurgency.

After the above discussion, it can be said that in order to deal effectively with Maoist violence, there is a need to control political as well as economic sector. In the affected area, attention should be paid to the protection of the common people as well as peaceful plans. The central and state governments should jointly provide basic facilities such as education, health, employment etc in the violence affected area so that tribal people can be connected to the mainstream. India has two options to deal with the Maoists. Firstly, vigorous military action so that they can stop the violence. But we also have to keep in mind that we have to end the disease like Naxalism and not the Naxalites. Second, India needs to change its policy and bring Moists to the negotiating table. Which means the India first changed its view the Naxalite is not a terrorist organization. Only then can there be a result oriented conversation. From the above discussion, the fact emerges that Naxalism as a formidable challenge to all. The government has also made proper preparations to prevent its spread, but there is a need to implement them effectively only then Naxalism can be eradicated.

Reference:

1. Johari, J.C, Naxalite Politics in India, Institute of Constitutional and parliamentary Studies, 1972.
2. Ghose, Sankar, The Naxalite Movement: A Moist Experiment, 1975.
3. Jawaid, Sohail, The Naxalite Movement in India: Origin and Failure of the Moist Revolutionary Strategy in West Bengal, 1967.
4. Benarjee, Sumanta, In the Wake of Naxalbari: A History of the Naxalite Movement in India, 1980.
5. Duyker, Edward, Tribal Guerillas: The Santals of West Bengal and the Naxalite Movement, 1937.
6. Datta, P.K, Land reforms Administration in West Bengal, 1980.
7. Benarjee, S. Naxalbari: between Past and Future Economic and political weekly, Volume 37, Issue 22, 2002-06.
8. Kujur, Rajat, Naxal Movement in India: A profile, 2008-09.
9. Louis, Prakash, The Naxalite movement In Central Bihar, posted-2002.
10. Dixit, Raman, 'Naxalite Movement in India': The State's Response, journal of defence studies, volume 4, issue 2, posted -2010.

11. Moist Challenge, The Hindu, op-ed, March, 27-2014.
12. The War of Winning hearts, The Hindu, op-ed, April 14, 2014.
13. Guha, Ramchandra, India after Gandhi, Picador; Indian edition (14August2008).
14. Nehru, Jawaharlal, The Discovery Of India, Penguin India; New Edition, 1 Feb 2008.
15. Mehta, Akansha, Countering India's Maoist Insurgency: The Need for strategy not operations, posted-2010-07-05.
16. Ramakrishanan, V, Flawed Operation, volume27, posted 2010-05-07.
17. Burman, B.K, Roy, what has Driven the tribals of Central India to Political Extremism, posted-2009-10-17.
18. Narayan, Jayprakash: Face to Face, (varanashi, Navachetna Prakashan,1970).
19. Quoted in Bhabani Sen Gupta, Indian Communism and Peasantry, Problem of communism (Washington), Jan-feb, 1972.
20. Ramana, P.V, Maoist Movement in Delhi: Is the Police prepared? May 3, 2010.
21. Bhalla, Abhishek and press Trust of India, 'Naxal ideologues' are infiltrating India's Cities using human rights NGOs as 'front organizations', claims government', Nov15th 2013.
22. Contemporary article 'Increased risk of naxalism' by Dr. Laxmishankar Yadav in 'Prtiyugita Darpan' in the month of Jan 2010.
23. Article related to internal security 'Naxalism challenges internal security' by Dr.Gulab Chand Lalit and Dr. Monu Kushwaha in 'Prtiyogita Darpan in the month of Nov 2009.
24. Article 'Naxalism in the context of internal security' by vijendra Singh Rathod, in the month of Dec 2011.

Peace rally with thousands of villegiates in naxal affected Damrancha (Gadchiroli) and Vioce against Naxal for Murder a social activist Patru Durge by Bhumkal Organisation Nagpur [Click to Read More](https://bhumkalorg.com/will-the-govt-realise-patrus-dream-development-project/) or visit on <https://bhumkalorg.com/will-the-govt-realise-patrus-dream-development-project/>

Sustainable Forestry as an answer to Naxalite problem

Prashant Tambe

Forest, Economy and People

The importance of forest for rural economy increases more with the knowledge that forest and trees are among the few resources that are available to rural dwellers (Shackelton et al, 2008) Rural people derive multiple benefits from forest. It provides them food, fodder, medicines and most importantly fuel wood and environmental services. Forest often adds to the meager income earned from farming (Arnold, 1998). Such products that are consumed by the communities at local level or rather at household level are considered as non cash forest products. Such non cash forest products are defined as the forest products which households collect but consume/use in the home rather than selling. These may be fuel wood, timber, forest foods and medicines, fodder or fiber (mat and basket-making and for other aspects of house construction). This non-cash income is a fraction of the income drawn from forests by those who live in or near them and rely on them in part for their overall annual income from all sources - agriculture, livestock, off-farm employment or trade, and forest. These non cash contributions could be 3 to 5 times the formally recognized cash contributions (Shepherd G, 2012). These contributions of forest reflect in food, fodder and fuel wood primarily and also in employment generation in forestry sector. As (Shepherd G, 2012) puts it "the number of people deriving direct and indirect benefits from forests - in the form of food, forest products, employment and direct or indirect contributions to livelihoods and incomes - range between 1 billion - 1.5 billion". The degree of forest dependence changes according to the various peculiarities of the households. For a landless rural household with few other avenues of income, forest dependence or contribution of forest to total income would be significantly high. The same is true with marginal farmers who have unviable and small pieces of land. Even small farmers with no irrigation facilities and who are able to grow a single crop which is more or less consumed at household level, are not exception to this. This possibility of heavy dependence is also seen in the case of large family size where disguised unemployment is prevalent. Such families,¹¹ since have more hands available, find it productive to collect forest products and sell the same in local market for some cash income. Thus various attributes of the household determines its dependence on the forest. Forest provides fuel wood which is used as fuel for nearly 70 percent rural household. Forest constitutes one among the very important natural resource in addition to land and water. The sustainable income derived from forest by participating in joint forest management (JFM) activities is presented below.

¹¹ Independent researcher.

Benefits from JFM (2011)

Benefits from JFM (2011)

States	JFM committees (no.)	Total no. of families	Benefit in Rs. Lakhs					Total
			Fuelwood	Fodder	NTFP	Others		
Andhra Pradesh	7,718	14,38,000	1,022.61	217.90	700.53	897.37	2,838.41	
Arunachal Pradesh	1,013	33,048	1,883.56	9,198.00	117.90	44.25	11,243.71	
Chhattisgarh	7,887	11,17,000	14,400.00	24,000.00	93,050.00	800.00	1,32,250.00	
Haryana	2,487	66,036	94.60	78.48	20.98	0.27	194.33	
Jharkhand	9,926	4,29,796	8,580.00	-	3,124.00	-	11,704.00	
Karnataka	3,848	2,72,805	1,628.58	-	-	1,515.42	3,144.00	
Madhya Pradesh	15,228	17,00,000	-	-	-	2,841.91	2,841.91	
Maharashtra	12,665	27,09,000	919.63	117.63	25.48	2.92	1,065.66	
Meghalaya	285	39,210	68.75	24.62	7.82	6.00	107.19	
Nagaland	951	1,59,587	675.00	0.00	20.00	0.00	695.00	
Punjab	1,224	91,850	25.00	20.00	40.00	5.00	90.00	
Rajasthan	5,316	5,71,051	-	488.46	75.26	129.75	693.47	
Tripura	920	79,445	4,472.00	762.00	483.00	170.00	5,887.00	
Uttar Pradesh	3,426	7,06,050	1,152.02	791.18	50.33	53.22	2,046.75	
West Bengal	4,368	5,05,149	10,000.00	3,000.00	5,000.00	0.00	18,000.00	
Total	77,262	99,18,027	44,921.75	38,698.27	1,02,715.30	6,466.11	1,92,801.43	

Source: National Workshop on JFM, Dehradun, 27-28 June 2011. Proceedings. Dehradun, Forest Research Institute.

Forest and Naxalism linkages

It is observed that forests are usually located in inaccessible areas (Sunderlin et al, 2005). Due to this 'inaccessibility' feature these areas have been away from developmental interventions since long. This has lead to an understanding that presence of forest is correlated with poverty (Sunderlin et al, 2005). It is seen that there is a link between forest cover and high incidence of poverty. Such linkage looks more prominent if one looks at the forest cover of the affected districts within

these states, poverty percentage and the problem of LWE. The below analysis thus try to present this linkage.

Table 1: Linkages between forest cover, LWE and Poverty

State	No.of Districts in State	No. of Districts Affected	Forest cover in percentage to total geographical land	Below poverty line percentage to total population
Jharkhand	24	19	29.55	45.30
Bihar	38	16	7.75	54.40
Chhattisgarh	28	14	41.09	49.40
Odisha	30	15	32.98	57.20
Kerala	14	3	52.30	19.60
Andhra Pradesh	13	6	17.27	29.60
Telangana	33	8	18.22	---
Maharashtra	36	3	16.47	38.20
Uttar Pradesh	75	3	06.09	40.90
West Bengal	23	1	18.98	34.20
Madhya Pradesh	55	2	25.11	48.60
Total	369	90		

(Ministry of Home Affairs,GOI- 2015), (Forest survey of India-2017), (Ministry of Social justice and empowerment, GOI-2016)

The all India average for forest cover as percentage to its total geographical area is 21.67 percent. Most of the above states that have forest cover more than the national percentage are also the states that are worst affected by LWE. Above analysis of the states that are LWE affected, forest cover and incidences of poverty throws a macro light on this link that this paper is trying to present. However, the district level analysis that is presented below makes this link clearer.

Table 2: Linkages between LWE affected districts and forest cover

Sr. No	States	LWE Districts	District forest cover (in percentage of total geographical area)	State forest cover (in percentage of total geographical area)
1	Andhra Pradesh	East Godavari	39.00	17.27
		Vishakhapattanam	33.06	
2	Chattisgarh	Narayanpur	81.61	41.09
		Bijapur	76.34	
3	Jhrkhand	Koderma	41.53	29.55
		Chatra	47.62	
4	Madhyapradesh	Balaghat	53.44	25.11
		Mandala	44.44	
5	Maharashtra	Gadchiroli	68.81	16.47
		Gondiya	37.04	

6	Odisha	Kandhamal	67.22	32.98
		Sambhalpur	49.52	
7	Telangana	Adilabad	35.53	18.22
		Khammam	33.76	
8	Uttar Pradesh	Sonbhadra	36.79	6.09
		Chandauli	22.25	

In the above table, forest cover of the LWE affected districts (representative districts are presented.) as identified by Home ministry, is presented against the state forest cover. In all of the identified districts, forest cover is much more than the state forest cover. The forest dwellers in these districts, for major part of their income depend on forest. The following national and international data is further testimony of this observation.

Dependence statistics of Forest

- 1.6 billion rural people are dependent upon forests to some extent
- In developing countries about 1.2 billion people rely on agro-forestry farming systems
- 1 billion out of 1.2 billion extreme poor depend on forest resources for all or part of their livelihoods
- 240 million people live in predominantly forested ecosystems
- 300 - 350 million people are highly dependent on forests and live within or adjacent to dense forests on which they depend for their subsistence and income
- 600 million forest users qualify as long-term users
- There are an estimated 500 million forest-dependent people of which 200 million are indigenous peoples

Sources: World Bank (2002)

Government's response to tackle Naxalism

Naxalite problem has been identified as one of the major threats to India's internal security. As per Ministry of Home Affairs (MHA), Government of India, the left Wing extremism (LWE) related violent activities are reported in 90 out of 739 districts in the country are considered left-wing extremism (LWE) affected. However, the LWE related violent incidents were reported in 61 districts in 2019 and in only 46 districts in the first half of 2020. The MHA further shared that 350 security personnel, 963 civilians and 871 Naxals were killed in violence in LWE affected areas from 2015 till August 15, 2020. It can be seen, attacks as well as deaths due to LWE have been on decline due to comprehensive measure that both state and central governments have been adopting.

Poverty in LWE affected areas is considered to be providing the fertile grounds for naxal activities and sustain support by the affected communities. Therefore, in addition to the above measures, successive state and central governments have also

realized the need of introducing development programs in LWE affected regions. Accordingly the development measures introduced by the different central governments are as under

1. Integrated Action Plan (IAP) launched by the UPA government to implement a special scheme which addresses the development deficiencies in LWE-affected districts; the financial package was over INR 6,000 crore per annum.
2. While the NDA government has disbanded IAP scheme, it has come out with its own scheme called Special Central Assistance (SCA) to cover 35 most LWE-affected districts.
3. Legislative measures in the form of 'The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006'

In an article he wrote for Seminar in 2003, Congress leader Mani Shankar Aiyar had argued that the forest department's excesses were a big reason why tribals supported Naxalism. The importance of introducing this act thus needs to be understood from this perspective. 'The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006' better known as FRA-2006 was looked at as one of the most fundamental and long term measures to address the LWE. The importance of this act can also be understood from the fact that LWE affected states are incidentally also the states having good forest cover.

Implementation of Forest Right Act (2006)

In 2006 Government of India passed a historical act in forestry sector. The act is known as 'The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006'. This act is considered as one of the most fundamental reforms in forestry sector. The act is aimed at correcting historical injustice with forest dwellers who have been living in forest since ages and who often are denied their due share of development. Twenty three percent of India's land is composed of forests and is home to 20 percent of its poorest population.

The preamble of Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006, (hereafter 'the FRA') describes the act as;

"An Act to recognize and vest the forest rights and occupation in forestland in forest dwelling Scheduled Tribes and other traditional forest dwellers who have been residing in such forests for generations but whose rights could not be recorded; to provide for a framework for recording the forest rights so vested and the nature of evidence required for such recognition and vesting in respect of forest land."

This act that has potential to change the lives of forest dependent communities hasn't been implemented well and rejection rates of the claims made under FRA-2006 are very high owing to bureaucratic hassles the centralized mindset. Forest Rights Act, though claim to be passed to address the historical injustice with the forest dependent communities, has actually been opposed by the forest departments and conservationist. Their opposition is mainly on the ground that the implementation would lead to deforestation. The mindset is reflected in the fact that

so far 19 lakh claims have been rejected as against the 18.8 lakh titles have been granted under the Forest Rights Act.

Conclusion

The problem of forest dwelling communities however won't be over just by obtaining legal claims to the lands that they have been tilling. It is needed that forest product based cooperative enterprises be developed in order to ensure sustainability of the resource and development of forest dependent communities. Accordingly, training for scientific and sustainable collection and harvesting practices can be organized for forest dwellers. They can further be given timely credit so that forest dwellers can reap the monetary benefits of postponing the sale of forest products and get the higher price. Proper storage facilities can also be created to store collected forest products. Efforts should also be made to train the forest dwellers for local value addition of forest products. An initiative of Government of Maharashtra to start bamboo training and processing center at Chandrapur is worth mentioning here. This is relatively unexplored area. However, for such value addition units to be decentralized, training and credit facilities have to be provided for localized value addition, packaging of forest products and developing collection centers. To conclude, there is a strong link between forest cover, incidences of poverty and presence of left wing extremism. Sustainable forestry use could be a solution to this problem. However, income from products harvested from forest can only be increased if cooperatives of forest dwellers with representation of all forest dwelling communities is ensured. Further, local value addition has to happen in order to sustain the resource use.

References

1. Shackleton, C.M., Shackleton, S.E., Buiten, E. and Bird, N., 2007. The importance of dry woodlands and forests in rural livelihoods and poverty alleviation in South Africa. *Forest policy and economics*, 9(5), pp.558-577.
2. Arnold, J.E.M., (1998) Forestry and sustainable livelihoods. In: Carney, D. (Ed.), *Sustainable Rural Livelihoods: What Contributions Can We Make?* Department for International Development, London, pp. 155–166.
3. Shepherd, G., (2012) Rethinking Forest Reliance: findings about poverty, livelihood resilience and forests from IUCN's 'Livelihoods and Landscapes' strategy. Gland, IUCN
4. Sunderlin, William D., et al. (2005) "Livelihoods, forests, and conservation in developing countries: an overview." *World development* 33.9: 1383-1402.
5. World Bank (2006). India: Unlocking Opportunities for Forest Dependent People in India. Report - IN, World Bank: South Asia Region85:34481.
6. <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1562724>, retrieved on 30/11/2020.
7. https://www.mha.gov.in/division_of_mha/left-wing-extremism-division, retrieved on 30/11/2020.
8. <http://socialjustice.nic.in/UserView/index?mid=76672>, retrieved on 30/11/2020.
9. <https://fsi.nic.in/forest-report-2019?pgID=forest-report-2019>, retrieved on 30/11/2020.

Tribal Development: Policies and Issues

Prity Kale Patil

Asst. Prof. Department of sociology Gondwana University, Gadchiroli

The constitution of India provide the promotion of the schedule cast and Tribes and protect them from social injustice and all forms of exploitations. Article 46 especially provides for the educational and economic interest of the tribal people. the president at the center and governor at the state have been empowered to look after the welfare of the tribe people. Apart from the government agencies the voluntary organizations social welfare agencies, religious agencies, Academic Institutions and research organizations are involved in the programmed. Pandit Nehre the first prime minister of India wanted the development of the tribal's according to the "lines of their own thinking Anthropologists, who have studied various aspects of tribal problems have suggested various ways and means to ameliorate them for tribal development. Particularly of tribal organizations and values. Studies relating to identify the tribes in terms of their development educational, economic, technical, cultural are only few mostly such attempts have been only to accommodate temporary tribal needs in an approach to the tribal development has been piece-meal of the efforts have been palliative.

They are the approach of tribal development as an isolated attempt the approach to assimilate their problems with those of the rest of the society to integrate their development with the general development perspective social scientists have already disapproved the approach of isolation.

Studies are to be conducted to find out the extent to which the policies and programmers of the governmental and non-tribal so as the bring them to the mainstream of life. The criticism leveled against the tribal development policies and programmers today are that the tribal are being exploited in terms of development land labor and other resources. Therefore it is necessary to look into the policies pursued in the matter of tribal development and programmer adopted for their development.

Policies of Programmer:-

The polices and programmer pursed in tribal development show that they are piece-meal in formulation and implementation mainly, the programs have been formulated during five year plans and implemented during its course. But there and has been no general tribal development plan for the country as a whole which has been implemented in perspective and monitored for feedback.

The major thrust in plan programmers has been introduction of agricultural practices in tribal areas. This is particularly to attract the tribal in the development of tribal areas at a cheaper cast using their labor. The produce to the tribal's in this respect in also sold at a lower cast to the middlemen from the plains. The result is that there is no sound market system developed in the tribal areas. The agricultural programmer implemental have benefited a few only who have established some contacts with the people from the plains communication is an important bottleneck and the programmed implementation in the tribal areas.

The first intervention in the programmed of tribal's welfare was the introduction of schools and health delivery systems in the accessible tribal areas. The programmer come mainly form the government agencies. The governmental machinery has always been lethargic in implementing the programmer. Lack of infrastructure is the main season for this.

In the tribal area the infrastructural development has been neglected wherever the infrastructure could be developed there was a heavy encroachment of people from the plains often there had been no co-ordinate resistance from among the tribal's on their exploitation, in all means from lack o education and political development. The tribal's has not been fundamentally self-motivated. So come to the limelight of modish life partly because of their cultural inertia and partly because of lack of intervention form the administrators.

There are very few programmer for developing rural industries in tribal areas, based on tribal crafts and products. Although there are established industrial training centers in isolated areas for the benefit of tribal's it has not made much impact on tribal's industrial development. In fact lack of development of a tribal industrial system in a policy constraint in the total developmental programmer envisaged for the tribal populations.

The welfare measures introduced through the social welfare department in extending education, skills development have not yet yielded the expected results in charging the life of the people often the introduction of health delivery system has been one of the notable programmer of notable programmer of tribal development. The programmer has not made mach inroads in to the tribal population in making changes in their health and hygienic condition. Therefore their mortality has been well above mortality among the tribal's have been the cause for the continuing decline of their population.

Establishment of schools and other training institution did not attract the children from among the tribal's for reasons of resource scarcity and lake of motivation, there was significantly a lower rate of attendance of the tribal children in these institutions over the fist years.

The plan approaches:-

The main approach of the plan programmer as the tribal development has been to mutate welfare schemes in tribal areas.

During the first four five year plans the programmer have been planned for welfare of both scheduled castes and scheduled tribes. Therefore the development of scheduled tribes does not get any direct attention. In fact, the reason for "tribal unrest" in some parts is also due to the neglect of tribes in the plan. Although the approach of plans had been based on the assimilation and integration processes the implementation had been 'tardy' and isolated which had been the main implementation. Bottleneck in the plans the main objectives of the plan are as follows.

- a) Development of area concentration and dispersed development.
- b) An area wise approach is accepted in the former case and a finally based approach in the latter case.

The area wise approach is comprised of identification of tahsil/block with more than super cent of tribal population for the preparation of sub-plans. The norm was reduced to 8,000 population in case of certain states and 10,000 in respect of Maharashtra and Andhra Pradesh. There are states with still more liberal norms in this regard, however the

anagrammed implementation has been haphazard are as such the demonstrable effects of programmer are not significant. There are large scale encroachers from the plains to the tribal areas. Most of the plan benefits have been exploited by the encroachers.

Organization structure for tribal development:-

There are always problems while implementing development programmer especially in a weak governmental machinery apart from the tribal welfare department under the government there are many other organizations pursuing the interests of the tribal welfare and development.

The tribal research and Training center started in 1970 is intended to explore the problems of tribal development. The institute has been recognized as Maharashtra Institute for Research Training and development studies of scheduled castes and tribes. (MIRTADS) the objectives of the centre are a) to conduct action oriented anthropological studies b) to impart knowledge to official/nonofficial's working in tribal areas and to understand their life and problems of their development. c) To classification of communities according to their social anthropological differences. The institutes has been taking up studies on tribes on various aspects of their development for their up liftmen.

Integrated Tribal Development the future outlook. :-

The tribal development is no more an isolated problem for planning. It cannot be treated separately. It needs a comprehensive approach and development thrust. Having linkages with the programmer for the rest of the society. In all circumstances the scheduled castes and tribes are taken together for the purpose of implementation of the development programmer.

Tribal Development programmer is a policy intervention in the life of unexplored population, for changing their life style. The nature of intervention itself brings out changes in the outlook of life by the tribal population. This usually happens through their contracts with the people from the plains. In fact this "cultural contact" of the tribal people with the people from the plain has been the stepping stone for their development as well.

Similarly, there are contacts of the tribal people through commercial and business channel. Trade with the tribal people has increased their communications. But the encroachers to the tribal markets and places have only exploited their landed property and good and services through such contract. So the tribal exploitations, in terms of land and labor has only added problems to their life in steal of alleviating their hardship. In fact the government machinery in this respect is not successful even the voluntary agencies working among the tribal's are not able to make inroads in to the tribal householders even if they could resources have been a constraint similarly the voluntary organization worked with certain motivations which the tribal's need not have accepted altogether.

The programmer implementation so far bringing them to the mainstream of the society the reasons are the following.

- a) Inadequate staff lethargy on the part of the staff in tackling the problem of the tribal's
- b) Piece-meal programmer planning and implementation as well as lack of required developmental programmer.
- c) Lack of adequate infrastructural development in the tribal areas roads, transport, draining water supply, health and hygienic measures.

- d) Absence of motivational and extension programmer and involvement of tribal's in decision making process.
- e) Lack of co-ordination between various agencies working in the field for programmer implementation.
- f) Lack of field stations for attending the problems of tribe's and developing programmer. For their immediate requirements and feedback.

The Tribal policy may be directed to an integrated programmer of development witch can incorporate production, employment, education services and tribal welfare. The produce of tribal's can be marketed to the plains and vice-versa, services can be integrated and markets can be extended this requires identification of nodal points for tribal hamlets.

Basis infrastructure for rural industries is lacking in the tribal areas. Lack of financial assistance, new skills and tribal craft industries are the basic factors responsible for the under-development of tribal areas. The strategy, therefore, should be based can the principles of regional development the strategy involves in the integration of tribal area development programmer with the rest of the regional development programmer.

Priority should be given to planning industrial development programmer in tribal areas. It requires especially a village industrial development programmer in the tribal areas which is to be introduced as a support to the agricultural programmer. The tribal industrial programmer needs to be integrated with skill generation production and marketing.

A major policy change itself with respect to tribal development strategy and implementation beckon the call for development and progress.

Conclusion:-

Mainly the programmer of tribal development have been initiated during the five year plan periods. The tribal development problems have been approached from three angles isolated assimilative and integrated development. The latter two approaches are now being perused for implementation of plan programmer also the place-meal approaches, lack of infrastructure development in the tribal area lack of field stations for monitoring programmer and the need for sufficient organizational structure for planning and implementation of programmer in tribal area have contributed to the under development of tribal people.

The process of development in tribal areas have show that it is isolated attempt concentrating only a majority tribal settlement. The integrated development of tribal areas needs inclusion of tribal sub-plan with the isolated tribal development without its integration with the local plan for industrialization and agricultural development.

The tribal development programmer still requires the provision for participation of tribal's in the planning process and a strong machinery for its implementation.

References:-

1. Report an socio-economic survey of tribes 1977-789, Bureau of Economics and statistics Government of Maharashtra
2. P.C. Mohapata : Economic development of tribal India, Ashish Publishing House, New Delhi, 1987
3. Sahu, Amitabha, 1969, The Pahira: A Population Genetically Study. Am. J. Phys Anthrop 31:399-416
4. Reddy K. N. 1985, Irulas of villgirls: A study on anthropological demography, unpublished report of Tribal Research Center Tamil University, Coty. Tamil Nadu
5. Sirgh, Bageshwar. 1975 The Soci-Economic charges among the weaker section of India population since Independence: Rajasthan Report Submitted to the Anthropological survey of India, Government of India, Central Region, Nagpur.

Challenges Of Internal Security In India

Dr. Meena A Deshmukh

Asst. Prof. VMV Com JMT Art's JJP Sci College Nagpur

Dr. Manish B. Vyas

Asst. Prof. VMV Com JMT Art's JJP Sci College Nagpur

An entity lives long when it owns a strong security against internal viruses. They are deadlier than external ones. For, they know well the strengths and weaknesses, pluses and minuses as well as rights and wrongs of the entity. Being insiders, they cause to choose the time and place for the onset to upset the normal working of the setup. The above is an abridged tale of what happens in India in the name of naxalite movement.

Key words: Internal security, Holistic view Ostracize Grape vine communication

Findings from a deep peep at it are:

1. From the holistic view point, the part is infighting with its whole;
2. It is an uneven battle between two incomparable rivals;
3. It is a no-win war,
4. It slows down or even halts the wheel of development; and
5. It is highly harmful to the weaker sections of the society.

The naxalite movement outspreads in the central parts of Eastern India covering a few adjacent regions and border districts of Andhra Pradesh, Maharashtra, Madhya Pradesh, Jharkhand and Bihar but major parts and Chhattisgarh and Odessa. Whenever any part of the region and any section of the society are subject to unequal economic treatment, revolt takes place. Poor and weaker section of the society in economically backward regions of the States embraces naxalite movement. The part fights with its whole for equal justice. So long as the apathy of the state government continues, the end of the movement is unforeseeable. Figures in the following table relating to those districts in four states bear the testimony of these facts.

Table: Variables in relation to State Figures (2018-19)

Names of places	AARPH	AAIPH	AAPCI
Gadhchiroli (Maharashtra)	0.81	0.645	0.52
Srikakulam (AndhraPradesh)	0.78	0.693	0.48
Ganjam (Odessa)	0.69	0.643	0.57
Bastar (Chhattisgarh)	0.72	0.747	0.6
Gondia (Maharashtra)	1.18	1.27	1.07
Eluru (Andhra Pradesh)	1.15	1.41	
Cuttack (Odessa)	1.29	1.33	1.19
Raigad (Chattisgar)	1.26	1.39	1.14

Methodology:

AARPH = Average annual revenue per hectore

AAIPH = Average annual investment per hectore.

AAPCI= Average annual per capita income.

* The figures in the Table are relative to State wise parameter taken as unity.

**All the three previously mentioned variables with respect to each state are assumed to be 1 as a standard. Every variable i.e. , AARPH, AAIPH or AAPCI would be less than one when it falls short of state average.

** *Actual figures are from the information received under the Right to Information Act, 2005 from the Collectors of the respective districts.

The naxalite movement has long been afflicting the four major states i.e., Maharashtra, Andhra Pradesh, Chhattisgarh and Odessa, the central eastern parts of the country. Not all the districts of those states, but a few of them have to withstand the worst of the attacks from naxalites. Not all the districts so affected cannot be taken into consideration, only four districts, namely, Gadhchiroli, Srikakulam, Ganjam and Bastar are covered in this study. Further, normally developed districts in the selected states have been included for comparative portrayal of the situation. In order to find out the economic conditions of poverty-stricken as well as naxalite infested regions, three common variables, - average annual revenue (AARPH), average annual investment per hectore (AAIPH) and average annual per capita income (AAPCI), have been calculated as per methodology outlined separately.

Observations

1. The average annual revenue per hectore of land during the financial year 2018-19 was 0.81, 0.78, 0.69 and 0.72 for Gadhchiroli, Srikakulam, Ganjam and Bastar respectively. Since all the four sample districts show average annual revenue per hectore less than that of State's average annual revenue per hectore, they fall in the line of economically backward district.
2. Secondly, the average annual revenue per hectore had been about 0.645, 0.693, 0.643, and 0.747 for those districts during the same year. Again, none of them could pass over the state's average annual revenue per hectore. Possibly, due to lack of planning, the governments of the respective districts could not properly visualize the needs of those districts.
3. The backward district of Ganjam in Odessa reported the least percentage of average annual revenue per hectore, while the district of Bastar had shown highest percentage. However, the difference is not significant.
4. As regards average annual per capita income among the sample districts, the story is the same. All have had the annual average per capita income below their respective state's per capita income during the period under review.
5. The economic conditions prevailing among sample districts not infested by the naxalite movement, i.e., Gondia, Eluru, Cuttack and Raigad of respective states, were certainly encouraging. All the three parameters were on the higher side of the state's norms.
6. While the average annual revenue per hectore among those non-infested districts was in a range of 1.15 to 1.29, the average annual revenue per hectore moved within 1.15 to 1.29. Likewise, the average annual per capita income was equally encouraging, as the

related figures were far higher than the state's mark. The swing was from 1.07 to 1.35 (Eluru) district.

Interpretations

Poverty has been the mother of land of naxalite movement in India. Despite its reckless and heartless fight for improving the economic conditions of the poor, it could do little. The naxalite movement is a great fiasco that could better neither the inflow of revenue funds nor funds for capital investment. The per capita income recorded a downtrend. The movement, it seems, lost its cause, and thereby its relevance.

The fight for the sake of fight fuelled by foreign funds hinders not only the flow of funds from various channels but also sinks opportunities of employment. Trade and industry to set up and grow need peace and harmony. Hence, the naxalite movement alarming harms the basic interests of poor for whom they pledged their total support. Had it not been so, the naxal-infested areas could have been prosperous. Figures cited above tell the ills of the movement.

The naxalite movement has a little regard for human rights, social justice and ethical values. It continues to further its inhuman tactics and treatment. Even poor masses in rural areas are disillusioned. Fear writ large on their faces. No sooner, poor masses found the movements useless they throw it away.

Internal Challenges

Thought is undying. Until naxalism exists and people accept it, it would be hard to wipe it out. Moreover, it is an internal virus more treacherous than any external viruses and enemies. One may put impenetrable shield in place to protect a system from their onset. Nevertheless, the possibility of devising such hard shield is unlikely. The challenge from naxalism in India today is daunting. Reasons are as follows

- (1) The Indian citizens embracing and nourishing naxalism enjoy the due protection under the Constitution;
- (2) Outsiders participating in naxalite movement are easily traceable and booked, but insiders are not; the latter often go underground acting clandestinely;
- (3) Long hands of law rarely default, but its delay in execution denies effectiveness; this offers several undue advantages to the activists;
- (4) It is a fight and not a war between the most powerful but law-abiding agencies of the government answerable to the judiciary and the people of the country, on the one hand, with naxalites and their foreign friends supplying funds in clandestine ways to fuel their fight, on the other;
- (5) The Indians are, more or less, indifferent towards inhuman fight by naxalites; their apathy disheartens the government largely; Were they openly supported the government, the latter would have fought decisively.

Internal Insecurity

Security from internal enemies is more demanding. As said earlier, they having known the rights and wrongs of a country wait for an opportunity to hit back without considering the consequences. The naxalites have secret games plans to weaken India to an extent possible. The following are a few challenges the India cannot at any rate ignore.

1. Inflow of foreign funds

Along with naxalites, there are many treacherous organizations receiving huge funds to destabilize India. Besides *havala* channels there are umpteen number of illegal pipelines for inflow of funds. Various measures have been in vogue that chokes up the inflow of funds. Having deep concern and consciousness of the malady of inflow of funds, international banking systems in cooperation with the Reserve Bank of India have issued strict guidelines and specified severe penalty for their violations.

2. Huge unproductive public expenditure

Naxalite activities taking place in a number of states in India since long. The State as well as the Central Government has been incurring considerable amount unproductive expenses while dealing with the menace of naxalism. Its final burden is borne by common citizens. People silently put up with additional taxes but remain mute onlookers.

3. Loss of business opportunities

Internal security further worsens when a number of unemployed workers further swells because of loss of opportunities. Business and industry remain stand still in the wake of violent and riotous political and social atmosphere in the country. Hands without productive work undertake lawless activities. A cursory glance at naxalite-infested districts of all the four states testifies the fact. It is sad that the mobility of poor workers as always been a bane particularly in India, that creates further imbalances.

4. Political restlessness

Political restlessness is a most common phenomenon in democratic countries of the world. The opposition parties instead of supporting and helping the government in struggle against anti-national upsurge by a section of polity take sides. Their cornering the government has a false label of national interest. At times, they bend low to seek support from different countries, and take pride in it. Anti-nationalism thus poses a severe challenge to the internal security of a country. White ants eat away vitals of grains.

Suggestions

Against the backdrop of above discussions, a few suggestions put forward for arresting the growing menace of violent naxalite movement in India. This is high time to rein the movement in for the development of the affected areas.

a. Social Security Task Force

The effective functioning of the 'Bachat Gat' even run by women in villages for financial security is outstanding. On the similar lines, a social security task force may be set up a Panchayat Samiti level to undertake the following activities, namely:

1. To form a group of young boys representing various communities for monitoring the activities of naxalites in rural areas;
2. To secure active participation of senior citizens both men and women to educate and involve young people in socio-religious activities common in their village;
3. To arrange weekly meetings for the villagers to inform and discuss the issues of common interests including those of naxalites;
4. To initiate and promote the activities of patrolling during nights around the villages;
5. To develop close working relationship with security agencies of the government; and
6. To promote liaison between the social security task forces of other villages.

The formal social security task force when functions effectively, it would like to deter the naxalite movement in rural area. Passive onlookers must be involved in the fight against naxal movement.

b. Practice of Ostracize

The Panchyat Samiti, a body of local self-government, might not have powers of penal actions against person involved untoward social behavior. The toothless administrative body should embody the social powers of ostracizing any person associated with any illegal, unfair and unethical behavior in the villages. Participation direct or indirect in the activities of the naxalite movement may be regard as unethical behavior and any person involved therein in subject to ostracize. This penal treatment was in vogue in ancient India. Any person so ostracized would learn strong lessons.

C. Grape-wine information system

Today, communication of information and pictures by means of mobiles is rampant. The Grape wine communication refers to passing on information of strategic and tactical importance. Even road maps and photographs of roaming people having doubtful movements may be shared video-mobiles. Sure enough, this has alarmingly improved the connectivity between the people even in the village. Inter-Panchyat communication of secret and security based information system may be set up to share information relating to naxalite movement about their people and activities. Such set- up would be useful, as vast interior rural areas, the hotbeds of naxalite activities, would cover effectively. Further, it would help forewarn the people in far distant villages. The Panchyat Samiti at village level may take lead in offering mobiles to persons seriously active in the social security task force even at minimum monthly rent. Smarter the communication, greater would be the possibility of monitoring and controlling their movement. Finally, it would likely to supplement the efforts of security agencies and police administration.

c. D. Inter-departmental Coordination

More often than not, naxalites are seen inclined to blowing off and damaging public buildings, hospitals, roads, bridges, culverts, to afflicting heavy losses to the government. A somewhat passive attitude of departmental heads in the event of losses has always been the matter of serious concern. Their underlying assumption is that protection of property is the sole duty of police and civil engineering departments. Being government servants, they are equally responsible for safeguarding the economic interest of the government. Citizens in India have never appreciated the philosophy of exclusive working of government departments. Inter-departmental litigations are always on rise.

In this context, it is suggested that an inter-departmental coordinating committee at least at the Tahasil level need be established to keep proper control and monitor as closely as possible on the activities of naxalites around the premises of offices and stores. They must avoid sleeping over the possible attack by naxalites. This inter-departmental committee has to report to the district collector regarding the possible movements of the naxalites. The effective inter-departmental coordination would certainly cause to bring down the damages to public properties. It would like to pour water on the ambitions of naxalites.

Conclusions

Naxalism is a borrowed theme, the concept alien to Indian ethos. It broke out at the heels of Maoist revolution. It grew on the lands of scarcity with a solemn the promise to get

poor people rid of poverty. The naxalites believe the power of sword is the only option to fulfill the promise before long. In this spree, they missed to take the holistic view that the part cannot fight with the whole. That would only be a no-won situation. Further, the poverty is not the result of burglary by someone. Absence of vision and lack of entrepreneurship are no less equal partners in getting someone poorer.

In the long fight with the government, neither could they mitigate poverty, nor could bring peace needed for development of trade and industry. They harmed and halted the economic growth. Their killing innocent people and blowing public assets slowly started dissuading people from them. Time may tame them. These local aberrations, although the governments face social, economic and political problems, may extinct eventually.

However, people's participation through social task force and their awareness may likely to pull them out. People as well as government officials should play a proactive role in thwarting their destructive and inhuman activities. Time is running out.

Summary

This paper hypothesizes that a challenge of naxalism is an internal problem arising from the borrowed philosophy. This philosophy is opposite to the Indian ethos that believes in integrated harmonious work relationship between the parts and its whole. The part cannot overrule the whole.

Naxalism, as it were, is rooted in the land of poor and its adherents came to the rescue of poor and weaker sections of the Indian polity. They aimed to uproot their poverty by adopting violent approach in fight against the local government. Their underlining theme connotes that the government is alone and only responsible for the dire poverty, and hence, the enemy of poor.

Their long riotous and violent fight rather failed them to reach anywhere near the goal. Neither poverty stamped out nor is the government defeated. Yet it goes on because of illegal foreign funding.

Naxalism, on the other hand, thwarted the rise of business and industries, which create potential opportunities for employment. The regions infested by their unlawful and unfair activities never hold promise for new business opportunities. Further, it made working class immobile.

People in rural areas are dejected and remained indifferent onlookers. Unless they come out of their quarantine and participate in on-going fight against naxalites, their defeat is unlikely. In this context, few suggestions, like setting up of social security task force, development of grapevine communication system and participation of Panchyat Samitis, are made in this paper.

References

www.academia.edu

www.tandfonline.com

www.ijlmh.com

Naxalism for the Tribal and Governmental System: A Challenge.

Dr. Ramesh Ramrao Bainwad

Assistant Professor and Head of Department.

Nutan College Selu, Dist. Parbhani.

Abstract:

Displaced Primitive Tribal India 65 Years of Independence. The Golden Jubilee of Independence was Celebrated After Independence Dam, Country, Food Industry, Power Project, Roads, Factory Public Forest Raw Wood Bamboo Tendu Leaves It was traded in a development plan, but the primitive tribe had to be displaced from its rightful homeland, its holy land, its holy mother, its written sacred and revered mountain, and the green god, the beast, the wild animal, the primitive tribe, once the king of the forest, a thief in its land and forest. A beggar, a beggar, a beggar, a helpless.

Interduction :

Fundamentalism and Naxalism are the two main challenges facing India in the 21st century. In today's changing situation, internal security issues need to be addressed. India's future is bright only if the country's internal socio-political economic issues and other security issues are handled properly. Born in the village of Naxalbari in Siliguri taluka of West Bengal's Darjeeling district, the Naxalite movement poses a serious internal problem to India. The mentality of the Indian people and the structure of Indian society based on class system are the main reasons for India's internal problems. So today we see rebellious religious and ethnic conflicts in India. Today in India, Punjab, Punjab, North Punjab, North East, North East, North East, Nagaland, Mizoram, Assam, Arunachal Pradesh have been formed. Naxals are gaining ground in Vidarbha and other places in the name of development. Today, Naxals have become active in many parts of the East. This is because the questions from this are directly linked to the system.

Rise of Naxalism.

Naxalbari is a village in the Siliguri taluka of West Bengal's Darjeeling district near the border with Nepal. The Santhal farmers filed a lawsuit against the landlord in May 1966. Charu Mujumdar and Kanu Sanyal, both leaders of the Kisan Sabha who staged an armed resistance against the police when the police went to take action against them for seizing land and seizing land, were ideologically divided in West Bengal after the 1964 Sino-Indian war. A group of Marxist Communist leaders were of the view that land reform alone could not bring about the expected change, so it incited poor peasants and landless peasants to revolt against the ruling class and the government. Charu Mujumdar The letter, written in eight pamphlets from 1962 to 1964, clarified the idea of revolution in India. Later, these letters became the basic documents of the ideology of the Naxalite movement. Disagreements arose between the parties and on the day of Leni's birth centenary, April 22, 1969, the Communist Party split. Naxalism is Marxism and it is

The spread of Naxalism in different parts of the country :

Initially confined to a very small region of West Bengal, the Naxalite movement spread rapidly to many parts of the country and 78 districts of India fell victim to Naxalism.

West Bengal, Bihar, Andhra Pradesh, Jharkhand, Orissa, Madhya Pradesh, Chhattisgarh, Maharashtra and many other states are spread near Naxals. It is also known as the Red Corridor, which runs from West Bengal, Orissa, Chhattisgarh, Madhya Pradesh, Maharashtra, Andhra Pradesh, Tamil Nadu and Kerala under the influence of Naxalism. The waterfall of Naxalism is growing day by day in all these areas. These Naxal warfare had spread to some districts of Maharashtra and especially Vidarbha in the 1980s in Chandrapur, Gadchiroli, Gondia Bhandara, Nanded districts.

Initially, the activists of this movement were highly educated young men and women in the sciences and disciplines of Andhra Pradesh and Karnataka, inspired by the Marxist-Leninist ideology and working with a single goal. The Naxals worked to prevent injustice, oppression and persecution of tribals by forest contractors, moneylenders and landlords. He also campaigned against corruption, publicly punishing tribal officials and bribe-takers in tribal villages, thus supporting the Naxalite movement. The fight that started in a small village was gaining more and more support day by day as Naxalism spread rapidly in the tribal areas. Even in urban areas, weeping has started. The cultural capital of the state is Pune and Dombivali.

The parallel justice system :

Naxalites The Naxalites are not only angry at the democratic governance. So they don't trust the justice system in this country. Because for many years the common people do not get justice. Judgment is proceeding at a very slow pace. The Naxals found a solution. It is in their power to establish an independent judiciary or their sovereignty so that the people can get justice quickly. In mid-2004, the Naxals held 155 Lok Sabha courts. In mid-2005, the problems of the village should be solved in the village by a victory organized by the 144 Lok Sabha. These people's courts are held for this purpose. Naxals are taking advantage of people living in remote areas as well as socially and economically backward people. The Naxals meet their needs by collecting large installments and ransoms from manufacturers, industrialists, contractors, corrupt officials, traders, miners, timber traders, forest plant thieves to meet their economic needs as well as to procure arms. Besides, they are our protectors as ordinary people do not have any problem with them. That is why they are getting support in villages. Therefore, the problem of Naxalism is becoming more and more complex.

Working Methods of Naxalism :

Revolution cannot take place without taking up arms and freedom cannot be achieved without revolution. Naxalites still believe in this theory. The propaganda of the Naxalites is based on oppression and coercion and that is their philosophy. The main struggle of Naxalism is with the police department and its methods are to carry out covert attacks on police squads, landmines, blow up police vehicles, set fire to police stations. There are police reports a few days ago. Despite the suspicion, they kill the person. The installments are collected from forest contractors, paper mills, bamboo cutters, public works and irrigation officials working on the site. The strategy of the Naxalites is firm and stubborn. His role has been to separate the designated areas, starting with the undeveloped villages, one after the other, to establish his power there, then to systematically encircle the city, to evaluate the government and to dominate the power by blowing up the police force. To this end, they have to form organizations in the rural areas, raise mass forces, and continue to establish their power by

liberating the rural areas. Such is the strategy of the Naxalites. For this, he has established his own life, Jalam. There is a large mass participation in this force,

Naxalite movement, which is not organizationally united. It appears to have several group shores. Each group has a separate existence. Therefore, there is a conflict between these groups. The only common link between them is the belief that they are on the path of revolution or armed struggle. Some bogus Naxalites have infiltrated the Naxalites and they have started opposing the tribals as they are carrying out such activities as looting, looting, torturing, forcing and exploiting the tribals. The characteristic of the Naxalites is that in the early days, they received a lot of support from the tribal people. The initial movement was for values and social justice. However, when it spread further, it degenerated and became only a massacre movement. The Naxalism's base is in the dense forest, which makes it difficult for the police to take action. August 15 is celebrated by the Naxals as a black day with black flags. The Naxalite movement poses a great challenge to Indian democracy.

Naxalite Uprising :

Stages of the 1) The first struggle of the took place in 1967. How to pick up the answer would have been two months or pick up it would have been improved by Charu Majumdar and Kanu Sanyal.

2) In 1968, there was a tribal uprising in Srikakulamgaon, Andhra Pradesh. After April 1969, Naxalite groups from Uttar Pradesh, Bihar, Punjab, Kerala and other states were merged and their Marxist Lenin Wadi Communist Party was formed as an independent party. This uprising was led by Kondapalli Sitaramayya. In seven districts of Andhra Pradesh, the movement had almost waged a war against the police. China's Pinking Radio had welcomed it as such a movement based on Mavs' ideology. The next step in ration vibration was called. The Naxalite movement was described as Thunder India. The main objective of the Marxist-Leninist Wadi Kamlesh Party was to seize power in the rural areas through armed struggle by the peasants. The parliamentary system as well as the organizational and the fierce opposition to them were the three elements of the movement that the MLA was the main leader of this party.

1) Revolution should be done in a close way.

2) All this should be done on the ground of Chinese revolution rather than the path of revolution in Russia.

Armed revolution should be carried out on the lines of Mao-tse-Tung's People's War.

3) In the third uprising, the Naxals had undertaken two programs to establish dal bases in the rural areas and to destroy the class enemy. The uprisings took place in the tribal areas and in Deva and Gopibalampur in West Bengal.

4) The fourth uprising was about one year. The uprising was centered around the address and the suburbs. Destroyed schools, boycotted exams, demolished statues of leaders, etc. He also resorted to violent means as a symbol of the city's class enemy, the unarmed police, small traders and activists of the politically opposed Marxist Communist Party. Freedom zones were established in some parts of Kolkata. Later, it is seen that this movement was taken over by some student and social thorny groups.

5) There were differences in this systematic Naxalite movement and the movement split. Naxals from Uttar Pradesh and Bihar have not withdrawn from the party. Chaudhary and

Charu Mujumdar withdrew from each other due to Naxalism in Kaku. The uprising of the Naxalite movement came to an end in 1972 with the death of Charu

Mujumdar Monarchy :

In India, the social elements that are on or off the periphery. The most important thing is to take a big decision in their interest. The geographically northeastern region or the marginalized tribal and landless groups need to be at the center of India's public policy. As such groups have no place in public policy, they have been neglected and deprived, and her sense of belonging to such a group has diminished and her faith in the democratic politics she has published has waned. He has not been very successful in developing the tribal areas and in giving them the minimum requirements and prestige as citizens of the Indian state. There are two basic factors that contribute to this. The first factor is the attitude of the mainstream Hindu community. And the second factor is the capitalist process of denying its minimum human dignity as a tool to more and more groups and its purpose of using them only as exploitation.

Failures of the political system:

The main reason for the growing influence of the Naxalite movement in India is the major failure of the political system to bring justice to the weaker sections, neglected and deprived sections of the country in the 60 to 70 years after independence. , Landlords and other upper classes are the handmaidens of the exploiting class. He has patrons. In the name of democracy, a handful of people have created their monopoly, their dominance in political power. So at his insistence, they have taken all the benefits to their advantage. Therefore, it is difficult for the working class and the working class in this country to get justice through democracy. The class in Indian society that has been deprived of development. He wholeheartedly adheres to the same philosophy of the Naxalite organizations and people from the deprived, exploited, neglected class come forward voluntarily to support the Naxalites. Therefore, the Naxalite movement is seen to be spreading rapidly in the rural and tribal areas under the influence of the feudal system.

Failure of government efforts. :

The government has so far taken various measures to curb the Naxalite movement but their efforts do not seem to have been as successful as they should have been. The main reason for the decline in government efforts was that the state governments viewed law and order issues as a result of the growing influence of Naxalism, ignoring the true nature of the movement and giving impetus to the Naxalite movement.

In politicians and administration :

The indifference of the administration deprived the tribals and landless agricultural laborers of their basic rights. Therefore, the Naxals will get the support of the people. Now the situation in the Naxal-affected areas is the same as it is today. And so the government's attempt to bemoan Naxalism does not seem to have succeeded. Naxalism is not a question of law and order but a social issue. Therefore, the government should pay attention to the facilities of the people in the Naxal-affected areas. Infrastructure development should be done in this area. The tribal problems in the border areas are increasing day by day. Tribal people are living their lives in a dual environment of fear of Naxals on the one hand and fear of the police on the other. Encounter young tribal girls picked up by police on suspicion. Incidents like atrocities and rapes are happening in Naxal-affected areas. The work of some

government officials, contractors as well as the police who are keeping the tribals in custody, realizing that the tribal wives and children belong to them, shows that only the tribal tribals have joined the Naxalite movement and the good police are suffering from this attitude. The death toll of thousands of policemen to date is a prime example. About 80 per cent of the land under the influence of Naxalism is forested. The region has a large tribal population. Even today, basic services are not available in remote areas, roads, health, education, new technologies are not available to the people, even though there is no electricity in schools, the government is spending crores of rupees on these various projects. One question is how many people are paid by the biometric system to be able to pay for employment guarantee? Roads are paved in remote areas. Health centers are in dire straits due to lack of staff and doctors. The number of employees who do not work under the guise of Naxalism is in the thousands. No primary education. There are lessons being taught from the computer. Forest rights claims have been approved but the number of pending claims has reached over one lakh. The SMS system was installed at a cost of lakhs of rupees to get ration grains but there is no network in remote areas. The administration has forgotten all this, so we see this question growing day by day. Is.

Naxalite movement

Measures and Suggestions . :

Be date, no problem has been solved in the country or in the world. For a hundred and a half years, there has been only bloodshed, human loss, financial loss, all these issues have to be looked at from a humanitarian point of view, so the constructive effect of any problem can be seen. To date, this has not happened. The Naxals have used this route to try to change the democratic system in India. If Naxalism is to be eradicated, I think the government must provide the best facilities in the tribal areas, in the villages, in the villages, in the settlements, in the villages.

- 1) Naxalism is a social issue without looking at it from the point of view of law and order. The administrative system must first be understood.
- 2) It is necessary to understand the fears of the people in the Naxal-affected areas about the administration and try to find a way out of it. The role of the bureaucracy should be constructive, there is a need to bring the tribals closer and build trust in them.
- 3) The police should be equipped with the latest weapons and given better training to enable the police system.
- 4) An independent intelligence system should be set up to get information about Naxals, they should be given special training.
- 5) Road network should be constructed in remote areas and road, light, water etc. should be provided in the village.
- 6) The most important work that the government needs to do. There is the question of rehabilitation of Naxalites who take refuge because Naxalites take refuge because they are fed up with Naxalism. If the government gives priority to their rehabilitation, I think the number of Naxalites who will surrender will increase and the Naxalite movement will gradually weaken.
- 7) Only if the policy of the government reaches the lower strata of the society will it help in the real development of that area.

8) The grant given by the government to the tribal development department should be used for the development of the tribals. Antyodaya Yojana will be the development of the last man.

9) The government should discuss the Naxalite movement by challenging the Naxalites to discuss with the government. There can be no peaceful discussion without a gun. For this, the Naxalites should give

up the path of violence and try to resolve these issues through dialogue and democracy.

10) Van Bandhu Bhatke-Vimukta Vikas Pratishthan Khadi Village Industries Vivekananda Kendra, Ramkishan Machine, Abhay Banga, Prakash Amte, Vikas Amte, Nanaji Deshmukh, if we motivate people to work in the way they have done, it will help us to solve this problem. I think it can seem to

Summary:

In recent times, the Naxalshave abandoned their ideological legacy. Because their acts of violence are increasing day by day. Terrorists as well as terrorists like people hold people hostage and create violence and create internal instability. Also this is what the Naxalites are doing. Therefore, there is not much difference between Naxalites and terrorists. The aim of these three groups is to threaten the unity and integrity of the country. The government has BSF, CRPF and other independent agencies to protect the country and the individual. G.R. for railway safety. P. RPF If there are similar mechanisms, the CBI will be able to investigate the crime. Organizations like IB and others seem to be doing more efficiently. Not only that, since 1996, the government has been providing huge assistance to the Naxal-affected districts. This leads to development in the tribal areas.

References:

- 1) Veda of Naxalite movement: B.G. Dongre, Indian Research Board Pune, 1988.
- 2) Tribal Problems and Changing References: Dr. Govind Gare Sugava Prakashan Pune, 2000.
- 3) Naxalite Movement, Gautam Nanavare, Daily Lok Satta Article April 2011.
- 4) Naxal Nama: Prakash Kolvankar, Morya Prakashan Mumbai 1992.
- 5) Challenge of Naxalism: Gawande Sadhana Prakashan Pune, 2011.
- 6) Naxalism and Tribal: Sugava Prakashan, Pune Dr. Govind Gare Pune 2011
- 7) Subodh Patrika: Editor Dr. Ashok Chausalkar.

Tribes and Naxalism

Adeshkumar B. Raut

Satana College, Nashik

Abstract :

India has a largest tribal people .and the tribal's are friends of nature .the areas inhabited by the tribal's constitute a significant part of the under developed areas of country .India Naxalite started in 1967 as armed peasant in the west Bengal village Naxalbari. To protect rights of tribal poor farmer .and also create a classless society mind of Mao. In 2006 India's prime minister Dr. Mahanmohan Sing noted that Naxal Maoist movement affected 20 states .the movement is more active in Jharkhand, Bihar, Andhra Pradesh, Madhya Pradesh, Maharashtra and the eastern states.

Naxals have been openly support various groups in India such as Assamese, Bodos ,Mizos, Nagas ,Gurkhas ,A difficult situation could arise if such groups together resolve to run their activities against the Indian state. the communist party of Nepal has been making try to establish strong support with communist party of India. Nepalese Maoists and some Indian CPM(I) are member of Committee of Maoist parties and Organization of south Asia the aim of committee is to coordinate consolidate unity among maoist parties. South asia and to lend mutual assistance .organization is working with a well thought out strategy of unifying the left wing group in the region. They able to achieve some success .the Nepalese Maoists have played a significant and crucial role in the emergence of another Maoist party in the subcontinent the communist party of Bhutan.

The CPI(M) and the CPN(M) have been trying to carve out a 'Red Corridor' that would street between Nepal and the Dandakaranya forest in central India. The corridor might actually stretch futher south to Tamie Nadu. The would facilitate the easy movement of arms across the subcontinent and would help in safety re-locating rebel cadres in distant areas in the wake o the security forces intensifying their operations against the guerrillas in an areas. this would also facilitate expansion of extremist's presence in never areas.

The Social and Economical condition of Tribal's :

The socio-economics condition of the tribal's people of the India is bad. their standards of living are low. The development schemes have not brought any change in the life of majority of the tribal people. Inclusive growth is not making the fruits of development available and accessible to the tribal population of India. It is necessary that steps should be taken to make these people informed about the development schemes. at the same time procedures of the schemes should be made easy so that the number of total benefitted families increases.

The tribal development policies:

A trial situation would indicate that the strategy for development would require an intensive approach to the tribal problems in terms of their geographic and demographic concentration, if the faster development of the community is to take place. A number of commissions and committees were appointed in the recent pastto looking the problem of development in the tribal areas in the country and they have recommend ded a number of

measures to remove the social-economics imbalances and to breakdown their old barrier, which existed in the tribal areas. The tribal development many committee are appointed such as :-

The Schedules Areas and scheduled Tribal Commission (1661):

The Special working Group on Cooperatives for Backward Classes (1961)

The committee on Tribal Economy in Forest Areas (1967) ;

The Task Force on Development of Tribal Areas (1972)

The Study Group on Relief of indebtedness Land Alienation and Restoration in Development Agency Area (1973)

The Study Team on Co-operative Structure in tribal Development Project Areas(1976)

The Team of Marketing, Credit and Cooperation in Tribal Areas(1978)

Etc

Naxalism is a big problem in India. Naxalism has posed a major challenge to India Today, Naxalism is rampant in Jharkhand, Bihar, Andhra Pradesh, Madhya Pradesh, Maharashtra and the eastern states of India. In 1967, under the leadership of Charu Mujumdar , Kanu Sanyal and Jungle Santhal, the landless were revolted. And the listen movement began. This movement is called Naxalite. Naxalism is also called Maoism in India. The Naxalites have adopted different principles than the ideas of Marx, Lenin and Mao.

In the 1920s, the communist movement emerged in India. In the 1940s, the party led two major battles in rural areas. The Communist Party played a major role in the formation of the 'te bhga' of Bengal and the Telangana movement in the south. It means three parts. In Bengal, the laborers working in the Bhat fields were being exploited on a large scale. The exploiters were mainly Bengali landlords. Between 1946 and 1951, the Communist Party rallied the workers and proposed that the goods produced should be divided into three parts, two parts to the laborer and one part to the landlord. From this, the demand for (kasel tychi jmina) was made. A similar agitation took place in Telangana.

On the initiative of Mujumdar, several leaders came out of the CPM on May 1, 1969 and formed the C.P.IM.L .party. Charu Mujumdar was arrested in 1972. After that, the movement was delayed for many years. Later, the leaders of Andhra Pradesh formed the ' People's war Group' in 1979. For this, Kondapalli Sitaramayya took the initiative.

1988, the C.P.I.M.L. and the 'People's war group' came together and under the leadership of Mupalla Laxmanrao alias Ganapati, the Naxalite movement was started. The Communist Party of India (Maoist) slowed down the joint organization and the militant wing of the Maoists. Maharashtra, Chhattisgarh, Uttar Pradesh, Bihar, Jharkhand, West Bengal, Orissa, Andhra Pradesh, Karnataka, Tamil Nadu and Kerala. He plans to make an impact in the whole of India by 2050. Some Naxalites formed a group called 'Janshakti Dalam' but at the same time Naxalism deviated from its core so that anyone could join the Naxalite groups.

At the same time, the original motives were abandoned and the poor tribals were killed for personal gain. The only objective movement was to kill the common people and the police to spread terror. My point of view for Research is to analyze the relationship between Adivasi and Naxalism also to study, the Review of anti-Naxal campaign third point is to find out how to prevent Naxalism from being captured

Naxalwadi and tribal people:

At the beginning of the Naxalwadi movement, the tribals had a large support of the Naxal.. Because at the beginning of the Naxal instruments, there were traders, contractors and foresters in this area. The tribals were being exploited by all of them. Land allotted. Due to this, he initially had the support of the tribals But later many tribal welfare schemes started by the government started benefiting the tribals. As a result, the tribals started moving away from the Naxals.

He began to oppose government plans, opposed the construction of roads, closed schools, demolished government buildings. Opposed to sending children to school. Opposed to doing government jobs. Due to this, the tribal community moved away from Naxalism

To study the Review of anti-Naxal campaign

A large number of paramilitary forces, including local police, have been involved in the Naxal- operation. State Reserve Police Force, Central Reserve Police Force, Indo-Tibetan Police Force have also been involved in the operation. However, the Naxalite activities have not stopped. The police are trying to mobilize the locals against the Naxalites as they cannot go there as there is a Naxalite base in the dense jungle. One such movement is the 'Salwa Judum'.

The Economics of the Naxalite Movement

The economic turnover of the Naxalites is huge. In the 1980s, the Naxals first started collecting ransom from paper mill and tendupana traders and also by taking wages from tribals by increasing their wages. Later, the Naxals were forced to supply explosives and other items

If the work of paper mill is stopped, Naxalwadi tribal's are forced to take out rallies and start paper mill.

Government Schemes -

- 1) Established inter-state committee and tried to bring unity in action
- 2) Provided resources to the states for dual schemes such as development and police action
- 3) Late development work was undertaken to accelerate economic development
- 4) Started to implement effective strategies for surrender and rehabilitation of Naxals

Reasons why Naxalism does not exist ---

- 1) Role of Security Forces - Security forces also play a defensive role. Try to avoid loss of life. So some of the Naxalite meetings and so on ignore the scale
- 2) Neglect of development –
 - 1) Lack of facilities in Naxal-affected areas
 - 2) Roads lack electricity
 - 3) Lack of health facilities
 - 4) Lack of ration shop
 - 5) There is corruption in the tribal development department

Consequences of Naxal movement -

The impact of Naxalism on mineral resources has had an impact on development

Opposing the development of Naxalwadi, they do not come up with the idea of building roads, electricity, health etc. in this area.

The Naxals have closed schools due to their opposition to education, so the children in the area are not getting education

The role of local leaders and political parties :

As far as Maharashtra is concerned, Shiv Sena chief Balasaheb Thackeray had supported Naxalism in the early days, but later gave up. In Bengal, Mamata Banerjee openly enlisted the help of the Naxalites to win the elections. But after winning the election, there were differences between him and the Naxalites, and they took action against the Naxals. In Chatsgarh, Mahendra Karma took a stand against the Naxals while Karma Against As soon as he left, Ajit Jogi stood up to oppose Karma on the side of Naxalism . Today, there is no development in the Naxal-affected areas .There is no formula in the policy of the government. There are no systems in the area to tell them that hospitals will come. Now that the Naxalite movement has become a gang of ransom seekers, the government faces many difficulties in formulating policy.

Conclusion

- 1) To create large scale mapped industries
- 2) To deploy police in tribal villages day and night
- 3) To create residential education facilities for tribal children in urban areas
- 4) To protect tribal's from Naxalites

References---

- 1) Ahmed Nadeem : 2003:Charu Majumdar-The Father of Naxalism;in:HindustanTimes:March9
- 2) Asian Center for Human Right(ACHR)2006:Naxal Conflit in 2006:7/24/2010
- 3) Devenra Gavnde : (2006) Naxalvadhache aavhan dhdakaarnyatil asvsth vartman, Pge No.33,37,sadhna prkashn pune.

Naxalism And Its Effects On Tribal Society

Dr. Alpana Vaidya

Assistant Professor

Dept. of Political Science Hislop College , Nagpur

Abstract :

Naxalism is one of the country's biggest internal scourges. This problem is hollowing out the country from inside like a mite. It is certainly a question today whether Naxalism is basically a legal problem or a socio-economic volcano created by inequality. Naxalites say that they are fighting for the tribal and the poor, whom government has ignored for decades. They represent local concerns in the struggle for land rights and distribution of resources. Most of the Maoist-affected areas are tribal-dominated and do not even have basic living facilities, but public and private sector companies have left no stone unturned in exploiting the natural wealth of these areas. There are no roads, no water supply for drinking, neither education and health facilities nor employment opportunities. Naxalites create hurdles in the implementation of the government's development work. They do not allow the development of tribal areas and provoke them against the government. They collect from people and set up parallel courts. Due to lack of access to the administration, the local people are victims of Maoist atrocities. The tribals want to live peacefully in a relaxed manner; they also want to get rid of such problems.

Keywords: Naxalism, Tribal youth, Naxalite movement, Maoist-affected areas, local administration, Tribes, violence.

Introduction

The second-largest tribal population, in the world, resides in India. The tribals known as the scheduled Tribes or STs, mostly live in the forests and isolated hilly areas. They have always been resisting the influence of the outsiders into their domain. Historically, there have been struggles between the tribal and foreigners, who tried to invade their areas.

Naxalism, in India, traces its origin to the revolt in 1967 in Naxalbari village of West Bengal. These revolutionaries were radical leftists who believed in Maoism and were termed as 'Naxalites'. It started as a class struggle but has now become a class war.

Over the years, the idealism of this movement has dwindled and it has transformed into a violent war. It was supposed to be a peasant movement led by far-left communist leaders. The Indian police and paramilitary forces have succeeded in tackling this problem, to a certain extent, from time to time in West Bengal, Telangana, Bihar, Andhra Pradesh, and Maharashtra but the movement has been able to revive itself again and again.

Geographically, Naxalism has mainly affected about 106 Districts in 10 States viz. Maharashtra, Chhatisgarh, Odisha, Andhra Pradesh, Telangana, Madhya Pradesh, Bihar, Jharkhand, and West Bengal. They are mostly active in tribal-dominated hilly and forest areas, which are usually rich in mineral resources.

Most of the Naxalite rebels are tribal youth. These tribals feel alienated and neglected by the state. This feeling is the fuel & fire fanned by the ultra-left communist organizations. Traditionally, these tribals have been largely ignored by the successive governments as they

are not deemed to be a viable 'vote bank'. Their mineral-rich lands, forest, and hills are exploited without any concern for ecological sustainability. Secondly, they are exploited by corporate, contractors, and government functionaries. Their 'way of living' is viewed as inferior and unscientific. There has been no significant development in these areas.

Rise of Naxalism

The name Naxalism emerged from the 1967 revolt in the village, Naxalbari in West Bengal. It was a small and localized movement of peasants of the village against the local landlords' suppression in the region. The poor farmers and tribes were not satisfied with the local land system and were exploited at the hands of the local landlords. The rebellion was led by Charu Mazumdar and Kanu Santhal.

However, the 1967 struggle cannot be cited as the sole force behind the rise and emergence of Naxalism as an ideology. The rise of Naxalism is not a matter of a few years; it was a gradual movement. Many other factors led to the growth of Naxalism such as local exploitation, unsatisfactory government policies, dissatisfied local population, extreme poverty, continuous arms smuggling, and even brain-washing of the local poor people against the Government of India. One of the main reasons for the spread of Naxalism was the mismanagement of forests, which began during the colonial rule. Therefore, such socio-economic and political factors drove a section of the society to defy the ideology of Indian democracy and walk the Maoist path.

Impact of Naxalism on Tribal Society

Naxalites say that they are fighting for the tribals and the poor, whose government has ignored them for decades. They represent local concerns in the struggle for land rights and the distribution of resources. However, most of the Maoist-affected areas are tribal-dominated and do not even have basic living facilities. There are no roads, no water supply for drinking, neither education nor health facilities nor employment opportunities. Naxalites create hurdles in the implementation of the government's development work. They do not allow the development of tribal areas and provoke them against the government. They collect from people and set up parallel courts. Due to lack of access to the administration, the local people are victims of Maoist atrocities. Government programs like the distribution of food grains also do not reach the people there, creating discontent. In a report of the Bhuria Commission, it was said that the lack of lawful compliance with the special provisions in the Constitution of India regarding the safety and development of Scheduled Tribes in the schedule area is also a serious problem. The economic condition of the tribals in the districts where militancy has increased is not strong, which is a major concern for the government. Most of the people are living below the poverty line. The Bastar area has become an 'island' in Chhattisgarh due to Naxalite incidents. The tribals there are compelled to cooperate with the Naxalites, even though they do not want to. Some areas of Bastar are such that even the paramilitary force cannot penetrate there.

The area affected by the Maoists is known as the 'Red Corridor'. This 'Red Corridor' connects Nepal's Maoist bases through Andhra Pradesh, Western Uttar Pradesh, Chhattisgarh, Jharkhand, West Bengal, and Bihar. A large part of the Naxalite area is tribal-dominated. These are forest dwellers who have been victims of exploitation for centuries. Naxalites and their supporters, who counted the arguments in favor of Naxalism, cite the example of Dandakaranya, where the tribals were exploited extensively.

Role of Government

On one hand, the government has tried to tackle the problem of violence using paramilitary forces, and on the other hand, it has tried to formulate and implement development and growth-oriented projects, education, communication systems, etc. The Central Government makes a provision for crores of rupees every year in the annual budget, for the benefit of tribals. Under the Fifth Schedule, the Tribes Advisory Council was set up in scheduled areas. In fact, the Advisory Council in these areas is a kind of panchayat that empowers tribals to administer their areas. The council consists of a maximum of 20 members, with three-fourths of the members representing the Scheduled Areas in the Legislative Assembly of the respective state. It is worth mentioning that this schedule deals with the cases related to the administration and control of scheduled areas and scheduled tribes. It is a matter of concern that even after more than 70 years of Independence; no concrete steps have been taken to administer the scheduled areas.

However, these policies are not satisfactory enough as they are also causing some new problems in some cases. Cantonments of paramilitary forces are set up in rural tribal areas, affecting rural life. Incidents like the rape of women have increased in tribal rural areas. There has been no change in the economic status and standards of living of the people residing in the tribal areas, in seven decades. They are still craving basic facilities like health facilities, clean drinking water, etc. Although we may include India in the category of a prosperous developing country, tribals still appear to be cut off from the mainstream society. Taking advantage of this, the Naxalites attach themselves to them. Some state governments plan to benefit the tribals without understanding their culture and lifestyle. Such schemes do not benefit the tribals, although the plans definitely intend to benefit. Dissatisfaction arises in the tribals due to a lack of rights to the tribals and the Naxalites take advantage of this to mislead the tribals. Likewise, the PESA Act of 1996; Tribal Acts; Programs like BRGF i.e. Backward Region Grant Fund need to be implemented properly. BRGF is a program of the Ministry of Panchayati Raj designed to eliminate the inequality of development in 272 identified backward districts of the country except for Goa.

The need of the hour is that the government organizes a sit-in with the tribal population and understands their needs, demands, and socio-cultural scenario. Only then can a middle path be chalked out that gives benefit to both sides of the table.

Role of Political Parties

The Communist Party of India leader Charu Mazumdar, along with Kanu Sanyal and Jangal Santhal, had sparked a peasant revolt against power. In the late 60s and early 70s, the Naxalbari rebellion set fire to the hearts of both urban youth and rural people. On seeing this, such movement became common in Bihar, Jharkhand, and West Bengal and gradually spread to Odisha, Andhra Pradesh, and Maharashtra. For the first time in Azad India, a movement reinforced the demands of the poor and landless peasants, which changed the picture of the then Indian politics. Political rhetoric on the Naxal problem in Chhattisgarh assembly elections is one aspect of this. That is why in the eyes of experts, Naxalism is an 'electoral griddle' of political parties, on which an attempt is made to bake bread as soon as possible. It is also said that our governments have consistently shied away from giving preference to the Fifth Schedule of the constitution.

It is imperative that political parties deal directly with the grave internal problem of the country. Due to the caste equation and personal accusations, neither a wave can be created nor can the voters be aroused. Issues related to tribal and common citizens will have to be included in manifestos and speeches of the political parties. Only then will the public's faith in democracy increase and domestic problems can be eradicated.

Conclusion

In order to find a lasting solution to this grave problem, we have to stop seeing Naxalism as a law and order issue and examine in more depth, its social and economic aspects, with special focus on the exploitation of mineral resources. Gradually, the movement is losing its steam. With more extensive political outreach and a more balanced approach to sustainable development in the affected areas will yield fruitful results. It is the need of the hour that the government organizes a cooperative discussion with the tribal population of the nation in order to facilitate a dialogue which can help them understand their needs, demands, socio-economic and socio-cultural scenario. Only then can a middle path be chalked out that gives benefit to both sides of the table. Ultimately peace and harmony have to prevail over violence and unrest.

Also, the tribal youth, which forms the backbone of the Naxal movement, should be made to feel cared for and a part of the mainstream of the society by providing better opportunities for education and livelihood which would wean them away from the grips of violence and guide them towards constructive nation-building.

REFERENCES:

1. Ram Ahuja, Social problems in India. Ravat Publication Delhi.
2. Sukumaran Nair , Human Rights in a changing words, Kalpaz publication Delhi, 2011
3. R.C. Verma ,Indian Tribes: Through the Ages. Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India.
4. M. Hooja, Policies and Strategies for Tribal Development: Focus on the Central Tribal Belt. New Delhi: Rawat Publications. (2004).
5. Biswamoy patel, Adivasi in Colonial India.
6. A. Jaiswal, "Tribal Development in North Eastern Part of India: Reality and Constrains" Social Work Chronicle, 2012.

Naxalism: Political Party System and Parliamentary Democracy

Dr. Gokul Mundhe

Assit.Prof. HOD, Political Science

Shri.Dhokeshwar College, Takali Dhokeshwar Tal. Parner, A. Nagar

Naxalism has been in vogue in the socio-political arena of India since 1967. Within a few days, the movement spread to many parts of India. Although this extremist revolutionary group of Maoist communists is not of an all India nature, its existence

Considering the group's movements, actions, and its socio-political philosophy, which were influential in some parts of India, the movement was not insignificant, but it certainly gained importance as a new political and national challenge. The struggle of the Maoist revolutionaries started in the rural area of 'Naxalbari' in the northern part of West Bengal, hence the name 'Naxalite Movement'. From there the movement spread to other parts of India. Initially, the movement played an aggressive role in the interest of the farmers. The Indo-China War of 1962 split the Communist Party of India. From this emerged two groups, the Communist Party of India (CPI) and the Communist Party of India-Marxist (CPIM). Two such groups emerged. The Maoist policy of the Communist Party of India was not accepted by a large section of the party. It exploded further at a party convention in Andhra Pradesh. The party leadership rejected the extremist group's statement. As a result, Jyoti Basu, Ranadive, etc. left the party and formed a more bitter party called the 'Marxist Communist Party'. When the new party ran in the 1967 elections, it "abandoned the path of revolution and adopted the parliamentary path." So Charu Majumdar, Kanu Sanyal, Vinod Mishra, Mahadev Mukherjee etc. left the party and announced a new Maoist (Leninist) party. The movement formed from this party later came to be known as the 'Naxal Movement'.

The center of this new revolutionary party was in the 'Naxalbari' area of North Bengal. From then on, this terrorist group came to be known as 'Naxalite group'. The name Naxalism had no such philosophical meaning. But this struggle of the Naxalites took the form of an armed struggle against injustice, oppression and exploitation. From this, the killing of tyrant landlords, inactive rulers, corrupt government officials and the police began to be carried out by this extremist group and a new platform of terror was established by this movement. Later, the movement gained its influence in the Siliguri subdivision of Darjeeling district in West Bengal and at the foothills of the Himalayas. 207 Sq. Km. This area covers a total of 60 villages. Most of the settlements are of Santhal, Oraon, Munda and Rajvanshi tribes. In May 1967, the Naxalbari branch of the Marxist Communist Party overthrew the Central Party and staged an armed uprising. This was the beginning of the Naxalite uprising. His proclamations of 'armed revolution to power' and 'Mao-Tse-tung is our leader' and the proximity of the Chinese border drew the attention of all countries to the Naxalite uprising. The ideology behind this uprising is known as Naxalism. In 1968, a similar tribal uprising took place in the Srikakulam area of Andhra Pradesh. In April 1969, Uttar Pradesh, Bihar, Punjab, Kerala etc. The Marxist-Leninist Communist Party, an independent party, was formed by uniting the existing Naxalite groups in the states. The main thrust of this movement was the conquest of power by the peasants through armed struggle in the rural

areas. He was strongly opposed to the parliamentary system as well as to mass organizations and mass movements. Charu Majumdar was the main ideologue of this party. The main principles of Naxalism were Mao-Tse-Tung and China's complete allegiance to the Communist Party and the revolution in India according to Mao's ideology. In the third phase, the Naxalite movement set up a 'red base' in the rural areas to destroy class enemies.

For this, the tribal settlements of Parvatipuram in Srikakulam in Andhra Pradesh and P. The uprisings took place in Debra and Gopiballavpur in Bengal.

Extermination of class enemies actually means killing of landlords and police assistants. His so-called 'guerrilla squads' began to operate independently of his political party-organization.

Later, in the 1970's, he started a program of raiding schools and destroying them, boycotting exams and destroying statues of eminent leaders. He later adopted a policy of eliminating class enemies in the cities as well. According to this policy, many unarmed policemen, small businessmen and political opponents (mainly Marxist Communist Party workers) were killed. In some parts of Calcutta, they set up their 'liberation zones' and expelled all opponents. The movement was taken over by a group of students and social activists. After 1970, the movement split. Naxals from Uttar Pradesh-Bihar withdrew from the party. The Naxalites in Srikakulam denounced the party leadership and prominent leaders like Sushil Roychowdhury in Bengal became disillusioned and distanced themselves from Charu Majumdar.

Naxalism is commonly known as Maoism in India. His ideology is Marxist-Leninist and fanatical Maoist, but in reality the Naxalite system is very different from Mao's people's war strategy. In particular, the award of Jan Sanghatana and Jan Andolan, They did not follow Mao's formulas, such as forming a united front with the secondary enemy against the main enemy, mingling with the people like fish in water. In terms of party organization, he tried to build a decentralized party organization by abandoning Lenin's principle of 'democratic centralization'. In fact, Charu Majumdar was opposed to any kind of decentralized organization and working in a committee manner. The complete boycott of the parliamentary system was not in line with Marxism and the Communist Party's policy Also, the personal killing of class enemies does not fit into the Marxist-Leninist or Maoist policy. It becomes purely personal terrorism. In Russia and China, guerrillas are controlled by political parties, with Mao insisting that guns should be controlled by the party, but Charu Majumdar kept his troops out of the party. This is the opinion of many scholars. And there are no facts in it

That is, in the late 60's The agitation against the started landlords had ignited. This movement came to be known as 'Naxalism'. We see this movement taking shape in Andhra Pradesh in the 70's Naxal groups also clashed with each other. Thus ended the Naxalite uprising.

Thought differences of the Naxalite movement:

Naxalism is commonly known as Maoism in India. He is a Marxist-Leninist and a staunch Maoist But in reality the Naxalite tactic was very different from Mao's tactic of people's war. In particular, they did not follow Mao's formulas in rewarding mass organizations and people's movements, forming a united front with the secondary enemy against the main enemy, mingling with the people like fish in water. In terms of party

organization, he tried to build a decentralized party organization by abandoning Lenin's principle of 'democratic centralization'. In fact, Charu Majumdar was opposed to any kind of decentralized organization and working in a committee manner. The complete boycott of the parliamentary system was not in line with Marxism and the Communist Party's policy. Also, the personal killing of class enemies does not fit into the Marxist-Leninist or Maoist policy. It becomes purely personal terrorism. In Russia and China, guerrillas are controlled by political parties. Mao insists that the party should have control over guns. Many scholars have commented on this movement. By refusing to form peasant unions and by opposing economic struggles, he undermined one of the basic tenets of Marxism-Leninism. Three or four major groups of Naxalites are operating in different regions. He is trying to bring harmony among all the Naxalites by reorganizing his party, the Communist Party (Marxist-Leninist).

Some questions about the Naxalite movement

- 1) Does Naxalism (Maoist, Marxist-Leninist) have any socio-political philosophy?
- 2) Naxalism is said to increase due to inequality, inequality, extortion, exploitation, lack of administration. How exactly do these factors contribute to the rise of Naxalism?
- 3) Is there any difference between Naxalites and other separatists, terrorists and gangsters who say that their goal is to make a revolution through gunshots?
- 4) How exactly is the Naxalite movement funded?

Visual effects of the Naxalite movement:

In many parts of the country, Naxal activists are openly running a parallel judiciary. The Naxalite movement is driven by hatred of the established system and rulers. The failure of the government to allocate land to the landlords, the exploitation of tribal laborers, the inaction shown by the government in times of calamities like drought and floods are bound to make people hate the government and create animosity towards the Naxalites. This has increased the influence of Naxals in many districts. In the meantime, the capitalists, the monopolists, the big merchant urban elites, the neo-colonialists, The role of the Naxalites changed and their front shifted to the urban areas

Naxalism and urban areas:

Rahul Pandita's book 'Hello Bastar - The Untold Story of India's Maoist Movement' is useful. How the tribals lived in the forest of Bastar. How the rulers, landlords, forest officials exploited the Bastar tribes. In this book, the author gives a detailed account of how the Maoists built their stronghold in Abujamad in the forest of Bastar, relying on the penal policy of this place. In many megacities like Mumbai, Pune, Nashik, Delhi, Bangalore, the Naxals have tried to convince the Naxalites that Maoism is useful as a solution to the growing apathy, slums, growing dissatisfaction among workers in the unorganized sector, huge wealth on the one hand and huge poverty on the other. The urban agenda has to be called the 'core area' of this book

While constantly raising the issue, the author also considers how the domestic situation is conducive to the spread of Naxalism and what needs to be done to curb it. Another book-like example of this urban Naxalism is

India After Naxalbari: Unfinished History '(2018) The book is written by Bernard D'Mello about his old colleague Gautam Navlakha

The monstrous movement started by the Bharatiya Janata Party-led government and the pro-Hindu 'Nationalist' movement for cultural orthodox ideology seems to have no limits.

It is frightening for the government to support the pro-Hindu movement and participate in its activities. The Indian state, which regularly targets Muslims, oppressed national groups and the Maoists, has used the terror of its system to gain control over "necessary" enemies. This has created a category called 'Urban Naxalism'. According to the government's classification, 'urban Naxals' have so far included lawyers, human rights activists, poets, writers, journalists and professors, and 'active members' of the (Maoist) Communist Party of India. The homes or offices of these 'urban Naxalites' and some others who were wanted by the government were raided. Some media outlets in collusion with the established system in India have started harassing the arrested persons on the news channels by blatantly accusing them. And they were branded as 'traitors' invisible enemies of the nation', and 'people who support the Maoists and pose a serious threat to Indian democracy'. Among these "invisible enemies of the nation" and "serious threats to Indian democracy" is Gautam Navlakha, a well-known journalist for the Economic and Political Weekly. Navlakha joined EPW in the early 1980s. Rajni Desai, M.S. Navlakha worked with some of the best journalists in India like Prabhakar and Krishna Raj. Navlakha started his career in the 1990s through the Jammu and Kashmir Coalition of Civil Society.

He slammed the Indian state's attempt to cover up its horrific human rights record in the state. His writings highlighted various aspects of enforced disappearances and subsequent deaths in fake encounters, as well as the legal protections afforded to military and police officers. The falsity of Indian democracy was exposed in Kashmir

Conclusion

In the last few years, the Naxalite movement's base has not grown much. At present, the CPI (Maoist), the largest Naxalite party, is facing a leadership challenge. Many great leaders have been killed, some senior leaders like Kobad Gandhi are in jail. Many have surrendered. Many of the leaders in the first panel are old. Therefore, the Naxalite movement is struggling to find a way out of this dilemma. The government, on the other hand, has been aggressively trying to bemoan the movement. Therefore, it is very difficult for him to move towards urban areas while maintaining the mass base is the biggest problem. The government is fully aware of this. The government is fully aware of this. So it is not a form of urban naxalism but a propaganda of the ruling system, This is the opinion of some experts. There is a strong possibility that there is a strategy behind this propaganda. Part of this strategy is to hold the Naxalites responsible, to defame the democratic movement, to defame the ideology, to label those who express their views in a democratic way as urban Naxalites. Doubts are currently being raised in the political arena that the cause of urban Naxalism will be put forward to impose a state of emergency on the country once again to avoid elections by creating a critical situation in the socio-economic field. Narhar Kurundkar has said, There is no such thing as urban or rural Naxalism. The Naxalite movement is not just a matter of law and order, it is a political movement, It means building a system based on inequality and building an egalitarian state system through class struggle. Many scholars, including As Kurundkar, have an opinion. However, for this change, only a scientific fight, killing innocent people and committing acts of terrorism will be an unconstitutional way in the state process with a parliamentary democracy.

References:

1. गोविंदगारे - 2003 'नक्षलवादी आणि आदिवासी', सुगावा प्रकाशन, पुणे
2. Dasgupta, Biplab, 1974, *The Naxalite Movement*, Bombay,
3. Online Lokstta, August 25, 2020
4. Rahul Pandita's 'Hello Bastar - The Untold Story of India's Maoist Movement' Publisher: Tranquibar,
5. D'Mello, 2018, *India After Naxalbari: Unfinished History* '

नक्षल्यांकडून दलित हत्याच!

मागील वर्षी १४ एप्रिल रोजी छल्लेवाडा येथे डॉ. आंबेडकर जयंती कार्यक्रमात नक्षलवाद्यांनी एकाला अगदी विहारासमोर मारले. २०१५मध्ये दामारांचा या गावातील दलित समाजाच्या पत्रू दुर्गे या सुजाण सामाजिक कार्यकर्त्याला गावातच ठार केले. आजवर किमान २४ बौद्धबांधवांना नक्षलवाद्यांनी ठार केले आहे. आता रमेश रामटेकेला ठार केले. तरीही समाजमन गप्प का?

Vioce against naxal for Murdered a innocent person Ramesh Ramteke in naxal affected area. By Bhumkal Organisation. [Read more....](https://bhumkalorg.com/नक्षल-हिंसेतून-दलीतांना/) or visit <https://bhumkalorg.com/नक्षल-हिंसेतून-दलीतांना/>

The structural roots of violence: Democratic deficit and the cost of the Naxalite Movement in India

Suresh Babu
JNU, New Delhi

I ntroduction: The effect of anti-democratic sentiment is growing throughout the world as authoritarian rulers occupy the state polity and the governance system. With the new shift of power brokering in the state and the political system, democracy has increasingly become an instrument to capture the power of state institutions. At times using the means of violence becomes necessary for these forces to legitimate and spread democracy as a form of rule to subvert the very meaning of democracy. The Republic of India is no exception because the democratic journey in the political system throttled by multiple factors from its very inception soon after independence. It displays to the world the paradox of a democratic society witnessing an undemocratic regime led by authoritarian personalities. The high ideologies of the elite in conducting both public affairs and governing the institutions had shown no empathy to frame the policies for empowering the masses in a highly stratified society. The proliferation of misinformation and fake news has darkened the imagination of ordinary citizens that enable them to manage high levels of thought control. The one-dimensional and monolithic public speech and the reproduction of it circulated through mass media have distributed a skewed template for generating genuine public opinion (Yadav, 2020). The wave of extremism, in the tribal and rural landscape of India, has been the consequence of the deep crisis in the way the Indian political system was organised democracy and practised by the elite ruling.

Violence represents a severe problem in a democratic society. Any form of violence introduces a scapegoat to prevent widespread harm. We often select an innocent as a scapegoat to punish, hence restoring calm. In other words, harm and injustice are done to the poor innocent to avert the great evil. No benefit extended further to vindicate the punishment of the innocent. The widespread violence reported in the tribal regions of India to fight against the invented resurgent by the modern state and the imported radical ideologies made the subaltern communities a scapegoat. The context in which this paper foregrounds the debates on the Naxal Movement popularly known for its extreme political action. Movement of a distinctive kind, the social conduct and political activity informed by an ideology aimed at the structural transformation of society. The historical investigation of the movement would reveal how it shifted from the formative stages of micro-level resurgence leading to sporadic localised struggles to confront the state's repressive action directly and persecution during the declaration of India's emergency. Once again, it reaffirmed the political presence by intensifying the struggle against the neo-economic policies and the structural reforms of the state. My attempt here is to critically examine how Naxalism as a radical movement coercively enforced in the tribal regions of India fight against the repressive apparatus of the state through violent methods and at the same time becomes the victim of the established system in the name of defending the marginalised thereby restoring democracy. Spewing the

cycle of violence, Adivasis and the poor marginalised peasants become the scapegoat. The intellectuals should stand with the victims of the system to unite and increase awareness about victimhood (Nandi, 1998) for outlining a way forward. This paper is organised around the discourses on the evolution and progress of the modern state tacitly informed by the structural roots of violence. Democracy is used as a plank to overshadow the inherent problems of domination and hegemony characterised in the everyday practices of the state by the ruling elites. As nobody remains outside of violence epistemologically, the work of theory seems to be winding up distributing the guilt without reflecting the critical questions on the embodiment of its ethics and politics. Hence, the story of Indian democracy entails a theoretical deficit. India is confronted with extreme forms of contradictions especially the role being played by the political regime since independence to command and demand democracy in the republic. It also exposes the inherent violence of the state and violent performance out of which a scapegoat was to be invented to prevent larger harm. While briefly analysing the historical trajectory of the Naxalite movement in India to the democratic process, the paper ends with making some reflections on outlining the way forward.

The modern state and the structural roots of violence

The state's action against any form of violence is justified. True, in a civilised society, it is our moral responsibility to resist all forms of violence. When violence becomes endemic in a complex modern social setting, it is obvious that the state and its apparatuses as successful political entities legitimately use its force to manage the situation under its control. While diagnosing the problem of violence, as a challenge to disrupting the normative conditions of society, it takes into account the metaphors of cure as an immediate and appropriate method of dealing with the situation, though it does not provide a full solution to the problem. The modern state a powerful political institution successfully organises the monopoly of violence as Marx Weber distinguishes it from other forms of historical dominations. Sociologically speaking, controlling the means of violence is one of the major institutional dimensions of modernity (Giddens, 1990). As the pre-modern civilisation indicates, the organisation of military power is always a salient feature of territorial identities. Though the ruling authorities hold the military power, its strength is determined by the extremely fragile alliance with the local level power relations which may break away at any moment with the former. In modern times, the state conducts the monopoly of controlling violence within the territory successfully. It thus permeates the organisation of weaponry and military tactics at its disposal as other means, for instance, ordinary negotiation and modes of persuasion failed.

The intriguing question is whether one is inside or outside of violence. Such questions would also disturb by stating that no one remains outside of violence. Therefore, beyond explaining characteristics and types of violence, I attempt to see the roots of ethical relations with the other, which are deeply problematic and critical to orchestrating the violence explicitly. Following Levinas, there is something to be explored beyond violence. The vocabulary of objective knowing reduces the other to the same. Certainly, it slips out from the communion. Missing from the account of this mystical communion is something to be opposed to the philosophical tradition and is obscured in history. The mysticism here means

the ethical relationship that unfortunately missed out from our everyday social relationships. For democracies maintaining and sustaining the monopoly of violence is of at most importance to enforce certain legitimate actions. What we need to do in this context is to reflect upon the circumstances of violence to change the discourse to restore our communion as a moral and ethical act (lesser evil) (Haddad, 2008). For sure, ethics does not take leisure in acknowledging the lesser evil. The distinction that Derrida makes in his statement on democracy is worth pursuing. He notices that totalitarianism ascended to power through formally normal and formally democratic elections. Instead of democracy supposed to opposite, there is always a danger site of arising other possibilities.

At one level, dominant political parties use formal democratic instruments to capture the power of the state through undemocratic means in their electoral strategies. The insurgent groups organised around the most marginalised groups use militant struggles against the exploitative structures of the repressive and ideological state apparatus to reinstate an alternative form of democracy. Since both agencies are involved in violence, the ideals of democracy get punctured in which the ruling regime attempts to export democracy and impose the same by force upon its opponents. Means and ends dichotomy and realised and imagined are methodological questions to reflect on the idea of democracy itself becomes the candidate of violence which keep producing the victims. In the case of India, the insurgent and counter-insurgent groups not only failed to bring such disputes for deliberation but also failed in their commitment to realise democracy and advance the idea of justice and equality. Alternative to such forms of democracy can always be represented as democratic alteration. As injustice breaks ground and conditions for assentation, the constitution of resistance by the aggrieved groups against domination and discrimination is justified provided whose actions were guided by non-violent means. These contradictions and possibilities invite analytical and critical reflection on democracy, developmental imperatives of violence and future possibilities.

Naxalism: A metaphor of violence

The instances and various kinds of violence that have accompanied the Indian political system since independence. In India, Naxalite movements metamorphose into a particular kind of violent armed struggle led by the non-state actors or anti-state groups who largely consist of the most marginalised sections of society such as landless agricultural labourers, small peasants, Adivasis and Dalits. The militant struggles, apart from drawing inspiration from the ideologies of Marxism-Leninism and Mao Zedong, were organised against the exploitation of the poor peasants and agricultural labourers by landlords, huge displacement of Adivasis from their immediate habitations and new forms of exploitation unleashed by the capitalist/industrialist forces. Not being directly participated in the process of the liberal-democratic election, the movement stood with an opposite view on the official stand of the mainstream political parties. The direct retaliation of this upsurge by using coercive and violent means has invited the state to institute and enforce draconian measures to control the revolt. Its goal was to seize power through agrarian revolution and retaliation to establish a communist state. The kind of mobilisation, ideological undercurrents and programme of action fundamentally defined the basic features of this party being extremist.

Consequently, it built a strong resistance against the repressive apparatus of the state, which supported the feudal lords. Its political activities aim to eliminate the feudal order in the agrarian social structure and free the poor from the clutches of exploitation by the landlords. It also visualises a new social order through radical political programmes such as land reforms to advance equality and social justice.

In the history of contemporary movements, the place of the Naxalist movement has been extraordinary in defining political culture from the margins. The landless peasantry in the most backward regions of India was subjected to discrimination based on caste, arbitrary eviction, and social, physical and emotionally harassed by the upper caste feudal landlords (Banaji, 2010). It is understood to be representing, articulating, confronting and interpreting the interest of the subaltern masses within the spaces created by democratic polity despite it has adopted violent means. The movement is widespread since its inception in 1967 and its organisational activities were reported in the 13 states of India affecting 40 per cent of the geographical area and 35 per cent population of India. Being activated in insurgent and counter-insurgent tactics widespread in India, the Naxalite group was estimated to be 30 associating with different organisations and organised in thousands of insurgent activities, which caused huge human casualties. A steady decline in the rate of violence in Naxal-affected areas over the years though appreciated; the coercive adaptive measures by the authoritarian state belie the actual truth, especially on the development fiasco.

The critical energy that the movement espouse was of new political and economic circumstances causing deeper inequality in alignment with the old-age discrimination and exploitation. Claiming to carry out people's struggle as people's democracy, the Naxalite movement articulates its political significance to wage a war against rural and agrarian exploitative structures, defend social justice and human rights and resist the forces of imperialism, market forces and privatisation of resources. Similarly, characterising themselves as fighting for people's democratic revolution, the movement recourse to change the conditions of the state and society. Despite these claims, moral questions such as the organisation of internal democracy as the doctrine of ethics and choices of the means of violence hardly figured as an issue in the life of the movement. It is a serious concern that the poor people living in the Naxal-affected areas were sandwiched between insurgent and counterinsurgent tactics. Deploying coercive mechanisms of the state apparatuses such as using policy force and misinformation in the media houses brought innocent people as the object of intimidation and victimisation thereby causing a mass exodus from the village. It is tragic to notice that the local-level mobilisation for *Salva Judum* as a counterinsurgency has morally weakened the power of insurgent groups (Sundar, 2006). The Adivasis are the unacknowledged victims of the democratic development of the state and, are continued to be exploited and dispossessed by the wrong design and process of economy and polity (Guha, 2007). First-hand information from the field research reveals that the people have been denied their basic rights such as access to means of livelihood, education and health facilities, let alone the long fight for land rights (Sahay, 2019). These descriptions expose the deeply seated structural violence and its hidden operation manifested in the moist movements vis-a-vis-with modern state apparatuses.

A close observation of the nature and causes of political violence in India would reveal its intimate relation with the way India's democratic state responded to the emerging aspirations of the diverse sections of our society after independence, especially on the question of addressing developmental needs, distributive justice and human rights. One may perhaps identify the root of the crisis within. Then it is clear that the cause of violence is not new, instead, the state itself organises and deals with the perennial problems of violence. In doing so, the state seeks to legitimise the monopoly use of violence at the time of crisis and crisis management. Therefore, violence is integral to the way the state reacted to democratic principles, designs development models and treats genuine concerns of the citizens rights.

Way forward

The internal story around the Naxalite movement in India was persuaded for the cause of the ordinary people's aspirations. India being a democratic republic, such underlying assumptions widen the scope for mobilising the most marginalised sections politically. In the course of supportive action and strategic moves, the movement was trapped in the broader ambitions of the power game, overthrowing the power of the state by holding the priority of armed struggles. Maintaining the ideological purity to conduct correct revolutionary politics is slatted with other types of alliances, especially the struggles organised against caste-based discrimination. In the changing social climate determined by the police force and politicians, the discourses of the battlefield of war have also changed the course of the popular perception of the Maoist movement in the public sphere. It is true that the instances of repeated violence that the movement orchestrated throughout India have missed the constituency it stood for and the ideals it embodied. It is not surprising that the moral of the story being indulged in violence in the historical trajectory of the movement is short-sighted of alternative perspectives on the idea of development. Though the movement suffered a huge setback, its history would give some glimpses of the gains realised. The material gains raised the morale of the activists as the people were able to assert themselves as human beings and articulated a sense of identity and political rights. Holding dignity and self-respect were considered to be the most important virtue they could imagine while participating in the mobilisation. The wider gulf between the revolutionary ideas being articulated from above protracted with armed struggles and the actual practical concerns of the marginalised communities confronting everyday tyranny is the rough assessment of the Maoist movement today. This episode tested the water again on the significance of democratic polity and citizenship aspiration.

As long as Naxalism as a resurgent movement continues to exist, the state finds it as an internal security threat. Analytically speaking it is a political view on the cause of violence, the consequences of subverting democratic practices, uneven development and human rights violations were overshadowed (Judge, 2015). The complex processes involved in democracy and developmental trajectory and citizenship rights pose political and ethical questions. It is a pity that theory enlightens us to hold what constitutes right action, but normally such good intended actions carried out were also indulged and thereby judged as wrong actions. It is in this context that methodological issues surrounded by ethics are significant. As a methodological impasse, the actions and practices embodied in the theoretical premises of

democracy, development and human rights are to be assessed through reflective equilibrium (Rawls, 1971). It implies a mix of theory, principles and judgement holds its original function (Mikhail, 2010) and is in good order (Knowles, 2001). Among various beliefs, the reflexive equilibrium intends to clarify just what we ought to do. Despite extreme forms of contradictions, if one was persuaded to live in a state of tranquillity and atmosphere of peace, we need to creatively construct the spaces for reconciliation to arrive at the bottom of disputes where democratic methods and principles become the leading light.

Bibliography

- Banaji, J. (2010). The ironies of Indian Maoism. *International Socialism*, 128, 129-48.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Guha, R. (2007). Adivasis, Naxalites and Indian Democracy. *Economic and Political Weekly*, 42(32), 3301-3312.
- Haddad, S. (2008). A Genealogy of Violence, from light to autoimmune. *Diacritics*, 38(1/2), 121-132, 134-142.
- Judge, P. S. (2015). Deconstructing Maoism in India. *Sociological Bulletin*, 64(2), 240-250.
- Knowles, D. (2001). *Political Philosophy*. London: Routledge.
- Mikhail, J. (2010). Rawls' concept of reflective equilibrium and its original function in 'A Theory of Justice'. *Washington University Jurisprudence Review*, 3.
- Nandi, A. (1998). *Return From Exile*. New Delhi: Oxford.
- Rawls, J. (1971). *Theory of Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Sahay, G. R. (2019). Naxalism/Maoism and the provision of health services: Facts from "Flaming Fields" of ural India. In B. K. Nagala, & V. K. Srivastava, *Issues and Themes in Contemporary Society* (pp. 387-405). Jaipur: Rawat.
- Schwarzmantel, J. (2011). *Democracy and Political Violence*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Sundar, N. (2006). Bastar, Maoism and Salwa Judum. *Economic and Political Weekly*, 41(29), 3187-92.
- Yadav, Y. (2020). *Making Sense of Indian Democracy*. Ranikhet: Permanent Black.
- Guha, R. (2007). Adivasis, Naxalites and Indian Democracy. *Economic and Political Weekly*, 42(32), 3301-3312.
- Haddad, S. (2008). A Genealogy of Violence, from Light to autoimmune. *Diacritics*, 38(1/2), 121-132, 134-142.
- Judge, P. S. (2015). Deconstructing Maoism in India. *Sociological Bulletin*, 64(2), 240-250.

- Knowles, D. (2001). *Political Philosophy*. London: Routledge.
- Mikhail, J. (2010). Rawls' concept of reflective equilibrium and its original function in 'A Theory of Justice'. *Washington University Jurisprudence Review*, 3.
- Nandi, A. (1998). *Return From Exile*. New Delhi: Oxford.
- Rawls, J. (1971). *Theory of Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Sahay, G. R. (2019). Naxalism/Maoism and the provision of health services: Facts from "Flaming Fields" of rural India. In B. K. Nagala, & V. K. Srivastava, *Issues and Themes in Contemporary Society* (pp. 387-405). Jaipur: Rawat.
- Schwarzmantel, J. (2011). *Democracy and Political Violence*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Sundar, N. (2006). Bastar, Maoism and Salwa Judum. *Economic and Political Weekly*, 41(29), 3187-92.
- Yadav, Y. (2020). *Making Sense of Indian Democracy*. Ranikhet: Permanent Black.

अर्बन नक्सल की वैचारिकी और पोस्ट ट्रुथ: गुरिल्ला राजनीतिक पद्धति और घातक परिणाम

डॉ. अनुज कुमार मिश्रा

सहायक आचार्य राजनीतिशास्त्र, पी.एन. पी.जी कानपुर, उत्तर प्रदेश

शोध सारांश

प्रस्तुत शोध पत्र भारत राष्ट्र की समसामयिक विखंडन की सूक्ष्म परन्तु व्यापक प्रभावकारी वैचारिकी को दृष्टिगत रखते हुए लिखा गया. आज 'पोस्ट ट्रुथ' (Post truth) अर्थात सत्य से परे का युग है. पूरी दुनिया में बड़े पैमाने पर विस्तृत दिग्भ्रमों को पोस्ट ट्रुथ कहा गया. अर्बन नक्सल की वैचारिकी भी इसी पोस्ट ट्रुथ के अर्थ को संदर्भित है. पोस्ट ट्रुथ और अर्बन नक्सल दोनों के प्रधान खिलाडी अपने निहित उद्देश्यों की पूर्ति के लिए वैचारिक क्षुद्रमजाल का आवरण ओढ़े रहते हैं. दोनों गुरिल्ला पद्धति से (अर्थात छिपे रूप में अपने लक्ष्य पूर्ति में लगे रहना) स्वयं के संकीर्ण हितों की पूर्ति हेतु राष्ट्र के व्यापक हितों को क्षति पहुंचाने में लगे रहते हैं. अर्बन नक्सल की यह यह वैचारिकी उन्नत शहरी अभिजन के बौद्धिक वर्ग की उपज है. जहाँ अर्बन नक्सल के लोग जंगलों में आदिवासियों के मध्य, भिन्न भिन्न प्रकार के वंचित समूहों के मध्य, पृथकतावाद की सम्भावना के क्षेत्रों में इसका भौतिक क्रियान्वन करते हैं. वहीं इसकी वैचारिक निर्मिति शहरी, शिक्षित, तकनीकीसंपन्न, राज्य असंतोष की पृष्ठभूमि में होती है.

मैं अपने इस शोधपत्र के माध्यम से यह प्रतिष्ठापित करता हूँ कि

१. अर्बन नक्सल और पोस्ट ट्रुथ दोनों की वैचारिकी मानव मूल्यों के विरुद्ध है,
२. इसलिए दोनों की क्रियाविधियाँ अपने वास्तविक उद्देश्य को न प्रकट करके "जनहित के क्षुद्र नाटकीय स्वरूप" से ढकी रहती है इसलिए मैंने दोनों की पद्धति को गुरिल्ला कहा,
३. पोस्ट ट्रुथ का परिणाम अर्बन नक्सल से भी भयानक है, क्योंकि अर्बन नक्सल को विस्तारित करने में पोस्ट ट्रुथ की पद्धति बहुत महत्वपूर्ण है.
४. राजनीतिक स्वार्थ का अनियंत्रित फैलाव संवैधानिक, विधिक, नैतिक ही नहीं मानवता के लिए चुनौती बन चुका है, अर्बन नक्सल इसी अवैधतंत्र से पोषित है.

बीज शब्द: अर्बन नक्सल, माओवाद, राजनीतिक तंत्र, हिंसकतंत्र, घातक

दृष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोशस्य च संप्रिवृद्धिः...

अपक्षपातार्थिषु राष्ट्ररक्षा पंचैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम"1

ऐसा नहीं है कि भारत देश कभी स्वतंत्र नहीं रहा है. बात यह है कि इसने अपनी स्वतंत्रता खो दी जो इसके पास थी. क्या यह दूसरी बार इसे खोएगा? यही वह चिंता है जो मुझे भविष्य के प्रति सर्वाधिक चिंतित करती है. जो मुझे अत्यधिक व्याकुल करती है, वह यह तथ्य है कि भारत ने अपनी स्वतंत्रता न केवल एक बार खो दी, बल्कि इसने अपने ही लोगों के विश्वासघात और छल-कपट से खोयी..... क्या इतिहास स्वयं को दुहरायेगा? यह वाही विचार है जो मुझे दुश्चिन्ता से भर देता है. यह दुश्चिन्ता इस तथ्य को जानने के बाद और गहरी हो गयी कि वर्ण और संप्रदाय रूपी हमारे पुराने शत्रुओं के अलावा हमारे पास परस्पर विपरीत और विरोधी राजनीतिक समुदायों वाली अनेक राजनीतिक पार्टियाँ होंगी. क्या भारत के लोग देश को अपने समुदायों से ऊपर रखेंगे या वे समुदायों को देश के ऊपर रखेंगे? मैं नहीं जानता. लेकिन इतना निश्चित है कि अगर पार्टियाँ समुदायों को देश के ऊपर रखेंगी तो हमारी स्वतंत्रता दूसरी बार संकट में पड़ जाएगी और संभवतः हमेशा के लिए खो जाएगी. हम सब को ऐसा नहीं होने देने

के लिए इसकी रक्षा करनी होगी. हमें अपने रक्त की अंतिम बूंद तक अपनी स्वतंत्रता की रक्षा के लिए कृतसंकल्प होना होगा² डॉ. बी. आर. अम्बेडकर, २५ नवम्बर १९४९

उपरोक्त दोनों कथन प्राचीन और आधुनिक भारत के क्रमशः ध्येय का वर्णन करते हैं. जहाँ पहला कथन भारत की संस्कृति में राजा एवं राज्यव्यवस्था की संकल्पना में पांच लक्ष्यों की घोषणा करता है. अर्थात् दुष्टों का दमन और श्रेष्ठों का पालन, न्याय के अनुसार धन का संग्रह, विचार के निमित्त आए हुए वादियों से पक्षपात न करना, और सब प्रकार से राज्य की रक्षा करना. राज्य का यही लक्ष्य वर्तमान में हमारा संविधान लोकतान्त्रिक परंपरा से प्राप्त करना घोषित करता है जो दूसरे कथन अर्थात् आधुनिक भारत के सर्वोदय की संकल्पना से ओतप्रोत है. परन्तु पिछले कुछ वर्षों से भारत की व्यवस्था को खंडित करने वाली शक्तियाँ निरंतर कार्य कर रही हैं, कुछ विदेशी तथा कुछ भारत की ही भूमि से, कुछ हिंसक तरीके से कुछ वैचारिक तरीके से. भौतिक लालच और निहित स्वार्थ के चलते जैसे बहुत से राजनीतिक और प्रशासनिक तंत्र के लोगों ने भारत की जनता और समग्र राष्ट्र को संकट में डाला है, वैसे ही तथाकथित कुछ उच्च बुद्धिजीवी वर्ग, सिविल सोसाइटी के लोगों, तकनीकी, विधिक, और समाजसेवा के अन्य सोपानों से जुड़े हुए अनेक गैरसरकारी संगठनों के लोगों ने वामपंथी मनोवृत्ति को सामाजिक जीवन में प्रसारित कर भारत में नक्सलवाद की जड़ों को प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूप से सींचने का कार्य किया है. यह लोग वास्तव को भारत को विखंडित करने वाले लोग हैं. एक दूसरा राजनीतिक विशिष्टवर्ग जिसने लोकतान्त्रिक राजनीति में अपने अपने सत्ताप्रभाव को स्थापित करने, दीर्घजीवी बनाये रखने के लिए, विरोधी पक्ष को समाप्त कर निष्कण्टक राज्यभोग करने के लिए धर्म, भाषा, जाति, वर्ग, क्षेत्र, को अपने स्वार्थ में इस्तेमाल किया. राष्ट्रीय आन्दोलन से तपे भारत को भारत को विद्वेषमुक्त बनाने के लिए अपना सर्वोत्तम देने वाले राष्ट्रनायकों ने शायद ही आज के जैसे माहौल की कल्पना भी की हो. एक उदहारण महात्मा गांधी जैसा राष्ट्र नायक पृथक निर्वाचन जैसे विखंडनकारी कार्य के लिए आमरण अनशन करता है, वहीं अद्वितीय मेधा के धनी और वंचितों के उद्धारक डॉ. अम्बेडकर वैचारिक विरोध के बावजूद राष्ट्रीय हित में विदेशी षडयंत्र को विफल कर देते हैं. पोस्ट ट्रुथ शब्द ऑक्सफोर्ड डिक्शनरी ने २०१६ में स्वीकार किया. ऑक्सफोर्ड इंग्लिश डिक्शनरी ने 'पोस्ट ट्रुथ' को 'वर्ल्ड ऑफ द इयर' घोषित कर इसे दुनिया भर में प्रतिष्ठित कर दिया. ऑक्सफोर्ड डिक्शनरी ने इसकी परिभाषा दी कि *^post truth* as relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief* इसी तरह ली मैकिंटायर ने 'पोस्ट ट्रुथ' को परिभाषित करते हुए कहा कि *Post Truth amounts to a form of ideological supremacy where by its practitioners are trying to compel someone to believe in something whether there is good evidence for it or not*⁴- डेनिसल बूर्सतन ने तो यहाँ तक कहा कि 'सत्य' 'विश्वसनीयता' द्वारा प्रतिस्थापित किया जा रहा है⁵. यही प्रभाव लोकतन्त्रों को पतन की ओर ले जाने वाला तथा अधिनायकवाद की ओर धकेलने वाला है. विन्सेंट वी. हेंड्रिक तथा वेस्त्गार्द ने लिखा 'A democracy is in a post factual state when politically opportune but factually misleading narratives from the basis for political debate] decisions and legislations'⁶ - डोनाल्ड ट्रम्प का अमेरिका का राष्ट्रपति चुना जाना तथा इंग्लैण्ड का ई.यू. से बाहर होना इस False Narrative की प्रभावशीलता को दर्शाता है. इसका जन्म पश्चिमी मीडिया से हुआ. यद्यपि झूठ या स्वार्थी सत्य की प्रयोग तो अतिप्राचीन है. कह सकते हैं महाभारत के युद्ध में "अश्वत्थामा हतः इति नरो वा कुंजरो वा" में भी कुछ लोग इसके साक्ष्य दूढ़ सकते हैं. य.पि यह नवीन परिघटना है. धर्मवीर भारती ने अँधा युग उपन्यास में विष्णु पुराण को उद्धृत करते हुए कहा 'कपटवेश धारणमेव महत्त्व

हेतु' अर्थात ऐसे चेहरे या मुखौटे जो सच को छुपाते हैं और क्षुद्र रचते हैं जनता के समक्ष, वे समाज में महत्त्व पाएंगे⁷ . स्वार्थी सत्य प्रचार का एक उदाहरण इराक युद्ध को इस आधार पर न्यायोचित कहा की उसके पास महाविनाश के हथियार हैं जिनका दुरुपयोग हो सकता है. भारत में 'अर्बन नक्सल' की समस्या कुछ इसी पोस्ट ट्रुथ के जैसी जिसने बौद्धिक समाज के समक्ष विभ्रम की स्थिति को उत्पन्न किया है. आम जनमानस भी इस 'गलत परिदृश्य' का शिकार बना हुआ है. एक ओर नक्सली अपने सत्तावादी मंसूबों को पूरा करने के, लोकतान्त्रिक व्यवस्था को उखाड़ फेंकने के लिए तरह तरह के नवीन हथकंडों के द्वारा भारत की सुरक्षा व्यवस्था, विकास प्रक्रिया, मानवीय सुरक्षा के लिए खतरा बने हुए हैं. अर्बन नक्सल और उनके समर्थक पूरी दुनिया में भारत को एक 'असफल राज्य' 'सॉफ्ट स्टेट' 'हत्यारा राज्य' बताकर पूरी दुनिया के समक्ष एक 'गलत परिदृश्य' (थ्रैसेम छंततजपअम) उपस्थित करते हैं और मानवाधिकार के नाम पर अपने पक्ष में जनमत जुटाते हैं. विवेक अग्निहोत्री की पुस्तक "अर्बन नक्सलस द मेकिंग ऑफ बुद्धि इन अ ट्रेफिक जाम"⁸ और इसी नाम से बनी फिल्म ने इस नैरेटिव को बखूबी दर्शाया है. विवेक अग्निहोत्री की फिल्म और पुस्तक का भारत के जाने माने संस्थानों जाधवपुर विश्ववि.लय और जवाहर लाल नेहरू विश्ववि.लय में पुरजोर विरोध हुआ. मुझे एक बात समझ नहीं आती क्यों अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता के समर्थक विवेक अग्निहोत्री की अभिव्यक्ति का विरोध करते हैं, जबकि यह फिल्म आदिवासियों के समर्थन और अर्बन नक्सल के विरोध पर आधारित है, क्या वह वास्तव में अर्बन नक्सल है. दूसरी ओर राजनीतिक स्वार्थों के कारण राजनीतिक अभिजन वर्ग ने अर्बन नक्सल को समर्थन या विरोध के पक्षपोषण द्वारा समस्या समाधान के बजाय समस्या के राजनीतिकरण का सतत प्रयास किया है. ताकि विकास और मानवीय गुणवत्ता के मुद्दों के बजाय विवादित मुद्दों पर जनसमर्थन को अपनी सत्ता के पक्ष में मोड़ा जा सके. संकट गंभीर भयावह और दूरगामी है समाधान उथले यहीं नक्सल समस्या के दीर्घजीवी बने रहने का कारण है. विनायक सेन के मुद्दे की गहन पड़ताल करने पर, भीमा कोरेगांव का मामले को समझने पर यह तथ्य स्पष्ट हो जाता है. अर्बन नक्सल समस्या को इसलिए मैं पोस्ट ट्रुथ की समस्या के साथ गहन रूप से जुड़ा हुआ पाता हूँ. साथ ही यह समस्या राजनीतिक और नागरिक दायित्वबोध के साथ जुड़ा हुआ पाता हूँ. आखिर क्यों लोग वर्तमान व्यवस्था की तुलना में नक्सलियों का समर्थन करते हैं? क्या अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता को राज्यंत्र के विरुद्ध षडयंत्र तक भी बचाया जाना चाहिए? क्या नक्सली माओवादी संविधान विरुद्ध होने पर भी जनहितैषी माने जा सकते हैं? मानवाधिकार और अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता के नाम पर अपने स्वार्थ की रोटी सेंकने और वामपंथी उग्रवाद को बढ़ावा दे कर राज्य व्यवस्था को अस्थिर करने की नीति वामपंथ के उदय के साथ जुड़ी है. यह दोमुहें दोगले बुद्धिजीवी अपने स्वार्थ और अपने षडयंत्र के लिए आदिवासियों को अन्य के विरुद्ध, मजदूरों को उद्यमियों के विरुद्ध, दलितों को सवर्णों के विरुद्ध इस्तेमाल करते हैं. वामपंथ को पूरी तरह नकारने वाले डॉ. अम्बेडकर जैसे समावेशी महानायक के वैचारिक चिंतन की बातों को परिप्रेक्ष्य से काटकर दलितों को उकसाने का प्रयत्न करते. भारत के पिछड़ों, दलितों, मजदूरों, और हासिये के लोगों के लिए मार्क्स या अम्बेडकर में कौन जरूरी है ? ऐसे प्रश्न उठाकर मार्क्सवादी वामपंथ की वैचारिकी को पुनर्स्थापित करने के प्रयास किये गये⁹ . इसलिए वामपंथी विचारधारा से भारत के नवनिर्माण की उम्मीद नहीं की जा सकती. कोई चारू मजूमदार चीन के चेयरमैन माओ को भारत का चेयरमैन बनाना चाहता था, भारत में साम्यवादी दल का विभाजन इस कारण पर हो गया कि चीन को भारत पर आक्रमणकारी माना जाये या नहीं. सबसे बढ़कर भारत में मार्क्स—लेनिन—माओ की विचारधारा ही संविधान के नकार पर आधारित है. यह विचारधारा हिंसक क्रान्ति, जबरदस्ती कब्जे द्वारा, लोगों के राजनीतिक अधिकारों और अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता को

मान्यता नहीं देती, यह समस्त अधिकार मात्र सर्वहारा के राजनीतिक वर्ग के पास होते, वामपंथी विचारधारा वाले राज्यों में राजनीतिक असहमति को गद्दारी समझकर मृत्युदंड से पुरस्कृत करने का प्रचलित सामान्य नियम स्वीकार जाता है. इस लिए भारत जैसे राष्ट्र के लिए यह पूर्णतः घातक है. वामपंथी रुझान और सोच वह पहली कड़ी है जो नक्सल सोच के लिए सहानुभूति का कोना निर्मित करती है, इन चिन्हित लोगों से ही उग्रतम किस्म की पौध "हार्डकोर नक्सल" के रूप में निकलती है. जो शेष बचे हैं वह हार्डकोर नक्सल के समर्थन के तर्क जुटाते हैं. क^१ सी आर पी एफ जवानों की शहादत को जवाहर लाल नेहरु विश्वविद्यालय में माओवादी समर्थकों द्वारा उत्सव के रूप में मनाना. इसलिए यह समझना आवश्यक है कि नक्सली बहुत ही शांति, घातक, क्षुब्ध नरैटिव उत्पन्न करने में माहिर, साझा शत्रु को मात देने के लिए किसी भी रूप को धारण करने को तैयार रहते हैं. प्रारंभ से ही भारत में नक्सली माओवादी समूह ने अपने सिद्धांतों का प्रसार बहुत सुनियोजित और चरणबद्ध तरीके से किया है¹⁰, जिनमें

१. तैयारी चरण अर्थात नए क्षेत्रों का विस्तृत निरीक्षण कर महत्वपूर्ण व्यक्तियों तथा महत्वपूर्ण मुद्दों की पहचान जिसके आधार पर आम लोगों को एकत्रित किया जा सकेय
२. परिप्रेक्ष्य चरण अर्थात मुखौटे संगठनों (Frontal Organisations) के द्वारा भीड़ एकत्रित करना, जैसे सरकारध्वंसासन के खिलाफ स्थानीय समस्याओं को लेकर प्रदर्शन करनाय
३. गोरिल्ला चरण अर्थात जनांदोलन को हिंसक लड़ाई में परिवर्तित कर देनाय
४. आधार चरण अर्थात इस चरण में माओवादी सिद्धांतों को आधार बनाकर संघर्षरत क्षेत्र को स्वतंत्र जोन की तरह स्थापित करने का प्रयासय ह्व. मुक्त चरण अर्थात जनसरकार की स्थापना. इसलिए कहा जा सकता है कि भारत में खुले तौर पर हिंसक प्रथकतावाद का सबसे क्रूर रूप वर्तमान में नक्सलवाद है. '१९७० में इस विद्रोह के कुचले जाने के बाद नक्सलियों ने वामपंथी दलों के सहयोग से अपने अस्तित्व को बनाए रखा¹¹ इसलिए जैसा कि पी वी रमन्ना ने भी लिखा कि यदि नक्सलिस्म का हल केवलमात्र सैन्य हल ही होता तो एक बार दबा दिए जाने के बाद फिर न उभर पाता¹². इसलिए नक्सल समस्या के बहुआयामी स्वरूप को समझना आवश्यक है. यदि प्रारंभ से नक्सल वैचारिक पद्धति को देखने का प्रयास किया जाये तो उसमें अन्तर्निहित अर्बन नक्सल की समन्वित भूमिका हमेशा से दृष्ट्य है. रणनीति के लिहाज से इनके स्वरूप भिन्न रहे परन्तु उद्देश्य से सभी पक्ष आपस में जुड़े रहे. इस पक्ष पर दृष्टि साफ रखने के लिए मार्ता हेर्मेकर के डॉक्यूमेंट "आइडियाज फॉर स्वराज" की सूक्ष्म परीक्षा आवश्यक है. यह दृष्टिकोण य.पि सीधे नक्सलवाद का डॉक्यूमेंट नहीं है परन्तु इसे समस्त वामपंथ की विफल होती कार्ययोजना को पुनर्जीवित करने वाले दृष्टिपत्र के रूप में देखा जाना चाहिए. अर्बन नक्सल की रणनीति इससे काफी कुछ प्रभावित है. यह डॉक्यूमेंट वास्तव में जिसे ग्राम्सी 'सावयवी बुद्धिजीवी' कहता था जो आज के अर्बन नक्सल है उनके विचार को कार्यरूप में परिणति प्रदान करने का नवीन तरीका सुझाता है. पोलिटिकल लेफ्ट और सोसल लेफ्ट के घनिष्ठ सम्बन्ध पर बल देता है¹³. अर्बन नक्सल का एक पक्ष जिसे राजीव मल्होत्रा अपने मानक ग्रन्थ 'भारत विखंडन' (Breaking India) में बहुत विस्तार से लिखा वह यह कि वैश्विक स्तर पर प्रतिस्पर्धी सभ्यताएं भारत में अपने साझे शत्रु के साथ एक हो जाती है. अर्थात भारत में माओवादी और ईसाई एक हो जाते हैं. वह लिखते हैं आधुनिक काल में, सभ्यता की तीन शक्तियां वैश्विक विस्तार के लिए होड़ में हैं और इनमें से हर शक्ति भारत की विभाजनकारी शक्तियों को अपनाने और उनका पोषण करने में लगी हुई है. ये हैं: माओवादी, मार्क्सवादी जिनका चीन के साथ गठबंधन है, ईसाई प्रचारक जिनका पश्चिम के साथ गठजोड़ है, जिहादी जिनका इस्लाम के साथ सम्बन्ध है. इनमें से हरेक ने ऐसे भारतीय समर्थकों और ढांचों का एक आधार बना लिया है जो एक

विभाजनकारी पहचान और सिद्धांत अपनाते है¹⁴. विशाल मंगलवादी 'कुछ सौ ईसाई माओवादी गुरिल्ला उड़ीसा में शक्ति समीकरण बदल देंगे' इसने अमेरिका के ईसाई दक्षिणपंथियों से अपील की माओवादियों के प्रति ईसाई पूर्वाग्रह पर विजय पायें और हिन्दू धर्म के विरुद्ध साझे संघर्ष में उनके साथ गठजोड़ करें, २००८ में उड़ीसा पुलिस का इसका प्रमाण एस.एल.आर और ३ एके ४७ के साथ मिला¹⁵. इंडियन सोसल इस्टिडूट नई दिल्ली के पूर्व निदेशक और वर्तमान में सेंट जोसेफ कालेज बंगलुरु के प्रिंसिपल डॉ. एम्ब्रोज पिटो एस. जे. मुख्यधारा के समाचार पत्रों के माध्यम से माओवादियों के लिए भाव—भरे गुणगान वाले लेख लिखते है, अपने लेख 'हम ग्रीनहंट का विरोध क्यों करते है? वह कहते है उन्हें माओवादियों से खतरा नहीं बल्कि भारत सरकार से है. इसी प्रकार जेवियर मंजूरन ने एक साक्षात्कार में कहा उनका संगठन आदिवासियों को युद्ध प्रशिक्षण देता है और आर्य द्रविड़ नस्ली सिद्धांत से उनका परिचय कराते हुए उन्हें मुख्यधारा के भारतीय समाज से अलग करता है¹⁶. 'माओवादी—ईसाई नारा "समाजवादी नागालैंड जीसस के लिए"¹⁷ माओवादियों ने वक्तव्य में कहा अस्सी वर्षीय साधू को समाप्त करने के लिए उन पर ईसाईयों का दबाव था¹⁸

अभी हाल के दिनों में जब भारत में सरकार विरोधी प्रदर्शन हो रहे थे तब सी पी आई (माओवादी) दर्भा क्षेत्र समिति के सचिव साइनाथ ने हाल के CAA, NRC, ट्रिपल तलाक के मुद्दे पर सरकार की आलोचना की और सरकार को अल्पसंख्यकों को कुचलने वाला घोषित किया. सैन्य नक्सल का यह सरकार विरोधियों को समर्थन अपने जनाधार को बढ़ने और खुद की वैधता को स्थापित करने के लिए देखा जा सकता है, वहीं दूसरी ओर कोरोना संकट के दौरान भारत द्वारा अमेरिका को भेजे गए दवाई की आलोचना की और नरेन्द्र मोदी सरकार को अमेरिका का क्षद्म सरकार घोषित किया. नक्सल चाइना के बजाय अमेरिका जैसी साम्राज्यवादी ताकतों को कोरोना फैलाने का दोषी बताया¹⁹. चीन जिसका पूरे भारत और दुनिया में विरोध हो रहा है, चीन जो भारत की सुरक्षा के लिए नवीनतम खतरा बन कर एक अतिक्रमणकर्ता और विस्तारवाद का रूपक बनता जा रहा है नक्सली और उनके वैचारिक वामपंथी बुद्धिजीवी आज भी इसका विरोध नहीं करते. बल्कि चीन के उकसावे और अन्य लाभों के लिए भारत को तोड़ने वाली क्रियाविधि में शामिल रहते है. असत्य, हिंसा, अधिनायकवाद, और क्षद्मता ही नक्सल, अर्बन नक्सल, और वामपंथ की हकीकत है.

१. अत्रि स्मृति श्लोक २८
२. राजीव मल्होत्रा भारत विखंडन: द्रविड़ और दलित दरारों में पश्चिमी हस्तक्षेप, हार्परकालिंस पब्लिशर्स इंडिया ह्यज्वा, पृष्ठ १७४
३. Lee McIntyre] Post Truth The MIT Press] 2018 p- 5 |
४. Lee McIntyre] Post Truth The MIT Press] 2018 p- 11 |
५. Ralphe Keyes The Post Truth Era Dishonesty and Deception in Contemporary Life] St-Martin Press New York p- 8 |
६. Vincent F- Hendricks and Mads Vestergaard] Reality Lost market of Attention] Misinformation and Manipulation] Springer Open 2019|
७. राकेशकुमार:पोस्ट ट्रुथ के समय में भाषा—सन्दर्भ रघुवीर सहाय की कविता, <http://www-hindisamay-com/content/11286/1/csp>
८. विवेक अग्निहोत्री, अर्बन नक्सलस द मेकिंग ऑफ बुद्धा इन अ ट्रैफिक जाम, गरुड प्रकाशन प्राइवेट लिमिटेड २०१८

९. रंगनायकम्मा, जातिप्रश्न के समाधान के लिए बुद्ध काफी नहीं, अम्बेडकर भी काफी नहीं, मार्क्सजरूरी हैं, राहुल प्रकाशन २००८.
१०. अशोक कुमार एवं विपुल, भारत की आंतरिक सुरक्षा: मुख्य चुनौतियाँ मैकग्रा हिल प्राइवेट लिमिटेड २०१५ पृष्ठ ६२
११. लायड आई. रूडाल्फ तथा सूजन एफ. रूडाल्फ, रिजीम टाइप्स एंड इकोनोमिक परफॉरमेंसेस, देखेंय सुदीप्त कविराज पॉलिटिक्स इन इंडिया, ऑक्सफोर्ड इंडिया पेपरबैक, पृष्ठ १८२, १९९७.
१२. पी वी रमन्ना नक्सलिज्म एंड इंटरनल सिक्यूरिटी इन इंडिया, इंस्टिट्यूट ऑफ पीस एंड कॉन्फ्लिक्ट स्टडीज, अगस्त २००७.
१३. मार्ता हेर्मेकर, आइडियाज फॉर स्वराज, इंटरनेशनल जर्नल ऑफ सोसलिस्ट रेनुअल, २००९
१४. राजीव मल्होत्रा भारत विखंडन: द्रविड़ और दलित दरारों में पश्चिमी हस्तक्षेप, हार्परकॉलिंस पब्लिशर्स इंडिया २०१३ पृष्ठ ४०९.
१५. राजीव मल्होत्रा पूर्वोक्त ४१८
१६. राजीव मल्होत्रा पूर्वोक्त ४२७.
१७. राजीव मल्होत्रा पूर्वोक्त ४२७.
१८. पी. टी. आई. ५ अक्तूबर २००८.
१९. माओइस्ट, अर्बन नक्सल, चाइना एंड कोविड-१९: चौलेंज एंड अपारुचिनिटी <https://www.efsas.org/publications/articles-by-efsas/maoists,-urban-naxals,-china-and-covid-19-challenges-and-opportunities/>

दहशतीला मूकसंमती?

गडचिरोली जिल्ह्याच्या डोलडोंगरीच्या बाजारात कला शिक्षकाची माओवाद्यांनी हत्या केली. पोलिस खबरी असल्याच्या संशयातून माओवाद्यांनी ही हत्या केली. नंतर चूक झाल्याचे मान्य करीत माफीनामा काढला. सरकारने लाखाची मदत देऊन सोपस्कार पार पाडले. दिल्लीत बलात्काराच्या घटनांनंतर उठणारे हात या घटनेनंतर दिसले नाहीत. समाजाची प्रतिक्रियाही उभटली नाही. माओवाद्यांच्या हिंसेला जणू मूकसंमती असल्यागत सारे शांत दिसून येतात.

युगेंद्र मेश्राम यांची माओवाद्यांनी हत्या केल्यानंतर कुटुंबातील हाय्य हरविले आहे. जगण्यासाठी त्यांच्या संघर्ष सुरू आहे.

Innocent teacher Yugendra killed by Naxalite and declared by them as a mistake by above letter but family lost his family earning source. Bhumkal organization openly raised question against them

[Read more](#) or visit on www.bhumkalorg.com/संवेदनहिन-प्रशासनाचा-लढा/

भारत में माओवाद तथा मानवी अधिकार

बाबा मुरलीधर मेश्राम

मातृसेवा संघ इन्स्टीट्यूट ऑफ सोशल वर्क बजाज नगर, नागपूर.

सारांश (Abstract) :-

भारतीय राजनीति के पटल पर माओवादियों का एक दल के रूप में उदय होने से पहले यह आंदोलन एक विचारधारा की शकल में सामने आया था। पहले पहल हैदराबाद रियासत के विलय के समय फिर १९६०-७० के दशक में वे सामने आए।

आज देश में कहीं जगह हिंसा की घटना दिखाई देती है। महाराष्ट्र, आसाम, मध्यप्रदेश, छत्तीसगढ़, हरयाना, पश्चिम बंगाल, आंध्रप्रदेश इन राज्यों में माओवाद की पकड़ मजबूत है। माओवादियों में और पुलिस में झड़प हमेशा होती रहती है। आदिवासी क्षेत्रों में माओवाद फैला है। नक्सली हमलों में पुलिस के कार्यवाही में आदिवासियों की मौत होती रहती है। माओवाद समस्या बन चुकी है। लेकिन बंदूक की गोली उसका हल नहीं है। 'हमें युद्ध नहीं, बुद्ध चाहिए' यह विचार धारा भारत सरकार को तथा माओवादियों को अपनानी चाहिए। हयुमन राईट्स बॉच में अपनी वर्ल्ड रिपोर्ट में कहा २०११ के दौरान भारत सरकार अधिकारों का उल्लंघन करनेवाली जवाबदेही निर्धारित करने या कमजोर समुदाय की रक्षा के लिए प्रभावी नीतियां लागू करने में विफल रही है।

प्रस्तावना :-

माओवाद (१९६०-७० के दशक के दौरान) चरमपंथी अतिवादी माने जा रहे बुद्धिजीवी वर्ग को या उत्तेजित जनसमूह की सहज प्रतिक्रियावादी सिद्धांत है। माओवादी राजनैतिक रूप से सचेत सक्रिय और योजनाबद्ध काम करने वाले दल के रूप में काम करते हैं। उनका तथा मुख्यधारा के राजनैतिक दलों में यह प्रमुख भेद है कि जहाँ मुख्य धारा के दल वर्तमान व्यवस्था के भीतर ही काम करना चाहते हैं वहीं माओवादी समूचे तंत्र को हिंसक तरीके से उखाड़ के अपनी विचारधारा के अनुरूप नयी व्यवस्था को स्थापित करना चाहते हैं। वे माओ के इन दो प्रसिद्ध सूत्रों पे काम करते हैं।

१. राजनैतिक सत्ता बन्दूक की नली से निकलती है।
२. राजनीति रक्तपात रहित युद्ध है और युद्ध रक्तपात युक्त राजनीति।

भारतीय राजनीति के पटल पर माओवादियों का एक दल के रूप में उदय होने से पहले यह आन्दोलन एक विचारधारा की शकल में सामने आया था पहले पहल हैदराबाद रियासत के विलय के समय फिर १९६०-७० के दशक में नक्सलवादी आन्दोलन के रूप में वे सामने आए।

भारत में माओवाद के उत्तरदायी कारण :-**राजनैतिक :-**

भारत में माओवाद असल में नक्सलवादी के आंदोलन के साथ पनपा और पूरे देश में फैल गया। राजनीतिक रूप से मार्क्स और लेनिन के रास्ते पर चलने वाली कम्युनिस्ट पार्टी में जब विभेद हुये तो एक धड़ा भाकपा मार्क्सवादी के रूप में सामने आया और एक धड़ा कम्युनिस्ट पार्टी के रूप में. इनसे भी अलग हो कर एक धड़ा सशस्त्र क्रांति के रास्ते पर चलते

हुये पड़ोसी देश चीन के माओवादी सिद्धांत में चलने लगा। भारत में माओवादी सिद्धांत के तहत पहली बार हथियारबंद आंदोलन चलाने वाले चारू मजूमदार के बेटे अभिजित मजूमदार के अनुसार चारू मजूमदार जब ७० के दशक में सशस्त्र संग्राम की बात कर रहे थे, तो उनके पास एक पूरी विरासत थी। १९५० से देखा जाय तो भारतीय किसान, संघर्ष की

केवल एक ही भाषा समझते थे, वह थी हथियार की भाषा! जिन्होंने जमींदारों के खिलाफ, ब्रिटिश सरकार के खिलाफ हथियार उठाया था। १९२२ में चौराचौरी में २२ पुलिसवालों को जलाया गया था, उसमें भी सबसे बड़ी भागीदारी किसानों की थी। उसके बाद ही तो गांधीजी ने असहयोग और अहिंसक आंदोलन की घोषणा की थी। लेकिन किसानों ने तो अपने तरीके से अपने आंदोलन की भाषा समझी थी और उसका इस्तेमाल भी किया था।

आर्थिक :-

विकास की बड़ी योजनाएँ भी अनेक लोगों को विस्थापित कर रही है अतीत में ये बड़े बाँध थे और आज सेज बन गए हैं, पुनर्वास की कोई भी योजना आज तक सफल नहीं मानी गयी है इससे जनता में रोष बढ़ता ही जाता है इसी रोष को लक्षित कर माओवादी पार्टी ने अपने पिछले सम्मेलन में साफ रूप से कहा था कि वो इस प्रकार की विकास परियोजनाओं का विरुद्ध करेंगे तथा विस्थापितों का साथ भी देंगे यदि वे ऐसा करते हैं तो निश्चित रूप से एक राज्य के रूप में हमारा देश नैतिक अधिकार खो बैठेगा और उनके प्रभाव क्षेत्र में वृद्धि अपने आप ही हो जायेगी। अगर आर्थिक कारणों को देखा जाए तो वे भी माओवाद के प्रसार के लिए काफी सीमा तक जिम्मेदार हैं यद्यपि पिछले ३० सालों में निर्धनता उन्मूलन के प्रयासों को भारी सफलता मिली है लेकिन यह भी माना ही जाता रहा कि ये योजनाएँ भ्रष्टाचार और अपारदर्शिता का गढ़ रही हैं।

सामाजिक :-

भूमि सुधार कानून जो १९४९-१९७४ तक एक श्रृंखला के रूप में निकले थे, विनोबा भावे का भूदान आंदोलन भी हुआ लेकिन आज भी देश में भूमि का न्यायपूर्ण वितरण भूमिहीनों तथा छोटे किसानों के बीच न्यायपूर्ण तरीके से नहीं हुआ है। पुराने जमींदारों ने कई चालों के जरिये अपनी जमीन बचा ली और वक्त के साथ साथ जमींदारों की नई नस्ल सामने आ गयी जो बेनामी जमीन रखती है और गरीब उतना ही लाचार है जितना पहले था।

अनुसूचित जनजाति और जाति के लोग भारत में लंबे समय तक हाशिये पे धकेले हुए रहे हैं वैसे मानव भले ही स्वभाव से सामाजिक प्राणी रहा हो जो हिंसा नहीं करता लेकिन जब एक बड़े वर्ग को समाज किसी कारण से हाशिये पे धकेल देता है और पीढ़ी दर पीढ़ी उनका दमन चलता रहता है।

Number Of Civilians Killed Due To Naxal Violence, 2009-10 To 2011-12

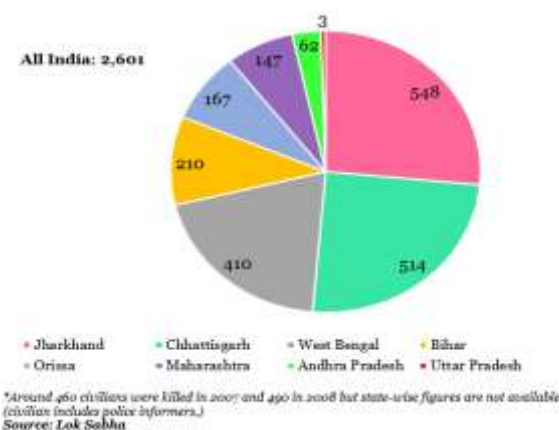

TABLE-1 NUMBER OF CIVILIAS KILLED DUE TO NAXALS VIOLACE,2009-10 TO 2011-12

भारत में एक बड़ी आबादी जनजातीय समुदाय की हैं लेकिन इसे मुख्यधारा में शामिल होने का अवसर आज तक नहीं मिला हैं आज भी सबसे धनी संसाधनों वाली धरती झारखंड तथा उड़ीसा के जनजातीय समुदाय के लोग निर्धनता और एकाकीपन के पाश में बंधे हुए हैं।

माओवादी

माओवादियों की उत्पत्ति चीन में हुई थी। चीनी राजनेता माओ जेदांग के उपदेशों को ग्रहण करने वाले लोग माओवादी हैं। इनकी उत्पत्ति १९५० से १९६० के

बीच हुई । इसकी विचारधारा कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ चाइना से आयी। इस विचारधारा के लोग नेपाल में भी हैं।

माओवादियों का मकसद—इनका मकसद हथियारों के बल पर लोगों का सामाजिक और आर्थिक उत्थान करना होता है। ये राजनीतिक वर्चस्व हासिल करने के लिये भी हथियारों का प्रयोग करना ज्यादा सही समझते हैं। यह हर चीज को गोलियों की धाँय—धाँय से पाना चाहते हैं।

क्या चाहते हैं माओवादी :-

माओवादी चाहते हैं कि उनका नियंत्रण सरकार पर हो और राज्य में उनकी सरकार चले। वो चाहते हैं कि पूरे देश में उनकी विचारधारा का वर्चस्व हो।

क्या चाहते हैं नक्सलवादी :-

नक्सलवादी चाहते हैं कि उनका वर्चस्व उनका हो, नियंत्रण भी उनका हो, लेकिन जब बात उत्थान की आये तो समाज में सबको बराबरी का अधिकार भी देना चाहते हैं। ये लोग पिछड़ों की उपेक्षा बर्दाश्त नहीं करते।

भारत में वर्तमान हालात :-

वर्तमान में नक्सली और माओवादी मिल चुके हैं। दोनों का मकसद भी एक है और दोनों माओवादी कम्युनिस्ट सेंटर, कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया (माओवादी) २००४ में एक हो गये। वर्तमान में नक्सली सीपीआई-माओवादी से प्रभावित होकर काम कर रहे हैं। इन लोगों के हिंसक विद्रोह को देखते हुए भारत सरकार इन्हें आतंकी संगठन के रूप में देखने लगी है।

भारत में माओवादी क्यों बनती हैं महिलाएं? (किसलय भट्टाचार्य वरिष्ठ पत्रकार-२८ नवंबर २०१३ इनकी रिपोर्ट)

रिबैका एक आदिवासी लड़की हैं, वो भारत के पूर्वी प्रदेश ओडिशा में माओवादियों के बग़ावत करने वाले दल के एक स्थानीय एरिया कमांडर की बॉडीगार्ड हैं। माओवादी, जो नक्सली के नाम से भी जाने जाते हैं, भारत के मध्य और पूर्व में बीते चालीस सालों से अपनी गतिविधियां संचालित कर रहे हैं। वे गरीबों के लिए भूमि और नौकरियों की मांग करते हैं और उनका उद्देश्य भारत की 'अर्द्ध-औपनिवेशिक, अर्द्ध-सामंती व्यवस्था' को सत्ता से बेदखल करके साम्यवादी समाज की स्थापना करना है।

Number Of Naxals Arrested And Killed During 2009-10 To 2011-12

States	Naxals Arrested	Naxals Killed
Chhattisgarh	2,181	295
Bihar	1,524	26
Jharkhand	1,447	69
Andhra Pradesh	1,068	37
West Bengal	991	56
Orissa	747	58
Maharashtra	291	13
Uttar Pradesh	131	1
Madhya Pradesh	18	6
All-India	8,398	561

TABLE 2- NUMBER OF NAXALS ARRESTED AND KILLED DURING 2009-10 TO 2011-12

सरकार का दमन :- (बीबीसी न्युज मेकर्स की न्युज)

माओवादी हमारे गाँव से अपने कैंडर में लोगों को भर्ती कर रहे थे. उन्होंने परिवार के लिए आय का ज़रिया दिलाने का वादा किया. मेरे पास उनके साथ जुड़ने के अलावा और कोई

*3,199 Naxals were arrested and 340 were killed in 2007 and 2008. Not in table as state-wise figures for these 2 years not available
Source: Lok Sabha

विकल्प नहीं था. रश्मी महली, पूर्व माओवादी एक स्व-संचालित रायफल से लैस रिबैका ने कंधमाल ज़िले के जंगलों में खुद को मलेरिया से बचाने के लिए अपने चेहरे को काली जाली से ढक रखा है। रिबैका की बहन साल २०१० में माओवादियों के दल में शामिल हुई। गिरफ्तारी के बाद उनके साथ पुलिस हिरासत में कथित रूप से सामूहिक बलात्कार किया गया। रिबैका बताती है कि उनके भाई को सुरक्षा बलों ने पकड़ा और उनकी रहस्यमय परिस्थितियों में मौत हो गई। उनके मुताबिक, 'सरकार के दमन' ने उनको हथियार उठाने और माओवादियों के दल में शामिल होने को मजबूर कर दिया। वो निडरता के साथ कहती हैं, "हम बेवजह ही ऐसी जिंदगी नहीं जी रहे हैं, मेरे पास क्रांति में शामिल होने के अलावा दूसरा विकल्प नहीं है"। माओवादी आंदोलन की शुरुआत पश्चिम बंगाल में साल १९६० में चाय के बागान में किसानों के विद्रोह के साथ हुई। विश्लेषकों का कहना है कि भारत के ग्रामीण क्षेत्रों के खराब हालात के कारण ज्यादातर महिलाएं इस 'आंदोलन' से जुड़ रही हैं।

महिलाओं की भागीदारी :-

बड़े व्यावसायिक प्रोजेक्ट के कारण स्थानीय स्तर पर लोगों का अपनी ज़मीनों से विस्थापन, गरीबी का दुष्प्रक्र और सुरक्षा बलोंके अत्याचार के भय और सरकार-समर्थित सलवा-जुडूम जैसे संगठनों के कारण महिलाएं बड़ी संख्या में

माओवादी समूहों में शामिल हो रही हैं। पुलिस अधिकारी कहते हैं कि माओवादी महिलाओं को अपने दल से जोड़ने में विचारधारा की कोई समस्या नहीं देखते। छत्तीसगढ़ में माओवादियों के गढ़ बस्तर के एक पूर्व पुलिस अधिकारी राहुल भगत कहते हैं, “माओवादी महिलाओं की भर्ती लड़ने और कॉडर के पुरुष सदस्यों पर निगरानी के लिए करते हैं जो गाँव के लोगों का उत्पीड़न कर सकते हैं।”

मोहभंग :-

हमारे दल में १६ साल से ४० साल तक की महिलाएं शामिल होती हैं, लगभग सभी महिलाएं जिनको मैं जानता हूँ, जब उन्होंने अपने घर से बाहर कदम रखे तो लैंगिक दुर्व्यवहार या शोषण का अनुभव किया, इसमें सुरक्षा बल भी शामिल थे।

गरीबी और रोज़गार :-

गरीबी के कारण वो माओवादियों के लिए लड़ाई में शामिल हुईं, लेकिन साल २०११ में उन्होंने जंगल को पीछे छोड़ सामान्य जिंदगी शुरू की, बीते दिनों को याद करते हुए वो कहती हैं, “हम सात भाई-बहन थे, हम छोटे से खेत के सहारे जी रहे थे, कई दिनों तक हमें केवल एक वक्त का भोजन नसीब होता था।”

हयूमन राइट्स वॉच ने अपनी वर्ल्ड रिपोर्ट २०१२ में कहा कि २०११ के दौरान भारत सरकार अधिकारों का उल्लंघन करने वालों की जवाबदेही निर्धारित करने का कमजोर समुदायों की रक्षा के लिए प्रभावी नीतियाँ लागू करने में विफल रही है। हयूमन राइट्स वॉच ने कहा कि सरकार ने राजनीतिक नेताओं और सलाहकारों की सिफारिशों की अनदेखी करते हुए, व्यापक रूप से बदनाम सशस्त्र बल विशेष अधिकार अधिनियम निरस्त करने के लिए कोई कारवाई नहीं की। यातना और गैरकानूनी हत्याओं की व्यापक शिकायतों और साथ ही पुलिस कर्मियों की काम की शोचनीय परिस्थितियों के बावजूद सरकार ने पुलिस सुधार की त्वरित जरूरत को भी नजरअंदाज कर दिया। “भारत सरकार ने दुर्व्यवहार करने वाले सैनिकों पर मुकदमा चलाने, जरूरी पुलिस सुधार करने, या यातना का अन्त करने के लिए बहुत ही कम काम किया, “हयूमन राइट्स वॉच के एशिया निदेशक ब्रैंड एडमस ने कहा। “अंतर्राष्ट्रीय स्तर पर, भारत संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषद और मानवाधिकार परिषद में विदेशों में रह रहे कमजोर लोगों के अधिकारों की रक्षा संबंधी मामले की अगुआई के अवसर से चूक गया।” अपनी वर्ल्ड रिपोर्ट २०१२ में, हयूमन राइट्स वॉच ने पिछले वर्ष के दौरान ९० से भी ज्यादा देशों में मानव अधिकारों पर प्रगति का मूल्यांकन किया, जिसमें अरब जगत में लोकप्रिय होती बगावत भी शामिल है जिसकी कुछ ही लोगों ने कल्पना की होगी। हयूमन राइट्स वॉच ने अपनी रिपोर्ट में कहा कि हिंसक बलों द्वारा “अरब स्प्रिंग” के विरोध को देखते हुए अंतर्राष्ट्रीय समुदाय को इस क्षेत्र में अधिकारों का सम्मान करने वाले लोकतंत्रों के जन्म में सहायता की महत्वपूर्ण भूमिका निभानी होगी।

“जिम्मेदारीपूर्ण वैश्विक नेतृत्व के संकेतों के लिए अब भारत पर करीब से नज़र रखी जा रही है, “एडमस ने कहा। “अन्य देशों के तथाकथित ‘आंतरिक मामलों’ में हस्तक्षेप की भारत की अनिच्छा के कारण दुर्व्यवहार पूर्ण शासनोद्धार मानव अधिकारों के उल्लंघन पर इसकी चुप्पी इसकी अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकारों संबंधी प्रतिबद्धताओं और अधिकारों का सम्मान करने वाले राष्ट्र के रूप में इसकी स्वयं की छवि से मेल नहीं खाती है।”

निष्कर्ष :

१. आदिवासी, दलित, बेरोजगार, सरकारी यंत्रणा पर नाखुश है।
२. सरकार और माओवादियों के बिच शशांती वार्ता समय-समय पे होना जरूरी है।
३. युद्ध नहीं हमे बुद्ध चाहिये इस मुलमंत्र का प्रचार करके माओवादी हिंसक कृत्य को रोका जा सकता है।
४. पोलिस और माओवादी के बिच हिंसक घटना का प्रमाण बढ़ा है।
५. आदिवासी, दलित लोगों का उत्पीड़न रोककर माओवादियों का अहिंसा के मार्ग पर लाया जा सकता है।
६. आदिवासी क्षेत्रों मे विकास पर ज्यादा ध्यान देकर आदिवासी क्षेत्रों में रहने वाले लोगों की नाराजगी दुर की जा सकती है।
७. संविधानिक मार्ग पर माओवादी आंदोलन लाने का प्रयास करना आवश्यक है।
८. माओवादि आंदोलन हिंसक है! जो गलत है !

संशोधन साहित्य की समिक्षा :-

1. पाटील, व्ही.बी. :- मानवी हक्क, इस बुक में भारतीय लोगों के संविधानीक मानवी अधिकार पर चर्चा की गई है।
2. विकिपीडिया :- माओवाद (Wikipedia.org) विकिपीडिया मे माओवाद के उत्पत्ती का रूप नया इतिहास का वर्णन किया गया है।
3. News in Hindi (ऑनलाईन पत्रिका) published November 28, 2013 (News) भारत मे माओवादि क्यो बनती है महिलाएं।
4. One India Hindi पत्रिका :-Published on 4th February, 2015 जानिए क्या है माओवादियों और नक्सलियों में अंतर। इस पत्रिका मे माओवादियो और नक्सलियो का अंतर विश्लेषित किया गया है।
5. बीबीसी न्युज मेकर्स :-published on 23rd January 2012, भारत मानवाधिकार के लिए निराशाजनक वर्ष. मानवाधिकार तथा जनता पे अत्याचार कैसे होता है इसका वर्णन किया गया है।
6. nhrc.nic.in :- इस वेबसाईड पर मानवाधिकार कानून तथा अन्य मानवीय पैलु पे जोर दिया गया है।

संदर्भ :-

1. खोब्रागडे, इ.झेड, आपले संविधान, संविधान फाऊंडेशन, नागपूर, २०१७.
2. पाटिल व्ही.बी, मानवी हक्क, के सागर पब्लिकेशन, पूणे, जनवरी २०१२.
3. News in hindi, Published on November 28, 2013 (News)
4. One India Hindi पत्रिका, Published on 4th February 2015.
5. बीबीसी—युज मेकर्स, Published on 23rd January 2012.
6. विकिपीडिया माओवाद.
7. nhrc.nic.in

What is Bhumkal? why people Join Bhumkal Organisation

भूमकाल संघटना - नक्षल विरोधी एका सामाजिक चळवळीचे औचित्य [read More](#)

नक्सलवाद: भारत की आंतरिक सुरक्षा के लिए चुनौती

डॉ. शुभ्रा मिश्रा

विभागाध्यक्ष (राजनीति शास्त्र)

शास. मदनलाल शुक्ला महाविद्यालय, सीपत, जिला—बिलासपुर (छत्तीसगढ़)

नक्सलवाद चरमपंथी अतिवादी माने जा रहे बुद्धिजीवी वर्ग के जनसमूह की सहज प्रतिक्रियावादी सिद्धांत है। जो मार्क्सवादी, लेनिनिवादी विचारधारा पर आधारित है यह वर्ग संघर्ष एवं हिंसा पर विश्वास रखता है जो माओ—त्से—तुंग के विचार और कार्यक्रमों से प्रभावित है। माओ का कथन— "राजनीतिक सत्ता बंदूक की नली से निकलती है।" पर पूर्ण आस्था है। जो निर्वाचन प्रणाली और प्रजातंत्र का विरोध करता है तथा जनवादी क्रांति का समर्थन करता है। ये राजनीतिक रूप से सच्चे और सक्रिय योजनाबद्ध काम करने वाले दल के रूप में काम करते हैं। सामान्य राजनीतिक दल और इनमें मुख्य अंतर यह है कि राजनीतिक दल वर्तमान व्यवस्था के भीतर ही काम करना चाहते हैं जबकि माओवादी इस तंत्र को हिंसक तरीके से उखाड़कर अपनी विचारधारा के अनुरूप नई व्यवस्था को स्थापित करना चाहते हैं।

देश की अधिकांश भूमि गैर—कृषक, जमींदारों, सूदखोर महाजनों, सामंतों के स्वामित्व में थी। वास्तविक किसान भूमि से वंचित थे अतः आम किसान के हक में भूमि सुधार की मांग को लेकर यह आंदोलन प्रारंभ हुआ। वहीं जंगलों में आदिवासी हितों की उपेक्षा, शोषण, वनों पर उनके अधिकार को कम कर दिया गया, उन्हें उनके अधिकार दिलाने के लिए इस आंदोलन की शुरुआत हुई।

भारत में इसका प्रादुर्भाव १९६७ में बंगाल में नक्सलवादी के जमीन पर जायज हक और भूमि सुधारों की मांग को लेकर किसानों का उग्र विद्रोह शुरू हुआ जिसे साम्यवादी नेता चारू मजूमदार, कानू सन्याल और जगल संधाल ने संगठित रूप दिया तथा आंदोलन के शुरुआत की घोषणा की। नक्सलवादी से प्रारंभ होने के कारण ही इसे नक्सलवाद कहा गया।

भारत में प्रारंभिक आंदोलन भारतीय कम्युनिष्ट पार्टी (मार्क्सवादी—लेनिनिवादी) के नेतृत्व में चलाया गया। नक्सलवाद मूलतः साम्यवादी से जुड़ी विचारधारा है। १९७० के दशक में इसे बुद्धिजीवी वर्ग का समर्थन भी मिलना शुरू हो गया। कालान्तर में नक्सलवाद आंदोलन देश के अनेक राज्यों में फैला और अनेक गुटों में बंटा हुआ है।

२००४ में दो बड़े नक्सली ग्रुपों पीपूल्स वार ग्रुप (पी.डब्ल्यू.जी.) और माओवादी कम्युनिष्ट सेंटर (एम.सी.सी.) के विलय से भारतीय कम्युनिष्ट पार्टी "माओवादी" की स्थापना हुई। इस पार्टी पर २००९ में प्रतिबंध लगा दिया गया, तब से इसका संचालन भूमिगत रूप से किया जा रहा है इसी तरह पीपूल्स लिबरेशन गुरिल्ला आर्मी (पी.एल.जी.ए.) माओवादियों का छापामार दस्ता है। दूसरी तरफ छत्तीसगढ़ में भारतीय कम्युनिष्ट पार्टी "माओवादी" के दण्डकारण्य जोनल कमेटी नक्सल गतिविधियों को संचालित करती है। जो दुर्गम भौगोलिक स्थिति अंतर्राज्यीय सीमाओं का उपयोग अपने हितों के इस्तेमाल के लिए करती है साथ ही शोषित पीड़ित जनता में राजनीतिक, सामाजिक और आर्थिक चेतना लाकर उन्हें संगठित करती है, क्षेत्रों का संपूर्ण सर्वे करते हैं, छिपने योग्य गुप्त स्थानों एवं भौगोलिक जानकारी लोगों से एकत्र करते हैं जिससे उस क्षेत्र की आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक जानकारी उन्हें प्राप्त होने लगती है और वे स्थानीय भाषा एवं बोलियों का प्रयोग कर, प्रचार साहित्यों का प्रयोग कर, लोगों की छोटी—मोटी जरूरतों का पूरा करके उन्हें चिकित्सा सहायता, आर्थिक सहायता उपलब्ध कराते हैं जिससे स्थानीय लोगों से इनकी निकटता बढ़ने लगती है।

माओवादी अपनी गतिविधियों को अंजाम देने के लिए विशेष रणनीति का इस्तेमाल करते हैं तथा दहशत फैलाते हैं। जैसे— शोषक की पहचान कर हत्या करना, शारीरिक चोट पहुंचाना, प्रशासन पुलिस के विरुद्ध असंतोष को प्रोत्साहित करना, हत्या, अपहरण, लूट, बारूदी सूरंग, डकैती, बम विस्फोट के द्वारा अपनी कार्यवाही को अंजाम देने का प्रयास करना। भोले-भाले ग्रामीणों को भय और आतंक दिखाकर उनका समर्थन प्राप्त करना। हमले के दौरान आदिवासियों को मानव कवच के रूप में उपयोग करना। इस प्रकार अत्यंत प्रभावी समानांतर अदालतों का आयोजन करते हैं।

माओवादी अपनी योजनाओं को अंजाम देने के लिए आर्थिक श्रोत के रूप में सरकारी सम्पत्ति की लूट, अवैध वसूली, सरकारी अधिकारियों ठेकेदारों एवं व्यापारियों से गैर-कानूनी तरीके से संपत्ति का अर्जन करते हैं साथ ही वनोपज का एकत्रण कर उनका वितरण करते हैं। हथियारों के श्रोत के रूप में पुलिस सुरक्षा बलों से लूट, खदानों के प्रयुक्त किए जाने वाले विस्फोटकों की लूट तथा पड़ोसी देशों से आपूर्ति शामिल है।

देश के अलग-अलग राज्यों के इसके स्वरूप में भिन्नता देखी जा सकती है किन्तु विचारधारा सभी के समान ही है। जैसे— उत्तर पूर्वी राज्यों में होने वाले विद्रोह देश के लिए गंभीर समस्या बन चुके हैं। विभिन्न जनजातीय कारकों, विश्व भौगोलिक स्थितियों, विद्रोही संगठनों के आपसी तालमेल, भूटान, नेपाल, चीन, बांग्लादेश से लगती हुई अंतर्राष्ट्रीय सीमाएं तथा इन देशों के प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष हस्तक्षेप से स्थिति जटिल बनती जा रही है। उत्तर पूर्व के राज्यों में सबसे पहले नागालैण्ड के क्षेत्र में पृथकतावादी आंदोलन प्रारंभ हुआ। जिसमें मुख्य भूमिका थी नेशनल सोशलिस्ट काउंसिल आफ नागालैण्ड। इस संगठन का मुख्य उद्देश्य वृहद नागालैण्ड की स्थापना करना है। जिसके अंतर्गत मणिपुर, असम, अरुणाचल प्रदेश के कुछ हिस्से तथा कुछ भाग म्यांमार के शामिल हैं। उत्तर पूर्व के एक अन्य राज्य मणिपुर में इस आंदोलन का उदय देर से राज्य का दर्जा मिलने के कारण प्रारंभ हुआ। मणिपुर में द पीपुल्स रिवोल्यूशनरी पार्टी आफ कांगलेपाक ने आंदोलन किया। वहीं यहां दो मुख्य जनजातिय समूहों नागा और कूकी के मध्य संघर्ष है। नागा संगठन नेशनल सोशलिस्ट काउंसिल ऑफ नागालैण्ड तथा कूकी संगठन कूकी नेशनल आर्मी, कूकी नेशनल फ्रंट के बीच लगातार संघर्ष की स्थिति बनी रहती है। जिससे बड़े पैमाने पर इस राज्य में हिंसा हो रही है। त्रिपुरा में नेशनल लिबरेशन फ्रंट आफ त्रिपुरा तथा आल त्रिपुरा टाईगर फोर्स दो प्रमुख जनजातिय उग्रवादी समूह हैं। जो गैर जनजातिय समूह का इस राज्य से निष्कासन चाहते हैं। अपने इस उद्देश्य के लिए हिंसात्मक तथा योजनाबद्ध तरीके से भय का माहौल उत्पन्न करते हैं। इन संगठनों के प्रतिक्रिया स्वरूप गैरजनजातिय समुदाय ने भी अपना एक अलग संगठन बना लिया है जो त्रिपुरा उपजातिय जूपा समिति के नाम से जानी जाती है। त्रिपुरा का तीन ओर से बांग्लादेश से घिरा होना इन विचारधारा के लोगों के लिए अनुकूल है। मिजोरम में इस विचारधारा का विस्तार तब प्रारंभ हुआ जब मिजो नेशनल फ्रंट ने त्रिपुरा, मणिपुर और असम के कछार क्षेत्रों को मिलाकर ग्रेटर मिजोरम की स्थापना की मांग की। यद्यपि एक पृथक राज्य के रूप में स्थापना के बाद इस संगठन का अंत हो गया। असम में इस विचारधारा की शुरुआत विदेशियों को राज्य से बाहर निकालने के क्रम में प्रारंभ हुई। जिसमें यूनाईटेड लिबरेशन फ्रंट आफ असम (उल्फा) तथा यूनाईटेड माईनोरिटी फ्रंट गुट है। विशेषकर उल्फा ने बहुत लंबे समय तक राज्य में व्यापक हिंसात्मक गतिविधियां की। जिससे यहां कानून व्यवस्था आर्थिक व्यवस्था तथा सामाजिक समरसता का भारी नुकसान पहुंची। यद्यपि कुशल राजनीतिक प्रयासों तथा पुलिस और सेना की लगातार कार्यवाही के बाद उल्फा की गतिविधियों पर नियंत्रण स्थापित हुआ। असम में पिछले कुछ समय से पृथक बोडोलैण्ड की मांग को लेकर बोडो आंदोलन जारी है।

नेशनल डेमोक्रेटिक फ्रंट आफ बोडोलैण्ड तथा बोडोलैण्ड लिबरेशन टाईगर फोर्स जैसे संगठन यहां सक्रिय हैं। जो बड़े पैमाने पर राज्य में लूट, हत्याएं, आगजनी जैसी हिंसक घटनाएं कर रहे हैं। इन अलगाववादी संगठनों का अनुसरण करते हुए अनेक छोटे-छोटे जनजातिय समूहों ने अपने जनजातिय हितों की सुरक्षा के नाम पर लड़ाकू संगठन बना रखे हैं। पूर्वोत्तर राज्यों सहित यह आंदोलन पश्चिम बंगाल, उड़िसा, छत्तीसगढ़, तेलंगाना, महाराष्ट्र आदि राज्यों में सक्रिय है। छत्तीसगढ़ में पिछले कुछ वर्षों से इसका रूप अधिक विकराल हो गया है। जिसमें छत्तीसगढ़ का दक्षिणी हिस्सा अधिक प्रभावित है। १९८५ से खुलकर सुनियोजित हिंसा यहां प्रारंभ हो गई है। जिससे वनकर्मी, पुलिस कर्मी अधिक प्रभावित है। प्रारंभिक नक्सली हिंसा की घटनाएं शोषण से उपजती थी परंतु धीरे-धीरे नक्सलियों ने मुखबिरी के संदेह में ग्रामीणों की हत्या करना प्रारंभ कर दिया। पेड़ों की कटाई में व्यावधान, विकास कार्यों में अवरोध, परिवहन और संचार व्यवस्था को ढप्प करना, चुनाव बहिष्कार आदि सामान्य घटनाएं यहां हो गई हैं। अब सुरक्षा बलों एवं राजनेताओं पर सुनियोजित हमले की गतिविधियां बढ़ गई हैं। जिसमें सुरक्षा बलों के शिविर सर्चिंग पार्टियां हमेशा से नक्सलियों के निशाने पर रहे हैं। जिसमें हजारों जवान मारे जा चुके हैं। दंतेवाड़ा की एर्बाोर क्षेत्र, बीजापुर के रानीगोंदली, नारायणपुर, इसके अलावा उड़िसा में ग्रेहाउंड कमांडों की नौकाओं और महाराष्ट्र में गढ़चिरौली के जंगलों में बड़े नक्सली हमले हो चुके हैं। अप्रैल २०१० में दंतेवाड़ा के चिंतलनार क्षेत्र के ताड़मेटला जंगल में सी.आर.पी.एफ. कैम्प में नक्सली हमले हुए जिसमें ७६ जवान शहीद हुए। २००७ दंतेवाड़ा जिला जेल पर हमला करके सभी कैदियों को मुक्त करा लिया गया। उड़िसा में उदयगिरी जेल पर हमला, साथ ही कैदी वाहन पर कोर्ट परिसर में हमले कर कैदियों को छुड़ाने के अनेक प्रयास हो चुके हैं। छत्तीसगढ़ के राजनांदगांव के मानपुर मोहला क्षेत्र में नक्सली हमले में जिला पुलिस अधीक्षक विनोद कुमार चौबे शहीद हुए। झारखण्ड के पाकुड जिले में नक्सलियों ने पुलिस अधीक्षक की हत्या कर दी। गरियाबंद में अतिरिक्त पुलिस अधीक्षक की हत्या। सुकमा जिले के कलेक्टर एलेक्स पाल मेनन का अपहरण किया गया। उड़िसा के मलकानगिरी के कलेक्टर का अपहरण किया गया। नक्सल प्रभावित क्षेत्रों के सभी राजनीतिक दलों के नेता, जनप्रतिनिधी, विधायक, मंत्री एवं उनके रिश्तेदारों पर नक्सली हमला होते रहता है जिसमें अनेक राजनेता मारे गए हैं। २५ मई २०१३ सुकमा जिले में दरभा थाना क्षेत्र के झीरम घाटी के पास कांग्रेस की परिवर्तन यात्रा से लौट रहे दल पर नक्सली हमला किया गया। जिसमें पूर्व केन्द्रीय मंत्री विद्याचरण शुक्ल, सलवा जुडूम के संस्थापक और पूर्व केन्द्रीय मंत्री महेन्द्र कर्मा, छत्तीसगढ़ प्रदेश कांग्रेस कमेटी के अध्यक्ष नंदकुमार पटेल, पूर्व विधायक उदय मुदलियार सहित अनेक लोग मारे गए। २०१२ में उड़िसा के एक विधायक झीना हिकाका का अपहरण किया गया। पश्चिम बंगाल के लालगढ़ क्षेत्र पर नक्सलियों ने कब्जा कर लिया था और उसे भारत का पहला स्वतंत्र इलाका घोषित किया था। यह कब्जा कई महिनों तक था। झारखण्ड में रेल का अपहरण, रेल पटरियों को बम से उड़ाना, २०१० में ज्ञानेश्वरी एक्सप्रेस में हमले के बाद लगभग डेढ़ वर्षों तक यात्री ट्रेनों का परिचालन टाटानगर—खड़गपुर और चक्रधरपुर—राउरकेला रेलमार्ग बंद रहा। धनबाद—पटना इंटरसिटी एक्सप्रेस पर हमला किया गया। लोगों का आवागमन बाधित करने के लिए तथा सुरक्षा बलों को रोकने के लिए इनमें मुख्यतः आईईडी विस्फोटकों का प्रयोग किया जाता है। इसके अलावा खदानों में खनन रोकने के लिए विस्फोटक के लुटने के लिए खदानों में हमले किए जाते हैं। विकास कार्य में लगे वाहन और उपकरण नष्ट किए जाते हैं। इस प्रकार माओवादी अपने विचारों को अंजाम देते हैं।

छत्तीसगढ़, झारखण्ड, बिहार, उड़िसा और तेलंगाना में माओवादियों के खिलाफ आपरेशन ग्रीन हंट के नाम से सफल अभियान चल रहा है। छत्तीसगढ़ राज्य निर्माण के बाद

पुलिस बल की संख्या में पांच गुना वृद्धि और बजट में १५ गुना वृद्धि हुई है। नए सशस्त्र आरक्षी बटालियनों का गठन तथा केन्द्रीय सशस्त्र आरक्षी बटालियनों की तैनाती हुई है। पुलिस को सभी जरूरी सुविधाएं और आधुनिक संसाधन, नए थानों का निर्माण, पुलिस चौकियां, एंटी लैण्डमाइन व्हीकल, आधुनिक हथियान, जीआईएस और जीपीएस प्रणाली से सुसज्जित करना, एसटीएफ और विशेष आसूचना शाखा का गठन, नक्सल प्रभावित क्षेत्र में कार्यरत सुरक्षा कर्मियों के लिए विशेष बीमा योजना लागू करना, कांकेर में काउंटर टेररिस्म एंड जंगलवार फेयर कालेज की स्थापना जिसमें जंगली और शहरी क्षेत्रों में आतंकवाद के खिलाफ लड़ाई का प्रशिक्षण दिया जाता है। जन सुरक्षा अधिनियम २०१४ लागू जिसमें विधि विरुद्ध क्रियाकलाप तथा आतंकवादी गतिविधियों में लिप्त पाए जाने वाले एवं उन्हें सहयोग देने वाले व्यक्ति एवं संगठन पर प्रतिबंध एवं संपत्ति को जब्त करने का प्रावधान दिया गया है। नक्सलवादियों को समाज की मुख्य धारा में लाने के लिए पुनर्वास नीति २००४ में लागू किया गया है। बारूदी सुरंग की जानकारी देने वाले व्यक्तियों को पुरस्कार, बस्तर और सरगुजा क्षेत्र में आदिवासी विकास प्राधिकरण का गठन, विकास कार्यों पर निगरानी, नक्सल प्रभावित क्षेत्र के युवाओं के उज्ज्वल भविष्य के लिए आस्था, निश्ठा तथा प्रयास जैसी योजनाओं से बड़े शिक्षण संस्थाओं में प्रवेश दिलाकर उनकी अच्छी शिक्षा और कोचिंग की व्यवस्था की गई है। नक्सलवाद प्रभावित क्षेत्रों में शिक्षा एवं छात्रावास हेतु प्री फेब्रिकेटेड स्ट्रक्चर का निर्माण किया जा रहा है। सरकार ने माओवादी उग्रवादी से प्रभावित क्षेत्रों के लिए सड़क संपर्क परियोजना (आरआरपी-१) एवं (आरआरपी -२) ९ राज्यों के ४४ जिलों में सड़क संपर्क में और सुधार करने के लिए लंबी सड़कों एवं पुलों के निर्माण की परिकल्पना की है। माओवादी उग्रवाद से प्रभावित क्षेत्रों में मोबाइल कनेक्टिविटी में सुधार करने के लिए सरकार ने दो चरणों में मोबाइल टावर्स लगाए जाने की शुरुआत की है। सलवा जूडूम की सहायता एवं एसपीओ की नियुक्ति जिसे बाद में सुप्रीम कोर्ट के आदेश पर भंग कर दिया गया।

इन प्रयासों के अतिरिक्त सरकारों को नक्सलियों के विरुद्ध आक्रामक कार्यवाही हेतु ग्रे-हाउंड की तरह विशेष पुलिस बल का गठन करना चाहिए। पुलिस प्रशासन को अत्याधुनिक संसाधनों से संपन्न बनाया जाना चाहिए। पुलिस को आम जनता से सहयोग पूर्ण व्यवहार के निर्देशित किया जाए। राष्ट्रीय स्तर पर इंटेलिजेंस एकत्रित करने में समन्वय स्थापित किया जाए। नक्सलवादियों के मिलने वाले अवैध खनन और संसाधनों पर रोक लगाने के ठोस उपाय किए जाए। दुर्गम तथा हिंसा प्रभावित क्षेत्रों में निर्माण कार्यों के लिए विशेषज्ञता प्राप्त एजेंसियों का गठन करके विकास प्रक्रिया को तेज किया जाए। स्वास्थ्य सुविधा एवं पेयजल सुविधा का विकास हो। आदिवासियों को वनों पर अधिकार दिया जाए। बाहरी ठेकेदारों के शोषण और अत्याचार को रोकें जाए। संविधान सम्मत जनसाधारण अभियान चलाया जाए। शिक्षा छात्रावास सुविधा को बढ़ावा देकर प्रशासन एवं जनता के बीच संबंध बेहतर बनाया जाए। सरकारी कर्मचारियों को कार्यशील बनाकर लोगों को भयमुक्त वातावरण उपलब्ध कराया जाए। समाज की मुख्यधारा में लौटने वाले नक्सलियों में आकर्षक पुनर्वास नीति बनाई जाए। हिंसा त्यागने की शर्त पर ही नक्सलियों से वार्ता किया जाए। जिसके लिए मानव अधिकार संगठनों को राष्ट्रीय हित में आबद्ध किया जाए। सुरक्षा कर्मियों के मानव अधिकारों को मान्यता दी जाए। काठमाण्डू से लेकर कन्याकुमारी तक नक्सल प्रभावित क्षेत्र को जो रेड कारिडोर भी कहलाता है, में समन्वित अंतर्राज्यीय अभियान चलाया जाए। नक्सलवाद केवल कानूनी समस्या नहीं है इसके गहरे सामाजिक-आर्थिक आयाम हैं अतः सरकार को राष्ट्रीय नीति एवं विकास सभी क्षेत्रों पर नक्सलवाद से निपटने के लिए बहुसूत्रीय नीति अपनाने की आवश्यकता है। नक्सलवादी हिंसा से सख्ती से निपटने हेतु सतत पुलिस कार्यवाही एवं विकास कार्यों में तेजी लाना ये दोनों कार्य

समन्वय के साथ करना आवश्यक है। आज नक्सलवाद एक राष्ट्रीय खतरा है इससे निपटने के लिए नजरिये में कुछ बदलाव की आवश्यकता है जिसमें राष्ट्रीय एकजुटता और राष्ट्रीय नीति का होना आवश्यक है। नक्सलवाद पर एक समन्वित समिति और कार्य योजना बनाकर ही उसे अमल में लाया जाए तभी नक्सल प्रभावित राज्यों में सुरक्षा तंत्र मजबूत होगा और देश का समग्र विकास होगा।

संदर्भ :-

१. राहुल पंडिता— सलाम बस्तर। प्रकाशक — ट्रान्कुबार (२०१४)।
२. संदीप देव— कहानी कम्यूनिस्टों की । प्रकाशन (ब्लूमसबरी इंडिया) २०१७।
३. २६ मई एवं २७ मई, २०१३ दैनिक भास्कर, समाचार पत्र।

लक्षवेधी: नक्षली कार्य #Lakshvedhi Gadchiroli Maoist Attack

Appeal to the government for practical solution in naxal affected area [Click to read in detail](#) नक्षल अभियानाची समीक्षा / ग्राउंड झीरो वरून.. / or visit <https://bhumkalorg.com/नक्षल-अभियानाची-समीक्षा/>

नासूर बनता नक्सलवाद

डॉ० कामना जैन

सीनियर असिस्टेंट प्रोफेसर राजनीति विज्ञान विभाग

एस.एस.डी.पी.सी गल्स पी.जी कॉलेज, रूड़की, हरिद्वार उत्तराखण्ड

सार संक्षेप

ब्रिटिश शासन काल में यह आशा थी कि स्वतंत्रता पश्चात् देश में न्याय स्वतंत्रता, अधिकार की प्राप्ति समाज के प्रत्येक वर्ग को प्राप्त होगी और सुशासन की स्थापना द्वारा शोषण से सदैव के लिए मुक्ति प्राप्त होगी। किंतु इसके नितान्त विपरीत समाज के विभिन्न वर्गों ने सरकार व उसकी नीतियों के खिलाफ असंतोष व्यक्त किया और भारतीय लोकतंत्र को किसान, मजदूर, आदिवासी, महिला, दलित आदि विभिन्न आंदोलन का सामना करना पड़ा। इन सब में सर्वाधिक दुष्प्रभावित किया नक्सलवादी आंदोलन ने। अमेरिकी विदेश मंत्रालय की तरफ से वर्ष २०१८ में जारी एक रिपोर्ट में यह बात कही कि भारत की आंतरिक सुरक्षा के लिए चुनौती बने नक्सली दुनिया के चौथे सबसे खतरनाक आतंकी संगठन हैं। इस अमेरिकी स्टडी में कहा गया कि भारत में हुए ५३ प्रतिशत हमलों में इसी का हाथ है।^[1] दरअसल नक्सलवाद का प्रारंभ क्षेत्रीय आबादी पिछड़ेपन को दूर करके सामाजिक, आर्थिक एवं न्याय व्यवस्था के निर्माण के लिए हुआ था। नक्सलवादियों के विरोध के तरीके व कार्यवाहियों से ऐसा प्रतीत होता है कि यह आंदोलन अपने मकसद से भटक कर मार्क्स लाने से विचारों से सम्प्लित माओवादी हिंसक विचारधारा को बढ़ावा दे रहा है और देश में एक बड़ा, राजनीतिक राजनीतिक परिवर्तन लाने के दूरगामी लक्ष्य की दिशा में सक्रियता से काम कर रहे हैं।

समस्या का प्रारंभ एवं विकास :-

'नक्सल' शब्द पश्चिम बंगाल के दार्जिलिंग जिले के नक्सलबाड़ी गाँव से लिया गया है। नक्सलवादी आंदोलन का प्रादुर्भाव मई १९६७ में उत्तरी पश्चिमी बंगाल के दार्जिलिंग जिले के नक्सलबाड़ी क्षेत्र में उस समय हुआ जब चाय बागान मालिक व पुलिस गठजोड़ से हुए हमले में ९ महिलाओं समेत २ बच्चे मारे गए। इस घटना पर देश की कम्युनिस्ट पार्टी के द्वारा तीव्र प्रतिक्रिया दर्ज की गई। सी.पी.एम की दार्जिलिंग इकाई के जिला सचिव चारू मजूमदार एवं उनके साथी कानू सान्याल के नेतृत्व में तैयार कराया गया तराई दस्तावेज नक्सलवादी दमन के विरुद्ध प्रतिरोध का बुनियादी आधार पत्र था। जिसके फलस्वरूप नक्सलबाड़ी के आदिवासियों ने सामंती शोषण के विरुद्ध भूपतियों के खिलाफ हथियार उठा लिए।^[2]

१९७०-७१ के मध्य यह नक्सलवादी आंदोलन चरम पर था किंतु १९७२ में इसके प्रमुख प्रेरक चारू मजूमदार की गिरफ्तारी और तत्पश्चात् पुलिस हिरासत में उसकी मृत्यु से कुछ समय के लिए आंदोलन शांत हो गया, पर ९० के दशक में यह पुनः उभरने लगा और वर्तमान में यह एक नासूर बन गया है। वामपंथी विचारधारा से प्रेरित होकर शासकीय प्रतिष्ठित वर्गों के खिलाफ श्रमजीवी वर्ग (श्रमिक, किसान, मजदूर) द्वारा किए जाने वाले हिंसात्मक आंदोलनों का आधार मार्क्स एवं एंजिल्स की साम्यवादी विचारधारा को माना जाता है। इसे बाद में लेनिन और माओत्से तुंग से भी समर्थन एवं पुष्टि मिली।

भारत में नक्सलवादी चरमपंथी कम्युनिस्ट (साम्यवादी) हैं जो चीन के क्रांतिकारी नेता मोओत्से तुंग की राजनीतिक विचारधारा, सिद्धान्तों एवं कार्यशैली का समर्थन करते हैं। भारत में

इन्हें विभिन्न नामों नक्सलवादी, माओवादी अथवा वामपंथी उग्रवादी (Left Wing Extremist, LWE) के नाम से भी जाना जाता है।

माओवादी हिंसा को सम्मानित करता है। इसका प्रमुख नारा है— राजनैतिक शक्ति बंदूक की नली से निकलती है। गौरिल्ला युद्ध नीति का सहारा लेते हुए स्थापित संस्थाओं के विरुद्ध विद्रोह करने के लिए माओवादी ग्रामीण आबादियों से बड़ी संख्या में समर्थकों को एकत्रित करते हैं। बहुसंख्यक शोषित वर्ग को माध्यम बनाकर उनके सशस्त्र संघर्ष द्वारा राजसत्ता के सरकारी ढाँचे को ध्वस्त करके सर्वहारा वर्ग के अधिनायकत्व को स्थापित करना चाहता है। वर्तमान में नक्सलवाद हिंसक गतिविधियों का पर्याय बन चुका है। सरकारी आँकड़ों के मुताबिक नक्सली हिंसा में जम्मू व कश्मीर की आतंकी हिंसा से भी ज्यादा लोग मारे गए हैं।^[3] आज देश के एक तिहाई हिस्से पर माओवाद का गंभीर प्रभाव है। वर्तमान में इनकी गतिविधियाँ, २० राज्यों के २२३ जिलों के ४६० पुलिस स्टेशनों में फैल गयी है। इससे बुरी तरह प्रभावित क्षेत्र छत्तीसगढ़, ओडिशा, महाराष्ट्र, आंध्र प्रदेश, झारखंड, बिहार और पश्चिम बंगाल के ३० जिले हैं। अधिकांश इलाके दंडकारण्य क्षेत्र के अन्तर्गत आते हैं।^[4] इसमें घटनावार ब्यौरा देखा जाए तो छत्तीसगढ़ का दंतेवाड़ा इन गतिविधियों का केंद्रीय स्थल बन चुका है। दंतेवाड़ा जिसका जिक्र पुराणों में दंडकारण्य के नाम से किया जाता है, यहाँ कभी भगवान राम वनवास के दौरान रूके थे। वनों से आच्छादित इस क्षेत्र के अनुपम सौंदर्य को नक्सलियों ने लहुलूहान कर दिया है।^[5] नक्सलियों की हिंसक कार्यवाहियों से हजारों निर्दोष लोगों और सुरक्षाबलों के जवानों की जानें गयीं। इसकी लगभग एक दशक पूर्व की कुछ प्रमुख दुर्दांत घटनाओं को देखा जाए तो नवम्बर २००५ में जेलब्रेक ऑपरेशन द्वारा अपने ३८९ साथियों को कैद से छुड़ाना, सितम्बर २००८ में क्षेत्र के सूचना तंत्र को नष्ट करने के उद्देश्य से बी.एस.एन.एल, रिलायंस तथा एयरटेल कम्पनी के चार टावरों को विस्फोट द्वारा नष्ट करना, जुलाई २००७ में दंतेवाड़ा में ८०० हथियार बंद नक्सलियों का हमला जिसमें २५ लोगों की हत्या, ३२ घायल तथा २५० लोग लापता हो गए। जुलाई २००९ में बारूदी सुरंग में विस्फोट से २८ लोग, अप्रैल २०१० में सी.आर.पी.एफ के ७३ जवानों, मई २०१० में नक्सली धमाके में १४ विशेष पुलिस अधिकारी समेत ३५ लोग मारे गए। जुलाई २०११ में दंतेवाड़ा में १० पुलिसकर्मी मारे गए। मई २०१३ में जगदलपुर, छत्तीसगढ़ में कांग्रेस की परिवर्तन यात्रा रैली में २७ लोगों की हत्या और इसी समय सुकमा में दूरदर्शन केंद्र पर नक्सली हमले द्वारा ४ जवान शहीद हो गए। जून २०१३ में धनवाद—पटना इंटरलिटी एवं पर हमला कर नुसे हाइजैक कर लिया। मार्च २०१४ में सुकमन छत्तीसगढ़ हमले में २० जवान शहीद २५ लापता हो गए। २०१८ को सी.आर.पी.एफ के वाहन पर हमले से नौ जवान शहीद हो गए।^[6] वर्ष २००४ से २०१८ (३१.०७.२०१८) तक भारत के विभिन्न भागों में वामपंथी उग्रवादियों द्वारा ७,९०७ लोगों की हत्या की गई है। मारे गए अधिकांश नागरिक आदिवासी हैं। जिनको बेरहमी से यातना दिए जाने और मारे जाने से पूर्व प्रायः पुलिस मुखबिर की संज्ञा दी जाती है।^[7] अधिकारियों द्वारा साझा की गई जानकारी के अनुसार नक्सलियों ने इस वर्ष करीब साठ ग्रामीणों को पुलिस का मुखबिर बताकर मौत के घाट उतार दिया।^[8] यहाँ तक की मार्च में देश भर में लॉकडाउन प्रारंभ होने के बाद भी सुकमा जिले में हुए नक्सली मुठभेड़ के बाद लापता सभी १७ जवानों के शव प्राप्त हुए। स्पष्ट है कि नक्सली बेखौफ घटनाओं को अन्जाम दे रहे हैं।^[9]

राष्ट्रीय अपराध रिकॉर्ड ब्यूरो (एन.सी.आर.बी.) के अनुसार वर्ष २०१८ में वामपंथी नक्सली उग्रवादियों द्वारा की गई अपराधिक घटनाओं का एक संक्षिप्त ब्योरा निम्नवत् है:—

तलिका संख्या — ०१

वर्ष २०१८ में नक्सलवादी/वामपंथी उग्रवादियों द्वारा की गई वारदातें^[10]

अपराध श्रेणियों (आई०पी०सी० एवं एस० एल०एल० के अन्तर्गत)	आंध्र प्रदेश	उत्तर प्रदेश	बिहार	छत्तीस गढ़	झारखण ड	कर्नाटक	केर ल	मध्यप्रदेश	महारा ष्ट्र	उड़ी सा	पंजाब	तमिल नाडु	कुल अपर ाध
(आई.पी.सी.) हत्या (धारा-३०२)	०२	—	—	१०२	०५	—	—	—	०८	—	—	—	११७
हत्या के प्रयास (३०७)	—	—	—	२१५	—	—	—	०३	४८	—	—	—	२६ ६
बलात्कार (३७६)	—	—	—	०१	—	—	—	—	—	—	—	—	०१
अपहरण (३६३, ३६९)	—	—	—	०७	—	—	—	—	०१	—	—	—	०८
गंभीरघोट (३२४, ३२५, ३ २६)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
चोरी (३७९)	—	—	—	०१	—	—	—	—	—	—	—	—	०१
लूटपाट—डकैत ी (३९२—३९८)	—	—	०२	—	०६	—	—	—	—	—	—	—	०८
जबरन वसूली (३८४—३८९)	—	—	—	४२	—	—	—	—	०२	—	—	—	४४
दंगो में आगजनी (४३५, ४३६, ४३८)	—	—	—	४८	—	—	—	—	०९	—	—	—	५७
धमकी (५०६)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
राज्य के विरुद्ध अपराध (१२१, १२१, १२२, १२३, १२४)	—	—	—	०२	—	—	—	—	—	—	—	—	१८
अन्य आई पी. सी. अपराध (एस.एल.एल.)	—	—	—	१८	—	—	—	—	०४	—	—	—	४४
शस्त्र अपराध (१९५९)	—	—	०२	०४	—	—	—	—	—	—	०१	—	०७
गैर कानूनी अपराध (१९६७)	—	१८७	३१	—	१०	—	१४	०३	०१	—	०२	०१	२४ ९
विस्फोट (१८८४—१९० ८)	—	—	—	३४	—	—	—	०४	०२	—	—	—	४०

सार्वजनिक सम्पत्ति की नुकसान से रोकथाम (१९८४)	—	—	—	—	१३	—	—	—	—	—	—	—	१३
आई.सी.टी. एवं साइबर अपराध	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
अन्य एस.एल.एल. अपराध	—	—	—	१८	—	—	—	—	—	—	—	—	१८
राज्यवार कुल अपराधिक घटनाएँ	२४	१८८	३५	४९२	३४	०२	२५	१०	७५	०२	०३	०१	८९ १

तलिका के विस्तृत विवरण से उद्घाटित होता है कि नक्सली वामपंथी उग्रवादियों द्वारा वर्ष २०१८ में कानून की धारा आई.पी.सी. एवं एस.एल.एल के अन्तर्गत विभिन्न श्रेणियों में कुल दर्ज ८९१ वारदातें हुई जिसमें सर्वाधिक ४९२ छत्तीसगढ़, १८८ आंध्रप्रदेश तथा ७५ महाराष्ट्र में घटित हुई। नक्सलवादी समस्या के लिए उत्तरदायी कारण :-

यह एक विंडबना है कि आजादी के वर्षों बाद भी देश में ऐसे दूरदराज दुर्गम क्षेत्र हैं जो अतुल खनिज पदार्थों से भरे पड़े हैं। जहाँ विकास का नामोनिशान नहीं है। ऐसे में अन्य सामाजिक, आर्थिक, समस्याओं के साथ मिलकर भारत में नक्सलवाद को फलने फूलने में सहयोग प्राप्त हुआ है।^[11] अशिक्षा, बेरोजगारी, गरीबी, उत्पीड़न, स्वास्थ्य जैसी मूलभूत सुविधाओं का अभाव, आदि कारण ऐसे आंदोलनों की पृष्ठ भूमि तैयार करते हैं। १२ अगस्त २०१० की एक जन हित याचिका पर टिप्पणी करते हुए, न्यायमूर्ति मोहित शाह ने कहा कि, “विकास की परियोजनाओं से प्रभावित लोगों की समस्याओं के प्रति सरकार के उपेक्षापूर्ण रवैये के कारण नक्सलियों का जन्म होता है।^[12] नक्सलवादी विचारधारा के समर्थक वर्ग का तर्क है कि नक्सलवाद सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, प्रशासनिक शोषण एवं अत्याचार के विरुद्ध प्रतिक्रिया है। लंबे समय तक भूमिहीन मजदूरों— कृषकों की गरीबी एवं अज्ञान का लाभ उठाकर सक्षम वर्ग इनका शोषण करता रहा है। अतः अब उत्पीड़ित श्रमजीवी वर्ग अपने अधिकारों एवं हितों की प्राप्ति हेतु उत्पीड़क वर्ग के खिलाफ संघर्षरत हैं। इसके अन्य कारण निम्नवत् हैं—

- यह आंदोलन भूमिव्यवस्था से जुड़ा है। सरकार द्वारा जमींदारी प्रथा का उन्मूलन करने के पश्चात् भूमि सुधार एवं पुनर्वितरण सम्बन्धी आदेश तो दिए गए किंतु संकुचित क्रियान्वयन एवं जानकारी के अभाव में गरीब किसानों की पहुँच से दूर ही रहे ताकतवर भू-स्वामियों ने स्थिति का लाभ उठाकर गरीब— भूमिहीन लाभान्वित किसानों को इस लाभ से वंचित रख स्वयं सारी भूमि अधिग्रहीत कर ली।
- सरकार के द्वारा न्यूनतम मजदूरी घोषित होने के बावजूद भी भू-स्वामी आज भी कम मजदूरी देते हैं।^[13]
- ग्राउण्ड जीरो और ग्रासरूट लेवल पर गवर्नेन्स प्रभावी नहीं है। दरअसल जन और प्रतिनिधियों के बीच खाई चौड़ी होती जा रही है। सरकार के लाभ जनता तक नहीं पहुँच पाते।^[14] इसका प्रमुख कारण सरकारी योजनाओं में भ्रष्टाचार के साथ—साथ अप्रशिक्षित एवं गैर समर्पित सरकारी कर्मचारी हैं, जो क्षेत्र में जाकर सरकारी योजनाओं के विषय में क्षेत्रीय लोगों को जानकारी उपलब्ध—नहीं कराते।

- गरीबी एवं बेरोजगारी के कारण युवा वर्ग आसानी से गुमराह हो जाता है और सरकार एवं प्रशासन को अपना शत्रु मानकर शासन तंत्र पर चोट पहुँचाता है।
- नक्सलवादीस्थानीय लोगों को सरकार के खिलाफ भड़काते हैं, कि वर्तमान सरकार, भ्रष्ट अधिकारी एवं पूँजीपति वर्ग इनका विकास नहीं वरन् शोषण करना चाहता है। शनैः शनैः स्थानीय लोग इनकी बातों से प्रभावित होकर इनको समर्थन देना प्रारंभ कर देते हैं।
- क्षेत्र के पौराणिक आदिवासियों को अपने जल—जंगल—जमीन के संबंधों से अत्यंत लगाव है। ये इसे अपनी सम्पत्ति, जीवन का सहारा, आश्रयस्थली मानते हैं। और इसमें किसी भी प्रकार का बाहरी हस्तक्षेप स्वीकार नहीं करना चाहते।
- माओवादी उग्रविचारधारा से प्रभावित नक्सलवादी हिंसा के समर्थक एवं पोषक हैं। साम्यवादी देशों से समर्थन एवं सहायता प्राप्त करके ये देश की आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, एवं प्रशासनिक व्यवस्था में परिवर्तन कर सर्वहारा शासन तंत्र को स्थापित करना ही इनका दूरगामी लक्ष्य है।

नक्सलवादी आंदोलन का क्षेत्र पर प्रभाव —

नक्सलवाद की समस्या का सामना कर रहे क्षेत्र मुख्यतः वन व आदिवासी बहुल हैं। वर्षों तक यह वनवासी साम्राज्यवादी, सांमतवादी, बड़े व्यवसायिक, घरानों, सूदखोरों, वन कर्मचारियों व सरकारों के शोषण के शिकार रहे।^[15]

किंतु आज ये नक्सलवादी सरकार विरोधी एवं आतंक का पर्याय बन चुके हैं। देश के विभिन्न राज्यों में इनकी गहरी पैठ बन चुकी है। छत्तीसगढ़ के आदिवासी बहुत बस्तर आंचल के दंतेवाड़ा जिले में तो स्थिति अत्यंत नाजुक है। यहाँ नक्सलियों की सरकार चल रही है। किंतु जल—जंगल—जमीन पर अपने मालिकाना हक के लिए छोड़ा गया 'यह आंदोलन अब अपने वैचारिक मकसद से भटक गया है। इलाके के मजदूरों व किसानों की हालत में बीते ५ दशकों में कोई खास बदलाव नहीं आया। आंदोलन की वजह आज भी जस की तस है। प्रारंभ में आंदोलन के बाद सरकार ने स्थानीय आदिवासियों को जमीन पड़े पर सौंपी थी लेकिन अब उनमें से ज्यादातर पर भू—माफिया का कब्जा है। कई परिवार अपनी जमीन बेचकर रोजगार की तलाश में केरल, गुजरात, चेन्नई चले गए।^[16] विकास के सरकारी प्रयासों को ध्वस्त करके, माओवादी नक्सली अपनी समानांतर सरकार क्षेत्र में चला रहे हैं। ये जबर्न वसूली करते हैं और आतंक फैलाते हैं। अपने ही विनाश के ध्वजावाहक बनकर नक्सली संचार तंत्र, आर्थिक प्रतिष्ठानों, रेलवे, खदानों पावर प्लांट, स्कूल, अस्पताल, सड़क, सुरक्षा बलों, चुनाव आधिकारियों पर हमले कर रहे हैं। इस समय भी देश का ८० प्रतिशत लौह उत्पादन क्षेत्र नक्सल प्रभावित क्षेत्रों में है। नक्सली शोषित वर्गों के मध्य विद्यमान अविश्वास एवं अन्याय का लाभ उठाते हैं। आतंक द्वारा ऐसा वातावरण कायम करते हैं जिनमें क्षेत्रीय स्तर पर शासन तंत्र असहाय एवं निष्प्रभावी हो जाता है।^[17] जब यह आंदोलन ग्रामीण क्षेत्रों से शहरों की तरफ स्थानांतरित हो गया तो इसका पतन हो गया। मुक्ति के नाम पर नक्सलियों ने ग्रामीण इलाकों में भी आतंक और हिंसा फैलायी। जब नक्सलवाद शहरों में पहुँचा तो वर्ग शत्रु के नाम पर मध्यवर्गीय लोगों की भी बर्बरतापूर्वक हत्या की गई।^[18] अतः समस्या की भयावहता को देखते हुए इसे जड़ से समाप्त करने के लिए सरकार को साम—दाम दंड—भेद की नीति ही अपनानी होगी।

नक्सलवादियों के धनप्राप्ति के स्रोत: —

- नक्सलियों का वसूली उद्योग चरम पर है। यह आमजन को सुरक्षा प्रदान करने के नाम पर धन वसूलते हैं।

- कभी—कभी धनी व्यक्तियों को आतंकित, अपहरण एवं हत्या द्वारा भी धन ऐंठते हैं।
- वाम चरमपंथी ऐसे क्षेत्रों में गंभीरूप से सक्रिय है जहाँ प्राकृतिक खनिज पदार्थ जैसे— कोयला, लोहा, बाक्साइट, मैग्नीज, निकेल, ताँबा, प्रचुर मात्रा में है। अतः यहाँ जबरन धन वसूली के लिए ज्यादा अवसर उपलब्ध है।^[19]
- सरकार द्वारा विकास योजनाओं को जो पैसा दिया जाता है उसमें भी ये अपनी हिस्सेदारी लेते हैं। तकरीबन ४० वर्ग कि.मी. के लाल गलियारा क्षेत्र में नक्सलियों को चढ़ावा दिए बिना कोई भी व्यापार या उद्योग नहीं चलता है।
- धन प्राप्ति का एक प्रमुख स्रोत अफीम व गांजे की अवैध खेती व तस्करी है। नारकोटिक्स कंट्रोल ब्यूरो के दस्तावेजों के मुताबिक प्रमुख रूप से बिहार, झारखण्ड पश्चिम बंगाल व छत्तीसगढ़ में अफीम व गांजे की अवैध खेती की कमान नक्सलियों के हाथ में है।^[20]

नक्सलवादी समस्या के उन्मूलन हेतु सरकारी प्रयास :-

देश की आंतरिक सुरक्षा को चुनौती देने वाली इस गंभीर समस्या के निराकरण हेतु सरकार द्वारा सुशासन, विकास, स्थानीय समुदायों के अधिकारों की सुरक्षा की गई है। जन—जागरूकता आदि विभिन्न स्तरों पर कार्ययोजना तैयार की गई है। भारतीय संविधान में कानून व्यवस्था का मामला परम्परागत रूप से राज्य सरकार का विषय है किंतु समस्या की गंभीरता को समझते हुए १९ सितंबर २००५ में केंद्रीय गृहमंत्रालय की पहल पर १२ नक्सल प्रभावित राज्यों का सम्मेलन दिल्ली में हुआ। जिसमें अन्तर्राष्ट्रीय संयुक्त कार्यबल के निर्माण की घोषणा की गई। जनवरी २०१५ में राष्ट्रीय नीति और कार्ययोजना शुरू की है। जिसका उद्देश्य स्थानीय समुदायों के अधिकार तथा पात्रता सुनिश्चित कर उनकी सुरक्षा और विकास करना है। इसके परिणाम स्वरूप मई २०११ से अप्रैल २०१४ की तुलना में मई २०१४ से अप्रैल २०१७ की अवधि में वामपंथी उग्रवाद से जुड़ी घटनाओं में २५ प्रतिशत की कमी आई, सुरक्षा बलों के हताहतों की संख्या में ४२ प्रतिशत तक की कमी आई और वामपंथी उग्रवादियों का सफाया करने में ६५ प्रतिशत तक की वृद्धि हुई साथ ही उग्रवादियों द्वारा आत्मसमर्पण में रिकॉर्ड बढ़ोत्तरी दर्ज की गई।^[21]

सरकार द्वारा समय समय पर किए गए विभिन्न प्रयासों का संक्षिप्त विवरण निम्नवत् है:-

- **ऑपरेशन ग्रे.हाउण्डस** :- आंध्रप्रदेश में गुरिल्ला युद्धनीति को अपनाते हुए पुलिस बल द्वारा ऑपरेशन ग्रेहाउण्डस चलाया गया। इस विशिष्ट बल का गठन १९८९ में आई.पी.एस. अधिकारी के.एस. व्यास ने किया था। इसके द्वारा माओवाद के संभावित समर्थकों को प्रलोभन और दंड द्वारा वापस समाज की मुख्य धारा से जोड़ने का प्रयास किया गया। माओवादी पद छोड़ने वाले युवाओं हेतु व्यापक पुनर्वास कार्यक्रम एवं छोटे—मोटे व्यवसाय करने हेतु आर्थिक मदद प्रदान की गई।

ग्रेहाउण्डस पुलिस बल को विशिष्ट प्रशिक्षण, बीमा एवं सामान्य से ६० प्रतिशत अधिक वेतन दिया जाता है। ड्यूटी के दौरान शहीद होने पर वैध उत्तराधिकारियों को मृतक की सेवानिवृत्ति तक के संपूर्ण वेतन धनराशि, आश्रित को सरकारी नौकरी, घर बनाने हेतु ९ से १२ लाख रू० अनुदान भी दिया जाएगा।^[22]

- **सलवा जुडूम** :- सलवा जुडूम का शाब्दिक अर्थ है सामूहिक समस्या निवारण प्लेटफार्म तथा नक्सलियों के डराने, धमकाने तथा धन ऐंठने से तंग लोगों के समर्थन के कारण प्रारंभ में इसे काफी बन मिला। किंतु नक्सलियों ने सलवा जुडूम के खिलाफ अपनी रणनीति तैयार करके, इसके खास नेताओं व समर्थकों की हत्या करके इसे विफल कर दिया।

➤ **समाधान राजनीति** :- केंद्रीय गृह मंत्रालय द्वारा ८ मई २०१७ की हुई वामपंथी उग्रवाद प्रभावित राज्यों की समीक्षा बैठक में समस्या का मुकाबला करने के लिए एक परिचालन सिद्धान्त 'समाधान' (SAMADHAN) स्थापित किया—

S— स्मार्ट पुलिस और नेतृत्व

A— आक्रामक (एग्रेसिव) राजनीति

M— बढ़ावा (मोटीवेशन) और प्रशिक्षण

A— कारवाई (एक्शनेबल) करने योग्य खुफिया जानकारी

D— डैशबोर्ड आधारित महत्वपूर्ण परिणाम क्षेत्र और प्रमुख निष्पादक संकेतक

H— तकनीक का उपयोग करना (हार्नेसिंग टेक्नोलॉजी)

A— प्रत्येक कार्यवाही के लिए कार्य योजना (एक्शन प्लान) और

N— उन तक धनराशि नहीं पहुँचे।^[23]

➤ **कोबरा** :- उड़ीसा में 'कोबरा' का गठन किया गया जिसमें सी.आर.पी.एफ के साथ राज्य पुलिस के जवान शामिल किए गए। नक्सल प्रभावित राज्यों में ऑपरेशन क्लीन हंट भी शुरू किया गया।^[24] इसका मुख्यालय दिल्ली में है।

➤ **सुरक्षा सम्बन्धी व्यय (एस आर ई) योजना** :- सुरक्षा बलों के बीच, प्रशिक्षण तथा सक्रियात्मक आवश्यकताओं की पूर्ति हेतु आवर्तक खर्च के लिए, संबंधित राज्य सरकार की समर्पण एवं पुनर्स्थापन कार्यक्रम के अन्तर्गत समर्पित उग्रवादियों के पुनर्वास के लिए और सामुदायिक, निगरानी, ग्रामीण प्रतिरक्षा समिति के लिए, सुरक्षा की सुविधा के लिए और प्रचार सामग्री के लिए धन दिया जाता है।

➤ **आतंक/नक्सल/सांप्रदायिक हिंसा में पीड़ित सिविल नागरिकों/परिवारों को सहायता देने हेतु केंद्रीय योजना** :- वर्ष २००९ से प्रारंभ इस योजना में आतंकवाद/नक्सल/सांप्रदायिक हिंसा में पीड़ित सिविल नागरिकों/परिवारों को ३ लाख रूपये दिये जाते हैं।

➤ **एकीकृत एक्शन प्लान (आई.ए.पी)** :- देश के ८८ पिछड़े, जिलों और खास आदिवासी इलाकों में विकास कार्य को गति देने हेतु योजना आयोग इस योजना को चला रहे है। आई.ए.पी. के अन्तर्गत बड़े कार्य योजनाओं में स्कूल, मकान, फर्नीचर, आंगनबाड़ी केंद्र, पीने के पानी की सुविधा, ग्रामीण रोड़, पंचायत भवन, समुदाय भवन, गोदान लघु सिंचाई कार्य, बिजली, स्वास्थ्य केंद्र आदि का निर्माण शामिल है।

➤ **सड़क निर्माण योजना** :- आंध्र प्रदेश, बिहार, छत्तीसगढ़, झारखंड, मध्य प्रदेश, महाराष्ट्र, आदि वामचरपंथी उग्रवाद से बुरी तरह प्रभावित इलाकों से रोड़ यातायात के विकास के लिए बजट आबंटित किया गया।

➤ **पुलिस स्टेशनों की किलेबंदी के लिए योजना** :- मंत्रालय ने ९ राज्यों के प्रत्येक ४०० पुलिस स्टेशनों के लिए २ करोड़ की दर से धन स्वीकृत किया गया है।

➤ **सिविक एक्शन प्रोग्राम (सी.ए.पी.)** :- प्रभावित क्षेत्रों में विकास के लिए सी.ए.पी को वित्तीय ग्रांट दी जाती है। इसका मुख्य उद्देश्य स्थानीय आबादी और सुरक्षा बलों के बीच संबंध बढ़ाना है। अब इस प्रोजेक्ट को व्यक्तिपरक बनाया गया है। अब इस योजना के अन्तर्गत जिसका लक्ष्य दिल और दिमाग जीतना है, संशोधित निर्देशों के तहत व्यक्ति और परिवार के कल्याणकारी कार्यों पर १० करोड़ रूप्य प्रतिवर्ष खर्च कर सकते हैं।

अभी तक इस विधि के द्वारा लघु योजनाएँ और विकास गतिविधि संचालित करते थे जिसमें छोटे पुल रोड़ बनाना, पीने के पानी की व्यवस्था और सिंचाई योजना चलाना शामिल है।

- **रोशनी योजना (ग्रामीण विकास मंत्रालय) :-** यह नक्सल प्रभावित जिलों में क्षमता विकास एवं रोजगार से संबंधित योजना है। यह सर्वाधिक संवेदनशील आदिवासी समूहों के लिए कार्य करने पर जोर देता है।^[25]
- **आकांक्षा जनपद कार्यक्रम :-** ग्रहमंत्रालय को वामपंथी उग्रवाद से प्रभावित ३५ जिलों में आकांशा जनपद कार्यक्रम की मॉनिटरिंग का काम सौंपा गया है।^[26]

निष्कर्ष एवं सुझाव :-

विभिन्न प्रयासों के बावजूद भी नक्सलवाद को पूर्णतया समाप्त करने में सरकार अधिक सफल नहीं हो पायी। कुछ महत्वपूर्ण बिंदुओं पर अत्यंत सक्रियता व ईमानदारी से कार्य करना होगा :-

- नक्सलियों के अर्थतंत्र पर प्रहार करते हुए उनके हथियार व धन प्राप्ति के स्रोतों को पूर्णतया समाप्त करना।
- क्षेत्र के खनिज पदार्थों के दोहन का कार्य सरकार निजी कम्पनियों को देने की अपेक्षा अपने हाथ में ले और समाजवाद की स्थापना करते हुए क्षेत्रीय विकास को आगे बढ़ाए। जिससे सभी को समुचित रोजगार व निश्चित मासिक आय प्राप्त हो।
- मूलभूत सुविधाओं स्कूल, अस्पताल, पीने का पानी आदि की समुचित एवं सुरक्षित व्यवस्था हो।
- जनता को पुलिस बल द्वारा यह विश्वास दिलाना होगा कि वे इनके शोषण के लिए नहीं वरन् उनके मित्र बनकर उनकी सुरक्षा के लिए हैं।
- सरकारी अधिकारियों द्वारा क्षेत्र में जाकर सरकारी योजनाओं का प्रचार-प्रसार करना, और उन्हें सरकारी योजनाओं से जोड़ने का प्रयास करना।
- नक्सलियों को प्राप्त होने वाली विदेशी सहायता पर सख्ती से रोक।
- अफीम, चरस, गांजे की खेती व तस्करी पर सख्ती से रोक।
- आदिवासियों पर शिकंजा कसने की अपेक्षा सरकार के क्षेत्र में अविश्वास, गलतफहमी आदि फैलाने वालों तत्वों पर रोक लगानी चाहिए।

वामपंथी चरमवाद से प्रेरित नक्सलवादियों ने देश की विकास प्रक्रिया को दशकों पीछे धकेल दिया। वे सरकार व सरकार की नीतियों के खिलाफ हैं। और आरोप लगाते हैं कि सरकार उनके विकास के लिए कुछ नहीं करती। किंतु जब सरकार वहाँ बिजली, पानी सड़क, शिक्षा की व्यवस्था करती है तो नक्सली उसे उखाड़ फेंकते हैं। उनकी सुरक्षा के लिए लगाए गए देश के जवानों को मार दिया जाता है। गरीबी और शोषण का तर्क देकर नक्सली अपनी हिंसक आतंकी कार्यवाहियों को वैध व न्यायोचित नहीं ठहरा सकते। वैसे भी हिंसा किसी भी समस्या का स्थायी समाधान नहीं होती। नक्सलवाद से त्रस्त स्थानीय लोग अपनी वर्तमान स्थिति से छुटकारा पाकर शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार प्राप्त कर सम्मानित जीवन जीने की अभिलाषा रखते हैं, दूसरी तरफ सरकार भी इन्हें देश की मुख्यधारा से जोड़ना चाहती है, फिर विवाद क्यों? अतः अपनी वास्तविक भलाई समझते हुए दोनों पक्षों को पुनः वैध-वार्ता मंच पर बैठकर समस्या समाधान के रास्ते खोजने होंगे। अपने घर की समस्याओं का निराकरण कर, आंतरिक रूप से मजबूत बनकर ही भारत वैश्विक महाशक्ति बनने की आकांक्षापूर्ण कर सकता है।

संदर्भ सूची

१. www.sirfsach.in नक्सलवाद को बेनकाब करती, २८जुलाई २०२०
२. मून आरिफरहमान लेख—नक्सलवाद समस्या एवं समाधान, प्रतियोगिता दर्पण, नवम्बर २०१३, पृष्ठ ७२६
३. लाखा राम चौधरी, लेख— नक्सलवाद: समस्या एवं समाधान, प्रतियोगिता दर्पण, फरवरी २०१८, पृष्ठ. ९६
४. अशोक कुमार, विपुल कुमार, भारत की आंतरिक सुरक्षा, मुख्य चुनौतियाँ, मैकग्राहिल प्रकाशन, चेन्नई २०१७, पृष्ठ ८२
५. मनोज श्रीवास्तव, नक्सलवाद: कारण, समस्या एवं समाधान, शक्ति पब्लिशर्स, दिल्ली, २०११, पृष्ठ ०७
६. लाखा राम चौधरी, पूर्वोक्त
७. धीरज पाण्डेय, लेख भारत में वामपंथी उग्रवाद: एकसमीक्षा, प्रतियोगिता दर्पण फरवरी
८. www.hindi.theprint.in, छत्तीसगढ़ में नक्सलियों में, पृथ्वीराज सिंह ८ अक्टूबर २०२०
९. www.khabar.ndtv.com, 17 jawan found dead सचिन झा शेखर, २२ मार्च २०२०।
- १० www.ncrb.gov.in, table 10B.2, pg.no 1to4
११. अशोक कुमार, विपुल कुमार, पूर्वोक्त,
१२. लाखा राम चौधरी, पूर्वोक्त
१३. उपरोक्त
१४. मून आरिफ रहमान, पूर्वोक्त, पृष्ठ—७२८
१५. बासुकी नाथ चौधरी, युवराज कुमार, भारतीय शासन और राजनीति, ओरियंट ब्लैकस्वान, २०११, पृष्ठ—५६३
१६. रीता तिवारी, लेख— किसान क्रांति के बावजूद नहीं बदला नक्सलबाड़ी, हिन्दूस्तान, २५मई २०१७
१७. लाखा राम चौधरी, पूर्वोक्त
१८. सुब्रत मुखर्जी, लेख— नक्सलवाद: पचास साल और आगे? अमर उजाला, २५मई २०१७
१९. अशोक कुमार, विपुल कुमार, पूर्वोक्त, पृष्ठ—८१
२०. लक्ष्मी शंकर यादव, लेख — नक्सलवाद का बढ़ता खतरा प्रतियोगिता दर्पण, जनवरी २०१०, पृष्ठ १०५६
२१. धीरज पाण्डेय, पूर्वोक्त,
२२. सन्दीप उन्नीथन, भावना विज, अरोड़ा लेख— माओवादी आतंक, इंडिया टुडे, २१. अप्रैल २०१०, पृष्ठ—२५
२३. धीरज पाण्डेय, पूर्वोक्त, पृष्ठ ११२
२४. लाखा राम चौधरी, पूर्वोक्त, पृष्ठ—९८
२५. अशोक कुमार विपुल कुमार, पूर्वोक्त, पृष्ठ ८३—८५
२६. धीरज पाण्डेय, पूर्वोक्त, पृष्ठ ११३

आदिवासी क्षेत्रों में नक्सलवाद का विस्तार (झारखण्ड के विशेष संदर्भ में)

संजय कुमार

आई० सी० एस० एस० आर०, डॉक्टरल रिसर्च फेलो, विनोवा भावे यूनिवर्सिटी हजारीबाग, झारखण्ड

सारांश :-

भारत वर्ष में नक्सलवाद एवं नक्सलवादी आंदोलन की शुरुआत पश्चिम-बंगाल के दार्जिलिंग जिले के छोटे से गाँव नक्सलबाड़ी से २५ मई १९६७ में हुई। झारखंड में नक्सवाद का उदय एवं विकास आदिवासियों, दलितों तथा मजदूरों की मूलभूत आवश्यकताओं से आरम्भ जीविकोपार्जन हेतु विशेष रूप से संथाल में उरांव, मुण्डा, समुदाय के लोगों द्वारा किया गया था। १५ नवम्बर २००० ई० को झारखण्ड राज्य का गठन हुआ। यहाँ के आदिवासियों, दलितों, मजदूरों एवं गरीबों ने हर तरह के सुख, समृद्धि एवं सम्मान पाने के सपने देखे थे। लेकिन उनके साथ घोर-विश्वासघात हुआ। विकास के दीप रास्ते में ही बुझ गया और ऊपर से भ्रष्टाचार एवं अत्याचार का माहौल बन गया। इसी माहौल में नक्सली इनके बीच आये और इनके मनोबल को मनोवैज्ञानिक रूप से बढ़ाया, उत्साहित किया तथा उन्हें न्याय एवं हक दिलाने के लिए प्रोत्साहित किये जिसके चलते नक्सलियों को आदिवासियों का सहयोग एवं सम्पूर्ण समर्थन प्राप्त ही नहीं हुआ, बल्कि उनकी गतिविधियों में दिनोदिन तेज रफ्तार से बढ़ी। नक्सलवाद को अब जड़ से समाप्त करना खुली आँखों से सपने देखने के समान हो गया है। नक्सलवाद को समाप्त करने का एक सुगम तरीका यही है, कि जिस इलाके में इनका वर्चस्व है, वह किन-किन कारणों से है, उसका पता लगाकर उसको जड़ से निदान किया जाये। वहाँ के आदिवासियों एवं नक्सलियों को मुख्यधारा में लाने के लिए प्रोत्साहित किया जाये। नक्सली गतिविधियों को रोकने के लिए सेना की जरूरत नहीं है क्योंकि नक्सली हमारे दुश्मन नहीं है। उनमें अधिकांश जो लोग जुड़े हैं वे हमारे अपने ही समाज के लोग हैं और कहीं न कहीं सताये हुए हैं। अब उन्हें यदि समाज के मुख्यधारा में लाने की सकारात्मक प्रयास एवं सही पहल एवं वार्ता करके मुख्यधारा में लाया जा सकता है। लेकिन इसके लिए सरकार को नक्सलवाद के प्रति दृढ़ इच्छा शक्ति को मजबूत करनी होगी।

कूट शब्द : आदिवासी क्षेत्र , नक्सलवाद आंदोलन, विस्तार, पूंजीपती वर्ग, निर्धन वर्ग।

परिचय :-

नक्सलवाद भारतवर्ष के स्वतंत्र होने के बाद एक बहुत बड़ी समस्या के रूप में उभर कर हमारे समाज के सामने आ खड़ा हुआ। हमारे देश को राजनीतिक स्वतंत्रता तो मिली, परन्तु गरीबी एवं बेरोजगारी से आजादी नहीं मिली, इसका मुख्य कारण अमीरी, जमीनदारी, पूंजीपती, उद्योगपति, सामाजिक, राजनीतिक एवं धार्मिक गतिविधियाँ इत्यादि कुछ ही लोगों के अधीन होकर रह गयी। लगभग ६७ प्रतिशत आबादी कुछ ही जमींदार, शोषित वर्ग द्वारा शोषण का अधिकार बन कर रह गयी। नक्सलवाद का विस्तार मुख्यतः पिछड़े एवं दलित इलाकों में बहुत तेजी से फैला और, जहाँ जंगल, पहाड़ एवं खनिज सम्पदा प्रचूर मात्रा में थी। वहाँ पूर्व से ही गरीब, दलित, किसान, मजदूर एवं आदिवासी रहते थे, जो अशिक्षित एवं बेरोजगार थे। १५ नवम्बर २००० ई० को लम्बी लड़ाई के बाद भगवान बिरसा मुण्डा की जयन्ती के दिन झारखण्ड राज्य बिहार राज्य से अलग हुआ। आदिवासियों, दलितों एवं गरीबों ने हर तरह के सुख, समृद्धि एवं सम्मान पाने के सपने देखे थे। लोगों सोचे थे कि अब हमारी बेरोजगारी दूर होगी, जमीन अधिग्रहण के बदले पूनर्वास, रोजगार, पक्के मकान, बिजली, पानी, न्याय सुविधाएँ मिलेगी,

सम्मानजनक जिंदगी जिने के लिए सामाजिक एकरूपता का वातावरण बनेगा। जल, जंगल, जमीन पर उनका पुश्तैनी अधिकार वापस होगा आदि। लेकिन विकास की मंजील रास्ते में हीं भटक गई और ऊपर से भ्रष्टाचार एवं अत्याचार के काले बादल छा गए। बिहार राज्य से अलग होने के बाद झारखण्ड राज्य जनजातियों बहुल राज्य के रूप में सामने उभर कर आया। जहाँ कुल जनसंख्या का २६.१ प्रतिशत जनजातीय आबादी है। जनजातीय आबादी का वितरण मुख्यतः तीन क्षेत्रों में है। संथाल परगना के क्षेत्र में अन्य जनजातियाँ की आबादी तथा सिंहभूम के क्षेत्र में मुण्डाओं एवं अन्य जनजातियों की आबादी असूर, बैगा, बंजारा, बेदिया, बिरहोर, बिरजिया प्रमुख जनजातियाँ हैं। जबकि उराँव, संथाल, मुण्डा, हो, खड़िया इत्यादि प्रमुख जनजाती झारखण्ड में निवास करती है। परिणाम स्वरूप यह कहा जा सकता है कि झारखण्ड का सामाजिक, सांस्कृतिक स्वरूप जनजातियों विशिष्टता से परिपूर्ण है। (राम चन्द्र राम २०१५) ब्रिटिश काल में अंग्रेजों को झारखण्ड के जनजातिये क्षेत्रों पर प्रभुत्वसता कायम करने में काफी संघर्ष करने पड़े थे और अनेकों विद्रोहों का सामना करना पडा था। ब्रिटिश साम्राज्य की करनीति, जागीदारी प्रथा, साहूकार, ठेकेदारों की शोषण की नीति के कारण ही ब्रिटिश साम्राज्य के विरुद्ध विद्रोह किये गये जो इस प्रकार है –

☞ १७६७—७७ का ढाल विद्रोह, १७६९—७१ का चुआर विद्रोह, १७७०—७१ का चैरो विद्रोह, १७७१—१७७१ का भोगता विद्रोह, १७७२—१७७३ का घटवाल विद्रोह, १७७२—१७७२ का पड़हिया विद्रोह, १७८२—१७८३ का तमाड़ विद्रोह, १७८४—१७८५ का तिलका मांझी विद्रोह, १८००—१८०२ का चैरो विद्रोह, १८२०—१८२१ का हो विद्रोह, १८३१—१८३२ का कोल विद्रोह, १८३२—१८३३ का भूमिज विद्रोह, १८५५—१८५६ का संथाल हुल विद्रोह, १८७४—१८७४ का खरवार विद्रोह, १८९९—१९०० का बिरसा मुण्डा विद्रोह, १९१४—१९१५ का उराँव आंदोलन, १९३१—१९३१ का हरिबाबा आंदोलन।

अतः कहां जा सकता है कि ब्रिटीश साम्राज्य के विरुद्ध आदिवासी जनजातियों ने अपने सुख, समृद्धि एवं सम्मान पूर्वक जीवनयापन करने के लिए अनेकों विद्रोह किये। लेकिन आज के वर्तमान समय में झारखण्ड राज्य को नक्सवादियों का एक बहुत बड़ा गढ़ माना जाता है। (संजीव कुमार २०१०) आज झारखण्ड के २४ जिलों में से १६ जिलों बामपंथी उग्रवाद से बुरी तरह से ग्रसित है। यहाँ के आदिवासियों, दलितों एवं गरीबों ने हर तरह से सुख, समृद्धि एवं सम्मान के सपने देखे थे। हर तरह के सामाजिक उत्थान की आशाएँ उनके दिलोदिमाग में थी। लेकिन उनके साथ विश्वासघात हुआ। परिणामस्वरूप अगर देखा जाए तो इन २० वर्षों में सरकार के द्वारा जो काम हुए, प्रशासन का जो व्यवहार इनके प्रति रहा, वह बहुत ही निराशाजनक एवं दमनकारी रहा। उनके जमीन तथा प्राकृतिक रूप से जिंदगी बसर करने के लिए जंगल से मिलने वाली खाद्य पादार्थों एवं छोटी—छोटी सुविधाएं छीन ली गई, राजनीतिक अस्थिरता के कारण राज्य का विकास रूक गया। सुशासन की कमी शुरू से ही रही। विकास को नई दिशा देने में सक्षम नेतृत्व का अभाव रहा। आदिवासी और गैर आदिवासी नेतृत्व का सवाल भी उठने लगे। लेकिन आदिवासी नेतृत्व में भी झारखण्ड का विकास नहीं हुआ। गठबंधन की राजनितिक, आर्थिक विकास के गलत पैमाने, राज्य की प्राकृतिक संप्रदा की लूटमार, भ्रष्टाचार, खाद्य—सुरक्षा, मनरेगा, मानव—तस्करी के चलते विकास गरीबों तक नहीं पहुंच पाया। जिस प्राकृतिक सम्पदा की रक्षा के लिए उनके पूर्वजों ने कुर्बानियाँ दी, विद्रोह किये, अब उसी को लूटने का प्रयास झारखण्ड के अमीरों, राज्य के नेताओं, ठेकेदारों, पूंजीपतियों और व्यवसायिकों द्वारा किया जाने लगा। एक ओर झारखण्ड राज्य के नेताओं द्वारा होली, दीवाली मनाया जाने लगा तो एक ओर सुख एवं सम्मान पूर्वक रहना तो दूर खाने के लाले पड़े गये। इसी माहौल में नक्सलीयों ने इनके मनोबल का

मनोवैज्ञानिक ढंगों से बढ़ाया, इन्हे प्रोत्साहन एवं उत्साहित किया।(डॉ० जगदीश मसोदकर २०१९) जिसके चलते नक्सलियों को इनका सहयोग एवं समर्थन तो मिला ही उनकी गतिविधियाँ भी दिनोदिन बढ़ती चली गई।

झारखण्ड में माओवादी कौन है ?

झारखण्ड में विशेषकर अधिकतर नक्सली स्थानीय आदिवासी ही हैं। नक्सलियों के उच्च नेतृत्व के कुछ लोग अवश्य ही बाहर से आए हैं, लेकिन ज्यादातर कार्यकर्ता आदिवासी और कुछ मूलवासी हैं। झारखण्ड में आदिवासी सूची में निम्नलिखित जातियाँ हैं :

१. असूर अगरिया २. बैगा ३. बंजरा ४. बाथुडी ५. बेदिया ६. बिंझिया ७. बिरहोर ८. बिरजिया ९. चेरो १०. चिक बड़ाइक ११. गोंड १२. खोंड १३. किसान/नागेसिया १४. कोरा, मुडी कोरा १५. कोरवा १६. लोहरा १७. महली १८. मल पहाड़िया/कुमारयाग १९. मुंडा/पातर २०. उराँव/घांगर २१. पहाड़िया २२. संथाल २३. गोड़ाइत २४. हो २५. करमाली २६. खरवार २७. कोल २८. सौरिया पहाड़िया २९. साबर (हिल खड़िया) ३०. भूमिज ३१. कवार ३२. खड़िया देलजी/खड़िया दुधखड़िया, ।

झारखण्ड के वन क्षेत्र:

झारखण्ड के २३७६१ वर्ग कि०मी० भू-भाग पर जंगल एवं वन फैला हुआ है। यह राज्य के क्षेत्रफल का २९.८० प्रतिशत है। यहाँ २ प्रकार के वन/वनस्पति प्रदेश मिलते हैं पहला—आद्र पतझड़ वन प्रदेश इन क्षेत्रों में १२० सेंटीमीटर से अधिक वर्षा होती है। इन वनों का विस्तार आद्र दक्षिण सिंहभूम, दक्षिण—राँची, दक्षिण—लातेहार एवं संथाल परगना में है। इन वनों में साल, शीशम, जामून, पलास, सेमल, करम, महुआ एवं बांस मिलते हैं। दूसरा—शुष्क पतझड़ वन प्रदेश इन क्षेत्रों में १२० सेंटीमीटर से कम वर्षा होती है। वनों का विस्तार पलामू, गिरिडीह, सिंहभूम, हजारीबाग, धनबाद एवं संथाल परगना में है। इन वनों में प्रायः झाड़िया एवं घास हैं। इस क्षेत्र में साल, अमलतास, सेमल, महुआ एवं शीशम के पेड़ मिलते हैं। परन्तु इनकी गुणवत्ता अपेक्षाकृत निम्न होती है। बांस, नीम, पीपल, हर्षा, खैर, पलाश, कटहल एवं गुलर के वृक्षों की प्रधानता अधिक होती है। नक्सली अपने आवश्यकताओं के अनुसार इन वन क्षेत्रों का फायदा उठाते हैं।

झारखण्ड के भौगोलिक क्षेत्र :

झारखण्ड राज्य २२° उत्तरी अक्षांश से २४°२५ उत्तरी अक्षांश तथा ८२° २२ पूर्वी देशान्तर में ८०° १० पूर्वी देशान्तर के मध्य में फैला है। इसके पूर्व में पश्चिम बंगाल, पश्चिम में छत्तीसगढ़ एवं उत्तर प्रदेश, उत्तर में बिहार तथा दक्षिण में उड़ीसा राज्य है। झारखण्ड का लगभग पूरा प्रदेश पठारी है। इसकी बाहरी सीमाएँ ५ राज्यों की सीमाओं को स्पर्श करती हैं। इसका क्षेत्रफल ७९७१४ वर्ग कि०मी० तथा इसकी जनसंख्या २६९०९४२८ है। यह क्षेत्रफल की दृष्टि से १५ वाँ और जनसंख्या की दृष्टि से १३ वाँ राज्य है एवं देश का ४० प्रतिशत खनिज पाया जाता है। जिसमें अभ्रक, कोयला, ग्रेफाइट, लौहअयस्क, कायनाइट, ताँबा, बॉक्साइट, पायराइट, मैंगनीज, क्रोमाइट, जस्ता, टिन, टंगस्टन, वैनेडियम, सोना, चाँदी, अग्निसहा मिट्टी, चीनी मिट्टी, चुना पत्थर, डोलोमाइट, एस्बेस्टस, सोप स्टोन पाया जाता है। (संजीव कुमार २०१०) नक्सली अपना वर्चस्व एवं पैर वहीं जमाते हैं जहाँ खनिज सम्पदा अधिक मात्रा में पाया जाता है।

झारखण्ड राज्य बनने के बाद यहां के लोग फूले नहीं समा रहे थे। बीते २० वर्षों में यहां का शासन कठपुतली सरकारों के हाथों में रहा। निर्णय लेने की क्षमता न तो सरकार में और ना ही नौकरसाही में देखी गई। अब तक जितनी भी सरकारें बनी, उनके विधायक एवं मंत्री ही सरकार गिराने, तोड़ने और मुख्यमंत्री के पद पर नया—नया शेरसाह को बैठाने के खेल में मगन रहें। इस तरह वक्त गुजरता गया और तंग आकर जनता ने खुद को राजनीतिक सक्रीयता से

अलग कर लिया। देखते ही देखते राज्य की राजनीति एवं नौकरशाही अराजकता के बीच आदिम जनजाति के लोग पूरी तरह से दमनकारी के शिकार होते चले गए। अब तो संथाल के जंगलों में भूख से तड़पते बिरहोरों की कोई सुनने वाला, पहाड़ों पर दुबके पहाड़िया, गुमला, सिमडेगा के जंगलों में लोहा गलाते असुरों की परवाह करने वाला कोई नहीं रहा। धीरे-धीरे यह स्थिति और भी दैनीय होती चली गई। यहाँ के मूल आदिवासियों के पास न तो रहने के घर और ना ही खाने को अन्न, आखिकार वे अपनी जीवन जीये तो कैसे। (डॉ० पी० पी० आशुतोष २०१२) इसी बीच इसके साथ नक्सली इनके सर्म्थन में आ खड़े हुए जो गरीबों, दलितों आदिवासियों, मजदूरों, भूमिहिनों, पिछड़े वर्गों के पूँजीपतियों, भूमिपतियों, छोटे-बड़े जमींदारों, दबंगों के शोषण, उत्पीड़न, जुल्म, अत्याचार, अपमान एवं हर तरह की राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक विशमताओं से छुटकारा दिलाने के अश्वासन देने लगे। अब इन पर हर जोर-जूल्म के खिलाफ नक्सली संगठन मदद करने एवं न्याय दिलाने का वादा करने लगे। सभी वर्ग के गरीबों एवं मजदूर मान-सम्मान के साथ जिंदगी जियें, यह उनका उद्देश्य हो गया। अगर गरीबों को वाजिब हक नहीं दिया जाता, तो उसे पाने के लिए हथियार भी उठाना पड़े, सशस्त्र संघर्ष भी करना पड़े, तो इसमें झिझक नहीं होनी चाहिए उनमें पनप गया। यह विचारधारा सिर्फ पूँजीवादी के खिलाफ नहीं थी बल्कि उन सभी विषमताओं के खिलाफ थी, जिससे गरीब लोग सदियों से पीड़ित होते आ रहे थे। (राम विजय सिंह एवं नवीन वर्मा २०११) झारखण्ड के अधिकांश इलाकों में घनघोर जंगल, झाड़ एवं पहाड़ है। यहाँ दलित एवं आदिवासी लोगों की संख्या बहुत ज्यादा है और वे लोग काफी गरीब बेरोजगार एवं समाज के द्वारा हर तरह से सताये हुए है। ये स्वभाव से बहुत ही शांतिप्रिय लोग है, लेकिन अत्याचार अपमान एवं हर तरह के शोषण को सहते-सहते ये कुंठीत हो गए हैं। इसी को निशाना बनाकर नक्सली आदिवासियों के साथ मिलकर अपने संगठन को आगे बढ़ाने में लगे हुए हैं और इन लोगों द्वारा काफी सहयोग एवं समर्थन सब जगह मिलती रही है। (सुनील कुमार सिंह २००३) सरकार द्वारा शिक्षा, स्वास्थ्य, सड़क, सिंचाई, बिजली, रोजगार आदि आधारभूत आवश्यकताओं की पूर्ति नहीं की जा पा रही है। सुरक्षित जिंदगी, समानजनक जीवन, भयमुक्त वातावरण, भूखमरी की समस्या का समाधान, राष्ट्रीय राज्य मार्गों पर सुलभ आवागमन, अच्छी सड़कें, गुणवत्तापूर्ण शिक्षा, पर्यटन में संभावनाएं, मिट्टी के अनुपम आधुनिक खेती एवं जनजातिय विकास की रूपरेखा अभी भी तर्क-वितर्क एवं चर्चा के विषय बने हुए है। ऐसी स्थिति में आदिवासियों पर रोक कैसे लगाई जा सकती है। सोचनीय विषय बना हुआ है। इस तथ्यों से प्रमाणित किया जा सकता है की झारखण्ड में एक जनवरी से ३० जून २०१४ तक छः महीने की अवधि में २४३ व्यक्तियों को माओवादी होने एवं माओवादियों को मदद करने के आरोप में गिरफ्तार किया गया। इनमें से १८६ स्थानीय आदिवासी है। कथित मुठभेड़ में १० व्यक्ति मारे गये, जिसमें से ७ आदिवासी हैं। (यम कुमार २००६) यह पर्याप्त सबूत है की सरकार के लिए आदिवासी स्वतः माओवादी है।

अतः यह कहा जा सकता है कि जब तक इन पिछड़े दबे-कुचले दलितों आदिवासियों के हित में विकास का काम नहीं होगा, तब तक स्वाभाविक है, कि प्रत्यक्ष रूप से भले ही न बल्कि अप्रत्यक्ष रूप से नक्सली संगठनों के प्रति इनका समर्थन जारी रहेगा, और आने वाले समयों में स्थितियाँ और ज्यादा दैनीय हो जायगी इसमें राज्य सरकार एवं प्रशासन को इस पर ध्यान देना होगा। पुलिस के बल पर इस आंदोलन को दबाना एवं जड़ से उखाड़ फेंकना संभव ही नहीं बल्कि नामुमकिन होगा।

उपरोक्त विवरणों से स्पष्ट है कि नक्सलवाद के विकास में मुख्य रूप से मूलभूत सुविधाएँ न मिलना इसकी जड़ को पनपने के लिए जिम्मेवार है। इसके साथ ही

सबसे महत्वपूर्ण पहलू यह है कि नक्सलवाद गरीब एवं आदिवासियों के हित में कुछ हद तक मसीहा के रूप में दिख रहे हैं, जो उनकी हर संभव मदद के लिए तैयार रहते हैं। इन्हीं सब सुविधाओं के बीच वे भी इन गरीब और आदिवासियों का कई प्रकार से शोषण भी करते हैं। परन्तु इन गरीब और आदिवासियों के बीच कोई और दूसरा रास्ता भी नहीं सूझ रहा है। (चक्रवर्ती अशोक प्रियदर्शी २०१५) अतः सरकारी हस्तक्षेप और मूलभूत सुविधाओं को बढ़ावा देकर गरीब आदिवासियों को नक्सली गतिविधियों से बचाया जा सकता है और नक्सलवाद पर काबू भी पाया जा सकता है।

संदर्भ सूची

१. राम, चन्द्र राम, (२०१५), नक्सलवाद झारखण्ड के झरोखे से, प्रकाशन: इंडिका-इंफोमीडिया, जनकपुरी, नई दिल्ली. पृष्ठ संख्या: ९५-२४६ ।
२. मसोदकर, डॉ० जगदीश, (२०१९), आदिवासी क्षेत्रों में बढ़ता नक्सलवाद, प्रकाशन: ब्लू रोज नई दिल्ली. पृष्ठ संख्या: २२-१३५ ।
३. सिंह, सुनील कुमार, (२००३), झारखण्ड एक अध्ययन, प्रकाशन: रीडर्स कॉनर पटना, पृष्ठ संख्या: ९५-२६० ।
४. सिंह, राम विजय एवं वर्मा, नवीन, (२०११), भारत की आंतरिक सुरक्षा को खतरा नक्सलवाद, इंडियन जर्नल ऑफ हुमन रिलेशन, वर्ष अंक. ४०, पृष्ठ संख्या: ३१४-३२० ।
५. आशुतोष, डॉ०पी०पी०, (२०१२) झारखण्ड में नक्सली हिंसा की राजनीति और आदिवासी युवा मनोविज्ञान छोटानागपुर के कुछ जिलों का समिक्षात्मक अध्ययन, प्रकाशन: बिहेवियर रिसर्च रिभ्यु, अंक. ०४ नं० ०१ पृष्ठ संख्या: २४४-२४७ ।
६. प्रियदर्शी, अशोक चक्रवर्ती, (२०१५), नक्सलवाद: हिंसा के मार्ग से क्रान्ति दीर्घकालिक हठ, प्रकाशन: जानकी पटना, पृष्ठ संख्या : २५-१०५ ।
७. कुमार, यम, (२००६), झारखण्ड एक विस्तृत अध्ययन, प्रकाशन: सफल राँची, पृष्ठ संख्या: १५६-१७१ ।
८. कुमार, संजीव (२०१०), झारखण्ड सामान्य ज्ञान, प्रकाशन: लूसेंट पब्लिकेशन न्यू बाइपास रोड, आशोचक, पटना, पृष्ठ संख्या: ११६-१७९ ।
९. अहमद, इमरान (२०१९), गाँधी युग में झारखण्ड के आदिवासी एवम् किसानों का इतिहास, प्रकाशन: आयुष्मान पब्लिकेशन हाउस नई दिल्ली, पृष्ठ संख्या : १८३-२३१ ।

माओवाद: राजकीय व सामाजिक समस्या

डॉ. संजय पंढरीनाथ गायकवाड

(विभाग प्रमुख, राज्यशास्त्र)

स.भू.बा. उर्फ अप्पासाहेब जेधे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयपुणे ४११००२

प्रास्ताविक

मनुष्यप्राणी हा अनेक गुण—दोषांसहित समाजात वावरत असतो. त्याच्या संवेदना, वासना, प्रेरणा, इच्छा, आकांक्षा अत्यंत तीव्र आणि प्रभावी स्वरूपाच्या आहेत. निसर्गतः मिळालेल्या बुद्धीचा तो वापर करून विविध प्रयोग करून नवनिर्मिती करण्याचा सातत्याने प्रयत्न करित असतो. स्वतःचे जीवन अधिक सुलभ व सुखकारक बनविण्याचा तो प्रयत्न करत असतो. हे सर्व करतांना तो कधी कधी आपल्या बुद्धी, विचार आणि कृतीने अखिल मानवजातीला अथवा समाजातीलच विशिष्ट घटकाला संकटात टाकतो. आत्यंतिक स्वार्थी आणि स्ववर्चस्ववादी वृत्तीतून काही व्यक्ती वा समूह इतरांच्या नैसर्गिक हक्कांवर गदा आणतात. अन्याय करतात अशा अन्यायातून समाजात असंतोष पसरतो. अशा असंतोषात हिंसेची बीजे दडलेली असतात. आज जगासमोर, भारतासमोर जे भयंकर असे नक्षलवादाचे, माओवादाचे आव्हान उभे राहिलेले आहे ते पेलण्यासाठी व त्यावर मात करण्यासाठी आणि भारतातील सत्ताधारी व विचारी लोकांनी फार विचारपूर्वक प्रगल्भ व संयमी पावले टाकणे आवश्यक आहे.

शीर्ष शब्द

माओवाद, नक्षलवाद, राजकीय समस्या, सामाजिक समस्या

नक्षलवाद, माओवाद या विचार आणि कृतीने भारतातील समाजजीवन ढवळून निघाले आहे. कार्ल मार्क्स आणि मार्क्सनंतरच्या मार्क्सवादी समजणाऱ्या विचारवंतांनी मानवी स्वातंत्र्य, समता, राज्यसंस्था, संस्कृती आणि समाजवाद यासंबंधी विचारमंथन केले. या विचारमंथनात सर्वात लक्षात घेण्यासारखा मतभेदाचा मुद्दा म्हणजे मानवी स्वातंत्र्याचे स्वरूप कसे असावे आणि या स्वातंत्र्याची प्राप्ती कोणत्या मार्गाने करून घ्यावी हा होय. नक्षलवादी समस्या याच मुद्द्याच्या संदर्भात आपणास लक्षात घ्यावी लागेल. रशिया आणि चीन या देशातील राजकीय व्यवस्था कार्ल मार्क्सच्या तत्त्वज्ञानावर उभ्या राहिल्या खऱ्या परंतु चीनसारख्या देशाने राजकीय व्यवस्था पुढे नेताना कार्ल मार्क्सचे विचार बाजूला ठेवून मार्क्सवादानंतरची परिस्थिती पाहता मार्क्सवाद आणि उत्तर मार्क्सवाद हा विषय गुंतागुंतीचा बनलेला आहे. उत्तर मार्क्सवादामध्ये जे विविध टप्पे अभ्यासासाठी करण्यात येतात त्यात लेनिन आणि माआत्से—तुंग या दोघांच्या विचार व कृतींचा उल्लेख करणे योग्य ठरते.

मार्क्सवाद म्हणजे लेनिनवाद अथवा माओवाद असा अन्वयार्थ लावणे चुकीचे ठरेल. कार्ल मार्क्सने समाजवादी क्रांतीचा सिद्धांत मांडला. या सिद्धांताची मांडणी करताना मानवी स्वातंत्र्य आणि मानवमुक्ती गृहीत धरली होती. शोषणमुक्त आणि शासनमुक्त समाज मार्क्सने प्रतिपादित केलेला दिसून येतो. लेनिनवादी विचारसरणी सम्राज्यशाहीस विरोध करते असे दिसते. लेनिनवादाने पुढे सोव्हिएत व्यवस्थेतील नोकरशाही समाजवादास विरोध केलेला होता हे या ठिकाणी लक्षात घ्यावे लागेल. एका बाजूला मार्क्सवाद आणि दुसऱ्या बाजूला लेनिनवाद व माओवाद असा विचार केला तर मानवी स्वातंत्र्य व स्वातंत्र्य मिळवून देणाऱ्या साधनसंस्था याबाबत गोंधळ होता. परिणामी, मार्क्सवादाचा राज्यविषयक सिद्धांत विकसित होत नव्हता. लेनिनने रशियात व माओ—त्से तुंग यांनी चीनमध्ये क्रांती घडवून आणली. हुकूमशाही आणि क्रांती बाबतच्या विचारांत मोठी तफावत होत गेल्याचा इतिहास सर्वज्ञात आहे.

भारतातील माओवादी, नक्षलवादी चळवळींचा अभ्यास आणि विश्लेषण करण्यापूर्वी माओचे राजकीय विचार प्रत्यक्ष अंमलात आणण्यासाठी स्वतःचा एक नवा विचार मांडला. मागासलेल्या देशात, अविकसित भागात क्रांती होवू शकते हे त्यांच्या विचारांचे सूत्र होते. त्यांना त्यांच्या भागात, देशात परिवर्तन हवे असते. त्यासाठी योग्य नेतृत्व हवे असते. त्यांचे हित कशात आहे हे एकदा पटवून दिले की, ते विचारही स्वीकारतात. क्रांतीसही तयार होतात. समाजातील सद्गुण, परंपरा लक्षात घेवून आदिवासी भागात नक्षलवादी चळवळ बांधणी केली जाते. असे म्हटले जाते की, अविकसित कृषिप्रधान देशामध्ये साम्यवादी क्रांती करण्याच्या दृष्टीने माओने जो मार्ग अवलंबिला होता तो मार्ग म्हणजेच “माओ मॉडेल” होय.

क्रांतीसाठी माओ समाजातील अंतर्विरोधाचा अभ्यास महत्त्वाचा मानतो. आपले शत्रू कोण, मित्र कोण, आघाडीचे घटक कोण याचे संपूर्ण ज्ञान म्हणजेच क्रांतीचे शास्त्र होय.

माओवादाचे क्रांतीशास्त्र विचारात घेतले तर साम्राज्यवाद आणि सरंजामशाहीचा विचार करावा लागतो. भारतातील मोठ्या भागांत, अनेक राज्यांत माओवादी अथवा नक्षलवादी चळवळींनी पाय रोवला आहे असे स्पष्ट होते. महाराष्ट्रातील आदिवासी भाग नक्षलवादी प्रेरित भाग म्हणून ओळखला जाऊ लागला. आदिवासी लोकांना शासनाने विकासापासून जाणीवपूर्वक दूर ठेवलेले आहे ही जाणीव निर्माण करून तसेच आदिवासी भाग कसा दुर्लक्षित आहे, आरोग्य, शाळा, रस्ते, वीज, वाहतूक, पाणी या अत्यावश्यक सुविधांसाठी शासन कसे अपयशी ठरते आणि त्यांना त्या गोष्टी पुरविणे या पद्धतीने आदिवासी भागात नक्षली चळवळीतील कार्यकर्ते, माओवादी चळवळीतील सैनिक भूमिका बजावताना दिसतात. स्थानिक लोकांनाही नंतर वाटते की हे शासन आपले नाही, आपल्यासाठी नाही आणि शासन आपल्या हिताच्या विरोधी आहे. म्हणून शासनाला सहकार्य करण्याऐवजी आदिवासी लोक नक्षलवादी/माओवादी यांना सहकार्य करताना दिसून येतात आणि ही परिस्थिती बदलायची असेल तर क्रांतीवर विश्वास, बंदूकीतूनच विकास होईल या विचारावर ग्रामीण आदिवासी विश्वास ठेवतात व माओवादी क्रांतीस बळी पडतात. वस्तुतः महाराष्ट्रात नागपूरला १९७६ मध्ये माओवादी संघटनेची मिटिंग झाली त्यावेळी बेस एरिया निश्चित करण्यात आला व सशस्त्र क्रांतीसाठी आर्मी निर्माण केली गेली. या आर्मीने शासकीय अधिकाऱ्यांच्या, पोलिस अधिकाऱ्यांच्या हत्या करायच्या आणि पोलिसांनी या आर्मीतील आदिवासींना, नक्षलवादी म्हणून ठार करावयाचे. परंतु येथे प्रश्न निर्माण होतो की हिंसा हा पर्याय ठरू शकतो का?

माओवादी समर्थकांना माओवाद्यांनी कधीही हे दाखवून दिले नाही किंवा सांगितले नाही की, ही चळवळ काय आहे? या चळवळीची विचारप्रणाली काय आहे? एवढेच नव्हे तर ग्रामीण आदिवासी भागात एखादे तरुण उमेदीचे नेतृत्व निर्माण होत असेल तर त्याला आपलेसे करून, संघटनेचे काम करण्यास भाग पाडल्याचे अनेक उदाहरणे आहेत. अनेकवेळा या तरुणांमध्ये हा विचार रूजला की, त्यांना माघारी फिरण्याची सोय नसते म्हणून हिंसाला हिंसा हे उत्तर नाही. या देशात राज्यघटना आहे. सांसदीय लोकशाही आहे. एका संरचनात्मक पद्धतीने देशाचा कारभार चालतो हे विसरून काम करणाऱ्या तरुणांच्या माओप्रणीत संघटना, चळवळी म्हणजेच नक्षलवादी चळवळी होय.

राष्ट्रनिर्मितीसाठी समाजातील सर्व घटकांत एकोपा, एकात्मतेची भावना असणे आवश्यक आहे हे फक्त ग्रंथात लिहून चालत नाही तर ते प्रत्यक्षात अंमलात आणावे लागते तरच समाजातील सर्व घटकांना सामाजिक न्याय मिळेल. आपले राष्ट्र अगोदरच विविध जाती-उपजाती, धर्म, वंश आदींमध्ये विभागले आहे. राष्ट्राचे निर्णय घेताना सर्वच घटकांना सामावून घेणे आवश्यक आहे. यशस्वी लोकशाहीसाठी लहानातला लहान गट निर्णय प्रक्रियेत सहभागी असावा याची प्रचिती वस्तुस्थितीत येते का? हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. समाजातील आदिवासी भागातील शेवटच्या घटकालाही हे शासन आपले आहे. स्वशासन आहे ही भावना त्याच्या मनात निर्माण होण्यासाठी शासनाने स्वतःहून अशा दुर्लक्षित घटकापर्यंत पोहचले पाहिजे. परंतु प्रत्यक्षात असे दिसून येत नाही. शासनाच्या भूमिकेनुसार नक्षलवादी अथवा माओवाद्यांनी शस्त्र टाकून शांततेचा मार्ग स्विकारल्या शिवाय शासन त्यांच्यासोबत चर्चा करणार नाही अशी भूमिका शासन घेते. तर माओवादी, नक्षलवादी यांच्या मतानुसार व धोरणानुसार शासनाने आमच्याशी बोलणी केल्यानंतरच आम्ही शस्त्र खाली ठेवू. अशा वादामध्ये माओवादी चळवळींचा प्रश्न वर्षानुवर्षे प्रलंबित राहिला आहे. सामाजिक परिवर्तनाचा विचार आपणांस आदिवासींना मुख्य प्रवाहात सामील करून घेतल्याशिवाय करता येणार नाही. ज्युडिशियरी, सिव्हील सव्हिसेसमध्ये म्हणजेच निर्णय प्रक्रियेत या दुर्लक्षित घटकांना सामावून घेण्याच्या निर्णयाचा विचार शासनपातळीवर होणे अपेक्षित आहे. तसेच या समाजाला जनसंख्यानुसार संसदेत, राज्यविधीमंडळात आपले प्रतिनिधी निवडून पाठविता आले तर त्यांच्या मनातील भावनेत जवळीकता येईल आणि हे परिवर्तन फक्त कायद्याद्वारे घडवून आणता येईल. प्रो. डायसीच्या भाषेतील 'कायद्याचे राज्य' खऱ्या अर्थाने असायला हवे. समाजात अन्याय आहे या विचारापासूनच सुरुवात केली पाहिजे येथे हा विचार येवून थांबतो. म्हणून माओवादी अथवा नक्षलवादी चळवळींचे समाजशास्त्रीय विश्लेषण केले जावे.

'जल-जंगल-जमीन' यापासून आदिवासींचा शासनाबरोबर संघर्ष सुरू होतो. परिणामी सरकारला शत्रू मानायला सुरुवात होते. म्हणूनच या समाजाचे लोकशाहीकरण होणे अतिशय आवश्यक आहे. शहरी विरुद्ध ग्रामीण हा वाद प्रचलित आहेच. विकास, औद्योगिकरण, वीज इत्यादीसाठी जमीन पाहिजे असते. तसेच जंगलांनीदेखील जमिनीचा बराच

मोठा भाग व्यापलेला. तर दुसऱ्या बाजूला शासनाला जमीन काढून घेण्याचा अधिकार असतो त्यासाठी सरकारने कायदाही केला. तो कायदा चुकीच्या अर्थाने वापर करूनदेखील आदिवासींचा रोष सरकार घेत आहे हे थांबविणे आवश्यक आहे. ही परिस्थिती विचारात घेवूनच तेथे माओवादी, नक्षलवादी चळवळी मोठ्या प्रमाणात वाढल्या. गडचिरोली, भंडारा, नागपूर हा महाराष्ट्राचा भाग विचारात घ्यावा लागतो. एका बाजूला कायद्यासमोर सर्व समान हे तत्त्व सांगायचे आणि प्रत्यक्षात ते अंमलात न आणता त्याला पर्याय शोधला जातो. माओवादी मारला जातो तेव्हा मानव अधिकार जागृत होतो, मात्र एखादा पोलिस कर्मचारी माओवाद्यांकडून मारला जातो तेव्हाही मानव अधिकाराने दखल घेतली पाहिजे. म्हणजेच दोन्ही घटकांकडे पाहण्याचा कायद्याचा दृष्टीकोन समान असला पाहिजे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते प्रत्येकास राजकीय स्वातंत्र्याबरोबरच सामाजिक आणि आर्थिक स्वातंत्र्य मिळणे अत्यावश्यक आहे. प्रत्यक्षात असे किती टक्के होते याचेही मूल्यांकन व्हायला हवे. महाराष्ट्र सुमारे ४०० इतके नक्षलवादी आहेत असा अंदाज काही विचारवंतांनी व्यक्त केला आणि या ४०० नक्षलवाद्यांना पकडण्यासाठी सुमारे पंधरा हजार पोलिस कर्मचारी तैनात केलेले आहे हे उदाहरण पाहिले तर जोपर्यंत आदिवासींना मुख्य प्रवाहात आणले जात नाही तोपर्यंत तो घटक हिंसा सोडून देणार नाही. समांतर विकासाचा मार्ग स्वीकारल्यास ही दरी कमी होवू शकते.

नक्षलवादी चळवळींचा बौद्धिक घटक हा शहरी भागात असलेला दिसून येतो. हा घटक शहरातील कोणत्यातरी राजकीय पक्षांच्या सोबत राहून काम करतो. संघटनेसोबत काम करताना दिसतो. शहरात राहून तो ग्रामीण भागातील आदिवासी भागातील नक्षलवादी चळवळींना नियंत्रित करण्याचे काम करतो. म्हणजे माओवादाचा मूलाधार शहरी भाग आहे हे प्रा. साईबाबा यांना दिल्लीत पकडल्यानंतर आणखी एकदा निश्चित झाले आहे. हे नक्षल चांगले लोक आहेत. आदिवासींचे हित पाहतात. आदिवासींची मजुरी वाढण्यासाठी काम करतात. जंगल ठेकेदार आदिवासींना लुटतात. अशावेळी आदिवासींचे रक्षण करतात अशी स्थिती माओवादी निर्माण करतात. हे काही अंशी खरे वाटत असले तरी माओवादी चळवळीचा, नक्षल चळवळींचा उद्देश आणि हा उद्देश साध्य करण्यासाठीचा हिंसेचा मार्ग पूर्णतः अमान्य होण्यासारखा आहे. हिंसा या मार्गाचा वापर केल्याने लोकशाही विचारसरणीलाच तडा जातो. म्हणून माओवादी चळवळींना विरोध केला जातो. जनसामान्यांपर्यंत शासनाच्या अगोदर माओ हे तळागाळापर्यंत पोहचतात त्यामुळे त्यांना शासनापेक्षा नक्षली जवळचे वाटतात. कोठे काय घडले हे माओ नक्षली हेच सर्वप्रथम आदिवासींना खबर देतात. अशा अनेक कारणांमुळे नक्षलवादांबद्दल आदिवासींच्या मनात सहानुभूती निर्माण होते. धर्मराव बाबा अत्राम यांचे अपहरण नक्षलांनी केले होते. त्यावेळी मुख्यमंत्र्यांनी त्या बदल्यात पकडलेल्या नक्षलवाद्यांना सोडावे अशी अट तत्कालीन मुख्यमंत्री मा. शरदजी पवार यांच्यापुढे ठेवली होती. या उदाहरणावरून हेच समजते की नक्षलवाद मोडून काढण्यासाठी तिथल्या समाजाचे सहकार्य हवेच. असे म्हणले जाते की २००६ मध्ये लोकयात्रा नावाची २२ दिवसांची मुव्हमेंट सुरू झाली होती. भारतीय राज्यघटनेवर विश्वास व्यक्त करून नक्षल आणि पोलिस या दोन्हीही घटकांनी हिंसा थांबवणे आवश्यक आहे. काही अभ्यासकांच्या मते माओवादी चळवळीमध्ये सुद्धा जातीवाद दिसून येतो. अप्पर कास्ट आणि लोअर कास्ट असा फरक केला जातो. उदा. पक्षाच्या, संघटनेच्या वरिष्ठ पदावर तसेच सेंट्रल कमिटीमध्ये लोअर कास्टचे लोक नसतात. तसेच स्थानिक आदिवासींना महत्त्वाच्या पदावर नेमले जात नाही. बहुतेक महत्त्वाच्या पदावर तेलगू लोक आहेत. त्यांच्या वेगळ्या गोपनीय मिटिंग्स होतात हे माओवादाच्या अभ्यासकांचे मत आहे. रॉबीन जेफरी यांनी लिहिलेल्या निबंधात पुढे असेही म्हटले आहे की माओवाद ही विदेशी विचारधारा आहे. ती भारतीय नाही हे लक्षात घ्यावे. अरूंधती रॉय यांनीही आपल्या लेखात एक खंत व्यक्त केली की, माओवाद्यांच्या हिंसेबाबतच्या भूमिकेबरोबर त्यांची वैचारिक भूमिकाही समजून घेतली गेली पाहिजे. लोकशाही जर आपण स्वीकारतो आहे तर दोन्हीही बाजूने विचार करून नक्षलवादींचीही भूमिका समजून घेणे उचित ठरेल. अर्थात यावरून अरूंधती रॉय यांचेवर मोठी टीकाही झालेली दिसून येते. झारखंडमधील रेड्डी नावाच्या पत्रकाराला नक्षलवाद्यांनी ठार केले त्यावेळी नक्षलवाद्यांची भूमिका अशी होती की, त्यांनी आपल्या लिखाणात एकांगी लिखाण केलेले होते. नक्षलवाद्यांनी अशी अपेक्षा व्यक्त केलेली. पत्रकारांनी पोलिसांच्यासोबत येवू नये. पत्रकार हे शासन पुरस्कृत असू नये. सारांश रूपाने मांडणी करावयाची झाली तर नक्षलवादी/माओवाद्यांचेही मत शासनाने ऐकून घेतले पाहिजे.

सरकारलाही आपल्या धोरणांत परिस्थितीनुसार बदल करावा लागणार आहे. पोलिस अथवा प्रशासनाने एक माओवादी ठार केला तो माओवादी संपेलही परंतु माओवादी संपला तरी माओवाद संपणार नाही. सरकारने दुसरा माओवादी तयार होणार नाही यासाठी काही करणे आवश्यक आहे. विकासात्मक बाबींमध्ये आदिवासींचे सहभागित्व वाढविले पाहिजे. विकासाचा अजेंठा आदिवासींपर्यंत पोहोचविला जावा. तसेच सक्सेस स्टोरीज वाढविल्या पाहिजेत. आणि दुसऱ्या बाजूला माओवाद्यांनी शस्त्र खाली ठेवून हिंसा थांबवून चर्चेला तयार असले पाहिजे. कारण हिंसा करून आपला उद्देश कोणालाही सिद्ध करता येत नाही. विनाकारण समाजघटकांना मारणे गैर आहे. १९५० नंतर अंतरराष्ट्रीय पातळीवर निर्माण झालेले 'रशियन मॉडेल', 'चायना मॉडेल' अत्यंत पारखून घेणे आवश्यक आहे. कारण भारतीय समाजासंदर्भात इतर विचारसरणींबरोबरच मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवाद या सर्वच विचारसरणींचा प्रवास हा बुद्धवादातून अथवा आंबेडकर वादातूनच जायला हवा आणि तो जाईल ही अपेक्षा!

ऐतिहासिक दस्तऐवज आणि वस्तुस्थिती

महाराष्ट्राच्या राजकारणात दलितांचा उद्धार करणारे महामानव म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय. त्यांनी आपल्या आदिवासी, दलित, वंचित बांधवांना ताठ मानेने जगण्यासाठी व सबल करण्यासाठी विविध प्रकारे प्रयत्न केले आहेत. "शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा." हा संदेश देऊन त्यांनी समाजातील सर्व घटकांना आपले हक्क मिळविता येतात व सामाजिक समस्याही सोडविता येतात. दलित, आदिवासी, स्त्रिया, वंचित, माओवादी, नक्षलवादी, मार्क्सवादी इत्यादी सर्वजण आपापल्या समस्या चर्चेतून सोडवू शकतात. परंतु प्रश्न ज्या व्यवस्थेकडून सोडवून घ्यावयाचे आहेत ती व्यवस्था चर्चेसाठी पुढे येईल की, अन्याय, अत्याचार झालेला समाजगत चर्चेसाठी स्वतःहून पुढे येईल हा प्रश्न आहे.

माओ/नक्षलवादावर टीका करून तसेच बुद्धीप्रामाण्यवादी लेखन करून नवी विचारसरणी रूजविण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. काळानुरूप बरेच बदल समाजात घडून येतात. तसेच समस्यांचे स्वरूप देखील बदलत असते. त्यामुळे न थांबता सातत्याने संघर्ष करित राहणे हे जीवनाचे सूत्र बनते. या संघर्षातून समाजातील कुठलाही घटक सुटलेला नाही. नक्षलवादी, माओवादी समस्या सुटणारच नाही ही मानसिकता या घटकांबरोबरच शासनानेही बदलली पाहिजे. कारण भारतीय राज्यघटनेनुसार सर्व नागरिकांना सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय, न्याय, दर्जा आणि संधीची समानता देण्यात आली आहे. सर्व प्रकारच्या पिळवणूकीपासून संरक्षणाची जबाबदारी सरकार करेल ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी घटनेमध्ये विविध सुरक्षात्मक तरतुदीही करण्यात आल्या आहेत.

कोणत्याही योग्य अशा वैचारिक पार्श्वभूमीशिवाय चळवळ पुढे जाऊ शकत नाही. याबरोबरच चळवळीकडे आपल्या कार्याचा आकृतीबंधही असावा लागतो. भारतामध्ये सामाजिक चळवळींची संख्या अलीकडे वाढत वाढत चालली आहे. अर्थात ही सरकारच्या विरुद्ध अशी प्रतिक्रिया आहे असे काही वैचारिक घटक मांडतात. अशाच प्रकारे नक्षलवादी चळवळीविषयी ग्रामीण आणि शहरी भागात काही समज-गैरसमजही आहेत. या चळवळीला भूतकालीन समाज सामाजिक चळवळ मानतात. नंतर सशास्त्र चळवळ, त्यानंतर सरकार विरोधी प्रतिक्रिया देणारी चळवळ तर कधी नक्षलवादी चळवळीचे स्वरूप विकासविरोधी चळवळ तसेच ग्रामीण भागातील लोकांच्या समस्या सोडवण्याविषयीची चळवळ असे स्वरूप दिसून येते. नक्षलवादी चळवळ ही काही विचारवंतांच्या मते मुळात कम्युनिस्ट चळवळ आहे की, जी चळवळ आपले उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी शस्त्रास्त्रांचा देखील आधार घेते. अनेकवेळा साम्यवादी चळवळीच्या नावाखाली नक्षलवादी चळवळी काही राज्यांत कार्यरत दिसतात. एकोणिसाव्या आणि विसाव्या शतकापासून साम्राज्यवाद, भांडवलशाही बाजारपेठ, विकसनशील देशात ही चळवळ राजकारणावर परिणाम करते. पहिल्या आणि दुसऱ्या महायुद्धादरम्यान बहुतेक देश लोकशाहीवादी नव्हते. मानवी हक्कांचा प्रश्न त्याही वेळी निर्माण झालेला होता. नव स्वतंत्र देशांमध्ये नागरिकांना किमान आश्वासन देणारी लोकशाही, राजकीय विचारप्रणाली स्थिर होऊ लागली. नंतर शीतयुद्धाच्या काळात वैचारिक वर्चस्वाचाही प्रश्न तिसऱ्या महायुद्धासारखा वाटू लागला. जागतिक सत्तेमध्ये मार्क्सवादी या एकछत्री तत्त्वज्ञानाने क्रांतीला प्रेरणा दिली.

भारतातील नक्षलवादी चळवळीला एक विशिष्ट प्रकारचा आयाम देण्याचे काम चारू मुजुमदार यांनी १९६७ पासून सुरू केले. त्यानंतर खऱ्या अर्थाने या चळवळींना गुन्हेगारी पार्श्वभूमीची चळवळ म्हणून घोषित केले. ही चळवळ भारतात अनेक ठिकाणी पसरली. याचा अभ्यास करताना पारतंत्र्यातील भारतात ब्रिटिश सरकारला प्रतिकार करण्यासाठी क्रांतीच्या तत्त्वज्ञानाचा संबंध जोडण्यात आला. १९४२ च्या दरम्यान इतर देशातील कम्युनिस्ट अतिरेकी मार्गाचा वापर करत होते.

दुसऱ्या बाजूला भारतात अहिंसेचा मार्ग स्वीकारून महात्मा गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली भारतीय काँग्रेस नेतृत्व करत होते. स्वातंत्र्यानंतर अहिंसावादी विचारसरणीशी मतभेद असणाऱ्या व हिंसा आणि क्रांतीचा स्वीकार करणाऱ्या चळवळी थोडक्यात शोषणापासून मुक्त समाजाची स्थापना करत असताना भारतातील अनेक वंचित घटक आज अशांत अवस्थेत आहे. नक्षलवादी विचारसरणीनुसार कम्युनिस्टांनी अशा घटकांना मार्ग दाखविला पाहिजे तो मार्ग म्हणजे सशस्त्र संघर्ष होय. अशा सशस्त्र क्रांतीच्या विचारसरणीची आज समाजाला खरच गरज आहे काय? यावर सद्यःस्थितीत चिंतन होणे आवश्यक आहे. राजकीय व्यवस्थेने अनुकूल दृष्टीकोनातून व्यवस्थेचा आधार घेऊन योग्य वेळी योग्य निर्णय घेतला तर भारतीय संविधान आज एकमेव मुक्तीचा मार्ग ठरेल. यांत काही शंकाच नाही कारण भारत हा एक विशाल देश आहे. वंचित वर्ग अगोदरच परिस्थितीने पिचलेला आहे. तसेच तो विविध वर्गांत विभागलेला आहे असे म्हटले जाते की, सर्वांच्या राजकीय चेतना सर्व क्षेत्रात आणि सर्व वर्गांमध्ये समान पातळीवर असू शकत नाही. जन आंदोलने जेवढे कमी होतील तेवढी उठावाची शक्यता कमी असेल. चारू मुझुमदार यांच्या मते कम्युनिस्टांनी अशा परिस्थितीचा नेहमीच फायदा उठवलेला आहे. सत्ता मिळवण्याच्या नशेमध्ये भारतीय राज्यघटनेतील सामाजिक आधार व त्याचे महत्त्व समजून घेऊन भारताच्या वस्तुनिष्ठ परिस्थितीचे विश्लेषण होणे आवश्यक आहे. जन आंदोलनातून राजकारण्यांनी धडे घेतले तर नक्षलवादासारखी समस्या लोकशाही व्यवस्थेपुढे फिकी पडेल. अन्यथा चारू मुझुमदार यांचे विविध लेख “ऐतिहासिक आठ कागदपत्र” माओवादी अथवा नक्षलवादी चळवळीचे पुन्हा आधार बनतील हे लक्षात घेणे आजच्या काळात संयुक्तित्तक ठरेल.

संदर्भ

1. चौसाळकर अशोक, मार्क्सवाद—उत्तरमार्क्सवादी, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे २०१०.
2. आंबेडकर बाबासाहेब, बहिष्कृत भारतातील अग्रलेख, रत्नमित्र प्रकाशन, नागपूर १९८५.
- 3- Marx K. (1978) The Socialist Revolution, Progress Moscow.
- 4- Malecki E.S., A Marxian Interpretation of New Left, The western political Science Quarterly, Vol.30, March 1977.
५. गायकवाड संजय, मार्क्स आंबेडकर समन्वयी परिप्रेक्ष्यातून शिक्षण आणि रोजगार, शब्दसंग प्रकाशन, पुणे २०१९.
- 6- व्याख्यात्यांची भाषणे, FDP On Understanding Contemporary Maoism in India (12 days) 15-26 July 2020.
- 7- www.bhumkalorg.com
८. भूमकाल संघटना, नागपूर – युटयुब चॅनेल स्रोत.
९. Muzumdar] Charu. “Our Tasks in the present situation (28th January, 1965- First Document)” n.d. People’s March 16 Dec 2020<<https://ajadhind.wordpress.com/historic-documents-charu-muzumdar/>.
१०. Muzumdar Charu “Develop peasants” class struggle through class Analysis, Investigation and study Nov. op.sit.
- 11- “Marxism-Leninism “nd.<http://www.newworldencyclopedia.org.English.2016,Dec.16,2020>.

नक्षलवादी चळवळ, सत्यशोधन समिती आणि वास्तव डॉ. प्रशांत विघे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख भारतीय महाविद्यालय, अमरावती

प्रस्तावना

पश्चिम बंगालच्या एका लहानशा खेड्यात जन्माला आलेल्या या 'नक्षलवाद' चळवळीने देशातील ४० ते ४५ टक्के प्रदेशावर आपली दहशत प्रस्थापित करित विकासाची गती ही जंगलाकडून गावाकडे अन् गावाकडून शहर आणि आता महानगराकडे वळवली आहे. या चळवळीने देशातल्या नक्षलगस्त क्षेत्रात नक्षलवादी व कायदा सुव्यवस्था राखणाऱ्या सुरक्षा यंत्रणेत जेव्हा चकमकी होतात तेव्हा माओवादी विचारांची कास धरणाऱ्या संघटनांचे प्रतिनिधीत्व करणाऱ्या सत्यशोधन समित्या येतात. या सत्यशोधनाचा मु'य उद्देश असतो राज्यपुरस्कृत संविधानाधिष्ठीत शासकीय यंत्रणेच्याद्वारे मानवी मूलभूत हक्कांचे हनन कसे झाले याचे दिंडोरे पिटणे, प्रपोगंडा करणे. याच विचारांच्या अनुषंगाने नक्षल समर्पित सत्यशोधन समिती कशा प्रकारे कार्य करते. यांचे अध्ययन प्रस्तुत शोधनिबंधातून घेण्यात आले आहे.

नक्षलवादी चळवळ म्हणजे काय?

'नक्षलवादाची' निश्चित अशी व्या'या करता येत नसली तरी 'नक्षलवाद' ही चळवळ किंवा विचार देशातील राजकीय आणि सामाजिक परिघात प्रचलित झाला, त्यामागील उत्पत्तीचा हेतू म्हणजे प. बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील 'नक्षलबारी' या गावातून ही चळवळ जमीनदारांतर्फे होणाऱ्या शोषणाच्या विरोधात उभी झाली. ज्या गावातून ही चळवळ किंवा विरोध सुरू झाला. त्या गावाच्या नावानेच पुढे ही चळवळ नावारूपाला आली आणि त्याला 'नक्षलवाद' असे म्हटले जाऊ लागले. नक्षलवादाने पुढे चळवळीचे रूप धारण केले. नक्षलवादी चळवळीने माओवादी विचार घेऊन आपली व्यापकता पसरविली. माओवादाचा शक्ती, संघर्ष, हिंसाचार या तत्वांवर विश्वास होता. हाच हिंसाचाराचा आधार घेऊन नक्षलवादी चळवळ आपली वाटचाल करित आहे. आपल्या सोईनुसार नक्षलवाद्यांनी माओवाद स्वीकारून त्याला आपल्या अमानवी कृत्यांची आणि विचारांची जोड दिली. प्रस्थापितांच्या विरोधात लढून त्यांच्यात दहशत निर्माण करणे आणि होऊ घातलेल्या विकासात अडसर निर्माण करणे या तत्वांना आणि वर्तनाला पुढे 'नक्षलवादी चळवळ' असे नाव पडले.

नक्षलवादी चळवळीचा उदय :

प्रथमतः भारतामध्ये नक्षलवादी चळवळ १९६७ मध्ये प. बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील 'नक्षलबाडी' या गावात जन्माला आली. त्यामुळे नक्षलबाडी या गावाच्या नावावरच ही चळवळ ओळखली जाऊ लागली. पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्याच्या 'सिलिगुडी' विभागात आणि हिमालयाच्या पायथ्याशी नक्षलवादी २०७ चौ. कि. मी. चा प्रदेश आहे. या भागात एकूण ६० खेड्यांचा अंतर्भाव होतो. तेथील बव्हंशी वस्ती संथाळ, ओराओं, मुंडा आणि राजवंशी या आदिवासी जमातींची आहे. मे १९६७ मध्ये मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाच्या नक्षलवादी शाखेने मध्यवर्ती पक्षाचे आदेश डावलून येथे आदिवासींनी सशस्त्र उठाव केला. ही नक्षलवादी उठावाची सुरुवात होती. 'सशस्त्र क'तीने सत्ता संपादन' आणि 'माओ-त्से-तुंग हे आमचे प्रमुख' या त्यांच्या घोषणा आणि चिनी सरहद्दीची समीपता यामुळे नक्षलवादी उठावाकडे सर्व देशांचे लक्ष वेधले गेले. या उठावामागील विचारप्रणाली नक्षलवाद म्हणून ओळखली जाते. २ मार्च १९६७ रोजी प. बंगालमधील 'नक्षलबारी' गावात पोलीस आणि जनसमूह यांच्यात संघर्ष झाला. त्यामध्ये एक आदिवासी युवक मारल्या गेला, त्यामधून नक्षलवादी चळवळीची ठिणगी पडली. या नव्या क'तिकारी पक्षाचे केंद्र उत्तर बंगालमधील 'नक्षलबाडी' या गावात होते. त्यावरून पुढे या विद्रोही दहशती गटाला मग 'नक्षलवादी गट' असे संबोधण्यात येऊ लागले. 'नक्षलवाद' या नावाला तात्त्विक अर्थ नाही.

माओवादाची सुधारित आवृत्ती नक्षलवाद :

नक्षलवादी चळवळीमध्ये कार्यरत कार्यकर्ते त्यांच्या चळवळीला एक विचारसरणी मानतात. ही विचारसरणी मूलतः माओवादी विचारसरणीशी साधर्म्य ठेवणारी आहे. कार्ल मार्क्सचा विचार १९१७ मध्ये लेनिनने रशियात 'बोल्शेविक क्रांती' करून प्रत्यक्षात उतरविला. त्यानंतरच्या काळात चीनमध्ये १९४९ मध्ये माओत्सेतुंग यांनी 'मार्क्सचा हा सिद्धान्त' चीनमध्ये अनुसरून शेतमजुरांना संघटित केले आणि त्यातून आपल्या माओवादी विचारांची रुजवणूक करून त्याने चीनमध्ये क्रांतीच्या दुसऱ्या टप्प्यात 'सांस्कृतिक क्रांती' घडवून आणली. याच माओवादी, साम्यवादी विचारांची सुधारित आवृत्ती म्हणून भारतातील शेतकरी, शेतमजुरांच्या शोषणाच्या विरोधात बंड करणाऱ्या 'नक्षलवादी' या पश्चिम बंगालमधील लहानशा खेड्यात सुरू झालेली ही चळवळ 'नक्षलवाद' या नावाने संपूर्ण देशभरात फोफावली.

मूलभूत हक्क संरक्षणासाठी आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय पातळीवर अनेक अशासकीय संघटना (NGO) कार्यरत आहेत. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अॅमनेस्टी इंटरनॅशनल (AI) ही संघटना १९६१ मध्ये बि'टनमध्ये स्थापना झाली. या संघटनेचे जगातील १६५ देशांमध्ये ७.५ लाख सभासद असून ५०० कार्यकुशल कार्यकर्ते आहेत. १९९२ मध्ये चा अख जो अहवाल जो प्रसारित झाला तो भारतातील पोलिस कोठडीत १९८५-१९९१ च्या दरम्यान ज्या अमानुष यातना, बलात्कार व मृत्यू यांचे प्रकार झाले त्याच्याशी संबंधित आहे. अख च्या प्रमाणेच ह्यूमन राईटस् इंटरनेट (HRI-कॅनडा), ह्यूमन राईटस् वाच 'कमेटी न्यूयाक, (HRWC), कॉमनवेलथ ह्यूमन राईस इनेशिटिव्ह (CHRI) या संघटना आंतरराष्ट्रीय पातळीवर कार्यरत आहेत.

राष्ट्रीय पातळीवर इंडियन सिव्हिल लिबर्टी युनियन (ICLU) ही भारतातील पहिली नागरी हक्क संघटना आहे. या संघटनेची स्थापना १९३४ मध्ये झाली. पं.जवाहरलाल नेहरू यांच्या नेतृत्वात स्थापन झालेल्या या संघटनेचा उद्देश बि'टिश शासनाने भारतीय लोकांच्या मूलभूत हक्कांचे जे उघन केले त्याला विरोध करणे हा होता. स्वातंत्र्यानंतर भारत सरकार समोर देशाचे सार्वभौमत्व, विकास व ऐक्य टिकविण्याचे मोठे आव्हान होते. त्यासाठी पोलीस, नागरी सेवा यांची मदत घेण्यात आली. जात, धर्म, वांशिक भिन्नता यांच्या संदर्भात विविधता असलेल्या या देशात शासनयंत्रणेकडून बळाचा वापर करावा लागला. याच पार्श्वभूमीवर १९६० च्या नंतर नक्षलवादी चळवळी व १९७५-१९७७ च्या दरम्यानच्या आणिबाणीमुळे नागरी हक्क संघटनांमध्ये वाढ झाली. या संघटनांची वैचारिक बैठक लक्षात घेता दोन प्रवाह आढळतात. पहिल्या प्रवाहामध्ये अशा मानवी हक्क संघटना आहेत, ज्यांचा उदय नक्षलवादी चळवळीमुळे झाला आहे. तर दुसऱ्या प्रवाहामधील संघटनांचा उदय राष्ट्रीय आणिबाणीमुळे जयप्रकाश नारायण यांच्या नेतृत्वाखालील आंदोलनामुळे झाला आहे. पहिल्या प्रकारात असोसिएशन फॉर प्रोटेक्शन ऑफ डेमॉकॅटिक राईटस् (APDR), आंध्रप्रदेश सिव्हिल लिबर्टीज कमेटी (APCLC) इ. संघटना आहेत. पिपल्स युनियन फॉर सिव्हिल लिबर्टीज (PUCL) ही दुसऱ्या प्रवाहाची संघटना आहे. या संघटनेची स्थापना आणिबाणीच्या काळात झाली. आणिबाणीमुळे देशात नागरी व लोकशाही हक्कांची पायमी सरकारने सुरू केली. या हक्कांच्या पुनर्स्थापनेसाठी लोकशाही पद्धतीने घटनात्मक साधनांच्या साहाय्याने (PUCL) ने लढा दिला. ऑल इंडिया फेडरेशन ऑफ ऑर्गनायझेशन फॉर डेमॉकॅटिक राईटस् (AIFOFR) या संघटनेने नक्षलवादी चळवळीकडे एका वेगळ्या दृष्टीने पाहिले. त्यांच्या मते नक्षलवादाचा उदय सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीमुळे झाला. जोपर्यंत या स्थितीत बदल होत नाही तोपर्यंत नक्षलवादाच्या हिंसाचाराकडे एकांगीपणे पाहता येणार नाही. अल्पसं'यांक शासनकर्ते व शोषित बहुसं'यांक जनता यांच्यात सतत संघर्ष सुरू आहे. राज्य ही सत्ताधारी वर्गाची एजन्सी म्हणून काम करते. त्यामुळे राज्याद्वारे गरीब व शोषणाच्या योजना या अर्थहिन आहेत. या विचार प्रवाहाच्या संघटनांचा देशाच्या घटनेने बहाल केलेल्या मूलभूत हक्क व वैधानिक व्यवस्थेवर विश्वास नाही. त्या तुलनेत PUCL व इतर संघटनांचा संविधानिक संस्था व लोकशाही मूल्यांवर विश्वास आहे. त्यामुळे सर्व प्रकारचा हिंसाचार व लोकशाहीस अशक्त बनविणाऱ्या सर्व कृत्यांना ते विरोध करतात. मानवी मूलभूत हक्कांच्या पायमीसाठी दहशतवादी गट सारखेच जबाबदार आहेत असे PUCL चे नेतृत्व मानते. या संघटनांनी पोलीस व नागरिकांच्या विरोधात, सार्वजनिक व खाजगी संपत्तीची जी हानी चालविली आहे त्याला ते विरोध करतात. नक्षलवादाचा सामना करण्यासाठी खोटेच चकमकी

घडवून आणणाऱ्या पोलीसी कृत्यांनाही त्यांचा विरोध आहे. भारतातल्या नागरी हक्क संघटनांच्यामधील ही वैचारिक भिन्नता 'राज्यांच्या हिंसाचार' विरुद्ध 'राज्य सैनिकी हिंसाचारास विरोध करणाऱ्या गटाचा हिंसाचार' अशा दोन संवेदनशिल विचारसरणीस जन्म देत आहेत. यातून काही मूलभूत प्रश्न निर्माण होतात. प्रथम असे की 'राज्य हिंसाचार' व 'राज्य सैनिकी हिंसाचारास विरोध करणाऱ्या गटांचा हिंसाचार' यांच्याकडे सारखेपणाने पाहता येईल काय. मानवी हक्क संघटना राज्य विरोधी हिंसाचारी गटाच्या कृतीचा विरोध करतील काय? किंवा राज्यविरोधी हिंसाचारी गटाच्या हिंसाचारास हे गट विरोध करणार आहेत काय? हा प्रश्न पूर्णपणे केवळ राज्याने देशाच्या कायद्याच्या साह्याने हाताळावा म्हणून सोडून देता येईल काय? या अशा पार्श्वभूमीवर आपण नक्षलवाद्यांच्या कारवाईचा सत्यशोधन समितीच्या दृष्टीने विचार करणार आहोत.

सत्यशोधन म्हणजे सत्याचा शोध घेणे असे म्हणतात. सत्यशोधन जर करायचे असेल तर ज्या ठिकाणी अभ्यास समिती जाते त्या भागातील प्रशासकीय अधिकारी, गावकरी, पोलीस कर्मचारी सर्वांच्या मुलाखती घेवून, स्वतः घटनेचे निरीक्षण करून आपल्या सद्सद्विवेक बुद्धीने वास्तवतेच्या आधारावर अहवाल तयार केला जातो. अशा स्वरूपाचे अध्ययन करणारी समिती म्हणजे 'सत्यशोधन समिती' होय. परंतु माओवादी विचारी सत्यशोधन समिती ही एकांगी पद्धतीने आपला अहवाल एक दिवसात तयार करून तो अहवाल पत्रकार परिषदेत जाहीर करते. वास्तवात सत्यशोधनात दोन्ही बाजूची भूमिका समजून घेणे गरजेचे असते.

महाराष्ट्रामध्ये विदर्भातील चंद्रपूर, गडचिरोली, भंडारा व गोंदिया हे जिल्हे नक्षलवादाने प्रभावित असलेले जिल्हे आहेत. १९८० मध्ये पिपल्स वॉर ग्रुपने (PWG) ने आपला प्रभाव दंडकारण्य झोनमध्ये वाढविण्यास सुरुवात केली. मध्य भारतातील महाराष्ट्र, आंध्रप्रदेश, पं.बंगाल, छत्तीसगढ, कर्नाटक व ओरिसा या राज्यांच्या सिमा ज्या भागात एकमेकास मिळतात त्या भागास दंडकारण्य असे नक्षलवादी म्हणतात. दंडकारण्याचा हा प्रदेश प्रत्येक राज्याच्या राजधानीपासून ५६० कि.मी. पेक्षा जास्त दूर अंतरावर आहे. हा प्रदेश अतिशय दुर्गम व अविकसित आहे. दहा हजार चौरस कि.मी. हा अबुझमाडचा परिसर दंडकारण्याचा केंद्रबिंदू आहे. दंडकारण्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे नक्षलवाद्यांना 'दंडकारण्यातील एखाद्या ठिकाणी प्रशासन व शासन यंत्रणा यांच्यावर ह' केला की, त्यांना या घनदाट जंगलाचा आश्रय घेता येतो किंवा सिमेवरच्या दुसऱ्या राज्यात पळून जाता येते. सन २००४ मध्ये भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) यांच्या नेतृत्वाखाली देशातल्या सर्व नक्षलवादी संघटना एकत्र आल्या. त्यांनी आपल्या धोरणात बदल करून कार्यपद्धतीमध्ये सुद्धा परिवर्तन केले. ग'मीण भागासोबतच आपले प्रभावक्षेत्र शहराकडे वळविले. 'शहरी काम के बारे में' या पुस्तकामध्ये नक्षलींच्या सर्वोच्च पॉलीट ब्युरोने यास मान्यता दिली आहे. शहरात वावरणाऱ्या नक्षली समर्थकांनी असंतोष पेटविण्यासाठी एखादी संघटना काढण्यापेक्षा प्रस्थापित असलेल्या इतर संघटनांमध्ये सहभागी व्हायचे, त्यामध्ये भडक भाषणे करायची. त्यामध्ये हिंसाचार कसा घडून आणता येईल यासाठी प्रयत्न करायचे. हिंसाचार झाला तर बाजुला व्हायचे. अशी रणनीती शहरी नक्षलसमर्थकांची आहे. शहरी भागात ए-१ ते ए-७ नावाने नक्षली समर्थक संघटना कार्य करतात.

वरील बदलास अनुसरूनच नक्षलवादी कारवाया सुरू आहेत. नक्षलप्रभावीत क्षेत्रात पोलिसांकडून नागरिकांची नक्षलवादाचा खबरे म्हणून अटक किंवा संशयित म्हणून धरपकड तर दुसरीकडे पोलिसांचे खबरे म्हणून गावातील लोकांमध्ये आपली दहशत निर्माण करण्यासाठी नक्षलवाद्यांकडून सतत हत्या घडत असतात. यावेळी लोकांची जिवित व संपत्तीची हानी फार मोठ्य प्रमाणावर होते. नक्षलवाद्यांकडून पोलीस, कायदा व सुव्यवस्थेशी संबंधित असणाऱ्या यंत्रणांवर हे होतात. शक्तीशाली भुसुरूंगाच्या साह्याने पोलीसांची वाहने नष्ट करणे, रस्त्यांवर खंदक किंवा झाडे तोडून रस्ते बंद करणे हे सतत सुरू असते. अशावेळी नक्षलवादी व पोलीस यांच्यात सतत चकमकी घडत असतात. नक्षलप्रभावीत क्षेत्रात संपूर्ण जनजीवनावर भितीचे सावट निर्माण होते. त्यामुळे मूलभूत हक्कांची अक्षरशः पायमी होते. तेव्हा या हल्ल्यांमुळे झालेल्या मानवी मूलभूत हक्कांची कशी विटंबना झाली याचा शोध घेण्यासाठी किंवा चौकशीसाठी नक्षलसमर्पित सत्यशोधन समित्या (Fact findng Committee) येतात. या संशोधन समित्यांचे सदस्य मानवाधिकाराशी संबंधित संघटनांचे सभासद असतात. ज्यांचा संबंध डाव्या विचारी गटाशी (LWE) असतो. पण

असे लक्षात आले आहे की या सत्यशोधन समित्यांनी जे अहवाल प्रकाशित केले त्यामध्ये सत्यशोधन समित्या कायदा व सुव्यवस्था राखणाऱ्या यंत्रणेवरच आरोप करतात. मग प्रश्न निर्माण होतो, तो हा की सत्यशोधन समितीकडून खरे सत्यशोधन होते काय? आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात जिथे मानवी हक्कांना प्राधान्यक'म आहे; तिथे नक्षलवाद्यांचा शासनासोबतच्या चकमकीचा प्रश्न असो किंवा सुरक्षा रक्षकांनी केवळ संशयाच्या आधारावर केलेल्या कृती असोत, या सर्व कृत्यांमध्ये मानवी हक्कांची पायमी होते काय याची तपासणी सत्यशोधन समित्यांमाफत होते. सर्वच प्रसार माध्यमांवर त्याची चर्चा होते. त्यांचे अहवाल मिडीयावर व्हायरल होतात. त्यासाठी माओवाद्यांनी पुढाकार घेतला आहे. या आधारावर सत्यशोधन समित्यांची वास्तवता आपण पाहणार आहोत.

गडचिरोली जिल्ह्यातील भामरागड तालुक्यात बोरिया जंगलात कसनापूर गावाजवळ नक्षलवादी एकत्र जमल्याची माहिती पोलिसांना प्राप्त झाली. ज्या ठिकाणी ते एकत्र आले होते ते स्थळ महाराष्ट्र छत्तीसगढ सिमेवर होते. इंद्रावती नदी या दोन राज्यांच्या मधून वाहते. या नदीनेच या राज्यांची सिमा निश्चित झाली आहे. नक्षलवादी महाराष्ट्राकडच्या भागात इंद्रावतीच्या काठावर असलेल्या पठारावर होते. पोलिसांना (C-60) त्यांची माहिती मिळाली. C-60 ची स्थापना महाराष्ट्र शासनाने १९९२ मध्ये नक्षलवाद्यांच्या विरोधात लढण्यासाठी केली. त्यापूर्वी आंध्र प्रदेश शासनाने कोब'ग बटालियन्स स्थापन केली होती. C-60 च्या एका तुकडीत प्रशिक्षित २१ कमांडोस असतात. या दलाचे वैशिष्ट्य म्हणजे यात स्थानिक लोकांची भरती केली जाते. कारण त्यांना या भागातील स्थानिक भौगोलिक परिस्थिती, संस्कृती व भाषा अवगत असते. या C-60 च्या कमांडोज्च्या तुकडीने २२ जानेवारी २०१८ च्या रात्रीच इंद्रावती नदी पार करून छत्तीसगढ मध्ये प्रवेश केला. परत रात्रीच इंद्रावती पार करून ते नक्षलवादी जिथे होते त्या ठिकाणच्या पर्वतावर रात्रभर पाळत ठेवत होते. या पथकातील जवान पर्वतावर दाट झाडीत उंचावर असल्याने खाली पठारावर असणाऱ्या नक्षलवाद्यांच्या हालचालींवर त्यांचे बारीक लक्ष होते. २३ जानेवारी २०१८ रोजी पहाटे प्रत्यक्ष चकमकीस सुरुवात झाली. C-60 च्या जवानांनी नक्षलवाद्यांवर गोळीबार सुरू केला त्यास प्रत्युत्तरादाखल नक्षलवाद्यांनी पण गोळीबार सुरू केला पोलीस उंचावर व नक्षलवादी खाली असल्यामुळे नक्षलवाद्यांचे नुकसान झाले. यावेळी C-60 च्या जवानांनी एपिजल वेपन्स (एक प्रकारचे बंदुकीसारखे शस्त्र) वापरले. (एपिजलचे वैशिष्ट्य म्हणते ते १५० मिटरचा परिघ समाविष्ट करते. त्यातून अतिवेगाने छरे फेकले जातात. शत्रूने आपला जीव वाचविण्याचा पाण्याचा आश्रय घेतला असेल आणि त्या पाण्यात छरे मारल्यास त्याचा २ सेकंदात स्फोट होतो.) या हल्ल्यात ४० नक्षलवादी मारल्या गेले. या ४० मध्ये दोन व्यक्ती मु'य होत्या. एक्कावन वर्षाचा श्रीनू उफ श्रीकांत उफ विजेंद्र उफ नरसिम'ग रामलू रावथू (तो या नावाने वेगवेगळ्या ठिकाणी वावरत होता. कधी श्रीनू तर कधी श्रीकांत तर कधी विजेंद्र अशा प्रकारे प्रत्येक वेळी वेगळे नाव धारण करणे हा नक्षलवाद्यांच्या डावपेचाचा भाग आहे.) त्यांच्यावर ८२ गंभीर गुन्ह्यांची नोंद होती. तो नक्षलवाद्यांच्या सेट्रल कमांडर होता. दुसरा होता ३६ वर्षाचा साईनाथ मडावी, इयत्ता ७ वी पास साईनाथ मंडावीच्या नावावर ७५ गंभीर गुन्ह्यांची नोंद आहे. तो एरिया कमांडर होता. त्याने येरमनार येथील रमेश रामटेके याला रात्रीच्या वेळी घराबाहेर नेले. तोंडात बंदूक टाकून मारले होते. या दोघांच्या सोबत जे इतर मरण पावले ते केव्हातरी नक्षली कारवायांमध्ये सहभागीच होते, असा पोलीसांचा अहवाल दर्शविते. कोणाच्या नजरेस न येणारे असे हे ठिकाण होते. या ठिकाणासंदर्भातील माहिती एका आत्मसमर्पित नक्षलवाद्याने पोलिसांना दिली. २००४ नंतर नक्षलवादी जसे तंत्रात व कौशल्यात बदलले आहेत तसा नक्षलीबद्दल स्थानिक जनतेतील विश्वास कमी झाला आहे. पूर्वी लोक मदतीसाठी, अडी-अडचण असेल तर नक्षलवाद्यांकडे जायचे. त्यांना पोलिसांच्या हालचालीची माहिती द्यायचे. पण नक्षलवाद्यांनी जेव्हा लोकांना त्रास द्यायला सुरुवात केली. निरपराध आदिवासींच्या पोलिसांचा खबऱ्या म्हणून हत्या सुरू केल्या तेव्हा स्थानिक जनमत नक्षलवाद्यांच्या विरोधात जाऊ लागले. दहशतीमुळे लोक प्रत्यक्षात त्यांच्या विरोधात नाहीत पण अप्रत्यक्षपणे जेव्हा संधी मिळते तेव्हा ते पोलिसांना मदत करतात. अलिकडच्या काळातील हा आशेचा किरण आहे. त्याच आधाराने C-60 तिथे पोहचू शकली.

या बुरिया जंगलाच्या चकमकीनंतर ४२ सदस्य असलेली 'एक सत्यशोधन समिती' या भागात आली. या समितीत ऑल इंडिया फेडरेशन ऑफ ऑर्गनायझेशन फॉर डेमॉकॅटिक राईट्स (AIFOFR), इंडियन असोसिएशन ऑफ पिपल्स लॉयर्स (IAPL), वुमन अगेंस्ट स्टेट रिप्रेशन अॅण्ड सेक्यूलर व्हायलन्स (WSS) यांचे आणि माओवादी सदस्य होते. या सत्यशोधन समितीने दोन दिवस बोरिया, कसनसौर व नायजेर या भागास भेटी दिल्या. ज्या ठिकाणी प्रत्यक्ष चकमकी झाली त्या परिसरातही हे लोक गेले. त्यानंतर त्यांनी आपला अहवाल प्रसार माध्यमांसमोर व पोलिसांसमोर ठेवला. या अहवालाचे शिर्षक "Massacre Masked as an Encounter : The new state policy for development in Gadchiroli" असे आहे. या अहवालात C-60 व नक्षलवादी यांच्यात जी चकमक झाली ती शुद्ध धुळफेक आहे. C-60 ने पद्धतशीरपणे घडवून आणलेले हे हत्याकांड आहे असे सत्यशोधन समितीने म्हटले आहे. त्यासाठी अहवालात "Fake" "Cold blooded mass murders" असा शब्द वापरण्यात आला आहे. अहेरी दलम कमांडर व विभागीय सदस्य नंदू व त्याच्या इतर पाच साथीदारांना मृत्यूपूर्वी C-60 च्या जवानांनी अनन्वीत पद्धतीने छळले होते असे अहवालात म्हटले आहे. बोरीया घटनेचा सत्य शोधन समितीचा हा अहवाल पोलीसांनी नाकारला आहे.

बोरिया प्रकरणाची चौकशी करण्यासाठी ह्यूमन राईट फोरम (HRF) ने आणखी एक चौकशी समिती नेमली. या समितीने ज्या ४० लोकांना C-60 जवानांनी मारले त्यांच्यावर मनुष्यवधाचा गुन्हा दाखल करावा असे म्हटले आहे. मेलेल्या ४० लोकांमध्ये २२ माओवादी व इतर सामान्य माणसे होती. त्यात १८ स्त्रीया होत्या. एटापी या गावातील ५ लोक होते. ही घटना म्हणजे एकतर्फी केलेला गोळीबार होता. असा गोळीबार बेकायदेशिर आहे. राज्यास माओवाद्यांना नष्ट करावयाचे असल्यास ते घटनात्मक चौकटीत करावे लागेल असे ही सत्यशोधन समिती म्हणते. सोबतच गडचिरोली जिल्ह्यामध्ये भूमकाल ही संघटना प्रो-पोलीस असल्याचे सत्यशोधन समितीने आपल्या अहवालात म्हटले आहे.

सामाजिक क्षेत्रामध्ये निरपेक्षपणे हिंसाचारावर बोलणारी संघटना म्हणून भूमकाल ची ओळख आहे. मग तो पोलीसांचा असो की नक्षलवाद्यांचा! भूमकाल या संघटनेने अत्यंत ज्वलंत असणाऱ्या नक्षलप्रभावीत भामरागडमधील जुव्ही नाल्यावर पूल बांधून २० गावांचा पावसाळ्याच्या दिवसात आदानप्रदान करण्याचा महत्त्वाचा प्रश्न सोडविला त्याचप्रमाणे येरमणार नाल्यावर लोकसहभागातून भीमसेतू पूल बांधून महत्त्वाचे काम केले आहे. अशा सामाजिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संघटनांना नक्षलसमर्पित संघटना प्रो-पोलीस संघटना म्हणून जाहीर करण्याचा उपद्व्याप करतात. वास्तवात समाज हितासाठी काम करणारी संघटना अशी ओळख भूमकाल संघटना निर्माण करित आहे.

छत्तीसगढ या राज्यात २६ व २७ मार्च २०१७ मध्ये वकील लोक सदस्य असलेल्या सत्यशोधन समितीने दौरा केला. या समितीत महाराष्ट्र, छत्तीसगढ, तेलंगणा, चंदिगढ या राज्यातील वकिल होते. यात सुरेन्द्र गडलिंग, महारुख आडेनवाला, मोनिका सखरानी व एम.व्यंकय्या यांचा समावेश होता. त्यांनी छत्तीसगढमधील वकील व मानवी हक्क कार्यकर्त्यांच्या मुलाखती घेतल्या. समितीने वकील व कार्यकर्त्यांवर शासनाद्वारे हॉ, किडनॅप, धमक्या, बलात्कार कसे होतात हे तपासले. २७ जानेवारी २०१७ रोजी बेला भटिया या मानवी हक्क कार्यकर्त्यांवर हॉ करण्यात आला. पोलीसांनी तीला तीचे घर सोडून जाण्यास सांगितले अन्यथा: घर जाळण्याची धमकी दिली. असे या सत्यशोधन समितीने अहवाल प्रसिद्ध केले. जगदालपूर येथील अॅडव्होकेट सत्येंद्रकुमार दुबे यांना 'नक्सल अॅडव्होकेट' असे संबोधून त्यांना पोलीसांनी अटक केली. कारण १९९८ मध्ये अंबिकापूर पोलीस ठाण्यावर गावकऱ्यांनी केलेल्या हल्ल्यात आरोपी झालेल्या गावकऱ्यांचे त्यांनी वकीलपत्र घेतले. अजूनही त्यांची केस बिलासपूर न्यायालयात आहे. अशा सर्व केस स्टडिज सत्यशोधन समितीने मांडून छत्तीसगढ राज्यशासन व पोलीस नक्षलवाद्यांच्या विरोधात असलेल्या सामाजिक एकता मंच व महिला एकता मंच या संघटनांना प्रोत्साहित करित असल्याचे म्हटले आहे. या समितीच्या निष्कर्षामध्ये मानवी हक्क उघटनात पोलीस व राज्य शासन यांची महत्त्वाची भूमिका आहे किंबहुना तेच मानवी हक्क उघटनात असे म्हटले आहे.

मानवी हक्कांच्या संघटनांमधील दुसऱ्या विचारप्रवाहाने प्रभावित असलेल्या सत्यशोधन समित्यांच्या संदर्भात सांगितले पाहिजे. ज्यांचा विश्वास भारतीय संविधान व घटनात्मक लोकशाही मार्गावर आहे. पश्चिम बंगालमधील नंदिगाम जिल्ह्यात २००७ च्या प्रारंभी केमिकल हब निर्माण करण्यासाठी नंदिगाम व परिसरातील जागा CPI (M) प्रणित राज्य शासनाने निश्चित केली. तशी अधिसूचना काढण्यात आली आणि जमिनी ताब्यात घेण्यासाठी प्रशासन सज्ज झाले. प्रस्तावित हब्जमुळे परिसरातील नद्या व परिसंस्था प्रदुषित होतील म्हणून लोकांनी आंदोलन सुरु केले. लोक भूमि उच्छेद परिद्रोह कमेटी (BUPC) च्या नेतृत्वाखाली एकत्र आले. यावेळी CPI (M) चे कार्यकर्ते व BUPC चे कार्यकर्ते यांच्यात झगडे झालेत. BUPC च्या शांतता रॅलीवर CPI (M) च्या कार्यकर्त्यांनी हे केले. या पार्श्वभूमीवर कलकत्ता येथील इन्डिपेन्डन्ट सिटिझन टिमने (ICT) नोव्हेंबर २००७ मध्ये नंदिगाम परिसरात भेट दिली. या सत्यशोधक समितीत ११ स्त्रिया होत्या. त्यात शिक्षिका, सामाजिक कार्यकर्त्या, संशोधक व विद्यार्थी यांचा समावेश होता. या समितीने बि'जमोहन तिवारी शिक्षा निकेतन येथील पुनर्वसन छावणीस भेट दिली. समितीने आपली निरीक्षणे नोंदविली आहेत. नंदिगाम परिसरातील लोक भयगस्त, हतबल, निराशागस्त आहेत. BUPC कार्यकर्त्यांनी जेव्हा शांतता रॅली काढली त्यावेळी झालेल्या हिंसाचारात राज्य पोलीस दल बघ्याची भूमिका घेत होते. राज्यशासनाचा हिंसाचारास पाठिंबा होता. गोकुळनगर, कालीचरणपूर, सिमलकूंडा, सातेनगाबरी व अधिकारीपारा या नंदीगाम परिसरातील गावांमधील २० ते २५ हजार लोकांनी गावे सोडली आहेत. ३००० ते ३५०० लोक कॅम्पमध्ये आहेत. सातेनगरीतील गावातील एका महिलेवर ६-७ पुरुषांनी पाशवी बलात्कार केला. त्यामुळे त्या महिलेला दवाखान्यात दाखल करावे लागले. या गावांमध्ये CPI (M) कार्यकर्ते आले त्यांनी हिंसाचार केला आणि जातांना स्त्रियांना म्हणाले, "आम्ही परत रात्री येऊ. आमची वाट बघा, दार उघडी ठेवा, तुमच्या पुरुषांना घराबाहेर जायला सांगा. आम्ही रात्री येतोच." अशी परिस्थिती असतांना त्या स्त्रीया त्यांच्या घरी जायला तयार नाहीत. अनेक स्त्रीयांवर माओवादी कार्यकर्त्यांनी पाशवी बलात्कार केला. कॅम्पमधील अधिकारी मात्र त्यासंदर्भात काहीच बोलले नाहीत असे समिती म्हणते. ही सर्व तथ्य गोळा केल्यावर समितीने आपल्या शिफारशी केल्या आहेत. प्रशासनव्यवस्थेत तटस्थ/निरपेक्ष दृष्टीने विकसित करावा, या भागात CPI (M) कार्यकर्त्यांना जाऊ देऊ नये. या भागातील सर्व नोंदणीकृत गुंडांना तात्काळ प्रशासनाने ताब्यात घ्यावे. लोकांकडील शस्त्रे काढून घ्यावीत, सर्वच राजकीय पक्षांनी अधिक जबाबदारीने वागावे. अशा शिफारशी व सूचना सत्यशोधन समितीने केल्या आहेत.

या सत्यशोधन समितीच्या शिफारशी व माओवादी विचारधारेने प्रेरित संघटनांच्या प्रतिनिधीत्व असलेल्या सत्यशोधन समितीच्या शिफारशी यात गुणात्मक फरक आहे. यात केवळ राज्य पोलीस किंवा प्रशासकीय यंत्रणेवर ठपका ठेवला नाही तर सर्वपक्षीय सहमतीने हा प्रश्न सोडविण्याची भूमिका घेतली आहे. पं.बंगाल असे राज्य आहे जिथे CPI (M) कॅंडर फार मजबूत आहे. जिथे राज्यशासनावर त्यांचे वर्चस्व असल्यास हिंसाचार किती भयंकर असेल याची कल्पना करवत नाही.

निष्कर्ष :

पश्चिम बंगालच्या एका लहानशा खेड्यात जन्माला आलेल्या या 'नक्षलवाद' चळवळीने देशातील ४० ते ४५ टक्के प्रदेशावर आपली दहशत प्रस्थापित केली. राज्यपुरस्कृत संविधानाधिष्ठीत शासकीय यंत्रणेच्याद्वारे मानवी मूलभूत हक्कांचे हनन कसे झाले याचे दिंडोरे पिटणे, प्रपोगंडा करणे. नक्षलवाद्यांच्या संदर्भात सत्यशोधन समित्यांची भूमिका तपासण्यासाठी काही उदाहरणे देण्यात आली आहे. नक्षलवाद्यांच्या संदर्भात सत्यशोधन समित्यांची भूमिका तपासण्यासाठी काही उदाहरणे देण्यात आली आहेत. या सत्यशोधन समित्यांमध्ये ज्या मानवी हक्क संघटनांचे प्रतिनिधीत्व असते त्यांचे प्रतिबिंब त्याच्या या प्रश्नाकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात परिवर्तित होते असं दिसते. इथे पं.बंगाल व इतर राज्यातील सत्यशोधन समित्यांचा परामर्श घेतला आहे त्यावरून हे अधिक स्पष्ट होते. सत्यशोधन समित्या जेव्हा माओवादी नक्षलवाद्यांसंदर्भात चकमकी झाल्या. तेव्हाच छत्तीसगढ मधील दंतेवाडा येथे सी.आर.पी.एफ.चे ७६ जवान मारल्या गेले, ओरिसामध्ये मलखानगिरी येथील घटना, सप्टेंबर २०१८ मध्ये एक माजी व एक आजी आमदार मारल्या गेले. जेव्हा भुसुरुंगात पोलीस मारले जातात, विकास कामांना अवरोध निर्माण केला जातो, विकास कामांसाठी आणलेले ट्रक,

रोलर पेटवले जातात; रस्त्यांवर अडथळे टाकले जातात; एखाद्या व्यक्तीची भरदिवसा हत्या केली जाते तेव्हा सत्यशोधन समिती का येत नाहीत असा प्रश्न निर्माण होतो. त्याचप्रमाणे शेतजमिनीचे फेरवाटप, उच्चशिक्षणाच्या सोयी, वनहक्क किंवा पेसा कायदा अंमलबजावणी यासारख्या प्रश्नांसाठी सत्यशोधन समिती का येत नाही, असा प्रश्न श्री.व्ही.एन.मडावी यांनी विचारला होता. या प्रश्नाचे उत्तर या सत्यशोधन समित्या ज्या मानवी हक्क संघटनांशी संबंधित असतात त्यांच्याशी आहे. सन २००४ नंतर देशभरात या मानवी हक्क समित्या माओवादाने प्रेरित झाल्या आहेत. शहरात बसून प्राध्यापक, वकील, तज्ज्ञ मंडळी असा विद्याविभूषित वर्ग त्यांना आधार पुरवित आहे. अलिकडेच महाराष्ट्र सरकारने शहरी नक्षलीच्या नावावर अशा लोकांना अटक केली आहे. त्यांच्यातील काही जण बोरीया सत्यशोधन समितीच्या सदस्याची व्यवस्था करण्यासाठी, गडचिरोली येथील पत्रकार परिषदेत सहभागी झाले होते. तेव्हा सत्यशोधन समित्या एकांगी विचार करत असतील तर समाजाला त्या कोठे घेऊन जाणार आहेत असा प्रश्न पडल्याशिवाय राहत नाही.

Reference :

1. विघ्ने प्रशांत, नक्षलवादी चळवळीचा उदय आणि विकास ; साहित्य प्रसार केंद्र नागपूर, २०१७ए पृ. २९-३२
2. कुबेर, गिरीश(संपादक); चंद्रपूर जिल्हा प्रतिनिधी, देवेन्द्र गावंडे, नक्षलीने स्फोटके पळविली, दै.लोकसत्ता, मुद्रण व प्रकाशक, दि.इंडियन एक्सप्रेस लि.यांच्यासाठी व्ही.आर.जी. एन्फास्ट्रकचर्स प्लॉट नं. यु.१५९, नागपूर, दि.२० जुलै २०१०
3. कर्निक, हेमंत; कोंडी आदिवासीची आणि नक्षलवादाची, मनोमिलन प्रकाशन, पुणे, ७ जुलै २०१२, पृ.२१७
4. मनोहर विलास, नक्षलवाद्याचा जन्म, विद्या प्रकाशन, पुणे, १९९२, पृ.१५
5. कुबेर, गिरीश(संपादक); देवेन्द्र गावंडे, नक्षलवाद्यांना मॅनेज करावेच लागते, दै.लोकसत्ता, मुद्रण व प्रकाशक, दि.इंडियन एक्सप्रेस लि.यांच्यासाठी, नागपूर, १३ ऑगस्ट २०१८, पृ. क.४
6. नक्षलविरोधी अभियान केंद्र, महाराष्ट्र नागपूर, जुलै २०११ Law Dictionary: Fact-Finder. Accessed 17 November 2008.
7. General Information on Fact-Finding Archived 4 August 2017 at the Wayback Machine. Colorado University. Accessed 17 November 2008.
8. Ramcharan, B. G. (1983). International Law and Fact-finding in the Field of Human Rights. Martinus Nijhoff Publishers. pp. VII. ISBN 978-90-247-3042-1.
9. United Nations. Declaration on Fact-finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security. 9 December 1991. Accessed 17 November 2008.
10. Lyal S. Sunga, "How Can UN Human Rights Special Procedures Sharpen ICC Fact-Finding ?" 15 (2) The International Journal of Human Rights (2011) 187-204.
11. Schultz, Norman. Fact-Finding. Accessed 17 November 2008
12. "Resolution 46/59 Declaration of fact-finding missions". New York: UN. 9 December 1991. Fact-finding should be comprehensive, objective, impartial and timely.
13. .Fact-finding panel terms Gadchiroli encounters fake, Published: 13th May 2018
14. Indian Journal of medical ethics : Journal of the Fourm For Medical ethics Society Science 1993 & online ISSN : 0975-5691 Print ISSN : 0974-8466

हिंसक लढावू यंत्रणा म्हणजे नक्षलवाद

डॉ.दीपक कृ.राऊत

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख सरस्वती कला महाविद्यालय दहीहंडा,जिल्हा : अकोला

प्रस्तावना :

२१ व्या शतकात भारतातील नक्षलवादी चळवळ जगातील चौथ्या क्रमांकाची दहशत आणि आतंक फैलाविणारी संघटना असल्याचे २०१८ च्या अमेरिकन परराष्ट्र मंत्रालयाच्या अहवालात स्पष्ट केले. यापुर्वी सुद्धा भारताचे माजी प्रधानमंत्री मनमोहन सिंह यांनी २००६ मध्ये देशातील अंतर्गत सुरक्षेला सर्वात जास्त धोका नक्षलवादी चळवळीचा असल्याचे म्हटले आहे. नक्षलवादी चळवळ भारतातील एकूण २८ घटकराज्यांपैकी १८-२० घटक राज्ये नक्षलवादाने प्रभावित झाल्याने देशात सर्वात भीषण, तीव्र आणि संवेदनशील प्रश्न झाला आहे. खऱ्या अर्थाने मागील ३०-३५ वर्षात ही चळवळ देशभरातील सामाजिक आणि राजकीय व्यवस्थेला प्रभावित करणारी ठरली आहे, संपूर्ण लोकशाही व्यवस्थेची पाळे मुळे खिळखिळी करणारी ठरली आहे. पश्चिम बंगालच्या एका लहानशा खेड्यात जन्माला आलेल्या या चळवळीने देशातील ४० ते ४५ टक्के प्रदेशावर आपली दहशत प्रस्थापित करित विकासाची गती ही जंगलाकडून गावाकडे अन् गावाकडून शहर आणि आता महानगराकडे वळवली आहे. तेव्हा नक्षलवाद म्हणजे काय? नक्षलवादाचा उदय, नक्षलवादी चळवळीचा विस्तार, सद्यस्थिती असा प्रस्तुत लेख लिहिला गेला आहे.

नक्षलवादी चळवळ म्हणजे काय?

'नक्षलवादाची' निश्चित अशी व्याख्या करता येत नसली तरी 'नक्षलवाद' ही चळवळ किंवा विचार देशातील राजकीय आणि सामाजिक परिघात प्रचलित झाला, त्यामागील उत्पत्तीचा ह्येत म्हणजे प. बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील 'नक्षलबारी' या गावातून ही चळवळ जमीनदारांतर्फे होणाऱ्या शोषणाच्या विरोधात उभी झाली. ज्या गावातून ही चळवळ किंवा विरोध सुरू झाला, त्या गावाच्या नावानेच पुढे ही चळवळ नावारूपाला आली आणि त्याला 'नक्षलवाद' असे म्हटले जाऊ लागले. नक्षलवादाने पुढे चळवळीचे रूप धारण केले. नक्षलवादी चळवळीने माओवादी विचार घेऊन आपली व्यापकता पसरविली. माओवादाचा शक्ती, संघर्ष, हिंसाचार या तत्वांवर विश्वास होता. हाच हिंसाचाराचा आधार घेऊन नक्षलवादी चळवळ आपली वाटचाल करित आहे. आपल्या सोईनुसार नक्षलवाद्यांनी माओवाद स्वीकारून त्याला आपल्या अमानवी कृत्यांची आणि विचारांची जोड दिली. प्रस्थापितांच्या विरोधात लढून त्यांच्यात दहशत निर्माण करणे आणि होऊ घातलेल्या विकासात अडसर निर्माण करणे या तत्वांना आणि वर्तनाला पुढे 'नक्षलवादी चळवळ' असे नाव पडले.

नक्षलवाद म्हणजे काय?

नक्षलवादी विचाराला कार्ल मार्क्सप्रमाणे कामगार आणि भांडवलदार यांच्यामधील वर्गसंघर्ष अपेक्षित नाही; तर समाजातील सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विषमतेच्या परिस्थितीला अनुसरून शोषक आणि शोषित समुदायाला संघटित करून आपला विचार लादणे. सोबतच सांस्कृतिक दृष्ट्या दुर्गम भागातील जमातींना संघटित करून पर्यायी सरकार (समांतर सरकार) स्थापन करणे. तसेच प्रस्थापित शासनाला विरोध करणे, ही नक्षलवादी चळवळीची विचारधारा आहे.

नक्षलवादी चळवळ राज्यातील लोकांच्या विकासासाठी लागणारी आर्थिक स्वरचना निर्माण करित नाही; तर उत्पादन, वितरण आणि व्यापारी, व्यावसायिक संघटन विकसित न

करता, प्रस्थापित व्यवस्थेतील अर्थरचनेतून अनधिकृत खंडणी पैशाच्या रूपाने कर जमा करून पर्यायी सरकार चालविते. पर्यायी सरकार कुठल्याही कल्याणकारी सेवा, सुविधा पुरवीत नाही; तर संघटितपणे स्थानिक, प्रांतीय, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर हिंसक चळवळीचे सहकार्य घेऊन कार्य करणारी हिंसक लढावू यंत्रणा म्हणजे नक्षलवाद होय.

भारतात वाढलेली नक्षलवादी चळवळ ही देशभरात १८ ते २० घटक राज्यात असून ती आता नेपाळ, बांगलादेश, म्यानमार, पाकिस्तान व श्रीलंकेत पसरली आहेत. 'नक्षलवाद्यांना परदेशी शस्त्रास्त्रांची मदत मिळत असून हे हिमनगाचे केवळ टोक असल्याचे' ठाम विधान २०१० ला केंद्रीय गृहमंत्री शिवराज पाटील यांनी केले आहे.३ नक्षलवाद्यांचे देशातील विविध दहशतवादी गटाशी संबंध असल्याचे पुढे आले. उदा. जम्मू आणि काश्मीरल लष्कर—ए—तोयबाच्या, नेपाळमधील माओवाद्यांशी संबंध आहेत तसेच तामिलनाडू मधिल एलटीटीईशी असणारे संबंध , सिमी, लष्कर—ए—तोयबा (एलईटी), हुजी यांच्यात गठबंधन (टायअप) बंदी असलेल्या स्टुडंट इस्लामिक मुव्हमेंट ऑफ इंडिया (सिमी) यांच्याबरोबर नक्षलवाद्यांनी संबंध प्रस्थापित केले असून त्यांचा पाया दक्षिण भारतात मजबूत करण्यासाठी ते प्रयत्नशील आहेत. त्याचं नक्षलवादी चळवळीच्या माध्यमातून हिंसाचार हा देशात किती प्रमाणात झालेला आहे यासंदर्भातील केंद्र शासनाच्या अधिकृत माहितीनुसार १९९६ ते २०१८ पर्यंत नक्षलवादाचा हिंसाचारामध्ये सर्वसामान्य नागरिक, सुरक्षा अधिकारी आणि हिंसाचाराच्या घटना या संदर्भाचा तील सविस्तर आकडेवारी खालील तक्त्यामध्ये देण्यात आलेली आहे.

Deaths related to violence (1996 - 2018)⁴

Sr.No	Period	Civilians	Security forces	Insurgents	Total per period
1	1996	N/A	N/A	N/A	156
2	1997	202	44	102	348
3	1998	118	42	110	270
4	1999	502	96	261	859
5	2000	452	98	254	804
6	2001	439	125	182	746
7	2002	382	100	141	623
8	2003	410	105	216	731
9	2004	466	100	87	653
10	2005	281-524	150-153	225-286	717-902
11	2006	266-521	128-157	274-343	737-952
12	2007	240-460	218-236	141-192	650-837
13	2008	220-490	214-231	199-214	648-920
14	2009	391-591	312-317	220-294	997-1,128
15	2010	626-720	277-285	172-277	1,177-1,180
16	2011	275-469	128-142	99-199	602-710

17	2012	146-301	104-114	74-117	367-489
18	2013	159-282	111-115	100-151	421-497
19	2014	128-222	87-88	63-99	314-373
20	2015	93-171	57-58	89-101	251-318
21	2016	123-213	65-66	222-244	433-500
22	2017	109	74	150	333
23	2018	9	12	21	40
	Total	6,035- 8,051	2,277- 3,440	3,402- 4,041	12,877-14,369^{4,5,6}

(Source : Fatalities in Left-wing Extremism : 1996-2018 (MHA))

एप्रिल २०१८ च्या केंद्रीय गुप्तचर अहवालानुसार भारतातील सात राज्ये अतिसंवेदनशील असून त्यात बिहारमधील औरंगाबाद, गया, जमुई, सिताभरी, सिमांधामध्ये विशाखापट्टम, छत्तीसगड, राजस्थान बस्तर, बिजापूर, दन्त वाडा, कनेर, राजनांदगाव, सरगुजा, कोटेआर, नारायणपूर, तेलंगाणामधील बामक्षी, कोंडागुडम, ओरिसामधील मलखनगिरी, कोटपुरी, झारखंडमधील रांची, हजारीबाग, लोहानंदगा, पालाम, चतरा, गरवा, सिमदेगा, लतेचरा, गिरीधह कोडेरमा, बोकारो, धनाबाद, पूर्व सिंगभूम, पश्चिम सिंगभूम, कंती, रामगड, साटीकेला तर महाराष्ट्रात गडचिरोली जिल्ह्यात आपला प्रभाव निर्माण केला आहे.

सध्याच्या स्थितीत ४० अधिक भूभागावर या चळवळीचे क्षेत्र वाढले आहे, त्यामुळे लोकशाही शासन व्यवस्थेसमोर फार मोठे आव्हान निर्माण झाले आहे.

निष्कर्ष :

नक्षलवादी चळवळीचे वाढते प्रभावक्षेत्र ही चिंतेची बाब आहे. पश्चिम बंगालच्या एका लहानशा खेड्यात जन्माला आलेल्या या चळवळीने भारतातील एकूण २८ घटक राज्य पैकी १८ ते २० घटक राज्यांमध्ये खोपोलीला नक्षलवाद त्या देशातील सर्वात भीषण तीव्र आणि संवेदनशील प्रश्न झाला आहे त्याचं नक्षलवादी चळवळीच्या माध्यमातून हिंसाचार या देशात मोठ्या प्रमाणात होत आहे या संदर्भात केंद्र शासनाच्या अधिकृत माहितीनुसार १९९६ ते २०१८ पर्यंत या चळवळी या हिंसाचारामुळे मागील पंचवीस वर्षांच्या काळात सर्वसामान्य नागरिक ६०३५ ते ८०५१ सुरक्षा अधिकारी २२७७ ३४४० देशातील सर्वात मोठे घटना असल्याचे दिसून येते.

या चळवळीस आळा घालण्यासाठी दृढ पायावर अधिष्ठित अशा राजकीय इच्छाशक्तीची गरज आहे. पेसा कायद्याची अंमलबजावणी करणे, त्यामधून लोकशाही सुशासन निर्माण केले पाहिजे, नक्षली प्रभावित भागात अत्याधुनिक शिक्षण व्यवस्था निर्माण करून तंत्रशिक्षण आणि कौशल्य शिक्षण आदिवासी भागात विनामूल्य दिले गेले पाहिजे. या प्रशिक्षित तरुणांना अगकमाने रोजगार उपलब्ध करून दिला गेला पाहिजे.

Reference :

- विद्ये प्रशांत व्हि.; नक्षलवादी चळवळीचा पूर्व विदर्भातील राजकीय व सामाजिक व्यवस्थेवर पडलेल्या प्रभावाचे चिकित्सक अध्ययन; विशेष संदर्भ: गडचिरोली जिल्हा (कालखंड : २००१ ते २०१०) अप्रकाशित गव्ह.संत गाडगे बाबा अमरवती विद्यापिठ, अमरवती २०१३ पृ.१२९

२. विघे प्रशांत, नक्षलवादी चळवळीचा उदय आणि विकास ; साहित्य प्रसार केंद्र नागपूर, २०१७ दआ. पृ. २९-३२
३. विघे प्रशांत व्हि.; नक्षलवादी चळवळीचा पूर्व विदर्भातील राजकीय व सामाजिक व्यवस्थेवर पडलेल्या प्रभावाचे चिकित्सक अध्ययन; विशेष संदर्भ: गडचिरोली जिल्हा (कालखंड : २००१ ते २०१०) अप्रकाशित गक्थ,संत गाडगे बाबा अमरवती विद्यापिठ, अमरवती २०१३ पृ.१२९ Maoist Communist Centre - Left Wing Extremism, India, South Asia Terrorism Portal". Archived 12 August 2012 at WebCite. Satp.org. Retrieved 21 May 2014.
4. Namrata Goswami (27 November 2014). Indian National Security and Counter-Insurgency: The use of force vs non-violent response. Routledge. pp. 126-ISBN 978-1-134-51431-1.
5. A new twist to Ranvir Sena killings". Archived from the original on 30 April 2018. Retrieved 25 December 2017

शहरी नक्षलवाद — एक राष्ट्रीय आव्हान : भ्रम आणि वास्तव

डॉ. श्रीकांत मि. ब. भोवते,

सहा. प्रा. राज्यशास्त्र, श्री. नरेद्र तिडके कला व वाणीज्य महाविद्यालय. रामटेक, नागपुर

प्रस्तावना: नक्षलवादाने २०१८ हे वर्ष नक्षलवाद सुवर्ण वर्ष साजरे केले. नक्षलवादी चळवळीने आव्हान केल्याप्रमाणे जंगलात आणि शहरात १०० हून अधिक कार्यक्रमाचे पेक्षा अधिक कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. मुंबईत सुद्धा असाच 'अनुराधा गांधी मेमोरियल' अंतर्गत एक महत्वाचा कार्यक्रम साजरा करण्यात आला. अनुराधा शानबाग अर्थात कोबाड गांधी यांची पत्नी. दोघेही ७० च्या दशकात मुंबईत वेगवेगळे पण नक्षल चळवळीच्या कामाला लागले. दरम्यान दलीत पँथर चळवळीमुळे प्रभावित होऊन लोकांचे अप्रत्यक्ष नक्षल समर्थन मिळवायला औरंगाबाद नंतर काही साथीदारांसह १९७० च्या दशकात नागपूरला आले. त्या काळात दलीत समाजाच्या चळवळीचे केंद्र म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या नागपुरातील इंदोरा वस्तीत १२ ते १५ वर्षे रहायला होते. शेवटी भूमिगत होण्यापुर्वी नागपूर विद्यापीठात समाजशास्त्र विषयासाठी अधिव्याख्याता म्हणून काम करित होती त्यातून विद्यार्थ्यांचे संपर्क महत्वाचे होते. याकाळात छोट्या मोठ्या सगळ्याच सामाजिक कार्यक्रमात सहभागी होणे, स्वतःहून अनेक सामाजिक विषयावर कार्यक्रम उभे करणे, कोरडी, चंद्रपूर सारख्या पॉवर प्लॉट मधील मजदुर संघटनेची बांधणी, सामाजिक, सांस्कृतिक राजकीय कार्यक्रमात सहभाग घेणे, स्वतः विशिष्ट कार्यक्रमाचे नियोजन करणे आणि घडवून आणणे, कोणते सामाजिक प्रश्न दिसल्यास त्यात हिरहिरिने सहभाग घेवून लोकांचे संपर्क वाढविणे अशा पद्धतीची कार्यपद्धती पाहायला मिळाली^[1] त्यात नियोजनबद्ध तरुणांना सामील करून त्यांच्याशी सततचा संपर्क बनवून ठेवणे इत्यादी निरंतर चालायचेवैयक्तिक जीवनात अत्यंत प्रेमळ आणि मदतगार स्वभावाने अनेकांना नकळत जवळ करून टाकायची. ९० नंतर पोलिसांना यांच्या नक्षल संबंधाची चाहूल लागताच गडचिरोलीच्या जंगलात भूमिगत झाली. पुढे नेपाल पासून केरळ पर्यंत सर्वत्र नक्षलचळवळीत सक्रिय सहभागी असलेली अनुराधा २००० च्या काळात केंद्रीय समितीची सदस्य झाली. मलेरियमुळे २००८ ला तिचा मृत्यू झाला. पण तोपर्यंत नागपूर, पुणे, अमरावती, चंद्रपूर, गडचिरोली ते मुंबई असो की हैदराबाद अशा अनेक शहरातील आणि खेड्यातील तरुणांना नक्षलवादाच्या दिशेने प्रेरित केले. आतल्या भागात भूमिगत नक्षलवाद्यांना विविध विषयाचे प्रशिक्षण देणे, मजबूत महीलाची नक्षल फळी उभारणे अशा अनेक कामामुळे आज नक्षलवादाच्या विकासात तिचे काम प्रेरणादायी आणि आदर्श मानले जाते. तिच्या कामाचे प्रतीक जिवंत ठेवायला डॉ. शोमा सेन आणि डॉ. आनंद तेलतुंबडे यांनी २०१२ ला अनुराधा लिखित साहित्य संपादित करून तिच्या स्मृती प्रित्यर्थ **Scripting the Change**^[2] नावाने दिल्लीतील दानिश प्रकाशकाकडून प्रकाशित करून, जिवलग मैत्रिणीला सन्मान दिला. दानिश प्रकाशनावर नक्षल असल्याचा ठपका आहेच. चंद्रपूर येथे २००७ ला नक्षल साहित्य प्रचाराच्या नावावर कार्यवाही झाली होती.

अनुराधा कायम हार्डकोर नक्षलवादी होती यात शंका नाही. मग तिच्या कामातून कोणत्या प्रेरणा समाजाला दिल्या जाणार? नक्षलवाद्यांसाठी हुतात्मा असलेल्या अनुराधा करिता काही मंडळी मागील काही वर्षांपासून मुंबईत एक भाषणाची सिरीज चालवत आहेत. हे ह्याच लोकशाहीवादी भारत देशातच शक्य आहे. चीन असते तर देशविरोधी विचारासाठी सरळ फाशीच झाली असती. हे गांधी पती—पत्नी शहरी नक्षलवादीं ते भूमिगत नक्षलवादी अशा प्रवासातील महत्वाचे उदाहरण आहे. तिच्या कार्यक्रमाला वरवरा रावला मुख्य अतिथी म्हणून बोलावण्यात आले. वरवरा राव कडे नक्षलवादाचे नैतिक पालकत्व आहे. त्यामुळे या विषयावर बोलायचे

वैधानिक अधिकार आहे. त्याने चारू मुजुमदार पासून आजच्या गणपती आणि त्यानंतर नक्षलवादाचा सर्वोच्च प्रमुख नामबाला केशव राव पर्यंत सगळ्यांसोबत जवळून काम केले. यातील अधितर मोठ्य लोकांशी चळवळीच्या नियोजनाबाबत प्रदीर्घ चर्चा केल्या आहेत. आजही त्याचे शब्द चळवळीत प्रमाण आहे, हे सगळे आज उघड आहे. नक्षलवादाच्या बऱ्या – वाईट सगळ्याच स्तरावरील बाबीचे त्याला नीट आकलन आहे. आयुष्याचे सर्वस्वी ध्येय नक्षलवादाचा विजय यासाठी वाहून बसलेल्या या व्यक्तीने त्याच्या आयुष्यात, अनेक कविता आणि भाषणाने उघडउघड नक्षलवादाचे समर्थन केले. २०१८ ला गडचिरोलीत मारले गेलेल्या नक्षल डी.व्ही.सी. साईनाथ, नंदू आणि श्रीनिवास च्या मृत्युसमयी त्याचे अश्रू नियंत्रित झाले नाही. आयुष्यात अनेक नक्षल समर्पित शहरी संघटनेच्या जडण घडणीत याचे महत्त्व अनन्य साधारण आहे. यापूर्वी नक्षलवादाच्या अनुषंगाने त्याच्यावरही कार्यवाही झाली, पण विचाराची कास कधीच सोडली नाही. २०१८ च्या एका भाषणात आदिवासी आणि दलीत समाजाला नक्षलवादाचे स्वाभिमान मिळवून दिल्याचे भाष्य केले.

के. जी. सत्यमुर्ती ह्या PWG चा निर्माता कोंडापल्लीच्या बरोबर च्या साथीदाराला नक्षलवादातून १९८६ ला काढून फेकले, कारण तो चळवळीत आंबेडकरवाद सांगायचा, [3] असे त्याचे म्हणणे होते. त्या आरोपाचे खंडन करून नक्षलवादी अर्बू वाचवायचा पूर्ण प्रयत्न करणारा मोठा व्यक्ती म्हणजे वरावरा राव! हे सगळे प्रकरण शहरी नक्षलवाद आणि भूमिगत नक्षलवाद यातील परस्परसंबंध समजायला आदर्श उदाहरण आहे.?

नक्षलवादाची सक्षिप्त इतिहास :

नक्षलवादाचा इतिहास तसा फार जुना आहे. शहरी नक्षलवाद समझून घ्यायला नक्षलवादाचा इतिहास थोडक्यात लक्षात घेणे आवश्यक ठरते. स्वातंत्र्यापूर्वी भारतात १९२० च्या काळात मार्क्सवादाचा उदय झाला. [4] स्वातंत्र्य चळवळीसाठी या चळवळीने सर्वांच्या प्रमाणेच स्वतःला झोकून दिल्याचे अनेक उदाहरण आहेत. मात्र स्वातंत्र्य पूर्वी स्वतंत्र भारत कसे असावे याबाबत कम्युनिस्टांची विशिष्ट भूमिका होती. बहुमताने संसदीय लोकशाही ची मेड रोवली गेली त्यापूर्वी यावर मंथन सुरू असतानाच कम्युनिस्ट मधला एक गट शुद्ध साम्यवादी व्यवस्थेसाठी कटिबद्ध म्हणून समोर आला. स्वातंत्र्याच्या लगेच नंतर ये आझादी झुठी है [5] जाणारा याच काळात त्यांनी लावला आणि व्यवस्था विरोधी प्रतिरोध कायम ठेवल्याने नवीन अस्तित्वात आलेल्या भारत सरकारलाही त्यांच्या नेत्यांना शांत करण्यासाठी तुरुंगात टाकावे लागले. भारताने समाजवादाचा स्वीकार केल्याने अधिकतर साम्यवाद्यांनी संसदीय लोकशाहीवर विश्वास ठेवला ब्द ह्या राजकीय पक्षाच्या निर्मिती नंतर निवडणुकीच्या माध्यमातून राजकीय परिवर्तनाची कास टिकवून ठेवला मात्र काही मोजके लोक या विरोधात राहिले. १९४८ ला चीनमधील साम्यवादी राज्यक्रांतीने या हिंसक साम्यवादी विचाराच्या लोकांना अजूनच बळ मिळाले. या काळापासून भारतासहित अनेक राज्यात रशियन साम्यवादी व चीन साम्यवादी अशे समांतर विचारधारेवर पण परस्पर विरोधी दोन गट दिसून आले. [6] भारतीय नक्षल समर्थक सामने वाद्यांना रशिया पेक्षा चीन क्रांतीचा मार्ग अत्यंत महत्त्वाचा वाटला आणि त्यांनी माओच्या क्रांतीचे आदर्श नेहमीसाठी जपले. द्वितीय महायुद्धानंतर रशिया नेहमीच लोकशाहीची समर्थक राहिली त्यामुळे हिंसक साम्यवाद यांना नकोसे झाले होते. चीन वर्षातील साम्यवादाचे वैचारिक संघर्ष नेहमीच दिसून आले. याचे पडसाद भारतातील कम्युनिस्ट पक्षांच्या अनेक बैठकीत स्पष्ट दिसत होते. याच काळात नक्षलवादाचा उदय झालेला होता परंतु त्याचे नामकरण १९६७ ला झाल्यानंतर सर्वत्र दिसून आले. १९५० १९६७ या काळात साम्यवादाच्या हिंसक भूमिकेला पूर्ण समर्थन असलेल्या गटाने हिंसात्मक मार्गाने संघटनेचे नियोजन कायम ठेवले मात्र कम्युनिस्ट सोबत राहून सोप्या पद्धतीने. यांच्यातील स्पष्ट विभाजन

सर्वप्रथम १९६२ ला चीनच्या भारतावरील आक्रमणानंतर दिसून आले आणि कंपनी स्टँड मधील हिंसा समर्थक गट चीनच्या समर्थनात भारतात उभा राहिला. भारतीय कम्युनिस्ट पक्षांच्या आंतरिक वैचारिक वादामुळे या फूट पडली आणि भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी मार्क्सवादी हे दुसरे राजकीय पक्ष अस्तित्वात आले. अधिकतर हिंसक साम्यवादी विचाराचे लोक या पक्षात माओवाद याप्रमाणे चढवण्याचे नियोजन होईल म्हणून वेगळे झाले परंतु या पक्षाने बहुमताने हिंसा ऐवजी लोकशाही मार्गाने परिवर्तनाची कास धरली त्यामुळे याही पक्षात फूट पडून हिंसा वादी साम्यवादी लोकांचा गट वेगळा झाला.^[7] या लोकांनी त्यांच्या प्रभागातील भारतातील विविध भागातून समर्थकांना एकत्र करून भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष मार्क्सवादी लेनिन वादी (CPI-ML) नवीन पक्ष स्थापन केला अर्थातच १९६७ ते १९६९ या काळातील या पक्षाची जडणघडण नक्षलवादाची रीतसर निर्मिती होती. या दोन वर्षांच्या काळात नक्षलवादाची कार्यपद्धती समान मान्य करून पण वैचारिक मतभेदांमुळे MCC आधीच वेगळी झाली त्यांनी बिहार व त्याच्या सभोवताली राज्याचा आसरा घेत नक्षलवादी संघटना उभारली. तर चारू मुजुमदार कानू सन्याल आणि जदल संधाल

यांच्या नेतृत्वात पश्चिम बंगाल त्या नक्षलबारी भागात CPI-ML या नक्षलवादी चळवळीचा विस्तार झाला. CPI-ML निर्मिती पूर्वी निर्मितीनंतर सुद्धा यात अंतर्गत कारणामुळे अनेक गट अनेकदा विभाजित झाले तर काही गट मतभेद विसरून एकत्र आले मात्र नक्षलवादाची कार्यपद्धती विविध राज्यात कमी—अधिक कार्यरत राहिली.

नक्षलवादी चळवळीच्या निर्मिती आणि विस्ताराच्या काळात संघटनात्मक भूमिकेसाठी सर्वाधिक नेतेमंडळी शहरी भागातील आणि मजबूत वैचारिक पातळी असलेले सुशिक्षित लोक होते. त्यांनी चळवळीचा विस्तार सर्वाधिक वैचारिक पातळीवर आणि शहरी भागातूनच सुरू केला. मोठ मोठ्या शहरात जिथे औद्योगिककरणाचा विस्तार अधिक दिसून येतो त्या भागात मजदूर संघटन ताब्यात घ्यायला आणि त्यांच्या मध्ये नक्षलवादाचे विचार रुजवायला पद्धतशीर नियोजन करून कामाला लागले. मुळात नक्षलवादाचा आधारच हिंसा असल्यामुळे यातील विशिष्ट लोक हिंसक संघटन बनवून भूमिगत काम करत होते त्याच काळात शहरातील यांचे नेतेमंडळी विविध संघटनेत चुकीच्या पद्धतीने तेवढ्याच ताकतीने क्रियाशील होते. नक्षलवादाचा इतिहासात आज पर्यंत अनेक मोठ मोठे चढ—उतार दिसून आले. भारतातील विविध नक्षलवादी संघटना छत्तीसगड तेलंगणा आणि महाराष्ट्र या भागात सर्वाधिक सक्रिय असलेले PWG तर बिहार भागातील MCC आणि पश्चिम बंगाल मधील CPI ML मोठे संघटन होते. या संघटनेत नेतृत्वात या काळात मोठे बदल काळाप्रमाणे दिसून आले यांच्यातील कटुता कमी झाली. एकाच विचाराने प्रभावित असल्याने आणि संख्या पण कमी कमी होत असल्याने २००४ ला या संघटनांसह साधारण पस्तीस संघटना एकत्र आल्या आणि नक्षलवादाचा नवीन स्वरूप सीपीआय माओवादी (CPI-Maoist) नावाने अस्तित्वात आला.^[8] सामान्य लोकांना हिंसेवर विश्वास नसल्याने नक्षलवादाचे संघटन गतीने कमी झाले ते विशिष्ट भागात हिंसक संघटन म्हणून टिकून आहे तर त्यांच्या काही कृपया संघटना शहरी भागात मात्र कमी संख्येत परंतु टिकून आहेत.

नक्षलवादाच्या संक्षिप्त इतिहासात नक्षलवादाचा उदय आणि विकास आज जंगलात नव्हे शहरात झालेला आहे त्यामुळे नक्षलवादाच्या प्रभावाची बीजे जंगलापेक्षा शहरात मोठ्या प्रमाणात होती. मुंबई कलकत्ता दिल्ली पुणे हैदराबाद चेन्नई अशा विविध राज्यांच्या केंद्र भागात नक्षलवादाचे वैचारिक गुरु स्वतः नक्षलवादाला वैचारिक पाठबळ मिळवून देत राहिले तर नक्षलवादाचा मूळ आधार हिंसक असल्याने यातील एक महत्त्वाचा गट जंगल भागात माओ से तुं यांनी उभारलेल्या पीपल्स लिबरेशन गोरिला आर्मी (PLGA) प्रमाणे त्यांची सैन्याची तुकडी उभारायला जंगल भागात

शिरले. कारण या भागात सेना निर्मिती आणि त्याच्या प्रशिक्षणात कोणाचे हस्तक्षेप होऊ शकणार नाही अर्थातच भारतीय सेना आणि पोलीसांच्या सामोरे जावे लागणार नाही ही भूमिका होती. भारत सरकार विरुद्ध गृहयुद्ध लढायचे म्हणून सेना निर्मिती हा नक्षलवादाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे तर दुसरीकडे संख्येने मोठ्या प्रमाणात शहरात असलेल्या लोकांच्या मनात त्यांच्याविषयी आपुलकीची भावना निर्माण करणे आणि जेव्हा किंवा नक्षलवादी सेना भारत सरकार वर आक्रमण करेल तेव्हा शहरातील लोकांनी नक्षलवादी सेनेला समर्थन द्यावे म्हणून लोकांची भूमिका निर्माण करणे यासाठी दोन्ही फळीवर नक्षलवादी सातत्याने काम करीत राहिले.

शहरी नक्षलवाद म्हणजे काय आहे?

शहरी नक्षलवाद हा शब्द मागील दहा वर्षात सर्वाधिक प्रचलित झाला याविषयी काही विशिष्ट ग्रंथ प्रकाशित झालेत आणि याचा प्रचार हिंदुत्ववादी विचारांच्या लोकांनी हेतुपुरस्सर केला. या शब्दांचा गैरवापरही केल्यामुळे शहरी नक्षलवाद नेहमी वादातील संकल्पना आणि काही राजकीय पक्षांची खेडी म्हणून टीकेचे एक केंद्र राहिले. त्यातील वैचारिक वादाचा मुद्दा सोडला आणि शाब्दिक फरक सोडला तरी शहरी नक्षलवाद हे नक्षलवादाचे अभिन्न अंग आहे यात दुमत नाही. नक्षलवादाचा इतिहास बघताना याची स्पष्ट संकल्पना दिसून येते तर नक्षलवाद्यांनी त्यांच्या संघटन विस्तार बाबत तयार केलेल्या डॉक्युमेंट चा अभ्यास केल्यास याची स्पष्ट भूमिका कार्यपद्धती आणि रचना दिसून येते. या संपूर्ण नक्षल डॉक्युमेंट्स मध्ये शहरी नक्षलवाद या शब्दाला फ्रंट संघटना किंवा फ्रंटल संघटना असे शब्द वापरलेले आहेत. शाब्दिक फरक असला तरी मतितार्थ एकाच आहे. या फ्रंट संघटनांनी लोकशाही च्या सीमेत राहून शहरी भागातून नक्षलवादाचे समर्थन करायला विविध कार्यक्रमाची निर्मिती करणे, तरुणांना प्रभावित करणे आणि त्यातील सर्वाधिक प्रभावित लोकांना प्रथम नक्षलवादाच्या अप्रत्यक्ष कामात गोवून घेणे आणि नंतर शक्य झाल्यास त्यातील अती प्रभावित तरुणांना नक्षलवाद्यांच्या आर्मीत सामील करून घेणे इथपर्यंत भूमिका ठरलेली आहे.^[9] अर्थातच शहरातील सर्वच नक्षल आर्मित भरतीसाठी सामील करण्यात येत नाही तर आर्मी च्या कामाला समर्थन मिळवून देणे आणि त्यांना आवश्यक ती सुविधा पुरविणे महत्त्वाचे असते ती भूमिका शहरातून फ्रंट कार्यकर्ते करीत असतात. महाराष्ट्रात नक्षलवादाच्या निर्मितीची बैठक १९७६ ला नागपूर शहरात झाली तर सत्तरच्या दशकात नक्षलबारी च्या काळापासूनच या संघटनेचे आधारस्तंभ मुंबईसारख्या शहरात झोपडपट्टी आणि मोठ-मोठ्या वसाहतीत होते. त्यांनी जंगलातून नक्षलवादाची सुरुवात केली नाही तर संघटन निर्माण झाल्यानंतर त्याचा बेस जंगल भागात विस्तारला.

नक्षलबारी च्या उद्रेकाला सुरुवाती पासूनच सर्वाधिक वाढवणारे घटक म्हणजे तरुण आणि विद्यार्थी, यांचे समर्थन चारू मुजुमदार सहित अनेकांनी कलकत्ता या शहरातून मिळविले त्यांचे लक्ष केंद्र विद्यार्थी आणि विद्यार्थी संघटना होते. हे नक्षलवादाच्या आवडीचे केंद्रस्थान राहिले आहे. देशातील विविध सामाजिक संघटना आणि विद्यापीठाच्या वसतिगृहात कार्यरत विद्यार्थी संघटनेत शिरूर त्यातील विद्यार्थ्यांला लक्ष करून संघर्षासाठी प्रेरित करणे, वेळप्रसंगी शक्य असल्यास विद्यार्थ्यांच्या विशिष्ट संघटना निर्माण करून माओवाद्यांच्या विचाराला चालना देणे आणि हळूच त्यातून नक्षलवाद्यांच्या चळवळीसाठी भूमिगत कार्यकर्ते मिळवणे ही नेहमीची कार्य पद्धत आहे. देशातील राज्यातील समाजातील विविध सामाजिक प्रश्नावर काम करणारे विविध संघटना यासाठी हेतुपुरस्सर नक्षलवादी विचाराने प्रभावित असलेल्या लोकांच्या माध्यमातून उभारून एकीकडे व्यवस्था विरोधी असंतोष निर्माण करणे तर दुसरीकडे नक्षलवादी चळवळीतील असलेल्या लोकांना किंवा अटक झालेल्या लोकांना सुरक्षा प्रदान करून त्यांना सोडवणे यासाठी महत्त्वाचे होते. अर्थातच

नक्षलवाद्यांसाठी पूर्ण समर्थक अशा संघटना आणि त्याचे कार्यकर्ते, हातात बंदूक नसले तरी लेखणीतून आणि विचारातून नक्षल परिवर्तनासाठी क्रियाशील असणारे लोक म्हणजे शहरी नक्षलवादी किंवा नक्षलवाद्यांच्या भाषेत फ्रंट नक्षलवादी आहेत.

नक्षलवादाचा उद्देश काल आणि आज: त्यातील शहरी (फ्रंट) संघटना विषयी भूमिका —

अलीकडे असे बोलले जाते की, नक्षलवादी पूर्वी सारखे नाही राहिले. ते आता केवळ दरोडेखोर आणि स्वार्थी झाले आहेत, ते मूळ विचारापासून भटकले आहेत, किंवा आज अन्याय अत्याचार आहे म्हणून नक्षलवाद आहे इत्यादी. यातून आधी नक्षलवाद म्हणजे अन्यायाविरुद्ध न्यायाची लढाई होती. ती आता वाईट झाली आहे. हे सांगण्याचा प्रयत्न केला जातो. असे खरे—खोटे विविध विचार प्रवाह समाजात प्रचलित आहेत. यातील विशिष्ट विचार प्रवाह नक्षल बाबत समाजात पद्धतशीर पणे रुजविली आहे. अर्थातच, यातून मूळ नक्षलवाद न्याय आणि देशहिताचा ठरविला जातो. यातील खर काय? हे समजायला त्याला नक्षलवादाचे पार्टी डॉक्युमेंट^[10] हे उत्तम उत्तर आहे. खर तर कोणत्याही चळवळीत उत्तरोत्तर काही बदल येतात. काही चांगले — वाईट प्रवृत्ती सगळ्याच चळवळीत प्रसंगावधान येतात. मात्र नक्षलवाद्यांच्या मूळ संकल्पनेत मागील ५० वर्षांत कधीच बदल आले नाही, हे तेवढेच खरे. वेळेप्रमाणे केवळ युद्ध पद्धतीत आधुनिकता आलेली आहे. जसं जसे राष्ट्रीय व्यवस्थेत बदल घडून आले नक्षलवाद्यांचा कामाच्या विषयात बदल दिसून आले. नक्षलवाद एक राजकीय पक्ष असल्याने इतर पक्षा प्रमाणे कार्यपद्धती आणि तांत्रिक विकास झालेला आहे. मात्र ज्या कारणासाठी नक्षलवाद निर्माण झाला, त्याच कारणासाठी आजही कटिबद्ध आहे. समयसुचकता पाहून, वेळेप्रमाणे काही सामाजिक, आर्थिक, राजकीय प्रश्न नक्षलवाद्यांकडून पार्टीचे काही नेत्यांकडून दूरदृष्टीने हाताळले जातात. त्यामुळे नक्षलवाद काल फार चांगला होता, तो आज फार वाईट झाला! हे म्हणणे, 'नक्षलवाद' विषयी सामान्य लोकांच्या मनात आस्था (sympathy) निर्माण करणे आहे. नक्षलवादाच्या विस्तारासाठी समाजात काही विद्वान मुद्दाम विशिष्ट विचारप्रवाह आणून नक्षलवाद बाबत आस्था निर्माण करतात यांना सिंपेथाईजर (sympathiser) म्हणतात मात्र अशा लोकांच्या संपर्कात आणि प्रभावात आल्याने अनेक लोक नकळत यांच्या भूमिकेचे समर्थन करतात.

नक्षलवाद म्हणजे खरं वंचित गरीब मजूर शेतकरी यांच्या अधिकाराची लढाई, सामाजिक चळवळ अशा पद्धतीने याचे प्रकार नक्षलवाद्यांकडून आणि शहरी भागातील नक्षल्यांकडून करण्यात आलेले आहे. मुळात नक्षल चळवळ साम्यवादी पक्षाच्या वैचारिक आधारावर उभी असल्याने कम्युनिस्ट पक्षाच्या कार्यपद्धती आणि नक्षलवाद्यांच्या कार्यपद्धतीत फार फरक दिसून येत नाही. हा एक राजकीय पक्ष असल्याने इतर राजकीय पक्षांप्रमाणेच सामाजिक, राजकीय, आर्थिक प्रश्नावर भूमिका घेणे, टीका करणे आणि जन समर्थन मिळविणे ही कामाची सामान्य पद्धत आहे. मात्र नक्षलवाद्यांचा उद्देश निवडणूक नाहीच. ते लोकशाही पद्धतीने सत्तापरिवर्तन नाकारतात. त्यांना देशात गृहयुद्ध भडकावून सत्ता हस्तगत करायची आहे कारण लोकशाहीच्या सांविधानिक सीमा त्यांना मान्य नाहीत.

नक्षलवादाचे उद्देश त्यांच्या पार्टी डॉक्युमेंट मध्ये वेळोवेळी स्पष्ट केले आहेत. शहरी नक्षलवाद आणि नक्षलवादाच्या उद्देश समजून घ्यायला चारू मुजुमदार यांचे आणि नक्षलवादाच्या संविधान अर्थात त्यांचे पार्टी डॉक्युमेंट^[11] अत्यंत महत्त्वाचे ठरतात. नक्षलवादी उद्रेक होण्याच्या काळात चारू मुजुमदार यांचे आठ प्रसिद्ध लेख 'ऐतिहासिक दस्तऐवज ^[12]' साहित्य म्हणून प्रसिद्ध आहेत त्याशिवाय त्यांचे २१ भाषण उपलब्ध आहेत. ज्यातून नक्षलवादाचा राष्ट्र, संविधान, क्रांती, लोकशाही अशा अनेक महत्त्वाच्या बाबी स्पष्ट लक्षात येतात आणि आज अस्तित्वात सांविधानिक व्यवस्थेचा विरोध लक्षात येतो. हे वास्तव लक्षात न घेता मागील चाळीस—पन्नास वर्षांत नक्षलवादा

विषयी अनेक लेखकांनी कळतं न कळत नक्षलवादाचे स्वतःच्याच मनाने सौंदर्यीकरण करून त्याचे विशिष्ट स्वरूप समाजात मांडले. त्यातून नक्षलवाद मूळ वेगळेच राहिले आणि यांनी लोकांना स्वतःची बुद्धिमत्ता पटवून द्यायला वेगळी वेगळी मांडणी केली. या लेखकांना आज मोठमोठे संशोधक त्यांच्या लिखाणात रेखाटतात आणि त्यातून नक्षलवाद बाबत चे वास्तव पडद्याआड राहिले आहे. नक्षलवादाचा अभ्यास करताना नक्षलवादाची मूळ साहित्य काही ठिकाणी उपलब्ध आहेत त्याचा आकलन केल्यास नक्षलवादाचे खरे स्वरूप लक्षात येते.

नक्षलवादाचा उदगाता म्हणून चारू मुजुमदार यांना मानले जाते हेत्याच्या प्राथमिक लेखनी मुळेच.. त्यामुळे त्याचे साहित्य नक्कीच महत्त्वाचे आहेत. त्यात चारू मुजुमदार १९६५ ला चळवळीचा मुख्य उद्देश "Collect arms and build up bases of armed struggle in rural areas"^[13] असे सांगतो. पुढे केंद्रीय सत्ता काबीज करायला संदेश देतो, "सगळ्या ट्रेड युनियन च्या मजुरांना संघटित करा" असे सांगून त्याचे कारण सांगतो, जव **propagate the politics of armed struggle and gun&collection campaign] and build up Party organisation-**^[14] तो म्हणतो साम्यवादी चळवळीचे उद्देश लवकर साध्य करायचे असतील तर "एक राष्ट्रीय फ्रंट" स्थापित करायला पाहिजे. ह्या फ्रंट संघटनेत, भारता विरूद्ध लढणाऱ्या सगळ्या फुटीरतावादी संघटना आणि काही समविचारी संघटनाशी जमेल त्या स्तरावर हात मिळवणी करून देशाला विचलित आणि कमजोर करायला पाहिजे, म्हणजे आक्रमण केले तर हरवने सोपे असेल. ही स्पष्ट भूमिका मांडतो. ही फ्रंट संघटना कुठे स्थापित होणार? येथे तो केवळ भूमिगत संघटनाविषयी बोलत नाही. ह्या फ्रंट संघटना स्थापन करायचे मुख्य उद्देश काय? यावर भाष्य करताना म्हणतो " रशियन क्रांती यशस्वी होण्याचे जे मुख्य कारण आहे ते म्हणजे, युनायटेड फ्रंट संघटनाच्या भूमिकेचा योग्य पद्धतीने झालेला वापर होय. भारतात सुद्धा लढा जिंकायला युनायटेड फ्रंट चे प्रश्न तेवढेच महत्त्वाचे आहे. मात्र भारतातील लोकशाही क्रांतीचा लढा वेगळ्या स्वरूपात असेल. तो पुढे सांगतो,. In India also, in Naga, Mizo, Kashmir and other areas, struggles are being waged under petty&bourgeois leadership- In the democratic revolution, therefore, the working class will have to march forward by forming a united front with them-^[15] "देशात, काश्मिरी, खालिस्तान, तेलंगणा सारखे सशस्त्र उठाव चालूच आहेत. त्यांना एक छत्री माओवादी संघटनेत जमेल त्या स्तरावर आपल्या एकछत्री नेतृत्वात आणायला पाहिजे. चारू च्या मते देशात असंख्य शासन विरोधी भूमिकेतून असंतुष्ट संघटना काम करतात किंवा काही विशिष्ट घटनेमुळे भावनात्मक कारणासाठी संघटना उदयाला येतात. ह्या देशविरोधी नसल्या तरी अशा संघटनेचे बळ मिळविणे माओवादी चळवळी साठी पोषक आहे."^[16]

चारू भारतात नक्षलवादी क्रांती यशस्वी करायला भारतातल्या विविध राज्यातील देशविरोधी संघटनेशी हात मिळवणी करायला सांगतो. तो म्हणतो, "या संघटना केवळ भूमिगत राहून काम करीत नाही. शहरात वेगवेगळ्या उद्देशाने लोकशाही पद्धतीने पण देशविरोधी योजना आखण्यात महत्त्वाचे असतात, त्याचा फायदा साम्यवादाचा चळवळीसाठी घेतला पाहिजे".^[17] यात नक्षलवादी संघटनेला बऱ्याच प्रमाणत यश मिळालं. अशा सर्व संघटना नक्षलवादाच्या फ्रंट संघटना असल्याचे आणि त्यांचे फुटीरतावादी सोबत महत्त्वाचे संबंध असल्याचे, नक्षलवादी त्यांच्या साहित्यात स्वतः मान्य करतात. त्यांच्या मांडणी नुसार, "विद्यार्थी संघटना किंवा वेगवेगळ्या असंतुष्ट लोकांच्या संघटना देशविरोधी वातावरण तापवत असतात. अशा संघटनेत प्रत्येक्ष किंवा अप्रत्यक्ष शिरून त्यांना आपल्या फायद्यासाठी एकसुत्र संघटनेत सामील केले पाहिजे."^[18] तो पुढे म्हणतो The political

organization of the youth and the students must necessarily be a Red Guard organization^[19] अर्थात् चारुनुसार ह्या विद्यार्थ्यांनी माओ चे विचार सर्व स्तरावर पेरायचे आहे. ह्या सर्व संघटना जंगलात नव्हे, शहरात वेगवेगळ्या स्तरावर काम करायला महत्त्वाची आहेत. इतिहासात नोंद झालेल्या नक्षलबारी आंदोलनात, विद्यापीठीय आणि वसतिगृहातील विद्यार्थी संघटनेची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची होती. हे कलकत्ता, मुंबई, हैदराबाद आणि अनेक ठिकाणी सक्रिय होती. विद्यार्थी ताकद काय असते? याचा पूर्ण अंदाज या चळवळीच्या उद्गत्यांना होता आणि त्यावर डोळा ठेवून सतत काम करित राहिले. ह्याच काळात १९७० च्या दशकात मुंबईत एलफिन्स्टन महाविद्यालयात अशा १०० हून अधिक युवकांची विद्यार्थ्यांची फळी उदयास आली होती. जी मजबूत शक्ती प्रदर्शन आणि हिंसात्मक आंदोलन पेटवायला महत्त्वाची ठरली. ही चळवळ, शहरी नक्षलवादाचे प्रतीक म्हणूनच कधीच उदयास आली जी नेहेमीच सशस्त्र क्रांती न्याय ठरविते. चारु चे प्राथमिक उद्देश ह्या सर्वांना सशस्त्र सेनेत परिवर्तित करण्यात होते. त्याला पूर्वी शहरी चळवळीत फार विश्वास नव्हता. मात्र सशस्त्र चळवळ पाहिजे तशी अपेक्षा पूर्ण करू शकली नाही. अल्पावधीत त्याचा बीमोड करण्यास शासनाला यश मिळाले. याच चारु च्या फळीतील काहीना चीन ला पाठविण्यात आले. त्यांच्या कडून आधी सशस्त्र सेना नाही तर फ्रंट संघटना आणि mass-base वाढविण्यावर भर द्यावे आणि मजबूत फ्रंट उभी झाल्यानंतरच सेना उभारावी अशा चिनी नेत्यांच्या मार्गदर्शनामुळे mass-movement वर अधिक भर देणे आवश्यक असल्याचे सांगण्यात आले, तेव्हा पासून नक्षलवादात अनेक बदल झाले मात्र शहरी नक्षलवादाचे अर्थात फ्रंट संघटना हे समीकरण नेहेमीच महत्त्वाचा अजेंडा राहिला आहे.

माओवादी कम्युनिस्ट पक्षाचा सर्वेसर्वा 'गणपती' या शहरी नक्षलवादाचे समीकरण १९८२ नंतर त्यांच्या सुधारित कार्यक्रमात मांडली. नक्षलवादाच्या यशासाठी शहरी फळी चे तेच महत्त्व १९८२ ला उदयास आलेल्या PWG पासून दिसून येते. PWG चा संस्थापक कोंडापल्ली सीतारामय्या यांने अनेक फ्रंट संघटना नियोजनबद्ध पद्धतीने उदयास घातले. गदर प्रमाणे अनेक कवी, शाहीर, गायक, विद्यार्थी आणि प्रभावी लेखक हे नक्षल चळवळीत महत्त्वाचे असल्याचे सांगून, शहरात त्यांच्या प्रभावातून राजरोसपणे हिंसक नक्षल चळवळ पुढे रेटली. ही केवळ राजकीय चळवळ न ठेवता सामाजिक आणि सांस्कृतिक चळवळ असल्याने, उघड उघड लोकशाहीच्या सीमेत राहूनच प्रस्तापित लोकांच्या संघटना उभारणे, त्यांच्याच प्रसिद्धीचा आणि प्रतिष्ठेचा वापर करून गावात किंवा शहरात अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक कार्यक्रम उभारून त्यातून लोकांना प्रेरित करणे, लोकांना व्यवस्था विरुद्ध भडकाविणे आणि प्रभावित झालेल्या लोकांना विशेषतः तरुणांना हळूच हिंसक चळवळीत सामील करणे इत्यादी शहरी कार्यक्रमाचे मुख्य उद्देश विस्ताराने मांडला. महाराष्ट्रातील गडचिरोली जिल्ह्यात नक्षलवाद्यांची कमलापुर परिषद^[20], याचे प्रतीक आहे. ही परिषद गुप्त माहितीच्या आधारे शासनाने होऊ दिली नाही मात्र या नक्षलवाद्यांचा परिषदेला महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश आणि आंध्रप्रदेश शिवाय अनेक राज्यांच्या शहरातून मोठया प्रमाणात लोक आल्याची नोंद आहे. आजपर्यंत अशा शेकडो परिषदा उघड उघड चालवल्या गेल्या आहेत. कधीतरीच या परिषदांचे संबंध प्रत्येक नक्षल चळवळीसोबत सिद्ध करता आले. अशा घटक संघटना त्यांच्या पार्श्वभूमीमुळे आणि सततच्या नक्षल हितसंबंधांमुळे राज्य निहाय नक्षल फ्रंट संघटना म्हणून शासकीय सूचित प्रसिद्ध केलेल्या आहेत. ^[21] यात महाराष्ट्रात दंडकारण्य आदिवासी किसान मजदुर संघटना (DAKM), क्रांतिकारी आदिवासी महिला संघटना (KAMS), रिवोलुशनरी डेमॉक्रॅटिक फ्रंट (RDF), विद्रोही सांस्कृतिक चळवळ विदर्भ, इंडियन असोसिएशन ऑफ पीपल्स लॉयअर (IAPL), कमिटी अगैन्स्ट व्हायलांस ऑन वूमन, कबिर कला मंच, आणि चासी मुलिया

आदिवासी संगठन अशा संघटनांची नावे प्रसिद्ध आहेत. ह्या सगळ्याच संघटना, नक्षलवादासाठी लोकशाही पद्धतीने काम करणाऱ्या आणि म्हणजे नक्षली फ्रंट संघटना आहेत हे शासन मान्य आहे. याचे अनेक प्रमाण नक्षलवाद्यांच्या पार्टी डॉक्युमेंट मध्येसुद्धा स्पष्ट आहेत. या सगळ्याच संघटना शासन विरोधी पण काही लोकहितासाठी महत्त्वाच्या भूमिका घेतांना दिसतात, पण त्यातील ९० टक्के भूमिका केवळ नक्षलवादाचे समर्थन करायला असतात. ह्या विशिष्ट संघटना नक्षलवादाचे नुकसान झाल्यास किंवा नक्षलवादाचे कोणत्याही भूमिकेसाठी आवश्यक वाटल्यास सर्व स्तरावर कृतिशील होतात मात्र नक्षलवादांकडून होणाऱ्या कोणत्याही हिंसेला विरोध करतांना दिसणार नाही. आदिवासी दलीत समाजावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचार विरुद्ध आवाज उठवतात मात्र तेच नक्षलवादांकडून होत असल्यास शब्द काढत नाही. अशी दुटप्पी भूमिका दिसून येते. या शहरी संघटनेत सगळेच नक्षल विचाराने प्रेरित लोक नसतात मात्र काही नवख्यांचे आंशिक समर्थन असते. पुढे हेच योजनाबद्ध पद्धतीने कट्टर नक्षल समर्थक म्हणून विकसित होतात.

मागील दशकात शहरी नक्षलवादाचे काम अधिक गतीने वाढवण्यावर भर देण्यात आला आहे. कारण २००४ ला भारतातल्या अनेक भूमिगत नक्षलवादी संघटना CPI (Maoist) अंतर्गत राष्ट्रीय स्तरावर एकत्र आल्या. त्याविषयी नक्षलवादी पार्टी डॉक्युमेंट प्रकाशित करण्यात आले. ह्यात अशा फ्रंट संघटना अर्थातच शहरी नक्षलवाद विषयी पहिल्यांदाच स्वतंत्र प्रकरण दिले आहे. The STRATEGY & TACTICS OF THE INDIAN REVOLUTION नावाने प्रसिद्ध आहे. त्यात म्हटले आहे, The urban movement is one of the main source which provides cadres and leadership having various types of capabilities essential for the people's war and for the establishment of liberated areas- Moreover the responsibility for the provision of supplies technology expertise information and other logistical support to the peoples war too lies on the shoulders of the urban revolutionary movement itself-[22] शहरी चळवळीचे महत्त्व स्पष्ट करतांना स्पष्ट करतात, राष्ट्रीय स्तरावर शहरातून मोठ्या प्रमाणात लोकांचे अस्तित्व आणि त्यांचा माओवादी चळवळीसाठी सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करणे आणि समविचारी लोकांना सरळ नक्षल चळवळीत जोडणे महत्त्वाचे आहे. ह्याच डॉक्युमेंट मध्ये पुढे सांगितले आहे, "या सर्वदूर क्रांतीच्या उद्देशासाठी गुरिल्लाह झोन च्या विकासासोबतच प्राथमिक स्तरावर शहरी भागात काम करणे, शहरी क्रांतिकारी चळवळ उभारणे इत्यादीवर भर देणे महत्त्वाचे आहे." [23] पुढे सांगतात, चळवळीचे बळ वाढवायला ट्रान्सपोर्ट, कम्युनिकेशन, ऑर्डिनन्स फॅक्टरी, पॉवर प्लांट, माईन्स इत्यादी औद्योगिक क्षेत्रातील लोकांसोबत संबंध प्रस्थापित करून त्यांचे संयोजन करायला पाहिजे. सशस्त्र माओवादी चळवळीत यांचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. ते सांगतात, Party has to pay special attention to its efforts on key industrial organisations from the beginning and allocate leadership cadres accordingly- We should not forget the dialectical relationship between the development of the urban movement and the development of the people's war in the countryside- In the absence of a strong revolutionary urban movement] the people's war in the countryside will face many difficulties—[24] खरतर नक्षलवाद्यांनी घेतलेली ही भूमिका भारतातील ह्या चळवळीच्या ऐतिहासिक अनुभवाच्या आधारे उचललेले पाऊल होते. माओवादी पार्टी च्या दृष्टीने, ह्या चळवळीच्या दीर्घ उद्देशासाठी सशक्त गुप्त पक्ष, क्रांतिकारी युनायटेड फ्रंट आणि शहरी गुरिल्ला

दस्ता उभारणे, वर्ग संघर्ष विषयी वातावरण निर्माण करणे आणि लाखो शहरी समूहचे माओवादी जन युद्धासाठी सहकार्य मिळविणे अत्यंत आवश्यक ठरविले आहे. वरील दस्ताएवज मध्येचा पान. क्र. ६९-७०, मध्ये दिले आहे We should not belittle the importance of the fact that the urban areas are the strong centres of the enemy- With this long term perspective] we should develop a secret party] a united front and people's armed elements intensify the class struggle in the urban areas and mobilise the support of millions of urban masses for the people's war [25] यासाठी माओवाद्यांचे सर्वस्तरावर मागील ५० वर्षांपासून अखंड प्रयत्न चालू आहेत आणि शहरी फळी त्यात चळवळीच्या केंद्रस्थानी आहे.

शहरी नक्षलवाद्यांचा विचार करता, ह्या नक्षल चळवळीच्या सुरुवातीच्या उभारी नंतर, मधल्या काळात उतरती कळा आली होती. ती उणीव कोबाड गांधी सारख्या शहरातून आलेल्या अनेक लोकांनी भरून काढली.[26] मिलिंद तेलतुंबडे हा असाच शहरी फळीतून तयार होऊन, शहरात अनेक आंदोलने उभारत गरजेच्या वेळी नक्षल आर्मी मध्ये भूमिगत झाला. तो आज महाराष्ट्र नक्षलवादी राज्याच्या समितीचा सचिव आणि केंद्रीय समिती सदस्य आहे. अलीकडे प्रकाश झोतात आलेले, वरवरा राव, प्रभा, गौतम नवलखा, तर महाराष्ट्रातील प्रा. शोमा सेन, आनंद तेलतुंबडे, एड. सुरेंद्र गडलिंग, अरुण परेरा, सुधीर ढवळे, हर्षाली पोडुार, महेश राऊत परस्परांच्या संपर्कात असलेले आणि शासनाने देशविरोधी जाहीर केलेल्या संघटनेत सामील आहेत. ज्या नक्षलवाद्यांचा फ्रंट संघटना म्हणून घोषित आहेत. किंवा वेळोवेळी त्यांच्या कामाच्या पद्धतीमुळे त्यांच्या संघटनांवर बंदी आणलेली आहे. मात्र न्यायालयाचा शिक्का लागेस्तव जाहीरपणे नक्षलवादी ठरविता येत नाही.

तरी कामाच्या पद्धती नक्षलवाद प्रेरित कशा याचे उदाहरण खालील प्रमाणे लक्षात घेण्यासारखे आहे, अरुण फरेराच्या प्रयत्नाने चंद्रपूर गडचिरोली जिल्ह्यात अरुण भेलके यांच्या नेतृत्वात अशीच एक देशभक्ती युवा मंच ही विद्यार्थी संघटना निर्माण करण्यात आली होती[27]. त्यात वरवर दिसणार्या विद्यार्थी प्रेमी स्वरूपामुळे शेकडो विद्यार्थी सामील झालीत. पुढे त्यातीलच काही विद्यार्थी सरळ नक्षल चळवळीत गेल्याचे उदाहरण आहेत. या विद्यार्थी संघटनेचा अध्यक्ष अरुण भेलके काही सदस्यांसहित उघडा पडला. अटकेनंतर न्यायालयातून बेल घेवून बाहेर पडला. पुढे मिलिंद तेलतुंबडे ची पत्नी सोनटक्के सोबत नाव बदलून गोल्डन कॉरिडोर ह्या नक्षलवादी करिता पैसा उभारणार्या टीम मध्ये भूमिगत होऊन[28] मुंबई, पुणे, नाशिक आणि अहमदाबाद भागात कामाला लागला. सोबतच या भागातील झोपडपट्ट्यांमध्ये आपले नेटवर्क सुद्धा उभे केले मात्र पकडले गेले. अशी शेकडो मिलिंद, अरुण सारख्यांना घडविणारे शहरी नक्षल प्रत्येक्ष हिंसेच्या नियोजनात कधीच नसतात, पण त्यांची भूमिका त्याहून अधिक मोठी आणि महत्त्वाची असते. मागील ३०-४० वर्षांत ह्यांच्या प्रभावातून शेकडो लोक महाराष्ट्रात नागपूर, चंद्रपूर, मुंबई आणि देशाच्या दुसऱ्या मोठ्या राज्यातून नक्षल चळवळीत दाखल झाले आहेत. विशेष म्हणजे अलीकडे नक्षल प्रभावित भागात पोलिसांची गस्त वाढल्यामुळे पूर्वी सारखे काम करणे कठीण झाल्याने त्यांनी भागात शहरी नक्षल संघटना महत्त्वाच्या ठरल्या आहेत. भूमिगत झालेल्या अनेक नक्षलवाद्यांची नावे आणि त्यांना जन्माला घातलेल्या संघटना प्रसिद्ध आहेत. ह्या संघटनांचे संबंध प्रत्येक्ष हिंसेत येत नसल्याने आणि शासनाच्या दिसाळ कारभारामुळे, ह्या संघटना लोकशाही सीमेत राहून नक्षल उद्देशपूर्तीसाठी क्रिया-शील आहेत.

नक्षल फ्रंट संघटना आणि त्यांची क्रियाशीलता:

नक्षलवादाच्या उदयापासून २००० च्या दशका पर्यंत त्यांची अनेक फाटाफूट झालेली होती. २००४ ला ३५पेक्षा अधिक भूमिगत नक्षल संघटना ब्लू डॅम्पेज ह्या एकछत्री राष्ट्रीय संघटनेत एकत्र आली. या राष्ट्रीय बांधणीत किशनजी ह्या भूमिगत नक्षलवादी शिवाय शहरी नक्षलवादी अर्थातच फ्रंट संघटनांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची होती. त्याशिवाय नक्षलवाद्यांच्या आंतरराष्ट्रीय संयोजन समिती मधील वादातीत प्रश्नावर तोडगा काढणे, महत्त्वाच्या विषयावर चर्चा घडवून आणणे अशा विविध कामात भूमिगत नक्षलवादी सहभागी होऊ शकत नाही. ती उणीव शहरी एजंट भरून काढतात. त्या दृष्टीने शहरी नक्षलवादी चळवळ टिकवून ठेवण्यात महत्त्वाची ठरली. खरतर मागील ५० वर्षात टिकून असलेल्या नक्षल चळवळीचे शहरी पाळेमुळे नसते, तर ग्रामीण भागात किंवा जंगलात दिसणार्या नक्षलवाद्याला सरकारच्या कधीच भुईसपाट करून टाकले असते. मात्र याचा आधार बौद्धिक समाज आहे. हे नक्षल चळवळीला बहुआयामी कामात सशक्त मदत पुरविते. परिणामी जंगलात कितीही नक्षलवादी मारले, तरी अल्पकाळात नवीन भरती करून आजपर्यंत दंडकारण्यात टिकून आहे. यामुळेच कोणत्याही शासनाने दोन चार वर्षात नक्षलवाद संपवून टाकू! अशा छातीठोक घोषणा केंद्रीय गृहमंत्री प्रमाणे कुणीही केल्या, तरी हा बालिशपणाच आहे. जसे रोपट्याला बरोबर खतपाणी भेटत असेल तर ते योग्यवेळी बरोबर उगवते. याप्रमाणे इतर सहाय्यक परिस्थिती टिकून आहे त्यामुळे मागील कोणत्याही शासनाच्या नक्षलविरोधी भूमिकेनंतर सुद्धा, याचा प्रभाव दंडकारण्य, झारखंड, आंध्रप्रदेश, बिहार, ओरिसा सीमा भागात, उत्तर तेलंगणा, आणि अन्य भागात योजनाबद्ध पध्दतीमुळे टिकून आहे. नक्षलवाद्यांच्या सू-संयोजनामुळे एका भागातील नक्षल कामाचा प्रभाव लगेच दुसऱ्या भागात दिसून येतो. त्याचा आधार फ्रंट संघटना आहेत. आज ह्या फ्रंट संघटना माओवादी संघटनेचा अविभाज्य भाग आहे, हे नक्षलवादी स्वतः मान्य करतात.

ह्या शहरी संघटना कायदेशीर प्रक्रियेतून नक्षलवादाचे काम करतात. यांची भूमिका नक्षलवादी साहित्याचा आणि विचारधारेचा प्रचार प्रसार, संघटनेसाठी ऊर्जा निर्माण करणे, भूमिगत चळवळीसाठी व्यासंगी क्रांतिकारी उभे करणे, चळवळी साठी पैसा उभा करणे, चळवळीच्या सर्व लोकांना वेळीच कायदेशीर मदत पुरविणे, आवश्यक कायदेशीर संरक्षण मिळवून देणे, एका भागातून दुसऱ्या भागात माहिती पोहोचवणे, भूमिगत नक्षल्यांना लपून आवश्यक ठिकाणी घेवून जाणे, त्यांच्या आरोग्याची सोय करणे, खुल्या कार्यक्रमातून विविध विषयावर वातावरण निर्मिती करून नक्षल समर्थनार्थ लोकांची भूमिका तयार करणे, कोणतीही नक्षल हानी झाल्यास सत्यशोधन समिती च्या नावाने शासनाच्या भूमिकेला दूषित ठरवण्याचे षडयंत्र करणे इत्यादी अशा अनेक कामात शहरी नक्षलवादी महत्त्वाचे आहेत.^[29]

शासकीय माहिती नुसार आज २० पेक्षा अधिक राज्यात ह्या फ्रंट संघटना यशस्वी पणे क्रियाशील आहेत. यात भूमिगत नक्षलवादी पोलीस प्रभावामुळे संकुचित होत चालली असताना, नक्षलवादाचा प्रभाव टिकवून ठेवण्यात शहरी नक्षलवादी अत्यंत महत्त्वाची भूमिका पार पाडत आहेत. याचे ज्वलंत उदाहरण अलीकडे (२०१८) गडचिरोलीत दिसून आले. हे प्रकरण भूमिगत आणि शहरी नक्षलवाद्यांचे आंतरिक संयोजन लक्षात घेण्यास उपयुक्त ठरते. आताच एका घटनेत ४० नक्षलवादी मारले गेले. पण एवढ्या मोठ्या संख्येत नक्षलवादी मारले गेल्याची ही पहिलीच घटना आहे. नक्षलवादाच्या राष्ट्रीय हानीमुळे आठ दिवसांच्या आत १२ राज्यातून विविध मानवाधिकार संघटना घटनेचे सत्यशोधन करायला एकत्र आले. ^[30] ज्यांनी जमेल त्या पद्धतीने शासनाला गुन्हेगार ठरवण्याचे प्रयत्न केले. मारमारीच्या ह्या खेळात पोलिसांनी कसा मानवाधिकार नियमांचा उल्लंघन केला, हे टिकून सांगितले. त्यात वाईट झाले असेल त्याला कुणाचेही समर्थन नाहीच कारण काही मानवाधिकार संघटनांमुळेच देशात लोकशाही टिकून आहे. पण भारतात

नक्षलवाद्यांनी ६०-७० सामान्य लोकांना आणि प्रसंगी पोलिसांना एकत्र मारून टाकल्याचे अनेक घटना आहेत. गीतांजली एक्सप्रेस उलटवून शेकडोंची निष्पाप हत्या आणि जिरम घाटी तील महेंद्र कर्मा संहित अनेकांना मारल्याचे उदाहरण सहज आठवते. महेंद्र कर्माचे नक्षलवादी कसे पशुप्रमाने रक्त प्यायले आणि सगळ्या लोकांना एकाच ठिकाणी उभे करून जलियनवाला बाग प्रमाणे जिवंत उडवून टाकले. [31] तेव्हा नक्षलवाद्यांनी केलेल्या हत्या मानवाधिकारवादाचे हनन का वाटत नाही? आजपर्यंत नक्षलवाद्यांनी हजारो निष्पाप दलीत आदिवासी मारून टाकले. याविषयी आजपर्यंत ह्या विशिष्ट मानवाधिकार वादी संघटनेने एक शब्द काढला नाही कीव सत्यशोधन समिती निष्पक्ष समोर आली नाही. ते यावेळी नक्षल मारले गेले म्हणून तत्काळ CPDR, CDRO, CLC, IAPL आणि काही अन्य लोकांच्या संघटना प्रामुख्याने समोर आल्या. ह्या सगळ्याच नक्षल फ्रंट संघटना म्हणून शासकीय सूचित आहेत.[32] मात्र यांच्यावर कोणतीही कायदेशीर कार्यवाही झाली नसल्याने राजरोसपणे काम करित आहेत.

अशे सत्यशोधन समिती चे प्रकार देशात नवीन नाहीत. ह्या काही संघटना वेगवेगळ्या राज्यातून येवुन शासनाला चुकीचे ठरवायला रिपोर्ट जाहीर करतात. न्यायालयीन प्रक्रियेत यांची चांगली पकड निर्माण आली आहे. शहरी नक्षलवाद समझायला वरील संघटनांचा विचार करणे या प्रसंगी अधिक महत्त्वाचे ठरते. वरील उल्लेखित IAPL यात सुरेंद्र गडलिंग आणि अरुण फरेर हे दोघेही महत्त्वाच्या पदावर आहेत. अलीकडे शहरी नक्षल म्हणून अटक झाल्याने हे प्रकाश झोतात आले. यातील अरुण परेरा यापूर्वीही नक्षलवादाच्या कार्यवाहीमुळे सहा वर्ष न्यायालयीन कोठडीत होता. मात्र पूरव्या अभावी त्याची सुटका झाली. महाराष्ट्रात सांस्कृतिक कार्यक्रमाच्या नावाने प्रसिद्ध कबिर कला मंच ही संघटनेचे शीतल साठे आणि काही सहकारी प्रसिद्ध शाहीर म्हणून सर्वदूर गाजत आहेत. ह्या संघटना काही वर्षा आधीच काँग्रेस सरकारने जाहीर केलेल्या नक्षल फ्रंट संघटना आहेत. CPDR संघटने च्या जडण घडणीत कोबाड गांधीने महत्त्वाचे कामे केली. [33] तो पुढे नक्षलवादाच्या पॉलिट ब्युअरोचा सदस्य होता. २००४ च्या संयुक्त माओवादी पार्टीच्या निर्मितीत याचे योगदान महत्त्वाचे आहे. तो १६ वर्षांनंतर पकडला गेला आणि सध्या तुरुंगात आहे. प्रा. साईबाबा अटक होत पर्यंत RDF ची जबाबदारी सांभाळित होता. [34] योगायोगाने दिल्लीतील प्रशांत राही ह्या तरुणाच्या चुकीमुळे पकडला गेला. सध्या आनंद तेलतुंबडे ब्क्त् चा सचिव म्हणून काम बघतो. [35] अलीकडेच त्याला अटक झाली या संघटना भारतातल्या वेगवेगळ्या राज्यात ह्या अशाच संघटनेशी संयुक्तपणे काम करते. त्यात वरील CLC सुद्धा प्रामुख्याने जुळलेली आहे. या संघटनेतील बरोबरीचे कार्यकर्ते रोणा विल्सन, गौतम नवलकरा, सुधा भारद्वाज आणि अन्य लोक अलीकडे आरोपाच्या घेर्यात आले पण त्यांचे काम नवीन नाही. हे सतत नक्षलवाद विषयात आणि नक्षलवाद भागातील प्रकरणात नक्षलवादी भूमिकांच्या एकांगी समर्थनात वारंवार दिसून येतात, हा योगायोग नव्हेच. महाराष्ट्र सरकारने भीमा कोरेगाव दंगल प्रकरणात संबंध किंवा प्रधानमंत्री हत्येचा कट अशा कारणासाठी यांच्यावर कार्यवाही च्या राजकारणात यांना चुकीने सामाजिक बळ मिळवून दिले आहे. ह्यांना शहरी नक्षलवादाच्या नावाने अटक झाली त्यात अनेक कायदेशीर त्रुटी आणि राजकीय पक्षाचे राजकारण स्पष्ट दिसून येत आहे. त्यामुळे कदाचित पुराव्या अभावी, हे निर्दोष सुटतील पण यांची नक्षलवाद विषयी भूमिका निर्दोष म्हणता येणार नाही. ह्या संघटनांनी केवळ काही महत्त्वाच्या विषयावर शासन विरोधी भूमिका घेतली म्हणून त्यांना वाईट ठरविता येत नाही. मात्र आजपर्यंत यांच्या कामाचे उद्देश आणि भूतकाळातील कामे नक्षलसमर्थनात राष्ट्रीय हिताचे नाही. आज नक्षलवादाचे वैचारिक फॅक्टरी म्हणून काम करित असणाऱ्या लोकांना केवळ त्यांच्या तात्कालिक कामाच्या आधारे केलेले लोकांचे निरीक्षण नक्कीच चुकीचे असेल.

नक्षलवादाचे वास्तव त्याचे, भवितव्य आणि शहरी संघटनांची भूमिका:

भारतीय साम्यवादी क्रांती, ही जागतिक साम्यवादाच्या लढाईचा एक भाग आहे. त्यांना प्रथम भारतात नक्षलवादी हुकुमशाही अस्तित्वात आणायची आहे. हे यशस्वी झाले की माओच्या विचारा प्रमाणे जगातील सर्व राज्यात सशस्त्र क्रांतीतून साम्यवाद निर्माण करायचा आहे. अर्थातच दुसऱ्या महायुद्धापूर्वी शस्त्राच्या बळावर जे हिटलर मुसोलिनी सारख्यांनी साम्राज्यवादी खेळ केला, तेच यांनाही अपेक्षित आहे. फरक तो एवढाच की, आर्थिक समता निर्माण करून सर्वांगीण समताधिष्ठित समाज निर्माण होतो? हे दिव्यास्वप्न यांना घडवून दाखवायचे आहे. यांना न समताधिष्ठित आदर्श राज्य, केवळ सशस्त्र सेनेच्या क्रांतीतून निर्माण करायचे आहे. त्यासाठी नक्षलवादी सेनेचा **Base Area** निर्माण करून, सेना उभी करणे हे चळवळीचे प्राथमिक उद्देश आहे. त्यांना हे केवळ जंगल भागात आणि जिथे शासन अजून प्रभावी नाही तिथेच शक्य आहे. ते झाले, की पुढे भारत सरकारची ताकत ज्या शहरात अधिक आहे, त्या शहरावर आक्रमण करून शासनाची सत्ता नेस्तनाबूत करून, राजकीय सत्ता काबीज करायची आहेत. यासाठी नक्षलवाद्यांच्या गुप्त क्रियांचे उघड विरोध करणारे सगळेच लोक त्यांचे शत्रू आहेत. आजपर्यंत या संघर्षात हजारोंचे निष्पाप बळी गेले आणि पुन्हा हजारो जाणार! याची काळजी नक्षलवादी किंवा त्यांच्या शहरी बुद्धिवातांना नाही. त्यांच्यामते हे सगळे स्वाभाविक आहे. कुणालाही हे अशक्य वाटत असले तरी हे राजकीय साम्राज्यवादी साम्यवादी दिवा स्वप्न, भविष्यात कठिण नाही. दिवसोदिवस भारतात अनेक अडचणी निर्माण होत आहेत त्यामुळे भारत विचलित असल्याने त्यांची सेना विभाजित असते, अशा परिस्थितीत नक्षलवादी सेना मजबूत झाली की एक एक भागात, आपली माओवादी सत्ता प्रस्थापित करून संपूर्ण भारतात लाल झेंडे फडकवतील. त्यांच्या मते, याला वेळ लागू शकतो, मात्र हे होणार! यावर नक्षलवादाचा गाढ विश्वास आहे. जेव्हा नक्षलवादाचे सत्ता येईल शहरातील बुद्धिवादी लोकांनी सत्ता हातात घेवून माओ चे राज्य निर्माण करायचे आहे. तोपर्यंत लाखो लोकांना या सरकारविषयी सकारात्मक भूमिकेत त्यांचे मतपरिवर्तन घडवून आणायचे आहेत.

यात शहरी नक्षलवादी आणि भूमिगत नक्षलवादी कुठे आणि कसे महत्त्वाचे आहेत, हे दिसून येते. यावर राजकीय पक्षांनी घेतलेली गोलमाल भूमिका आणि विविध स्तरावर मानवाधिकाराच्या नावाने, बुद्धिवादी किंवा समाजसुधारक लोकांकडून नक्षलवादाला जे सहकार्य केले जाते, त्याचे गंभीर परीक्षण व्हायला पाहिजे. भूमिगत नक्षलवाद आणि शहरी नक्षलवाद भ्रामक कल्पना हे प्रश्न नाहीत, ते एक कटू सत्य आहे. यावर परस्पर वैचारिक वाद विसरून रोज होत असलेल्या निष्पाप लोकांच्या हत्येसाठी भूमिगत नक्षलवादी पासून त्यांच्या समर्थनात आंशिक उभे असणारे आणि त्यांना अप्रत्यक्ष मानसिक बळ देणारे समांतर दोषी आहेत. हे मान्य करावेच लागेल. नक्षलवाद हा प्रश्न केवळ आदर्श राज्य निर्माण करण्याचा आणि शासनाच्या वाईट ठरविणाऱ्या प्रवृत्तीचा नाही! त्या हजारो निष्पाप लोकांचा आहे ज्यांना कोणत्याही न्याय आधारा शिवाय मारले जात आहे.

Recommendation

१. नक्षलवाद बाबत अजूनही समाजात स्पष्टता नाही यासाठी शासकीय माध्यमांकडून प्रचार पद्धती राबवायला हवी.
२. शहरी नक्षलवाद याबाबत वेगवेगळे राजकीय पक्षांकडून चुकीचे राजकारण केले जाते ते थांबवायला एक संघ स्पष्ट धोरण असायला पाहिजे.
३. शहरी नक्षलवाद आणि त्यांच्या संघटना यांच्यावर नक्षल हितसंबंध जपण्याचा बाबतच्या स्पष्ट संकेत असल्यास पूर्णता बंदी घालण्यात यावे आणि त्या संघटनेच्या पदाधिकारी व

कार्यकर्त्यांकडून बेकायदेशीर कृत्य करणार नाही याचे लेखी घ्यायला हवे अन्यथा कठोर कारवाई करायला हवी.

४. नक्षलवाद हा केवळ आंतरिक सुरक्षेचा मुद्दा राहिलेला नसून हिंसेच्या विशिष्ट स्वरूप आहे याबाबत राष्ट्रीय स्तरावर विशिष्ट स्पष्ट कायदे सहिता निर्माण व्हायला हवी.
५. नक्षलवाद आणि शहरी नक्षलवादी याबाबत केंद्र सरकार व राज्य सरकार यांच्यात राजकीय रस्सीखेच थांबायला समान भूमिका असायला हवी.
६. नक्षलवाद बाबत शीघ्र गतीने न्यायिक प्रक्रिया होण्याकरिता नक्षलप्रभावित राज्यात किमान काही विशिष्ट न्यायालय असायला हवीत.
७. नक्षल प्रभावित भागात विकास योजना आणि पोलिसांचे जाडे यावर शीघ्र गतीने अंमलबजावणी व्हावे.
८. शहरी भागात जिल्हास्तरावरील नक्षल सेल विभागात नक्षलवादाचे सखोल ज्ञान असलेल्या व्यक्तीलाच जबाबदारीचे पद देण्यात यावे.
९. शाळा, महाविद्यालय, वस्तीगृह सामाजिक संघटना व शासकीय केंद्र या ठिकाणी असलेल्या विविध संघटना यांच्यात नक्षलवाद व शहरी नक्षलवाद बाबत जनजागृती करून नवीन पिढीला हिंसेपासून दूर ठेवायला प्रयत्न करायला पाहिजे.

Refrenceess

1. Profile of Maoist Leaders, Anuradha n and Kobad Gandhi, 15. Jan. 2021 <<https://sites.google.com/site/sakethrajan/profiles-of-maoist-leader>>
2. Teltumbde, Sen, Anuradha Gandhi, 2012, Scripting the change, Danish Books, New Delhi, <<https://www.scribd.com/document/352496142/Anuradha-Ghandy-Scripting-the-Change-pdf>>
3. Gidla, Sujatha, Ants Among Elephants, Revolutionary Roads, Publisher HarperCollins, 16. Jan 2021 <<https://indianexpress.com/article/lifestyle/books/revolutionary-road-ants-among-elephants-sujatha-gidla-5057876/>>
4. Communist Party of India, 15 Jan. 2021 <<https://www.britannica.com/topic/Communist-Party-of-India>>
5. P. 192, Bhowate, Shrikant, Bhowate, Shrikant, Ph. D. Thesis, Submitted to RTM Nagpur University Nagpur, growing naxal Violence and Maharashtra State Government Policy: A Critical Study, With Special Reference to Vidharbha Region (1980-2006) 2018
6. Ibid.
7. Communist Party of India, Op. Sit
8. South Asia Terrorism Portal, Institute of Manegment Portal, 20 Jan 2021 <https://www.satp.org/satporgtp/countries/india/terroristoutfits/cpi_m.htm>
9. Mishra, Vinod Archive, Maoist Documents, STRATEGY & TACTICS OF THE INDIAN REVOLUTION Central Committee (P) CPI (Maoist) 15 Jan. 2021 <<https://www.satp.org/satporgtp/countries/india/maoist/documents/papers/strategy.htm>> The document titled "Strategy and Tactics of the Indian Revolution" was conceived by the Joint Central Committee of the PWG and MCCI prior to their merger in September 2004. Five draft documents were prepared after a series of intense discussions over a long period. The document is the synthesis of all important policies and perceptions of the two erstwhile parties
- 10-11 Ibid
- 12 Vinod Mishra Archive/Charu Muzumdar, Documents, 15 Jan 2021 <<https://www.marxists.org/reference/archive/mazumdar/index.htm>>

- 13- 19 Ibid
- 20 Bhowate, Shrikant, Bhowate, pp 329, op. sit
- 21 Communist Party of India (Maoist) all its formations and front organizations, 15. Jan 2021 <<https://www.mha.gov.in/banned-organisations>>
- 22 Mishra, Vinod Archive, Maoist Documents, Op. Sit
- 23-24Ibid
- 25 Ahluwalia, VK, Urban Perspective Plan – An Analysis of Maoist Perspective and Assessment, Sept 2012, 15 Jan. 2021 < <https://usiofindia.org/publication/usi-journal/urban-perspective-plan-an-analysis-of-maoist-perspective-and-assessment/>>
- 26 Bhatt, Shila, Kabad Gandhi: the Gental Revolutionary, 15 Jan 2021, <<https://news.rediff.com/special/2009/sep/23/kobad-ghandy-the-gentle-revolutionary.htm>>
- 27 Ali, Mazar, Ferreteria naxal Mastermind in Chanda, Times of India, 15 Jan 2021 <<https://timesofindia.indiatimes.com/city/nagpur/Ferreira-naxal-mastermind-in-Chanda/articleshow/2729653.cms>>
- 28 Ramana PV Maoist in Golden Carridor Area, 16 Ja. 2021 < https://idsa.in/idsacomments/MaoistsinGoldenCorridorArea_pvramana_191211>
- 29 Mishra, Vinod Archive, Maoist Documents, Opp. Sit.
- 30 The New Indian Exress, Published: 13th May 2018 <<https://www.newindianexpress.com/cities/vijayawada/2018/may/13/fact-finding-panel-terms-gadchiroli-encounters-fake-1813990.html>>
- 31 Indian News, Chhattisgarh attack: Maoists danced on Karma's body after killing him, say survivors 16 Jan. 2021 < <https://www.hindustantimes.com/india/chhattisgarh-attack-maoists-danced-on-karma-s-body-after-killing-him-say-survivors/story-gHbdngJ4vqaJ3U5jkLdXwN.html>>
32. GOI, Communist Party of India (Maoist) all its formations and front organizations <<https://www.mha.gov.in/banned-organisations>>
- 33 Bhatt, Shila, Kabad Gandhi: the Gental Revolutionary, Opp. Sit
- 34 The Economic Times, Jul 14, 2018 15 Jan 2021<<https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/saibaba-is-believed-to-be-brain-behind-several-attacks-on-police/articleshow/57532509.cms>>
- 35 The Hindu, Teltumbde Files bail plea in special NIA Court, JANUARY 13, 2021 <https://www.thehindu.com/news/cities/mumbai/teltumbde-files-bail-plea-in-special-nia-court/article33570922.ece>

‘नक्षलवाद : अंतर्गत नक्षलवाद—एक गंभीर आव्हान’

डॉ. रामदास बाबाजी निहाळ

कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, बदनापुर जिल्हा जालना

प्रस्ताविक

अलिकडील काळात भारतीय लोकशाही समोर अनेक आवणे निर्माण झाले आहेत. ही आव्हाने देशांतर्गत व देशाबाहेर निर्माण झालेली दिसून येतात. यामध्ये प्रामुख्याने देशासमोरील अडथळा देशाबाहेरील व देशांतर्गत समस्यांचा समावेश होतो. यामध्ये दहशतवाद जातीवाद, प्रादेशिकवाद, सांप्रदायवाद, नक्षलवाद इ. अनेक समस्या व आव्हाने भारतीय लोकशाहीच्या वाटचालीत निर्माण करित आहेत.

२००९ साली आपल्या देशाचे माजी पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांनी असे वक्तव्य केले होते की, आपल्या देशाला भेडसावणारा अंतर्गत सुरक्षेचा सर्वात मोठा धोका म्हणजे वाढत चाललेला नक्षलवाद होय. नक्षलवादामुळे जेवढ्या हत्या व संपत्तीची नासधूस झाली याचा आकडा निश्चितपणे दहशतवादाने केलेल्या नुकसानी पेक्षा जास्त आहे. तसेच नक्षलवादी वावरत असलेल्या भौगोलिक क्षेत्राची व्याप्ती देखील दिवसेंदिवस वाढत आहे. भारतीय गृहमंत्रालयाच्या २०१२ च्या अहवालानुसार भारतातील जवळपास १५ राज्यांमध्ये वाढझालेली दिसून येते. यात प्रामुख्याने पश्चिम बंगाल, बिहार, आंध्रप्रदेश, मध्यप्रदेश, छत्तीसगढ, झारखंड, उत्तरप्रदेश, कर्नाटक, केरळ, तामिळनाडु, महाराष्ट्र आणि उत्तरप्रदेश ई. राज्यांचा समावेश होता. यामध्ये अलिकडील काळात पंजाब, हरियाणा, राजस्थान व दिल्ली या घटक राज्यांच्या काही जिल्हात नक्षलवादींनी शिरकाव केलेला आपणांस दिसून येतो. प्रत्यक्ष चळवळीने प्रभावीत क्षेत्र म्हणून ज्याचा आपण दंडकअरण्य म्हणून उल्लेख करता येईल असा ६ लाख ३० हजार किण्मीण भाग हा नक्षलवादयाने ट्रेनिंग सेंटर व प्रतयक्ष कृती भाग म्हणून ओळखला जातो.

भारतातील नक्षलवादी चळवळीचा प्रारंभ

नक्षलवादी चळवळीला आपण एक आंदोलन किंवा चळवळ म्हणत असलो तरी ते स्वतःला पार्टी म्हणून संबोधतात. १९१७ मध्ये रशियामध्ये लेलीने बोल्शेव्हिक क्रांती घडवून आणली. याच वेळेस चीन मध्ये माओ ने लाल क्रांती घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला.

त्यांच्यापासून प्रेरणा घेउन भारतात देखील स्वातंत्र्यपूर्व काळात १९२० साली कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया स्थापन झाली या पार्टीचा देखील उद्देश भारतातील तत्सम इतर पक्षाप्रमाणे ब्रिटीश सत्ता उलथून लावणे हा होता. या पक्षाने देखील स्वातंत्र्य लढयात भाग घेतला. चीन—भारत युद्धात साम्यवादी पक्षातील काही लोकांनी चीनबदल सहानुभुती बाळगल्यामूळ त्यांच्या राष्ट्रनिष्ठेवर प्रश्न निर्माण झाले.

१९६४ नंतर या पक्षातील नेतृत्वात फुट पडली. यामध्ये काही गटांना रशियाचे नेतृत्व स्विकारावे व समाजवादी समाजरचना अंगिकारावी असे वाटत होते तर त्याच बाजूला काहींना चीनचे नेतृत्व करावे असे वाटत होते. सी.पी.एफ. व सी.पी.आय.एम. असे साम्यवादी पक्षाचे भाग पडले.

ख—या अर्थाने मार्क्स वादी कम्युनिस्ट पार्टी मधील सशस्त्र हिंसक आंदोलनावर विश्वास असलेल्या नेत्यांनी नक्षलवादी चळवळीची सुरुवात केली. भारतात पं. बंगाल मध्ये मे १९६७ मध्ये नक्षलवादी चळवळीला सुरुवात झाली. सशस्त्र क्रांतीचा मार्ग स्वीकारणारा गट लहान होता. याच गटाने १९६७ मध्ये नक्षलवादी भागात सशस्त्र उठाव घडवून आणला. त्यानंतर अनेक राज्यांमध्ये नक्षलवादाने क्षेत्र व्यापले आहे. त्यात प्रामुख्याने पीपर वॉर ग्रुप व मोईस्ट कम्युनिस्ट

पार्टी आफ इंडिया हे गट प्रामुख्याने कार्यरत आहेत. आज ग्रामीण आदिवासी भागाबरोबर नक्षलवादाने शहरी भागामध्ये देखील हातपाय पासरलेले दिसून येतात.

नक्षलवादाची तत्त्वप्रणाली / विचारप्रणाली

नक्षलवादा ही एक चळवळ नसुन ती साम्यवादी विचारांनी प्रेरित झालेली हिंसात्मक आंदोलन करणारा गट आहे. त्यांचा भारतीय लोकशाही व राज्यघटनेवर अजिबात विश्वास नाही. लोकशाहीला ते भांडवलदार वर्गाचे शासन मानतात. हे भांडवलदारी शासन गरिब जनता, आदिवासी, अनुसूचित जाती—जमातीचे हित करू शकत नाही. देशाचा कोणताही विकास करू शकत नाही. मूठभर लोकांनी बहुसंख्य जनतेवर भांडवलशाही मार्गाने केलेले शासन राज्यकारभार आहे. हा राज्यकारभार पोलीस दंड, सक्तीच्या मार्गाने केला जातो असा त्यांचा विश्वास आहे. दलीतांवर, आदिवासींवर मोठ्या प्रमाणात अन्याय केला जातो. त्यांना विकासाच्या मूळ प्रक्रियेत सहभागी करून घेतले जात नाही. यासाठी हिंसात्मक आंदोलन घडवून राज्य व्यवस्था कुमकुवत करणे हा नक्षलवादी चळवळीचा अजेंदा राहत आलेला आहे.

भारतीय जनतेचा या राजकीय व्यवस्थेवर, लोकशाहीवर विश्वास नाही. राज्यघटना ही भारतीय जनतेला विश्वासत न घेता राज्यघटना जनतेवर थोपावलेला असा नक्षलवादी चळवळीचा समज आहे. हे शासन केवळ सैन्य शक्तीवर टिकून आहे. भारतात साम्यवादी समाज रचना घटवून येण्याची गरज आहे. यासाठी हिंसात्मक मार्गाने क्रांती घडवून आणणे या क्रांतीसाठी गरिब, भुमीहीन, दलित व आदिवासींच्या माध्यमातून करता येईल असा नक्षलवादी चळवळीचा समज आहे.

नक्षलवादी चळवळीची अर्थव्यवस्था व कार्य पध्दती

कोणतीही संघटना म्हटले की, ती चालविण्यासाठी मनुष्यबळ व भांडवलाची आवश्यकता असते. त्याशिवाय ते आंदोलन किंवा चळवळ उभे राहू शकत नाही. लक्षलवाद हे देशद्रोही, देशाविरुद्ध हिंसात्मक मार्गाने चालवलेले आंदोलन आहे. नक्षलवाद म्हणजे एक प्रकारचे फुटीरतावादी लोक होय. सशस्त्र उठाव घडवून आणण्यासाठी या चळवळीला आधुनिक शस्त्रांची गरज असते. तरूण वर्ग आकर्षित करण्यासाठी पैसा व उदबोधन शिबीराची आवश्यकता असते. यासाठी शहरी वर्गातील तरूणांना आकर्षित करण्याचे काम शहरातील काही कम्युनिस्ट लोक करतात. २००९ नंतर तरूण नक्षलवादी तरूणांकडे मोबाईल, लॅपटॉप, वॉकीटॉकी इ. आधुनिक साधने देखील आलेली आहेत. टेहळणी करतांना, कार्यवाही करतांना कौशल्यपूर्णपणे याचा वापर ते खुबीने करतात. २००० नंर त्यांनी या संघटनेमध्ये विस ते २५ टक्के महिलांना सहभागी करून घेतले आहे. लहान मुलांचा देखल वापर करतात ज्या भागाला आपण दंडकअरण्याचा अतिदुर्गम, जंगलव्याप्त भाग म्हणतो, अशा या भागामध्ये जवळपास ६ लाख ३० हजार कि.मी. भागामध्ये नक्षलवादाचे वेगवेगळे गट करून २० हजार ते ३० हजार नक्षलवादी कार्यरत दिसून येतात. आपली दहशत लोकांमध्ये, प्रशासनावर बसविण्यासाठी हिंसात्मक कार्यवाही करतात. यावेळी रात्री अपरात्री पोलीस, खबरे व्यक्ती यांच्या हत्या घडवून आणतात. संशयित व्यक्ती यांना फासावर लटकवतात. शाळा, महाविद्यालये, दवाखाने, हॉस्पिटल, रोड, भैतिक, शसकीय इमारती यांची नासधुस करणे, तिरंगा ध्वज काढून त्या जागी लाल झोंडा फडकाविणे इ. कार्य नक्षलवादी करत असतात. नक्षलवादी ज्या जंगलव्याप्त भागात राहतात. त्या भागातील मुख्य व्यवसाय तेदूपता हा होय. तेदुपत्त्याची कॉन्ट्रॅक्ट ज्या दलांना, व्यापा—यांना दिला जातो त्यांच्याकडून कमीशन घेतात. भौतिक सुविधा निर्माण करणा—या उदयोजकांकडून, कंपन्यांकडून खंडणी घेतात. स्वतःच्या सहमती शिवाय नक्षलवादी काणेतेही विकासाचे काम होउ देत नाही. वेळोप्रसंगी गरिब, मजदुर, छोटे शेतकरी यांच्याकडून देखील पैसे उकाळण्याचे काम नक्षलवादी करतात. अलिकडील काळात

जंगलव्याप्त भागात चंदन, गांजा यांची तस्करी व्यवसाय देखील मोठ्या प्रमाणात केला जात आहे. आजरोजगी नक्षलवादायांकडे २००० कोटींचे बजट असलेली अर्थव्यवस्था निर्माण केली आहे. यापैकी ३०० कोटी ते दंडकअरण्य जनआंदोलनाला देतात. सरकार आदिवासी दलीत यांचा विकास घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला जातो. यामधील बराचसा पैसा हत्यारे खरेदी करण्यावर खर्च होतो. बारूद, बॉम्ब, आरडीएक्स, एके ४७, ४४ गन इ. आधुनिक हत्यांराचा ते वापर करतात.

तरूण मुलांना रोख पैसे देउन पीपल्स गोरीला आर्मी मध्ये भरती करतात. २००५ नंतर महीला गोरीला आर्मी देखील काढलेली आहे. २००९ नंतर कयुक एक्शन दलाची देखील स्थापना करण्यात आली आहे. नक्षलवादाचे शहरी कनेक्शन देखील निर्माण झाले आहे. शहरी व ग्रामीण अशी एक विंग त्यांनी तयार केली आहे. नवतरूणांना भडकविण्याचे काम नक्षलवादी करत असतात. नक्षलवादाचे नेपाळ, श्रीलंका, म्यानमार, बांग्लादेश, पाकिस्तान यांच्या सोबत आंतरराष्ट्रीय कनेक्शन देखील दिसून येते. एकुण २०५० पर्यंत दशात लाल क्रांती घडवून आणणे हे त्यांचे ध्येय दिसून येते. पी.एम. साईबाबा सारखे पार्टी मेंबर आंतरराष्ट्रीय कनेक्शन बघत असतात. नक्षलवादी जेलमध्ये राहून सुध्दा नक्षलवादी चळवळीचे काम करत असतात. नक्षलवादी पार्टी दिस देखील बनवितात. चारू, मुजूमदार कानू सन्याल यांचे जन्मदिस साजरे करतात जे नक्षलवादी पोलीस चकमकीत ठार होतात. त्यांना ते स्वातंत्र सेनानी म्हणून घोषित करतात. काळा दिवस म्हणून देखील पाळतात. दंडक अरण्यात वर्षातुन प्रशिक्षण केंद्र चालवतात. अनेक केंद्रातून वर्षभराचा अजेंडा देखील ठरविला जातो.

नक्षलवादायांनी घडवून आणलेल्या हिंसात्मक कारवाया :-

नक्षलवादी चळवळीनी महाराष्ट्र, छत्तीसगढ, आंध्रप्रदेश, बिहार, झारखंड, तामिळनाडू ई. राज्यांतील जंगलव्याप्त प्रदेशातील काही जिल्ह्यात अनक हिंसक कारवाया केलेल्या आहेत. या हिंसक कारवाया पोलीस , पोलीस ठाणे, पोलीसांचे खबरे म्हणून संशयीत सामान्य नागरिक, खंडणीसाठी अनेक उदयोजक, कॉन्ट्रॅक्टर, यांच्या अपहारण करून त्यांना ठार करणे असे उदयोजक त्यांनी चालविलेले दिसून येतात. याशिवाय ही चळवळ निष्टकरण्यासाठी पोलीसांनी अनेक मोहीमा हाती घेतल्या. यामध्ये अनेक नक्षली मारले गेले. एकंदरीत दहशतवादा पेक्षा नक्षलवादी व त्यांचा बिमोड करण्यासाठी राबविलेल्या मोहीमा यात मोठ्या प्रमाणात हिंसाचार घडवून आलेला आहे.

नक्षलवादायांकडून घडवून आणलेल्या कारवायामधील प्रमुख जिल्हे :-

१. बिहार

बिहार या घटक राज्यात ३४ जिल्ह्यात नक्षलवादायांचा प्रभाव आहे. यात प्रामुख्याने पटना, जहानाबाद, गया, औरंगाबाद, नालंदा, भोजपूर इ नक्षलग्रस्थ भाग म्हणून मोठ्या प्रमाणात ओळखला जातो.

२. पश्चिम बंगाल

पश्चिम बंगाल मध्ये वाकुडा, लालगढ, मिदनापूर, पुरुलिया इ जिल्ह्यातील ३५० गावे नक्षलवादायांच्या प्रभावाखाली आहेत.

३. छत्तीसगढ

बस्तर, दंतेवाडा, वि, नारायणपूर, राजनांदगांव मधील २३०० पेक्षा गावे.

४. आंध्रप्रदेश

ओडिसाच्या सीमेखालील भागातील गांवांमध्ये नक्षलवादाचा प्रभाव जास्त आहे. यामध्ये बारगाव, नालगवडा, करीमनगर, पालनाडू, उत्तर तेलंगणा, निजामाबाद मेडक इ.

५. महाराष्ट्र

महाराष्ट्रात गडचिरोली, चंद्रपुर, यवतमाळ, भंडारा, गोंदिया इ जिल्हयातील ३०० गावांचा समावेश होतो. साधारणतः ३००० ते ४००० कि.मी. क्षेत्रफळ नक्षलग्रस्त आहेत.

६. उत्तरप्रदेश

सोनभद्र, मिराजापूर, चंदौली यामध्ये समावेश होतो. या जिल्हयामध्ये नक्षलवदयांनी अनक हिंसात्मक कारवाया घडवून आणल्या आहेत. तसेच या चळवळीला नेस्तनाबूत करण्यासाठी शासकीय स्तरांवरून पोलीस एस.आर.पी जवानांकडून अनेक मोहीमा हाती घेतल्या यामध्ये अनेक हिंसाचार घडवून आणला गेला. या संबंधीचा तक्ता पुढील प्रमाणे:—

१९९४ पासून २००४ सालापर्यंत सामान्य नागरिक १७२३८ मरण व लक्ष्मी झाले तर ६४५१ सैनिक मृत्युमुखी पडले तर २२७३ लक्षलवादी या लढाईत ठार झाले. या कालावधीत जवळपास एकूण ४४९६२ लक्ष्मी व हिंसा घडवून आली.

वर्ष	सामान्य नागरिक	सैनिक	नक्षलवादी	एकूण
२००५	१२१२	४३७	१६१०	३२५९
२००६	१११८	३८८	१२६४	२७७०
२००७	१०१३	४०७	११९५	२६१५
२००८	१०३०	३७२	१२१७	२६१९
२००९	७१२१	४३१	१०८०	२२३२
२०१०	७५९	३७१	७७२	१९०२
२०११	४२९	१९४	४५०	१०७३
२०१२	२५२	१३९	४१२	८०३
२०१३	१४२	८२	१३८	३६२
२०१४			—	—
२०१५	१२३.२१३	६५—६६	—	—
२०१६	१०९	७४	—	—
२०१७	०९	१२	—	—
२०१८				

वरील तक्त्यावरून आपल्या लक्षात येते की नक्षलवादी चळवळीने अतोनात हिंसा घडवून आणल्या. या हिंसेचा प्रमाण हे पूर्वीपेक्षा अलिकडील काळात या हिंसात्मक कारवाया कमी कमी होत गेल्या. परंतु नक्षलवादी हे जेव्हा आपली ताकद कमी असते तेव्हा माघार घेतात व आपल्या माणसांचे कमीत कमी नुकसान हे तत्व अंगिकारतात. नक्षलवादी कारवाया म्हणजे भारतीय माणसांनी आपल्याच माणसांविरुद्ध चालविलेली लढाई आहे. या लढाईत दोन्ही बाजूने भारतीयच मारल्या जातात.

नक्षलवादी चळवळ वाढण्या मागील कारणे :-

१. जमीन सुधारणा कायद्यासाठीची अंमलबजावणी योग्य न होणे —

ख—या अर्थाने नक्षलवाद उभा राहण्यामागील खरे कारण जमीन, जमीन मालकी आहे. कसेल त्याला जमीन ही न्याय भूमीका सुरुवातील घेताली. जमीनदाराविरुद्ध पश्चिम बंगाल मधील नक्षलवादी गावात त्यांनी केले. म्हणजे जमीन हा घटक नक्षलवाद निर्माण होण्यामागील खरे कारण आहे. जमीन सुधारणा कायद्यातील दोष नक्षलवादी चळवळ उभी राहण्यास व विस्तारण्यास कारणीभूत ठरली.

२. भारतातील विषमता —

स्वातंत्र्याची ७० वर्ष ओलांडून गेली तरी भारतातील सर्वच क्षेत्रातील विषमता कमी होण्याऐवजी वाढत गेली. सामाजिक, सांस्कृतिक तेढ वाढत गेले. सामाजिक भेदभावामुळे दलित, आदिवासी यांच्या मनात आजही भयावह वातावरण आहे. त्यांचा स्वाभिमान दूरवला गेल्यामुळे त्यांच्यात सुडाची भावना तयार होते. त्यामुळे त्यांची पावले आपोआप नक्षलवादी चळवळीकडे ओढले जातात.

३. आर्थिक विषमता —

आपल्या देशात २० टक्के जनता श्रीमंत तर ८० टक्के जनता आज ही हालाखीचे जीवन जगत आहे. त्यांच्या मुलभूत गरजा देखील त्यांना भागवता येत नाही. आजही आदिवासी भागात जिवन जगण्याची पुरेसी साधने नाहीत. त्यामुळे आदिवासी भागातील तरून नक्षलवादी वाटेवरून जाण्यास तयार होतो.

४. आदिवासी दुर्गम भागात शासकीय योजनांचा अभाव —

आजही आपल्या राजकीय व्यवस्थेकडून आदिवासी भागासाठी ज्या योजना राबविल्या जातात त्या अगदी तूटपूज्या आहेत. भ्रष्टाचारामुळे त्यांच्या पर्यंत त्या योजना जाऊ शकत नाही. अशा अनेक कारणामुळे आदिवासी आज ही मागासलेले दारिद्री गरीबीत जिवन जगत आहे. त्यामुळे आदिवासींना पाडावरील व्यक्तींना शासकीय धोरणांविरुद्ध कमालीचा राग आहे.

५. बौद्धिक मार्क्सवादी शहरी अधिष्ठान —

आजही लढाई आपणांस जंगलव्याप्त प्रदेशात दिसत असली तरी तिच्या उगमांची पाळेमुळे शहरातील बुद्धीजिवी मार्क्सवादी विचारातच दिसून येते. शहरामध्ये हा एक मोठा वर्ग आहे की जो चळवळीच्या बाहेर राहून या चळवळीला सातत्याने मार्गदर्शन करत असतो. त्यामुळे शहरी व ग्रामीण नक्षलवाद अशी एक विंग त्यामुळे निर्माण झालेली आपणांस दिसून येते.

६. हिंसा हा क्रांतीचा मार्ग —

मूळातच नक्षलवादी तत्वज्ञान विचारधारा ही मार्क्सवादी, माओवादी विचारधारा आहे. मार्क्सने कामगारांच्या शोषण मुक्तीचा मार्ग हा भांडवलशाही विरुद्धच्या क्रांतीत दाखविला आहे. चीनमध्ये देखील माओने याच हिंसेच्या मार्गाने बंदूकीच्या जोरावर क्रांती घडवून आणली आहे. यामुळे भारतातील विषमता भांडवलशाही आपल्याला जर संपवायची असेल तर हिंसात्मक मार्गाशिवाय पर्याय नाही अशी नक्षलवादयांची मानसिकता बनली. यातून त्यांनी हिंसेचा मार्ग पत्कारला.

७. नक्षलवादी चळवळीला परकीय देशांची मदत —

नक्षलवादी ही हिंसात्मक मार्ग पत्कारलेली आपल्याच माणसांनी आपल्या मागणांविरुद्ध, शासना विरुद्धची चळवळ होय. या चळवळीला भारताबाहेरील चीन, नेपाळ, बांगलादेश, श्रीलंका म्यानमार, फिलीपाईन्स, पाकिस्तान या देशातून प्रांस व आर्थिक मदत मिळत असते. नाहीतर या देशातील अनेक संघटनांचा नक्षलवादी चळवळीला पाठंबा आहे. यांच्या चळवळीला मदत करतात. नक्षलवादयांना येन—कन प्रकारे भारतात लाल क्रांत घडवून आणणे हे त्यांचे स्वप्न आहे.

८. लोकशाही व राज्यघटनेला विरोध —

नक्षलवादी नेते हे मूळातच मार्क्सवादी, माओवादी विचारांनी प्रेरित आहेत. त्यांचा भारतीय लोकशाही व राज्यघटनेला विरोध आहे. लोकशाहीला ते भांडवलदाराचे शासन संबोधतात तर भारतीय राज्यघटना ही भारतीय लोकांवर जबरदस्तीने थोपवलेली आहे. असे त्यांचे मत आहे. भारतीय राज्यव्यवस्था ही सैन्य, पोलीस, भांडवलदार यांच्या जोरावरच चालू आहे. यामुळे नक्षलवाद निर्माण होउन तो वाढीस लागला.

९. प्रशासकीय भ्रष्टाचार—

प्रशासनातील भ्रष्टाचार देखील नक्षलवाद वाढण्यास कारणीभूत आहे. भ्रष्टाचारामुळे अनेक शासकीय योजना गरिबापर्यंत पोहचवू शकत नाही. दलीत आदिवासी जनता यांना कायद्याचे कोणतेही ज्ञान नसल्यामुळे त्यांचा गैरफायदा घेतला जातो. यामुळे नैराश्यांतून आदिवासी तरूण हा नक्षलवादी हिंसेचा मार्ग पत्कारतात.

१०. शिक्षणाचा अभाव —

आदिवासी भागात शिक्षणाचा मोठ्या प्रमाणात अभाव असतो. त्यामुळे त्यांचा वापर नक्षलवादी यांना भडकावून नक्षलवादी चळवळीत सहभागी करून घेतात. या नक्षलवादी चळवळीत ग्रांड भूमीवर काम करणारा प्रत्यक्ष हिंसात्मक कृती घडवून आणारा हा आदिवासी असतो शिक्षणाच्या अभाषामुळे त्यांचे डोकेभडकावल्या जाते.

११. आदिवासींच्या जंगल हक्कावर निर्बंध —

आपल्या देशाच्या शासकीय दरबारी आलेले हे मोठे अपयश आहे. सुरुवातीला जंगल व आदिवासी यांचे नाते घट होते. परंतु आलीकडील औद्योगिक धोरणांमुळे अनेक कंपन्या व कारखाने यांच्या नावावर मोठ्या मोठ्या जंगलव्याप्त जमीनी, नद्या, नाले करण्यात आले. यामुळे आदिवासींना नैसर्गिकपणे वावरण्यास बंदी आली त्यांना अनेक शिकारीपासुन बंचित ठेवण्यामुळे त्यांच्या मनात एक प्रकारचा राग शासनाविरुद्ध निर्माण झाला. यामुळे जंगलावरील त्यांचे हक्क अबाधित न राहिल्यामुळे आदिवासी दुखावले. त्यामुळे शासन पोलीस यंत्रणा यांना शह देण्यासाठी नक्षलवादी चळवळीचा मार्ग त्यांना जवळचा वाटला

उपाययोजना

१. भारतात सामाजिक आर्थिक विषमतेची दरी कमी करण्याचे प्रयत्न जेवढ्या प्रमाणिकपणे आणि जोमाने केले जातील त्या प्रमाणात नक्षलवादयांच्या पाठिंब्याला आहोटी लागेल.
२. माओवाद्यांच्या वाढत्या कारवाईवर नियंत्रण आणण्यासाठी केंद्राकडून कठोर तसेच जबाबदारपुर्ण कारवाई केली गेली पाहिजे.
३. राजकीय नेत्यांनी केवळ जनतेला आश्वासने देउन चालणार नाही तर त्या दिलेली अश्वासने पुण करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. जेणेकरून राजकीय व्यवस्थेवर त्यांचा राग राहणार नाही.
४. लोकशाही प्रक्रियामध्ये सामाजिक व आर्थिक विकास मोठ्या प्रमाणात झाला पाहिजे. सर्वांना या प्रक्रियेत सहभागी करून घेतले. सर्वांचा समान विकास झाला तर आदिवासी जनता नक्षलवादयांचा पाठशी उभी राहणार नाही.
५. आदिवासी नक्षलवादी भागामये शासनाने गरीब जनतेसाठी मोठ्या प्रमाणात योजना राबविल्या पाहिजेत. तसेच त्या योजनांचा लाभ निष्पक्षपातीपणे गरजूनाच मिहाला पाहिजे हे देखील बघणे क्रमप्राप्त ठरते.
६. पोलीस प्रशासन व स्थानिक जनतेने एकत्र येउन नक्षलवादाचा मुकाबला केला पाहिजे. सलवा जुझम सारख्या सारख्या योजनामधुन हे शक्य आहे.
७. प्रशासकीय स्तरावरील भ्रष्टाचार कमी करावा लागेल. त्यामुळेच शासकीय योजना गरजू आदिवासी पर्यंत जातील.
८. कायद्याच्या चौकटी बाहेर जाउन प्रमाणिकपणे, निस्वार्थीपणे प्रशासकीय यंत्रणेला कमी करावी लागतील. यासाठी ईमानदार अधिकारी वर्गाची या भागात नेमणुक करावी.
९. शहरी माओवादी तत्वज्ञान असलल्या सुशिक्षित व ग्रामिण भागात प्रत्यक्ष काम करणारा नक्षलवादी यांची विंग तोडली जावी. शहरी भागातील गोल्डन कॉरिडॉन म्हणुन ओळखल्या

जाणा—या भागावर वेळीच नियंत्रण मिळावे लागेल. ज्याुळे नक्षलवादयांना मिळणारी रसद, प्राप्त होईल.

१०. नक्षलवादी भागामध्ये रोजगार, विकास कार्यक्रम करावा, तसेच या क्षेत्रात काम करणारे सर्व अधिकारी सामान्य जनतेच्या ओळखीचे असावेत.
११. पोलीस, सैन्य यांना नक्षलवादयां बरोबर लढण्यासाठी स्थानिक जनतेलाच विश्वासात घेउन एकत्रपणे काम करावे लागते.
१२. शरण आलेल्या नक्षलवादयांना मुल प्रवाहात सामाविष्ट करून घेण्याची जबाबदारी शासनाला पार पाडावी लागेल. याशिवाय तो नक्षलवादी शहर आला तर त्याला व त्यांच्या कुटुंबाला संरक्षण देण्याची जबाबदारी पोलीस यंत्रणेने चोख पणे पार पाडली पाहिजे.
१३. आदिवासी जनकल्याण योजना प्रभावीपणे राबवाव्या लागतील. ही जबाबदारी शासनाने पार पाडली पाहिजेत.
१४. शिक्षणाची गुणात्मक वाढ करावी आदिवासी भागामध्ये आश्रमशाळांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करावी.

निष्कर्ष

वरील नक्षलवादी चळवळीच्या अभ्यासावरून आपल्या लक्षात येते की, नक्षलवाद ही एक कायदा, सुव्यवस्थेची समस्या नसून ती सामाजिक, आर्थिक समस्या आहे. सुरुवातीला या चळवळीचा उद्देश जमीनदाराच्या विरोधात लढणे हा होता. जेणेकरून भारतातील सामाजिक, आर्थिक विषमता कमी होईल. परंतु या चळवळीने स्विकारलला हिंसेचा मार्ग हा लाकशाहीला धरून नव्हतात्र हिंसेच्या मार्गाने कोणाचेही भले होत नाहीत या चळवळीने नंतर विकृत स्वरूप धारण केली. यांनी आपल्याच माणसांचा बळी दिला. सुरुवातीला नक्षलवादी चळवळ ही आपल्या भागातील विकासाच्या हक्कांसाठी उभी राहिली. परंतु नंतर ही चळवळच विकासाच्या आड आली. अनेक स्थानिक लाकांच्या हत्या, बंद पुकारणे, बत्ती बंद, काम बंद चळवळ जर आपणांस लाकशाही मार्गाने थांबवायची असेल, तर नक्षलवादी भागातील विकास मोठया प्रमाणात करावा लागेल. हिंसेला उत्तर हिंसा होउ शकत नाही. यासाठी स्थानिक लोकांना देखील आर्थिक सामाजिक, राजकीय विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी करून घ्यावे लागेल. जेणे करून स्थानिक आदिवासी हे नक्षलवादी चळवळीचा पठिंबा काढून लोकशाही करणाच्या प्रक्रियेत सहभागी होतील.

संदर्भग्रंथ सूची

१. महाराष्ट्र टाईम्स, वार्षिक अंक २०१०.
२. दैनिक लोकसत्ता २९ मे २०१३
३. देवेंद्र गावडे २०१२, नक्षलवादाचे आव्हान, साधना प्रकशन, पुणे.
४. महाराष्ट्र टाईम्स — बुधवार ३ डिसेंबर २०१४
५. पदमसिंह गणराज : भारतीय राजनिती, राष्ट्रीय एवं अंतरराष्ट्रीय मुदे और चुनौतियां, अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, नई दिल्ली, पृ.क्र. २११

भारतात माओवादी यथार्थता की रक्तपातास आमंत्रण? एक अध्ययन**डॉ. मुकुंदा गोपाळराव मेश्राम**

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

श्रीमती राजकमल बाबूराव तिडके महाविद्यालय, मौदा.

प्रस्तावना

चीनमध्ये शेतकऱ्यांचे बिनदिक्कत अपरिमित शोषण सुरू होते. माओ त्से तुंगचा जन्म मध्यमवर्गीय शेतकरी कुटूंबात झाला. त्याने शेतकऱ्यांच्या गुलामगिरिला वाचा फोडण्याचा निर्धार केला. शेतकऱ्यांचे दुखदैव्य घालवून त्यांना सम्यक मानवि सभ्यतेचा आस्वाद घेता यावा हा त्याचा प्रामाणिक हेतू होता. पूर्वजपूजा आणि प्रेतविवाह या प्रथा प्राचिन काळापासून होत्या. पूर्वाजांच्या सेवेकरिता अधिकाधिक मुले पैदा करणे व मृत्यु नजिक आल्यावर त्यांच्या थळग्याजवळ झोपणे. थडग्यासोबत लग्न लावले जाई. या अनिष्ट कूप्रथेने स्थलोत्तर थांबले होते. माओ च्या प्रदिर्घ यात्रेने नवी चेतना जागली. परंतू एकम धर्मावर आघात करणे धोक्याचे होइल हे हेरून साम्यवाद्यांनी अंधविश्वासाविरुद्ध चळवळी उभ्या केल्या. भारत आणि चिनचा लोकशहीचा प्रवास एकदम समकालीन आहे. इतीपी नव्या जगाच्या स्पर्धेत टिकने आणि चिनचे नवे स्वातंत्र सामर्थ्य वाढविण्यात कम्युनिस्ट प्रणाली साम्यवादि धोरनाने बरिच उंच झेप मारली. भारताची त्यामानाने स्थिती मंदगतीची दिसते. तंत्रवैज्ञानिक क्षेत्रात विशेषता खाजगीकरण, उदारीकरण, जागतीकीकरणाच्या परिघातही चीन जोमाने आगेकूच करत आहे. त्यामागिल माओ त्से तुंग यांची पराकाष्ठा अनन्यसाधारण आहे. त्यादृष्टिने एक आकलन म्हणून त्यांच्या नेतृत्वाची जडनघडन व भुमिका भारतीय परिप्रेक्षात मौलीक वाटते.

संक्षेप

१. माओ : माओत्से तुंग
२. बाबासाहेब: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

गहितके

१. विवेकवंतांची तत्वमूल्ये सार्वत्रिक, सार्वकालिक असतात.
२. व्यवहारवादी चिंतनातील सिध्दांताची उपयोगिता परिस्थिती सापेक्ष असते.
३. व्देषप्रवृत्तीमूलक व्यवहारापेक्षा मैत्रिभाव अधिक गुणकारी असतो.

चीनची साम्यवादी पायाभरणाची पार्श्वभूमी—

रशियन लोक चीनला किताई (kitai) म्हण असत. आजही रशियात तेच नाव प्रसिध्द आहे. चीनत्सी याने हुणांचा पराभव करून स्वतःच्या चीन घराण्याची स्थापना केली. हयाच घराण्यामूळे देशाचे नाव चीन असे पडले. चीनने स्वताच्या साम्राज्याचा विस्तार तिब्बेटपासून पॅसिफिक महासागरपर्यंत व पूढे त्यांच्या वंशजांनी उत्तरेकडे मंगोलीया पर्यंत व दक्षिणेकडे इंडोचीनमधिल टोकीनच्या आखतापर्यंत केला. चीनने स्वताला सम्राट ही पदवी लाउन घेतली व चीनची प्रचंड भिंत बांधण्याचें कार्य त्यांनी पुर्ण केले. हान घराण्याने इ. स. पू २०६ ते इ. स. पू २२० चीनी साम्राज्याचा अजून विस्तार केला. चीनसाठि त्या कालखंडाला 'सुवर्णयुग' असे म्हणतात. होअंगहो व यांगत्से या दोन नद्यांच्या खोऱ्यात मूळ चीनी रहीवासी होते. इ. स. पू १०९४ ते १५२३ या इ. स. पूर्व दोन हजार वर्षांच्या काळात चीनचा पारंपारीक, ऐतिहासीक उदय आढळतो. १९३० च्या उत्खननानुसार शांग राजघराण्याचा इतीहास सापडतो. इ. स. पू १५२३ ते १०२७ या कालखंडात तेथे चुंग कुओ (मध्यप्रदेश) म्हटले जात असे. चीनमध्ये इ. स. १३६८ ते १६४४ पर्यंत मिंग घराण्याची ऐतदेशिय ही शेवटची राजवट होती. त्यांनी परकीय मांचू घराणे इ. स. १६४४ ते

१९१२ पर्यंत सत्तेवर होते. मंगोल व मांचू यांनी चीनची वारेमाप पिळवणूक केली. परंतू या परकीस सत्तांना स्थानिक अधिकाऱ्यांची गरज भासली. स्वाभावीक असे अधिकारी आणि विदेशी सत्ता याबाबत जनतेत विव्देश निर्माण झाला. चीनमध्ये प्रामुख्याने कॅम्फ्युशियस लाओ त्से व बौध्द धम्माचा विशेष वैचारीक प्रभाव आहे. १५१६ मध्ये पोर्तूगीज तेथे पोचले लुटमार हा पोर्तूगीजांचा मुख्य धंदा असल्याने मींग राजाने त्यांना चीनमध्ये प्रवेश दिला नाही. १८५७ साली लिस्बन करारनुसार मकाव हा पोर्तूगीजांचा प्रदेश म्हणून चीनने मान्यता दिली. १९ व्या शतकाच्या अखेरपर्यंत चीनने एका पाश्चात्य सत्तेला दुसऱ्या पाश्चात्य सत्तेशी लढवीण्याचा प्रयत्न अनेका केला. परंतू त्यामूळे चीनचेच जबर नुकसान झाले. अफुच्या युध्दावरून ब्रिटीशांनी चीनची पराभव केला. २९ आगस्ट १८४२ रोजी नानकींग तहावर हस्ताक्षर करावे लागले. त्यामूळे चीनची प्रतीष्ठा व अभिमान खालावला. अफुच्या युध्दाने मांचू राजवटिला हादरा बसला. चीनच्या भूमीवर ब्रिटीशांचे न्यायालय स्थापन झाले. ब्रिटीशांच्या खलाशांच्या वागणूकीने चीनी लोकांच्या भावना दूखावल्या. दुसऱ्या अफुच्या युध्दाने अमेरिकेचा चीनवर वरचष्मा वाढला. १८४१-४२ पासून चीनी लोकांची पाश्चात्य लोकांविरुद्ध व त्यांच्या देशी हस्तकांविरुद्ध उठावास प्रारंभ केला. चीनी प्रशासन भ्रष्टाचाराने बजबजले होते. १८५१ च्या ताईपिंग बंडामुळे मांचू सरकारने उत्पन्न घटले. ब्रिटेन, फ्रान्स, अमेरिका, रशिया इ. च्या आक्रमणांमूळे मांचू सम्राटाचा पराभव झाला. १८९४ - ९५ च्या युध्दात चिमुकल्या जपानने बलाढ्य चीनची पराभव केला.

१९११ मध्ये चीनमध्ये राज्यक्रांती घडून मांचू वंशाची सत्ता नेस्तनाबूत केली. त्यानेतर शिमोनोसिकीच्या तहानंतर चीनची सतत लांडगेतोड दिसून येते. अतिवृष्टि व अल्पवृष्टि दोहोंमुळे निरंतर दुष्काळग्रस्तता होती. शेतकऱ्यांचा कोणीही वाली नव्हता. त्यामूळे शेतकऱ्यांच्या मनात कमालीचा असंतोष उफाळला. शेतकऱ्यांचा उठाव हे त्याचेच द्योतक होय. दरबारातील सनातनी लोकांनी पाश्चात्य विचार अमान्य केले. बॉक्सर बंडाने चीनवर कठोर अट लादल्या. १९११ च्या राज्यक्रांतीनंतर रिपब्लिकची स्थापना करण्यात आली. १९०१ पासून चीनमध्ये सुधारनांना सुरुवात झाली. १९१० पर्यंत चीनमध्ये ५७,००० शाळा, सुमारे ९०,००० शिक्षक व १६,००,००० विद्यार्थी होते. पेकींगमधिल केंद्रिय विद्यापीठ शिक्षण व सांस्कृतिक केंद्र बनले होते. १९११ मध्ये हया नवशिक्षित युवकांनी मोलाची भुमिका निभावली. डॉ. सन यत सेन व लिआंग ची चाओ यांच्या सहकाऱ्यांनी गणतंत्र स्थापन करण्याकरिता भरीव प्रचार केला. २७ ऑक्टोबर १९११ रोजी युआन सैन्याचा शाही कमिश्नर बनला. २ नोव्हेंबर १९११ ला तो पंतप्रधान बनला. १५ फेब्रुवारी १९१२ रोजी तो राष्ट्रपती झाला. हे सर्व क्रांतीकारकांमुळे झाले. मात्र या क्रांतीमुळे सर्वत्र गोंधळ व अशांतता आली. सैनिकांचे पगार तुंबले. नविन कर लावता येत नव्हते, सरकारला पैशाची तिव्र गरज होती. परिणामी क्रांतीकारक आणि युआन यांच्यात खटके उडाले. दुष्काळ, अतिवृष्टिमुळे, देशात विदारकता होती. युआनने १९१३ साली कोमितांग पक्ष बेकायदेशिर ठरवला. सन यत सेन जीव वाचविण्यासाठी परदेशात पळाला.

मार्च १९१३ मध्ये युआनने घटना परिषद बनवली. त्यामार्फत युआनकडे १० वर्षासाठी राष्ट्रपती पद आले ती सता प्रामुख्याने सैन्याच्या नियंत्रणावर आधारलेली होती. तिला सरकारी अधिकारी, व्यापारी वर्ग, भांडवलदार, जमिनदार, इ. चा पाठिंबा होता. सम्राटपद प्राप्त करण्यासाठी युआनने प्रयत्न चालविले. दरम्यान तो लोकांच्या असंतोषाच बळी ठरत होता. बरखास्त केलेल्या संसदेतील राजकीय पक्ष आणि लष्करी नेत्यांनी सक्तीची निवृत्ती दिली. ६ जून १९१६ रोजी युआन शी काई चा मृत्य झाला. त्यानंतर सन यत सेन चीनला परत आला. १९२० साली त्याने कोमिंगतांग पक्ष (गुप्त पक्ष) समाप्त करून पुनः कुओमिंगतांग पक्ष पुनरुज्जिवित केला. याच सुमारास रशियात बोल्शेविक क्रांती झाली. रशियाच्या मदतीने त्याने पक्षाचे पुनसंघटन बनविले. १९२१ मध्ये

रशियन कोमिन्तनचे अधिकारी साम्यवादाच्या प्रसाराकरिता चीनमध्ये आले. सेनने त्यांची भेट घेतली. १९२१ साली सांघायमध्ये चिनी साम्यवादी पक्ष स्थापन केला. १९२३ साली सेनने कुओमिंगतांग पक्षाच्या लष्कराच्या मदतीने कॅटनवर आक्रमण केले. चेनचुआंगचा पराभव केला. सेन कॅटन सरकारचा अध्यक्ष बनला. शेतकरी व मजूरांचा सेनला पाठिंबा होता. पक्षाची सैन्य संख्या एक लक्षावर होती. मात्र शेतकरी व शेतमजूर यांना दडपून टाकण्यासाठी श्रीमंत व व्यापाऱ्यांनी चेन लीन पो यांच्या नेतृत्वात कॅन्टन मर्चंट कॉरपस ही स्वयंसेवी संघटना निर्माण केली. सेनला दडपण्यासाठी २० मिलीयनची मदत वॉशिंग्टन येथून मिळाली. विदेशी शस्त्रे खरेदी केल्याच्या कारणे सेनने चेनला अटक केली. परंतु इंग्लंड व अमेरिकेच्या दबावामुळे सोडून दिले. देशात ऐक्य प्रस्थापीत करण्याची प्रबळ आकांक्षा होती. डिसेंबर १९२४ ला सेन उतरेस जान्याकरिता निघाला. 'साम्राज्यवादाचा विरोध करा', असमानतेच्या आधारावर झालेले तह रद्द करा, राष्ट्रिय परिषदेची सभा घ्यावी' या त्यांच्या घोषणांनी परकिय राष्ट्रांचे धाबे दणाणले परकीय राष्ट्रांचा विरोध असूनही सेनला पेकिंगला पोचण्यास कोणीहि अडवू शकले नाही. १२ मार्च १९२५ रोजी त्यांची मृत्यु झाला. साम्राज्यवादाचा अंत व राष्ट्रिय ऐक्य साधण्याच्या प्रयत्नात आधुनिक चीनमध्ये त्यांचे योगदान अनन्यसाधारण आहे. अशा परिस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर माओ त्से तूंग ची नेतृत्वभरारी महत्वपूर्ण आहे.

चीनी साम्यवादि पक्ष आणि माओ त्से तूंग

माओ चा जन्म २६ डिसेंबर १८९३ रोजी शेतकरी कुटूंबात चीनच्या हुनान प्रांतात झाला. वडिलांचे संघर्षमय जिवन, चिडचिडेपणा आणि सततची मारपीट व आईची करूनावृत्ती यातून त्यांचे बालपणावर प्रादुर्भाव झाला. आई गौतम बुद्धांच्या विचारांची उपासिका होती. हुनान प्रांत पाश्चात्यीकरणापासून दुरस्थ होता. स्वदेशी परंपरांची दुःसाहसीवृत्ती असल्याने हुनानी शिवाय सैन्य अशक्यप्राय असा त्यांचा समज होता. हुनानला चिनच्या बुद्धिवंतांचे माहेरघर आणि आधुनिक चीनच्या लष्करी बळाचे मनुष्य भंडार मानल्या जाई. माओ त्से तूंग ची आई दयाळू , उदारव्रत, दानी आणि सहिष्णुवृत्तीची असून ती माओला बुद्धिष्ट विचारांकडे वळविण्याच्या प्रयत्नात होती. तरून माओला अकारन जीवीत हाणी अनुचीत वाटत होती. वडलांचा स्वभाव त्यांना नापसंत होता. विद्यार्थीदशेत त्याला वर्तमानपत्रे वाचण्याची सवय जडली. समाजवादारील लेख तो काटेकोर वाचून समजून घेऊ लागला. समाजवादार् चर्चा करू लागला. अँडम स्मिथ, डॉर्विन, जॉन स्टुअर्ट मील, रूसो, स्पेन्सर, मॉटेस्क्यु इ. विचारवतांचे विचार आणि रशिया, अमेरिका, इंग्लंड, फ्रांस इ. देशांचा इतीहास अभ्यासला. १९१२ ते १८ पर्यंत त्याला उदारमतवाद, लोकशाही सुधारवाद, स्वप्नदर्शी समाजवादाची भुरळ पडली. बालपनीच त्याचे लग्न झाले. परंतु शिक्षणाची आवड आणि चीनमध्ये सामाजिक आणि आर्थिक सुधारना व्हाव्यात म्हणून मनोवांछीत इप्सीतांसाठी घरातून पळाला. त्यावेळी चीनमध्ये राष्ट्रवादी चळवळ साकारत होती. पेकींग विद्यापीठ प्रागतीक, वैचारीक चळवळीचे केंद्र होते. १९१७ साली त्याची पेकींग विद्यापीठात साहायक ग्रंथपाल म्हणून नेमनूक झाली. तेथील प्राध्यापकांनी 'माक्सवादी' अभ्यास मंडळाची स्थापना केली. त्यांच्याशी माओचा संबंध आला. माओने माक्स व लेनिनच्या ग्रंथांचे वाचन केले.

त्याचा गणमान्य नेत्यांशी परिचय झाला. १९२१ मध्ये स्थापन चीनी साम्यवादी पक्षाचा तो संस्थापक सदस्य होता. त्याला हुनान प्रांत शाखेचा सचिव बनविले. मध्यमवर्गीय शेतकरी कुटूंबातील जन्मामुळे त्याला शेतकऱ्यांच्या व्यथा, वेदना उत्तमपणे ज्ञात होत्या. त्याच्याकडे शेतकऱ्यांना संघटित करणे, खाणिमधील मजूरांना संघटित करणे, कुओमिंगतांग पक्षातून निष्काशित लष्कराला संघटित करणे, या जबाबदाऱ्या दिल्या. १९२३ पासून कुओमिंगतांग कम्युनिष्ट यांच्यात सहकार्याची सुरुवात झाली. माओला कुओमिंगतांगच्या केंद्रिय कार्यकारीचा सदस्य केले. शेतकरी

वर्गाचे संघटन हा चीनी साम्यवादि क्रांतीसाठी माओचा हुनान प्रांतातील अनुभव लक्षणीय ठरला. माओने १९२७ साली 'राष्ट्रीय शेतकरी संघटनेची' स्थापना केली. शेतकऱ्यांचे संघटन व लष्कर उभारणी केली. हुनान प्रांतात शेतकऱ्यांनी त्याचे नेतृत्व स्विकारले. शेतकऱ्यांच्या उठावात हिंसाचाराने काही जमीनदारांच्या हत्या झाल्या. कुओमिंगतांग — कम्युनिस्ट सहकार्य काळात हे घडले. दोन्ही पक्षांनी तसेच उजव्या गटाने खुनाचा निशेध केला. आणि ही शेतकरी गुंडांची चळवळ असे संबोधले. माओने ते आरोप फेटाळला. जमीनदार, साम्राज्यवादी परकीय सत्ता, लष्करी जमानदार आणि भ्रष्ट प्रशासक संगणमताने कष्टाळू निर्व्यसनी शेतकऱ्यांची पिळवणुक करतात. त्या विरुद्धच्या असंतोषातून खुन झालेत असे त्याने स्पष्टीकरण दिले. हुनानच्या चळवळीपासून प्रेरित होउन शेतकरी संघटित होतील. गुलामगिरीच्या श्रृंखला तोडतील. स्वतंत्र होतील. देशाचे क्रांतीकारी नेतृत्व शेतकऱ्यांकडे असावे असे निवेदन त्याने पक्षाला दिले. माओचे धोरण पक्षाला मान्य नव्हते. इतीपी तो शिस्तप्रीय सैन्याप्रमाणे कार्यरत होता. चीनी साम्यवादी पक्षाने आपले धोरण बदलले. कारण कुओमिंगतांग कम्युनिस्ट सहकार्य पर्व संपले. शहरातील कामगार वर्गाला पोषक शेतकरी उठावाची भूमिका घेतली. माओला त्यात अपयश आल्यामूळे त्याचे पॉलिटब्यूरो सदसत्व गेले. मात्र त्याचे शेतकऱ्यांचे संघटन उभारणी कार्य चालुच होते. आता चीनी साम्यवादी पक्षाची अवस्था दयनीय होती. माओ चुतेहच्या मदतीने चिंगकांशन या छोट्याशा खेडेगावी चीनी सोव्हियत ची स्थापना केली. १९३० मध्ये हुनान प्रांतात चांगशा व वुहानवर आक्रमनात तो अयशस्वी झाला. त्यामूळे पुन्हा शहरापेक्षा खेड्यांमध्ये कार्यावर जोर दिला. ७ नों. १९३१ रोजी चीनी सोव्हियत गणराज्याची स्थापना केली. जूईचीनमध्ये चीनी सोव्हियत कॉंग्रेसचे अधिवेशन भरविले. त्यात २९० सोव्हियत प्रतिनिधी होते. चीनी साम्यवादी गणराज्याची घटना मान्य झाली. माओच्या अध्यक्षतेत ६१ सदस्यांचे केंद्रिय मंडळ तयार झाले. श्रमतिवीकांची व शेतकऱ्यांची लोकशाहीवादी हुकूमशाही असे चीनी साम्यवादी गणराज्याला घोषित केले. गरीब शेतकऱ्यांसाठी त्याने 'जमीन धारणा कायदा' परीत केला. गणराज्यातील सरंज्यामदार, जीनदार, लष्करी अधिकारी, खेड्यातील श्रीमंत वर्ग आणि मोठे खाजगी जमीन मालक यांच्या जमीनी विना मोबदला ताब्यात घेउन गरीब शेतकऱ्यांना दिल्या. तरूनांना सक्तीचे लष्करी प्रशिक्षण देउन चुतेहच्या नेतृत्वात लालसेना तयार केली. च्यांगच्या राष्ट्रिय सेनेचा सामना करण्यासाठी माओने लालसेनेला गमीनी पध्तीचे प्रशिक्षण दिले. माओने ६००० मैलाची प्रदिर्घ यात्रा काढली. त्यामूळे तो दक्षिणपासून उत्तरेपर्यंत पोचला. त्यात त्याला च्यांगच्या लष्कराचे हल्ले आणि विभिन्न नैसर्गिक आपतींना तोंड दयावे लागले. दररोज २५ मैलाचा पायी प्रवास असा दिनक्रम आणि विचारसरणीचा प्रचार सुरू होता. प्रवासात ३०,००० चीनी कुटूंब होते. पर्वतरांगा, नद्या ओलांडुन नियोजित स्थळी कसेबसे २० हजार लोक पोहोचले. १९३६ मध्ये साम्यवाद्यांनी येनान येथे नवी राजधानी बनवली. त्याचे अध्यक्षपद माओलाच दिले. या प्रांतात देखिल मोठे जमीनदार, व्यापारी व कुओमिंगतांगचे मोठे अधिकारी शेतकऱ्यांचे शोषण करित होते. त्यांची मालमत्ता जप्त करून गरीब लोकांना वाटून दिली. या प्रदिर्घ यात्रेत त्याचा निग्रह, करारी बाना व संयमी नेतृत्व सिध्द झाले. कम्युनिष्टांची निष्ठा व शिस्त प्रत्ययास आली. १९३६ साली माओने आठ कलमी कार्यक्रम च्यांगकडे पाठविला. जपानविरोधात साम्यवादी व राष्ट्रिय सरकार यांच्यात ऐक्याने 'राष्ट्रीय मुक्तिची चळवळ' उभी झाली. चिन्यांनी चीनीविरुद्ध लढत घेउन नये. मांचूरीयावर अधिकार करण्यासाठी सर्वांनी एकत्र यावे. असा सूर जोर पकडत गेला. च्यांगने साम्यवाद विरोधी मोहिम बंद करावी. लालसेनेन कुओमिंगतांग शासनासोबत जपानविरोधत लढावे. कम्युनिष्टांनी कुओमिंगतांग विरुद्धचा प्रचार थांबवाव अशा तडजोडी झाल्या. १९३७ ला राष्ट्रिय घटना समीती बोलवण्यात आली. १९३७ रोजी अचानक जपानने हल्ले चढविले त्यामुळे कुओमिंगतांगव साम्यवादी सहकार्याला गती मीळाली. जपानसारखे हवाई हल्ले

करण्याची क्षमता नसल्याने चीनची ससेहोलपट होत होती. जपानने चीनची संपुर्ण अर्थव्यवस्था ताब्यात घेतली. चीनी भांडवलदारांना हाताशी घेतले. अभ्यासक्रम बदलला चीनीमूले तपानला अनुकूल ठरावीत हा त्यामागे हेतू होता. १९४१ मध्ये यांगत्से खोऱ्यात कुओमिंगतांग व कम्युनिस्टांचे बिनसले. या यादवीत कम्युनिस्टांना भावी यशाची चाहुल लागली. लालसेनेच्या व शेतकऱ्यांच्या गमीनी तंत्राने जपानच्या लष्कराला काहीसा प्रतीबंध बसला. चीनच्या सुदैवाने १९४४ सालच्या शेवटी जपानची ब्रम्हदेशावरील पकड सैल झाली. तेथून चीनी सरकारला युद्ध साहित्याचा पुरवठा झाला. अमेरिकेच्या १९४५ सालच्या हल्याने जपान हादरले. दुसऱ्या महायुद्धामुळे चीनच्या च्यांग काई शेकचे सरकार बळकट झाले. चीनमध्ये लोकशाही शासनसची घटना अमलात आणण्यास च्यांग टाळाटाळ करू लागला. त्यामुळे घटना समिती तयार होइपर्यंत कुओमिंगतांग स्वतःची सत्ता व निर्णयाचा अधिकार सोडणार नाही असे घोषित करून कम्युनिस्टांनी सहकार्य देण्याचे नाकारले.

१९४७ मध्ये च्यांग काई शेकने साम्यवाद्यांना दडपण्यासाठी मोहीमा आखल्या. इकडे जपानी सेनेने शस्त्रास्त्रे खाली ठेवताच लालसेना संबंधित प्रांताचा ताबा घेण्यास सरसावत होती. डिसें. १९४९ पर्यंत लालसेनेन चीन चा संपुर्ण ताबा घेतला. च्यांग काई शेक तायवानला पळाला. च्यांगच्या पराभवात माओने कौशल्यपूर्ण शेतकऱ्यांना कामी लावले. अशातऱ्हेने सन यत सेनचा पट्टशिष्य च्यांग काई शेक युग समाप्त झाले. १९४९ मध्ये चीनची सर्वोच्च सत्ता 'राजकीय सल्लागार परिषदेच्या' स्वाधिन आणि त्यात ६६२ सर्व पक्षिय सदस्य होते. चाउ एन लाय हा प्रशासकीय समितीचा अध्यक्ष अर्थात पंतप्रधान होता. कम्युनिस्ट शासनाच्या लष्करी कारभाराकरीता क्रांतीकारी लष्करी समिती गठीत झाली. माओ तिचा अध्यक्ष होता. माओ चीनी साम्यवादी पक्षाचा सुध्दा अध्यक्ष बनला.

साम्यवाद— भारत— माओ त्से तुंग—

साम्यवाद, शास्त्रीय समाजवाद हया संकल्पना भारतासाठी नवीन नाही. त्या भारतासाठी पाश्चात्य राष्ट्रांकडून मिळालेली देन अजिबात नव्हे. मुठभर लेकांनी साधनसंपत्तीवर मीरासदारी प्रस्थापीत करून बहुसंख्याकांची पिळवणूक करणे समुचित नाही हे सांगण्याकरिता तथागत गौतम बुध्द व त्यांचा भिक्खू संघ जितका प्रदिर्घ बनला त्याला जगात तोड नाही. बुध्द भिक्खूंनी निर्देश देतात— 'चरथ भिक्खवे चारीक बहुजनहिताय बहूजन सूखाय ' विचारांची ही व्दाही जगभर फिरली जेरेमी बेथमचा 'अधिकतम लोकांचे अधिकतम सुख' हा उपयोगीतावादी सिध्दांत त्याचेच गमक वाटतो. संम्यक संकल्पाने परिपुर्ण सम्यक दृष्टिक्षेप लाडीवाडीने दुसऱ्याला धोक्यात घालत नाही. कोणला क्षती होउ देत नाही. दुसऱ्याचे तिवित व भौतीक हित जोपासण्यासाठी स्वतःची जिवनचर्या, दिनचर्या कर्तव्यकठोर असावी लागते. 'फुकटया फांदिवर नकटा नांघा' ही समाजव्यवस्था बुध्दांना कधिच पटली नाही. जागतीक दुखःची कारणे असणि त्यावरील उपाय शोधण्यासाठी त्यांनी विलास वैभवाला लथाडले. त्यांनी विषद केलेला मैत्रिभाव संपुर्ण प्राणिमात्रासाठी होता. केवळ कामगार हितैषि कार्यक्रम राबवितांना कामगारांची हुकूमशाही स्थापून इतरांचे निर्दालन करणे समुचित नाही. प्राचिन चीन प्रमाने भारतसुध्दा कृषिप्रधान देश आहे. मार्क्सने यंत्रयुगात भांडवलशाही विरोधात शास्त्रिय समाजवाद सुचविला. बुध्दाने ऋषीपतनाच्या मृगदायवनात निरूपीत केलेल्या पहील्या प्रवचनातील चार आर्य सत्य, पंचशील, अष्टांगिक मार्ग आणि दहा पारमीता यावर कटाक्ष टाकल्यास त्यांना अभिप्रेत सहिष्णुतावर्धक मानवी समाजाची सभ्यता कीती उच्च कोटिची होती हे लक्षात येते. उणेपुरे १२०० वर्षे भारतात बौध्द धम्माधिष्ठित शासने कार्यरत होती. १९४७ साली भारत व चीन मध्ये नवस्वतंत्र लोकशाही गणराज्याचा बेत सुनिश्चित झाला. गरजवंतांना साधनसंपत्तीचे न्याय वितरण करणे. संपत्तीचे सतेचे केंद्रिकरण करणे हा त्यामाचा प्रमख हेतू

होता. मात्र माणसांचे सैनिकीकरण करून माणसांनी मानसांना संपविण्याचा सूतोवाच अयाग्य वाटतो. त्यामानाने लोकांचे कला कौशल्य उदीपीत करून सामाजिक समृद्धि उंचावने बरे. भारतातील बौद्ध विहारे बहूजन लोकांच्या कल्याणाची केंद्रे बनली होती. बुद्धाने ब्राम्हणी पुरोहितांची गुरूगिरी संपवून ज्ञानाच्या प्रचारार्थ सर्व स्तरातील लोकांना भिक्कू (गुरू) बनविले. म्हणूनच ज्ञान आकणि धणाच्या राशिवर भारत सोनेकी चिडिया बनला. भारत ऋषीप्रधान आणि कृषिप्रधान असा एकत्रित आयामीत होतांना दिसतो. निशस्त्र: साधक समाजाला तालनिष्ठा, सेवाभाव, त्यागवृत्तीचा अद्भुत परिचय देतात. कोणताही बुद्धाचा उपासक त्यापासून अलिप्तता बाळगत नाही. १९५७ साली माओने शंभर फूले उमलू द्या आणि शंभर वैचारीक संप्रदायांना जगु द्या ही घोषणा केली मस्तीष्क प्रक्षालन ही महत्वाची बाब केवळ प्रज्ञावंताकडेच असते, हिंदी चीनी भाई भाई, पंचशील करार हे वादातील मूद्दे असले तार माओ प्रणित समाजसुधारणा प्रवर्तनासाठी अमलात आणण्याचा इरादा भारतीय माओवादी कार्यकर्त्यांनी केलेला दिसतो. सांस्कृतीक राष्ट्रवाद ही संकल्पना नाकारता येत नाही. विवाह कायदा १९५०, अपत्य नियंत्रण कायदा, मोठी झेप इ. मुळे चीनची नियोजनबद्ध विकास झाला. तंत्रवैज्ञानिक पध्दतीत चीन नेत्रदिपक वाटचाल करत आहे. याचे श्रेय दूरदर्शी माओ त्से तुंग यांना जाते. भारतात माओवादि विचारसरणीचा भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष आहे. परंतू भारतीय गोतावळा अजुनही वर्ण, धर्मध जातीच्या गर्तेत कुपमुंडकवृत्तीने आत्मसंतुष्ट आहे. वर्ग संघर्षाऐवजी येथे जाती संघर्ष, वर्णसंघर्ष, धर्मसंघर्ष आतपोत आहे. संभ्रामक राजकारनामुळे भारत व चीन परस्परांचे हितशत्रु बनतात. अमेरिकादी धुर्त कावेबान त्याला हुलकावनी देतात.

१९७८ पर्यंत दोन्ही देश दरडोई उत्पन्ना बाबत समान स्तरावर होते. १९९९ मध्ये चीन त्याबाबत भारताच्या दुप्पट झाला. त्याला अमेरिका, जपान, इंग्लंड चे भय वाटत नाही. बरेचदा चीन शेजारी राष्ट्रांना दडपनात आनण्याचा बेत आखतो. धोरणाप्रमाणे भारतीय माओवादी विध्वंसक कारवाया करतात. भारतीयांनी भारतीयांना शस्त्रबाळाने जीवानाशी संपविण्याचा प्रघात भावि वाटचालास हाणीकारक आहे. भारतातही संस्थानिकांचे तनखे समाप्त केले, लॅंड सिलींग कायदा आनून जमीनीचे वाटप केले. अर्थात प्रशासकीय अंमलबजावणीत दळभद्री राजकारण धोका करते. गरजवंतांच्या योजना भलतेच गळप करतात. त्यायोगे मानसोपचारी, सामाजिक क्रांती हा पर्याय ठरतो. विध्वंसापेक्षा विधायकता बरी. नीतीमान प्रगती शतपट बरी. यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९५६ साली बौद्ध धम्म अंगिकारला खाटमांडु येथे २० नोव्हेंबर १९५६ रोजी बुद्ध आणि कार्ल मार्क्स या विषयावर बोलण्याच्या आग्रहामुळे त्यांनी भाषणात बौद्ध देशातील तरूनांच्या भवितव्याविषयी चिंता व्यक्त केली. तरूणांना मार्क्स हाच काय तो एकमेव पुजनिय वाटावा याविषयी आश्चर्य व्यक्त केले. त्या भाषणात ते पूढे म्हणतात. 'बुद्ध आणि मार्क्स यांचे ध्येय ऐच होते. मार्क्स च्या मते खाजगी मालमत्ता हीच दुःखाच्या मूळाशी आहे. त्याची परिनिती पिळवणुक, दःख नि गुलामगिरी यात होते. बुद्धाला सुध्दा दुःखः नाहीसे करायचे होते. आणि बुद्ध वाडःमयात दुःखः या शब्दाचा अर्थ खाजगी मालमत्ता असा केलेला आहे. बुद्धाचे म्हणणे असे की, सर्व काही नाशवंत आहे म्हणून मालमत्तेसाठी झगडण्याची गरज नाही.... तथापी बौद्ध धर्म नी साम्यवाद यांचे आपआपले उदिष्ट साधण्याचे मार्ग भिन्न आहेत. खाजगी मालमत्तेचे विसर्जन करण्याचा साम्यवादाचा मार्ग अत्याचारी आहे मार्क्सच्या मार्गाने त्वरीत फळ लाभते. बुद्धाचा मार्ग जरी दिर्घसुत्री असला तरी तो अनत्याचारी आहे. पण तो सर्वात खात्रीचा मार्ग आहे. अर्थात बाबसाहेबांना रक्तपात मान्य नव्हता. ते पूढे निक्षुन सांगतात बुद्ध आणि त्यांचा धम्म अनूसरल्याविना जगात शांतता व सुरक्षितता नांदने अशक्य आहे. भारतीय कम्युनिस्ट (माओवादी) स्वतःच्या प्रस्थापीत रक्तसंबंधी गोतावड्यांचे मुळदे पाडणार नाही. बहुसंख्यकांना संभ्रामक क्रांतीच्या दावनीत कौद राखण्याचा डाव ते निश्चितपणे खेडू शकतात. शेतमजुर यांना कोणाच्या दयेवर

जगावे लागू नये स्वावलंबनाचा स्वाभिमान मार्ग प्रशस्त व्हावा इतकीच त्यांची जुजबी अपेक्षा असते.

आंबेडकरी चळवळीच्या परिप्रेक्ष्यात माओवादी कम्युनिस्टः—

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी २० जूलै १९२० रोजी बहिष्कृत हितकारीणी सभा स्थापन करून चळवळीची निश्चित रूपरेषा बनविली. संस्थेला शिका, चेतवा, संघटीत व्हा अशी बिरूदावली दिली. अधोगतीतून बाहेर निघण्याचा मार्ग शिका. नीतीमान प्रगती शिका, सुसंस्कृत सभ्यतेचे सामाजिक जिवन शिका, उदात्त राष्ट्रियता शिका, जागतीक बंधूभाव शिका. इ. पदर त्यात अन्यूस्यूत आहेत. त्याकरिता प्रत्येकाचा स्वाभीमान चेतविला पाहिजे. पेटवापेटविचा आगडोंब नको. संघटीत संघर्षाची फलश्रुती सर्वांसाठी लाभदायी. बुध्दी गाहाण राखुन मात्र पाखंडी लोकांनाच महानत्व प्राप्त करता येते. तेथे शहानपनाचा थंगपत्ता नसतो. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना बुध्दधम्माचा संघभाव महत्वपूर्ण वाटतो. प्रचलित आढयतेखोर परंपरावादास झुगारून बुध्दिप्रामान्यवादी दष्टिकोनातून प्रागतीक जीवनाला चालना देण्याचे कार्य तथागत गौतम बुध्दांनी तहहयातून केले. राजा प्रसेनजिताला यज्ञयागातील कर्कांड, जनावरांचे बडी जाने, निखालस निष्ठूर कोतेपणा असल्याचे पटवुन दिले. कनिष्ठ जातीयांना दिक्षा देवुन भिक्खू बनविले. गुरूस्थानी आनले डाकुंना अंगुलीमाल भिक्खु बनविले. सूधारनावादात साध्य आणि साधनांची तंत्रशुध्दता अनिवार्य असते. म्हणूनच आसाराम, रामपाल, रामरहिम, हनिप्रित प्रमाणे बौध्द धर्मात ठगसाधू निर्माण होउ शकनार नाही. येथे हिंसेला अजिबात थारा नाही. म्हणूनच १९२७ साली चवदार तळयावर सनातनांच्या हल्याला जश्यास तसे प्रत्यूत्तर देण्यास बाबासाहेबांनी मनाई केली. बाबासाहेबांना विध्वंकता नापसंत होती चळवळ विधायक मार्गाने चालविली यावर त्यांचा कटाक्ष होता. १९५४ च्या भंडारा पोटनिवडनुकीत प्रतीपक्ष बेझानी करत आहे असे सांगून आपनास तसेच करावे लागेल म्हणताच ग त्यांच्यात व आपल्यात काय फरक? असे ते आवर्जुन सांगतात. वैचारीक नितीमत्ता, संवैधानीक नितीमत्ता जोपासने येरागबाडयाचे काम नव्हे. राष्ट्रिय गरजेखातर त्यांनी संविधान लेखनाचे काम केले. परंतू ओबीसींच्या हितासाठी आणि स्त्रियांच्या न्यायहक्काकरिता त्यांनी केंद्रिय मंत्रिपदाचा राजिनामा दिला. वैचारांचे सैधांतीक अधिष्ठान कायम ठेवले. गिरनी कामगार संपात देखिल अनेक अनूयायी मारल्या गेले. मात्र त्यांनी सुडाचे राजकारन उगारले नाही. उत्तम नागरीक, उज्वल समाज, उत्कृष्ट राष्ट्रिय संस्कृती उभारण्यावर त्यांचा कटाक्ष होता. १९४२ च्या चले जाव आंदोलनातील सरदार पटेल, पं. नेहरू, इ. नेत्यांना अंदमानच्या जेलमध्ये पाठविण्याचा ब्रिटीशांचा इरादा पाहून ते ब्रिटीशांवर चिडले. त्यांनी उभारलेल्या कोणत्याही लढयाला दांभीकता, अनैतीकता, हिंसाचाराचा गंध लागला नाही. वडिलांनी दिलेले सभ्यतेचे, शालीन संस्कार आणि बुध्द, फूले, कबीरांच्या विचारांवर श्रध्दा यातून त्यांची चळवळ अग्रेसर होती. त्यांच्या पश्चात आंबेडकरी चळवळीला अनेक चारित्र संपन्न नीतीमान नेतृत्वाची धुरा लाभला. ६ डिसेंबर १९६४ चा भुमीहिनांचा सत्याग्रह संपुर्णतया राष्ट्रव्यापी झाला. सत्याग्रहीना डांबण्यास कैदखाने अपूरे पडले. त्यालासुध्दा हिंसाचाराचा कलंक नव्हता. नामांतराच्या आंदोलनात अनुयायांचा प्रचंड छड झाला. मात्र कोणीही छडाची भूमीका घेतली नाही. भुमीहीन, कष्टकरी, शोषीत, वंचित अशा सर्व वर्गांच्या न्यायहक्कांची ती समताधिष्ठित वैचारिक उदाई आहे. मुंबई प्रातीक विधिमंडळात सदस्य बनल्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रथमतः शेतकऱ्यांच्या हीतासाठी भाषण दिले. स्टेट्स अॅण्ड मॉयनॉरिटिस, स्मॉल होल्डींग्ज इन इंडिया इ. लेखन धरने उभारण्याची भूमीका इ. वरून शेतकऱ्यांविषयी त्यांचा दृष्टिकोन कळतो. बेरोजगारांना आधारवड ठरावी या हेतूने सेवायोजन कार्यालय सांगितले. विचारनुरूप उपक्रमशिलता हा आंबेडकरी चळवळीचा खाक्या आहे. परंतू भारतात जातीय व्देषभाव संपला नाही. त्यामूळे सनातनी मात्तबरांनी त्यांना संविधानसभेत येउ न

देण्याचा घाट घातला. त्यांनी बनविलेल्या संविधानाला गटारातील गंगा म्हणाले. २००० साली वाजपेयी सरकारने संविधान समीक्षण आयोग बसविला. संविधानाची अवहेलना आणि बाबासाहेबांचा उपमर्द हा सातत्याचा भाग आहे. त्यांचे कारण ब्राम्हणशाही प्रणित पाखंडी धर्मांधतेची जातीय जुलूमशाही संविधानाने व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जेरबंद केली. मार्क्सवादी, माओवादी, ब्राम्हणशाही वैदिक सनातन तंत्रवैज्ञानिक साम्यवाद निरोपीत करतो. भारतात नक्सलवादी (बंगाल) गावातुन 'नक्सल' संकल्पना व्युत्पन्न झाली. भारतीय कम्युनिस्ट पार्टीचे नेता चारू मूजूमदार आणि कानू सान्याल यांनी १९६७ मध्ये सत्तेच्या विरोधात सशस्त्र आंदोलन उभारले. मूजूमदार माओचे प्रशंसक होते. त्यांच्या मते भारतीय दमनतंत्र आणि मजूर व शेतकऱ्यांच्या उत्थानासाठी माओवाद उपयुक्त ठरू शकतो. १९६७ मध्ये नक्सलवाद्यांनी कम्युनिस्ट पार्टीपासून वेगळे झाले. पं. बंगाल, आंध्रप्रदेश, छत्तीसगढ, म. प्रदेश, उडिसा, झारखंड, बिहार, इ. ठिकाणी ते कार्यरत आहे. मार्क्स, लेनीन, माओवाद असा कम्युनिझम प्रवास नक्सलवादी हिंसाचारामूळे चुकिच्या वळणावर जातांना दिसतो.

प्रयोगात्मक सक्रिय विकासवादाचे सकारात्मक विचारमंथन कडेलोट करून एकदम अनाठायी नृशंस हिंसाचाराची भुमीका हट्टग्रहाने राबविने समूचित नाही. एवढेही कम्युनिस्ट धुरांगा कळत नाही काय? निम्नस्तरिय लोकांना अंतर्गत कलहात गुंतवून स्वतःच्या दुष्कृत्यांवर पडदा झाकणे योग्य नाही. विदेशी आर्थिक सहाय्य घेउन एखदया विदेशी विचाराखातर जनसामान्यांना वेढिस धरू नये. विदेशी अर्थसाहाय्य भारत खिळखिळा करण्यासाठी तर येत नाही ना? याचाही विचार केला पाहिजे. ब्राम्हणशाही, भांडवलशाही आणि दंडूकेशाही भारताला अधःपतनात टाकत आहे. चिताराम येचूरी आपले ब्राम्हणी जानवे का दाखवितात. परंपरावादी ब्राम्हणशाही राष्ट्रिय स्वयंसेवक संघ संचालित भारतीय जनता पार्टीच्या माध्यमातून बरिच भक्कम होत आहे. माओचा आतताई हिंसाचार, आंबेडकरवादी चळवळ आणि बुध्दाच्या तत्वज्ञानाला धोकादायी आहे. चीनचे धोरण भारतासाठी विश्वासार्ह नाही. म्हणूनच कम्युनिस्टांनी चीनच्या प्रवृत्तीने भारतीय संस्कृती धेक्यात आनू नये दृ १९६०-७० पासून माओवादी भारतात अतिउत्साहपूर्ण राजकारनात सक्रिय आहेत. योजनाबद्ध पध्दतीने डावपेच आखतात. राजकीय सत्ता फक्त बंदूकीच्या जोरावर मिळविता येते. राजकारन म्हणजे रक्तरंजित युध्द आणि रक्तपात युध्द असे त्यांचे तंत्र आहे. आंबेडकरी अनुयायी न्यायहक्कांसाठी पेटून उठतात. परंतू सनदशिर मार्ग सोडत नाही. कोणाच्या जिवाला दगाफटका होउ देत नाही. 'वाशिपिंग फॉल्स गॉड' पुस्तक लिहिण्याच्या अरून शौरींच्या तोंडाला काळीक फासले. केसालाही धक्का लागला नाही. राष्ट्रिय हीत सर्वतोपरी मानून प्रसंगी विरोधकांनासुध्दा समर्पित भावाने सहाय्यनूगामी होण्याची संयतवृत्ती आंबेडकरी चळवळीत आहे. प्रज्ञा, शिल, करूना हा या चळवळीचा प्राण आहे.

सारनाथ येथे पहिल्याच प्रवचनात गौतम बुध्दांनी ते सविस्तर समजावून सांगितलेले आहे. वैदिकवाद समजण्याला आणि समजावून सांगण्याला नाकारतो. माओवाद भारतात त्याच मुशित कसलेला दिसतो. माओने शेतकऱ्यांच्या उत्थानासाठी आंदोलन उभारले. विद्यमान भारतात पंजाबमधून आंदोलनाचा सिंहनाद झाला. शेतकरी आंदोलनाला पूरेपूर बदनाम करण्यात येत आहे. प्रति संघटना उभ्या केल्यात माओवाद तेथे उपयुक्त नाही. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा संवैधानिक मार्ग मात्र आशादायी आहे. तो केवळ भारतासाठी नव्हे तर अखिल जगासाठी मौलीक आहे. हिंसाचाराने विकृतीचा नायनाट करण्याची संकल्पना मानवी सभ्यता संपविण्यास कारणीभूत ठरलेली आहे. ब्राम्हणशाही षडयंत्राने निम्नजातीयांना वेढीस धरले. उच्च वर्णिय टोंडपाटीलकी करनारे कम्युनिस्ट नेते विदेशी अर्थसाहाय्याने मजा मारतात. विदेशासोबत लागेबांधे ठेवतात. गरिबांच्या नावावर भुलथापा देवून एनजिओ मार्फत अनुदाने लाटतात. दिखाव्यसाठी धिंगाने माजवतात.

नातेसंबंधि असल्याने भांडवलदार, जमीनदारांविरूद्ध आंदोलने उभारण्यास आडकाठी आणुन गरजवंत त्रस्तजनांना भलत्याच मार्गाल/ वाममार्गाला वळवितात. विकसीत सुसंस्कृत मनूष्य बनविण्याऐवजी अघोरी मार्गाला वळवितात. हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. बुद्ध धम्म मनूष्य संस्कारीत करण्याचा प्रणिपात होय. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना 'एक व्यक्ती एक मत एक मूल्य' असा न्यायप्रवण समताधिष्ठित समाज अभिप्रेत होता. उद्योगपती, भांडवलदारांना संपवून उपयोग नाही.

२६ जानेवारी १९५० रोजी लागु झालेल्या संविधानाने सर्वांना समस्तरात आणले आहे. प्रत्येकाने कूवतीने, क्षमतेने, पात्रतेने, गुणवत्तेने विकासाची आगेकूच करून राष्ट्रिय गौरवाला श्रृंगारीत करावयाचे आहे. कम्युनिसम, माओवादाला भारतीय पठडीच्या ब्राम्हणग्रस्त नेत्यांनी झपाटलेले आहे. विशुद्ध मानवतावादाऐवजी त्यांना वैदिक सनातन्यांची खातरजमा अधिक महत्वाची वाटते. देश, जनता यापेक्षा स्वर्गप्राप्ती, जन्ममृत्यूची दैवि योजना या भाकडकथांमध्ये ते माओवाद कम्युनिझम गोवण्यात कसर करत नाही. महणूनच त्यांना बुद्ध आंबेडकर आणि भारतीय संविधानाचा मार्ग आत्मघात वाटतो.

निष्कर्ष व उपाययोजना

१. परिस्थिती व कालपरत्वे समस्यांचे प्रारूप बदलत असते. मूलतत्वांचे आरोपन करतांना उपयोगीतेची वस्तुनिष्ठ व्यावहारीक निकषावर तपसाल्यास मनोवांछित ध्येय गाठणे सुगम होते.
२. कधि कधि सुल्लक समस्या अनायसे वैश्वीक परिघातून प्रक्षेपीत होते. हितशत्रु राष्ट्रे स्वतःच्या दृष्टिकोणातून तिचे विश्लेषण करतात. त्यामूळे स्थानिक स्तरातील समस्या मिटण्याऐवजी चिघडतात.
३. सहिष्णूता सहजीवीता समजावून सांगून समस्येचे त्वरीत निदान केले पाहीजे.
४. अमेरिका, इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी इ. वर दुरवर देशातील सिध्दांत भारतात लोकांना फलदायी ठरतीलच असे नाही. राष्ट्रीय ऐतीहासीक वारशाची बुज राखुन स्वतःच्या मूलभुत सिध्दांतांना वापरल्यास स्वाभिमानाचा सामाजिक दर्जा अधिक उंचावेळ.

संदर्भ ग्रंथ

१. गुजर, डॉ. यादव— 'चीन व जपान राजकीय इतीहास' विभावरी प्रकाशन नागपूर. १९९३
२. sddhartha- 'Communist china' Siddhartha Publication (p) Ltd. Delhi (1991)
३. किर, धनंजय— 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर' पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई (१९८९)
४. कौसल्यायन — 'बौद्ध धर्म एक बुध्दवादी अध्ययन' बुध्दभूमी प्रकाशन, कामठी रोड, नागपूर. (१९९७)
५. पुनियानी, राम— 'अंबेडकर और हिंदुत्व राजनिती' फारोस मिडीया अॅण्ड पब्लिशिंग प्रा. ली. ८४ अबुल फजल एन्क्लेव्ह, जामीया नगर, ११००२५(२०१६)
६. रामटेके, इंजि. भैया, महादेवराव— 'रिपब्लिकन आणि त्यांचा समाज' निलम अपार्टमेंट, रामनगर, चंद्रपूर. ४४२४०१ (२०१२)
७. कांबळे, यादवराव— 'सामंतशाहीतून भूदास— भूमीहीनांची मूक्ती: एक आंबेडकरी दृष्टिकोन' प्रज्ञा प्रबोध प्रकाशन, सांगली, (२००७)
८. बाभले, बाबाराव— 'कांशिराम का मायाजाल' समता संगर प्रकाशन, नागपूर. २७ (२००३)

माओवाद— नक्षलवाद संपविण्यासाठी शासनाच्या उपाययोजना**डॉ.निशा सीताराम मोरे,**

(सहयोगी प्राध्यापक) श्रीमती सी.के.गोयल कला व वाणिज्य महाविद्यालय, दापोडी, पुणे

माओवादाचा उदय : माओवादाचा उदय चीन मध्ये झाला. चीनचे नेते माओ झेडोंग यांनी १९५० मध्ये सशस्त्र क्रांतीचा एक राजकीय सिद्धांत मांडला; माओ यांच्या नावावरून या सिद्धांताला माओवाद असे म्हणतात तर माओंच्या समर्थकांना माओवादी असे म्हणतात. माओवाद योजनाबद्धपणे सक्रिय असतो. राजकीय सत्ता हस्तगत करणे हे त्यांचे अंतिम ध्येय असते.

माओवाद : माओवाद या विचारधारेस लोकशाही विचार अमान्य असून हिंसाचाराने सत्ता हस्तगत करून आपली सत्ता निर्माण करणे हा अंतिम उद्देश असणारा विचार म्हणजे माओवाद होय. भांडवलशाही व्यवस्थेवर हल्ला करणे, भांडवलशाही नष्ट करणे, शासन व्यवस्था खिळखिळी करणे हे लक्ष समोर ठेऊन माओवादी काम करतात. माओप्रणित गनिमी उठावर भर देतात. भारतातील माओवाद मुळात कम्युनिस्ट पक्षाशी संबंधीत आहे.

भारतातील माओवाद : आज देशात माओवाद ही एक गंभीर समस्या बनली आहे. माओवाद देशातील लोकशाहीला आव्हान देतांना दिसतो. माओवाद ही संकल्पना मुख्यतः विकासाशी निगडित आहे. आधुनिक भारतीय समाजातील गरीब, दलित, वंचित, भिषण सामाजिक व आर्थिक विषमतेने त्रस्त असलेले, एक व्यवस्थेचे अमानुष हिंसाचाराने पीडित, सामंत व व्यापारी वर्गाची दडपशाहीने त्रस्त झालेले असतात, अनेक वर्षांपासून पीढ्यान् पीढ्या दैन्यावस्थेत जीवन जगतात, जिथे मागासलेपणा सर्व दूर पसरलेला असतो अशा प्रदेशात किंवा अशा प्रकारच्या वातावरणात माओवाद पसरण्याची शक्यता अधिक असते. माओवाद रुजविणे व त्याचा फैलाव करण्यासाठी समाजातील सरंजामी विचारांनी प्रभावित असलेला एक समाज कारणीभूत असतो हा सरंजामीवृत्ती धारण केलेला वर्ग तसेच व्यापारी वर्ग दलित, अशा यंत्रणेला केवळ शोषण माहित असते. सूडबुद्धीने सरंजामदार वर्ग गरीबांचे, दलित आदिवासी वर्गाचे शोषण, त्यांच्यावर अत्याचार करत असतो. त्यांचे आत्यंतिक शोषण करत असतो अशा ठिकाणी चोर पावलांनी माओवाद येतो व आपले पाळेमुळे घट्ट रोवतो.

भारतातील माओवादाचे जनक चारु मुजमदार, कानु सन्याल, कन्हाई चॅटर्जी आहेत. त्यांनी लहान शेतकऱ्यांना जमिनदार, सरंजामदार, व्यापारी यांच्या जोखडातून मुक्त करण्यासाठी माओवादाचे अनुकरण केले. माओवादाला नक्षलवाद असे देखील संबोधतात. सामाजिक व आर्थिक विषमता हे भारतात माओवाद रुजण्याचे प्रमुख कारण आहे. गरीब शेतकरी वर्ग, मजूर वर्ग व भूमिहीन वर्ग यांच्यावर सरंजामदार, व्यापारी वर्गाने अनेक अन्याय अत्याचार केले. या अन्याय अत्याचाराला वाचा फोडून त्यांच्यावर होणारे अन्याय अत्याचार दूर करण्याचे स्वप्न भारतीय माओवादाने दाखविले. सुरुवातीला 'कसेल त्याची जमिन' हा उद्देश समोर ठेऊन माओवाद राबविण्यात आला. काही काळातच मुख्य उद्देशापासून माओवाद दूर झाला व विषमतेचा आधार घेऊन राजकीय सत्ता प्राप्त करणे हे भारतीय माओवादाचे अंतिम ध्येय बनले. कामगारांचे व शोषितांचे राज्य स्थापन करण्यासाठी जनक्रांती करणे व त्यासाठी ग्रामीण व शहरी भागातील चळवळींमध्ये समन्वय साधणे हे माओवादाचे प्रमुख धोरण आहे.

भारतातील माओवादाचा संबंध भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाशी असून कालांतराने त्यांच्यात अंतर्गत वैचारिक मतभेद निर्माण झाल्यावर वेगळे गट निर्माण झाले या गटांना 'माओवादी' असे म्हणतात. माओवादाचा प्रामुख्याने भर सशस्त्र उठाव, क्रांती, हिंसात्मक कारवाया करणे, बळाचा वापर करणे यावर असतो. बंदुकीच्या जोरावर सत्ता हस्तगत करण्यावर विश्वास असतो. भारतातील

माओवाद्यांचा भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष व भारतीय मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष हे आहेत. जे आज देशातील राजकारणात सक्रियपणे कार्य करत आहेत या कारणास्तव माओवादी या पक्षांचा राग करतात त्यांच्यावर रोष प्रगट करतात. त्यांच्या मते हे पक्ष आपल्या मुख्य ध्येयापासून भरकटले असून देशांतर्गत पक्षीय राजकारण करण्यात गुंग आहेत. ही बाब माओवाद्यांना अमान्य असून पक्षीय राजकारणात व देशातील निवडणुकात त्यांना रस नसतो. थोडक्यात त्यांना लोकशाही प्रक्रिया अमान्य आहे.

भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष : भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष हा एक राजकीय पक्ष आहे. हा पक्ष १९२५ साली कॉम्रड श्रीपाद अमृत डांगे यांनी एम्.एन्.रॉय, अबनी मुखर्जी, एवलिन ट्रेट, महोम्मद अली, महोम्मद सिद्दीकी यांच्या सहाय्याने केली. या पक्षाची विचारसरणी मार्क्सवादी आहे. साम्यवादी विचारवंत व त्यांने मांडलेल्या अर्थव्यवस्थेचा या पक्षावर प्रभाव आहे. कार्ल मार्क्स आणि एंगल्स यांच्या वैचारिक पायावर आधारलेला पक्ष आहे. त्यांच्या विचारांचा प्रचार व प्रसार करण्याचे ध्येयाने प्रेरित होऊन पक्षाचे काम केले जाते. कामगार वर्गाची सत्ता प्रस्थापित करण्याचे ध्येय असते. कामगारांचे राज्य निर्माण करण्यासाठी क्रांती व हिंसेचा मार्ग देखील अवलंबिला जातो. पक्ष संघटनेद्वारे कामगार वर्गास संघटित करून या कामगार संघटनेद्वारे देशातील सत्ताधारी भांडवलदार वर्गाकडून सत्ता हस्तगत करणे, भांडवलदार वर्गाचे उच्चाटन करणे, उत्पादनाची साधनांवर राज्याची मालकी व वर्गविरहीत समाजरचना निर्माण करणे हा उद्देश आहे. १९१७ साली रशियात लेनिनच्या नेतृत्वाखाली राज्यक्रांती घडून आली. भारतात काँग्रेस पक्षाइतका (१८८५) हा पक्ष जूना आहे. १९६५ साली पक्षांतर्गत वैचारिक मतभेद निर्माण झाल्यावर भा.क.प.व भा.क.प.(मार्क्सवादी) असे दोन पक्ष निर्माण झाले.

भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष मार्क्सवादी CPIM: ७ नोव्हेंबर १९६४ साली भारतीय मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाची स्थापना कलकत्ता येथे झाली. ज्योति बसु, एम्.एस्.नंबुदरीपाद यांनी पक्षाची स्थापना केली. भारतातील सर्वहारा वर्गाचे नेतृत्व करण्याचा दावा पक्षाद्वारे केला जातो. पश्चिम बंगाल, केरळ, त्रिपुरा या राज्यांत पक्षाचा प्रभाव दिसून येतो. भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष मार्क्सवादी या डाव्या विचारांच्या पक्षावर भारतात बंदी नसून माओवादी कम्युनिस्ट पक्ष हिंसेचे समर्थन करतो या कारणास्तव कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) या पक्षावर शासनाने बंदी घातली आहे. मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष हिंसेचा आधार घेतो असा आरोप या पक्षावर केला जातो. या पक्षाची कामगार संघटना 'सिटू' आहे. या पक्षाचा प्रभाव केरळ व पश्चिम बंगाल या राज्यात दिसून येतो. सर्वसाधारणपणे कामगार व मजूर या प्रकारचे वंचित घटक या पक्षाचे समर्थक असतात.

भारतातील नक्षली विचारसरणीचे पक्ष : भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) २००४, भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी—लेनिनवादी) हा एक राष्ट्रीय पक्ष असून या पक्षाची स्थापना १९६४ साली कलकत्ता येथे झाली.

पश्चिम बंगाल राज्याच्या दार्जिलिंग जिल्हयातील नक्षलबाडी या गावात १९६७ मध्ये नक्षलवादी शेतकऱ्यांचा विद्रोह घडून आला. नक्षलवादी माओच्या विचारधारेचे समर्थक असतात. नक्षलवाद्यांना डावे कट्टरपंथी, कडवे कम्युनिस्ट मानले जाते. या घटनेनंतर १९६७ मध्ये भारतीय मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पार्टीमध्ये वैचारिक फूट पडली; व दोन वर्षांनंतर १९६९ मध्ये चारू मुजूमदार, कानू सन्याल, जंगल संथाल यांनी भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी (मार्क्सवादी—लेनिनवादी) ची स्थापना केली. कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) गट भूमिगत राहून कार्य करतो. सुरुवातीला पश्चिम बंगाल हे चळवळीचे मुख्य केंद्रबिंदू होते ही चळवळ फोफावली असून छत्तीसगड, आंध्रप्रदेश, तेलंगणा, ओरिसा येथील ग्रामीण भागात दक्षिण व पुर्वेकडील कमी विकसित भागात या चळवळीचे हळू हळू लोण पसरत आहे.

नक्षलवाद : नक्षलवाद व माओवाद या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. नाव वेगळे असले तरी भारतात अस्थिरता, अशांतता निर्माण करून लोकशाही शासन उलथणे हेच ध्येय आहे. भारतात नक्षलवादी चळवळीची सुरुवात पश्चिम बंगाल मधील दार्जिलिंग जिल्हयातील नक्षलवारी या गावात झाली (१९६७) झाली असून या भूमिहीन शेतकऱ्यांच्या चळवळीने आज व्यापक स्वरूप धारण केलेले दिसून येते. २६ ऑगस्ट १९८२ ला चंद्रपूर जिल्हयातून गडचिरोली जिल्हा वेगळा केल्यावर गडचिरोलीला स्वतंत्र जिल्हयाचा दर्जा प्राप्त झाला त्याचा बारा तालुक्यांपैकी भामरागड, सिरोचा, धानोरा, एटापल्ली, कुरखेडा, मुरचेरा या सहा तालुक्यांमध्ये ९० ते ९५ टक्के नक्षलवाद रुजल्याचे दिसते. नक्षलवादी आंदोलकांच्या मते भारतीय आदिवासी, शेतकरी व मजूरांच्या अवस्थेला शासनाची धोरणे व इच्छाशक्तीचा अभाव या गोष्टी जबाबदार आहेत या स्वरूपाची विचारसरणी आहे.

शहरी नक्षलवाद : २००४ मध्ये विविध माओवादी लेनिनवादी घटक परस्परांपासून विलग झाले. या घटकांनी कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) ची स्थापना केली. २००७ मध्ये पक्षातील प्रमुख नेत्यांनी बैठक घेऊन त्यात चीनच्या धर्तीवर भारतात सशस्त्र क्रांती करण्याचे व क्रांतीद्वारे राज्याची सत्ता हस्तगत करण्याचे ठरले. त्यांनी राज्यसत्ता हस्तगत करण्याचा आपला विचार “Strategy and Tactics of the Indian Revolution CPI (Maoist) 2007” या नावाने प्रसिद्ध केला. त्यानुसार भारतीय सैन्यदल, पोलिस व शासकीय अधिकारी यांना जीवे मारण्याचे प्रमुख उद्दीष्ट ठरले. क्रांतीचा हा प्रयोग प्रथम ग्रामीण भागात व नंतर शहरी भागात करण्याचे ठरले. ग्रामीण भागात गुरिला गट उभारण्यात आला. यासाठी ग्रामीण भागातील जमीनदारांच्या जुलूमामुळे शोषित वर्ग, लहान शेतकरी, आदिवासी, शेतमजूर यांचा वापर करण्याचे ठरले. शहरी भागात क्रांतीचे काम भांडवलदार कारखानदार यांच्या शोषणकारी व्यवस्थेने हैराण झालेले कामगार यांच्या मदतीने करण्याचे ठरले. शहरी नक्षलवादी शासनाविरुद्ध उठाव करणाऱ्या कामगार वर्गाला रसद पुरविणे, माहिती मिळवणे, आधुनिक तंत्रज्ञान पुरवणे, चळवळीला पाठिंबा दर्शविणे अशा स्वरूपाची कामे करतात असे मत प्रविण दीक्षित, निवृत्त पोलिस महासंचालक यांचे आहे. राज्यशासनाचे अभ्यासक डॉ.सुहास पळशीकर यांच्या मते, “शहरी माओवादी प्रत्यक्ष हिंसेत सहभागी नसतात पण वैचारिक दृष्टीने भांडवलशाहीला विरोध करतात. शहरी नक्षलवाद्यात बुद्धीवादी, विचारवंत, लेखक, कलाकार यांचा समावेश आहे. शहरी नक्षली क्रांतीच्या प्रयत्नांबाबत सहानुभूती बाळगतांना दिसतात. प्रत्यक्षात काही लेखक कायद्याच्या चौकटीचा आधार घेऊन भारतीय नागरिकांना राज्यघटनेने जे अधिकार दिले आहेत त्या आधारे गरीब, वंचित व आदिवासी समाजघटकांना न्याय मिळवून देण्याचा प्रयत्न करत असतात. त्यांच्या सर्वच भूमिकांचे समर्थन अशक्य आहे; परंतु जर नक्षलवादी म्हणजे प्रत्यक्ष हिंसा करणारे, हिंसेच्या नियोजनात प्रत्यक्ष सामिल असणारे असा अर्थ होत असेल तर ‘शहरी नक्षली’ त्या संकल्पनेत बसणार नाहीत.

नक्षलवादी हत्याकांडांच्या घटना : सन २००७, छत्तीसगड—बस्तरच्या जंगलात ५५ पोलिसांची हत्या, २००८, नयागढ—ओरिसामध्ये १५ पोलिसांची हत्या. २००९, गडचिरोली—महाराष्ट्र १५ सीआरपीएफ जवानांची हत्या. २०१०, कोलकाता—मुंबई रेल्वेमध्ये १५० प्रवाशांचे हत्याकांड. २०१०, सिलदाकॅम्प—बंगालमध्ये, २४ अर्धसैनिक बलाच्या जवानांची हत्या. २०११, दंतेवाडा—छत्तीसगडमध्ये ७६ जवानांची हत्या. २०१२, गढवा—झारखंडमध्ये १३ पोलिसांची हत्या. २०१७, सुकमा—छत्तीसगडमध्ये काँग्रेसनेत्यासह २७ नागरिकांची हत्या. २२ मार्च २०२०, सुकमा—छत्तीसगड—नक्षलवादी हत्यामध्ये १७ एसटीएफ, डीआजीच्या जवानांची हत्या.

महाराष्ट्रातील नक्षलवादी जिल्हे—चंद्रपूर, गडचिरोली, गोंदिया व नांदेड हे महाराष्ट्रातील नक्षलवादग्रस्त जिल्हे आहेत. गडचिरोली हा महाराष्ट्रातील सर्वाधिक नक्षलग्रस्त जिल्हा आहे.

नक्षलवाद अतिदूरगम घनदाट जंगलात अधिक तिव्रतेने पसरतो. ज्या ठिकाणी निरक्षरता, आदिवासी, मागासलेले, गरीबी, उपेक्षितांचे प्रमाण अधिक असते, प्रामुख्याने प्रस्थापित सरंजमादारांकडून शेतकरी, शेतमजूर, कामगार या वर्गाचे भिषण शोषण होते. आदिवासींच्या शोषणाविरुद्ध नक्षलवादी चळवळीची उभारणी झाली. शोषितवर्गाला 'आपले मुक्तीदाता' अशी चळवळीच्या बाबतीत विश्वास होतो व हा आदिवासी, दलित, पीडित शोषित वर्ग नक्षलवादाकडे वळतो. अशाप्रकारे नक्षलवादी चळवळीचे लोण परसले. भारतात ४०,००० स्क्वेअर मिटर परिसर निबीड जंगलाने व्यापलेला आहे. जंगलाबाहेरील लोकांना अशा घनदाट जंगलात प्रवेश करणे फार अवघड बाब आहे. राज्य सरकारचे पोलिस आणि सीआपीएफचे जवान मिळून या जंगलातील नक्षलवादी कारवायांवर निर्बंध घालण्याचा प्रयत्न करतात. या कारवाईला 'ऑपरेशन' म्हटले जाते. आज नक्षलवादी चळवळ दंडकारण्याच्या आजूबाजूला जास्त प्रभावी आहे. दंडकारण्य हा जंगलाने व्यापलेला भाग छत्तीसगड राज्यात असून ९२.२० चौरस जमीन जंगलव्याप्त आहे.

नक्षलवादी गटांमध्ये कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया (माओवादी) चे सशस्त्र कार्यकर्ते आहेत. आंध्रप्रदेश, बिहार, छत्तीसगड, झारखंड, मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र, ओडिशा, पश्चिम बंगाल, उत्तरप्रदेश राज्यांमधील काही भागांमध्ये तसेच आंध्रप्रदेश, बिहार, छत्तीसगड या प्रदेशात गरीबी, निरक्षरता ज्या ठिकाणी आहे तिथे नक्षलवादाचा वाढता प्रभाव दिसतो.

गृहमंत्रालयानुसार २०१६ मध्ये या १० राज्यांमध्ये डाव्या विचारसरणीच्या पक्षाद्वारे, वामपंथी उग्रवाद (LWE) १०४८ हिंसात्मक घटना घडल्या. सर्व प्रकारच्या नक्षलवादी संघटनांना भारताच्या कायदेशीर कृती प्रतिबंध अधिनियम (१९६७) अंतर्गत दहशतवादी घोषित केले गेले आहे. नक्षलबहुल क्षेत्रास 'रेड कॉरिडॉर' म्हटले जाते. नक्षलवाद्यांना डावे कट्टरपंथी, घुसखोर असे म्हणतात. केंद्रीय गृह मंत्रालयाद्वारे शासनाने नक्षलबहुल क्षेत्र शोधून काढली आहेत.

महाराष्ट्र—महाराष्ट्रात विदर्भात नक्षलवादी चळवळीचा प्रभाव प्रामुख्याने गडचिरोली, गोंदिया, चंद्रपूर आणि भंडारा या जिल्ह्यात दिसून येतो. महाराष्ट्र सरकारने २०१४ मध्ये अतिरिक्त केंद्रीय सहाय्यता योजनेतून या नक्षलबहुल जिल्ह्यांच्या विकासासाठी ६४ कोटी रुपयांचा निधी मंजूर केला.

नक्षलवादावर उपाययोजना : छत्तीसगड, झारखंड व ओडिशा राज्यातील नक्षलवादी कारवायांना आवर घालण्यासाठी केंद्र सरकारने १० नक्षलवादी घटकराज्यात ३५० पोलिस ठाणे वाढविण्याचा निर्णय घेतला नक्षलवादी कारवायांच्या वाढीमध्ये महाराष्ट्र राज्याचाही समावेश आहे. महाराष्ट्र, छत्तीसगड, झारखंड, ओडिशा, आंध्रप्रदेश, तेलंगणा, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, बिहार, पश्चिम बंगाल, या १० राज्यांमध्ये ३५० पोलिस ठाण्यांचा समावेश शासनाने केला. शासनाने सर्वाधिक पोलिस ठाणे छत्तीसगड या राज्यात सुरु केली. शासनाच्या मते एक पोलिस ठाण्याचा खर्च ४ ते ५ कोटी इतका आहे. महाराष्ट्रात चंद्रपूर जिल्ह्यास तेथिल नक्षलवादी कारवायांमुळे 'रेड झोन' म्हणतात. महाराष्ट्रात १० पोलिस ठाणे गडचिरोली या जिल्ह्यासाठी सुरु केली. वन अधिकार अधिनियम २००६, २००८ चे सुधारित अधिनियम २०१२ नुसार अनुसूचित जाती व जमाती.

वन्यजीव संरक्षण कायदा—१९७२ : वन्यजीवांची अवैध शिकार आणि तस्करी, त्यांची हाडे, मांस व कातड्याची तस्करी यांना शासनाने १९७२ ला कायदा करून कायदेशीर निर्बंध आणले. या अधिनियमामुळे आदिवासींचा उदरनिर्वाहाचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला. २००३ मध्ये शासनाने या कायद्यात दुरुस्ती करून भारतीय वन्यजीव संरक्षण अधिनियम (२००२) असे नाव देण्यात आले. या कायद्यात वन्य जीवांच्या शिकारी बाबत दंड व शिक्षेची अधिक कडक तरतूद करण्यात आली. वन अधिकारी व कंत्राटदार यांना या कायद्याने अधिकार प्राप्त झाले. या कायद्याचा आधार घेऊन

त्यांनी आदिवासींचे शोषण केले. अशा परिस्थितीत त्यांना नक्षलवादी आपले 'मुक्तीदाते' आहेत असे वाटू लागले.

शासकीय उपाययोजना : शिक्षण, कुपोषण, बेकारी या मुख्य समस्या आहेत. त्याची सोडवणूक झाली पाहिजे. त्यांचे प्रश्न आर्थिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक, राजकीय स्वरूपाचे आहेत. आदिवासींवर होणार हिंसाचार थांबला पाहिजे. नक्षलवाद्यांना निःशस्त्र करणे गरजेचे आहे. नक्षलवाद्यापासून आदिवासींना दूर करणे. आदिवासींमध्ये लोकशाही प्रक्रियेबाबत विश्वास निर्माण केला पाहिजे. नक्षलबहुल क्षेत्रात शासनाने विकास घडून आणला पाहिजे. रस्ते बांधणी, वीज प्रकल्प सुरु केले पाहिजे. नक्षलभागात शाळा व महाविद्यालये उघडली पाहिजे. तेथील आदिवासींना आरोग्य विषयक सेवा पुरवल्या गेल्या पाहिजेत. शिक्षण, कुपोषण, बेकारी या समस्या राज्यशासनाने केंद्र शासनाशी समन्वय साधून सोडवला पाहिजे. त्यांच्याशी सुसंवाद साधला गेला पाहिजे. आदिवासींना त्यांचे हक्क बजावण्याचा अधिकार दिला पाहिजे. स्वास्थ्य संबंधी योजना, स्वयं रोजगार योजना, महिला सबलीकरण व सशक्तीकरण या सारखे कार्यक्रम व उपक्रम शासनाने राबविल्यास आदिवासी हातात बंदुक घेणार नाही. दंतेवाडा या आदिवासी जिल्ह्यात राज्य सरकारने केंद्रसरकारच्या मदतीने १०० करोड खर्च करून अद्यावत शाळा महाविद्यालये सुरु करून तेथील दलित तरुण तरुणींमध्ये विकासाची आशा निर्माण केली. तशाच प्रकारच्या शाळा, महाविद्यालये आदिवासी बहुल जिल्ह्यांमध्ये सुरु झाली पाहिजे. दंतेवाडामध्ये शासन स्किल डेव्हलपमेंट प्रोग्राम (कौशल्य विकास कार्यक्रम) राबवत आहे. त्या ठिकाणी ई रिश्काची सुरुवात झाली आहे.

नक्षलवाद संपवण्याचा प्रयत्न देशातील सरकारांनी आपल्या परीने केल्याचे दिसते. २००९ मध्ये पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांनी नक्षलवाद राष्ट्रीय सुरक्षेतील मोठा अडसर आहे असे मत व्यक्त केले.

नक्षलवादाची दाहकता कमी करण्यासाठी राष्ट्रीय आघाडी सरकारने काही उपाय योजना केल्या. या सरकारने 'राष्ट्रीय धोरण आणि कृती आराखडा २०१५' या नावाने नक्षलवाद बाबतीतील आपले धोरण स्पष्ट केले. यात प्रामुख्याने राष्ट्रीय विकास व सुरक्षितता यावर भर देण्यात आला. सध्याचे सरकार बळाचा व विकासाचा समतोल साधून नक्षलवादावर मात करण्याच्या प्रयत्नात आहे असे दिसते. केंद्रीय गृहमंत्रालयाद्वारे नुकतेच नक्षलबहुल क्षेत्र घोषित केले. शासनाच्या मते पूर्वी नक्षलबहुल १०६ जिल्हे होती या जिल्ह्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात नक्षलवादी हिंसक कारवाया घडल्या. आज १०६ ऐवजी ९० जिल्हे नक्षलबहुल आहेत. या ९० पैकी ३० जिल्हे अतिसंवेदनशील प्रकारात मोडतात व ६ जिल्ह्यांमधून कमी प्रमाणात नक्षल कारवाया घडतात. देशातील संपूर्ण नक्षलवादी कारवायांपैकी ८० ते ९० टक्के नक्षली कारवाया या ३६ जिल्ह्यातून होतात. भारतात साल २०१५ मध्ये १०६ जिल्ह्यांमधून नक्षलवादी हिंसक कारवाया घडल्या होत्या. २०१७ मध्ये तेलंगण राज्याची निर्मितीमुळे (२०१४) त्या राज्यांच्या जिल्ह्यांचे द्विभाजन झाल्यामुळे त्या राज्यात जिल्ह्यांची संख्या वाढली. त्यामुळे २०१७ मध्ये नक्षलबहुल जिल्ह्यात वाढ होउन त्यांची संख्या १२६ इतकी झाली. केंद्रीय गृहमंत्रालयाने सदर १२६ जिल्ह्यांपैकी ४४ जिल्ह्यांमधून नक्षलवाद संपवण्यात यश मिळवल्याचे स्पष्ट केले.

रस्ते बांधणी : शासनाने नक्षलप्रभावी क्षेत्रात रस्ते बनवण्याची योजना आखून रस्ते बनविण्याचे काम वेगात सुरु आहे. नक्षलबहुल क्षेत्रात २०२२ पर्यंत ४८८७७ कि.मी. रस्त्याची निर्मिती केली जात आहे.

संचार सेवा प्रदान : नक्षलबहुल क्षेत्रात संचार सेवा प्रदान करण्याच्या उद्देशाने शासन प्रभावी क्षेत्रात मोबाईल टॉवर बसविण्याचे काम करत आहे. ४०७२ मोबाईल टॉवर्स स्थापन करण्याचे सरकारचे लक्ष आहे.

LEW - नक्षलबहुल जिल्हयांसाठी शासनाचे विशेष उपाय योजना :

१. **विशेष केंद्रीय सहाय्यता निधी** : नक्षलबहुल जिल्हयांकरिता केंद्र शासनाने विशेष केंद्रीय सहाय्यता निधी मान्य केला आहे. रस्ते संपर्क परियोजना.
२. **रस्ते बांधणी योजना** : (रस्ते संपर्क परियोजना) : या योजनेंतर्गत नक्षल बहुल क्षेत्रासाठी ५४१२ कि.मी. पक्के रस्ते बनविले जाणार आहेत.
३. **कौशल्य विकास योजना** : नक्षलबहुल क्षेत्रात तेथील लोकांना रोजगार उपलब्ध होण्यासाठी कौशल्य विकास योजने अंतर्गत २०१८-२०१९ पर्यंत ४७ आयटीआय महाविद्यालये व ६८ कौशल्य विकास केंद्रांची स्थापना करण्यात येत आहे.
४. **शिक्षणाला प्राधान्य** : या उपक्रमांतर्गत नवीन केंद्रीय विद्यालये व जवाहर नवोदय विद्यालयांचा समावेश करण्यात आला आहे. त्याच बरोबर एकलव्य मॉडेल या उपक्रमा अंतर्गत नक्षली क्षेत्रात अधिकाधिक महाविद्यालयांची व्यवस्था करण्याचा शासनाचा विकल्प आहे.
५. **आर्थिक उपाययोजना** : नक्षलबहुल क्षेत्रातील सर्व नागरिकांना ५ कि.मी.च्या आत बँकेची व्यवस्था करण्याच्या प्रयत्नात शासन आहे.

इतर उपाय योजना : भारत सरकार भारतातील नक्षलवाद संपविण्यासाठी बहुआयामी प्रयत्न करत आहे. यात नक्षल बहुल भागातील लोकांना सुरक्षा प्रदान करणे, त्यांना आपले हक्क व अधिकार देणे इत्यादी बाबींचा समावेश आहे. नक्षलवादाशी सामना करण्याकरिता शासनाने “**SAMADHAN—समाधान**” या आशयाच्या कृतिकार्यक्रम राबवायला सुरुवात केली आहे. समाधान चा अर्थ –S - Smart leadership, A - Aggressive strategy, M - Motivation and training, A - Actionable intelligence, D - Dashboard bated key performance indicators and key result areas, H - Harnessing technology, A - Action plan for each threat, N - No access to financing.

नक्षलवादी भागातील विकास : केंद्रीय मंत्रालयाच्या अहवालानुसार नक्षलबहुल भागात शासनाने २३२९ मोबाईल टॉवरची उभारणी केली. आणखी ४०७२ टॉवर्सची उभारणी करण्याचा शासनाचा मानस आहे. आतापर्यंत नक्षलबहुल क्षेत्रात ४५४४ कि.मी. लांबीचा रोड तयार केला असून पहिल्या फेजमधील ५४२२ कि.मी.लांबीचा रस्ता बांधणीचे लक्ष पूर्ण होत आहे व दुसऱ्या टप्प्यात ५४११ कि.मी. लांबीचा रस्ता प्रलंबित आहे त्याचे काम लवकरच सुरु करण्याची घोषणा शासनाने केली आहे. पूर्वी ३६ पैकी ११ अतिनक्षलबहुल क्षेत्रात केंद्रीय विद्यालयाची सोय नव्हती. या भागात केवळ ६ जवाहर नवोदय महाविद्यालय होते. आज या क्षेत्राचा कायापालट झाला असून संपूर्ण नक्षलबहुल जिल्हयांमध्ये जवाहर नवोदय विद्यालये व केंद्रीय विद्यालय स्थापना करण्यात आली आहे.

नक्षलवादी व सरकार यांच्या संघर्षात आदिवासी भरडले जातात. आदिवासी समाजात विकास करण्यासाठी सरकारची धोरणे कमी पडतात. आदिवासी बहुल क्षेत्रात खनिज संपत्ती विपूल प्रमाणात असते त्याचा वापर सरकारकडून होतो. त्या खनिज संपत्तीच्या मोबदल्यात प्राप्त होणाऱ्या महसूलचा विनियोग आदिवासींचा विकास करण्याऐवजी मोठ्या शहरांचा विकास करण्यासाठी केला जातो. शासनाने या घटकांच्या विकासासाठी विविध कल्याणकारी योजना त्या घटकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी अधिक परिणामकारकरित्या राबविण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे. महाविद्यालयातील तरुण, शहरातील बुद्धिजीवी, वंचित, दलित, पीडित घटक यांनी देखील नक्षलवादी – माओवाद्यांच्या भूलथापांना बळी न पडता त्यांच्या विकासासाठी शासन ज्या योजना राबविते त्या योजनांचा लाभ घेऊन नक्षलवादापासून दूर राहून आपला विकास करून घेणे आवश्यक आहे.

नक्षलवाद पीडित व शासन यांनी वरील बाबींचे काटेकोरपणे पालन केले तरच काही प्रमाणात केले तरच भारतातील नक्षलवाद — माओवादावर काही प्रमाणात नियंत्रण येऊ शकेल.

संदर्भ सूची

१. आठल्ये अनिल (कर्नल), १२/५/२०१०, महाराष्ट्र टाईम्स, इन—नक्षलवादावरील उपाय
२. गारे गोविंद, २००५, नक्षलवादी आणि आदिवासी, सुगावा प्रकाशन, पुणे, पृ.४८
३. जुनारकर रविंद्र, १५ जून २०१६, लोकसत्ता
४. पळशीकर सुहास, ३० ऑगस्ट २०१८, bbc.com/Marathi/india-45349386, शहरी माओवाद काय भानगड आहे
५. शर्मा हेमंद्र, 22 March 2020, ajtak.intoday.in/story
६. Dixit.prveen, article on September 8.2019, prveendixit.com, journey dixit
७. dristhiias.com/hindi/loksabha/rajyasabha/discussion, 07 September, 2019
८. Elections.in/political-parties-in-india
९. Gupta.Tilak.D, (epw.in) Maoist Movement in India
१०. inmarathi.com 11/01/2020, the truth behind Maoism
११. प्रहार.इन
१२. [www.wikipedia.org/भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष](http://www.wikipedia.org/भारतीय-कम्युनिस्ट-पक्ष)

नक्षलविरोध नोंदविण्यासाठी 'मिस कॉल' अभियान

भूमकाल संघटनेचा उपक्रम

गडचिरोली : अनेक वर्षांपासून नक्षलवादी दुर्गम भागातील निष्पाप नागरिकांची 'पोलीस खबऱ्या' असल्याच्या संशयावरून हत्या करीत आहेत. त्यामुळे या भागातील नागरिक दहशतीत जीवन जगत आहेत. नक्षलवाद्यांविरोध कुणीही विरोध करीत नसल्याने 'नक्षलविरोध नोंदविण्या'साठी भूमकाल संघटनेने 'मिस कॉल' अभियान सुरू केले असल्याची माहिती संघटनेचे अध्यक्ष डॉ. अरविंद सोवनी यांनी शुक्रवारी आयोजित पत्रकार परिषदेत दिली. गिलह्यातील दुर्गम भागांत

अभियान कशासाठी?

नक्षलवाद्यांना हा संदेश मेल्ट्र पाहिजे की ते कुणालाच नको आहेत. त्यांची कुणालाच गरज नाही. उगाच नक्षलवाद्यांनी आदिवासींची बाजू घेऊन बोलण्याच्या भानगडी करू नये. जनतेने त्यांना नाकारले आहे, असा स्पष्ट संदेश त्यांना द्यायचा आहे.

नक्षलवादी नागरिकांचा बळी घेत असून, बंदुकीचा धाक दाखवून चळवळीची दहशत निर्माण करीत आहेत. त्यामुळे दुर्गम भागांचा विकास थांबला आहे. नक्षलवाद्यांच्या हिंसेला दुर्गम भागातील १९ टक्के नागरिकांचा विरोध आहे. मात्र, निष्पाप नागरिकांचा नक्षलवादाकडून बळी घेतला जात असताना कुणीही पुढे येत नसल्याचे यातून दिसून येते. त्यामुळे या देशात 'मिस कॉल' अभियानाचा पहिलाच प्रयोग भूमकाल संघटनेने पुढाकार घेऊन राबविण्याचा निर्णय घेतला आहे.

नक्षलवाद्यांच्या विरोधासाठी करण्यात येणारा कॉल कॉम्युटरद्वारे मोबाइल क्रमांकावर येणार असून, लगेच संबंधितांच्या मोबाइलवर माहिती देणारे कॉल येणार आहेत. नक्षलवाद्यांवर अन्य मोबाइल क्रमांकांवरूनही 'मिस कॉल' करणाऱ्या नागरिकांशी संचाद साधण्यात येणार आहे. विकासासाठी नक्षल हिंसा थांबवी, म्हणून हा उपक्रम हाती घेण्यात आला असल्याची माहिती भूमकाल संघटनेचे अध्यक्ष डॉ. अरविंद सोवनी, सचिव प्रा. श्रीकांत भोवते, सदस्य अविनाश सोवनी यांनी दिली.

चळवळीतील मोठ्या नेत्यांना आत्मसमर्पण करावचे असल्यास त्यांनाही 'मिस कॉल' अभियानाचा लाभ च्यावा. नक्षलवादी मारून नक्षलवाद संपणार नाही. यासाठी नक्षल चळवळीतील मोठे नेते, सदस्यांनी आत्मसमर्पण करणे गरजेचे आहे.

Campaign against naxal Violence in Naxal affected area by Bhumkal Organization Nagpur

[Read more](https://bhumkalorg.com/maoist-challenge-against-democracy/) or visit on <https://bhumkalorg.com/maoist-challenge-against-democracy/>

गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवाद आणि ग्रामीण विकासाच्या वित्तीय प्रशासनाचा अभ्यास

डॉ. मनोज तेलराधे,

सहयोगी प्राध्यापक वाणीज्य विभाग, श्री नरेंद्र तिडके कला व वाणिज्य महाविद्यालय, रामटेक

प्रस्तावना:

नक्षलवाद महाराष्ट्रात किमान तीस वर्षांपासून एक महत्त्वाची समस्या म्हणून कायम आहे. महाराष्ट्रातील गडचिरोली गोंदिया चंद्रपूर यवतमाळ व नांदेड हे काही जिल्हे नक्षल प्रभावित जिल्हे म्हणून घोषित होते मात्र सध्या गोंदिया आणि गडचिरोली जिल्ह्यातील काही तालुक्यात ही समस्या कायम आहे. या भागात विकासाच्या अनेक अडचणी आहेत आणि विकास अभावी लोक नक्षलवादाला बळी पडतात अशी एक समज आहे. विकास नक्षलवादाला उत्तर समजले जाते मात्र वित्तीय प्रशासन व त्यांच्या या योजना यातील अडचणीमुळे या भागातून नक्षलवाद नियंत्रित झालेला नाही. या भागातील वित्तीय प्रशासनाचे असंख्य प्रश्न आहेत त्यामुळे प्राथमिक विकासाच्या समस्या मोठ्या प्रमाणात दिसून येतात.

भूमकाल संघटन, महाराष्ट्र व श्री. नरेंद्र तिडके कॉलेज, रामटेक यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित राष्ट्रीय स्तरावरील अंतःविषय प्राध्यापक विकास कार्यक्रमांतर्गत भारतातील समकालीन नक्षलवाद समजून घेणे या विषया अंतर्गत उपविषय माओवादी प्रभावित भागातील प्रशासकीय अडचणी व आव्हाने यावर दिनांक १६ जुलै २०२० ला ई. झेड. खोब्रागडे यांनी “माओवादी प्रभावित भागातील प्रशासकीय अडचणी व आव्हाने” या विषयावर संक्षिप्त विश्लेषण मांडले आणि प्रशासनाच्या भूमिकेवर, अनेक अनुत्तरीत प्रश्नावर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले आपले विचार व्यक्त केले. हा प्रशासनाच्या आर्थिक आणि नियोजनात्मक भूमिकेवर संशोधनाचा महत्त्वाचा विषय ठरतो. त्याआधारे नक्षली कार्याची माहिती, नक्षल प्रभावित भागातील जनतेची स्थिती, समस्या व अपेक्षा, शासन प्रशासनाची भूमिका, त्यांची जबाबदारी व ती पार पाडत असतांना येणाऱ्या अडचणी व स्वीकारावी लागणारी आव्हाने यांचे विश्लेषण प्रस्तुत पेपरमध्ये करण्याचा प्रयत्न आहे.

नक्षलवादाचा इतिहास:

पश्चिम बंगालमधील नक्षलबारी नावाच्या गावात १९६७ ला चारू मुजुमदार, कानू सन्याल, जंगल संताल अशा विविध लोकांनी जमिनीचा वाद व कामगारांच्या समस्या अशा विषयाला घेऊन संघर्ष उभारला. भारतात जमिनीचे अधिग्रहण, भूमिहीन शेतमजूर, शेतकरी यांच्या प्रश्नाला धरून उभारलेली चळवळ नक्षलवादी चळवळ म्हणून प्रचलित आहे. नक्षलवादाचा इतिहास अभ्यासक्रम प्रमाणे १९६७ पूर्वीचा दिसून येतो मात्र १९६७ पासून ब्ळ डस् या पार्टीच्या निर्मितीपासून प्रचलित आहे. नक्षलवादाच्या उदयानंतर देशातील विविध राज्यात नक्षलवाद्यांच्या विविध संघटना निर्माण झाल्या. अनेक संघटना विभाजित तर काही संघटना एकत्रित झाल्या. पश्चिम बंगाल मधील ब्ळ डस् कमजोर होण्याच्या स्थितीत आली असताना महाराष्ट्र, आंध्र प्रदेश व मध्य प्रदेश या राज्यातील काही नक्षली कार्यकर्त्यांनी एकत्र येऊन कोंडापल्ली सीतारामय्या यांच्या नेतृत्वात ही संघटना स्थापन करण्यात आली. देशातील विविध नक्षलवादी संघटनेत पी डब्ल्यू ची सर्वाधिक प्रभावी संघटना म्हणून तिचा उल्लेख होतो. देशातील साधारणतः पस्तीस संघटना एकत्र येऊन २००४ ला संघटनेची बांधणी करण्यात आली तेव्हापासून या संघटनेला भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी माओवादी म्हणून ओळखले जाते.

वित्तीय प्रशासन आणि नक्षलवाद :

मागील पन्नास वर्षात नक्षलवादाने भारतात मोठ्या प्रमाणे हिंसा घडवून आणली त्यात हजारो लोकांचे बळी गेले आणि ही चळवळ अजूनही तशीच कार्यरत आहे. मुळात ही चळवळ सामान्य लोकांच्या विकासाचे मुद्दे घेऊन चालू झाली असे सांगण्यात येत असले तरी यांचे चळवळीचे बस्तान ज्या ग्रामीण आणि जंगल भागात आहे त्या भागातील आदिवासी, दलित आणि इतर समाजातील लोकांच्या विकासाचे अनेक प्रश्न राष्ट्रीय स्तरावर प्रलंबित आहेत. राष्ट्र व राज्य सरकार या भागातील विकासासाठी प्रत्येक वित्तीय वर्षात विशेष आर्थिक सुधार पॅकेज जाहीर करते तरी मात्र तुलनात्मक हा भाग अजूनही अविकसितच आहे हे सिद्ध होत राहिले आहे. अर्थातच यात प्रशासनाची भूमिका, त्यांची कार्यक्षमता आणि अर्थ नियोजनातील कमतरता अशा अनेक गोष्टी कारणीभूत आहेत हे दिसून येते.

भारत सरकारच्या माहिती नुसार भारतातील जवळपास दहा राज्ये व त्यातील अंदाजे नव्वद जिल्हे नक्षलवाद प्रभावित झालेले आहेत. नक्षलवादाला सशस्त्र क्रांतीची चळवळ म्हटल्या जाते परंतु संविधानाला मानणारा कोणीही याला चळवळ म्हणणार नाही. चळवळ ही संविधानिक होत असते. लोकशाही मूल्यासाठी होत असते. स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी महात्मा गांधींनी चळवळ केली तिला आपण चळवळ म्हणू शकतो. महात्मा ज्योतिबा फुले, डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सामाजिक परिवर्तनाची, सामाजिक क्रांतीची चळवळ चालविली. चळवळ सकारात्मक असते ती कोणाचे नुकसान करीत नाही, ती संविधानिक असते कायद्याला मानणारी असते सकारात्मक असते. नक्षल आंदोलन संविधान मान्य न करणारे आंदोलन आहे आणि भारतीय व्यवस्था विरुद्ध उठाव करण्यासाठी उठलेले तरुण त्यामुळे एकीकडे विकासाचे मुद्दे पण दुसरीकडे आपल्या प्रभावक्षेत्रात प्रशासनाचे विकासाचे काम होऊ न देणे या दोन भूमिका नेहमी कायम राहिल्या आहेत.

नक्षलवाद्यांच्या कार्यपद्धतीत हिंसा हा त्यांचा मूलमंत्र आहे. “नक्षलवादी चळवळ नाही ती नकारात्मकता आहे, ती संविधानिक नाही, दलित आदिवासींची हत्या करणे जंगलात राहणे हिंसा करणे हे त्यांचे कार्य आहे. ते देशाचे नागरिक आहेत पण त्यांना देशाचे संविधान मान्य नाही. “ खोब्रागडे त्याचे विश्लेषण करतांना म्हणतात आदिवासींसाठी काम करतो, त्यांच्या भल्यासाठी काम करतो सशस्त्र क्रांती करून आम्ही आमचे सरकार आणू हे पूर्णतः असंविधानिक आहे कारण ते घटनेला मानत नाही.

जिल्ह्याचा विकास आणि वित्तीय नियोजन याबाबत मोठ्या जिल्ह्यात अधिकतर भाग अविकसित राहतो तर विशेष काही भाग जिल्ह्यातील वित्त नियोजनाचा सर्वाधिक उपभोग घेतो त्यामुळे मोठ्या जिल्ह्यात नेहमीच प्रशासनाच्या आर्थिक नियोजनात असंतुलन दिसून येतो. जिल्ह्यातील दुर्गम भागात लोकसंख्या विरळ असते व भूभाग आणि त्यांचे परिक्षेत्र मोठे असते त्या भागात दरडोई लोकसंख्येप्रमाणे विकास प्रशासनाला डोईजड होतो. त्या भागात प्राथमिक सुविधा पुरविणे आणि त्याचे सुनियोजन कायम ठेवणे प्रशासनासाठी सगळ्यात मोठे आव्हान असते. हे चित्र राष्ट्रीय व्यवस्थेसमोर असल्याने चंद्रपूर व भंडारा या जिल्ह्यातील काही भाग वेगळा करून विकासाच्या दृष्टीने गडचिरोली जिल्हा निर्माण करण्यात आला. मागील वीस वर्षात गडचिरोली जिल्हा शिवाय मध्यप्रदेश राज्यातून छत्तीसगड व आंध्रप्रदेश राज्यातून तेलंगाना हे दुसरे राज्य नव्याने अस्तित्वात आले. छत्तीसगड आणि तेलंगणा या दोन्ही राज्याला महाराष्ट्रातील गडचिरोली जिल्ह्याच्या सीमा

संलग्न आहेत आणि हाच भाग देशातील अत्यंत दुर्गम, अविकसित आणि त्यासोबतच नक्षल प्रभावित क्षेत्र आहे.

महाराष्ट्रातील गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवादाविषयी बोलायचे झाल्यास गडचिरोली जिल्हा १९८२ ला झाला, परंतु त्यापूर्वीच नक्षल कार्ये १९८० ला सिरोंचा पासून सुरू झाली. हा भाग आंध्रप्रदेशाला लागून आहे. जो आता तेलंगणामध्ये आहे तेथील शिक्षणाचा स्तर खालावलेला, रोजगाराची साधने नाहीत, आर्थिक स्थिती काही एकदम कमी प्रमाणात अपवाद वगळता कमजोर आहे, जंगलाचे क्षेत्र आहे. नक्षलवाद्यांनी तिथे प्रवेश करून गावागावात जाऊन कार्य सुरू केले. त्यावेळेस संगम पार्टी होती हे प्रशासनाच्या विरोधात लोकांना भडकवत होते. हे प्रशासन शोषण करणारे आहे, हे प्रशासन तुम्हाला काही देत नाही, तुम्ही आमच्या सोबत या हे स्वप्न आदिवासींना दाखविले . स्वातंत्र्यापासून मागील अनेक वर्षात दुर्गम भागात प्रशासनाच्या योग्य आर्थिक नियोजना अभावी आणि राजकीय इच्छाशक्ती अभावी विकास झालेला नाही.

प्रशासनाबद्दल लोकांना जास्त माहिती नव्हती, प्रशासन व लोकांमध्ये दुरावा होता, विकास नव्हता. प्रशासनातील लोकांची गावातील लोकांशी जी बोलचाल होती ती पण फार कमी होती. त्यांच्यामध्ये एक अंतरधोकळी होती . ऐंशीच्या दशकात नक्षलवादाची महाराष्ट्रात सुरुवात झाली. त्याकाळात नक्षलवाद म्हणजे काय लोकांना माहित नव्हते लोकांच्या समस्या आणि अडचणींवर नक्षलवादी प्रकाश टाकत त्यांना न्याय मिळवून द्यायची भाषा बोलत असत त्याने प्रभावित होऊन लोकं नक्षलवादाशी जुळत गेले. या भागातील आदिवासी आणि मागास समाज शिक्षणापासून आणि व्यवस्थेपासून फार दूर होता. भोळ्या स्वभावामुळे कोणताही सुशिक्षित व्यक्ती त्यांना स्वतःच्या जाळ्यात फसवू शकतो हे तेथील वास्तव चित्र होते.

नक्षलवादात तरुण व युवा लोक आहेत. त्यांना हेच तत्त्वज्ञान सांगितले गेले की सशस्त्र क्रांती करून बंदुकीच्या साहाय्याने आमचं राज्य आणू , मग आमचं राज्य आल्यावर सर्वांचं भलं होईल. सुरुवातीला लोकांना वाटलं चांगलं आहे सरकार लक्ष देईल सरकार कामे करील. १९८० ला एक दुर्घटना झाली. एका व्यक्तीचा हात कापला. राजू मास्टर यांचा हाथ कापला, दहशत वाढवली, बेरोजगार युवकांचे आकर्षण वाढवले, त्यांना स्वप्न दाखविले आपण हे करू ते करू. पीपल्स वारचे कोंदापल्ली सीतारामय्या या क्षेत्रात काम करायचे , मग त्यांचे क्षेत्र वाढत गेले अहेरी, एटापल्ली मग वाढून गोदिया व भंडारा जिल्हा असे वाढत गेले. अशाप्रकारच्या संघटनेत काही दिवसांपर्यंत आकर्षण राहतं पण नंतर लोकांना खरी बाब कळते. ४० वर्षांपासून ही परिस्थिती कमी झाली नाही. सर्वसामान्य दलित, आदिवासी बळी पडले. गडचिरोलीचा आदिवासी भाग दुर्गम आहे, मागासलेला आहे. सरकारने जेवढे लक्ष द्यायला पाहिजे तेवढे दिले नाही. शैक्षणिक, आर्थिक गोष्टींकडे लक्ष दिले नाही. आर्टिकल ४६ ला प्रशासन व सरकारने जेवढे लक्ष द्यायला पाहिजे तेवढे दिले नाही. पोलीस प्रशासन म्हणतात त्यांचे कार्य कमी झाले पण हे कार्य कमी झाले नाही. सर्वसामान्य, दलित, आदिवासी हे बळी ठरले आहेत. प्रशासन सुद्धा त्यात दोषी आहेत. स्थानिक, जिल्हा प्रशासन, राज्य प्रशासन यांनी या जिल्ह्यातील आदिवासी भाग दुर्गम आहे म्हणून जेवढे लक्ष द्यायला पाहिजे तेवढे दिले नाही.

नक्षलवादाचा प्रसार होत असताना शासनाचे डोळे उघडले आणि शासनाने नक्षलवाद नियंत्रित करायला अनेक विशिष्ट अशा योजना आणल्या. नक्षलवाद संपवायला या भागात प्रामुख्याने दोन पद्धती महत्त्वाच्या वापरल्या गेल्या. पहिली पद्धत पोलीस प्रशासनाचा विकास, त्याची जाडी वाढवणे आणि दुसरी पद्धत सामान्य प्रशासनाकडून शक्य तेवढ्या सगळ्या विकासाच्या बाबी परिपूर्ण करणे. यावर लक्ष ठेवून विकासाच्या अनेक योजना प्रस्तावित केल्या गेल्या. त्यानुसार त्या भागात विशेष निधी देण्यात आला मात्र १९८० ते २०२० या संपूर्ण

कालखंडात हा विकास एक तर प्रस्तावित योजनेवर पूर्ण खर्च झाला नाही किंवा अधिक तर योजनांचा खर्च कागदांवर दिसून येतो प्रत्यक्षात त्यात मोठा भ्रष्टाचार अनेकदा पुढे आला. अलिकडचे उदाहरण द्यायचे झाल्यास अमरगड, एटापल्ली, धानोरा, अहेरी, कुरखेडा हे तालुके अजूनही दुर्गम आहेत. त्यातील तालुक्याचे गाव सोडता अधिकतर गावांमध्ये अजूनही पक्के रस्ते नाहीत किंवा जे काही पक्के रस्ते बांधलेले आहेत ते जुने आणि फार वाईट स्थितीमध्ये आहेत. यातील भामरागड तालुक्यातील रस्ते विकास योजनेसाठी मागील वीस वर्षांपासून प्रधानमंत्री रोड योजनेचा निधी सातत्याने परत पाठविल्या गेला आहे त्या पैशाचा उपयोग प्रशासनाला करता आला नाही. शाळा, पंचायत समितीचे कामे, ग्रामपंचायतीचे कामे याबाबत मोठमोठ्य संशोधन संस्था सातत्याने भारत सरकारला व महाराष्ट्र सरकारला रिपोर्ट सादर करताना त्यातील निधीचा गैरवापर बाबत कोट करतात. अनेकदा असे आढळून येते की गडचिरोली जिल्हा संपूर्ण नक्षलप्रभावित असल्याने या भागात आलेला निधी मोठ्य प्रमाणात तालुक्याचे गाव किंवा जिल्ह्याचे नगर आणि त्याच्याशी जवळ असलेल्या गावांमध्ये मोठ्य प्रमाणात खर्च होतो मात्र आतील गावात ज्या वस्तूंची गरज आहे त्या वस्तूवर, त्या कामावर हा खर्च पाहिजे त्या प्रमाणात होत नाही. अजूनही या भागात पंचायत समिती अंतर्गत चालवल्या जाणाऱ्या शाळांची स्थिती ३० टक्क्यांहून अधिक वाईट आहे. अनेक शाळेत एक शिक्षक तोच बाबू तोच अधिकारी अशी परिस्थिती आहे. तालुक्यात ग्रामसेवकांची संख्या साधारणतः ३५ ते ४० यादरम्यान आहे. तर एक ग्रामसेवक दहा ते बारा गावांचा कारभार बघतो आणि ही गावे २५ ते ३० किलोमीटर या परिक्षेत्रात मोडतात. त्यामुळे ग्रामसेवक महिन्यातून जास्तीत जास्त दोनदा या गावाला भेट देतो किंवा कागदोपत्री तालुक्यात बसून प्रशासकीय काम करतो. जिल्हाधिकारी, जिल्हा परिषद किंवा शासनाचे विविध सर्वे यांच्या नियोजनाच्या अंमलबजावणीचे कार्य या गावात अधिक तर ग्रामसेवकाकडून केले जातात परंतु ग्रामसेवकाची स्थिती वरील प्रमाणे असल्यामुळे त्याचा विकासावर सरळ परिणाम होतो. यात चूक ग्रामसेवकाची की प्रशासनाची हा प्रश्न महत्त्वाचा आहे परंतु कार्यक्षेत्र आणि कारभार याचे प्रमाण आणि वारंवार शासनाला रिपोर्टिंग करणे ही जबाबदारी यात ग्रामसेवक जुंपून गेल्याचे दिसून येते. अर्थातच प्रशासनाच्या नियोजनाच्या अंमलबजावणीची पद्धती चुकीची दिसून येते.

समांतर प्रशासन नक्षलवाद्यांनी सुरू केल्यावर सरकारने लक्ष दिले जेव्हा की ते आधीच द्यायला पाहिजे होते. शासन आणि प्रशासनाने आर्टिकल ४६ ला खूप हलक्यात घेतले. शोषण थांबणे आवश्यक होते, मूलभूत गरजांसाठी सरकार व प्रशासनांनी लक्ष द्यायला पाहिजे होते ते दिले नाही म्हणून आजही ४० वर्षांनंतर परिस्थिती बदललेली नाही.

कोण आहेत नक्षलवादी त्यांना CPI ML पीपल्स वॉर ग्रुप चा अर्थ पण माहित नाही, त्यांना माओवाद माहित नाही, त्यांना कोणतेही राजकीय तत्त्वज्ञान माहित नाही. बंदुक हातात दिल्यावर ते जंगलात फिरतात व त्यांना वाटते की आपण खूप शक्तिशाली आहोत, त्यांची दिशाभूल केली जाते आणि काही वर्षांनंतर त्यांच्या लक्षात येते की आपण चुकीच्या मार्गाने जात आहोत आपण षडयंत्रात फसलो आहोत व मग ते आत्मसमर्पण करतात. नक्षलवाद्यांचे कार्य व क्षेत्र वाढत गेले यासाठी शासन व प्रशासनाला जबाबदार धरायला हवं. ही त्यांची जबाबदारी होती, हे त्यांचे अपयश आहे. सुरुवातीला जे पाऊल शासनाने उचलायला पाहिजे होते हे त्यांनी उचलले नाही म्हणून त्यांचे कार्य वाढत गेले. विकास व कल्याणाची कार्ये यांच्यामुळे स्थगित झाले.

नक्षलवादाचा आधार हिंसा आहे आणि हिंसा होत नसेल तर नक्षलवाद्यांचे अस्तित्व त्या भागात दिसून येत नाही त्यामुळे नक्षलवादी किमान काही तरी सामान्य कारणांसाठी जाळपोळ, हत्या, एखाद्याला अंशतः मारणे या गोष्टी त्यांच्या गरजेसाठी करत असतात. नक्षलवाद्यांचा धाक नक्षलवाद्यांचे अस्तित्व टिकवून ठेवायला खूप महत्त्वाचा आहे. शाळेतला जाळले गेले, ग्रामपंचायत

जाळली गेली, पुलाची कामे थांबविल्या गेली, विकासाची कामे थांबविल्या गेली. जो विकासाच्या कामासाठी पुढे आला त्याला घाबरवल्या गेलं, धमकावल्या गेलं. ज्यांची काहीच सुरक्षा नाही, जे जंगलात राहतात ते इच्छा नसतानाही नक्षलवाद्यांच्या सभेला जात होते. कोणाचं भलंघ चांगलं करायचं आहे तर जंगलात बंदूक घेऊन फिरून आपण कोणाचं भलंघ चांगलं करू शकत नाही. लोकशाही मार्गाने आपण प्रशासनावर दबाव टाकून काम करू शकतो. वार्तालाप करून सर्व प्रश्न सोडविल्या जाऊ शकतात. नक्षलवादी कार्य आदिवासींच्या चांगल्यासाठी आहे हे कधीच वाटत नाही.

निष्कर्षः

नक्षलवादाची मूळ समस्या या गावात प्रशासनाच्या चुकीच्या धोरणामुळे आणि धोरणावर चुकीच्या अंमलबजावणीमुळे आहे. या भागातील शासनाची कामाची पद्धत सामान्य भागातील विकासा सारखी असल्याने प्रभावी ठरत नाही आणि प्राथमिक काम म्हणून या भागातील विकास लक्षात घेतले जात नाही. हा संपूर्ण भाग इतिहास विशिष्ट भाग म्हणून लक्षात न घेता लोकसंख्येच्या आधारावर याचा विचार केला जातो त्यामुळे पाहिजे त्या विकास योजना लहान गावात पोहोचत नाही याचा संपूर्ण फायदा शासनाला आणि व्यवस्थेला बदनाम करण्यात नक्षलवाद्यांना होतो.

अशा परिस्थितीत शासनाचे काम काय ? तर त्यांना मूलभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे, त्यांच्या दोन वेळेच्या जेवणाची व्यवस्था करणे, चांगले शिक्षण, आरोग्य विषयक सोयी, पिण्याचे पाणी या सोई उपलब्ध करून देणे. आदिवासींना काय पाहिजे ? पोलीस पाटील पदाच नूतनीकरण सहजरित्या व्हायला हवं भ्रष्टाचार व जास्त कागदपत्रांची भानगड नको. सरकारी जमिनीचा उपजीविकेचे साधन म्हणून जो वापर ते करत आहेत तो जमिनीचा भाग त्यांचा व्हावा. शेतीवाडी करण्यासाठी सिंचाई ची सोय त्यांना मिळावी. सरकारची सार्वजनिक वितरण प्रणाली(रेशन दुकान) योग्यप्रकारे कार्य करायला हवी. जलसंधारणाची व्यवस्था व्हावी, पिण्याचे पाणी, एसटी बसची सुविधा, चांगले शिक्षण व आरोग्यविषयक सोयी उपलब्ध व्हाव्यात .

पोलीस बळ, एस.आर. पी. एफ. , सी.आर.पी.एफ. हे सर्व असूनही नक्षलवादी कार्ये चालूच आहेत. गडचिरोली जिल्ह्यात २०० ते २५० पेक्षा जास्त नक्षलवादी नसतील. शासन-प्रशासन हे शोषित, वंचितांसाठी कार्य करते परंतु ज्या प्रकारे त्यांचे शोषण थांबायला पाहिजे, मूलभूत गरजा, मूलभूत सोयी सुविधा यासाठी सरकारने कार्य केले पाहिजे, परंतु सरकारकडून ते योग्य प्रकारे झाले नाही आणि म्हणून आजही गडचिरोली जिल्यात ४० वर्षांनंतर नक्षलवादी कार्ये चालूच आहेत..

शिफारशी व उपायोजना:

१. नक्षल प्रभावित भागात कोणतीही उपाययोजना आणताना त्या भागात प्रत्यक्ष रहात असलेल्या लोकांना भेटून त्यांच्या गरजांची प्रत्यक्षात नोंद घेण्यात यावी.
२. दुर्गम ते अतिदुर्गम भागातही लोकसंख्येचा विचार न करता जिथे जिथे मानवी वस्ती आहे तिथे रस्ते बांधणी, प्रकाश व्यवस्था, आरोग्य, शिक्षण, रोजगार, पिण्याचे पाणी, सिंचन व्यवस्था, कुटिर उद्योग, लघु उद्योग या सर्वाना प्राथमिकता देऊन त्यांचे जीवनमान उंचावण्यास, शिक्षित होण्यास, स्वावलंबी होण्यास व पर्यायाने शासन प्रशासनावर त्यांचा विश्वास संपादन करण्याचा प्रयत्न व्हावा.
३. स्थानिक साधनसामग्रीच्या उपलब्धतेनुसार त्यांना व्यवसायासाठी अर्थसहाय्य व आधुनिक तंत्रज्ञान उपलब्ध करून द्यावे.

४. भविष्यकालीन धोरणे चांगल्या प्रकारे राबविता यावित आणि निर्धारित केलेले उद्दिष्ट साध्य करता यावी याकरिता ग्रामसेवकांची संख्या वाढवावी, त्यांच्यावरील कामाचा ताण कमी करावा आणि त्यांच्या मदतीला विशिष्ट कार्यानुसार विशिष्ट तांत्रिक ज्ञान असलेल्या व्यक्तींची नियुक्ती करावी. ५. प्रशासकीय खर्च केवळ कागदोपत्री राहू नये तो प्रत्यक्ष कार्यावर खर्च व्हावा याची दक्षता घेण्यात यावी.
६. शासनाचा निधी ध्वनूदान व त्याची अंमलबजावणी यात पारदर्शकता ठेवावी यावर देखरेखीसाठी एक स्वतंत्र समिती गठीत करावी.
७. शासन, आमदार, खासदार, तज्ञ व्यक्ती, सेवाभावी संस्था, मान्यवर व्यक्ती यांना एकत्रित आणून विकासाच्या योजनांवर चर्चेचे आयोजन करावे.
८. आर्थिक व्यवहारातील गैरप्रकारांवर तातडीने आळा घालण्यासाठी योग्य अधिकार्याची नियुक्ती करावी तसेच सर्वसामान्य नागरिकांना विश्वासात घेऊन त्यांच्याकडून घडणार्या गैरप्रकारांची चौकशी करावी.
९. ग्रामीण विकास सहायता निधी या नावाने एक स्वतंत्र विभाग स्थापन करावा समाजातील दानशूर व्यक्ती व संस्था यांच्याकडून सहायता स्वरूपात देणगी स्वीकारावी त्याद्वारे प्राप्त उत्पन्नातून समाजातील लोकांच्या बौद्धिक स्वरूपाच्या कल्याणासाठी शाळेचे आधुनिकीकरण, वाचनालय व ग्रंथालय निर्माण करून त्यांचा विस्तार वाढविण्याचा प्रयत्न करावा.
१०. जागतिक व राष्ट्रीय बँकांकडून कमी व्याजदराने दीर्घ मुदतीचे कर्ज घेऊन उत्पन्न प्राप्त होईल अशा क्षेत्रात गुंतवणूक करण्यास प्रोत्साहन द्यावे.

संदर्भ सूची :

1. Khobtagade, E.Z, Vedio, "Administrative Issues nand Chanlleges in Maoist Affected Area (माओवादी प्रभावित भागातील प्रशासकीय अडचणी व आव्हाने)" organised by Bhumkal Organisation, Nagpur Maharashtra, July 2020, < <https://www.youtube.com/watch?v=LFAOyRb9ikM&t=8s>>
2. Vinod Mishra Archive/Charu Muzumdar, Documents, 15 Jan 2021 <<https://www.marxists.org/reference/archive/mazumdar/index.htm>>
3. Bhowate, Shrikant, Urban Naxal: ilution and Truth, Online News Paper, 2018, < <https://marathibrain.in/urban-naxalism-delusion-and-truth-part2/>>
4. Bhowate, Shrikant, Ph. D. Thesis, Submitted to RTM Nagpur University Nagpur, growing naxal Violence and Maharashtra State Government Policy: A Critical Study, With Special Reference to Vidharbha Region (1980-2006) 2018
5. Gawande, Devendra, Video, on, My Experiences of Gadchiroli (Naxal Field) July 2020, < https://www.youtube.com/watch?v=0b_ITxI0xqY&t=328s>
6. Gawande, Devendra, Naxalvadache Avhan (नक्षलवादाचे आव्हान), Sadhana puiblication Pune, 2015
7. Masodker, Dr. Jagadeesh, Aadiwasi Kshetro Mein Badta Naksalwad, Blue Rose Publishers, 2019
8. Dixit, Raman, Naxalite Movement in India: The State's Response, April 2010, 15 Jan. 2021, < https://idsa.in/jds/4_2_2010_NaxaliteMovementinIndia_rdixit>

नक्षलवाद आणि त्यांचा आदिवासी समाजात होणारा परिणाम**प्रा. डॉ. अजय पेत्रस बोरकर**

सिध्दार्थ महाविद्यालय चिचपल्ली, चंद्रपुर

सारांश –

आदिवासी समाजाचे वास्तव्य नागरी समाज व्यवस्थेपासून अल्प असल्यामुळे निरक्षरतेचे प्रमाण अधिक असल्यामुळे आदिवासी समाजात तरुण वर्ग विकासाच्या प्रक्रियेत समाविष्ट झाला नाही. निर्सगाचा लहरीपणा, खासराची शेती, शशासनाची वनविषयीची विविध धोरणे यामुळे आदिवासी समाज आणि तरुण वर्ग सातत्याने दारिद्र्यातच जीवन जगत राहिला. याचा फायदा नक्षलवादी चळवळीने विकासाच्या नावाखाली काही वेळा पैशाच्या प्रलोभनाने कधी जबरदस्तीने तरुणांना नक्षलवाद्यांनी आपल्या नक्षलवादी चळवळीत समाविष्ट करून घेतले.

नक्षलवाद भारताच्या अंतर्गत सुरक्षिततेपुढे एक आव्हान बनले आहे. नक्षलवाद निर्माण होण्यामागे व्यापक उदिष्टे होती. ज्या ठिकाणी प्रशासन पोहचले नाही अशा ठिकाणी जावून त्यांच्या समस्या सोडवणे, आदिवासींची शोषण थांबवणे, सामाजिक न्याय प्रस्थापित करणे, आदिवासींच्या बाजूने लढणे, नंतर काही काळाने नक्षलवाद्यांनी आपली भूमिका बदलवून खंडणी वसूल करणे, निरपराध लोकांच्या हत्या करणे, विकास कामांना विरोध करणे, महिलांवर अत्याचार करणे, भारतीय संविधान, लोकशाही, राष्ट्रगीत, राष्ट्रध्वज, निवडणुका यांना विरोध करणे अनेक हिंसात्मक मार्गांचा वापर केल्याने— आदिवासींच्या जीवनात विविध विपरीत परिणाम घडून आले.

प्रस्तावना—**उदय व विकास—**

दहशतवाद, आतंकवाद या नंतर देशाच्या सार्वभौम, एकतेला आणि अखंडतेला बाधा पोहचणारी सर्वात मोठी समस्या बनली आहे. या चळवळीमुळे सारा देश युद्धाच्या खाईत लोटला जातो की काय अशी शंका येऊ लागली आहे. पश्चिम बंगालमधील सिलगुडी प्रांतातील नक्षलबारी या लहानशा गावात इ.स.१९६७ मध्ये बारू, मुजुमदार, कानु— सन्याल व संधाल तिघांच्या नेतृत्वात भूमिहीनांनी उठाव केला. या उठावामार्फत नक्षलवादी राजकीय आंदोलनाला प्रारंभ झाला.

या कारणाचा शोध घेण्यासाठी स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्यनंतर काळात घडलेल्या विविध आंदोलनाकडे आपणास नजर टाकावी लागते. मुळात घडलेल्या अनेक घटनांमध्ये दडलेली आहेत. नक्षलवादी उठाव स्वयंस्फूर्त नव्हता इ.स. १९६७ मध्ये झालेल्या उठावामागे किमान तीन दशकांचा इतिहास आहे. या इतिहासाच्या अनेक बाबतीत नजर टाकली असता, या चळवळीत मागील मारणे आपोआप लक्षात येतात. इ.स. १९२० च्या सुमारास भारतात कम्युनिष्ट पक्षाचा उदय झाला. इ.स.१९४० च्या दशकात या पक्षाने ग्रामीण भागातील दोन मोठ्या लढयांचे नेतृत्व केले, ह्या आंदोलनाच्या मागे शोषण हे कारण होते. हे शोषणकर्ते प्रामुख्याने जमीनदार होते.

या जमीनदारांच्या शेतीवर राबणा—या मजुरांना अर्धाहिस्सा मजुरी दिली जात असे. उरलेले पिक जमीनदार आपल्या भागात ठेवत असे. इ.स. १९४६ ते १९५१ या काळात कम्युनिष्ट पक्षाने मजुरांना सोबत घेवून उत्पादित पिकाचे तिन भाग पाडत असेल तर उरलेले दोन भाग मजुरांना असतील या बाबतची मागणी घेऊन आंदोलन केले पुढे याच आंदोलनातून कसेल त्याची जमीन अशी मागणी पुढे आली. शेकडो वर्षांची जमीनदारी पध्दत नष्ट व्हावी यासाठी बंगालमध्ये पुढारलेला पहिला लढा होय. हा लढा अतिशय तिब्र स्वरूपाचा असल्याने विविध व्यापक स्वरूप प्रतिक्रिया दिसून येते.

या जल्लोषामुळे कम्युनिष्ठांचे मजुरांचे आंदोलन साकारले गेले. काही पक्षांनी बदलती परिस्थितीचा आढावा लक्षात घेऊन निवडणुका लढविल्या पाहिजे असे मत व्यक्त केले तर काहींनी पंडीत नेहरूंच्या विचारांचे समर्थन केले. या वादात १९५२च्या भारतातील पहिल्या निवडणुकीत आपले उमेदवार निवडणुकीत उतरविले तेव्हापासून कम्युनिष्ट पार्टी ऑफ इंडिया मध्ये झालेला वाद दशकभर सुरू राहिला. पक्षातील तरुण नेत्यांनी काँग्रेसला विरोध करायला सुरुवात केली.

राजकीय विचारधारा जोपासण्याच्या प्रयत्नातून तेलंगणाचे आंदोलन थांबल्यामुळे भूमिदिनांना जमीन वाटपाचा कार्यक्रम बंद पडेल असे तरूणांना वाटू लागले.

नक्षलवाद चळवळ निर्माण होण्यामागे महत्वाचे कारण समजले जाते ते म्हणजे चारू, मुजुमनदार यांच्या गावा जवळील बडामनीराम या गावातून काही तरूणांनी तांदुळ चोरून नेपाळमध्ये विकला ही शोषण विरूध्दची पहिली ठिणगी होय. यातूनच प्रकरणाचा भडका उडाला. नक्षलवादी या नावावरून ही उपाधी धारण करून चळवळ अधिक विकसीत झाली. १८ मे १९६७ रोजी सिलगुडी किसान सभेने आंदोलनासाठी हाक दिली. हा विरोध दडपण्यासाठी पोलीस बंदोबस्त वाढविण्यात आला. स्थानिक जमीनदाराच्या गुंडाने विगल किसान या आदिवासी तरूणावर हल्ला केला. कारण तो न्यायालयाचा आदेश घेवून जमीन कसण्यासाठी गेला होता. २५ मे १९६७ ला नक्षलवादी पेटला व तेव्हापासून नक्षलवाद जन्मास आला असे मानवते.

सुरवातीला आदिवासी पुरतीच मर्यादीत असणारी ही चळवळ आज व्यापक स्वरूपाची बनली आहे. अनेक उच्चशिक्षित व्यक्ती या चळवळीत सहभाग होता. या चळवळीचे नेते स्वतः ला भूमीहिन श्शेतकरी, श्शेतमजूर, दलित जनतेचे प्रतिनिधी मानतात तसेच ते माओला आपला आदर्श मानतात. नक्षलवादी संघटना कम्युनिष्ट पक्षाचा क्रांतीकारक गट म्हणून ओळखला जातो. या चळवळीचा जोर १८२ जिल्हे नक्षलप्रभावित मानले जातात. यामध्ये महाराष्ट्राचा सातवा क्रमांक लागतो. गोंदिया, भंडारा, चंद्रपुर, नागपुर, गडचिरोली, यवतमाळ याचा समावेश होतो. इ.स.२०१० पासून गडचिरोली, गोंदिया यांचा अतिसंवेदनशील जिल्ह्यात समावेश करण्यात आला. इ.स.१९७६-७७ साली चंद्रपुर मध्ये नक्षल चळवळीची वाढ वेगाने झाली आणि त्याचे आताचे स्वरूप फारच उग्र आहे. इ.स.१९८२ साली गडचिरोली जिल्ह्यात झालेल्या चळवळीपासून नक्षलग्रस्त जिल्हा म्हणून ओळख करण्यात आली ती आजही कायम आहे.

१९८५ मध्ये चंद्रपुर जिल्ह्यातील राजुरा तालुक्यातून नक्षलवादाचा शिरकाव महाराष्ट्रात झाला. आंध्रप्रदेश आणि महाराष्ट्राच्या सीमेवर्ती भागात असलेल्या गोदावरी नदी काठावरील घनदाट जंगलाच्या आश्रयाने नक्षलवादी सर्वप्रथम महाराष्ट्रातील कोष्टाळा गावाच्या बगलवाडी परिसरात आले. त्यानंतर लक्कडकोट आणि अंतरगाव या गावात त्यांनी आपला उदरनिर्वाह केला. बगलवाडी परिसरातील घनदाट जंगल, डोंगरद-या लपण्यासाठी दुर्गम ठिकाण या भौगोलिक परिस्थितीचा फायदा घेत नक्षलवादयांनी आपली सुत्रे पुढे सरकविण्यास सुरवात केली. पुढे ही चळवळ तत्कालीन चंद्रपुर व गडचिरोली या जिल्ह्यात पसरत गेली.

समोर या चळवळीचे वातावरण एक भिषण मोड घेवून अनेक नक्षलवादयांनी विविध घटस्फोट घडवून आणले. त्यामुळे शशासनाला हातात न येता विविध शासनाचे ठिकाणे बॉम्ब लावून उडविण्यात आले. हे नक्षलवादी जंगलाचा माध्यमाने आश्रय घेवून शशासनाला नाकी-नव आनले त्यामुळे या चळवळीचा उद्रेक महाराष्ट्रात अनेक भागात असल्याने मानवते.^१

इ.स.१९८५ ते १९९३ हा चंद्रपुर आणि गडचिरोली नक्षल चळवळीच्या दृष्टीने जडण-घडणीचा जिल्हा होता. पोलीस व शासनकर्त्या विरूध्द आदिवासी जनतेच्या मनात असंतोष पसरवून त्यांनी आपली मुळे रूजवली. सुरवातीच्या काळात शंकर अण्णा आणि राजेंद्र अण्णा हे दोन दलम कमांडर आणि दोन दल होते. प्रत्येक दलात पाच ते सात सदस्य असायचे त्यात एक किंवा दोन महिला सदस्य असायच्या. भाबडया आदिवासींचा विश्वास संपादन करून आपण तारणहार आहोत असे भासवत असे. पुढे ही चळवळ वाढत जावून ते सर्वच महाराष्ट्राच्या भागात पसरत गेली. महाराष्ट्राच्या सुरक्षतेसाठी अनेक समस्या उभ्या राहिल्या.

नक्षलवाद आणि आदिवासी :-

प्राचीन काळापासून समाजात श्रीमंत आणि गरीब, माणसाची दरी निर्माण झाली. समाजात समता प्रस्थापित झालेली दिसत नाही. समाजामधील श्रीमंत वर्ग हा श्रीमंत होत चाललेला आहे. तर दुस-या बाजुला तो गरीब वर्ग आहे. आदिवासी माणुन आणि समाज याकडे त्यांचे पुर्णपणे दुर्लक्ष आहे. समाजात आदिवासी माणसांना दारिद्रयमय स्वरूपाचे जीवन जगावे लागते. कोणत्याही समाजाच्या सामान्य वर्गाच्या सामान्य गरजा पुर्ण न झाल्यास तो समाज विद्रोह करतो. त्याचप्रमाणे आदिवासींच्या जीवनातील अंधकार व दारिद्रयमय जीवनाचा विस्फोट पाहून त्या आदिवासींचे स्वरूप एक नक्षलवादी जीवनाकडे जावू लागले. आपला समाज व्यवस्थेतील अनेक घटक आपल्या समाज व्यवस्थेचे शत्रु बनले.

त्यांनी सामाजिक विषमता ओळखून या दारिद्र्यमय जीवनाचा फायदा घेवून आदिवासींचा मनात इच्छा नसतानाही आदिवासी नक्षलवादी प्रवृत्तीकडे जावू लागले.

नक्षलवादाला, दहशतवादाला जात, पात, धर्म नसतो हे आदिवासी माणसांनी केव्हाच ओळखले आहे. परंतु दहशतवादाची नक्षलवादाची आपुलकी आदिवासी माणसांना भितीपोटी आहे. नक्षलवादी माणसांचा उघड दहशतवाद, हिंसा आणि बंदुकीचा धाक, गरीब आदिवासींचा बळी घेत आहे. नक्षलवाद—मधील आजही वास्तवता महाभयंकर आहे. याची जाणीव आदिवासी माणसाला जाणीव झाली असली तरी, वास्तव पातळीवर आदिवासी माणुस हतबल झालेला आहे. नक्षलवाद स्वीकारण्याशिवाय त्याच्यासमोर दुसरा पर्याय नाही. नक्षलवादी प्रवृत्ती आदिवासी माणसांची संस्कृती, माणुसकी, प्रेम सर्व काही उध्वस्त होत आहे. हे आदिवासी माणसांना कळू लागले आहे. नक्षलवादांच्या दहशतीचा मुकाबला करण्याचा दुसरा पर्याय उपलब्ध नाही. आदिवासींची दिशाभूल करणे, त्यांना कायदेभंग व गुन्हे करण्यास प्रवृत्त करणे, त्यांना गुन्हे करावयास लावून आपण पळून जाणे, खटला लढण्यासाठी कायदेशीर व आर्थिक मदत करणे इ. नक्षलवादांची कार्यप्रणाली आहे. नक्षलवादी चळवळीचे अनेक गट निर्माण झाले. आंध्र प्रदेशातील जमीनदारांच्या भीषण शोषणाविरूद्ध लक्ष देणारे नक्षलवादी चंद्रपुर, गडचिरोली जिल्हयातील निबीड अरण्यात दडी मारण्यासाठी आले. सिरोंचा हा प्रामुख्याने तेलगु भाषिकांचा प्रदेश आहे. आंध्र आणि सिरोंचा प्रदेशातील 'जमीनदारी' यामध्ये भरपुर साम्य आहे. जीवावर उदार होवून लढणारे नक्षलवादी या प्रदेशात आले तेव्हाच त्याचे या प्रदेशाशी भाषिक नाते जुळले. व पुढे त्यांना आदिवासींची गोंड भाषा आत्मसात केली व आपले कोणीतरी आहे असा विश्वास नक्षलवादयाच्या मनात निर्माण करून आपुलकीची भावना निर्माण झाली.^२

नक्षलवादी स्वतःला माओवादी म्हणवत असले तरी १९७० मध्ये माओ त्से—तुंग यांनी बंगालमधल्या नक्षलवादी हिंसाचाराचा विरोध केला. माओच्या तत्वज्ञानाप्रमाणे सशस्त्र क्रांतीआधी विधेयक कामांतून जनतेचा पाठिंबा मिळवणे गरजेचे मानले जाते. नक्षलप्रभावित कोणत्याही क्षेत्रात त्यांनी आदिवासींच्या हिताचे कोणतेही काम केल्याचे आढळत नाही. नक्षलवादी हे माओवादी नसून 'चे गव्हेरा वादी आहेत. 'चे गव्हेरा यांच्या म्हणण्यानुसार क्रांतीकरता योग्य परिस्थिती सशस्त्र कारवायांद्वारे निर्माण करता येते. या डावपेचांनुसार सशस्त्र दलाविरूद्ध हिंसाचार करून त्याची प्रतिक्रिया उमटण्यावर भर दिला जातो.

लोकशाही देशात सशस्त्र क्रांतील थारा नाही. नक्षलवाद्यांनी निःशस्त्र करणे गरजेचे आहे. मात्र नक्षलवादी व सरकारच्या या संघर्षात आदिवासी भरडले जाण्याचा धोका आहे. त्यावर उपाय म्हणजे नक्षलवादयापासून आदिवासींना अलग करणे. यासाठी विविध माध्यमे वापरून ते आदिवासी पर्यंत पोहचविणे गरजेचे आहे.^३

आदिवासी समाजातील आव्हाने/परिणाम :-

१) **भाष्य संवादाचे आवाहन**— प्रत्येक आदिवासी जमातीची स्वतःची वेगळी बोली भाषा असते. जसे गडचिरोली जिल्हयातील 'मांडिया गोंड' जमातीची मातृभाषा 'गोंडी मांडिया' ही आहे. ती आजपर्यंत तरी लिपीबद्ध करण्यात आली नाही. व्यक्तीच्या विकासात मातृभाषेचे ज्ञान महत्वाचे असते त्या शिवाय इतर व्यक्तीशी भावना व्यक्त करता येत नाही. वास्तविकता भाष्य संवादाचे आवाहनांची कमतरता अधिक जानवते.

२) **दळण वळण साधनांचा अभाव** :- आदिवासींची वस्ती ही दुर्गम जंगलव्याप्त भागात असते. गडचिरोली जिल्हयात एकुण भौगोलिक क्षेत्राच्या ७७.४१ टक्के केवळ जंगलव्याप्त क्षेत्र आहे. त्यात अनेक नद्या व डोंगर आहे पावसाळयात संपुर्ण जमीनी विस्कळीत होते व इतर दुर्गम भागात पोहचविण्यासाठी महामंडळाच्या बस सेवा अभाव आढळतो. त्यामुळे आदिवासींच्या जीवनात हा असलेला अंधकार फार भयानक परिस्थितीची जानवतो.^४

३) **शिक्षण प्रक्रियेशी जोडण्याचे आवाहन**—शिक्षण ही विद्याविषयक उच्च साधना आहे. या साधनेमुळे मानवाला सत्याचा शोध व सर्वोच्च जीवनविकास करिता प्रयत्न करण्याची स्फूर्ती लाभते. शिक्षण हे व्यक्तीमधील अंतस्थ शक्तीचा उच्चतम अविष्कार करण्यास सहाय्यक ठरते. त्यामुळे शरिर, बुद्धी, भावना, व्यवसायिक कौशल्य याचा विकास होतो व राष्ट्रीय आकांशा, भावना विकसीत होते. अशा शिक्षणातून प्रत्येक व्यक्तीला जबाबदार बनविण्याची पात्रता लाभते. "शिक्षणाच्या व्यवस्थेचा व्यापक अभियानात मुलांच्या शाळा प्रवेशात सतत जोर दिल्यामुळे मुलांनी शाळेत नाव दाखल केले. परंतु संपुर्ण देशातील समग्र आकडे हे दर्शवितात की पहिली ते पाचव्या वर्गातील जवळपास ७५ टक्के मुलांनी शिक्षण सोडून

दिले ही संस्था बहुतेक ग्रामीण आदिवासी क्षेत्रातील आहे, कारण शहरातील मुले शाळा फार कमी प्रमाणात सोडतात. हे एक आवाहन समजले जाते.^५

४) नक्षलवादी चळवळीची दहशत— गडचिरोली जिल्हा नक्षलवादी जिल्हा म्हणून ओळखला जातो. या जिल्ह्यातील आदिवासीची स्थिती आडकित्याच्या सापडलेल्या सुपारी सारखी गत असते. आडकित्याचा खालचा दडा म्हणजे पोलीस यंत्रणा दाब देतो व वरचा दांडा म्हणजे नक्षलवादी कापतात अशा स्थितीत कुणाचे समर्थन करावे व कुणाला विरोध करावे यांच्या विधा मनस्थितीत येथील आदिवासी सापडला आहे. डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी लिहिल्या प्रमाणे “ भारतातील नक्षलवाद हा अमानुष्यधमण व्यवस्थेशी निमरांची झुंज देणारा मनस्वी तरूण रक्ताने शोधलेला एक मार्ग आहे.” श्लोकशाही व्यवस्थेतील प्रतिकाराचे सर्व मार्ग जेव्हा सत्ताधारी वर्गाकडून व बहुसंख्य शोषणाकडून कायदेशीर मार्गाने बंद केले जातात तेव्हा नक्षलवादयांचा जन्म होतो. नक्षलवाद हा बहुसंख्यकांच्या हुकुमशाही विरुद्धची अल्प संख्याक शोषितांनी आणि त्यांच्या शोषणाचे मान दिलेल्या विचारनिष्ठ मोजक्या तरूणांनी विध्वंसक शस्त्र घेवून नोंदविलेली आत्मघातक प्रक्रिया म्हणून सिध्द झाली आहे.^६ त्यांची दहशत आदिवासी समाजावर भार आहे. इतरही अनेक समस्यांनी ग्रस्त असलेल्या समाजाचे अध्ययन करून त्याला मानवतेचा स्पर्श असलेला उपाय योजना सुचविणे हे मोठे आवाहन ठरले आहे.

निष्कर्ष :-

भारतीय संघराज्यात २९ घटकराज्य व ७ केंद्रशासित प्रदेश आहेत. त्यापैकी १० घटकराज्यात नक्षलवाद कार्यरत असून राहिलेल्या घटकराज्यात नक्षलवाद पसरविण्याच्या प्रयत्नात आहे. या प्रकारे नक्षलवाद वाढत गेल्यास भारतापुढे फार मोठे आव्हान ठरेल. नक्षलवादयांचा वाढता प्रभाव पाहून त्या आदिवासी जिवाची भयंकर परिस्थितीची जाण उभी राहते. कारण— आदिवासी जिवातील दळणवळणाच्या साधनाचा अभावामुळे— आदिवासीचे जिवन पाहिजे त्या प्रमाणे विकसीत झाले नाही. व त्यांना शासकीय योजनाची भर मिळाली नाही. तसेच शैक्षणिक बाबतीत सुध्दा आदिवासीचे शैक्षणिक क्षेत्राचा विकास फार अल्प प्रमाणात जानवतो व शैक्षणिक क्षेत्रापासून ते दुर असल्याचे जानविते.

वास्तविकता आदिवासी जिवात घडणा—या समस्या ह्या नक्षलवादयांच्या वाढत्या प्रभावामुळे आदिवासीचे जिवन हे दारिद्र्याच्या रेषेत जावून त्या आदिवासीचा मानवतेच्या विकासाचा बिंदू हा विकसीत झालेला नसून ते आदिवासी शासकीय योजने पासून व इतर नैसर्गिक परिस्थिती पासून सुधारणा न झाल्याने मानवी जिवात दारिद्र्याचे जिवन ग्रस्तमय असल्याचे जानवते.

संदर्भ सुची :-

- १) नक्षल चळवळीची वाटचाल. सा.प्रा. व्ही.बी. चांदजकर प्र.क्र.८,९
- २) डॉ.गोविंद गारे यांचे संकीर्ण वाड.मय —प्र.क्र.३७१, ३७२
- ३) महाराष्ट्र टाईम — न्युज पेपर — १२ मे २०१०
- ४) डॉ. गोविंद गारे— ‘महाराष्ट्रातील आदिवासी समस्या व विकास’ आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था पुणे— १९८८, पृ.क्रं.८०
- ५) सुबहसिंह यादव—ग्रामीण समाज के नये क्षितीज, मानव पब्लिकेशन प्रा.लि.दिल्ली—१९९६ पृ.क्रं.३५५
- ६) के.श्री. सागर — स्त्री जिवन आणि विवाहविषयक लेख संग्रह, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई —१९९२, पृ.क्रं.१४४

भारतातील माओवाद चळवळ — स्वरूप आणि प्रभाव

प्रा.राजेंद्र घोरपडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय भारसिंगी, जि—नागपूर.

सारांश

माओवादी संघटनेची सुरुवात चीन पासून झाली आहे. भारतातील माओवाद्यांच्या चळवळीचा सुमारे ४० वर्षांचा दीर्घकाळ इतिहास आहे आणि अजूनही तो अधिक संघटित आणि प्राणघातक मार्गाने सुरू आहे. भारतातील चळवळीला वैचारिक औपचारिकता मार्क्सवाद—लेनिनवाद—माओवादापासून प्राप्त झाली आहे. माओवाद्यांचा असा दावा आहे की भारतात 'ठोस विश्लेषणा' नंतर त्यांना चार मोठे विरोधाभास सापडले आहेत. ते असे आहेत. साम्राज्यवाद आणि भारतीय लोकांमधील विरोधाभास. सरंजामशाही आणि व्यापक जनतेमधील विरोधाभास. भांडवल आणि कामगार यांच्यातील विरोधाभास आणि सत्ताधारी वर्गातील अंतर्गत विरोधाभास. माओवाद्यांना शेवटची दोन तत्त्वे विरोधाभास म्हणून आढळतात जी विरोधीतेद्वारे वर्ग संघर्षात मदत करतात. एका गोष्टीचेही स्मरण आपल्याला करावे लागेल. जेव्हा कार्ल मार्क्स "समाजामध्ये क्रांतिकारक परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी हिंसा अपरिहार्य असेल असे म्हणत होते," त्यावेळी ते हिंसेचा प्रचार करत नव्हते तर तिची संभाव्यता सांगत होते. या संबंधात सुप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ डी.डी. कोसंबी यांचे एक विधान प्रसिद्ध आहे, "मार्क्सवाद हा हिंसेवरच आधारलेला आहे" असा आरोप करणाऱ्यांसंबंधी ते म्हणतात, "हवामानाचा अंदाज जर वादळाची शक्यता सांगत असेल, तर तो अंदाज वादळांना आमंत्रित करतो, असे म्हणण्यासारखेच हे विधान आहे." या शोधपत्रात भारतातील माओवाद चळवळीचा इतिहास तसेच त्याचे स्वरूप यावर प्रकाश टाकण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना

माओवाद हा अतिरेकी किंवा अतिरेकी मानले जाणारे तथाकथित विचारवंतांचे वाद आहेत, जे विद्यापीठ, चित्रपट आणि माध्यमांच्या जंगलात सक्रिय आहेत. माओवादी राजकीयदृष्ट्या जागरूक, सक्रिय आणि नियोजित पक्ष म्हणून काम करतात. त्याचा आणि अन्य राजकीय पक्षांमध्ये हा मुख्य फरक आहे की, सध्याच्या व्यवस्थेत मुख्य प्रवाहातील पक्षांना काम करायचे आहे, तर माओवाद्यांना हिंसकपणे संपूर्ण यंत्रणा उखडण्याची आणि त्यांच्या विचारसरणीनुसार नवीन प्रणाली स्थापन करण्याची इच्छा आहे. ते माओच्या या दोन प्रसिद्ध सूत्रांवर काम करतात. माओ म्हणाले की, १. बंदूकिच्या नळीतून राजकीय शक्ती बाहेर येते. २ राजकारण हे रक्तपात न करण्याचे युद्ध आहे आणि युद्ध हे रक्तपात असलेल्या राजकारणाचे आहे.

माओवाद्यांचा भारतीय राजकारणाच्या टेबलावर पक्ष म्हणून उदयास येण्यापूर्वी ही चळवळ वैचारिक स्वरूपात आली, जेव्हा त्यांनी हैदराबादच्या रियासतशी विलीनीकरण केले आणि नंतर १९६०—७० च्या दशकात नक्षलवादी चळवळ म्हणून भारतात माओवादासाठी जबाबदार असणारी विविध कारणे आहेत. राजकीय कारणांमुळे भारतातील माओवाद प्रत्यक्षात नक्षलवादीच्या चळवळीने वाढला आणि देशभर पसरला. राजकीयदृष्ट्या मार्क्स आणि लेनिनच्या मार्गावर कम्युनिष्ट पक्ष विभक्त होत असताना, एक गट सीपीआय मार्क्सवादी आणि एक गट कम्युनिष्ट पार्टी म्हणून उदयास आला. याखेरीज शेजारच्या चीनच्या माओवाद्यांच्या मतांनुसार सशस्त्र क्रांतीच्या मार्गावर एक गट सुरू झाला. बहुतेक लोक गरीब आहेत. त्यांना जगण्याची गंभीर समस्या आहे. मूठभर लोकांना जमिनीवर आणि उत्पादनावर अवलंबून असलेल्या अधिकारांमुळे या समस्येची तीव्रता वाढली आहे. लोकांना काम करावे लागत आहे पण पुरेशी वेतन मिळत नाही. वरून शारीरिक

छळ व मानसिक छळ सहन करावा लागत आहे.वेतन उपलब्ध नाही, असेल तरी ते खूप कमी आहे. महिलांनाही सर्व प्रकारचे अपमान सहन करावे लागतात. अत्याचाराची हि व्यथा बऱ्याच वर्षांपासून भारतात दिसून येते . सरकारी यंत्रणाही या दडपशाहीपासून मुक्त होण्यास पूर्णपणे सक्षम नाहीत.

नक्षलवादी हिंसा —

नक्षलवाद हे भारतीय कम्युनिस्ट चळवळीच्या परिणामी उद्भवलेल्या चळवळीला क्रांतिकारकांचे एक अनौपचारिक नाव आहे. नक्षल हा शब्द पश्चिम बंगालमधील नक्षलबाड़ी या छोट्याशा गावातून आला आहे, जिथे भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचे नेते चारू मजूमदार आणि कानू सान्याल यांनी १९६७ मध्ये सत्तेच्या विरोधात सशस्त्र चळवळ सुरू केली होती. मजूमदार हे चीनचे कम्युनिस्ट नेते माओत्से तुदोंग यांचे सर्वात मोठे प्रशंसक होत. भारतीय श्रमिक आणि शेतकरी यांच्या दुर्दशासाठी सरकारी धोरणे जबाबदार असल्याचे त्यांचे मत होते, ज्यामुळे उच्चवर्गाची शासन व्यवस्था कृषी व्यवस्थेवर स्थापन झाली. हे अन्यायकारक जुलूमशक्ती केवळ सशस्त्र क्रांतीद्वारेच संपवता येते. १९६७ मध्ये नक्षलवाद्यांनी अखिल भारतीय समन्वय समितीची स्थापना केली. कम्युनिस्ट पक्षापासून त्याने स्वतःला वेगळे केले व मजूमदार यांच्या मृत्यूनंतर ही चळवळ बऱ्याच शाखांमध्ये विभागली गेली आणि हिंसक रूप धारण केले, ज्याचा परिणाम आज देशातील सैनिक आणि सामान्य नागरिकांना भोगावा लागत आहे या समस्येवर अद्याप कोणताही तोडगा निघालेला नाही, नक्षलवादीच्या मते, तोफाच्या नळ्याद्वारे शक्ती तयार केली जाते. भारत गंभीर दारिद्र्यात आहे, गरिबी हटाव यांच्या नावावर नेते वर्षानुवर्षे लोकांची फसवणूक करित राजकारण करित आहेत. जमीन सुधारणेकडे दुर्लक्ष केले जाते. शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादनाचे फळ मिळत नाही. कामगारांचे शोषण केले जाते. विकासाच्या नावाखाली भांडवलशाही शक्ती आदिवासींच्या जंगलांवर, खनिजांवर आणि नैसर्गिक स्रोतांवर अधिकार वापरत आहेत. यात सरकार त्यांचे सहकार्य करत आहे. ही समीकरणे नक्षलवादी हिंसाचाराचे जनक आहेत.बंगालच्या नक्षलबाड़ी गावात सुरू झालेल्या या चळवळीचा विस्तार खूप झाला आहे. पश्चिम बंगाल, ओरिसा, महाराष्ट्र, आंध्र प्रदेश, छत्तीसगड, झारखंड, बिहार, मध्य प्रदेश इत्यादी राज्यात ही चळवळ पोहोचली आहे.

कम्युनिष्ट पार्टी ऑफ इंडिया किंवा माकपचा जन्म

भारतातील कम्युनिष्ट पक्षाचा इतिहास १९२० च्या दशकाचा आहे. १९२० मध्ये ताशकंद येथे भारतीय कम्युनिस्टांची भेट झाली आणि त्यांनी भारतीय कम्युनिष्ट पक्ष स्थापन करण्याचा प्रयत्न केला. उत्तर प्रदेशातील कानपूर येथे झालेल्या परिषदेत २६ डिसेंबर १९२५ रोजी भारतीय कम्युनिष्ट पार्टी किंवा माकपची स्थापना झाली. भारतातील कम्युनिष्ट क्रांती घडविणे हा पक्षाचा आदर्श होता. वस्तुतः १९४६ मध्ये तेलंगणा, आंध्र प्रदेशात सशस्त्र संघर्षाच्या तत्त्वावर काही प्रमाणात लोकांना एकत्रित करण्यात यश आले. सशस्त्र संघर्ष जवळपास पाच वर्षे चालू राहिला. या चळवळीस तेलंगाना उठाव (१९४६-५१) म्हणून ओळखले जाते.जवळपास समान वैचारिक मार्गावर आणि त्याच वेळी, माकपच्या मोर्चाच्या किसान सभेच्या नेतृत्वात आणखी एक शेतकरी सशस्त्र उठाव बंगालमध्ये झाला. इतिहासात तेभागा उठाव (१९४६) म्हणून ओळखले जाते. तेलंगणाच्या उठावाप्रमाणेच ही चळवळदेखील टिकू शकली नाही. १९६७ मध्ये, नक्षलबाड़ी चळवळ म्हणून ओळखल्या जाणार्या शेतकरी सशस्त्र संघर्ष, माकपच्या पश्चिम बंगाल राज्य समितीच्या नेतृत्वात झाला. नक्षलबाड़ी चळवळीला पाठिंबा व टिकवण्यासाठी माकपच्या काही कार्यकर्त्यांनी प्रामुख्याने प्रेसीडन्सी कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांनी कलकत्ताच्या राममोहन लायब्ररी हॉलमध्ये बैठक घेतली आणि नक्षलबाड़ी शेतकरी संघर्ष सहायता समितीची स्थापना केली. तसेच, २७ जून १९६७ रोजी माकपच्या नेतृत्वाखालील पश्चिम बंगाल सरकारच्या किसान-विरोधी

भूमिकेविषयी किंवा धोरणांच्या विरोधात त्यांनी पश्चिम बंगाल विधानसभेसमोर निदर्शने केली. त्यावर प्रतिक्रिया व्यक्त करताना माकप पोलिटब्यूरो यांनी पक्षाचे पश्चिम बंगालचे राज्य सचिव यांना पक्षातून काढून टाकण्याचे निर्देश दिले. परिणामी, सुशील राय चौधरी यांच्यासह १९ सदस्यांना माकपमधून हद्दपार करण्यात आले. आपल्या पद आणि पक्षामधील वाढत्या बंडखोरीबद्दल चिंतेत असण्याच्या माकपच्या केंद्रीय समितीने असंतुष्टपनाचे निराकरण करण्यासाठी ऑगस्ट १९६७ मध्ये मदुरै येथे बैठक घेतली आणि भारतीय सत्ताधारी वर्गाचे चीनी मूल्यनिर्धारण नाकारणारे ठराव मंजूर केले. नोकरशाही भांडवलदार आणि त्यांच्याकडून सत्ता हस्तगत करण्यासाठी सशस्त्र संघर्षाची सूरवात ही माकपची अधिकृत ओळ होती.

कामगारांचा आणि शेतकऱ्यांचा पक्ष

पक्षसंघटनेसाठी कम्युनिस्टांनी विविध ठिकाणी कामगारांशी आणि शेतकऱ्यांशी संपर्क साधायला सुरुवात केली. यावर कारवाई करत सरकारने लोकांना अटक केली. याच दरम्यान भगत सिंह सारखे तरुण क्रांतिकारी साम्यवादाच्या भोवळ्यात आले. चितगांवसारख्या स्थानिक साम्यवाद्यांच्या संघर्षाला इतिहासात स्थान मिळालं. नवीन पिढीतील नेत्यांमध्ये पुचलपल्ली सुंदरेय्या, चंद्र राजेश्वर राव, ई.एम.एस. नंबुद्रीपाद, ए. के. गोपालन, बी. टी. रणदिवे यांचा उदय होऊ लागला. मेरठ कट खटल्यातून सुटल्यानंतर कम्युनिष्ट पक्षाच्या नेत्यांनी १९३४ साली कलकत्यामध्ये एक बैठक घेतली आणि देशभरात आंदोलनाचा प्रसार करण्यासाठी संघटना मजबूत करायचा निर्णय घेतला. या घडामोडी लक्षात घेऊन ब्रिटिश सरकारने १९३४ साली कम्युनिष्ट पक्षावर बंदी घातली. याच वर्षी जयप्रकाश नारायण यांच्या नेतृत्वाखाली राष्ट्रीय काँग्रेसमधील समाजवादी शाखा म्हणून काँग्रेस समाजवादी पक्षाची स्थापना झाली. परंतु, देशाच्या दक्षिणेकडील प्रदेशांवर साम्यवाद्यांचा वरचष्मा होता. या लोकांनी काँग्रेस पक्षाला साथ देत समाजवादी चळवळ वाढवण्याची रणनीती स्वीकारली. काँग्रेससोबत काम करत असताना काँग्रेस पक्षामध्ये आपल्या विचारसरणीचा प्रसार करण्याचा त्यांचा प्रयत्न होता. परंतु, जयप्रकाश नारायण आणि त्यांच्या साथिदारांचं साम्यवाद्यांबद्दल चांगलं मत नव्हतं. त्यांनी १९४० साली रामगढमध्ये आयोजित करण्यात आलेल्या काँग्रेसच्या अधिवेशनामध्ये साम्यवाद्यांना बाहेर काढलं.

भारतात नक्षलवादी संघटनेची कारणे

केंद्र व राज्य सरकार नक्षलग्रस्त जिल्ह्यांना बरेच पैसे पुरविते, जर संपूर्ण पैसा योग्य प्रकारे खर्च केला तर जिल्हा व राज्याचे चित्र बदलू शकते. नक्षलग्रस्त भागातील बहुसंख्य लोकसंख्या वीज आणि शौचालयाशिवाय राहते. जर कोणी आजारी पडल्यास जवळच्या रूग्णालयात आणि दुर्गम भागात जाण्यासाठी वाहतुकीची सुविधा नसते आणि शहरी उपचार इतके महाग असतात की ते सामान्य नागरिकाला उपलब्ध नसते. याचे कारण म्हणजे ना यंत्रणा सुधारत आहे ना सुधारणेची चिन्हे आहेत. ही चळवळ दिवसेंदिवस वाढत आहे. शेतकऱ्यांच्या भू-सुधारणांच्या मागण्या उठविणाऱ्या चळवळीचा आरोप आहे की, भारतातील जमीन सुधारणांची गती खूपच मंद आहे. हा आकडा चीनमध्ये ४५ टक्के, जपानमध्ये ३३ टक्के आहे, परंतु भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर केवळ दोन टक्के जमीन देण्यात आल्याची आकडेवारी त्यांनी दिली आहे. नक्षलवाद्यांचा विस्तार होत आहे कारण आदिवासींच्या समस्या आजतागायत समजल्या नाहीत. नक्षलवादी इतके शक्तिशाली असल्यामागे आदिवासींचेही समर्थन आहे. ते नक्षलवादी ऑपरेशन असो किंवा नक्षलविरोधी ऑपरेशन असो, या दोघांमध्ये काही बळी पडल्यास ते आदिवासी समाज आहे. यामागील एक कारण म्हणजे पोलिसांनी नक्षलवाद्यांविरुद्ध जंगल तोडणे, पाने फळे तोडणे अश्या इत्यादी क्षुल्लक गोष्टींसाठी गुन्हे नोंदवले जातात. या कारणास्तव, यासारखी एक लाखाहून अधिक प्रकरणे प्रलंबित आहेत, ज्यांचा कोणताही मजबूत पाया नाही परंतु तरीही आदिवासींना त्रास होत आहे. यामुळेच

आदिवासींनी पोलिसांवरील विश्वास गमावला आहे आणि त्यांनी नक्षलींना पाठिंबा देण्यास सुरुवात केली आहे. आदिवासी भागात मूलभूत आरोग्य, शिक्षण, रोजगार, घरांची परिस्थिती दलितांपेक्षा वाईट आहे. नक्षलवाद्यांनी भरभराट होण्याचे एक कारण म्हणजे प्रशासकीय. हे स्पष्ट आहे की आमच्या न्यायपालिकेतील वाद बऱ्याच काळापासून चालू असतात आणि ते देखील खूप महाग असतात. आदिवासी ज्यांना मूलभूत सुविधांचा अभाव आहे, ते वकिलांचे ओझे कसे सोसतील? प्रलंबित प्रकरणे पिढ्य पिढ्य चालू असतात. नक्षलवादी हे समाजातील अशा वर्गाचे लोक आहेत ज्यांच्या मूलभूत गरजा केवळ एका विशिष्ट मर्यादित आहेत, भ्रष्टाचारामुळे यंत्रणा चालवणारे अधिकारी आणि सरकार त्यांच्या सामान्य गरजा भागवू शकले नाहीत आणि या सक्तीच्या फायदा घेत या लोकांनी शस्त्रे उचलण्यास सुरुवात केली. या लोकांना जन्म देण्याचे श्रेय लॉ मीडियाला जाते. कायद्याच्या या खेळात मीडिया व्यक्तींनी नक्षलवाद्यांच्या हक्काविरुद्धच्या लढ्याला गुन्हेगारीचा कल म्हणून संबोधून पैशांच्या जनतेचे नेहमीच समर्थन केले आहे आणि या सामान्य लोकांना नक्षलवादी नावाचे समाज व देशाचे शत्रू असे नाव दिले आहे. नक्षलवादी विकासात सामाजिक-आर्थिक कारणे देखील समान भागीदार आहेत. कोणताही समाज किंवा व्यक्ती दोन प्रकारे सक्षम होऊ शकते, एक म्हणजे शारीरिक आणि दुसरा मानसिक. आदिवासींवर सामाजिक ताण देऊन त्यांनी त्यांची मानसिकता लादण्याची ही नक्षलवाद्यांची रणनीती आहे ज्यात ते मोठ्या प्रमाणात यशस्वी झाले आहेत. आदिवासींचे अज्ञान आणि अशिक्षितपणा हे आणखी एक कारण आहे. ज्यामुळे त्यांना त्यांच्या हक्कांचे ज्ञान नाही. ते त्यांच्या मार्गापासून भटकत आहेत आणि नक्षलवाद्यांना पाठिंबा देतात आणि मग या प्रकरणात अडकतात.

भारतात माओवाद फुलला जाण्याची राजकीय कारणे:

भारतात माओवाद प्रत्यक्षात नक्षलवादींच्या चळवळीने वाढला आणि देशभर पसरला. जेव्हा मार्क्स आणि लेनिनच्या मार्गावर कम्युनिष्ट पक्षांमध्ये राजकीयदृष्ट्या भिन्नता आणली गेली तेव्हा मार्क्सवादी आणि कम्युनिष्ट पार्टी म्हणून एक गट म्हणून मार्क्सवादी कम्युनिष्ट पक्षाचा एक गट उदयास आला. याखेरीज शेजारच्या चीनच्या माओवाद्यांच्या मतांनुसार सशस्त्र क्रांतीच्या मार्गावर एक गट सुरू झाला. चारु मजूमदार यांचा मुलगा अभिजीत मजूमदार यांच्या म्हणण्यानुसार, त्याने प्रथम माओवाद्यांच्या शिकवणुकीखाली भारतात सशस्त्र चळवळ सुरू केली होती, जेव्हा चारु मजूमदार हे ७० च्या दशकात सशस्त्र संघर्षाविषयी बोलत होते तेव्हा त्यांचा संपूर्ण वारसा होता. १९५० पासून पाहिले गेले तर भारतीय शेतकऱ्यांना संघर्षाची केवळ एकच भाषा समजली, ती शस्त्रास्त्रांची भाषा होती व जमीनदारांच्या विरुद्ध, ब्रिटीश सरकारविरुद्ध शस्त्रे हाती घेतली. चौराचौरीमध्ये २२ पोलिस दहन झाले, सर्वात मोठा सहभागही शेतकऱ्यांचा होता. तेव्हाच गांधीजींनी असहकार आणि अहिंसात्मक चळवळ जाहीर केली. पण शेतकऱ्यांनी त्यांच्या चळवळीची भाषा त्यांच्या पद्धतीने समजली आणि वापरली होती. १९४९ – ते १९७४ या काळात भूखंड सुधार कायद्याचे रूपांतर विनोबा भावे यांच्या भूदान चळवळीतही झाले पण आजही भूमिहीन आणि लहान शेतकऱ्यांमध्ये जमिनीचे योग्य वितरण योग्य प्रमाणात झाले नाही. जुन्या जमीनदारांनी आपली जमीन अनेक युक्त्यांद्वारे वाचवली आणि कालांतराने जमीनदारांची नवीन जात बाहेर आली आणि बेनामी जमीन कायम ठेवली गेली आणि गरीब लोक पूर्वीसारखे असहाय्य आहेत. अनुसूचित जमाती आणि जाती बऱ्याच काळापासून भारतात बळी पडल्या आहेत जरी मानव सामाजिक प्राणी झाला असावा जो हिंसाचार करित नाही परंतु जेव्हा समाजातील एक मोठा वर्ग काही कारणास्तव आणि पिढ्य पिढ्यनपिढ्य मागे ढकलला जातो. तेव्हा त्यांची दडपशाही चालूच असते. एक मोठी लोकसंख्या ही आदिवासी समुदायाची आहे, परंतु त्याला आजपर्यंत मुख्य प्रवाहात सामील

होण्याची संधी मिळाली नाही.झारखंड आणि ओरिसा मधील आदिवासी समाजातील श्रीमंत संसाधने असलेले लोक अजूनही दारिद्र्य आणि एकाकीपणाच्या बंधनात अडकले आहेत.

माओवाद्यांची वाढ आणि प्रसार प्रबळ करणारे घटक

भारतीय अधिकाऱ्यांनी आदिवासींच्या विकासावर लक्ष केंद्रित केले असते आणि त्यांच्या वास्तविक तक्रारींवर लक्ष दिले असते तर नक्षलवादी समस्या उद्भवली नसती. नक्षलवादी चळवळीचा प्रसार रोखण्यासाठी आताही नक्षलवाद्यांचा परिणाम झालेला नसलेल्या क्षेत्राचा वेगाने विकास करण्याची गरज आहे. नक्षलग्रस्त भागात ग्रामीण पोलिसांचे आधुनिकीकरण करणे, लोकांशी सहानुभूतीपूर्वक वागणे आणि आव्हानांचा सामना करण्यासाठी बळकटी आणणे महत्त्वाचे आहे. नक्षलवादाने ग्रस्त ग्रामीण भागातही बुद्धिमत्ता बळकट करण्याची गरज आहे. सर्व आरोपांच्या त्वरित चौकशीसाठी प्रशासनानेही तयारी करणे आवश्यक आहे.नक्षलवाद्यांचे म्हणणे आहे की ते आदिवासी आणि गरिबांसाठी लढा देत आहेत, ज्यांचे सरकारने अनेक दशकांपासून दुर्लक्ष केले आहे. ते जमीन हक्क आणि संसाधनांच्या वितरणाच्या लढाईत अश्या गरिबांचे प्रतिनिधित्व करतात. बहुतेक नक्षलवादी हि संकल्पना विशेष करून आदिवासी समाजाशी निगडित आहे आणि त्यांना राहण्याची मूलभूत सुविधासुद्धा नाही, सार्वजनिक आणि खासगी क्षेत्रातील कंपन्यांनी या भागातील नैसर्गिक संपत्तीचा गैरफायदा घेण्यात कोणतीही कसर सोडली नाही. येथे रस्ते नाहीत, पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था नाही, शिक्षण व आरोग्य सुविधा नाहीत किंवा रोजगाराच्या संधी नाहीत. नक्षलवादाच्या उदयाची आर्थिक कारणे देखील आहेत.

- दुर्गम भागातील हिंसक घडामोडींकडे बहुधा दुर्लक्ष केले गेले.
- वाढत्या माओवाद्यांचे आव्हान पेलण्यासाठी संसाधने अपुरी.
- माओवाद्यांच्या अंतर्भागातील लोकांनी नवीन राजकीय अस्तित्वाची स्थापना करण्यास प्रारंभ केला,त्यामुळे आतील माहिती पोलिसांपर्यंत येणे कठीण होत गेले.
- जंगलात सत्ता असल्यामुळे प्रसार वाढण्यास मदत.

समारोप

आज माओवादी चळवळ देशाच्या नवनवीन भागांत पसरत चालली आहे आणि तिचे लष्करी सामर्थ्य आणि अचानक हल्ले करण्याची ताकद वाढलेली आहे हे मान्य केले पाहिजे. आपल्या भारत देशात, ज्या ठिकाणी कोट्यवधी लोक दडपशाहीने आणि उपासमारीने त्रस्त आहेत, जिथे ग्रामीण शेतीसुधारणा कायद्याद्वारे पूर्ण होत नाहीत आणि जीवनाच्या अगदी प्राथमिक गरजांनाही बराच मोठा प्रदेश वंचित राहतो, त्या देशात नक्षलवाद व माओवाद यांचे जनतेमध्ये आकर्षण राहणारच. अनेक राज्य सरकारांच्या योजनानुसार सध्या जंगलजमिनी आणि उपजाऊ शेतजमिनींचे भराभर औद्योगिक हस्तांतर केले जात आहे आणि त्या जमिनी निरनिराळ्या उद्योगांसाठी, खाणींसाठी, बांधकामाचे साहित्य मिळवण्यासाठी आणि शेती आधारित उद्योगांसाठी वापरल्या जाणार आहेत, ही गोष्ट तेथील गरीब जनतेचा आक्रोश अधिक तीव्र करून माओवाद्यांना अधिक बळ पुरवणारीच आहे. तसेच गेल्या काही वर्षांत दारिद्र्य निर्मूलनाच्या प्रयत्नांना मोठे यश मिळाले आहे, परंतु असे मानले जाते की या योजना भ्रष्टाचार आणि अस्पष्टतेचा बालेकिल्ला आहेत. या सर्व बाबींचा परिणाम म्हणून अगदी थोड्या काळात देशातील अनेक राज्यांत माओवाद्यांचे बळ वाढत गेले, यात शंका नाही.नक्षलवादी हिंसाचार हा लोकांच्या जीवाला धोका बनला आहे. हे देखील देशाच्या विकास आणि लोकशाहीला आव्हान देत आहे. आतापर्यंत या समस्येच्या समाधानासाठी सरकारने बऱ्याच गोष्टी बोलल्या आहेत, परंतु कोणताही ठोस पाऊल उचललेले नाही. ते सोडवण्यासाठी आता कठोर आणि प्रभावी पावले उचलण्याची तीव्र गरज आहे.वरील चर्चेनंतर असे म्हणता येईल की माओवादी हिंसाचाराला प्रभावीपणे सामोरे जाण्यासाठी राजकीय,

सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात नियंत्रण व सुधारणेचीही आवश्यकता आहे. बाधित भागात सामान्य नागरिकांच्या संरक्षणाकडे तसेच शांततापूर्ण योजनांकडे लक्ष दिले पाहिजे. केंद्र आणि राज्य सरकारने संयुक्तपणे हिंसा प्रभावित भागात शिक्षण, आरोग्य, रस्ते रोजगार इत्यादी मूलभूत सुविधा पुरविल्या पाहिजेत जेणेकरून आदिवासींना मुख्य प्रवाहात जोडता यावे आणि त्यांच्यात जागरूकता निर्माण व्हावी. नक्षलग्रस्त भागात टास्क फोर्सची स्थापना केली पाहिजे आणि पोलिस प्रशासनावर लोकांचा विश्वास निर्माण होऊ शकेल. सर्वात महत्वाची गरज ही अशी आहे की अशा समस्येचे निराकरण करण्याची इच्छाशक्ती आणि आत्मविश्वास असलेल्या नेतृत्वाची गरज आहे, परंतु विडंबना ही आहे की भारत सरकार नक्षलवादाचा सामना करण्यासाठी वैचारिकदृष्ट्या तयार नाही किंवा ती दूर करण्यासाठी दृढ मानसिकताही नाही. हं. म्हणूनच सरकारने या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी प्रभावी आणि योग्य रणनीती आखण्याची नितांत आवश्यकता आहे जेणेकरून नक्षलवादासारख्या गंभीर समस्यांचे निराकरण होऊ शकेल.

संदर्भ—सूची

- १ अरुण कुमार त्रिपाठी . क्योकि रस्ता बीच का हि होता ही ,वर्तिका वाणी प्रकाशन, नई दिल्ली. जोशी,हृदयेश . लाल लकीर , हार्पर कालिंस पब्लिशर , नोएडा
- 2 Rao Venkateswara Adiraju]-2009-[Telangan : saga of a tragic struggle] Hyderabad : Om See Satya Publications
- 3 Banerjee, Sumanta-1984- India Simmering Revolution: New Delhi: Published by Zed Books
- 4 Barabasi L- Free Networks Scientific American.<https://www-hindiviyakarn-com>
- 5 www-essaysinhindi-comQuiz Guru I as Academy-
- 6 [https://hi-m- Wikipedia- org- नक्सलवाद](https://hi-m-Wikipedia-org- नक्सलवाद)
- 7 <https://novbharatimes-indiatimes-com>
- 8 [https://www- dristias-com- क्या हैं नक्सली समस्या का समाधान](https://www-dristias-com- क्या हैं नक्सली समस्या का समाधान)
- 9 [www- Bhaskar-com](http://www-Bhaskar-com) आखिर क्या हैं नक्सलवाद और इसका मर्म
- 10 [www- bbc- com](http://www-bbc-com). क्यों विकट होती जा रही हैं नक्सली समस्या
- 11 [https://hi-m-Wikipedia- org- नक्सलवाद](https://hi-m-Wikipedia-org- नक्सलवाद)
- 12 <https://www.drishtias.com/hindi/loksabha-rajyasabha-discussions/naxalism-and-its-challenges>

नक्षलवादाचा उगम, कारणे व उपाययोजना

प्रा. डॉ. बबीता येवले

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय, अमरावती

सारांश

आज भारतात नक्षलवादाचा प्रभाव पूर्वीपेक्षा कमी झालेला आढळतो. २००८ मध्ये २५० जिल्हे नक्षलवादामुळे प्रभावीत होते. आज मात्र ११ घटकराज्यातील ९० जिल्हे नक्षलवादामुळे प्रभावीत आहेत. बिहार, झारखंड, छत्तीसगढ, ओडिसा आणि तेलंगणा इत्यादी घटकराज्यातील ३० जिल्हे अधिक प्रभावित आहेत. शेतकऱ्यांच्या शोषणाविरोधात सुड झालेली ही चळवळ चारू मुजुमदार यांच्या मृत्युनंतर तिच्या उद्देशापासून भरकट गेल्याचे आढळते. भाऊ मुजुमदार यांच्या हयातीत या आंदोलनाचे एक विचारसरणी म्हणून कार्य केले. परंतु विद्यमान परिस्थितीत तिचे रूपांतर उग्रवादात झालेले असून सरकारच्या विरोधात हिंसात्मक आंदोलनाचे रूप तिने धारण केलेले आहे. गेल्या दशकात नक्षलवाद्यांनी मोठ्या प्रमाणात केलेले आत्मसमर्पण किंवा सैनिकांच्याद्वारे नक्षलवाद्यांचा विमोड या दोन कारणांनी या आंदोलनाची तिब्रता कमी होत असून नक्षली आंदोलन शक्तीहीन होतांना आढळते. आत्मसमर्पित नक्षलींसाठी पुर्नवसनाच्या सुविधा आणि नक्षल प्रभावित भागासाठी विकास सुविधा आणि नक्षलवाद नष्ट करण्यासाठी कठोर शासकीय धोरणे हे तीन घटक यासाठी अधिक परिणामकारक ठरू शकतात.

कि-वर्ड — नक्षलवाद, नक्षलवाद प्रभावित क्षेत्र, शासकीय योजना, पुर्नवसन, दंडकारण्य झोन.

प्रस्तुत संशोधन लेख नक्षलवादाचा उगम, भारतात नक्षलवादाचा विस्तार होण्याची कारणे व शासकीय उपाययोजना यासंबंधी आहे. नक्षलवाद ही परिस्थितीतून निर्माण झालेली समस्या असून या समस्येचे संदर्भ सामाजिक आहे. मात्र आता ही समस्या राजकीय झालेली असून राजकीय पक्षाचा तो 'इलेक्शन फंडा' बनल्याचे नुकत्याच छत्तीसगढ विधानसभा निवडणूकीतून स्पष्ट झालेले आहे. मुळात नक्षलवाद ही विचारसरणी एका आंदोलनाशी जुळलेली असून त्याचा प्रारंभ प. बंगाल राज्यातील दार्जीलिंगमधील नक्षलवादी या गावातील सशस्त्र क्रांतीतून झाला. चारू मुजुमदार हा या आंदोलनाचा जनक असून स्वतः जमीनदार कुटुंबातील असूनही जमीनदारांनी शेतकऱ्यांच्या केलेल्या शोषणातून या आंदोलनाची सुरुवात झाली. कानू सन्याल आणि जंगल संधाल पुढे या आंदोलनाशी जुळले.^१ डाव्या विचारसरणीशी जुळलेल्या कम्युनिस्टांनी माओवादी विचारणीचे अनुसरण केले. त्यामुळे नक्षलवादी माओवादी म्हणून ओळखले जातात.

दोन्ही विचारधारा हिंसाचाराला प्राधान्य देत असल्या तरी माओवाद आणि नक्षलवाद यांच्यात काही बाबतीत फरक आढळतो- नक्षलवाद म्हणजे पश्चिम बंगाल मधील नक्षलवादीतील विकासाचा अभाव आणि गरिबीचा परिणाम होय. तर माओवाद चीनच्या माओ-त्से-तुंगच्या राजकीय विचारसरणीवर आधारित आहे.^२ शेतकऱ्यांचे जमिनदारांकडून होणारे शोषण, स्वातंत्र्यानंतर मी सुधार आंदोलनादरम्यान शेतकरी आणि जमिनदारांमध्ये झालेला भूमि विवाह व त्यातून मे मध्ये नक्षलवादीत झालेली सशस्त्र क्रांती यातून नक्षलवादी आंदोलन जन्माला आले.

१९६७ पासून तर २०१० पर्यंत नक्षलवादी चळवळ जोमात राहिली. नक्षलवाद्यांच्या वेगवेगळ्या गटांनी एकत्रीकरणाचे प्रयत्न करून मध्यभारतात दंडकारण्य झोन प्रभावीत क्षेत्र निर्माण केले. महाराष्ट्र, ओडीसा, आंध्रप्रदेश, मध्यप्रदेश, छत्तीसगढ व झारखंड या राज्यांच्या सीमाबद्ध प्रदेशामध्ये हा दंडकारण्य झोन असून रेड कॉरीडोर म्हणून प्रसिध्द आहे. अती दुर्गम भाग व आदिवासी बहुल भागात नक्षलवाद्यांचे शासन-प्रशासन चालते.

१९९६ पासून २०१० पर्यंत नक्षलवादी चळवळीचा विस्तार सार्वधिक होता कारण यादरम्यान नक्षलवादाच्या विस्ताराप्रभावित क्षेत्राची संख्या ऐकून भारतात ३० ते ४० होती. २३५ जिल्हे नक्षलप्रभावित असून १० पेक्षा जास्त घटक राज्यात त्यांचा कारवाया वाढलेला होता. अर्थात नक्षलवाद प. बंगाल मध्ये जन्माला आलेलं असला तरी प. बंगालएवजी सुरुवातीच्या काळात त्याची तीव्रता तेलंगणा आणि आंध्र प्रदेश या दोन घटक राज्यात अधिक आढळते.

नक्षलवाद विस्तारण्याची प्रमुख कारणे —

उपलब्ध अध्ययन साहित्यावरून असे निदर्शनास येते की खालील काही कारणामुळे नक्षलवादाची वाढ भारतात झाली.

१) जमीनदार, भांडवलदार यांच्याकडून मजूर, शेतकरी यांच्या होणाऱ्या आर्थिक, सामाजिक आणि मानसिक शोषणामुळे.

२) भारताने उदारीकरणाचे धोरण स्विकारल्यामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची भारतात गुंतवणूक सुरू झाल्यामुळे वर्षानुवर्षे जंगलात राहणारा व नैसर्गिक संपत्तीवर आधारीत आपली उपजीविका करणारा आदिवासी शासकीय धोरणामुळे वनापासून बदरवळ झाला. अश्या असंतुष्ट आदिवासींना शासनाविरुद्ध भडकाविण्याचे करण्याचे कार्य नक्षलवाद्यांनी केले.

३) नक्षलवादाची निर्मिती वर्गीत असमानतेतून झालेली आहे. समाजातील एका वर्गाला सुखसुविधांचा लाभ मिळतो पण दुसरा वर्ग विशेषतः अनुसूचित जमातीचा वर्ग भुख, बेरोजगारी, कुपोषण, स्वास्थ्य समस्या यांनी ग्रस्त असल्यामुळे अशा असंतुष्ट वर्गाला हाताशी धरून सरकारवर हल्ले करणे नक्षलवाद्यांना सहज शक्य होते.^३

४) सरकारी धोरणांचा नकारात्मक परिणाम नक्षलवादी वळवहीवर झालेला आढळतो- शासकीय धोरणामुळे आपण आपल्या नैसर्गिक अधिकारांपासून वंचित झाल्याची भावना आदिवासींमध्ये निर्माण करण्यात नक्षली यशस्वी झालेले आढळतात.^४

५) नक्षलवादी चळवळ विस्तारण्याचे एक कारण हे ही आहे की, या चळवळीची व्यवस्था नियोजनबद्ध असून आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर, उत्कृष्ट नेटवर्कींग, गनिमी युद्ध कौशल्य, सर्वच प्रकारच्या प्रशिक्षणाची व्यवस्था, वयानुसार गटवर्गीकरण आधुनिक शस्त्रास्त्रांचा पुरवठा इ. कारणामुळे नक्षलवादी चळवळ अधिक बळकट बनल्याचे आढळते.

६) अलीकडच्या काळात शहरी नक्षलवाद ही नवीन संकल्पना मुळ धरू लागलेली आहे. काही तज्ञ शहरी नक्षलवाद्यांना भ्रम मानतात. गेल्या काही वर्षात सरकार काही विशेष व्यक्तींना नक्षलवादी मानून अटक करित आहे. उदाहरण साईबाबा, भीमा कोरेगाव, घटनाकमान अटक केलेले गडलिंग वगैरे, मानवी अधिकारांवर कार्य करणारे नवलखा, आनंद तेलतुंबडे इत्यादी जंगल वाढणाऱ्या आंदोलनात वैचारिक आधार शहरी बुद्धिवंतांकडून मिळाले असणाऱ्या हावा शहरी नक्षलवाद्यांचे समर्थन करतात. आंदोलन कोणतेही असले तरी त्याला शहरी बुद्धिवंतांच्या पाठींब्याशिवाय त्याची मुळे मजबूत होत नाहीत. भारतात नक्षलवादी आंदोलन विस्तारण्याचे हेही एक कारण मानले जाते.

७) नक्षलवादी प्रस्थापित व्यवस्थेलाच विरोध करताना त्यांची धारणा अशी आहे की भारतात सामाजिक आर्थिक व राजकीय न्याय प्रस्थापित करण्यास वर्तमान संविधानिक व्यवस्था अपुरी आहे. म्हणून ती उलथून टाकण्यासाठी विविध कार्यवाह करतात त्यातून समाजात दहशत पसरते.

८) मात्र अध्ययनाअंती असेही निदर्शनास आलेले आहे की नक्षलवाद्यांचा सर्वाधिक परिणाम सर्वसामान्यांवर झालेला आहे. गेल्या ५० वर्षात पिळीस आणि नक्षलवादी यांच्या चकमकीत सामान्य गावकरी, मजूर अधिक प्रमाणात मारले गेलेले आहेत. नक्षलवाद्यांच्या द्वारे सर्वाधिक हत्या सर्वसामान्यांच्या झालेल्या आहेत. इतकेच नव्हे तर ज्या विकासाच्या मुद्द्यावर नक्षलवादी हातात शस्त्र उचलतात व विकास दुर्गम भागात शासनाद्वारे पोहोचू नये यासाठी नक्षलवादी प्रयत्न करताना

दिसतात. सर्वसामान्यांना मिळणाऱ्या आरोग्य, शिक्षा, सामाजिक सुविधा, वीज, शुद्ध पाणी, दळणवळण या सर्वांचा लाभ मिळवण्यासाठी रस्ते, पूल आणि गावे जोडली जाणे आवश्यक आहे. पण असे आढळते की नक्षलवादी हिंसाचारात सार्वधिक नासधूस रस्ते आणि पुलांची केली जाते त्यामुळे गावे विकासापासून अन्मुख राहतात.

२०१० नंतर नक्षलवादी चळवळ शक्तिहीन होतांना आढळते. सरकारी अहवालानुसार २००८ मध्ये २५० जिल्हे नक्षलनवादने प्रभावीत होते. मात्र आज ११ घटकराज्यात ९० जिल्हे नक्षलप्रभावीत आहेत. त्यातही ३० जिल्हे अधिक प्रभावीत असल्याचे आढळते. मात्र एका अहवालानुसार ८ नविन जिल्ह्यात नक्षलवाद वाढला आहे. केरळमध्ये ३, ओरिसामध्ये २, छत्तीसगड, मध्यप्रदेश व आंध्रप्रदेशमध्ये प्रत्येक १-१ जिल्ह्यात नक्षली कार्यवाया वाढलेल्या आढळतात. परंतु पूर्वीपेक्षा नक्षली हिंसेत कमी झाल्याचे आढळते. अध्ययनाअंती याची प्रमुख दोन कारणे आढळतात—

१) सामान्य जीवन जगण्याकडे नक्षलींचा कल वाढत असून मोठ्या प्रमाणात आत्मसमर्पण करण्याची प्रवृत्ती वाढत आहे. आत्मसमर्पित नक्षलींसाठी शासनाने केलेली पूर्णवसनाची व्यवस्था, नक्षली भागाचा विकास इत्यादी बाबी नक्षलवाद्यांना आत्मसमर्पणासाठी प्रवृत्त करीत आहे.

२) दुसरे म्हणजे नक्षलवाद्यांचा विमोड करण्यासाठी जे वेगवेगळे ऑपरेशन सरकारकडून चालविले जात आहेत. त्याचाही परिणाम एकंदर नक्षलवादी चळवळ शक्तिहीन होण्यासाठी होत असल्याचे आढळले. सैनीकी बळाच्या वापराने मृत्यु अथवा आत्मसमर्पणातून सर्वसामान्य जीवन अश्या दोन पर्यायापैकी दुसरा पर्याय नक्षलवादी निवडतांना आढळतात. विशेषतः त्यात महिलांचा अग्रक्रम आहे.

महिलांचा आत्मसमर्पणाकडे अधिक कल आढळतो-

नक्षलवादविरोधात सरकारसमोरील आव्हाने —

काही दिवसापूर्वी केंद्र सरकारने नक्षलवादाच्या संदर्भात एका समिक्षा बैठकीचे आयोजन केले होते. ज्यात सर्व घटकराज्याच्या मुख्यमंत्र्यांची एकत्रित बैठक घेण्यात आली व चर्चा करण्यात आली. या बैठकीला अनुसरून काही महत्वाच्या बाबी या बैठकीत निश्चित करण्यात आल्यात. त्यानुसार ज्या उपाययोजना यासंबंधात करता येईल त्या पुढीलप्रमाणे —

१) सर्व राज्यांचा सहयोगी यासंबंधात महत्वपूर्ण आहे कारण हा प्रश्न कोणत्याही एका राज्याशी संबंधीत नाही. अनेक राज्यांच्या सीमेशी तो जुळलेला आहे.

२) स्थानिक आदिवासींचा विश्वास संपादन करण्याची गरज आहे. शासन व स्थानिक आदिवासी यांच्यातील अंतर कमी व्हायला पाहिजे.

३) आदिवासी भागात विकासबरोबरच घराघरात रोजगार उपलब्ध व्हावयास पाहिजे. पक्के रस्ते, वीज, मोबाईल टॉवर, इंटरनेट याबरोबरच आदिवासींना साक्षर व जागरूक करण्यासाठी शिक्षणाची जोड अत्यंत आवश्यक आहे. उदा. दंतवाडामध्ये नुकतीच काढलेली शाळा याचे उत्कृष्ट उदाहरण होय.

४) नक्षली चळवळीतून आत्मसमर्पित तरूणांसाठी रोजगाराच्या विशेष संधी उपलब्ध करून द्यावयास पाहिजे. विशेषतः महिलांसाठी रोजगार संधी उपलब्ध व्हाव्यात. अशा तरूणांचा उपयोग देशकार्यासाठी व्हावा.

५) आदिवासींच्या समस्या समजून घेवून त्या सोडविण्यास अग्रक्रम असणारी धोरणे सरकारने आखावीत. त्यांच्या प्रश्नांना प्राधान्यक्रम मिळावेत.

६) सर्वाधिक महत्वाचे म्हणजे नक्षलवाद्यांना मिळणाऱ्या संसाधनाचा स्रोत बंद करावयास पाहिजे. संसाधनाची उपलब्ध हिंसाचाराला प्रोत्साहन देते.

७) केंद्र सरकारच्या समिक्षा बैठकीनंतर विविध विश्लेषकांचे यासंबंधी जे मत पुढे आले त्यातून असाही एक विचार आहे की, भारतीय संविधानाच्या पाचव्या परिशिष्टानुसार अनुसूचित जमातीसाठी

Tribes Advisory Council ची स्थापना व्हावयास पाहिजे. ज्यात एकूण २० सदस्य असतील, त्यापैकी ३/४ सदस्य त्याभागातील लोकप्रतिनिधी राहिल. **TAC** ला एकप्रकारे आदिवासी

पंचायतचा दर्जा प्राप्त होईल आणि आदिवासींच्या क्षेत्रातील प्रशासन करण्याचा पूर्ण अधिकार या कौन्सिलला असेल. TAC आदिवासी आणि सरकार यांच्यामध्ये 'ब्रीज' चे कार्य करेल, संसूचन वाढेल. TAC च्या माध्यमातून आदिवासींच्या केवळ समस्याच सुटणार नाही तर त्यांना स्वतःचे अधिकार प्राप्त होतील. त्यामुळे आदिवासींना भडकवून सरकारविरोधात वापरण्याच्या गेल्या कित्येक वर्षांच्या नक्षली परंपरेला छेद बसेल.

८) पेसा अधिनियम Tribal Act अंतर्गत BRGF म्हणजे ठंबूतक Region Grant Fund ला खऱ्या रूपात लागू करण्याची आवश्यकता आहे.

वरीलप्रकारच्या उपाययोजना करण्याची नितांत आवश्यकता असून उपासमारी, गरीबी, बेरोजगारी यावर युध्द स्तरावर काम करण्याची गरज आहे. आदिवासी बहुल क्षेत्राचा वाढता विकास व आदिवासींशी संवाद, नक्षलवादाची तीव्रता कमी करण्यास उपयुक्त ठरेल असा निष्कर्ष एकूण अध्ययनावरून निघतो-

संदर्भ:

- १) डॉ. विधे, नक्षलवादी चळवळीचा विकास आणि ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, साहित्य प्रसार केंद्र, सिताबर्डी नागपूर, प्रथमावृत्ती, ९ जुलै २०१७
- २) Naxalism in India, www.aplustopper.com 11 June 2020
- ३) नक्षलवाद : कारण तथा निवारण www.dristias.com २०२०
- ४) भारत के नक्सलवाद प्रभावीत राज्य

नक्षलवाद, शासन आणि आदिवासी समाज**डॉ.अनमोल शेंडे**गोविंदराव वारजुकर कला—वाणिज्य महाविद्यालय, नागभीड,
जि.चंद्रपूर — ४४१२०५

इ.स. १९६० नंतर देशात नक्षलवादाचा जन्म झालेला दिसून येतो. पश्चिम बंगालमधील नक्षलबाडीत चारू मुजूमदार यांनी तेथील जमीनदारांविरोधात आंदोलन उभे केले. या आंदोलनालाच पुढे 'नक्षलवाद' संबोधले जाऊ लागले. पश्चिम बंगालमध्ये आकारास आलेल्या नक्षलवादाने १९७०च्या दशकात आंध्रप्रदेशमध्ये शिरकाव केला. यावेळेला आंध्रप्रदेशमध्ये नक्षलवादाने प्रचंड उग्र रूप धारण केले होते. नंतरच्या काळात हा नक्षलवाद मध्यप्रदेश, छत्तीसगड, महाराष्ट्र या प्रदेशांसोबत देशातील अनेक भागात पोचला. नक्षलवादाने देशातील राजसत्तेला आणि अनेक विकासात्मक घटकांना आपल्या ज्या अनैतिक, असंवैधानिक कृत्याने जेरीस आणले आहे ते पाहू जाता देशाच्या उन्नतीसाठी नक्षलवाद किती भयंकर सिध्द झाला आहे याची कल्पना निश्चितपणे आपल्याला करता येते.

भारतीय समाज हा विषमतेने ग्रासलेला समाज आहे. उच्चवर्णीय वर्गाकडून बहुजन समाजाची कायमच पिळवणूक होत आलेली आहे. त्यातल्या त्यात दलित आदिवासींना मुख्य प्रवाहात येऊ न देण्याची धोरणे शासनव्यवस्थेत सातत्याने राबविली जातात. शहरात जसे या समाजाचे शोषण होते, तसे ग्रामीण भागातही शोषण होत असते. फरक एवढाच आहे की, शोषणाचे स्वरूप वेगळे असते. विशेष म्हणजे भारतीय संविधानाला समोर ठेवून देशाने वाटचाल केली पाहिजे. परंतु भारतीय संविधानानुसार हा देश मार्गक्रमण करणे सोडाच; भारतीय संविधानाला बेदखल कसे करता येईल याची पध्दतशीर योजना राजसत्ताच राबवीत आलेली आहे. अशाही अवस्थेत भारतीय संविधानाने बहाल केलेल्या आरक्षणाच्या माध्यमातून दलित समाजाने थोड्या—फार प्रमाणात प्रगती केली. अनेक क्षेत्रात महत्वाची पदे हस्तगत केली. परंतू अलिकडच्या काळात दलित समाजाच्या प्रगतीवरही कुठल्या ना कुठल्या माध्यमातून निर्बंध आणल्या जात आहेत. त्यांच्या विकासाच्या वाटेवर अनेक गुंतागुंती मुद्दामहून निर्माण केल्या जात आहेत.

दलित—आदिवासींच्या प्रगतीचा आलेख जर आपण तपासला तर असे दिसते की, दलित समाजाने काही प्रमाणात प्रगती जरूर केली; परंतू आदिवासी समाज मात्र अजूनही नैराश्याच्या गर्तेत खितपत पडलेला आहे. विकासापासून तो अजूनही कोसो दूर आहे. भारतीय संविधानाने आदिवासी समाजाच्या विकासाची संहिता जरूर लिहीली; परंतू या संहितेची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी मात्र शासनाने केलेली नाही. अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य या मुलभूत हक्कांप्रती हा आदिवासी समाज वंचित आहे. देशाच्या मस्तकावरची भडभडती जखम आहे हा आदिवासी समाज ! आदिवासी समाज देशाचा मूळ रहिवासी असूनही आपल्याच देशामध्ये आज तो गुलामासारखे जीवन जगत आहे आणि तसे जीवन जगण्यास त्याला बाध्य केले जाते. राजसत्ता जेव्हा विकास—विकास म्हणून ओरडत असते तेव्हा त्यांच्या खिजगणतीत हा आदिवासी समाज फारसा कुठे नसतोच ! आदिवासी समाजासाठी राबविण्यात येणाऱ्या अनेक योजनेतील पैशांचे घबाळ अनेकदा राजकारणीच पळवून नेतात हा इतिहास काही जुना नाही.

देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर विकासाच्या मुख्य धारेत हा आदिवासी समाज येईल हे नुसते स्वप्न बनून राहिले. मागील ६०—७० वर्षात देश बदलला. डोळ्यात भरावा इतका सुधार देशाच्या अनेक क्षेत्रात झाला. विश्वास बसू नये एवढा बदल मनुष्याच्या राहणीमानातही झाला. विकासाने आपले एवढे अवाढव्य रूप पेश केले की माणूस चंद्रावर वस्ती करण्याचे स्वप्न पाहू

लागला. अनेक क्षेत्रात विक्रमाचे नवनवे उच्चांक नोंदवले गेले. या सर्वच बाबी आदिवासी तरूण उघड्या डोळ्यांनी पाहत आलेला आहे. भलेही ४० वर्षांपूर्वीचा आदिवासी समाज देशातील अंतर्गत गोष्टींकडे तेवढ्या गांभीर्याने पाहत नसेल; परंतू आदिवासी समाजातील अलिकडचा तरूण मात्र देशात घडणाऱ्या घटना—घडामोडींकडे अधिक सजगतेने पाहत आलेला आहे. आता हा तरूण तुलना करू लागला आहे. आपल्या जीवनाला समोर ठेवून आपलीच समीक्षा करू लागला आहे. याच देशाचा एक सशक्त घटक असणारे आपण आज कुठे आहोत याचा तो गांभीर्याने विचार करू लागला आहे आणि विचारांती या तरूणाला हे समजले आहे की, आपण शोषणाचे फार मोठे बळी आहोत. परिघावर ठेवण्याचा मुद्दामहून आपल्या विरोधात कट आखल्या जात आहे. जर आपणही या देशाचे रहिवासी आहोत तर आपण इतके गलितगात्र कां आहोत, असे प्रश्न हा आदिवासी तरूण स्वतःला आणि व्यवस्थेलाही त्यामुळे आता विचारू लागला आहे.

शहरी भागापासून हा आदिवासी समाज कोसो दुर आहे. शहरापासून हा आदिवासी भाग तोडल्या जाण्याचे हे चित्र अत्यंत वेदनादायी आहे. देशाच्या विकासाच्या गप्पा होत असतांना आदिवासी समाजाच्या विकासाचे काय हा प्रश्न जेव्हा आदिवासी तरूणांना पडतो तेव्हा तो अस्वस्थ होणे साहजिकच आहे. ग्रामीण भागात श्रीमंत, जमीनदार आणि राजसत्तेद्वारा आदिवासींचे होत असलेले शोषण या तरूणांना आज पाहवले जात नाहीत. त्यामुळे आदिवासी तरूणांच्या जळत्या ओठांवर विद्रोहाची भाषा येणे साहजिकच आहे. आदिवासींचे हे शोषण अजाणतेपणाने होत नसून ते मुद्दामहून केल्या जात आहे या निष्कर्षाप्रत हा आदिवासी तरूण आलेला आहे. याच अस्वस्थतेपोटी देशात अनेक प्रकारचे बंड जन्मास आल्याचे दिसून येते. या बंडाचे एक रूप म्हणजे नक्षलवाद होय असाही समज राष्ट्रात रूढ होत गेल्याचे पहायला मिळते. “नक्षलवाद हा बहुसंख्यांकांच्या हुकूमशाही विरुद्धची अल्पसंख्य शोषितांनी आणि त्यांच्या शोषणाचे भान झालेल्या विचारनिष्ठ मोजक्या तरूणांनी हातात विध्वंसक शस्त्रे घेऊन नोंदविलेली आत्मघातक प्रतिक्रिया म्हणून सिध्द झालेली आहे”^{१३} या शब्दांत डॉ.रावसाहेब कसबे यांनी नक्षलवादाच्या स्वरूपाविषयी मत नोंदविले आहे.

खरे तर या देशात आदिवासी आणि काही अल्पसंख्य जातींनी आपल्याला हक्क—अधिकार मिळावे यासाठी अनेक लोकशाही चळवळी केल्याचे दिसून येते. परंतू न्याय्य मार्गाने केलेल्या आपल्या कुठल्याच चळवळीला कुणीही किंमत देत नाही, या निष्कर्षाप्रत ज्यावेळेला कुणी येते त्यावेळेला हिंसक भाषेचा, हिंसक कृतीचा आपोआपच जन्म होत असतो. आपल्या देशात आपणच नागवले जात असतांनाची आणि निर्माण झालेल्या व्यवस्थेत आपल्याला कुठेही स्थान नाही ही भावनाच खरे तर उध्वस्त करणारी असते. त्यातूनच मग कुठेतरी प्रतिक्रियावादी संघटना निर्माण होत असतात. शोषणाविरुद्ध नोंदवली गेलेली ही उत्स्फूर्त विद्रोही प्रतिक्रिया असते. जातीय विद्वेष आणि जात संघर्षातूनही अशा अनेक बाबी निर्माण झालेल्या असतात. आपल्यावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराविरुद्धची प्रतिक्रिया ही गडद स्वरूपात अशा वेळेला आकारास येते.

या अल्पसंख्यांक आदिवासी समूदायाचे शोषण वर्षानुवर्षांपासून राजसत्ता करीत आलेली आहेच; परंतू अलिकडच्या काळात जागतिकीकरण—खाजगीकरणाने आदिवासी समाजाच्या इच्छा—आकांक्षांना जबर हादरा बसलेला आहे. देशातील अनेक ठिकाणी अल्पसंख्यांकांचे शासन प्रेरित झालेल्या आत्महत्या असो किंवा त्यांना जीवाने मारणे असो, हे चित्र अंगावर काटा आणणारे आहे. अल्पसंख्यांकांच्या हिताच्या विरोधामध्ये आपण किती शत्रुत्वाने वागतो हे दर्शविणारे हे अत्यंत वाईट चित्र आहे. अल्पसंख्यांकांच्या हक्क—अधिकारांच्या मागण्यासाठी निघालेली कित्येक आंदोलने राजसत्तेने दडपून टाकलेली आहेत. शेतीचे कंपनीकरण या देशात आज जोरात सुरू आहे. सार्वजनिक उद्योगाचे खाजगीकरण केल्या जात आहे. सावकारशाहीने डोके वर काढले आहे. श्रीमंत

विरुद्ध गरीब अशी मोठी दरी फार वेगाने आकारास येत आहे. आपल्या अस्मितेसाठी लढणाऱ्या छोट्या-छोट्या संघटनांना सत्तेने केव्हाच हद्दपार केलेले आहे. आजचे हे वास्तव मन सुन्न करणारे आहे. त्यामुळे देशातील अनेक समाजधुरीणांना महाआंदोलनाची गरज भासायला लागलेली आहे. छोटे-छोटे घटक जोपर्यंत एकत्र येत नाही, तोपर्यंत त्याचे रूपांतर सागरात होणार नाही यावर विश्वास दृढ व्हायला लागला आहे. “२८ जानेवारी ते ३० मार्च २००३ या दरम्यान मेधा पाटकर यांच्या नेतृत्वाखाली निघालेल्या ‘देश बचाव – देश बनाओ’ मोहिमेत नक्षलवादी, समाजवादी व कम्युनिस्ट सामिल झाले होते. या सर्व दिशासूचक घटना आहेत. यामुळे मला असे वाटते की, जागतिकीकरण व जमातवाद या दोन शत्रुविरुद्ध लढण्यासाठी सर्व डावे व पुरोगामी पक्ष आणि संघटना एकत्र येण्यास तयार असून पॅथर ते नक्षलवादी ही व्यापक ऐक्य प्रक्रिया नजरेच्या टप्प्यात आहे.”^२ अशी वेगळीच ऐक्यमिमांसा भाई वैद्य यांनी केली आहे. खरे तर अशी ऐक्यमिमांसा समाजवादी नेते भाई वैद्य यांच्या डोक्यात कां आली असेल याचाही विचार होणे आवश्यक आहे. ही ऐक्यप्रक्रिया साकार झाली तर येथील जमातवादाला, जागतिकीकरणाला व राजसत्तेच्या शोषणाला उत्तर देता येईल असे त्यांचे मत आहे. परंतू ऐक्याचा ल.सा.वी. तयार करित असतांना स्वातंत्र्य, समता, बंधूता, सामाजिक न्याय या मूल्यांना मात्र ते नजरेआड करित नाही. नक्षलवाद हा संसदीय चौकट न मानणारा आहे. त्यामुळे नक्षलवादांच्या त्यागावरच हा ऐक्याचा ल.सा.वी. ठरविणे सोपे जाईल असेही प्रांजळ मत भाई वैद्य यांनी मांडले आहे. कारण संविधान मूल्यांवर विश्वास न ठेवता केलेली कुठलीही कृती ही जशी राष्ट्रासाठी घातक असते तशी ती मानवी कल्याणावर नांगर फिरविणारी असते. अल्पसंख्यांकाच्या किंवा आदिवासी समाजाच्या हिताची भाषा करित असतांना संविधान बाजुला सारून आखलेल्या कुठल्याही धोरणाला अजिबात अर्थ नसतो. या पार्श्वभूमीवर नक्षलवादाची भूमिका नेमकी काय आहे हे तपासून पाहणे अत्यावश्यक होऊन बसते. आपली धोरणे आखतांना किंवा कुठलीही कृती करतांना नक्षलवाद संविधानाला अग्रस्थानी ठेवतो कां हा खरा प्रश्न आहे.

नक्षलवादाला स्वतंत्र असे कुठलेही तत्वज्ञान नाही. हिंसेच्या बळावर राजकीय सत्ता हस्तगत करणे हा अजेंडा गृहीत धरून नक्षलवाद आजपर्यंत वाटचाल करित आलेला आहे. वंचित, शोषित, आदिवासी घटकांच्या उन्नतीसाठी नक्षलवादाने ठोस काही कार्य केले आहे असे अजिबात म्हणता येणार नाही. त्यामुळे नक्षलवादाबद्दल असलेली कुठलीही सहानुभूती ही घातकच आहे. तेंदुपत्त्याला योग्य भाव मिळाला पाहिजे यासारख्या काही बाबींना नक्षलवादांनी अग्रक्रम दिला आणि राजसत्तेला काही गोष्टी करण्यास बाध्य केले म्हणजे नक्षलवादाने आपण प्रभावी व्हावे अशी काही गरज नसते. नक्षलवादाचे हे वरवरचे रूप झाले. परंतू नक्षलवादी वास्तुच्या आतील दर्शन घेतले असता ते दर्शन केवळ विस्मयकारक करणारेच नाही तर राष्ट्राला अराजकाच्या खाईत ढकलणारे आहे हा प्रत्यय आपल्याला येईल. नक्षलवादाप्रती काही लोकांना अजूनही आकर्षण आहे. सभोवतालच्या अन्याय-अत्याचार- शोषण-महागाई-जबरदस्तीविरुद्ध नक्षलवाद हे ठामपणे उत्तर आहे अशी त्यांची धारणा झालेली असते. जे लोक जमीनदारशाहीला, राजसत्तेच्या शोषणाला पार कंटाळून गेलेले असतात, त्यांना तात्काळ सुधारणा हवी असते आणि ही सुधारणा घडवून आणण्याची क्षमता नक्षलवादामध्ये आहे अशी या लोकांची समजूत झालेली असते. खरे म्हणजे लोकशाही पध्दतीमध्ये कुठल्याही समस्या या लगेच सुटत नसतात. त्यासाठी काही काळ वाट पहावी लागते. समस्या लवकर सुटत नसतील तर त्यावर उपाय म्हणून हिंसेचा मार्ग कुठल्याही परिस्थितीत मान्य करता येण्यासारखा नसतोच मुळी ! कारण हा मार्ग टिकाऊ नसतो. त्यात कुठलेही सत्य नसते. त्यामुळे नक्षलवादाप्रती सहानुभूती बाळगणाऱ्या लोकांची डोकी स्वच्छ होण्याची गरज आहे. “नक्षलवादग्रस्त भागातील जनता प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कमी वा अधिक

प्रमाणात नक्षलवाद्यांना मदत वा सहकार्य करते; त्याची दोन कारणे उघड आहेत. एक — भितीमुळे आणि दुसरे — त्यांच्या 'मसिहा' या प्रतिमेमुळे. स्थानिक रहिवाश्यांना समग्र परिवर्तनाची भाषा कळत नाही. म्हणजे नक्षलवाद्यांना स्थानिकांचा जो काही पाठींबा असतो तो त्यांच्यावरील अन्याय, अत्याचार, शोषण दूर होण्यासाठी असतो ! व्यवस्था उखडून टाकण्यासाठी आणि नक्षलवाद्यांच्या स्वप्नातील व्यवस्था आणण्यासाठी नव्हे !''^३ त्यामुळे नक्षलवाद्याला आरपार समजून घेतल्याशिवाय कुठल्याही निष्कर्षाला येणे हे औचित्याला धरून होणार नाही. तेव्हा या सर्व बाबी नक्षलवादाप्रती सहानुभूती बाळगणाऱ्यांनी कायमच लक्षात घेणे आवश्यक आहे. नक्षलवादी करीत असलेल्या कृत्यासंदर्भात अर्धवट आकलनातून जेव्हा अशा काही गोष्टी समोर येतात, तेव्हा त्या सर्वथः चूकीच्याच असतात.

नक्षलवाद्यांची हरएक कृती ही विकासाला मारकच ठरणारी आहे. नक्षलवाद्यांमुळे जंगलपहाडात राहणारा आदिवासी समाज भयभीत झाला आहे. जल, जंगल, जमीन ही आदिवासी समाजाची तीन आश्रयस्थळे आहेत. जगण्याचे महत्वपूर्ण स्रोत आहे. या तीन घटकांवर आदिवासी समाज तेव्हाही अवलंबून होता आणि आजही अवलंबून आहे. परंतु या तीन घटकांवर या नक्षलवाद्यांनी ताबा मिळविण्यास सुरुवात केलेली आहे; नव्हे ताबा मिळविलेला आहे. त्यामुळे आदिवासी समाजाने जगावे कसे हा अत्यंत कळीचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. कंदमुळांवरती उपजीविका करणाऱ्या आदिवासींच्या मनात भिती निर्माण झाली आहे ती जंगलात जाण्याची ! कारण नक्षलवाद्यांच्या गोळीने केव्हा आणि कधी आपले शरीर छिन्नविछिन्न होईल याबद्दल त्यांना कुठलीही खात्री नसते. आदिवासींच्या कल्याणाची भाषा नक्षलवाद्यांच्या ओठांवर नसतेच कधी ! असे असते तर आजपर्यंत अनेक निरपराध आदिवासींना नक्षलवाद्यांनी जीवाने मारले नसते. आदिवासी समाजाच्या प्रत्येक कुटुंबातील एक सदस्य दलमसाठी मागणे ही नक्षलवाद्यांची कृती किती अघोरी नि विकृत आहे ! ज्या कुटुंबांवर नक्षलवाद्यांची नजर आहे, त्या कुटुंबातील तरूणाला स्वतःच्या दलममध्ये सामिल करून घ्यायचे असेल आणि कुटुंबाने किंवा त्या तरूणाने नकार दिला तर जागीच त्यांना ठार केले जाते. हा रक्ताळलेला इतिहास आपल्यासमोर उभा आहे. पोलिस दलात सामिल होण्याचे किती भय आदिवासी तरूणांनी घेतलेले असते ! हे समजून घ्यायचे असेल तर त्यासाठी आदिवासी पाड्यावर जाऊनच त्यांची आपबिती समजून घ्यावी लागेल. नुसत्या कल्पनेतून नक्षलवाद्यांच्या भितीने थरारत असलेले आदिवासी जीवन समजून घेणे अशक्य आहे. भांडवलदार, जमीनदार आणि शासनाच्या मनमानीतून किंवा पक्षपाती धोरणातून आदिवासी तरूण नक्षलवादामध्ये सामिल होतो ही नुसती भ्रामक कल्पना आहे. कारण १६ — १७ वर्ष वय असणाऱ्या तरूणांना देशातील विषमतेची, शोषणाची कल्पना येणे आणि त्याविरोधामध्ये उठाव करण्याची कल्पना जन्माला येणे हे तसे खरे नाही. हे सर्वच जबरदस्तीतून, हुकूमशाहीतून उगवणारी निष्ठूर प्रक्रिया आहे.

नक्षलवादाच्या अग्रभागी हिंसाचारच असतो आणि त्यात बळी जातो तो निरपराध आदिवासी माणूस ! पोलिस दलात भरती झालेल्या आदिवासी तरूणांना जसे नक्षलवाद्यांनी मारले आहे; तसे ज्या आदिवासी माणसाला शासन खबरे म्हणून ठेवतो अशांनाही नक्षलवाद्यांनी ठार मारले आहे. कित्येक आदिवासी पोलिस पाटलांना नक्षलवाद्यांच्या बंदुकीने लक्ष्य केले आहे. नक्षलवाद्यांना साथ द्यावी तर शासनाची भिती आणि शासनाला साथ द्यावी तर नक्षलवाद्यांची भिती अशा दुहेरी मरणचक्रात आदिवासी माणूस सापडला आहे. आजवर अनेक पोलिस स्टेशन नक्षलवाद्यांनी जाळली आहेत. अनेक पोलिसांच्या गाड्या बॉम्बस्फोटाने उडविल्या आहेत. कर्तव्यदक्ष पोलिसांना उध्वस्त केले आहे. निवडणूकीच्या वेळेला मतपेट्या ताब्यात घेणे हे कुठल्या नियमात बसते ! समाजाच्या भल्यासाठी काम करणाऱ्यांनाही जीव मुठीत घेऊनच कार्य करावे लागते हे येथील धगधगते वास्तव

आहे. लोकशाहीचा मार्ग लांब पल्ल्याचा किंवा दमछाक करणारा असला तरी तो लोकांच्या दिर्घकाळ भल्यासाठी असतो. परंतू निर्दयता व कृरता शिरसावंच मानून राष्ट्राला विनाशाकडे नेणारी अशी अनेक धोरणे नक्षलवादी राबवित असतात. देशात चालणारी राज्यव्यवस्था एकदा मान्य केली की त्यातील बऱ्या—वाईट गोष्टी आपल्याला मान्य कराव्या लागतात. प्रश्न एवढाच असतो की, वाईट ठरणाऱ्या गोष्टी दुरूस्त करित त्यातून राष्ट्राच्या उन्नतीला पोषक ठरतील अशा गोष्टी निर्माण करणे ! स्थापित झालेले सरकार हे ज्यांनी मतदान केले हे केवळ त्यांचेच नसते; तर विरोधात जाऊन ज्यांनी मताधिकार बजावला आहे त्यांचेही असते. संसद आणि विधीमंडळ यावर सर्वच नागरिकांच्या हक्क—अधिकाराची नाममुद्रा उमटलेली असते. अशावेळेला जर सरकारी यंत्रणा चुकत असेल तर समजावून सांगण्याचे काही आदर्श पाठ भारतीय संविधानाने आखून दिलेले आहेत. त्याच मार्गाने जाऊन आपल्याला सरकारचा विरोध करावा लागतो. परंतू संविधानबाह्य गोष्टी हाताशी धरून जर आपण सरकारचा विरोध करित असू, मुद्दामहून अराजकता निर्माण करण्याचे प्रयत्न करित असू तर अशा कृतीचे कुठल्याही परिस्थितीत समर्थन करताच येणार नाही. नक्षलवाद्यांची धोरणे याच मार्गाने जाणारी असल्यामुळे हा नक्षलवाद देशाच्या विकासाला खिळ घालणारा ठरला आहे. नक्षलवादग्रस्त गडचिरोली भागात अनेक वर्षे पत्रकारिता करणारे देवेंद्र गावडे यांनी यासंदर्भात अत्यंत अभ्यासपूर्ण मांडणी केलेली आहे. नक्षलवादावर आणि तेथील आदिवासी जीवनावर जो वस्तुनिष्ठ प्रकाश त्यांनी टाकलेला आहे तो मुळातून लक्षात घेण्यासारखा आहे.

नक्षलवादासंदर्भात ही सर्व वस्तुस्थिती समजून घेत असतांना शासनाने आपली जबाबदारीही निश्चित करण्याची गरज आहे. कारण आज आदिवासी समाजासमोर अनेक संकटे आ वासून उभी आहेत. जीवनाच्या काठावर ते उभे आहेत. एकीकडे नक्षलवाद्यांच्या भितीच्या छायेखाली त्यांना आपले अमूल्य जीवन कंठावे लागते तर दुसरीकडे आदिवासी समाजाच्या भल्यासाठी शासनाने आखलेली धोरणेही या आदिवासीपर्यंत नीटपणे पोचत नाही. अशा असंख्य दडपणामध्ये आदिवासी लोक जगत आहेत. त्यामुळे अशा दोलायमान परिस्थितीत शासनाने आदिवासींच्या मनात जीवनाविषयीचा आणि जगण्याविषयीचा दुर्दम्य विश्वास जागविला पाहिजे. नक्षलवादाविषयीची भिती दूर करून शासनाने आदिवासी समाजाच्या भोवती संरक्षणाचे अभेद्य कवच निर्माण केले पाहिजे. गडचिरोलीमधील आदिवासी भागात जी पोलिस केंद्रे आहेत, ती तोकडी आहेत. त्यात नव्याने भर घालावी लागेल. कारण नव्याने पोलिस केंद्रे उभे करण्याची या भागातील मागणी ही फार जूनी आहे. आता याकडे कुठल्याही परिस्थितीत उदासीन राहून चालणार नाही. कुठल्याही धुमश्चक्रीत निरपराध आदिवासी माणूस मारल्या जाऊ नये ही काळजी सरकारला घ्यावी लागेल. लोकशाही, राज्यघटना, स्वातंत्र्य, समाजहित या गोष्टी प्रत्यक्षात अंमलात आणणे सरकारला अशक्य नाही पण त्यासाठी तिव्र इच्छाशक्तीची मात्र गरज आहे. “माओवाद्यांविरूद्ध लष्कर वापरायचे की नाही, त्यांच्या बंदोबस्तासाठी हेलीकॉप्टरे द्यायची की नाही आणि गनिमी अरण्ययुद्धाचे प्रशिक्षण नसलेल्या पोलिसांकडेच त्यांच्या बंदोबस्ताची जबाबदारी किती काळ सोपवायची या प्रश्नांचा खल गेली आठ वर्षे सरकारात सुरू आहे. माणसे व पोलिस मारले जात असतांना आणि अपहरणाच्या घटना वाढत असतांना सरकारचे स्थिरचित्त असणे आणि माध्यमांनी माओवाद्यांच्या बाजूने सनसनाटी बातम्या प्रकाशित करून त्यांची दहशत कायम होईल अशी भूमिका घेणे, हा प्रकार कधी थांबेल आणि त्यासाठी आणखी किती जणांचे रक्त सांडेल?”^४ सुरेश द्वादशीवाराने उभे केलेले हे प्रश्न शासनाने अंतर्मुख होऊन लक्षात घेण्याची गरज आहे. केवळ एकांगी विचार करून कुठलाही मुद्दा सोडवता येत नाही. त्यासाठी आतूनच तळ दवळावा लागतो. नक्षलवाद किंवा माओवादाविरूद्ध लढतांना कुठल्याही पोलिस अधिकाऱ्यांवर अन्याय होता कामा नये याचीही काळजी न्यायप्रणाली राबवितांना न्यायाधिशांनीही घेतली पाहिजे. शासनाला आदिवासी

समाजामध्ये अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य, शिक्षण यांसारख्या मुलभूत सोयी जाणीवपूर्वक पुरवाव्या लागतील. तसेच आदिवासी समाजाच्या उत्थानासाठी झटणाऱ्या कार्यकर्त्यांना सरकारने गौरविले पाहिजे. त्यांच्या कार्यासमोर सरकारने नतमस्तक झाले पाहिजे.

अलिकडे शहरी नक्षल ही संकल्पना जन्मास आली आहे. अर्थात ही संकल्पना सरकारस्विकृत आहे. प्रतिष्ठेचे बुरखे पांघरून जे तथाकथित विद्वान शहरात राहून नक्षलवाद्यांना कुठल्या ना कुठल्या प्रकारे सहकार्य करत असतील तर अशांना तुरुंगाचा रस्ता जरूर दाखविला पाहिजे. परंतु न आवडणाऱ्या सरकारच्या काही धोरणाविरोधात कुणी आवाज उठवित असेल तर ते जीवंत लोकशाहीचे लक्षण मानावे लागेल. आपण सांगितलेले किंवा आखलेली सर्वच धोरणे इतरांना आवडलीच पाहिजे असे कुठलेही बंधन सरकारला कुणावरही लादता येत नाही. एखाद्या लेखक— विचारवंताने जर सरकारच्या विरोधात एखादे मत नोंदविले आणि अशा वेळेला त्यांच्या पाठीमागे मोठा जनसमूह उभा असेल तर हे जनमत आपल्या विरुद्ध जाते आहे, असे मानून त्या लेखक—विचारवंतावर सरकारने सुडबुद्धीने कारवाई करणे हे सर्वथः चूकीचे आहे. त्यासंदर्भात सरकारने सद्सद्विवेकबुद्धीने विचार करावयास हवा. उटसूट कुणावरही अर्बन नक्षलचा शिक्का मारून मोकळे होणे हे कुठल्याही परिपक्व राज्यव्यवस्थेचे लक्षण असूच शकत नाही. मतभिन्नता ही कुठल्याही जीवंत व्यवस्थेची व्यवच्छेदक बाब असते. सत्यासाठी, समतेसाठी होणारा निषेध हा देशाला प्रगतीच्या उच्चशिखरावर पोचविणारा असतो. त्यामुळे सरकारने याबाबतीत काटेकोर असले पाहिजे. कुठलीही कृती करतांना चांगल्या आणि वाईट बाबींचा सरकारने खोलात जाऊन कसून शोध घेतला पाहिजे. ज्यामुळे राष्ट्राच्या विकासाचे रस्ते आपोआप प्रशस्त होतील. आपल्या शहाणपणाच्या वागण्यामुळे राज्यघटनेचा माथा उन्नत होईल.

आज देशासमोर नक्षलवादाचे फार मोठे संकट उभे आहे. महाराष्ट्रासकट इतर राज्यांत नक्षलवाद्यांनी जो हैदोस घातला आहे, त्यातून अनेक अरिष्टे जन्मास आली आहेत. देशावर कोरोनाचे संकट निर्माण झालेले असतांनाही देशाच्या अनेक भागात नक्षलवाद्यांनी जवानांना ठार केले. नक्षलवाद आज देशासमोर मोठे संकट म्हणून उभा ठाकला आहे. अशा वेळेला नक्षलवाद्यांनी आखलेला हिंसेचा मार्ग हा पुढे जाऊन देशासमोरची न थांबणारी जखम होऊ नये असे वाटत असेल तर नक्षलवाद्यांच्या मुसक्या आताच आवळणे आवश्यक झाले आहे. हिंसेचा मार्ग हा अराजकता निर्माण करणारा असून कुठल्याही प्रश्नांचे उत्तर हे हिंसा असू शकत नाही हे या देशात खूप आधी गौतम बुध्दाने सांगितले आहे. स्वातंत्र्याची चळवळ राबवित असतांना गांधीजींनी कायमच जहालवादाचा विरोध केला आहे. ब्रिटीश अधिकाऱ्यांवर केले गेलेले खुनी हल्ले असो, किंवा व्हाईसरॉय लॉर्ड आयर्विन यांच्या गाडीवर बॉम्ब फेकणे असो यांसारख्या अनेक कृत्यांचा गांधीजींनी निषेधच केला आहे. त्यामुळे नक्षलवाद्यांप्रती शासनाने कठोर झाले पाहिजे. नक्षलवाद्यांकडून वेठीस धरल्या जाणाऱ्या आदिवासीविषयी, निष्ठेने कार्य करणाऱ्या पोलिसांविषयी, आदिवासी समाजाच्या उत्थानाची प्रामाणिक कळकळ असणाऱ्या लेखक—विचारवंत—समाजधुरिणांच्याप्रती विश्वास जागविला पाहिजे. नक्षलवाद्यांच्या असंवैधानिक कृतीच्या विरोधात सरकारने ठामपणे उभे राहिले पाहिजे. जनता—राज्य—देश भयमुक्त होण्यासाठी नक्षलवाद्यांचा कायम नायनाट व्हावा यासाठी सरकारने सातत्याने प्रयत्न केले पाहिजे. हे करण्याचे अजोड धाडस आणि दुर्दम्य इच्छाशक्ती सरकारने दाखविली तर येणारा काळ राज्य आणि देशासाठी नक्कीच नक्षलमुक्ततेचा सुंदर संदेश घेऊन येईल.

संदर्भग्रंथ :

१. रावसाहेब कसबे, प्रस्तावना (एनकाऊंटर—एकनाथ साळवे), विजय प्रकाशन, नागपूर, दुसरी आवृत्ती २००८
२. भाई वैद्य, पॅथर ते नक्षलवादी ऐक्य : काळाची गरज (आव्हानांशी संघर्ष आणि परिवर्तनाची दिशा — संपा.ग.प्र.प्रधान) भाई वैद्य अमृत महोत्सव गौरव समिती प्रकाशन, पुणे, २००३, पृ.२७
३. विनोद शिरसाठ, सम्यक सकारात्मक, साधना प्रकाशन, पुणे, दुसरी आवृत्ती २०१५, पृ. ४४—४५
४. सुरेश द्वादशीवार, सेंटर पेज : सोशियो—पोलिटीकल कॉमेन्ट्री, साधना प्रकाशन, पुणे, तिसरी आवृत्ती, २०१८, पृ. २१

Bhimsetu bridge in Naxal Affected Yeramnar Village in Aheri. This is A roll Model of Development in naxal affected area. This is a non-government bridge and funded by public constructed by Bhumkal Organisation with villager within 20 days. Naxalits were against this development by illogical statement but this is the only way to work in naxal affected area. Other-wise people would lack the communication in rainy days. Bhumkal Statement for this project.. [read more](#) or visit <https://bhumkalorg.com/भीम-सेतूचा-आधार/>

पेसा कायदा एक संजिवनी

डॉ. राजेद्र ज. कांबळे,

इंदिरा गांधी कला वाणीज्य महाविद्यालय कळमेश्वर, जि.नागपूर.

सारांश :-

भारतीय समाजातील ग्रामीण व नागरी क्षेत्रीय लोकशाही बळकट करण्याच्या उद्देशाने संसदेने ७३ व ७४ व्या दुरुस्ती करून स्थानिय सत्तेचे विकेंद्रीकरण करण्यात आले. ग्रामीण क्षेत्रात पंचायत राज आणि नगर क्षेत्रात महानगर पालिकेला घटनात्मक अधिकार दिल्या गेले. बहुसंख्येने आदिवासी राहत असणाऱ्या काही राज्यातील आदिवासी मात्र सत्तेच्या विकेंद्रीकरणापासून दूर राहिले. अनुसूचित आदिवासी क्षेत्र असलेल्या जमातींना जंगल हक्क आणि स्वःशासन करण्याचा अधिकारही मिळाला नाही. १९९६ च्या घटनात्मक दुरुस्तीमुळे आदिवासी जमातींना भरण्या संदर्भातील हक्क काही प्रमाणात तरी मिळाले आणि त्यांनाही सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाद्वारे स्वसंस्कृती रक्षणार्थ अधिकार पेसा आणि वन कायदा १९९६ यामुळे मिळाले.

कि नोट :- पेसा कायदा हा आदिवासी बहुल क्षेत्राकरीता एक संजीवनी आहे.

प्रस्तावना:-

प्रारंभिक काळापासून जनजाती पहाडी क्षेत्र जंगल व खोऱ्यांत वास्तव्य करून भोवतालच्या ग्राम्य क्षेत्राशी संपर्कात राहून गरज परतवे जंगलातून वनसंपत्ती गोळा केलेली विकतात आणि अत्यंत आवश्यक वस्तु नागरी क्षेत्रातून विकत घेऊन स्वतःच्या चरितार्थ चालवितात. कारण आदिवासींच्या गरजा अगदी सिमीत होत्या तेंव्हाचा काळ आदिवासी जमातीकरिता जंगलावर राज करणारे राजे म्हणून प्रसिध्दी दर्शक होता, त्यादरम्यान आदिवासी शिवाय जंगल क्षेत्रावर कोणाचाही अधिकार नव्हता. आक्रमण काळात मालगुजार, जमीनदार व सरदार इत्यादींना त्यांच्या वास्तव्य भोवतालच्या अरण्याचे हक्क मिळाले. जंगल संपत्तीवर त्यांचा प्रथम हक्क आहे. अशा जमातींना मान्यता द्यावीच लागली. जमीनदार, सरदार इत्यादी मालकी हक्क असलेल्यांच्या वार्षिक गरजा परिपूर्ण झाल्यावर आदिवासी जमातीच्या वन संपत्तीचा उपभोग घेण्यावर कुठल्याच स्वरूपाचा आक्षेप नव्हता. प्रस्तूत परिस्थितीसुध्दा अल्प काळापुरती होती. भारतात ब्रिटीशांनी स्वतःची राजवट सुरू केली तेंव्हा मात्र जमीनदारा सारखीच ब्रिटीशांनी आदिवासी जमातीचे वनावरील हक्क हिरावले.

सरकारी मालकीच्या वन आणि वन संपत्ती संरक्षणार्थ 'वन खाते' निर्माण केल्यामुळे जनजातीच्या लोकांनी कष्टाने एकत्र केलेली जंगल संपत्ती वन कर्मचारी जप्त करित होते. नंतर ब्रिटीशांनी आदिवासींच्या शिकारीवरही बंधन घातले.

भारताला जेंव्हा स्वातंत्र्य मिळाले तेंव्हा विभिन्न विकासात्मक प्रकल्प खनीज संपत्तीचे उत्खनन, मोठमोठी धरणे, प्रकल्प व औद्योगिक वीज केंद्र आदिमुळे आदिवासी जमाती विस्थापित झाल्यामुळे स्वातंत्र्योत्तर काळामध्येही आदिवासींच्या जिवनचक्रात विशेष बदल झाला नाही. उलट जंगल परिसरातून त्यांना बेदखल करून पुर्नवसनाकडे पूर्णतः दुर्लक्ष केले ज्यामुळे जमातीमधील विरोधात्मक परिस्थिती निर्माण होऊन आदिवासींच्या चळवळी तयार झाल्या. नक्षलसारखी चळवळ हा त्याचाच परिपाक आहे. आदिवासींच्या अशा अनेक चळवळी निर्माण झाल्यामुळे आजपर्यंत व्यापक प्रमाणात मनूष्य आणि संपत्तीचे नुकसान झालेले आहे. शासनाने व्यापक स्वरूपात चळवळी नियंत्रणात ठेवण्याच्या संदर्भात प्रयत्न झाले. परंतु शक्य झाले नाही. परिणामतः आदिवासींचा असंतोष पूर्णतः कमी करण्याचा उद्देशाने पेसा कायद्याच्या निर्मितीद्वारे उपाय करावाच लागला.

आदिवासी समाजाची व्याख्या:-

लुईस गिलीन:- आदिवासी जमात किंवा जनजाती हा एक समूह असून तो एका विशिष्ट प्रदेशात राहतो. एक सामान्य भाषात बोलतो व त्यांची एक सामान्य संस्कृती असते.

संशोधन पध्दती :- ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यांत आलेला आहे.

पेसा कायदा:- पेसा कायद्याला घेऊन लोकांमध्ये अनेक समज -गैरसमज पसरलेले आपल्याला जाणवतात काहींना तो नोकरीसाठी असलेला कायदा वाटतो, काहींना फक्त तो आदिवासी साठीच बनलेला आहे असे वाटते, काहींना तो अध्यादेश, प्रकल्प किंवा सरकारी योजना वाटतो, काही त्याला विकासात अडचण समजतात, पेसा कायद्याला घेऊन विविध

मतभेदाच्या या वातावरणात हा कायदा मुळात समजून घेणे गरजेचे आहे. जेणे करून त्याबद्दल योग्य ते बरे वाईट मत बनवायला आपल्याला मदत होईल.

६३ व्या घटना दुरुस्ती नंतर पंचायत राज व्यवस्थेची कायदेशीर सुरुवात झाली अनुसूचित क्षेत्रात गट ग्रामपंचायत रचना व असलेला भौगोलिक विस्तार यामुळे ग्रामसभांना योग्य ते महत्व दिल्या जात नव्हते, विकास कामे प्रभावीत होत होती. पाचव्या अनुसूचित क्षेत्रातील स्थानिक ग्रामसभांना विशेष अधिकार राहावेत म्हणून मागणी जोर धरीत होती. हयाच मागणीला अनुसरून केंद्रात एच.डी.देवेगौडा हे प्रधानमंत्री असतांना २४ डिसेंबर १९९६ ला पंचायत उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रात विस्तार) अधिनियम १९९६ (ज्याला इंग्रजीमध्ये **The provision of the panchayats Extension to scheduled Area) Act, 1996** असे म्हणतात) पारित करण्यांत आला. या कायद्याच्या इंग्रजी नावच लघुरूप म्हणजे **“PESA”** जो सामान्यामध्ये **“पेसा कायदा”** नावाने प्रचलीत आहे.

पेसा कायदा १९९६ चे मुख्य सूत्र आहे. अनुसूचित क्षेत्राच्या संस्कृती, प्रथा परंपरा यांचे जतन, संवर्धन व ग्रामसभेच्या माध्यमातून स्वशासन व्यवस्था मजबूत करणे” पेसा कायदांतर्गत अनुसूचित क्षेत्रामधील ग्रामसभांचे विशेष अधिकार मान्य करण्यांत आले ते विशेष अधिकार म्हणजे त्या ग्रामसभेला गौण वन उपजांवार अधिकार, गौण खनिजांवर अधिकार बाजाराचे व्यवस्थापन, सावकारीचे नियंत्रण, जमिनीच्या विनियमावर नियंत्रण, स्थानिक विकासाचे नियोजन करण्याचे अधिकार मान्य करण्यांत आले. स्थानिक संस्कृती, परंपरा आणि व्यवस्थेस मान्यता व रक्षण करण्याचे अधिकार ग्रामसभेला प्राप्त झाले. सदर कायद्याच्या मदतीने संस्थावरील मालकी व व्यवस्थापनातून येणाऱ्या उत्पन्नावर ग्रामसभेची मालकी स्थापित झाली. ग्रामसभेची मालकी म्हणजे त्या गावात वास्तव्यात असलेल्या सगळ्या लोकांची/समुदायाची मालकी. आदिवासी, आदिवासियेत्तर असा फरक पेसा कायदा करीत नाही आणि महत्वाचे म्हणजे पेसा कायदात नोकरी व नोकर भरती संदर्भात काहीही तरतूद केल्या गेलेली नाही. तो नोकर भरतीचा नाहीतर पंचायतीचा स्वशासनाचा कायदा आहे.

भारतातील १० राज्यांना हा कायदा लागू होतो. महाराष्ट्र राज्य हे त्यापैकी एक राज्य आहे. राज्यामध्ये साधारणतः आदिवासी उपयोजना क्षेत्र, अतिरिक्त आदिवासी उपयोजना क्षेत्रामध्ये १५ जिल्हयातील ६० तालुक्यामधील ७१७७ गावे व माडा व मिनी माडा क्षेत्रामध्ये १७ जिल्हयांमधील ६७ तालुक्यातील १२५१ गावांचा समावेश आहे. महाराष्ट्र राज्यात १३ जिल्हयांतील ५९ तालुक्यातील २८३५ ग्रामपंचायती व ५९०५ गावे पेसा (PESA) क्षेत्रामध्ये येतात.

महाराष्ट्र राज्यातील १३ राज्य शासनाने पेसा कायदाबाबत प्रशिक्षण देण्यासाठी यशदा पूणे येथे पेसा कक्ष स्थापन केला असून या कक्षामार्फत अनुसूचित क्षेत्रात काम करणाऱ्या विविध विभागातील अधिकाऱ्यांना तसेच पंचायत राज संस्थेतील निर्वाचित सदस्य व अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण दिले जाते. मार्च २०१९ पर्यंत ३०८९ प्रशिक्षणार्थींना पेसा कक्ष यशदा पूणे मार्फत प्रशिक्षण दिले आहे, याशिवाय पेसा कक्षामार्फत राज्य शासनाच्या सहकार्याने अनुसूचित क्षेत्रातील आदिवासी लोकांमध्ये व ग्रामस्तरावर काम करणाऱ्यांना साहित्य पूर्णविल्या जाते. त्याचप्रमाणे ग्रामस्तरावरील निर्वाचित सदस्य व कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देण्यासाठी प्रशिक्षण आराखडे व वाचन साहित्य तयार करून मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांना पाठविले आहे. केंद्र शासनाच्या निधितून मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या मार्गदर्शनाखाली वरील प्रशिक्षणार्थींना प्रशिक्षण दिले जाते. राष्ट्रीय ग्राम स्वराज्य अभियांना अंतर्गत १३ जिल्हा पेसा समन्वयक, ५९ तालूका पेसा समन्वयक व २८३५ ग्रामसभा मोबिलाइजर यांच्या नेमणूका करण्यासाठी निधी प्राप्त झाला असून त्यांच्या नेमणूका मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्या मार्फत करण्यांत आल्या असून सदरचे मनुष्य बळ पेसा कायद्याच्या अंमलबजावणी करण्यासाठी त्यांना सहाय्य करीत असते.

राज्य शासन दरवर्षी पेसा ग्रामपंचायतींना आदिवासी उपयोजनेच्या नियत व्ययाच्या पाच टक्के निधी उपलब्ध करून देते. हा निर्णय राज्य शासनाने २१ एप्रिल २०१५ रोजी घेतला. ग्रामसभांना प्राप्त होणारा निधी खर्च करण्याचा अधिकार पूर्णपणे ग्रामसभांना आहे. बहुतांश ग्रामसभा या निधिचे नियोजन करतांना केवळ बांधकामावर भर देतात नाल्या, रस्ते बांधकामासाठी शासनाकडून विविध योजनांतर्गत निधी प्राप्त होतोच त्यामुळे पेसाचा निधी नाल्या, रस्ते, पूल मोरी बांधकामावर खर्च न करता तो गावातील मनुष्य बळाचा विकास होईल. अशा साधनांवर खर्च करणे आवश्यक आहे. गावातील युवक, विद्यार्थी यांना विविध सूविधा पुरविणे, महिलांना स्वयंरोजगाराचे धडे देणे, त्यासाठी प्रशिक्षण आयोजित

करणे या बाबींवर खर्च करता येणे शक्य आहे. मात्र फारच कमी ग्रामसभा या महत्वाच्या बाबींवर खर्च करित असल्याने दिसून येते.

पेसा अंतर्गत प्राप्त झालेला निधी कशावर खर्च करावा, यासाठी शासनाने काही मार्गदर्शक तत्वे घालून दिली आहेत. मात्र त्यानुसार कोणते काम हाती घ्यायचे, याचे नियोजन

करण्याचे पूर्ण अधिकार ग्रामसभांना देण्यात आले आहेत. आदिवासी भागातील गावांचा सर्वांगीण विकास व्हावा, यासाठी हा निधी थेट त्या गावांना देण्याची योजना आहे. या निधीतून गावांमध्ये विविध पायाभूत सुविधांचा विकास, वनहक्क अधिनियम व पेसा कायद्याची अंमलबजावणी, आरोग्य, स्वच्छता व शिक्षण वनीकरण, वन्यजीव संवर्धन, जलसंधारणाची विविध कामे, वनतळी, वन्यजीव पर्यटनास चालना देणारे उपक्रम, वन उपजिविका आदि विविध कामे करता येतात.

योजनेचे स्वरूप :-महाराष्ट्र शासनाच्या आदिवासी विभागाने आदिवासी उपयोजनेतील काही निधी अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींना तसेच ग्रामसभांना अबंध स्वरूपात थेटपणे देण्याचा निर्णय घेतला आहे. सन २०१५-१६ या वर्षापासून सदर योजना महाराष्ट्र राज्यात लागू झाली आहे. याबाबत आदिवासी विकास विभागाकडील शासन निर्णय दि. २१ एप्रिल २०१५ रोजीचा असून त्याबाबत सुधारित शुध्दीपत्रक दि. २० फेब्रुवारी २०१६ रोजी प्रसिध्द करण्यात आलेले आहे.

गावाच्या लोकसंख्येनुसार ग्राम पंचायतीला निधी वितरीत करण्यात आले आहे. यासाठी ग्रामसभा कोषाचे वेगळे बँक खाते प्रत्येक ग्रामपंचायत स्तरावर उघडण्यात आलेले आहे. शासनामार्फत सदर खात्यावर प्रणालीद्वारे थेट निधी जमा करण्यात आलेला आहे. यामुळे गावाच्या विकासासाठी सदर ग्रामपंचायतीला या निधिचा वापर करता येणे शक्य आहे. तसेच ग्रामपंचायतीमध्ये येणाऱ्या सर्व पेसा गावांसाठी आणि चाडयांसाठी लोकसंख्येच्या प्रमाणात निधी वापरण्याच्या शासनाच्या सुचना आहेत.

ग्रामसभा कोषाचे खाते राष्ट्रयिकृत किंवा शेडयूल बँकेत ग्रामसभाकोष समिती या नावाने उघडावे लागते. हे खाते ग्रामसभा कोष समितीतील दोन सदस्य (पैकी एक महिला) त्या दोन सदस्यांपैकी किमान एक सदस्य आदिवासी जमातीचा असेल.) व ग्रामसेवक यांच्या संयुक्त नावे असेल. या तीन लोकांनी ग्रामकोषाचे आर्थिक व्यवहार ग्रामसभेच्या नियंत्रणाखाली करावा लागतो.

अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींना सक्षम व आर्थिकदृष्ट्या सबळ करण्याकरिता राज्य शासनाने अनेक योजना राबविल्या आहेत. त्यामुळे राज्यातील ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थांना देशात एक वेगळे स्थान प्राप्त झाले आहे.

संदर्भ

- १) पाटील प्रमोद, भारतीय समाज प्रश्न आणि वर्तमान समस्या, अंशूल पब्लिकेशन, नागपूर २०१८
- २) लाखनीकर दि.प. भारतीय आदिवासींचे समाजशास्त्र २००४
- ३) भांडारकर पु.ल. सामाजिक संशोधन पध्दती, म.वि.ग्र.वि. मंडळ नागपूर १९८७.
- ४) आदिवासी युवा शक्ती
- ५) प्रकल्प उपसंचालक पेसा कक्ष यशदा, पूणे
- ६) शासन निर्णय क्रमांक पेसा अ.२०१५/प्र.क्र.१९/का-१७, दि. २१/४/२०१५

पाचवी अनुसूची— पेसा आणि अदिवासींची ओळख

सुधाकर के. माटे

महिला कला महाविद्यालय उमरेड, नागपुर

अनुसूचित जमाती:

आदिवासींची व्याख्या आणि समस्या! भारतीय जमाती त्यांच्या सामाजिक—आर्थिक आणि राजकीय विकासाच्या दृष्टीने भिन्न आहेत. त्यापैकी काही हिंदूकरणातून बदलले आहेत, तर काही ख्रिश्चन किंवा इतर मार्गांद्वारे बदलले गेले आहेत. काही आदिवासी लोक संक्रमणकालीन अवस्थेत आहेत, तर काही लोक त्यांच्या जुन्या जीवनशैलीचे पालन करीत आहेत. हे भारतातील आदिवासींमध्ये बदल आणि विकासाची असमान प्रक्रिया दर्शवते. केवळ आदिवासींना त्यांच्या विकासासाठीच्या धोरणांचा आणि कार्यक्रमांचा फायदा झाला आहे. १९९९ च्या जनगणनेनुसार आदिवासींची लोकसंख्या ७८.७८७८ कोटी होती, म्हणजेच भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे ७१.०० टक्के उतरत्या क्रमाने मध्य प्रदेश, ओरिसा आणि बिहारमध्ये एसटीची लोकसंख्या सर्वाधिक आहे. गुजरात आणि राजस्थानमध्ये प्रत्येकी ३ दशलक्षाहून अधिक आहेत. महाराष्ट्रात ८ टक्के, त्यानंतर आसाम, पश्चिम बंगाल आणि आंध्र प्रदेश आहेत. लक्षद्वीप बेटे, नागालँड, अरुणाचल प्रदेश आणि दादरा आणि नगर हवेली आदिवासींची संख्या घळ टक्क्यांहून कमी आहे. उत्तर प्रदेश, जम्मू—काश्मीर, पंजाब, हरियाणा आणि हिमाचल प्रदेशात आदिवासी लोकांची संख्या नगण्य आहे. १९८१ च्या जनगणनेनुसार अनुसूचित जमाती (एसटी) लोकसंख्येची टक्केवारी ७.७ टक्के होती. मध्य प्रदेश, ओरिसा, गुजरात, राजस्थान, महाराष्ट्र आणि बिहारमध्ये अनुसूचित जमातीची लोकसंख्या २२.९ चमत् टक्के (मध्य प्रदेशात) ते ३.३० टक्के (बिहारमध्ये) आहे. मिझोरम, अरुणाचल प्रदेश, नागालँड आणि मेघालय या छोट्या राज्यात त्यांची लोकसंख्या बमदज टक्क्यांहून अधिक आदिवासी आहे. १९९१ च्या जनगणनेनुसार एसटी लोकसंख्या ०८ टक्के आहे आणि २००१ च्या जनगणनेनुसार ही वाढ केवळ ०.२ टक्क्यांनी वाढली आहे कारण ती .२.६ टक्के आहे. सुमारे ५०५० लोकसंख्या असलेल्या या जमाती विविध वांशिक, भाषिक, आर्थिक, सामाजिक आणि धार्मिक प्रवर्गातील आहेत. या जमातींमध्ये फरक आहेत कारण ते वेगवेगळ्या स्तरांवर आहेत आणि राष्ट्रीय जीवनात सहभाग घेतात. तथापि, सर्वसाधारणपणे आदिवासी बिगर आदिवासींच्या तुलनेत आर्थिक, शैक्षणिक आणि राजकीयदृष्ट्या मागास आहेत. आदिवासींची जातीय जमातीशी जवळीक असूनही त्यांची वेगळी ओळख आहे. ह्यज्य च्या जनगणनेनुसार अनुसूचित जमाती एकूण लोकसंख्येच्या व.ह्यज टक्के असून १९९१ च्या जनगणनेनुसार ते ८.०८ टक्के होते.

खूप लहान जमाती तसेच खूप मोठ्या जमाती आहेत. आदिवासींमध्ये त्यांच्या आर्थिक घडामोडींच्या बाबतीत भिन्नता देखील प्रख्यात आहेत. भटक्या विमुक्त जमाती तसेच शेतीमध्ये आणि जाती हिंदूसारख्या इतर व्यवसायांमध्ये गुंतलेल्या स्थायिक जमाती आहेत.

आदिवासींच्या परिभाषाकडे:

जी एस घुर्ये यांनी त्यांच्या अनुसूचित जमाती (६३६३) पुस्तकात लिहिले आहेत: "अनुसूचित जमातींना ना 'आदिवासी' किंवा 'आदिवासी' म्हणून संबोधले जात नाही. सर्वत्र ते अनुसूचित जातींसह एकत्रितपणे वागले जातील आणि मागासवर्गातील एक गट म्हणून त्यांची कल्पना केली जात आहे. " एसटीबद्दलच्या घटनात्मक तरतुदीची ही पंचकट आहे. अर्थात, घुर्ये यांना भारतीय आदिवासींनी वेगळ्या सामाजिक आणि सांस्कृतिक घटकांप्रमाणे वागू नये अशी इच्छा आहे. तथापि, त्यांना अनुसूचित जाती (एससी) किंवा इतर मागासवर्गीय (ओबीसी) एकत्र करणे किंवा ते बदलणे म्हणजे ते व्यापक हिंदू किंवा भारतीय समाजाचा भाग बनतील याचा अर्थ

असा होतो आणि यामुळे त्यांचे नुकसान होण्यापासून बरेच नुकसान होईल. दृष्टिकोन किंवा त्यांचे आत्मसात करण्याची आवश्यकता आहे. भारतीय राज्यघटनेत कलम २ नदकमतानुसार असे म्हटले आहे की भारतीय राष्ट्रपती सार्वजनिक अधिसूचनेद्वारे आदिवासी किंवा आदिवासी जमाती किंवा जमाती किंवा आदिवासी जमातीमधील काही भाग किंवा गट या विशिष्ट गोष्टींचा अनुसूचित जमाती असल्याचे मानतील. “स्वातंत्र्य प्राप्तीपूर्वी भारतातील आदिवासी जनगणनेच्या अधिका इत्यांकडून शत्रुत्ववादी मानल्या जात. जे हिंदू झाले होते आणि जे स्वतः च्या धर्माचे पालन करतात त्यांच्यामध्ये भेदभाव केला गेला. तथापि, काही विद्वानांनी असे मत दिले आहे की हिंदू धर्म आणि तदनिमवाद यांच्यात कोणतीही सीमांकन रेखाटता येणार नाही. भारताच्या आदिवासींमध्ये धर्माचा एकसारखा प्रकार नाही. अॅनिझम या शब्दाला हिंदू धर्मापेक्षा वेगळेपणाने जातीय अर्थ दिले गेले. एक मत असे आहे की हिंदू धर्म स्वतः आर्यपूर्व विश्वास आणि आर्यवेद धर्माचे एकत्रीकरण आहे. आदिवासींमध्ये राहणारे क्षेत्र, अरवली टेकड्य, विंध्या, सातपुरे, महादेव डोंगर, छोटानागपूर पठार आणि इतर अनेक भागात आदिवासींमध्ये बदल आढळतात. संख्याशास्त्रीयदृष्ट्या, सर्वात जास्त प्रचलित जमाती आहेत: गोंड, संधाल, भिल्ल, ओरावण, कोंड, मुंडा, भुईया, हो, सवारा, कोल, कोरकू, मलेर, बैगा आणि मीना. यापैकी काही आदिवासी हिंदूसह हिंदू धर्मात भाग घेतात आणि त्यांच्याद्वारे बोलल्या जाणाऱ्या भाषा बोलतात. स्थानिक अवस्थेत ते विशेष गट नाहीत. काही विद्वान आदिवासींना ऑटोचेथन्स मानतात, देशातील सर्वात जुने आणि मूळ रहिवासी, ज्यांना आक्रमणकर्त्यांनी जंगलात व टेकड्यांकडे ढकलले होते. आदिवासी वगळण्याविषयी जे काही तथ्य असू शकते परंतु ते मान्य केले जाते की बैगा, भिल, गोंड, कोल, कोरकू, मीना, संधाल, भूमिया, बिंझवार, महतो, कोरवा, मारिया, कमर, भरिया आणि मलेर या आदिवासींनी केवळ दत्तक घेतले नाही. हिंदू मंडप आणि विधी, परंतु हिंदी, मराठी, बंगाली आणि इतर भाषांच्या विविध आवृत्त्या देखील त्यांनी स्वीकारल्या आहेत. यापैकी काही जमाती खालच्या आणि ‘अस्पृश्य’ हिंदू जातीचे जेवण स्वीकारत नाहीत. अशाप्रकारे, मोठ्या संख्येने आदिवासींमध्ये हिंदूइज्ड विभाग आहे, जो किमान धर्म, भाषा आणि व्यवसाय या संदर्भात हिंदूशी त्यांचा संबंध असल्याचा पुरावा आहे. हे हिंदूवादी आदिवासी स्वतःला हिंदू मानतात. व्ही. एल्विन यांचे मत आहे की ईशान्य वगळता सर्व आदिवासी जमातींना धर्मानुसार हिंदू म्हणून वर्गीकृत केले पाहिजे, परंतु वंशानुसार वेगळे केले जावे. अनेक विशिष्टवंशशास्त्रज्ञांनी शारीरिक वैशिष्ट्यांनुसार आदिवासींना जातीपेक्षा वेगळे केले आहे. यामध्ये सर हर्बर्ट रिसले, जी.एस. घुर्ये, जे.एच. हटन आणि बी.एस. गुहा. तथापि, आदिवासी लोकांचे योग्य वर्णन हिंदू समाजात किंवा जवळपास असले पाहिजे आणि त्यांचे स्वयंचलितरित्या नव्हे तर त्यांचा उल्लेख केला पाहिजे, असे घुर्ये यांचे मत आहे. काही हिंदू समाजात योग्यप्रकारे समाकलित झाले आहेत काही हळूहळू समाकलित आहेत काही जमाती डोंगर आणि जंगलात स्वतंत्रपणे राहत आहेत. घुर्ये अनुसूचित जमातींना ‘मागासवर्गीय हिंदू’ म्हणण्यास प्राधान्य देतात. जमाती—जातीच्या अखंडतेचा संदर्भ घेणारे लोक असे मानतात की जमाती आणि जाती यांच्यात तीक्ष्ण रेषा काढता येणार नाही. एखाद्या गटाला एक जमात म्हणणे म्हणजे कायदानुसार फक्त एक कायदेशीर दर्जा दिला जातो.

- (अ) बदल आणि पुनरुज्जीवन नाही,
- (ब) अलगाववाद आणि जतन, आणि
- (क) आत्मसात.

एल्विनने कोणत्याही बदल आणि पुनरुज्जीवनवादाचे समर्थन केले नाही तर हट्टन यांनी अलगाववादाचा पुरस्कार केला. प्रसिद्ध मानववंशशास्त्रज्ञ एस.सी. रॉय (१९७०) एक आत्मसात करणारे होते. तथापि, आज एक विरोधाभास परिस्थिती आहे.

संरक्षणात्मक भेदभाव आदिवासींना बिगर आदिवासींपासून विलग करते, परंतु कालांतराने हे धोरण आदिवासींना बिगर आदिवासींच्या बरोबरीने आणेल. प्रबळ विचारसरणी आदिवासींना कोणत्याही मुख्य व्यत्ययाशिवाय राष्ट्रीय मुख्य प्रवाहात सामावून घेण्याच्या बाजूने आहे. एकाच वेळी विरघळणे आणि आत्मसात करणे दोन्ही सोपे नाही.

आदिवासी लोक सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि पर्यावरणीय पातळीवर भिन्न असल्याने त्यांच्या समस्यादेखील एकमेकांपेक्षा भिन्न आहेत. हे फरक डोंगराळ जमाती आणि मैदानी लोकांच्या दृष्टीने पाहिले जाऊ शकतातय जे वन—आधारित आर्थिक साधनांमध्ये गुंतलेले आहेत आणि जे स्थायिक कृषक म्हणून काम करतातय किंवा ज्यांचे हिंदूकरण झाले आहे किंवा ख्रिस्ती धर्मात रुपांतर झाले आहे त्यांच्यातय आणि जे लोक अशिक्षित आदिवासींच्या जीवनशैलीचे पालन करतात. हा भेद असूनही, आदिवासी लोकांच्या काही सामान्य समस्या आहेत:

- (क) दारिद्र्य आणि शोषण
- (ख) आर्थिक आणि तांत्रिक मागासलेपण
- (ग) सामाजिक—सांस्कृतिक अपंग
- (घ) बिगर आदिवासी लोकसंख्येसह त्यांचे एकत्रीकरण होण्याच्या समस्या
भारतीय जमातींचे एससी दुबे यांचे पाच पट वर्गीकरण भारतातील आदिवासींच्या समस्येचे स्पष्ट चित्र आहे.
- (च) निर्जन ठिकाणी राहणारे आदिवासीय
- (छ) आदिवासी गट ज्यांच्या शेजारील आदिवासी जमातींशी संबंध आहेत आणि त्यांची विशिष्टता राखत आहेतय
- (ज) आदिवासी जमाती, जाती, धार्मिक गट यांच्यासह खेड्यत राहतात आणि त्यांची ओळख टिकवून ठेवतातय
- (झ) आदिवासी ज्यांना अस्पृश्यांच्या दर्जाचे अधोरेखित केले गेले आहेय आणि
- (प) आदिवासी जे उच्च सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय स्थितीचा आनंद घेतात. असे वर्गीकरण बिगर आदिवासींसह आदिवासींच्या सांस्कृतिक संपर्काच्या स्वरूपावर आधारित आहे.

यूएन डेवर कमिशनने अशी शिफारस केली की, त्या क्षेत्राला 'आदिवासी' घोषित करावे जिथे ५० टक्के पेक्षा जास्त लोक आदिवासी होते. आर्थिक निकष देखील सुचविले गेले आहेत, जसे की अन्नधान्य, आदिम शेती, शेती आणि जंगलांवर अवलंबून असणारी निर्जीविका स्रोत म्हणून आणि आधुनिक व्यवसाय, विशेषतः उद्योगांमध्ये रोजगार. अशा प्रकारे आदिवासींचे कोणतेही समान समाधान दिले जाऊ शकत नाही कारण ते सामान्य अस्तित्वातील परिस्थिती आणि सांस्कृतिक नीति सामायिक करत नाहीत.

ब्रिटिश राज्यकर्ते आणि हिंदू जमींदार आणि सावकार त्यांच्या आयुष्यात शिरकाव करण्यापूर्वी आदिवासींना समुदाय जीवनाची तीव्र भावना होती. साप्ताहिक बाजारपेठेत आणि जत्यांमध्ये वस्तूंची देवाणघेवाण हा आर्थिक संबंधांचा मूलभूत मार्ग होता.

तथापि, ब्रिटिशांनी त्यांच्या निर्जीविकेवर अवलंबून असलेल्या जंगलांचा ताबा घेतला. सावकारांनी बड्य व्याजदरावर कर्ज वाढवून आणि नंतर त्यांच्या जमिनी गहाण ठेवून, त्यांनी लागवड केलेल्या जमिनीपासून दूर करून त्यांना आपल्या नियंत्रणाखाली आणले.

उदासीनतेमुळे आदिवासींचे शोषण व त्यांची चळवळ वाढली. आदिवासींनी हिंदू जीवनशैली व कर्मकांड अवलंबले कारण त्यांना हिंदूंनी घालवण्यास भाग पाडले. हिंदूंनी नक्कल केल्यावर आदिवासींनी हिंदू समाजात अगदी खालच्या पदावर कब्जा केला.

काही ठिकाणी आदिवासींना गुलामगिरीत कामगार म्हणून काम केले गेले आहे. उत्तर प्रदेशातील डोम्स आणि कोलता आजही उच्च जातीच्या कुटुंबांची सेवा करतात. राजस्थानमध्ये, आंध्रात सागरी व्यवस्था, ओरिसामध्ये गोठी प्रणाली, कर्नाटकात जेठा प्रणाली आणि छत्तीसगडमध्ये (मध्य प्रदेशाचा पूर्वीचा भाग) नौकरीनामा प्रणाली आदिवासींच्या बंधुत्वाची उदाहरणे आहेत. त्यांनी सावकारांकडून कर्ज घेतले आहे, परंतु त्यांना परतफेड करता आले नाही आणि ते कर्ज परत करेपर्यंत काम करण्यास बांधील आहेत. आदिवासी कर्ज पूर्णपणे आणि द्रुतपणे परत करण्यास सक्षम नसल्यामुळे मुक्तीची परिस्थिती उद्भवत नाही.

के एस सिंह (१९९२) मध्ये नमूद करतात की भारतातील आदिवासींच्या विकासासाठी शेतीविषयक समस्या मूलभूत आहेत. आदिवासी कृषी समस्येवर अलिप्तपणे उपचार केले जाऊ शकत नाहीत. आदिवासींशी भारतीय समाजातील दुर्बल घटकांसहही वागणूक द्यावी लागते. झारखंडची परिस्थिती (बिहारचा पूर्वीचा भाग) लक्षात घेऊन सिंह यांचे म्हणणे आहे की आदिवासींची संख्या आदिवासींपेक्षा जास्त नसलेल्या कृषीविषयक परिस्थितीच्या आकलनासाठी परकीची संकल्पना महत्त्वपूर्ण आहे.

सावकारांचा वर्ग कृषी कायद्यासह अनेक कारणामुळे उद्भवला आहे. आदिवासींच्या मागासलेपणामुळे आणि इणीपणामुळे जमिनीचे वेगळेपण झाले आहे. एकात्मिक आदिवासी विकास गट (आयटीडीबी) ने आदिवासी भागात इच्छित परिणाम आणला नाही.

दुष्काळ आणि दुष्काळ हे वारंवार वैशिष्ट्य बनले आहे. आदिवासींच्या विकासासाठी विशेष योजना राबवून दुष्काळ, दुष्काळ, निरक्षरता, कर्जबाजारीपणा, शोषण इत्यादी समस्यांचा सामना करण्यासाठी आदिवासी उपयोजना सुरू केली गेली आहे.

झारखंडच्या आदिवासींवर अल्पवयीन वन उत्पन्न (एमएफपी) व्यापाराच्या विकेंद्रीकरणावरील परिणामाचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की प्रमुख कार्यक्षमता राजकीय आणि वैचारिक नसून आर्थिक आहे. झारखंड सरकारने बांबू, केंदू पाने, महुआ, कुसुम, करंज आणि साल बियाणे यासारख्या वन उत्पादनांच्या नियंत्रणास या अभ्यासाचा संदर्भ दिला आहे. राज्याच्या वनातून होणा तमअमदनम्या महसुलात एमएफपीचा वाटा सुमारे ३५ टक्के आहे.

अधिग्रहणामुळे टोपी (साप्ताहिक बाजार) संस्थेवर विपरित परिणाम झाला आहे, जेथे आदिवासींनी आर्थिक व्यवहार केले आणि अनेक सामाजिक आणि सांस्कृतिक उपक्रमही केले. जंगलांनी आदिवासींना सामूहिक जीवन प्रदान केले आणि एमएफपीच्या व्यापाराच्या परिणामी हे त्यांना नाकारले जात होते. झारखंड सरकारने घेतलेल्या या निर्णयामुळे आदिवासींमध्ये तीव्र नाराजी आहे.

आदिवासींमध्ये दरडोई जमीन धारण तीन कारणामुळे कमी झाली आहे:

- (क) कर्जबाजारीपणा आणि सामाजिक—आर्थिक मागासलेपणामुळे जमीन वेगळे करणेय
- (ख) आदिवासींची संख्या वाढणेय आणि
- (ग) उद्योग स्थापित करण्यासाठी शासनाने आदिवासींच्या जमिनी ताब्यात घेणे.

राज्य सरकारांकडून कायदे होण्याआधी जमीन बरीच दूर ठेवण्यात आली होती. आज असे कायदे करूनही आदिवासी उच्चवर्गातील लोक आदिवासींना त्यांच्या भूमीपासून दूर ठेवत आहेत. उद्योग स्थापित करण्यासाठी आदिवासींनी त्यांच्या जमिनी ताब्यात घेतल्यामुळे झारखंड, ओरिसा आणि इतर काही राज्यांत विस्थापित झाले आहेत. तथापि, आदिवासींना रोजगाराचे पर्यायी मार्ग उपलब्ध करून देण्यात आलेले नाही. त्यांना त्यांच्या जागेसाठी दिलेली भरपाई त्वरित त्यांच्याकडून उत्पादक आणि मोबदल्याच्या उद्योगात कोणतीही गुंतवणूक न करता खर्च केली गेली. काही आदिवासी आजही झूम (शेफ्टिंग) लागवडीमध्ये गुंतले आहेत, ते केवळ एककच नाही तर

जंगलतोड आणि मातीची तोड देखील कारणीभूत आहे. आदिवासींकडे जगण्याचा पर्यायी स्रोत नसल्यामुळे ते आपल्या उपजीविकेसाठी बदलत्या शेती आणि जंगले तोडण्याचा वापर करत आहेत. झारखंडमध्ये एमएफपीच्या अधिग्रहणाच्या सरकारच्या धोरणाच्या निषेधार्थ आदिवासींनी सिंहभूम व इतर जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात जंगले तोडली. आदिवासींची दयनीय अवस्था कमी करण्यासाठी वन सहकारी बरेच काही करू शकतात, परंतु दुर्दैवाने या सोसायट्यांचा फायदा मोठ्या प्रमाणात भिल्ल, मीना, ओराओ इत्यादींच्या भागांपर्यंत पोहोचला आहे.

तथापि, साक्षरतेच्या क्षेत्रातील अनुसूचित जाती आणि जमातींद्वारे महत्त्वपूर्ण कामगिरी केली गेली आहे. १९९१ मध्ये अनुसूचित जाती आणि जमातीच्या एकूण लोकसंख्येपैकी ५२ हज.हज टक्के लोक साक्षर होते, त्यापैकी १ ६४ टक्के पुरुष आणि ३ टक्के महिला होते. २००१ च्या जनगणनेनुसार साक्षरता ८ ६४ टक्क्यांपर्यंत वाढली असून त्यातील ३ ७५ टक्के पुरुष व १.५३ टक्के महिला आहेत. भारतातील आदिवासींसाठी असलेली कोंडी म्हणजे अलगाव आणि संपर्क यांच्यातील निवड होय. अलगाव आदिवासींना बदल आणि विकासाच्या ताकदीपासून दूर ठेवते आणि विस्तीर्ण समाजाशी संपर्क साधल्यास आदिवासी सामाजिक संस्था आणि समुदायातील विस्थापन, सांस्कृतिक धक्का आणि विघटनाची समस्या निर्माण होते. आदिवासींच्या जीवनात बाहेरील लोकांच्या घुसखोरीचा, उदाहरणार्थ, साप्ताहिक बाजार, वसतिगृह आणि परस्पर संबंधांच्या संस्थांवर विपरित परिणाम झाला आहे. अस्पृश्यता, प्रदूषण—शुद्धता आणि उच्च आणि निम्न दर्जाच्या संस्थांनी देखील आदिवासींच्या जीवनात प्रवेश केला आहे. आदिवासी मोठ्या संख्येने सांस्कृतिक संपर्काच्या प्रक्रियेत 'जात' किंवा 'छद्म—जात' बनले आहेत. अज्ञान, निरक्षरता, अंधश्रद्धा आणि दारिद्र्य ही भारतीय उपखंडातील आदिवासींची मोठी समस्या आहे

पेसा — नियम २०१४ महत्वाच्या तरतुदी पंचायत विस्तार (अनुसूचित क्षेत्र) अधिनियम १९९६ (पेसा) हा कायदा २४ डिसेंबर १९९६ रोजी अस्तित्वात आला. या कायद्या अंतर्गत देशातील एकूण १० राज्यांचा समावेश होतो. त्यामध्ये— १) महाराष्ट्र २) गुजरात ३) आंध्र प्रदेश ४) मध्यप्रदेश ५) झारखंड ६) ओरिसा ७) छत्तिसगड ८) हिमाचल प्रदेश ९) राजस्थान १०) तेलंगाना या राज्यांनाच पेसा हा कायदा लागू आहे. तसेच, महाराष्ट्र राज्यातील एकूण १३ जिल्हे १) अहमदनगर २) पुणे ३) ठाणे ४) पालघर ५) धुळे ६) नंदुरबार ७) नाशिक ८) जळगाव ९) अमरावती १०) यवतमाळ ११) नांदेड १२) चंद्रपूर १३) गडचिरोली यांना पेसा हा कायदा लागू आहे हा कायदा अनुसूचित क्षेत्रातील आदिवासी लोकांशी संबंधित असून आदिवासींची संस्कृती, प्रथा, परंपरा यांचे जतन व संवर्धन करणे व ग्रामसभेच्या माध्यमातून आदिवासींची स्वशासन व्यवस्था बळकट करणे हे पेसा या कायद्याचे प्रमुख सूत्र आहे. या कायद्यान्वये अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभेस अनुसूचित क्षेत्राबाहेरील ग्रामसभेपेक्षा म.ग्रा.पं. अधिनियम १९५८ कलम ६ ने विशेष अधिकार देण्यात आले आहेत. पंचायत विस्तार (अनुसूचित क्षेत्र) अधिनियम १९९६ (पेसा) महाराष्ट्र ग्रामपंचायती संबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रावर विस्तारित करण्याबाबत) नियम २०१४ बाबत पेसा (पंचायत विस्तार अनुसूचित क्षेत्र अधिनियम १९९६) नाशिक विभागातील पाच जिल्ह्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील खालील तालुक्यामध्ये लागू आहे.

नाशिक विभागातील अंतर्भूत जिल्हे आणि तालुके

अ.नं. जिल्हा तालुका

१ नाशिक पेठ, सुरगाणा, कळवण त्र्यंबकेश्वर (संपूर्ण तालुका) दिंडोरी, इगतपूरी, नाशिक, बागलाण, देवळा (अंशतः तालुका)

२ धुळे साक्री, शिरपूर (अंशतः तालुका)

३ नंदूरबार नवापूर, तळोदा, अक्कलकुवा, धडगांव (संपूर्ण तालुका) नंदूरबार, शहादा, (अंशतः तालुका)

४ जळगांवचोपडा, रावेर, यावल (अंशतः तालुका)

५ अहमदनगर अकोले (अंशतः तालुका)

नाशिक विभागातील एकूण ५४ तालुक्यांपैकी ८ तालुके हे पूर्णतः व १३ तालुके हे अंशतः अनुसूचित क्षेत्रामध्ये येतात या तालुक्यांमधील १२४४ ग्रामपंचायती ह्या अनुसूचित ग्रामपंचायती आहेत. सदर १२४४ ग्रामपंचायतीमध्ये पेसा हा कायदा लागू होतो. अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभांना सदर अधिनियमानुसार विशेष अधिकार प्राप्त झाले आहेत. महाराष्ट्र ग्रामपंचायतीची संबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रावर विस्तारित करण्याबाबत)

नियम २०१४ मधील महत्वाच्या तरतुदी

नियम (१०) ग्रामसभेच्या स्थायी समित्या, (शांतता, मादकद्रव्य, नियंत्रण, न्याय साधन संपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन)

नियम (१४) ग्रामसभाकोष

नियम (१८) शांतता समिती

नियम (२१) साधन संपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती

नियम (२३) भु व्यवस्थापन गांवाच्या भू अभीलेखे योग्य अचूक नोंदी आहे का ? याचा आढावा घेणे / धनकोच्या जमीन गहाण संबंधातील सर्व प्रकरणाची माहिती ग्रामसभेसमोर ठेवावी.

नियम (२४) जमीनीचे अन्य संक्रमणास प्रतिबंध

MLRC Code १९६६ मधील तरतुंचा भंग करून व्यवहार झाला असल्याची ग्रामसभेची खात्री झाल्यास त्याचा तपशिल नमुद करून ठराव सक्षम अधिका—याकडे पाठवेल.

नियम (२५) अन्य संक्रमण केलेली जमीन परत करण्याचा ठराव सक्षम अधिका—याकडे पाठविणे

नियम (२६) (२) भुसंपादन व पुर्नवसन बाबत शिफारस

नियम (२८) जलस्रोत नियोजन व व्यवस्थापन

नियम (२८) जलस्रोत नियोजन व व्यवस्थापन

नियम (३२) गौण खनिज लिलाव व पट्टा देण्यापूर्वी ग्रामसभेची शिफारस अनिवार्य

नियम (३६) मादक द्रव्य पदार्थांचे विनियमन

नियम (३७) नविन दारू ६ मादक पदार्थ निर्माती करीता परवानगी घ्यावी लागेल

नियम (४०) **EÜcise Dept-** ला कोणत्याही वर्षी दारूचे दुकान चालू ठेवण्यासाठी सभेकडे प्रस्ताव द्यावा लागेल.

दारू दुकाने बंदचा ग्रामसभेस अधिकार

नियम (४१) गौण वनोत्पादन व्यवस्थापन ग्रामसभेकडे (कापणी ६ निविदा ६ विक्री)

नियम (४३) बाजारावर नियंत्रण

नियम (४४) सावकारी व्यवहार नियंत्रण समिती

नियम (४५) लाभार्थी निवड ग्रामसभेमार्फत

नियम (४६) योजना ६ प्रकल्प यांना मान्यता

नियम (४८) निधी वापर प्रमाणपत्र ग्रामसभेस अधिकार

पेसा कायद्याच्या अनुषंगाने मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम १९५९ मध्ये करण्यात आलेल्या सुधारणा ५४ (१) योजना प्रकल्प कार्यक्रम हाती घेताना ग्रामसभा मान्यता निधी विनययोग प्रमाणपत्र

ग्रामसभेला मान्यतेने लाभार्थी निवडमादक द्रव्य विक्री सेवन प्रतिबंधगौण वनोत्पादन मालकी हस्तांतरण व महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापार विनयमन) अधिनियम १९९७ तरतुदीनुसार विक्री व्यवस्थापन अधिकार अन्य संग्रमीत जमीन परत देण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांना शिफारस मुंबई सावकार अधिनियम १९४६ व सावकारी लायसनसाठी पंचायतीची शिफारस लघुजलसंचय्याची योजना आखण बाजार स्थापन्याची परवानगीभुसंपादन पुर्वसन संदर्भात ग्रामसभेशी विचारविनिमय

गडचिरोली जिल्या मध्ये अशा ठिकाणी पन पेसा कायदा लागू आहे , ज्या ठिकाणी आदिवासी ची संख्या ५,१० टक्के अशा ठिकाणी पण हा कायदा लागू आहे काय ,आणि अशा ठिकाणी कायदा लागू नसेल तर गडचिरोली जिल्या मध्ये गावाचा सर्वे करून त्या ठिकाणी पेसा कायदा रद्द करावा ,आणि त्या गावातील लोकांना न्याय मिळावापेसा अंतर्गत योजना आदिवासी बांधवांना माहिती नाही.ग्रामसेवकाने गावक—यांना सांगणे गरज आहे.आमच्या सांगवी गावात अजून परंत पेसा समिती बनवल्या नाहीत कुर्पया यांची नोद घावी हि नम्रविनंती समस्त गावा कडून आहेपेसा अंतर्गत येणार्या योजनाची माहिती मिल्लेबाबतअक्कलकुवा, धडगांव, तळोदा या तालुक्यात ग्रामपंचायत पेसाक्षेत्राकडे पाहिजे त्याप्रमाणेच लक्ष दिले पाहिजे आणि प्राथमिक सुविधा पासुन वंशीत गांवे आहेत त्याकडे सरकार विकास करण्यासाठी प्रयत्न करातिपेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतीकरीता अबंध निधी योजना आपल्या भारत देशाला अति प्राचीन आणि वैविध्यपूर्ण अशी आदिवासी संस्कृती लाभली आहे. भारतात जवळपास ७०० आदिवासी जमाती आहेत. त्यापैकी ४५ जमाती महाराष्ट्रात आढळतात. प्रत्येक आदिवासी जमातीच्या रुढी, परंपरा आणि जीवन जगण्याच्या पद्धती वैशिष्ट्यपूर्ण आहेत. आदिवासींना त्यांची संस्कृती, परंपरा आणि त्यांच्या भोवतालचा नैसर्गिक परिसर, वनक्षेत्र, वन्यजीव, गौणखनिजे, औषधी वनस्पती यांचे जतन करता यावे याकरीता पंचायत (अनुसूचित क्षेत्र विस्तार) अधिनियम १९९६ तसेच वनहक्क अधिनियम २००६ अशा कायद्याद्वारे आदिवासी ग्रामसभाना विशेष अधिकार देण्यात आलेले आहेत. आदिवासींच्या विकासासाठी शासनाने स्वतंत्र आदिवासी उपयोजना लागू केलेली आहे. या उपयोजनेमार्फत आदिवासी क्षेत्राच्या विकासाकरीता विशेष निधीची तरतूद करण्यात येते. ज्याचा विनियोग केवळ आदिवासींच्या विकासाकरीता करणे बंधनकारक आहे. आदिवासी जमातींची संस्कृती, रुढी, परंपरा आणि जीवन जगण्याच्या पद्धती जतन करता याव्यात अशा पद्धतीने त्यांच्या विकासाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण गरजा लक्षात घेऊन ग्रामसभेच्या माध्यमातून विकासाचे उपक्रम ठरविणे आवश्यक आहे. आतापर्यंत केंद्रीय नियोजन पद्धतीने गावाचा विकास करण्याचा प्रयत्न शासनाने केला आहे. मात्र ७३व्या घटना दुरुस्तीबरोबरच पेसा आणि वनहक्क कायदा यातील तरतुदीमुळे आदिवासींच्या लोकसहभागातून त्यांच्या विकासाचा प्रयत्न सुरु झाला आहे. राज्यपाल महोदयांनी भारतीय राज्य घटनेच्या अनुसूची ५ मधील परिच्छेद ५, उपपरिच्छेद (१) नुसार प्राप्त अधिकाराचा वापर करुन ३० ऑक्टोबर २०१४ अन्वये विविध कायदांच्या अनुषंगाने अधिसूचना निर्गमित केली आहे. त्यामध्ये महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (प्प) १९५९ मध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. त्यानुसार कार्यवाही करण्यासाठी मंत्री मंडळाच्या ९ एप्रिल २०१५ रोजी झालेल्या बैठकीमध्ये निर्णय घेण्यात आला आहे. त्यात राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींना दरवर्षी आदिवासी उपयोजनेच्या एकूण तरतुदीपैकी ५: निधी उपलब्ध करुन देण्याच्या योजनेस (पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींना ५: थेट निधी) मान्यता देण्यात आलेली आहे. सन २०१५-१६ या आर्थिक वर्षामध्ये या योजनेसाठी सुमारे रु.२५८.५० कोटी इतका निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आला असून त्यापैकी ७०: म्हणजेच रु.१८०.९५ कोटी इतका निधी वितरीत करण्यास उपलब्ध झालेला आहे. यापैकी धुळे जिल्ह्याचा विचार करता साक्री तालुक्यातील ७७ ग्रामपंचायतीमधील ११६ गावांना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात एकूण रु.५,८६,७८,८०८ (रु.पाच कोटी शहाऐंशी लाख

अट्चत्तर हजार आठशे आठ) आणि शिरपूर तालुक्यातील ५२ ग्रामपंचायतीमधील ७० गावांना रु. ४,८३,५९,८४९ (रु.चार कोटी त्याऐंशी लक्ष एकोणसाठ हजार आठशे एकोणपन्नास) असा एकूण रु.१०,७०,३८,६५७ (रु.दहा कोटी सत्तर लक्ष अडतीस हजार सहाशे सत्तावन हजार इतका निधी संबंधीत ग्रामपंचायतींच्या खात्यांवर वर्ग करण्यात आलेला आहे.

या निधीचा उपयोग करताना पुढे दिलेल्या बाबींवर प्राधान्याने खर्च करणे अपेक्षित आहे.

त्यात प्रामुख्याने १) पायाभूत सुविधा, २) वनहक्क अधिनियम व पेसा कायद्याची अंमलबजावणी, ३) आरोग्य, स्वच्छता, शिक्षण व ४) वनीकरण, वन्यजीव संवर्धन, जलसंधारण, वनतळी, वन्यजीव पर्यटन व वनउपजीविका या बाबींकरिता उपलब्ध निधीपैकी प्रत्येकी २५: निधी या प्रमाणात खर्च करावा.पेसा क्षेत्रातील ग्रामपंचायतींच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात हा निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. यासाठी ग्रामसभा कोषाचे स्वतंत्र बँक खाते असणार आहे. शासनाकडून प्रत्येक ग्रामपंचायतीच्या ग्रामसभाकोषाच्या खात्यावर निधी थेट बँकेमार्फत वितरीत करण्यात येईल. यामुळे वर्षाच्या सुरुवातीलाच निधी जमा होणार असल्यामुळे वर्षभरात तो आपल्या गावाच्या विकासासाठी नियोजनबद्ध पद्धतीने वापरता येईल. आपल्या ग्रामपंचायतींतर्गत असलेली गावे, पाडे व वाड्य यांच्यातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात हा निधी वापरावयाचा आहे. त्यामुळे सर्वांना समान लाभ मिळून विकासापासून कुणीही वंचित राहणार नाही.ग्रामपंचायतींना मिळालेल्या निधीतून घ्यावयाची कामे ग्रामसभेमध्ये सर्वानुमते ठरविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे ग्रामसभेच्या माध्यमातून लवकर निर्णय घेता येतील आणि त्याची अंमलबजावणी देखील तितक्याच तत्परतेने होऊ शकेल. ग्रामसभेच्या मान्यतेने आपल्या गावाची “ग्रामसभाकोष समिती“ निधीचा खर्च करेल. ग्रामसभेने केलेली कामाची निवड म्हणजेच निवड केलेल्या कामास प्रशासकीय मान्यता दिली असल्याचे समजण्यात येईल. तीन लाखाच्या आतील विकास कामांना स्वतंत्रपणे तांत्रिक मान्यतेची देखील आवश्यकता राहणार नाही. तीन लाखापेक्षा जास्त खर्चाचे विकास काम असेल तरच प्राधिकृत अधिकार्याची मान्यता घ्यावी लागेल.गावाला मिळालेल्या निधीचा वापर करण्याचे स्वातंत्र्य ग्रामसभेला मिळाले आहे. पण त्याचबरोबर निधीचा योग्य प्रकारे वापर करण्याची मोठी जबाबदारी देखील ग्रामसभेवर आलेली आहे हे विसरता येणार नाही. यासाठी ग्रामसभेने अबंध निधीचा वार्षिक नियोजन आराखडा तयार करून दरवर्षी १ मे रोजी होणाऱ्या ग्रामसभेमध्ये वार्षिक आराखड्याला मान्यता घेणे बंधनकारक आहे. आराखडा तयार करताना गाव, पाडे, वाड्य येथील ग्रामस्थांचा विचार घेणे आवश्यक आहे.गावाला मिळणारे या थेट अबंध निधीतून विकास कामे हाती घेताना इतर योजनाखाली होऊ शकणारी नेहमीची कामे सोडून काही वेगळी आणि विशेष स्वरूपाची गावाला आवश्यक अशी कामे करता येतील. त्यामुळे गावाचा सर्वांगीण आणि समतोल विकास होऊन गाव स्वावलंबी होऊ शकेल. विकास कामांची निवड करताना आपल्याला खाली दिलेल्या बाबींचा साकल्याने विचार करणे आवश्यक आहे.

गावात रोजगार वृद्धी होण्यासाठी कौशल्यवृद्धी, रोजगार विकास व उत्पन्न वाढ कशी होईल या बाबीकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.सार्वजनिक सुविधा उदा. भात गिरणी, धान्य बँक इ. उपक्रम राबविता येतील.आरोग्य, शिक्षण, पोषण या अनुषंगाने उपलब्ध करून देता येणाऱ्या सेवांचे बळकटीकरण करता येईल.दळण-वळण आणि दूरसंचार सेवांचे बळकटीकरण करता येईल.छोटे तलाव, गौण खनिजे, वनोपज इ. चे व्यवस्थापन करता येईल.

पर्यटन विकासाचा उपक्रम राबविता येईल.

दुर्गम भागामध्ये आवश्यक असणाऱ्या अतिरिक्त सुविधा किंवा त्यासाठी आवश्यक कर्मचारी देता येतील.सार्वजनिक उपलब्ध संसाधनांचे जतन आणि व्यवस्थापन करता येईल.सार्वजनिक वनहक्काचे उपक्रम राबविता येतील.पूर्वी गावात उपलब्ध असलेल्या परंतू ना-दुरुस्त झालेल्या सोयी सुविधांची

दुरुस्ती आणि पुनरुज्जीवन करणे शक्य आहे.ग्रामपंचायत व ग्रामसभा सक्षमीकरणाकरीता उपाययोजना करता येईल.

तसेच खालील बाबींवरचा खर्च टाळणे देखील आवश्यक आहे.

वैयक्तिक लाभाच्या योजना राबविता येणार नाही.इतर योजनाखाली गावाला मिळालेल्या लाभाच्या योजनांवर खर्च करता येणार नाही.पायाभूत सुविधा किंवा इतर कोणत्याही बांधकामावर ४०: पेक्षा अधिक खर्च होणार नाही याबाबत दक्षता घेणे आवश्यक आहे.घरा—घरांना जोडणाऱ्या अंतर्गत रस्त्यांचे बांधकाम टाळावेत.गावाच्या प्रवेशद्वाराची कमान अथवा सुशोभिकरण असा अनावश्यक खर्च करता येणार नाही.धार्मिक सण, समारंभ अथवा उत्सव साजरे करण्यासाठी या निधीतून खर्च करण्यात येऊ नये.ग्रामपंचायतीचे विजेचे देयक अथवा काही देणी देण्यासाठी या निधीतून खर्च करता येणार नाही.गावाचे विविध कर वसुलीचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्याकरीता या निधीचा वापर करू नये.आदिवासी विकासाखेरीज इतर विषयांवर खर्च करू नये.पेसा ग्रामपंचायतींना प्राप्त होणाऱ्या अबंध निधीतून गरजेनुसार गाव विकासाच्या कामात मदतीसाठी ग्रामसभेचा ठराव करून कंत्राटी कर्मचारी नेमता येतील. गावातील विविध समित्या गावाच्या विकासात सहकार्य करतील. ग्रामसभेच्या मागणीनुसार प्रशासकिय विभागांचे अभियंता, तांत्रिक व्यक्ती हे देखील गावाला तांत्रिक मार्गदर्शन करतील.दरवर्षी गावाच्या अबंध निधीतून झालेली कामे, खर्चाची तपासणी आणि लेखाजोखा गावानेच करावयाचा आहे. त्याकरीता त्याची संपूर्ण माहिती ग्रामपंचायतीच्या नोंदवहीत नोंद करून सूचना फलकावर जाहीर करणे अनिवार्य आहे. त्यामुळे गावात एकमेकांप्रती विश्वासाचे वातावरण निर्माण होऊन गावविकासात सर्वांचा मनापासून लोकसहभाग मिळण्यास मदत होईल.

बहुतांशी केरळमधील एर्नाकुलम व कोट्टयम् जिल्ह्यांत व तमिळनाडूमधील कोईमतूर जिल्ह्यांत राहणारी एक भारतीय दिवासी जमात. लोकसंख्या सु. ह्य,ह्यक्त (घर्घ).काळा रंग, खुजी पण धडधाकट शरीरप्रकृती, काळे डोळे, जाड भुवया व ओठ, पाठीमागे निमुळती असणारी डोक्याची कवटी व केसाळ शरीर ही त्यांची शरीरवैशिष्ट्ये होत. तमिळ व मलयाळम् भाषा ते बोलतात. मदुरेच्या राजाने ह्यांना केरळमध्ये आणले, असे त्यांच्या दंतकथांवरून वाटते. कोईमतूरच्या उरालींमध्ये सात कुळी आहेत. कुळी बहिर्विवाही आहेत. शेजारच्या मुथुवन, मलई अरयन, कणिकरन इ. जमातीबरोबर त्यांचे रोटीबेटी व्यवहार होतात.पूर्वी ह्या जमातीत मातृसत्ताक कुटुंबपद्धती होतीय तथापि सध्या पितृसत्ताक कुटुंबपद्धती त्यांनी स्वीकारली आहे. उराली जंगलात राहतात. जंगलातून काळे माकड, डुक्कर इ. प्राण्यांची शिकार करून त्यांचे मांस खातात. त्यांच्यापैकी पुष्कळजण सध्या शेतमजुरी, गोपालन इ. उद्योग व नोकरी करू लागले आहेत.या जमातीत आते—मामे—भावंडांत विवाह होतात. साटेलोटेविवाह समाजमान्य आहे. त्यामुळे तीनचार बहिणी असणाऱ्याने तीनचार विवाह केल्याची व एखाद्यास बहीण नसल्याने त्याचे लग्न न झाल्याचीही उदाहरणे आढळतात. पलायनविवाहाची उदाहरणेही आहेत. बालवयातही मुलींचे विवाह केलेले आढळतात. विवाहाच्या बाबतीत मुलाच्या आईवडिलांकडून पुढाकार घेतला जातो. वधूमूल्य देण्याची पद्धत आहे. विवाहाच्या वेळी वधूच्या गळ्यात ताली बांधणे, हा महत्त्वाचा विधी असतो. बहुपत्नीविवाह समाज संमत असून प्रत्येक पत्नीला स्वतंत्र झोपडी असते. मेहुणीविवाह व देवरविवाह समाजात मान्य आहेत. प्रथम ऋतुप्राप्ती, मासिकपाळी व बाळंतपण ह्या अवस्थांत स्त्रियांना स्वतंत्र झोपडीत ठेवण्यात येते.जमातीच्या प्रमुखाला यजमान, कानी, वेळन इ. नावे आहेत. हे पद वंशपरंपरागत असते. ह्या प्रमुखाला जादूचे पूर्ण ज्ञान असते, असा या जमातीत समज आहे. उराली वर्षातून दोन महत्त्वाचे उत्सव साजरे करतात. 'भाई नोंदु' हा उत्सव भाई महिन्यात (डिसेंबर—जानेवारी) साजरा करतात. त्यावेळी सर्व घर स्वच्छ करून लिंब किंवा आघाड्यची पाने घराच्या छपरावर ठेवतात. व्यासी महिन्यात (मार्च—एप्रिल) विहिरीजवळ एक मोठा हौद बांधतात.

त्या हौदातील पाण्यात मीठ टाकून फुलांनी सजविलेल्या जनावरांना ते खारट पाणी पाजतात.मृताला ते तेलामधाने स्नान घालून नव्या कापडात गुंडाळतात. प्रेताच्या चेहर्यावर तीन नाणी विशिष्ट प्रकारे डकवितात.

Bibliography

Dr praddep Aglave, India Society And Social Problems, Sainath Publication Nagpur

Dr praddep Aglave, An Introduction Tribal Society, Sainath Publication Nagpur

Dr praddep Aglave, Indian Social Problems, Sainath Publication Nagpur

Dr praddep Aglave, India Society and Social Structure, Sainath Publication Nagpur

Daily News paper, Net Search, Media News Information

A Voice against Naxal

Public rally for development in naxal affected area, ...

India's First Historical Conference cum meet took place at Nelgonda Village of Bhamragad tahasil in Gadchiroli District Bablai Mata Bridge in Bhamragad a historical development model construct by Bhumkal without government fund. [Read more](https://bhumkalorg.com/public-call-for-development-in-maoist-kingdom-dandkarnya-2/) or visit on [https://bhumkalorg.com/public-call-for-development-in-maoist-kingdom-dandkarnya-](https://bhumkalorg.com/public-call-for-development-in-maoist-kingdom-dandkarnya-2/)

2/

शांततेतून विकासाच्या प्रक्रियेत नक्षलवादी कारवायांचा अडथळा?''**महाराष्ट्राच्या संदर्भात एक चिकित्सक अभ्यास . . .****प्रा.डॉ. संदीप वि. घोडके**

वीर वाजेकर कॉलेज, फुडे (नवी मुंबई)

प्रस्तावना :-

भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर भारतातील वेगवेगळ्या भागात वेगवेगळ्या विषयांचे विकास प्रकल्प सुरू झाले. डोंगर कपास्यात राहणारा एक वर्ग सर्वापासून दुर्लक्षित होता. विकासाच्या या प्रक्रियेपासून लांब होता. आपल्यावरील अन्याय दूर करण्याचा प्रयत्न करित होता. त्यासाठी आक्रमक मार्गाचा त्याने अवलंब केला. तर कधी आपली भूमिका गळी उतरविण्यात करिता सशस्त्र क्रांतीचा मार्ग अवलंबला त्यास आपण नक्षलवादी म्हणतो. या अर्थाने नक्षलवाद हा शब्द आपणास परिचित आहे. पश्चिम बंगाल मधून अशाच काही क्रांतिकारकांनी उग्र रूप धारण केले. त्यातून काही घटना घडल्या. याद्वारे सुद्धा आपण नक्षलवादी शब्द ऐकून आहे. याचप्रमाणे अलीकडच्या काळात नक्षलवादी भागात शासनाच्या वेगवेगळ्या योजना कार्यान्वित करणाऱ्या अधिकारी व पोलीस दलातील शासकीय सेवकांना नक्षलवाद्यांकडून लक्ष केले गेले. आणि त्याची सूत्रे शहरातील काही उच्चशिक्षित लोक करित आहेत त्यास शहरी नक्षलवाद असे मानले जाते. अशाप्रकारे नक्षलवाद, माओवाद व शहरी नक्षलवाद हे शब्द प्रयोग आपण वारंवार ऐकत असतो. "नक्षलवाद" हा शब्द आज नवीन नाही.

नागपूर येथील " भूमकाल संघटन " द्वारा समाजातील अभ्यासू व बुद्धिवाद्यांकरिता एक विचारमंथनाची परवनी गेल्या महिन्यात संपन्न झाली. त्याचा मी एक लाभार्थी आहे. नक्षलवाद याविषयी ज्या गैरसमजुती होत्या त्या दूर झाल्या. व यावर चिंतन व लेखनाचा प्रयत्न सुरू झाला. यामधूनच्या 'अधिकच्या वाचन व मनन यातून मी हा संशोधन पेपर सादर करित आहे.

नक्षलवाद शब्द निर्मिती:-

नक्षलवाद हा शब्द पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील सिलिगुडी तालुक्यातील नक्षलबाडी, नक्षलबारी या नावाशी निगडित असून नक्षलबारी हे गाव नेपाळच्या सरहद्दीच्या जवळ आहे. हे गाव संधाल आदिवासींचे गाव असून संधाल शेतकऱ्यांनी जमीनदाराच्या विरुद्ध घर्कत मध्ये मे महिन्यात उठाव केला. त्यांच्या जमिनीनी ताब्यात घेतल्या गेल्या. त्या विरुद्ध चा उठाव म्हणजे मार्क्सवादी कम्युनिस्ट लोकांनी केलेला सशस्त्र उठाव होता. त्यांच्याविरुद्ध कृती करण्यासाठी पोलिस गेले असता पोलिसांवरही शस्त्र प्रतिकार केला. व यातूनच या चळवळीची सुरुवात झाली. नंतर ती देशातील काही ठिकाणी पसरली यातूनच पुढे या दमण कर्तय्यास विरोधाचे प्रकारास नक्षलवाद, नक्षलवादी चळवळी असे म्हटले जाऊ लागले.

नक्षलवादाचा विकास :-

मार्च रोजीत नक्षलबारी येथील विगल केसन हा आदिवासी तरुण न्यायालयाचा आदेश घेऊन आपली जमीन कसण्यासाठी गेला असता येथील स्थानिक जमीनदाराने गुंडांकडून त्याच्यावर हल्ला केला. त्यातूनच नक्षलबारी पेटली. आदिवासींनी आपल्या जमिनी ताब्यात घेण्याचे सत्र सुरू केले. त्यातून झालेल्या दंगलीमध्ये त्यातून झालेल्या दंगलीमध्ये आदिवासींनी सोनम नावाच्या पोलीस निरीक्षकाची हत्या केली. दंगलीस उग्र रूप येऊन एक आदिवासी ठार झाला. या घटनेचे पडसाद संपूर्ण देशभर पसरले. नक्षलवादाला नक्षलवादी स्वरूप प्रदान करून देणारे चारु मुजुमदार होते. त्यांनी या चळवळीला एका क्रांतिकारी आंदोलनाचे स्वरूप दिले. ते नेहमी असे म्हणत होते

की ,“नक्षलवाद केव्हाच मेला नाही व मरणार ही नाही .“या चळवळीचा लोकप्रिय तरुण नेता कानू सन्याल होता. नक्षलवादी चळवळीच्या प्रारंभीच्या काळात सक्रिय शिपायांची भूमिका निभावणारे तीन भाऊ होते ते म्हणजे नेम सिंह, खेम सिंह, आणि पटेल सिंह हे तिघेही जीवाची परवा न करता संघटनेची कार्यवाही करण्यासाठी भाग घेत होते . घश्क्तज्या काळात नेम सिंह हा नेपाळच्या झाम्पा अचलच्या शेतकरी विद्रोहात सक्रिय होता. तिन्ही भाऊ पोलिसांसाठी एक डोकेदुखी ठरले होते. कारण लपून वार, आक्रमण च्या आधारे विरोधकांना आणि शासनातील लोकांच्या नाकात त्यांनी दम आणला होता. यासोबतच पोलीस व शासनाचे दमण चक्र सुद्धा अधिक गतिमान झाले होते. नक्षलवाद्यांना बंदिस्त करण्यात येत होते. यालाही न जुमानता घश्क्तज्या काळखंडात शेतकरी व शेतमजुरांनी पश्चिम बंगालच्या किसान सभेच्या आव्हानाला प्रतिसाद देऊन आंदोलन सुरूच ठेवले होते .कानू सन्याल यांनी असा दावा केला होता की मार्च घश्क्त पासून एप्रिल घश्क्त पर्यंत सर्व खेड्यतून संघटन सभा घेण्यात आली होती. अशाप्रकारे भारतामध्ये अशा नक्षलवादी नेत्यांच्या ,कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातून वेगवेगळ्या क्षेत्रात नक्षलवादी कारवाया सुरू झाल्या . महाराष्ट्रातही गडचिरोली, चंद्रपूर वगैरे भागात नक्षलवाद फोफावत होता.

भारतातील नक्षलवादी क्षेत्र:—

१. छत्तीसगढ २ झारखंड, ३ महाराष्ट्र, ४ तेलंगणा

ह्या राज्यातले काही जिल्हे (जे एकमेकांस लागून/सलग आहेत) नक्षलग्रस्त आहेत. उदा: गडचिरोली व त्याला लागून असलेला छत्तीसगढ व तेलंगणाचा भाग.

नक्षलवादाचा उगम जरी नक्षलबारी नावाच्या पश्चिम बंगालच्या भागात झाला असला तरी सध्या दंडकारण्यच्या व त्या आजूबाजूस त्याचा जास्त प्रभाव आहे.

ओरीसा मध्येही काहीप्रमाणात नक्षलवादी आहेत.

नक्षलवाद्यांचे कार्य स्वरूप :—

‘ कसेल त्याची जमीन’ हा कार्यक्रम राबवताना सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या गटा मागे जनतेची ताकद उभी करणे ,अत्यावश्यक कमीत—कमी हिंसा या सूत्रानुसार कार्यरत राहणे. हा नक्षलवाद्यांचा गुप्त व विशेष कार्यक्रम आहे. स्वातंत्र्य मिळूनही लोकशाहीने क्रांती आणलेली नाही तर सरंजामशाहीच्या बंधनात जखडलेली आहे. सरंजामशाही मुळे उत्पादन संबंध नष्ट होतील . भांडवलदार वर्गाचे स्वरूप बदलेल व समाजवादी क्रांतीचा मार्ग मोकळा होईल .अशी धारणा आहे. म्हणूनच त्यांच्या साहित्यात भांडवलदार मक्तेदार न वसाहतवाद कारक प्रतिक्रियावादी असे शब्द ते वापरतात.

नक्षलवाद्यांनी घडवलेल्या काही प्रमुख हिंसक घटना :—

— बस्तर, छत्तीसगढ मध्ये ह्द्व पोलिसांची हत्या (वर्ष २००७)

—नयागढ,ओरिसा मध्ये घह्व पोलिसांची हत्या (वर्ष २००९)

—गडचिरोली, महाराष्ट्र मध्ये घह्व सीआरपीएफ जवानांची हत्या (वर्ष २००९)

—कोलकाता—मुंबई रेल्वेमध्ये घह्व प्रवाश्यांचे हत्याकांड (वर्ष २०१०)

—सिलदा कॉम्प, बंगाल मध्ये ह्द्व अर्धसैनिक दलाच्या जवानांची हत्या (वर्ष २०१०)

—दंतेवाडा, छत्तीसगढ मध्ये क्त जवानांची हत्या (वर्ष २०११)

—गढवा, झारखंड मध्ये घर् पोलिसांची हत्या (वर्ष २०१२)

—सुकमा, छत्तीसगढ मध्ये काँग्रेसनेत्यासह ह्द्व नागरिकांची हत्या (वर्ष २०१७)

भारत सरकारने नक्षल्यांविरुद्ध राबवलेले प्रमुख अभियान :

१९७१ मध्ये स्टीपलचेस, २००९ मध्ये ग्रीनहंट, २०१७मध्ये प्रहार अभियान.

महाराष्ट्र राज्यात नक्षलवादी हल्ले सतत होत असतात. राष्ट्रीय सनाच्या निमित्ताने ते अधिक प्रमाणात होतात.पोलिस व प्रशासकीय अधिकारी यांना लक्ष केले जाते. आता या लढाईमध्ये भारत सरकार आणि लोकशाहीचा विजय होतो की माओवादी आणि हिंसाचाराचा विजय होतो हे पाहणे महत्त्वाचे नाही. कारण, याचे दूरगामी परिणाम आपल्याला व आपल्या भारत देशालाच सोसावे लागणार आहे. हिंसा ही केव्हाही स्थायी समाधान देत नाही.

महाराष्ट्रातील नक्षलवादी विचाराचा उगम व विकास :-

गडचिरोली जिल्ह्यात कार्यरत असलेल्या नक्षलवादी चळवळीचे कार्यकर्ते आंध्र प्रदेश आणि कर्नाटकातील उच्च शिक्षण घेतलेले युवक-युवती होते. मार्क्सवादी लेलीन वादी विचारसरणीने प्रभावित होते. आदिवासी भागातील सावकार व व्यापारी यांच्याकडून आदिवासींवर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराला रोखण्यासाठी त्यांनी कार्य केले. भ्रष्टाचाराच्या विरुद्ध ते सडेतोड काम करून आदिवासींना त्रास देणाऱ्या त्यांच्याकडून लाच घेणाऱ्या अधिकार्यांना आदिवासींच्या सार्वजनिक क्षेत्रात शिक्षा करित असत. या कारणामुळे त्यांच्या या चळवळीला आदिवासींचा पाठिंबा मिळाला. नक्षलवाद्यांचा मुख्य संघर्ष पोलीस खात्या विरुद्ध असून पोलीस पथकावर छुपे हल्ले करणे, भूसुरंग लावून पोलीसांची वाहने पोलीस स्टेशन,गाड्य यांना उडवणे किंवा आगी लावणे, शस्त्रास्त्रे पळविणे ही या युवकांची कार्यपद्धती होती. जे कोणी पोलीसांचे खबरे असतील त्यांची हत्या केली जात असे. गडचिरोली हे एक मागास जंगल व्याप्त क्षेत्र आहे. मागासलेपण दारिद्र्य, आर्थिक शोषण, वेढबिगारी हे या भागातील लोकांचे वैशिष्ट्य आहे या वैशिष्ट्यांमुळेच नक्षलवादी विचारांच्या या युवकांनी किंवा नक्षलवाद्यांनी असे हे क्षेत्र निवडले. यातूनच या विचारांचा उगम आणि विकास येथून होत गेला. एवढेच नव्हे तर नक्षलवादाची पाळेमुळे याठिकाणी घट्ट रोवली गेली. सध्या या चळवळीची दाहकता सर्वसामान्य तसेच शासन व्यवस्थेला जाणवत आहे. काही वेळेस दहशतवादी म्हणून या चळवळीची निर्भत्सना केली जात असली तरी ती चळवळ का निर्माण झाली तसेच महाराष्ट्रातील गडचिरोली, चंद्रपूर, भंडारा व गोंदिया वगैरे क्षेत्रातच ती का सक्रिय झाली याचे विवेचन या ठिकाणी केले आहे. महाराष्ट्रातील या नक्षलवादी क्षेत्रात अनेक समस्या जाणवत आहेत. या भागातील आदिवासींचे होत असलेल्या शोषणाचे नमुने पुढील प्रमाणे आहेत — आदिवासींच्या जमिनीचे अजूनही हस्तांतरण होत नाही, जमिनीचे सातबारे उतारे हे त्यांना मिळत नाही, विविध विकास कामांना विलंब लावला जातो, त्यामध्ये भ्रष्टाचार केला जातो, येथील शेतकरी व शेतमजूर यांची आर्थिक शोषण केले जाते. या भागात असलेले अधिकारी स्थानिकांशी गैर वर्तन करतात, शासनाच्या शिक्षण विषयक योजनातही भ्रष्टाचार होताना दिसतो. वन हक्क कायद्यांची अवहेलना केली जाते. येथील लोकांमध्ये सामाजिक व राजकीय जाणीव जागृती कमी असल्याने त्याचा गैरफायदा बरेच लोक घेतात. एकूणच या भागातील लोकांचे विविध प्रकारे होणारे शोषण आणि त्यामध्ये चक्षलवाद्यांची त्यांना होणारी मदत यातून नक्षलवादाचा विस्तार होताना दिसतो.

महाराष्ट्रातील नक्षलवादी चळवळ व दंडकारण्य राज्याची मागणी :-

नक्षलवाद्यांचे हे लोक युद्ध आंध्रप्रदेशातून महाराष्ट्रात आणि विदर्भातील काही जिल्ह्यांमध्ये सन १९७३ च्या सुमारास पसरले. चंद्रपूर जिल्ह्यातील राजुरा, कोरपणा व जीवती तसेच गडचिरोली जिल्ह्यात प्रवेश करित गेल्या तीस-चाळीस वर्षात नक्षलवाद्यांनी आपली पाळेमुळे घट्ट रोवली आहेत. त्याचप्रमाणे गोंदिया जिल्ह्याच्या देवरी भागातही त्यांचे प्राबल्य आहे. त्यांच्या कारवाया ने प्रशासनासमोर जबरदस्त आव्हान उभे केले आहे. “ दंडकारण्य “ या स्वतंत्र राज्याच्या मागणीस आता पाठिंबा मिळत आहे. यामध्ये दस्तर, भंडारा, गडचिरोली, गोंदिया व चंद्रपूर या भागांचा दंडकारण्यात समावेश व्हावा यासाठी एक भव्य परिषद भरवून नक्षलवाद्यांच्या पाठिंब्याने ‘फॉरिस्ट

रियाजन कमेटी 'स्थापन करण्यात आली. याच काळात २०.०४.१९८० रोजी पीपल्स वॉर ग्रुप ची निर्मिती झाली.

ग्रामीण भागातील गरिबी व विषमतेचा प्रश्न नक्षलवादी लोकांनीच सर्वप्रथम समाजापुढे पोटतिडकीने मांडला .गावाच्या शोषणापासून व दडपशाही तून मुक्त करण्यासाठी त्यांचा सर्वात मोठा वर्ग शत्रू शोधून काढून त्याला ठार मारण्यात येऊ लागले .त्यात बडे जमीनदार सावकार व्यापारी आणि पोलिसांच्या हस्तकांच्या समावेश होता. डॉ.रावसाहेब कसबे म्हणतात की, "भारतातील नक्षलवाद हा अमानुष दमन व्यवस्थेशी निकराची झुंज देणारातरुण रक्ताने शोधलेला एक मार्ग आहे. लोकशाही व्यवस्थेतील प्रतिकाराचे सर्व मार्ग जेव्हा सत्ताधारी वर्गाकडून आणि बहुसंख्याकांकडून कायदेशीर मार्गाने बंद, निकामी केले जातात .यावेळी नक्षलवादाचा जन्म होत असतो .नक्षलवाद हा बहुसंख्याकांच्या हुकूमशाही विरुद्धची अल्पसंख्य शोषित आणि त्यांच्या शोषणाचे भान झालेल्या विचारणीय मोजक्या तरुणांनी हातात विध्वंसक शस्त्र घेऊन नोंदविलेल्या आत्मघातकी प्रक्रिया म्हणून नक्षलवाद महाराष्ट्रात विकसित होत आहे. "

प्रशासकीय यंत्रणेचा विसंवाद :-

नक्षलवादाचा प्रश्न कायदा व सुव्यवस्थेच्या पातळीवर हाताळताना राजकीय कणखरपणा दाखवला जात नाही. शहिदांची संख्या वाढली तर आपल्यावर टीका होईल, अशी भीती प्रत्येक गृहमंत्र्याला सतावत असते. हे युद्ध आहे व त्यात उतरताना फायदा—तोट्याचा विचार करून अजिबात चालणार नाही..

गडचिरोली जिल्ह्याच्या धानोरा तालुक्यातील पिस्टोला गाव. पेंढरीमार्गे छत्तीसगडकडे जाणाऱ्या रस्त्यावर असलेल्या या गावाजवळ गेल्या जूनमध्ये नक्षलवाद्यांनी शक्तिशाली भूसुरंग स्फोट घडवून आणला. यात केंद्रीय राखीव पोलीस दलाचे १३ जवान शहीद झाले. या स्फोटामुळे पुन्हा एकदा सार्या देशाचे लक्ष गडचिरोलीकडे वेधले गेले. या घटनेनंतर सलग तीन दिवस हे गाव पोलीस व सुरक्षा दलांच्या रडारवर होते. या काळात संतापलेल्या जवानांनी या तसेच शेजारच्या दोन गावांत दिसेल त्याला यथेच्छ मारहाण केली. यातून शाळकरी मुलेही सुटली नाहीत. प्रचंड मारहाणीनंतर सुमारे ४० लोकांना चौकशीसाठी ताब्यात घेण्यात आले. तरीही मारहाण थांबली नाही. चौकशीअंती या चाळीसपैकी तिघांनी या हिंसक कारवाईसाठी नक्षलवाद्यांना मदत केल्याचे निष्पन्न झाले. मग इतरांना प्रतिबंधात्मक कारवाई करून सोडून देण्यात आले. या सार्या प्रकारामुळे या, तसेच आजूबाजूच्या गावांमध्ये पोलिसांविषयी कमालीचा असंतोष निर्माण झाला. या सार्या घटनाक्रमावर बारकाईने नजर ठेवून असणाऱ्या नक्षलवाद्यांनी या असंतोषाचा अचूक फायदा उचलला. या घटनेनंतर १५ दिवसांनी या परिसरातील ९ तरुण नक्षलवादी चळवळीत दाखल झाले. नक्षलवाद्यांच्या एका हिंसक कारवाईमुळे सुरक्षा दलांनी १३ जवान गमावले. अनेक वरिष्ठांच्या बदल्या झाल्या. नक्षलवाद्यांना मात्र बळ मिळाले आणि नऊ नवतरुण मिळाले, हे यातले सार आहे

नक्षलवादावरील उपायोजना :-

- १) महाराष्ट्रातील नक्षलवादी क्षेत्रात सेवाभावी,तरुण कार्यक्षम पोलीस व शासकीय अधिकार्यांची नेमणूक व्हावी .
- २) शक्यतो शासकीय अधिकारी वर्ग उत्तम प्रशिक्षण घेतलेले नवीन व तरुण असावेत.
- ३) अशा नवीन अधिकारी वर्गाचे नक्षलवादी त्यांच्याकडून होणारे घातपात, त्यांचा इतिहास व इतर महत्त्वाच्या बाबींची माहिती मिळण्यासाठी प्रशिक्षण व्हावे.
- ४) कार्यक्षम , चांगल्या पद्धतीने काम करणाऱ्या ,नक्षलवाद्यांवर वचक ठेवणाऱ्या अधिकार्यांच्या सतत बदल्या होऊ नयेत .

- ५) नक्षलवादी क्षेत्रात विशेष कार्य करणाऱ्या ,नक्षलवादाचा विरुद्धच्या मोहीम फत्ते करणाऱ्या अधिकारी वर्गांना अतिरिक्त वेतन श्रेणी, पूरक भत्ता ,प्रोत्साहनपर पुरस्कार मिळावेत.
- ६) शासनामध्ये देशांतर्गत सुरक्षेला असलेल्या धोका लक्षात घेऊन या दोन्ही सरकारांनी आपसामध्ये समन्वय ठेवून नक्षलग्रस्त भागात भरीव काम करावे .उदाहरणार्थ जल,जंगल व जमीन ,रस्ते ,आरोग्य ,शिक्षण ,प्रशिक्षण व रोजगार वगैरे.
- ७) केंद्र व राज्य शासनाने विशिष्ट भागातील नक्षलवादी कारवायांच्या विरुद्ध मोहीम हाती घेताना त्याला वेळेचे बंधन घालून घ्यावे .आणि त्या वेळेमध्ये सदर मोहीम यशस्वी करण्याच्या दृष्टीने नियोजन व पाठपुरावा या बाबी सतत झाल्या पाहिजेत .विशेष मोहिमेवर प्रशासनातील विशेष अधिकारी पथकाची नेमणूक करावी अशा विशेष पथकाशी शासनातील वरिष्ठ अधिकारी संबंधित मंत्री यांनी योग्य तो समन्वय ठेवावा.
- ८) नक्षलवादी कारवायांमध्ये तर गुंतलेल्या तसेच नक्षलवाद्यांमध्ये प्रवेश करण्याच्या उंबरठ्यावर असलेल्या तरुणांचे खास प्रबोधन समुपदेशन व्हायला हवे. ज्यामुळे हे नवयुवक या विद्रोही विचारापासून परावृत्त होतील.
- ९) नक्षलग्रस्त भागातील जनतेच्या मनात असलेली त्यांच्यावर अन्याय व विषमतेची भावना नाहीशी व्हावी याकरिता शासकीय तसेच प्रशासकीय पातळीवर व एनजीओच्या माध्यमातून राबवली पाहिजे .**सारांश :-**

हीनक्षलवाद विरोधी चळवळ एकंदरीतमहाराष्ट्रातीलच नव्हे तर भारतातीलनक्षलवादी कारवाया व विचार नाहीसा होण्याकरिता सामूहिक प्रयत्न ,समन्वय व वेळेचे बंधन घालून ,हातात हात घालून निर्वानिच्या कार्याची गरज आहे. शहरी भागातील नवशिक्षित तरुण चक्षलवादी कारवायांना पाठबळ देणार नाही यादृष्टीने आगाऊ स्वरूपाचे काम ,रचनात्मक कार्य गरजेचे वाटते. भूमीगत नक्षलवाद्यांना शरण येण्याची संधी उपलब्ध व्हावी. विकासाची आकांक्षा आदिवासी समाज मनात निर्माण व्हावी .तरच ते नक्षलवादी कक्षेत जाणार नाहीत, त्यांना पाठिंबा देणार नाही. महाराष्ट्रातील दंडकारण्याच्या जंगला पेक्षाशहरी भागातील नक्षलवाद फार गंभीर समस्यायुक्त विकसित होत आहे.फक्त पोलिसी कारवाया द्वारे नक्षलवाद संपणार नाही. गांधीजी नेहमी म्हणत असे की,“ जर अंधाराचा अंत अंधाराने होणार असेल तरच हिंसेला हिंसेने उत्तर देणे संयुक्तीक असेल.” या तत्वानुसार विकासाच्या प्रक्रिये मध्ये नक्षलवाद्यांना, आदिवासी समाज बांधव व सर्वांनी सहभागी व्हावे लागेल. त्या संबंधीत काही तक्रारी, समस्या असतिल तर जरूर विरोध व्हावा पण तो ही सनदशीर मार्गाने. तरच शांततेतून विकास साध्य व स्थायी होऊ शकेल असे वाटते.

संदर्भ :-

- १) सामाजिक चळवळीचे समाजशास्त्र — डॉ. बी. एम. कहाडे.
- २) नक्षलवादा वरील उपाययोजना — देवेद्र गावंडे.
- ३) नक्षलवाद व भारतीय अंतर्गत सुरक्षा — डॉ. अजितसिंह गहेरवार.
- ४) नक्षलवाद : समज आणि गैरसमज — डॉ. श्रीकांत भोवते
- ५) नक्षलवाद — श्री. चारू मूजूमदार
- ६) भूमकाल संघटन , नागपूर चर्चासत्र (FDP) १५.२६ जुलै २०२०
- ७) गावंडे देवेद्र : लोकसत्ता (मावोवाद जंगला कडून शहराकडे),

नक्षलवादी चळवळीच्या सशस्त्र क्रांतीचे लोकशाही व्यवस्थेत नैतिक प्रासंगिकता

डॉ. पद्माकर प्रेमदास दारोडे

सुवालाल पाटणी महाविद्यालय पुलगांव.

सारांश :

पश्चिम बंगालमध्ये ३ मार्च १९६७ दार्जिलिंग जिल्हयामधील 'नक्षलबाडी' भागात भूमिहीन, शेतमजूर आणि बटाईदारांनी चारू मुजूमदार, कानू संन्याल आणि जंगल संथाल या तिघांच्या नेतृत्वाखाली जमीनदारांविरुद्ध आंदोलन सुरू केले. या आंदोलनात पोलिस गावकरी यांच्या संघर्षात नऊ गावकरी ठार झाले. त्यामुळे बंडाळी करणाऱ्यांना 'नक्षलवादी' ही उपाधी कायमची चिकटली. आज भारताच्या विविध भागात नक्षलवाद्यांचे अनेक गट कार्यरत असून या सर्वांची हिंसाचारातून क्रांती घडवीण्याच्या संकल्पनेवर निष्ठा आहे. परंतु लोकशाही व्यवस्थेत नागरीकांना विचार अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार, संस्था व संघटन बनवण्याचा अधिकार, मतदानाद्वारे सरकार बदलविण्याचा अधिकार उपलब्ध असतांना नक्षलवादी चळवळींनी व्यवस्था परिवर्तनासाठी ज्या सशस्त्र क्रांतीच्या मार्गाचा अवलंब केला ते लोकशाहीत कधीही औचित्यपूर्ण नाही.

प्रस्तुत पेपरचा विषय "नक्षलवादी चळवळीच्या सशस्त्र क्रांतीचे लोकशाहीत नैतिक प्रासंगिकता" हा आहे या पेपरच्या माध्यामातून लोकशाहीत नक्षलवाद्यांद्वारे आपल्या राजकीय ध्येय प्राप्त करण्यासाठी निर्दोष लोकांची हत्या, अपहरण करणे हे नैतिकदृष्ट्या कधीही प्रासंगिक नाही हे दाखवून देणे आहे.

नक्षलवादी चळवळ मुख्यतः विसाव्या शतकातील शोषित वर्गाच्या प्रश्नावर सुरू झालेली महत्वपूर्ण चळवळ होय. पश्चिम बंगालमधून सुरू झालेल्या नक्षलवादी चळवळीला पहील्यांदा कोणतेही वैचारीक अधिष्ठान नव्हते. परंतु नंतरच्या काळात त्या चळवळीला माओचे वैचारीक अधिष्ठान मिळाले आहे.

या चळवळीचा इतिहास पश्चिम बंगालधील दार्जिलिंग जिल्हयातील 'नक्षलबाडी' या गांवातून सुरू होतो. "३ मार्च १९६७ रोजी बंगालमधील नक्षलबाडी भागात भूमिहीन, शेतमजूर आणि बटाईदारांनी चारू मुजूमदार, कानू संन्याल आणि जंगल संथाल या तिघांच्या नेतृत्वाखाली जमीनदारांविरुद्ध आंदोलन सुरू केले. या काळात या भागात जबरिने पीक कापण्याच्या ६० घटना घडल्या. तसे करून आंदोलनकर्त्यांनी २७४ चौरस मैल प्रदेशातील शेतजमिनीवर ताबा मिळवला. सरकारने हे आंदोलन चिरडण्याचे आदेश दिल्यानंतर २३ ते २५ मे या तीन दिवसात गावकरी व पोलिस यांच्यात मोठा संघर्ष झाला यात प्रसादज्योत गावात नऊ गावकरी ठार झाले".

वरील संदर्भावरून नक्षलबाडी या गावातून सुरू झालेल्या बंडाळी ला नक्षलवादी ही उपाधी कायमची चिकटवली आणि त्यांच्या हिंसाचाराला 'वाद' असा तात्विक अर्थ त्यांनीच लावला त्यामुळे त्या बंडाला नक्षलवादी चळवळ असे म्हणतात. आज भारताच्या विविध भागात नक्षलवादांचे अनेक गट कार्यरत असून या सर्वांची हिंसाचारातून क्रांती घडवण्याच्या संकल्पनेवर निष्ठा आहे. जमीनदार, सावकार विरुद्ध अनेक ठिकाणी सशस्त्र व हिंसक आंदोलन झाले. या सर्व हिंसक उठावात एक साम्य होते ते म्हणजे उपेक्षित जातिसमुह डाव्यांच्या नेतृत्वाखाली लढण्यासाठी एकत्र आले. सुरवातीला हा समुह संघटीत नव्हता आणि त्याचे स्वरूपही देशव्यापी नव्हते परंतु पूढे या उद्रेकाला चळवळीचे स्वरूप दिले ते 'पीपल्स वॉर ग्रुप' च्या स्थापनेनंतर २० एप्रिल १९८० ला कोंडापल्ली सितारामय्या यांनी 'सीपीआयएमएल पीपल्स वॉर' या नावाने ही चळवळ पुन्हा नव्या उर्जेने सुरू झाली. अन्यायाविरुद्ध न्यायासाठी लढू पाहणाऱे अनेक तरुण त्यात सहभागी झाले.

सशस्त्र व हिंसक क्रांतीच्या मार्गाने सत्ताप्राप्ती करणे हेच सुत्र निश्चित करून असा विचार पीपल्स वॉरने समोर आणला या विचाराला पुढे नेण्यासाठी मग या गटाकडून 'पीपल्स लिबरेशन गुरिला आर्मी' (पीएलजीए) हे सैन्यदल तयार करण्यात आले आणि त्याच्या पाठीशी उभे राहण्यासाठी अनेक फ्रंट संघटना तयार करण्यात आल्या. नक्षलवादी चळवळीमुळे जमीनदारी व सावकार यांच्याकडून होणारा अन्याय, अत्याचार, शोषण यावर बऱ्याच प्रमाणात वचक निर्माण झाला. तेंदूपत्याला एकेकाळी ३ रूपये देणारे ठेकेदार, नाममात्र भावात बांबूकटाई करून घणारे कागद कारखानदार यांनी केलेले शोषण जालिम होते. त्याविरुद्ध लढून तेंदूपत्त्याला ८० रूपये व बांबू कटाईला दीड रूपया, कटाई मजुरी मिळवून देणाऱ्या नक्षलवादांविषयी आदिवासी मजुरांना सहानुभूती वाटली त्यात चूक वा आश्चर्य वाटण्याचे कारणच नाही. त्यामुळे दुर्गम भागात वास्तवाला असलेल्या अन्याय, अत्याचार व शोषण सहन करणाऱ्या अतिदरिद्री आणि मागास लोकांच्या प्रश्नांना या चळवळीमुळे वाचा फुटली व त्यांचे प्रश्न समस्या जगापुढे आल्या, आदिवासींच्या मजूरीत बरीच वाढझाली. ही एक सकारात्मक बाजू झाली तरी दुसरी नकारात्मक बाजू आहे निरनिराळ्या राज्यांमध्ये अधूनमधून हिंसासंचाराचा उच्छाद मांडणे हे पीपल्स वॉर ग्रुपच्या नक्षलवाद्यांना आपले जीवितकार्य आणि क्रांतिकार्य वाटते. याचाच एक भाग म्हणून या नक्षलवाद्यांनी अलीकडेच आंध्र प्रदेश, मध्य प्रदेश आणि बिहार या राज्यांच्या आतल्या दुर्गम भागात एकाच वेळी काही हत्याकांडे घडवली. दहशत निर्माण करणे ती टिकवणे व त्याद्वारे आपला प्रभाव प्रस्थापित करणे हे खरे तर नक्षलवाद्यांचे फक्त साधन असायला हवे. परंतु दुर्दैवाने हे साधनच त्यांचे साध्य झाले आहे असे चित्र दिसते. नक्षलवादी चळवळ कधी कधी दीशाहीन झालेली दिसते कारण बिहारमधीन हे नक्षलवादी नेमके मुस्लिमांना टिपून त्यांचेच हत्याकांड करित असतात तर कुठे दलितांचेही हत्याकांड घडवितात तर कुठे आदिवासींचे हत्याकांड घडविताना दिसतात. तसेच अनेक ठिकाणी विकास विराधी, निवडणूकी विरुद्ध भुमीका घेतांना दिसतात. या घटनांतुन नक्षलवादी आपल्या ध्येयापासून आणि सिद्धांतापासून दूर जातांना दिसतात. नक्षलवादी चळवळकडून व्यवस्था परिवर्तनासाठी सशस्त्र क्रांती चा मार्ग स्वीकारला आहे त्यासाठी संपूर्ण भारतभर अनेक हिंसक घटना घडवून आणल्या आहेत त्यातील काही घटना पुढील प्रमाणे आहेत.

“आंध्र प्रदेशात १९९० मध्ये पीपल्स वॉर ग्रुपच्या नक्षलवादी संघटनेने १९५ जणांचे अपहरण केले. त्यापैकी ९१ जणांची हत्या केली व बाकीच्यांना सोडून देण्यात आले”^२

“३ एप्रिल १९९१ रोजी आंध्र प्रदेशातील वारंगल जिल्ह्यातील सुभेदारी पोलीस ठाण्यात 'पीपल्स वॉर ग्रुप' या संघटनेच्या नक्षलवाद्यांनी केलेल्या बॉम्बस्फोटात दोन पोलीस ठार झाले व इतर १० जण गंभीरीत्या जखमी झाले होते. बॉम्बस्फोटात संपर्ण पोलीस उद्वस्त झाले वाहने आणि आजू बाजूच्या इमारतीचेही जबर नुससान झाले.”^३

“८ मे ९१ रोजी आंध्रप्रदेशातील अनंतपूर जिल्ह्यात धर्मावरम येथे इंदिरा कॉंग्रेसचे आमदार एस. चेन्ना रेड्डी यांची नक्षलवाद्यांनी गोळ्या घानून हत्या केली, तसेच तेलगु देशमचे माजी मंत्री पी. शिवारेड्डी यांच्यावरही प्राणघातक हल्ला करण्यात आला. त्यावेळी झालेल्या लोकसभेच्या निवडणूकीवर संपूर्ण बहिष्कार टाकण्याचे आव्हान पीपल्स वॉर ग्रुपच्या नक्षलवादी गटाने मतदारांना केले होते”^४.

“ ११मे ९१ रोजी पीपल्स वार ग्रुपच्या नक्षलवाद्यांनी दिवसा ढवळ्या शहराच्या मध्यवर्ती ठिकाणी असलेल्या निवासस्थानात एका व्यक्तीची हत्याकरून प्रदेश युवक कॉंग्रेसचे अध्यक्ष व भूतपूर्व केंद्रीय मंत्री श्री. पी. शिवशंकर यांचे पुत्र व इं कॉंग्रेसचे आमदार श्री. पी. सुधीरकुमार यांचे अपहरण केले व चार नक्षलवाद्यांची सुटका न केल्यास त्यांना ठार मारण्याची धमकी दिली होती. या धमकीला अनुसरून मार्च १९९० मध्ये विशाखापट्टम येथे अटक केलेल्या निम्मालुरी भास्करराव,

के. पुरूषौत्तम विजयलक्ष्मी आणि गोपू सामी रेड्डी सर या चार खतरनाक नक्षलवाद्यांची मुक्तता करण्यात आली.”^५

“२९ जुन १९९१ जाजी आंध्र प्रदेशातील वेंकटपुरम खेडयाजवळ नक्षलवाद्यांनी बेलुपुलुआचे सरपंच पोलियांचा खब या असल्याचा लक्षलवाद्यांना संशय होता”^५

वरील संदर्भावरून व्यवस्था परिवर्तनासाठी नक्षलवाद्यांनी अपहरण, बॉम्बस्फोट, हत्या अश्या सशस्त्र हिंसक क्रांतीच्या मार्गाचा उपयोग केला आहे. ते नैतिक दृष्टीने कधीही त्यांचे समर्थन करून प्रासंगिक ठरवता येणार नाही.

“जंगलातील सशस्त्र शत्रुंचा दबाव कमी व्हावा व त्यांचे लक्ष दुसरीकडे वेधले जावे यासाठी शहरी भागातील समर्थक संघटनांनी आंदोलने करून कायदा व सुव्यवस्थेचा प्रश्न निर्माण करणे गरजेचे आहे, हा ठराव आहे. माओवाद्यांच्या सभेतला या ठरावाला माओच्या एका तत्वाचा आधार आहे. जेव्हा शत्रु वरचढ होतो तेव्हा तुम्ही थोडी माघार घेतली तरी चालेल”^६

वरील संदर्भावरून अलीकडील काळात नक्षलवाद्यांनी हिंसात्मक घटना कमी केल्या आहेत पण त्यांची ती एक नीती आहे. सरकारचे लक्ष दुर्लक्षित करण्यासाठी. शासनाने ते समजून घेतले पाहिजे.

राजकिय नैतिकतेची प्रासंगिकता :

राजकीय नैतिकतेच्या संदर्भात दोन दृष्टीकोन आहे एक दृष्टीकोन लेनीन/माओवाद आहे. ज्या अनुसार चांगले ध्येया ला प्राप्त करण्यासाठी कोणत्याही साधनाचा अवलंब करू शकतो. त्यात छल, कपट, खोटे, हिंसा, हत्या, अपहरण, बॉम्ब स्फोट या साधनाचा उपयोग केला जाऊ शकतो ते साधन भांडवलदार वर्गाकडून नैतिकतेच्या दृष्टीने कीतीही वाईत असले तरी या दृष्टीकोनानुसार स्वातंत्र्य सारख्या साध्याला प्राप्त करण्यासाठी नक्षलवाद्यांकडून इत्यादी हिंसात्मक मार्गाचा अवलंब केला जाऊ शकतो. तो नैतिक दृष्टीने योग्यच आहे.

दुसरा दृष्टिकोन आहे डॉ आंबेडकरांचा ज्यांच्यानुसार फक्त साध्यच चांगले असून चालत नाही तर चांगले साध्य प्राप्त करण्यासाठी साधन सुध्दा चांगलेच असले पाहिजे एका समुहाचे हक्क प्राप्त करण्यासाठी आपण ज्या साधनाचा उपयोग करतो त्या साधनाच्या माध्यमातून दुसऱ्या समुहाचे कोणतेही अधिकार पायदडी तुडविले जाऊ नये. म्हणजे कोणते ही साध्य प्राप्त करण्यासाठी हिंसात्मक मार्गाचा अवलंब न करता संविधानिक मार्गाचा वापर कराव असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात.

कारण जे साध्य प्राप्त करण्यासाठी ज्या साधनाचा वापर करित आहे. ते योग्य नसल्यास म्हणजे एका समुहाचे अधिकार प्राप्त करण्यासाठी हिंसात्मक मार्गाने दुसऱ्या समुहाचे अधिकार पायदडीतुडविले तर दुसऱ्या समुहाच्या मनातही बदल्याची द्वेषाची भावना असेल म्हणजेच विचार करून साधनाचा उपयोग केला नाही तर चांगला दृष्टीकोन असुनही परिणाम उलट असु शकतो. असे नैतिकतेच्या बाबतीत दो वेगवेगळे दृष्टीकोन आहेत.

“ मी व्यक्तिशः नक्षलवाद देशातील संविधानिक व्यवस्था विरोधी मानतो नक्षलवाद म्हणजे आतंकवाद नव्हे आतंकवाद एखाद्याला ब्रेन ट्यूमर तर नक्षलवाद म्हणजे ब्लड कॅन्सर असे माझ्या वाचनाच्या आधारावर ती आकलन नाही दोन्ही वाईट अनेक देश विघातक”^७.

वरील संदर्भावरून नक्षलवाद : समज आणि गैरसमज यांत डॉ. भोवते अभ्यासपूर्ण लेखात नक्षलवाद देशातील संविधानिक व्यवस्थेसाठी घातक मानतात व नक्षलवाद्याला ब्लड कॅन्सर ही उपमा दिली आहे. व्यवस्था परिवर्तनासाठी लोकशाहीत सर्व मार्ग उपलब्ध असतांना नक्षलवादी हिंसात्मक मार्गाचा वापर करतात त्यामुळे तो लोकशाही साठी किती घातक आहे हे स्पष्ट होते.

नक्षलवाद आणि लोकशाही :-

आधुनिक काळातील अतीशय लोकप्रीय शासन पध्दती लोकशाही आहे. अशा लोकशाही शासन पध्दतीत देशातीलच नागरीकांनी नक्षलवादी चळवळीच्या माध्यमातून सशस्त्र क्रांतीच्या मार्गाचा अवलंब करणे हे नैतिक दृष्टीने प्रासंगिक आहे काय? हा महत्वपूर्ण प्रश्न आहे. कोणत्याही लोकशाही राजकीय व्यवस्थेत त्या देशातील प्रत्येक नागरीकांना विचार अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार, सभा—सम्मेलने भरविण्याचा अधिकार , संस्था व संघटन बनविण्याचा अधिकार, शांततेच्या मार्गाने शासनाच्या ध्येयधोरणाचा विरोध करण्याचा अधिकार, निवडणुकीद्वारे सरकार बदलविण्याचा अधिकारी, निवडणुकीत उभे राहण्याचा अधिकार, अन्याय—अत्याचाराच्या विरोधात न्यायालयात दाद मागण्याचा अधिकार, विरोधी पक्षाची व्यवस्था अशा प्रकारे सरकारला नियंत्रीत करण्यासाठी सरकार बदलविण्यासाठी नागरीकांजवळ अनेक संविधानिक मार्ग उपलब्ध आहे. अशा परिस्थितीत देशातील नक्षलवादी चळवळीकडून सशस्त्र हिंसात्मक क्रांतीचा अवलंब करणे कोणत्याही प्रकारे नैतिकतेच्या दृष्टीकोनातून प्रासंगिक नाही. जर जनतेचे समर्थन प्राप्त असेल तर लोकशाही व्यवस्थेत राजकीय ध्येय लोकशाही मार्गाने प्राप्त करू शकतो आणि जर जनतेचे समर्थन नसेल तर नक्षलवादयांकडून हिंसात्मक मार्गाचा अवलंब केला जाऊ शकतो याचा अर्थ असा आहे की, नक्षलवादी अल्पमतात असुनही जबरदस्तीने आपली ईच्छा जनतेवर लादण्याचा प्रयत्न करित आहे, हे सर्वस्वी अयोग्य आहे अशा परिस्थितीत नक्षलवादयांचा दृष्टीकोन एक प्रकारची हुकूमशाही आहे. जर नक्षलवादी समुह हा दावा करित असेल की, ते जे काही करतात ते जनतेच्या कल्याणासाठी, जमीनदाराकडून आदीवासींवर होणाऱ्या अन्याय, अत्याचाराला वाचा फोडण्यासाठी करित आहे तर त्यांनी स्वतःवर संयम ठेवून ते ज्यांच्यासाठी काम करित आहे त्यांना आपला उद्देश , आपल्या पक्षाचा जाहीरनामा जनतेला समजावून सांगून त्यांचे जनसमर्थन प्राप्त करावे. संविधानिक मार्गाचा उपयोग करूनही सरकार त्यांची दखल घेत नसेल तर अशा क्रूर, अन्यायी हुकूमशाहा विरुद्ध नक्षलवादयांकडून हिंसात्मक मार्गाचा अवलंब केल्या जाऊशकतो. परंतु अशा परिस्थितीत निर्दोष लोकांचे अपहरण आणि हत्या करणे कधीही न्याय संगत, प्रासंगिक राहू शकत नाही. जर नक्षलवादी आपल्या राजकीय ध्येय प्राप्त करण्यासाठी निर्दोष लोकांची हत्या करणे, अपहरण करित असेल तर याचा अर्थ ते त्याचा उपयोग साधन म्हणून करतात. हा सिध्दांत नैतिकतेच्या विरुद्ध आहे. प्रत्येक व्यक्तीचे जिवन, सुख, आनंद आणि स्वातंत्र्य हे त्यांचे स्वतःचे एक साध्य आहे. ते दुसऱ्या व्यक्तीच्या ध्येयाचे साधन नाही. एक गोष्ट आम्ही लक्षात ठेवायला हवी की नक्षलवादी समुह आपल्या उद्देश प्राप्तीसाठी दुसऱ्याचा जिव तर घेतातच याच्या व्यक्तीरीक्त ते आपल्या उद्देशासाठी आपल्याही जीवाची बाजी लावतात कोणताही व्यक्ती असे करण्यासाठी सहज तयार होत नाही त्यामुळे नक्षलवादाच्या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी ज्या ज्या क्षेत्रात नक्षलवाद वाढत आहे तेथील सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक परिस्थितीचे विस्तृत अभ्यास केल्यानंतर या समस्याला मुळापासून समाप्त करण्यासाठी प्रयत्न केला पाहिजे.

आता प्रश्न मनात निर्माण होतो की, नक्षलवाद संपेल का? पण केव्हा, या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे की , नक्षलवाद न संपण्यासाठी आपली सामाजिक स्थिती याला कारणीभूत आहे. अन्याय एका बाजूना असला तर दुसऱ्या बाजूला प्रतिकारही आपोआप उभा राहतो, हे सार्वकालिन सत्य आहे . बिहारमधील जातीयता, आंध्र प्रदेश, पश्चिम बंगालमधील जमीनवाटपाचा प्रश्न आणि उत्तर प्रदेश , बिहार, राजस्थान, महाराष्ट्रातील दलित, आदिवासी भागातील शोषण, त्यांच्यावर होत असलेले अन्याय, अत्याचार यात कधी कुठल्याही शासनाने गांभीर्याने लक्ष घातले नाही. परिणामी, मध्य बिहारमध्ये जमीनदारांची रणवीर सेना जेव्हा एखद्या दलित वस्तीला घेरून ३० ते ४० माणसे मारते, तेव्हा महिनाभराच्या आत दोन—चार जमीनदारांना मारून त्याचा बदला घेणारे नक्षलवादी

तेथील अन्यायग्रस्तांना आपले वाटतात. आणि जोपर्यंत भूमिहीन ,मजूर ,दलित, आदिवासी यांना ते आपले वाटत आहेत, तोपर्यंत नक्षलवाद संपवीणे अशक्य आहे. मनुष्याच्या सामाजिक जीवनात अन्याय, अत्याचार, शोषण व दारिद्र्य हा सगळ्यात मोठा नक्षलवाद, दहशतवाद आहे. अनेक नक्षलवाद्यांची व दहशतवादांची मुळे त्याच्यात आहेत. म्हणून अन्याय, अत्याचार शोषण आणि दारीद्र दूर करून आर्थिक समानता निर्माण करण्यासाठी सर्वाना झटावे लागणार आहे.

जागतिकीकरणामुळे भारतात मुक्त अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्वीकारल्यामुळे तेव्हा सांगण्यात आले की जी काही संपन्नता येईल, त्याचे फायदे शेवटच्या माणसापर्यंत झिरपत जातील. अशा प्रचारातून एक गोंडस चित्र निर्माण करण्यात आले. प्रत्यक्षात १० वर्षांच्या प्रयोगानंतर आपल्याला दिसून आलेले आहे की, प्रचंड प्रमाणामध्ये बेकारी वाढलेली आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या आगमणामुळे लघुउद्योग जवळ जवळ नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत. तसेच जी देशी उत्पादने आहेत, त्यांच्यावर गंडांतर आलेले आहे. पेटंटच्या नावाखाली देशी वनस्पतींच्या ज्या जाती आहेत, त्यांची मालकी मोठ-मोठ्या कंपन्यांकडे जात आहेत. त्यामुळे समाजात मोठ्या प्रमाणावर अस्वस्थता आहे. अनेक देशांनी जागतिकीकरण स्वीकारले आहे. परंतु त्यांनी आपल्या देशातील नागरीकांचे आर्थिक, सामाजिक जीवन सुरक्षित केले आहे. उदा. विकसीत देशात तरूणांना बेकारी भत्ता दिला जातो, वृद्धांची जबाबदारी सरकार घेते त्यामुळे तेथील तरूण, वृद्धांना आर्थिक, सामाजिक जीवनाच्या सुरक्षिततेविषयी चिंता नसते. त्यातच पुन्हा भांडवलशाहीने आपले जाळे पसरले आहे. भांडवलशाहीचा उद्देश नफा कमवीने असतो रोजगार देणे नसतो तेथे प्रतिष्ठापूर्ण सामाजिक जीवन जगणेच नाकारले जाते. त्यामुळे देखील गरीब घटकांमध्ये काही प्रमाणात भीती, अस्वस्थता आणि असंतोष निर्माण झाली आहे. गरीब, आदिवासी, दलित, स्त्रीया, मजूर, शेतकरी यांच्यावर दिवसेनिदिवस जमीनदार,भांडवलदार, उच्च वर्ग यांच्याकडून अन्याय, शोषण होत आहे. मोठ्या प्रमाणात आर्थिक विषमता वाढत आहे, या गरीबी दारीद्र्यातून होळपळून नीघालेल्या लोकांमध्ये असंतोष मोठ्या प्रमाणात खदखदत आहे. विषमतेने गाजलेले शोषित जनता संघटित होवून त्यांचा कधी उद्रेक होईल सांगता येत नाही. तो उद्रेकही खुप मोठा असेल, तो कोणाच्या स्वरूपात बाहेर पडेल सांगता येत नाही त्याचे कारण नक्षलवादी चळवळ होवू नये म्हणून तो टाळण्यासाठी आताच सरकारणी आवश्यक पाचले उचलावे व उपाययोजना कराव्या.

नक्षलवाद्यांच्याद्वारे होणाऱ्या हिंसात्मक घटनांवर नियंत्रण आणायचे असेल तर सरकारला पुढील प्रमाणे उपाययोजना कराव्या लागेल

- १) जमीनदार, सावकार, उच्च वर्गाकडून सर्वसामान्यांवर, आदिवासींवर होणा-या अन्याय अत्याचाराची दखल घेवून दोषींवर शक्य तेवढ्या लवकर कार्यवाही करावी.
- २) आर्थिक, सामाजिक विषमता कमी करण्यासाठी सरकारकडून कल्याणकारी योजना राबवण्यात याव्या त्यामुळे स्थानीकांची, गरीबांची, अन्याग्रस्तांची नक्षलवाद्यांना सहानुभुती मिळणार नाही व नक्षलवाद नियंत्रणात येईल.
- ३) नक्षलवादी, जातीय, धार्मिक, सांप्रदायीक संघटना ज्या समाजात द्वेष पसरवितात त्या सर्वांवर शासनाने कोणताही राजकीय हेतू न ठेवता निपक्ष कार्यवाही करावी कार्यवाही करतांना कोणताही पक्षपात करू नये.
- ४) शासनाने कोणत्याही हिंसक कृत्याला प्रोत्याहन देवू नये किंवा त्याकडे पक्षपात करून बघ्याची किंवा मौन धारन करू नये.
- ५) शरण आलेल्या नक्षावाद्यांच्या संबंधीत दोन, तीन तारखेत निर्णय घेवून त्यांची न्यायालयाच्या कचाटयातून मुक्त करावे व पोलिसांकडून त्यांना त्रास होणार नाही

त्याकरीता त्यांना सरक्षण द्यावे.

- ६) शरण आलेल्या नक्षलवाद्यांना दुस-या राज्यात स्थानांतरीत करून नवीन ओळख (दुस-या नावाने) देवून उदरनिर्वाहाचे साधन उपलब्ध करून द्यावे (नौकरी, व्यवसाय, धंदा) त्यामुळे त्यांना मानसन्मानाचे जीवन जगता येईल.
- ७) नक्षलवाद्यांच्या काही मागण्या न्यायोचीत असेल आणी त्यांना जनतेचे मोठया प्रमाणत समर्थन प्राप्त असेल तर अश्या मागण्यांना संविधानाच्या आणी कायद्याच्या चौकटीत पूर्ण कराव्या.
- ८) जर नक्षलवादी प्रभावीत क्षेत्रात कोणत्याही कारणाने नोकशाही व्यवस्थेची प्रकीया थांबली असेल तर ती प्रकीया परत सुरू करावी.
- ९) समता, स्वातंत्र्य ,बंधुत्व, न्याय या लोकशाही व नैतिक मुल्यांवर आधारीत शिक्षण द्यावे त्यासाठी पदवी पर्यंतचे शिक्षण शाषणाने सर्व दुर्बल घटकांसाठी व मध्यमवर्गासाठी मोफत द्यावे.

समारोप :

भुमिहीन शेतमजूर आणी बटाइदारांनी जमीनदाराविरुध्द सुरू केलेली लक्षलवादी चळवळ आज भारतात नक्षलवाद्यांचे अनेक गट कार्यरत असून या सर्वांची हिंसाचारातून क्रांती घडवीण्याच्या संकल्पनेवर विश्वास आहे परंतू लोकशाहीत व्यवस्थेत परीवर्तनासाठी नागरीकांना विचार अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार , संस्था व संघटन बनविण्याच्या अधिकार , निवडणूक लढण्याचा अधिकार ,मतदानधारे सरकार बदलण्याचा अधिकार असतांना नक्षलवादी चळवळीकडून वसवस्था परिवर्तनासाठी निर्दोष लोकांने अपहरण हत्या , धमकी शसस्त्र क्रांती अश्या मार्गाचा उपयोग करणे कधीही प्रासंगीक नाही.

संदर्भ :-

१. गावडे देवेद्र : लोकसत्ता (लोकसंग), पेज नं. १, दि.२८/५/१७
२. डॉ. गारे गोविंद : नक्षलवादी आणी आदिवासी, पेज नं. २३ सुगावा प्रकाशन पुणे, जानेवारी २००३
३. कित्ता, पेज नं. २४, सुगावा प्रकाशन पुणे, जानेवारी २००३
४. कित्ता, पेज नं. २४, सुगावा प्रकाशन पुणे, जानेवारी २००३
५. कित्ता, पेज नं. २४, सुगावा प्रकाशन पुणे, जानेवारी २००३
६. गावडे देवेद्र : लोकसत्ता (मावोवाद जंगला कडून शहराकडे), दि.१५/२/१८
७. डॉ. भोवते श्रीकांत : समज आणी गैरसमज ,पेज न. २,

नक्षलवाद — एक समस्या**डॉ. लोकेशकुमार एच. नंदेश्वर**

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, ब्रम्हपुरी

सारांश

नक्षलवादी चळवळ ही मार्क्सवादावर आधारित आहे. लेनिन व माओने सांगितलेल्या क्रांतिकारी सिध्दांतावर ही चळवळ आधारित आहे. भारतातील विषमता मुलक समाज व्यवस्थेमुळे ही चळवळ भारतात वाढण्यास मदत झाली. आर्थिक, सामाजिक विषमता भारतीय समाजव्यवस्थेत दिसून येतो, पश्चिम बंगालमधील नक्षलबाडी या गावातून उदयास आलेल्या या चळवळीने जवळपास संपूर्ण भारत व्यापलेले आहे. आपल्या हिंसक कृतीने जमीनदार, ठेकेदार व विशेष करून पोलीस आणि मोठ्याप्रमानात दलित—आदिवासीच नक्षलवाद्यांचे बळी ठरले. आदिवासींचे शोषण थांबवण्याकरीता म्हणून सुरू झालेली ही चळवळ आज आदिवासींचे शोषण करतांना दिसून येत आहे. यात मरणारा हा आदिवासी व मारणारा ही आदिवासी आहे. यातून खूप मोठे नुकसान होत असतांना दिसून येतो.

महत्वाचे शब्द : मार्क्सवाद, माओ, नक्षलबाडी, शोषण, गोरीला युद्ध.

नक्षलवाद हा मुलतः कोणताही विचार नाही तर शोषणावर आधारित सामाजिक व राजकीय व्यवस्थेविरुद्ध उमटलेली ती एक क्रांतिकारी प्रतिक्रिया होय. भारतातील विषमतावादी सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीचा तो परिणाम होय अशी मांडणी केली जाते.

नक्षलवादी चळवळीचे तत्वज्ञान हे मार्क्सचा विचारांवर कार्यान्वित झालेले आहे. याच्या वैचारीक मांडणी नुसार जमीनदार, सावकार लोकांच्या घरावर हल्ले करून पैसे, दागिने, धान्य अशी संपत्ती लुटून नेणे, पोलीस ठाण्यांवर हल्ले करून तेशील बंदुका व गोळ्या लूटून, सरकारी लोकांना काम न करू देणे, विकासाच्या कार्यात अडथळे निर्माण करणे सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या भ्रष्टाचारावर लगाम लावणे जमीनदारांच्या जमिनी भूमिहीनांना वाटून देणे, जंगलाच्या अंतर्भागात गुप्त ठिकाणी प्रशिक्षण स्थळे चालविणे इत्यादी कामे नक्षलवादी चळवळीच्या माध्यमातून करण्यात येतात. या चळवळीच्या मागचा जो तत्वज्ञान आहे तो साम्यवादी तत्वज्ञान म्हणजेच मार्क्सवादी लेनिनवादी माओवादी तत्वज्ञान होय. संपूर्ण जगाला प्रभावित करणारी विचार प्रणाली म्हणून मार्क्सवादाचा उल्लेख करण्यात येतो. या विचारप्रणालीची दखल प्रत्येक चळवळीला व प्रत्येक देशाला घेणे भाग पडले आहे. मार्क्सवादाचे समर्थन करण्यासाठी, त्याला विरोध करण्यासाठी व त्यामध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी अनेक विचारप्रणालींचा उदय झाला मार्क्सवाद प्रत्यक्ष व्यवहारात आणण्यासाठी सुध्दा अनेक विचारवंतांनी विचारांची मांडणी केली. यातप्रामुख्याने लेनिन, स्टॅलिन, माओ हे प्रमुख विचारवंत आहेत. या विचारवंतांच्या व्यवहार्य भूमिकेमुळेच मार्क्सवाद प्रत्यक्षात साकारला गेला. त्यातील क्रांतिकारी विचारांचा एक परिणाम म्हणून भारता सारख्या देशातील आंदोलन म्हणजे नक्षलवादी चळवळ होय.

लेनिन मार्क्सवादाला एक कृतिप्रवण सिध्दांत व प्रभावी शक्ती बनवितो. लेनिन ने मार्क्सवादाला कृतिप्रवण बनविले तर लेनिनचे विचार प्रत्यक्षात आणण्याचे कार्य माओने केले. लेनिनने प्रत्येक देशातील परिस्थितीनुसार मार्क्सवाद अमलात आणले पाहिजे हा विचार मांडला व हा विचार माओ ने चीन मध्ये अमलात आणला. माओला शेतीप्रधान चीनच्या चौकटीत मार्क्सवादाला आणावयाचा होता. परंतु चीन मध्ये औद्योगिक प्रगती झाली नव्हती. त्यामुळे चीन मध्ये कामगार संघटित नव्हते. चीन हा कृषीप्रधान होता तेथे जमीनदारांकडून शेतमजुराचे शोषण होत होते. म्हणून माओने कामगारांच्या विद्रोह ऐवजी शेतकऱ्यांचा विद्रोह आणि कामगारांच्या 'अधिनायक वादा' च्या जागेवर 'जनसंवादाची' संकल्पना मांडली आहे. माओ ने व्यक्तीच्या मनावरील भांडवलशाहीचे संस्कार नष्ट करण्यासाठी नव्या क्रांतिकारी जाणीव निर्माण करण्यासाठी 'सांस्कृतिक क्रांती' संबंधी मत मांडले ऐवढेच नाही तर त्यांनी १९२७ मध्ये कम्युनिस्ट पक्षाकडे एक अहवाल पाठवला त्यात त्यांनी म्हटले होते की, "संघटित शेतमजूरच चीनमध्ये क्रांती घडवून आणण्याची शक्यता आहे."^१ माओने शक्तिशाली व सुसज्ज भांडवलदार वर्गाकडून सत्ता हिरावून घेण्याच्या दृष्टिने गोरीला युद्ध (गनिमी तंत्र) हा सर्वोत्तम उपाय आहे असे म्हटले होते. याचाच वापर करून माओने कोमितांग पक्षाच्या नेत्यांचा पराभव करून क्रांती यशस्वी केली. माओ ने आपले विचार व कर्तृत्वाणे शेतमजुरांना संघटित करून क्रांती केली होती. माओ तसे तुंग यांच्या सांस्कृतिक क्रांती मध्ये

सर्वप्रथम विद्यार्थ्यांना, नंतर कामगारांना आणि नंतर सैन्याला आळीपाळीने वापरण्यात आले. ज्या ज्या ठिकाणी भांडवलवादी तत्वे आढळली तेथे तेथे त्यांचा अतिशय हिंसक पध्दतीने बीमोड करण्यात आला. लाखो लोकांना तुरूंगात डांबण्यात आले. हजारो लोकांना मारण्यात आले. एकंदरीतच, अत्यंत क्रूर आणि हिंसक पध्दतीने ही शुध्दीकरणाची चळवळ चीनमध्ये राबवली गेली. साम्यवादाची पकड मजबूत करण्याबरोबरच चीनवरील परकीय किंवा भांडवलवादाचा प्रभाव चीनमध्ये येऊ नये यासाठी नियोजनबध्द आखणी करून केलेले हे कृत्य होते. भारतातील नक्षलवादी विचारसणी मानणाऱ्या लोकांना हे विचार जवळचे वाटतात.

भारतातील नक्षल चळवळ :-

ग्रामीण भागातील गरीबांचे व समाजातील विषमतेचे प्रश्न नक्षलवादी चळवळीच्या लोकांनी सर्वप्रथम सर्वांच्या पुढे आणले गावाच्या व जमीनदाराच्या शोषणापासून व दडपशाही पासून मुक्त करण्यासाठी शोषितांचा शत्रु हुडकून काढून त्याला ठार मारण्यात येऊ लागले. त्यात मोठे जमीनदार, सावकार, व्यापारी व पोलिसांच्या हस्तकांचा समावेश होता, रावसाहेब कसबे असे लिहीतात की, “भारतातील नक्षलवाद हा मनुष्याच्या दमन व्यवस्थेशी निकराची झुंज देणारा मनस्वी तरुण रक्तांनी शोधलेला एक मार्ग आहे.” लोकशाही व्यवस्थेतील प्रतिकारांचे सर्व मार्ग जेव्हा सत्ताधारी वर्गाकडून आणि बहुसंख्य शोषकाकडून कायदेशिर मार्गांनी निकामी केले जातात तेव्हा नक्षलवादकांचा जन्म होत असतो. नक्षलवाद हा बहुसंख्याकांच्या हुकूमशाही विरुद्धची अल्पसंख्यांक आणि त्यांच्या शोषणाचे भाग झालेल्या विचारनिष्ठ काही मोजक्या तरुणांनी हातात विध्वंसक शस्त्रे घेऊन नोंदवलेली आत्मघाती प्रक्रिया म्हणून सिध्द झालेला आहे.^१

नक्षलवादी चळवळीचा इतिहास बघत असतांना आपल्याला स्वातंत्र्यपूर्वकाळा मध्ये जावे लागते. १९२० साली भारतात समाजवादी चळवळीला सुरुवात झाली व साम्यवादी पक्षाची स्थापना झाली. शेतकरी, शेतमजुरांच्या समस्या बाबत विचार मांडण्यासाठी १९३६ मध्ये ‘अखिल भारतीय किसान सभा’ स्थापन केली होती. शेतमजूर व शेतकऱ्यांना एकत्रित करण्यासंबंधीच्या विचाराला कृतीत आणण्याचा प्रयत्न केला गेला होता. या किसान सभेने शेतकऱ्यांमध्ये जाणीवजागृती चे काम मोठ्या प्रमाणावर केले होते किसान सभेने जमीनदार विरोधी व कुळाच्या जमिनीवरील हक्कांच्या संरक्षणासाठी चळवळ उभी केली. साम्यवादी विचारांना अनुसरून १९४६-४७ च्या काळात बंगालमध्ये ‘तेभागा’ या नावाने आणि आंध्रप्रदेश मध्ये तेलंगणा प्रांतात अनेक हिंसक आंदोलने सुरु केली. त्यात त्यांनी गुरिल्ला युध्द (गनिमा कावा) याचा अवलंब केला होता. स्वातंत्र्यानंतर साम्यवादी चळवळीत भारतीय कम्युनिस्ट पक्षातील वैचारिक मतभेदांमुळे मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पार्टी (माकपा) व भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी (भाकपा) दोन पक्ष उदयास आली. माकपा मध्ये देखील वैचारीक आधारावर मतभेद होवून विभाजन झाले. लोकशाही मार्गावर विश्वास नसल्याने चारू मुजुमदार, कानु सन्याल, सरोज दत्त, जंदल संधाल इत्यादी नेत्यांनी पूर्णतः माओच्या सिध्दांतावर चालणाऱ्या नवीन क्रांतीकारी मार्क्सवादी लेनीनवादी पक्षाची स्थापना केली. तो पक्ष म्हणजे ‘भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी (लेनिनवादी व माओवादी)’ होय. या नेत्यांचा विश्वास क्रांतीवर किंबहुना हिंसक क्रांतीवर होता. म्हणूनच चारू मुजुमदार म्हणतात की, घटनात्मक मार्गाने कधीही क्रांती होत नाही. सशस्त्र क्रांती करूनच किंवा सशस्त्र उठाव करूनच कम्युनिस्टांनी सत्ता हस्तगत केली पाहिजे. नक्षलवाद हिंसात्मक क्रांतीवर विश्वास ठेवतो. हिंसात्मक क्रांतीतूनच जनवादी क्रांती शक्य आहे, असे त्यांना वाटत होते. या क्रांतीच्या माध्यमातूनच निर्माण झालेल्या साम्यवादातून शेतकरी, कामगार, शेतमजुरांचे होणाऱ्या शोषणाचे निर्मुलन करता येते, असा त्यांना विश्वास होता. समाजात होणाऱ्या अत्याचारांच्या विरोध करण्यासाठी सशस्त्र क्रांतीच पर्याय असू शकतो. अशा क्रांती शिवाय वर्ग वर्णव्येध संपवता येणार नाही, असा ठाम विश्वास चारू मुजुमदार यांना होता. यासाठी त्यांनी जमीनदार, पोलीस अधिकारी, सरकारी अधिकारी यांना शत्रु समजून त्यांच्याविरुद्ध सशस्त्र क्रांती, हत्या या मार्गाचा अवलंब केला पाहिजे असे अनेक लेखातून, पत्रके काढून त्यांनी म्हटले. मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पार्टीला जानेवारी १९६५ ते मे १९६७ पर्यंत पाठविलेल्या एकुण आठ पत्रातून आपले विचार मांडले. हे ‘आठ पत्र’ म्हणजेच नक्षलवादी चळवळीचे तत्वज्ञान होय.

या पत्रातूनच नक्षलवादी चळवळीचे तीन मुख्य तत्वे समोर येतात.

१. क्रांती ही सशस्त्र मार्गानेच करावी लोकशाही मार्गाने नव्हे.
२. चीन मधील क्रांतीचा मार्ग स्वीकारून क्रांती यशस्वी करावी.
३. माओ प्रणीत ‘पीपल्स वॉर’ च्या धर्तीवर सशस्त्र क्रांती करावी.

१९६७ साली बंगालच्या साठ खेड्यांचा समावेश असलेल्या नक्षलवादी गावात सशस्त्र उठाव घडवून आणला आणि नक्षलवादी क्षेत्र स्वतंत्र झाल्याचे जाहीर केले. तेव्हापासूनच नक्षलवाद ही विचारधारा पुढे आली. ह्याची पार्श्वभूमी तपासली असता, प. बंगाल मधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील सिलिगुडी तालुक्यातील नक्षलवादी या गावापासून या चळवळीची सुरुवात झाली. नक्षलवादी गाव नेपाळच्या सीमेला लागून आहे. या गावात संधाल आदिवासीची वस्ती असून ह्या गावातील लोकांनी १९६७ मध्ये उठाव करून जमिनदारांकडील जमीनी आपल्या ताब्यात घेतल्या. त्याची पार्श्वभूमी अशी की, नक्षलवादी गावातील 'विगल किसन' नावाच्या तरुणाने २ मार्च १९६७ ला न्यायालयातून आपली जमीन परत मिळविली तो जेव्हा शेतात जमीन कसण्याकरीता गेला तेव्हा, जमीनदारांनी व त्याच्या गुंडांनी त्याला मारहाण केली व त्याला जखमी केले. त्याल विरोध म्हणून आदिवासींनी जमीनदारांविरुद्ध सशस्त्र उठाव केला व जमिनी आपल्या ताब्यात घेतल्या. हा उठाव मोडून काढण्याकरिता निशस्त्र पोलीस आले असता गावठी सशस्त्र सेनेच्या हत्यात 'सोनम वांगडी' या पोलीसाचा मृत्यू झाला. त्यामुळे दुस-या दिवशी घटना स्थळी सशस्त्र पोलीस दल आले त्या दिवशी मुल आणि महीलाच्या आडोशाने तिरकामटयाने मारा सुरू झाला आणि या संघर्षात गोळीबार झाला.यात २५ मे १९६७ रोजी ७ महिला ४ बालक ह्यांचा मृत्यू झाला. ह्या चळवळीचे नेतृत्व चारू मुजुमदार व कानू संन्याल यांनी केले व लवकरच ही चळवळ संपूर्ण बंगालमध्ये आणि पुढे देशाच्या काही राज्यात पसरली.

नक्षलवादी या गावाचा जमीनदार नागराय चौधरी हा वृद्ध आणि नावापुरताच जमीनदार होता परंतु जमीनदार विरुद्ध हा लढा असल्याने यात पहिली आहुती नागराय चौधरी यांचीच पडली. या गदारोळात नागरायची हत्या झाली अशी वार्ता सर्वत्र पसरली. त्यामुळे बंडाळी करणाऱ्या या पक्षाच्या लोकांना 'नक्षलवादी' ही उपाधी कायमची चिकटली. या काळात सुरक्षेच्या कारणास्तव पोलीस व चारूवादी सेनेच्या संघर्षात मोठ्या प्रमाणात हत्या झाल्या ही वार्ता भारतभर पसरली. त्यामुळे नक्षलवादी गावाच्या संघर्षामुळे आंदोलकांना 'नक्षलवादी' म्हणून ओळखले जावू लागले.

कानू संन्याल हे नक्षलवादी विचारधारेचे समर्थक होते शोषित समाजाच्या मुक्तीसाठी सशस्त्र मार्गच हवा अशी भूमिका त्यांनी घेतली होती. कानू संन्याल यांना सशस्त्र क्रांतीचा मार्ग जवळचा वाटत होता. जंगम संधाल यांनी देखील "सशस्त्र उठावाला बटाईदाराच्या मुक्तीचे साधन मानले होते. कारण जमीनदार बटाईदारांचे शोषण करतात. या शोषणातून मुक्त होण्यासाठी सशस्त्र लढा दिला पाहिजे".^५ असे त्यांचे मत होते. नक्षलवादी विचारधारा ही साम्राज्यवाद आणि सरंजामशाही यांच्या कुबड्या वर उभ्या असणाऱ्या बड्या भांडवलदार जमीनदार वर्गाच्या शोषक सत्तेविरुद्ध आहे. शेतमजूर, शेतकरी आदिवासी यांना जल, जमीन, जंगलाचे हक्क मिळवून देण्यासाठी व जो साम्राज्यवाद लोकशाहीने निर्माण केला आहे त्यास नष्ट करण्यासाठी नक्षलवाद कार्यरत आहे. शेतकरी व मजूर यांचे शोषण जमीनदार व शासन करीत होते नक्षलवादाला नक्षलवादी प्रारूप प्रधान करून देणारे चारू मुजुमदार हे होते त्यांनी या चळवळीला एक क्रांतीकारी आंदोलनाचे स्वरूप दिले. ते नेहमी असे म्हणतात की, 'नक्षलवाद केव्हाच मेला नाही व केव्हाच मरणार नाही.'

नक्षलवादी चळवळीने आपले लक्ष सामान्य माणसाकडे केंद्रित केले त्यामुळेच सामान्य लोकांच्या मनात नक्षलवादी चळवळी विषयी सहानुभूती निर्माण केली गेली. जंगलात राहणाऱ्या गरीब निरक्षर व नेतृत्वहीन आदिवासींना न्याय मिळवून देण्याची भूमिका नक्षलवादी चळवळीने घेतली. न्याय नाकारणाऱ्या व्यवस्थेविरुद्ध त्यांनी एक विधायक संघर्ष केला.^६ आदिवासींना बेरोजगार करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना त्यांनी भीती दाखवून प्रसंगी त्याची हत्या करून रोजगार देण्यास भाग पाडले. त्यांनी ठरवून दिलेली मजुरी न देणाऱ्या ठेकेदारांना व जमीनदारांना कठोर अशी शिक्षा दिली. आदिवासी स्त्रियांवर अत्याचार करणाऱ्या व्यापारी, अधिकाऱ्यांचे हात-पाय तोडून त्यांना कायमची अदल घडविली. इतिहास व भुगोल या दोघांनीही आपल्यावर लादलेला अन्याय निमूटपणे सहन करणाऱ्या आदिवासींना यातून आपली सुटका होईल असे वाटत होते. नक्षलवादी चळवळीने त्यांची बाजू घेतली. तेव्हा नक्षलवादी आदिवासींना देवा सारखे वाटत होते. या काळात नक्षलवादांच्या बाजूने एक मोठा स्वतःला प्रगतिशिल म्हणवून घेणारा वर्ग उभा राहिला. या वर्गाने त्यांची प्रतिमा रॉबीनहूड सारखी रंगवली श्रीमंतांनी जुलूम जबरदस्ती करून मिळवलेली मालमत्ता ही उपेक्षित वंचितांचा वर्गात वाटून देणारे शुर लढवय्ये अशी नक्षलवादांची वर्णने लोकांसमोर आपापल्यापरीने उभी केले. तसेच नक्षलवादी चळवळ या देशातील उपेक्षितांची, वंचितांची, कमजोरांची चळवळ आहे हे दाखविले जाते. आपल्या हक्कासाठी भांडणारी चळवळ आहे. अशीच तिची कालपर्यंत प्रतिमाझाली.

परंतु हळूहळू या चळवळीने आपली वैचारिक भूमिका बदलली किंबहुना असे म्हणावे लागेल की, चळवळीमध्ये वैचारीकतेचा अभाव दिसून येवु लागला त्यातुनच आदिवासींचेच शोषण करण्यास सुरुवात झाली. पोलिसांचे खबरे समजून आदिवासींची हत्या करण्यात येऊ लागली. स्वार्था करीता पैसे घेऊन कधी ठेकेदारच्या बाजूने तर कधी राजकीय नेत्याच्या बाजूने ही चळवळ उभी राहत असतांना दिसून येते होती. या चळवळीने आपली वैचारिक भूमिका बाजुला ठेवत हिंसाचार घडवून आणण्यास सुरुवात केली. त्यात अनेक निष्पाप आदिवासी लोकांचे प्राण गेले. आदिवासींच्या बेरोजगारीचा फायदा उचलून चळवळी मध्ये त्याची मासिक पगारावर भरती करण्यात येऊ लागली व यात आदिवासींचेच जीवन धोक्यात आले.

नक्षलवाद चळवळीच्या वाढीची कारणे :-

मुळात साम्यवादावर क्रांतीवर गाढ विश्वास असलेली सशस्त्र बंडाळी आहे. साम्यवादी पक्षातील वैचारीक मतभेद आणि भारतीय संविधानीक व्यवस्थेवर अविश्वास नक्षवादाचे मुळ कारण आहे. भारतातील अनेक अनुततरीत समस्या नक्षलवादाला थोपवुन ठेवण्यास करणीभुत ठरल्या जसे, सार्वजनिक वितरण व्यवस्था, आरोग्य व्यवस्था, पोलीस आणि इतर महत्वपूर्ण शासकीय यंत्रणा या भ्रष्ट असून स्थानिक रहिवाशांचे शोषण करतांना दिसून येतात. शेतजमिनीचे शेतकऱ्यांना पट्टे न मिळणे व त्यांचे हस्तांतरण न होणे. शेतजमीन संबंधीचे सातबारा उतारे सहज उपलब्ध न होणे. आदिवासी व ग्रामीण भागातील जनतेचा विकास न होणे व विकास कार्यात भ्रष्टाचार. अल्पभूधारक शेतकरी व शेतमजुरांची कंत्राटदार, सावकार व अधिकाऱ्यांकडून आर्थिक शोषण होणे.

आदिवासींच्या आर्थिक, शैक्षणिक योजनेतील भ्रष्टाचार. वन कायद्याची अवहेलना व पारंपारिक संस्कृतीला तिलांजली. शासनाचे फसवे धोरण व पोलीसांचा आदिवासींवर अन्याय, अत्याचार. आदिवासींमधील सामाजिक व राजकीय जनजागृतीचा अभाव. सक्षम नेतृत्वाचा अभाव. समाजामध्ये गरीब व श्रीमंत यांच्यातील वाढत जाणारे अंतर. बेकारी व बेरोजगारी या मध्ये होत जाणारी वाढ. एखाद्या विशिष्ट भागाचा मागासलेपण. एक जाती, समुदाय, धर्म व समुह यांचा आर्थिक रूपाने मागासलेपणा.

बंधवा मजूर, जमीनदारी प्रथा व एका विशेष वर्गाचा होणारा आर्थिक शोषण. विकास कार्यामध्ये राजकारण अनावश्यक हस्तक्षेप, भेदभाव व एका विशिष्ट प्रदेशाची अवहेलना, कमजोर आणि भ्रष्ट सरकारी तंत्र व राजकीय व्यवस्था. राजकीय नेते व सर्वसामान्य नागरिक यांच्यातील वाढत जाणारे अंतर. राजकीय नेत्यांचा आपल्या राजकीय फायद्यासाठी नक्षलवादी संघटनेच्या आश्रयाला जाणे व त्यांची राजकीय फायद्या करीता मदत घेणे. वर्णव्यवस्थेच्या आधारावर एका मोठ्या वर्गाला मागासलेला ठेवणे. शासकीय यंत्रणेवर कोणाचाही वचक राहिलेला नाही, त्यामुळे सरकारी कर्मचारी अरेरावी करतांना दिसतात व त्यातून आदिवासींचे फार मोठ्या प्रमाणावर शोषण होते. आदिवासींच्या शोषणातूनच तरूण मुले नक्षलवादी चळवळीत आकर्षित होत असतात. जमीनदार, खाणमालक, चहाच्या मळ्याचे बागायतदार हे येथील कामगारांचे शोषण करतात. हे शोषण फक्त आर्थिकच नसुन सामाजिक व शारीरिक शोषण देखील असते. या श्व अशा अनेक बाबीतूनच नक्षलवाद वाढीस मार्ग मिळाला.

उपाय :-

लोकशाही व्यवस्थेविषयी लोकांमध्ये विश्वास निर्माण करायला हवा. भारताच्या कृषी संबंधी धोरणामध्ये अमुलाग्र परिवर्तन करणे.

जमीनदार व त्यांच्या जातीवर आधारित सेना आहेत त्यांचा नायनाट करणे. न्युनतम मजुरी सगळ्यांकरिता ठरवून देणे व त्याची काटेकोर अंमलबजावणी करणे. ज्यांच्याकडे जास्त जमीन आहे त्याची जमीन ज्या लोकांकडे जमीन नाही. त्या लोकांना वितरीत करणे. भूमिसुधार कायदा सर्वत्र लागू करणे. सुरक्षा दल आणि मानवी हक्कांचे उल्लंघन करणाऱ्या सरकारी यंत्रणांची तपासणी करणे व मानवी हक्कांचे उल्लंघन झाल्यास त्यांना कठोर शिक्षा करणे. श्रीमंत व गरीब यांच्यातील दरी कमी व्हायला होईल.

आदिवासी वर्गाकरीता विशेष सुधारणात्मक कार्यक्रम राबविण्यात यायला हवे. प्रशासनातील भ्रष्टाचार आहे तो निपटून काढायला हवा. आदिवासी भागातील विकास कामांना प्राधान्यक्रमाने सुरू करण्यात यावे. आदिवासी भागातील दळणवळणाच्या सोयी सुविधा वाढविण्यात यायला हव्यात. जिथे शोषण होते तिथे शोषण होणार नाही याकरिता कठोर कायद्याची निर्मिती करण्यात यावी. वनाधिकार कायद्याची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्यात

यावी. जंगलावर आधारित वनउद्योगांची निर्मिती करण्यात यावी. आदिवासींच्या वैद्यकीय ज्ञानाचा उपयोग करून त्यांना सक्षम रोजगार देण्याचा प्रयत्न करावा. आरोग्य सुविधांची निर्मिती तसेच शैक्षणिक सुविधांची निर्मिती आदिवासी भागात करण्यात यावी. जल, जंगल, जमीन यावरील आदिवासीं आंदोलनाचा सकारात्मक विचार करण्यात यावा. आर्थिक विकासाचा समतोल हा शेती, उद्योग व सेवा या तिन्ही मध्ये उचित प्रमाणत साधला जावा. विकास हा समन्यायी व प्रादेशिक असमतोल निर्माण करणारा होवू नये या दृष्टिकोनातून प्रयत्न करावा.

छोट्या राज्यांची निर्मिती करण्यात यावी. आदिवासी अनुसूचित जाती, जमाती च्या लोकांना विकासाच्या प्रक्रियेत आणण्याकरीता त्यांची मानसिकता तयार करावी व त्यांना त्या दृष्टिकोनातून सक्षम बनवावे. शिक्षण आरोग्य व जमीन सुधार यावर विशेष लक्ष देण्यात यावे. ग्रामीण भागामध्ये रोजगाराच्या संधी उपलब्ध व्हाव्यात म्हणून नियोजनबद्ध कृती कार्यक्रम आखण्यात यावेत. नक्षलवाद्यांच्या निर्मूलनासाठी खरी राजकीय इच्छाशक्ती निर्माण करण्याची गरज आहे. आदिवासींच्या मुलभूत अधिकारांचे संरक्षण काटेकोरपणे करणे आवश्यक आहे. वेठबिगार पध्दती व कुळ पध्दत काटेकोरपणे बंद करणे आवश्यक आहे. आदिवासी भागात सर्व मूलभूत सुविधा निर्माण करणे आवश्यक आहे.

शेतकऱ्यांच्या विकासाच्या आणि न्याय मिळवून देण्याच्या भूमिकेतून नक्षलवादी चळवळ निर्माण झाली. परंतु वर्गसंघर्षाच्या पहिल्या टप्प्यात शांततापूर्ण मार्गाने प्रगती झाली नाही म्हणून हिंसक कारवायांना सुरुवात झाली. काहींच्या साम्यवादीराजकिय इच्छाशक्तीतून नक्षलवादाचा उदय झाला परंतु या नक्षलवादाचा समाजावर वाईट परिणाम झाला. नक्षलवाद्यांनी अनेक लोकांना लुटले अनेक लोकांच्या हत्या केल्या, निरपराध लोकांचे बळी गेले. साम्यवाद भारतात प्रस्थापित करण्याकरीता क्रांतीवर विश्वास असलेल्या कम्युनिस्टांनी सुरू केली असली तरी तात्वीक कारणांनी व त्याच्या अपरिपक्व विचारांमुळे त्यांना यात अपयश आले असेच म्हणावे लागेल. क्रांतीच्या काळातील रशिया किंवा चिन समान भारतात परिस्थिती नसून लोकशाही असल्याने लोकांच्या मनात सर्वदुर रूजु शकले नाही.

नक्षलवादी चळवळीला जर थांबवायचे असेल तर वरील उपाय योजन केल्या तरच नक्षलवादी चळवळ ही संपुष्टात येऊ शकेल. आदिवासींचे निष्कारण जाणारे प्राण वाचू शकतील. आदिवासींचे जीव घेणाऱ्या चळवळीने आदिवासींचे अधिकाधिक शोषण केलेले दिसून येते. या चळवळीमध्ये मरणारा आदिवासी व मारणारा देखील आदिवासी आहे. त्यामुळे दोन्ही बाजूने आदिवासींचे खूप मोठे नुकसान होत आहे. नक्षलवादामुळे विकास आदिवासीपर्यंत पोहचला नाही. नुकसान जर टाळायचे असेल तर वरील उपाय योजन करणे अत्यंत गरजेचे आहे. सरकार आपले धोरण कसे राबविते यावर सर्व काही अवलंबून आहे. नक्षलवादाचा समाजावर विपरीत परिणाम झाला. समाज विकासाच्या वाटेने न जाता मागे गेला. नक्षलवादामुळे समाजाची प्रगती खुंटली. नक्षलवादी लोक दहशतवाद पसरवू लागल्यामुळे निरपराध जनता याला बळी पडली. नक्षलवाद हे भरकटलेले आंदोलन आहे. ही विचारधारा मानवी सुखाच्या व मानवाच्या अस्तित्वाच्या विरोधी आहे, असेच म्हणावे लागेल.

संदर्भ :-

- १) महाजन, विद्याधर, 'आधुनिक राजनैतिक विचारधाराए', एस. चांद अँड कंपनी, दिल्ली १९६४ पेज नं. ७६
- २) साळवे, एकनाथ 'एनकाऊन्टर' फुले आंबेडकर स्टडी ग्रुप प्रकाशन, चंद्रपुर १९९८ पेज नं. १०
- ३) धनागरे, डी. एस. 'पिजन्ट मुव्हमेंट इन इंडिया, १९२० ते १९५०', युनिव्हर्सिटी प्रेस, मुंबई १९९८ पेज नं. २०
- ४) गारे, गोविंद, 'नक्षलवादी आणि आदिवासी', सुगावा प्रकाशन पूणे, २००३ पृष्ठ क्र. १३.
- ५) मुखर्जी पार्थ, 'सोशल मुव्हमेंट इन इंडिया एम. एस. राव, (संपा.)', मनोहर प्रकाशन, न्यु दिल्ली १९८८ पेज न. ११८
- ६) 'इंडिया टूडे', द इंडिया टूडे ग्रुप १६ डिसेंबर २००९

भारतीय लोकशाही शासन व्यवस्था आणि नक्षलवादाचे अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हान**डॉ.प्रशांत प्रभाकरराव सराफ**

सहयोगी प्राध्यापक, सैनिकशास्त्र विभाग श्री शिवाजी महाविद्यालय, परभणी

प्रस्तावना :-

युरोपमध्ये १६४८ ला वेस्टफालियाच्या तहाने आधुनिक राष्ट्र-राज्य संकल्पनेला अधिमान्यता मिळालेली दिसते. राष्ट्र-राज्य चालविण्यासाठी शासन यंत्रणा महत्वाची मानली गेली. राजेशाही पध्दतीपासून लोकशाही शासनपध्दती हा बदल १९ व्या शतकापर्यंत निश्चितच परिवर्तनाचा भाग बनला. ब्रिटन या राष्ट्रामध्येदेखील हे परिवर्तन घडून आले. साहजिकच ब्रिटीशांच्या वर्चस्वाखाली असणाऱ्या वसाहतीमध्ये स्वातंत्र्या बरोबरच लोकशाहीचे वारे वाहू लागले. भारताच्या संदर्भात विचार केला तर हा बदल लक्षात येतो.

भारत नावाच राष्ट्र-राज्य १९४७ साली अस्तित्वात आले. वसाहतवादातून मिळालेले स्वातंत्र्य लोकशाही शासनाच्या स्वरूपात पुढे निर्माण झाले. घटनाकारांनी भारतीय सामाजिक परिस्थिती बघून अध्यक्षीय लोकशाही टाळून, ब्रिटीशांप्रमाणे संसदीय शासन प्रणाली स्विकारली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी समतावादी, शोषण रहीत समाज निर्माण व्हावा या उद्देशानेच भारतीय संविधानाची निर्मिती केली. ब्रिटीशांसारखे राजकीय व आर्थिक स्वातंत्र्यापेक्षा ते अधिक महत्वाचे होते. भारतीय लोकशाही ही जनतेची म्हणजे तळागळातील लोकांना न्याय देणारी लोकशाहीपाहिजे असे अभिप्रेत होते. "लोकशाहीम्हणजे लोकांनी लोकांसाठी चालविलेले सुशासन होय" अशी संज्ञा त्यात महत्वाची ठरते पण त्याच बरोबर संरक्षण ही व्यवस्था देखील आधुनिक काळात महत्वाची मानली जाते.

देशाच्या सार्वभौम एकतेला आणि अखंडतेला बाधा निर्माण करणारी राष्ट्रविरोधी चळवळ म्हणून नक्षलवादाचा प्रभाव वाढलेला दिसून येतो. राष्ट्रीय सुरक्षा ही एक व्यापक आणि गुंतागुंतीची संकल्पना आहे. १९८० च्या पुर्वी भारतापुढची सुरक्षाविषयक आव्हाने पारंपारिक स्वरूपाची होती. परकीय आक्रमणापासून आपल्या राष्ट्राचे संरक्षण करणे, आपल्या सीमांचे रक्षण करणे आणि अंतर्गत राज्य व्यवस्थेत स्थैर्य राखणे, आर्थिक तसेच औद्योगिक क्षेत्राचा विकास साधणे अशा स्वरूपात राष्ट्राच्या सुरक्षेची व्याख्या त्या कालखंडात केली जात होती. १९८० च्या दशका दरम्यान आणि नंतर १९९० च्या दशका पासून सुरक्षा विषयक समस्यांना नवीन कलाटणी मिळाली. राष्ट्रीय सुरक्षेचे प्रश्न हे आता पारंपारिक स्वरूपाच्या सीमारक्षणाचे न राहता अंतर्गत सुरक्षेचे प्रश्न देखील महत्वाचे दिसून येतात. दहशतवाद, उग्रवाद, नक्षलवाद या समस्यांनी सुरक्षा व्यवस्थेपुढे खऱ्या अर्थाने आव्हान निर्माण केलेले दिसून येते. आज राष्ट्रीय सुरक्षा ही संकल्पना पारंपारिक, अपारंपारिक, सर्वसमावेशक सुरक्षा धोरणा संदर्भात व्यापक झालेली दिसून येते. भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढे नक्षलवादांनी वेगवेगळ्या माध्यमातून आव्हान निर्माण केलेले आहे. नक्षलवादी आणि निमलष्करी दले यांच्यातील संघर्ष बऱ्याच राज्यामध्ये व्यापक होत आहे. भारतातील दहा राज्यातील जवळपास १५० जिल्ह्यात नक्षलवादाचा प्रभाव दिसून येतो. गनिमी युद्ध तंत्राद्वारे क्रांतीकारक युद्ध लढण्याची त्यांची क्षमता व परकीय राष्ट्रांची त्यांना मिळणारी आर्थिक, युद्धनैतिक मदत त्यामुळेच नक्षलवादाचे राष्ट्रीय सुरक्षेपुढील अंतर्गत आव्हान खडतर व दिर्घकाळ असण्याचे मान्य केले जात आहे. नक्षलवादांची हिंसापूर्ण चळवळ व सशस्त्र लढयाची तयारी, अतिमागास अदिवासी प्रदेशात त्यांना मिळणारे पाठबळ, राज्य सरकारे आणि भारत सरकार यांच्याकडून सतत दिले जाणारे गोंधळाचे संकेत आणि सुरक्षा बळावर दिला जाणारा भर या सगळ्या कारणांमुळे नक्षलवादाच्या प्रश्नाबद्दल, उदिष्टाबद्दल, कार्यपध्दतीबद्दल आणि राष्ट्रीय सुरक्षेवर होणाऱ्या परिणामांच्या दृष्टीने या आव्हानाच विचार करणे तितकेच महत्वाचे आहे.

उद्दिष्टे :-

- १) नक्षलवादी आंदोलनाची पार्श्वभूमी जाणून घेणे.
- २) नक्षलवादाची कार्यपध्दती समजून घेणे.
- ३) भारतीय लोकशाहीची व्यापकता व नक्षलवादी आंदोलनाची मर्यादा लक्षात घेणे.

गृहितके :-

- १) भारताच्या आदिवासी प्रदेशात नक्षलवादाचा प्रभाव दिसून येतो.

- २) नक्षलवादने भारतीय लोकशाहीपुढे सशस्त्र आव्हान निर्माण केलेले आहे.
- ३) नक्षलवादी संघटनांना परकीय राष्ट्रांची मदत दिसून येते.
- ४) भारताच्या राष्ट्रीय सुरक्षेच्या दृष्टिने नक्षलवादाचे अंतर्गत असणारे आव्हान धोकादायक आहे.

नक्षलवादाची पार्श्वभूमी :-

इ.स.१९६७ पासून भारताच्या राजकीय, सामाजिक क्षेत्रात 'नक्षलवाद' हा शब्द प्रचलित झाला, अल्प काळात या नक्षलवादी आंदोलनाने व्यापक भौगोलिक प्रदेशात आपले वर्चस्व निर्माण केले. माओवादी क्रांतीच्या या लढयाची सुरुवात पश्चिम बंगालच्या दार्जीलिंग जिल्हयातील 'नक्षलवाडी' या गावात झाली. चारू मुजुमदार यांनी जमीनदारा विरुद्ध ही माओवादी विचाराने प्रणीत किसान आंदोलन सुरू केले होते. त्यामुळे गावाच्या नावावरून त्याला नक्षलवादी आंदोलन असे संबोधण्यात येऊ लागले. सुरुवातीला जनतेच्या शस्त्रास्त्राने लढयाची सुरुवात झाली. धनुश्यबाण, कुन्हाड, कोयता अशी ती हत्यारी होती; पण नंतर परिस्थिती बदलली इ.स.१९८० च्या दशकात ही चळवळ अत्याधुनिक शस्त्रानिशी अधिक व्यापक, आक्रमक व गतिमान झाली. जमीनदाराविरुद्ध सुरू झालेल्या या संघर्षाने भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढे व विकास प्रक्रियेवर परिणाम घडवून आणलेला दिसून येतो. ईशान्यपूर्वे कडील राज्य, तसेच ओरिसा, बिहार, छत्तीसगड, झारखंड, मध्यप्रदेश, आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र या राज्यातील बहुतांशी अरण्य प्रदेशात दुर्गम प्रदेशात व काही जिल्हयात या चळवळीचा प्रभाव आता दिसून येतो. केंद्रीय गुप्तचर विभागाच्या माहितीनुसार नक्षलवादी चळवळीचे वार्षिक जमा खर्च १५०० कोटी रूपयांच्या पुढे जाणारा आहे. मेघालय, अरुणाचल प्रदेश, नागालँड, मणिपूर, मिझोरॉम आणि त्रिपुरा या सर्व राज्यांच्या अंदाजपत्रका पेशाही ही रक्कम मोठी आहे. म्हणूनच नक्षलवादा विरुद्ध सर्व बाजूने विचार करणे अपेक्षित आहे.

कार्यपध्दती :-

अदिवासी अज्ञानी, लोकांना, तरुणांना व महिलांची दिशाभूल करून या चळवळीत ओढणे नंतर प्रशिक्षित करणे. सावकार, जमीनदार लोकांकडून खंडणी वसूल करून परकीय राष्ट्रांकडून शस्त्रास्त्रे खरेदी करणे. अशा मार्गाचा अवलंब करतात. नक्षलवाद्यांच्या सशस्त्र दलम मध्ये ९ ते ११ तरुणांसोबत १-२ तरुणींचा समावेश असतो. प्रत्येक दलम मध्ये एक कमांडर, एक डेप्युटी कमांडर असतो. कमांडरच्या आज्ञेचे पालन प्रत्येक सभासद करीत असतो. १५ ते २० गावासाठी एक टोळी काम करते. सरकार, जमीनदार, सावकार, पोलीस दल, यांच्या विरोधात जहाल भाषणे करून गावातील लोकांची सहानुभूती मिळविण्याचा प्रयत्न करतात. अंतर्गत सुरक्षेच्या संदर्भात हे आव्हान निश्चितच क्लिष्ट व गुंतागुंतीचे आहे.

नक्षलवाद आणि लोकशाही:

नक्षलवादाचे आव्हान देशाच्या अंतर्गत सुरक्षिततेला आहे ते आव्हान देशाच्या विकासाच्या मार्गातील प्रमुख अडथळाही आहे. पण खऱ्या अर्थाने ते आव्हान देशातील लोकशाहीला आहे. शोषणरहित व समन्यायी समाजाची म्हणजेच आदर्श राज्याची निर्मिती हेच जर नक्षलवादाचे अंतिम उद्दिष्ट असेल तर या देशाच्या राज्यघटनेचे अंतिम उद्दिष्ट त्याहून अधिक व्यापक व उदात्त आहे. फरक आहे तो अंतिम उद्दिष्ट साध्य करण्याच्या मार्गाचा हा फरकच संसदीय लोकशाहीसमोर अडथळा ठरू पाहत आहे.

नक्षलवादाचा प्रभाव असलेल्या क्षेत्रातील जनतेपर्यंत विकासाच्या योजना पोहचल्या नसल्यामुळे स्थानिक अदिवासी लोकांचे त्यांना समर्थन मिळत गेले. जमीनदार, सावकार यांच्या प्रभावापासून नक्षलवादने अदिवासी लोकांना शोषणमुक्त करण्यासाठी पाऊले उचलली त्यामुळे त्यांची राजकीय व्यवस्था ही भारतीय लोकशाहीपेक्षा अधिक चांगली ही जाणीव निर्माण केली गेली. उदात्त स्वरूप असणाऱ्या भारतीय लोकशाहीची पाळेमुळे या भागात राज्यकर्त्यांनी योग्य प्रकारे न रूजविल्यामुळे हा विरोधाभास तेथील जनतेमध्ये वाढत गेलेला जाणवतो. जमीनदार, सावकार, उद्योगपती यांच्या कडून खंडणी वसूल करणे त्यातून नवीन शस्त्रास्त्रे खरेदी करणे आपली दहशत वाढविणे असे नक्षलवादी चळवळीचे स्वरूप दिसून येते. स्थानिक गरीब लोकांना त्रास न देता शासनस्तरावरील यंत्रणा विस्कळीत करणे हा त्यांचा उद्देश दिसून येतो पण आता त्यातही बदल जाणवतो सुरक्षाबले, पोलीस यंत्रणा, शाळा, रस्ते, पूल, राजकीय नेते हे त्यांचे महत्वाचे लक्ष असते. अशा वेळी स्थानिक लोकांचा सहभाग हा निश्चित धोकादायक असतो म्हणूनच असे वाटते की, लोकशाहीचे खऱ्या अर्थाने सत्तेचे विकेंद्रीकरण या भागात झालेले नाही याची फार मोठी किंमत पोलीस प्रशासन सुरक्षा दलांना भोगावी लागत आहे. स्वातंत्र्याच्या ७१ वर्षानंतरही तेथे अन्न, पाणी, आरोग्य, शिक्षण, रोजगार या प्राथमिक गरजा भागवल्या जात नाही याचा

दोष राज्यकर्त्यांची असवेदनशीलता, चुकीचे धोरण अयोग्य नेतृत्वाकडे जातो. या दुर्गम भौगोलिक प्रदेशात नक्षलवादी पोहचू शकतात; पण सर्वसाधनांची उपलब्धता असूनही शासन का नाही? आतापर्यंत आलेल्या राज्यसरकारने सामाजिक, आर्थिक समस्यांना प्राधान्य दिले नाही म्हणून या भागातील युवकांना नक्षलवादाकडे प्रवृत्त करण्यास विद्रोही संघटना यशस्वी ठरल्या आहेत. अत्याधुनिक शस्त्रास्त्रे, परकीय राष्ट्रांकडून होणारी मदत यामुळे सुरक्षा दलांसमोरील आव्हाने वाढली आहेत. अंतर्गत सुरक्षेसाठी १९७१ ला केंद्राने “मिसा” कायदा मंजूर केला; पण त्याचा उपयोग राजकीय विरोधकावर जास्त प्रमाणात होऊ लागला या व्यवस्थेविरुद्ध कायदयाची कमतरता ही शोकांतिका दिसून येते.

आज जवळपास २७ छोट्यामोठ्या नक्षलवादी संघटना प्रभावग्रस्त भागात कार्यरत आहेत. गनिमी तंत्राद्वारे त्या लढा देत आहेत. महिलांचा, गावकऱ्यांचा सहभाग यामुळे हा संघर्ष अधिक व्यापक होत आहे. छत्तीसगडमध्ये प्रशासना तर्फे “सलवा जुडूम” ही चळवळ सुरू केली सरकार व लोक यांना नक्षलवादा विरुद्ध आणण्याचा तो प्रयत्न तितकासा यशस्वी झाला नाही. सुरक्षा दलांचा अधिक वापर—देखील यशस्वी होईल हे निश्चित सांगता येत नाही कारण २०१० मध्ये गृहमंत्रालया तर्फे “ऑपरेशन ग्रीन हंट” ही मोठी मोहीम नक्षलवादा विरुद्ध सुरू केली होती पण त्यातही महत्वाचे यश मिळाले नाही या उलट दंतेवाडा प्रदेशात नक्षलवाद्यांनी घातपात घडवून ७६ सुरक्षा दलांच्या जवानांचा बळी घेतला. अनेक छोटे मोठे हल्ले करून, सामान्य जनतेची हत्या, हजारो सुरक्षा सैनिकांचे बलिदान, नेपाळ, बांगलादेशच्या माध्यमातून चीन या राष्ट्रांची अप्रत्यक्ष नक्षलवादाला मिळणारी मदत यामुळे या संघर्षाचा गंभीर विचार केंद्रशासनाला करावा लागत आहे. तत्कालीन पंतप्रधान मनमोहनसिंग २००९ मध्ये राज्यांतर्गत सुरक्षा परिषद मध्ये यांनी नक्षलवादाला अंतर्गत सुरक्षेसमोरील सशस्त्र व मोठे आव्हान संबोधले आहे.

हे आव्हान मोडून काढण्यासाठी शासनाने राजकीय व्यवस्थेच्या माध्यमातून लोकहीत प्रश्नांना प्राधान्य द्यावे असे वाटते. याचा अर्थ असा नव्हे की शासनाने काहीच केले नाही तरी पण प्रशासन कोठे तरी कमी पडले म्हणूनच नक्षलवादी सामर्थ्यवान बनत गेले याचा विचार ही आवश्यक आहे.

लोकशाहीसंरक्षणाच्या माध्यमातून उपाययोजना :

नक्षलवादाचा प्रभाव कमी करण्यासाठी प्रशासनाने प्रभावी मार्ग, नवीन तंत्र अवलंबवावे.

- १) अदिवासी लोकांसाठी असणाऱ्या शासकीय योजना संपूर्ण गावपातळीपर्यंत राबविल्या जाव्यात.
- २) शासनाच्या वेगवेगळ्या योजनाद्वारे स्थानिक लोकांशी संवाद साधणे महत्वाचे ठरते. उदा. प्रशासन तुमच्या दारात, परिवर्तन सभा इत्यादी.
- ३) आरोग्य शिबिरे, शिक्षणाद्वारे लोकांना जागृत करणे. त्यांच्यात विश्वासाहता निर्माण करणे.
- ४) पोलिस म्हणजेच प्रशासन/शासन/सरकार हा गैरसमज दूर करून पोलिस व जनते मध्ये सलोख्याचे प्रयत्न करणे.

वरील पैकी काही उपाय योजना आदिलाबाद जिल्हयामध्ये पोलिस अधिक्षक महेश भागवत यांनी राबविल्या होत्या. त्यात काही प्रमाणात यशदेखील प्राप्त झालेले होते. याचा स्थानिक प्रशासन व पोलिस प्रशासन यांनी विचार करणे अपेक्षित आहे.

समारोप :-

नक्षलवाद्यांचा शस्त्राचार, सरकारची उदासीनता, समाजाचा बेफिकीकरण, संरक्षणशून्य दारिद्र्य, अशा आपत्तीत या भागातील अदिवासी अडकलेला दिसून येतो. यामुळे लोकशाहीखऱ्या अर्थाने रूजली नाही; पण नक्षलवादाचा प्रभाव कमी करण्यासाठी पाणी, रस्ते, वीज या पायाभूत सुविधा पुरवाव्या लागतील, दळणवळणाची साधने निर्माण करून आरोग्य—शिक्षण या प्राथमिक गरजा भागवाव्या लागतील राजकीय, सामाजिक, प्रशासकीय, संरक्षणातील स्वच्छ व कार्यक्षम अधिकाऱ्यांची फौज या क्षेत्रात असावी. नक्षलवादा विरुद्ध सशस्त्र लढा देण्यासाठी योग्य प्रकारचे प्रशिक्षण व शस्त्रास्त्रे असणे तितकेच महत्वाचे ठरेल. ज्या दिवशी नक्षलवादी राजकीय व्यवस्थेचा प्रभाव सप्रमाण कमी होईल त्या दिवशी खऱ्या अर्थाने लोकशाहीस्वातंत्र्य मिळेल व अंतर्गत सुरक्षेचे प्रश्न ही काही अंशी मार्गी लागतील असे वाटते यासाठी सर्वांनी प्रत्येक स्तरावर योगदान देणे तितकेच अत्यावश्यक व महत्वाचे ठरेल.

संदर्भ :-

- १) “भारतीय राजकीय व्यवस्था” — प्रकाश बाळ — आंबेडकर अकादमी, सातारा

- २) “भारतीय राजकीय संस्कृती” – प्रा.बी.वाय.कुलकर्णी, प्रा.गव्हाणे—चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद.
- ३) “परराष्ट्र धोरण” – डॉ.शैलेंद्र देवळणकर – प्रतिमा प्रकाशन, पुणे
- ४) “नक्षलवादी आणि अदिवासी” – गोविंद गारे – सुगावा प्रकाशन, पुणे
- ५) “शोधयात्रा – ईषान्य भारताची” – साप्ताहिक साधना – पुणे २० ऑगस्ट २०११
- ६) “ समाज प्रबोधन पत्रिका” – एप्रिल जून – २०११– पुणे
- ७) दै.सकाळ, दै.लोकमत, दै.लोकसत्ता मधील बातम्यांचा स्रोत.

BHUMKAL ORGANIZATION NAGPUR, MAHARASHTRA
In Collaboration with

+ S.N.T. College Ramtek, Nagpur + S. N. Mor & Smt. G.D. Saraf College Tumsar, Bhandara + Dr. Madhukarrao Wasnik P.W.S. College, Nagpur
+ Saraswati Kala Mahavidyalaya, Dahihanda, Akola + Sharadrao Pawar Arts & Comm. College Gadchandur, Chandrapur
+ Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur + Yashwantrao Gudadhe Patil Memorial College of Arts Nagpur

Jointly Organize Online National Level Multi disciplinary Two Week
Faculty Development Program (FDP)
From 15 July to 26 July 2020 (at 10.30 a.m.)

On
**UNDERSTANDING CONTEMPORARY
MAOISM (NAXALISM) IN INDIA**

On
YouTube Live
&
Facebook Live Streaming
For
Teachers, Officers
Student's & Others

Visit : bhumkalorg.com

INAUGURAL ADDRESS

Prof. Vivek Kumar
Chairperson, Centre for Study of Social Systems, SSU, (PGU, New Delhi)
Nation and Nation Building:
Dr. Babasaheb Ambedkar

SPEAKERS

 <p>Dr. P. V. Rammana Ex. Research Fellow, IDIA Delhi Writer & news paper columnist Andhra Pradesh (North)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maoist Finances • Women and Children in Maoist Banks 	 <p>Dr. Rajat Kumar Kujur Asst. Prof. (Pol. Sci.) Sambalpur Univ., Orissa. Writer & Researcher</p> <ul style="list-style-type: none"> • Contemporary Maoist Movement in India: Issues and Trends • Maoist Movement in Odisha: Mapping the Dynamics 	 <p>E. Z. Khobragade Retired IAS Officer, President, Samvidhan Foundation & Officer Forum Mah., Nagpur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Administrative Problem & challenges in Maoist Affected Areas. 	 <p>Sunil Khobragade Editor Daily Jantocha Maharashtra, Mumbai</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ambedkarism, Social Movements and Maoism
 <p>Dr. Bipin Jojo Professor, Centre for Social Justice and Governance, School of Social Work, TISS, Mumbai</p> <ul style="list-style-type: none"> • Research Methodological Problem in Maoist Conflict area: Ideas & Practice 	 <p>Dr. C. B. Masram Principal, S. N. Mor College of Arts & Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar, (Bhandara) Sardar Member, I.T.M.N. U, Nagp.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inhuman violence against Tribes in Maoist conflict Area 	 <p>Devendra Gawande Residential Editor, Nagpur Lokatta & Writer Nagpur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Urban Naxalism • My Field Experiences of Gadchiroli 	 <p>Ajit Abhyankar Senior Communist Thinker, Visiting Faculty at Symbiosis School Of Liberal Arts, Pune.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Constitutional Values Tribes Left and Peasantry Left • Tackling Maoism: the Leftist Approach
 <p>Dr. Keshav Walke Prof. M.S.W., Matri Seva Sangh College Nagpur & Director, NSS RTM Npp. Uni.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Identification of research issues in Conflict Areas and government policies 	 <p>Dr. Tapan Mohanty Dean, Dept. Distance Education & Prof. Sociology of Law National Law Institute Uni., Bhopal</p> <ul style="list-style-type: none"> • Naxalism: Casteism and Legal Strategies 	 <p>Dr. Arvind Sovani Asst. Prof. English, Anti Naxal Activist, Writer & Researcher TV. Panelist on Naxal issue, Nagpur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fake Narratives of Maoists • Urban Naxalism: How to Tackle it? 	 <p>Sanjay Jiwane Social Worker, Thinker, Ambedkarite Playwright & Actor, Nagpur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Basic influence in youth and social movements since 1960s • Communist- Maoist and Ambedkarite movement
 <p>Dr. Shrikant Bhowate Asst. Prof. (Pol. Sci.) SNT College Ramtek, Writer & Researcher TV. Panelist on Naxal issue, Nagpur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Introduction & Objective of Program. • Alternative history of Naxalism to Maoism. • Rural - Maoist Ideology: Challenges before Constitutional state. 	 <p>Dr. Prashant Wighe Asst. Prof. (Pol. Sci.) Bharti maha. Amravati, Writer & Researcher, Amravati</p> <ul style="list-style-type: none"> • CPI (Maoist) - Organizational Structure • Naxalism in Maharashtra 	 <p>Farukh Ali Reporter & Activist, Naxal Affected Area, Sukhna (Bastar) Chhattisgarh,</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bastar : A Victim of Maoist Supporter and Sympathizers 	 <p>Bharat Bhushan Activist & Social Worker Naxal Affected Area Orissa</p> <ul style="list-style-type: none"> • Naxalism in Tribal belt : My experiences in Odisha and Bastar

Eligible Participant : Students & Academicians from any discipline, Public & Private Employee, i.e. Science / Commerce / Social Worker/ Mass Media/Technical Education /Law/Doctor etc. from any countries.

Registration Category : A) Common Registration (Employee's) B) Student Registration (Free) C) Others Registration (Free)

Registration link : <https://bhumkalorg.com/fdp-registration-on-maoism-india> (Click Here)

Dr. SHRIKANT BHOWATE
Organizing Secretary
Head (Pol. Sci.) S.N.T. College Ramtek, Nagpur & Secretary, Bhumkal Organization Nagpur (M.S.) Mob: 9422004024

Dr. Rahul Bhagat 9824388821, Dr. Deepak Raut 9892889112, Dr. Sanjay Gore 9222114540, Wink Ketrojwar 9899322526, Dr. Rashmi Paraskar 9502229292, Dr. Prati Patil 9499901119, Raja P. Lige 9402055706, Dr. Pramod Chembarkar 9822962764, Dr. Sushant Chimbarkar 9789940234, Baban Meshram 9422134726, Anil Salgute, 9494027096, Deepali S Bhowate 9422918155, Milind Tulse 9872943071, Avinash Sovani 9822567704, Vinay Patil 8440768972, Sumita R. Gawal 7029427468, Prashant Mahalle 9784828206, Indrajit Reke 9785053391, Shubham Wasnik 9022649474, Sachin Rajanbire 7528719093

समकालीन नक्षलवादी चळवळ एक समज गैरसमज :**प्रा. डॉ. रवींद्र मुरमाडे**

सहायक प्राध्यापक (मराठी विभाग)

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, तुकूम, चंद्रपूर

सारांश :

भारतीय संस्कृतीत एखाद्या व्यक्तीचा जेव्हा जन्म होतो त्यावेळी त्याच्या नावाआधी प्रथमतः जात, धर्म चिकटतो. त्यानुसार पुढे त्याची जडणघडण होते. त्या व्यक्तीवर संस्कार होतात. कर्तव्य कर्म समजून जातीचा धर्माचा अभिमान बाळगून तो जगत असतो. जन्मापासून मरेपर्यंत पूर्वसुरींच्या संस्कारातून गरज असो अथवा नसो पण जात ही चिकटलेली असते. व्यक्ती आयुष्यात शिक्षणाने व कधी कधी परिस्थितीने एखादी विचारसरणी स्वीकारतो. त्यावेळी तो जाती धर्माच्या पलिकडचा विचार करतो. आणि ती विचारसरणी ठरविण्याचा त्याला सर्वथैव अधिकार आहे. कोणतीही व्यक्ती जन्मतः नक्षलवादी नसते. परिस्थितीशी दोन हात करून जीवनात जेव्हा ती उच्चशिक्षण घेते. परंतु त्याच्या वाट्याला केवळ उपेक्षा आणि शोषण येत असेल. तात्पर्य जगण्याचे संदर्भ जेव्हा बदलतात तेव्हाच तो ह्या मार्गाचा अवलंब करतो. हे नक्षलचळवळ विषयक गैरसमज समाजस्वास्थासाठी दूर होणे अत्यंत गरजेचे आहे.

बीज संज्ञा:लोकशाही मूल्ये, सामाजिकता, क्रांतिकारक प्रबोधन, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य,मानवी मूल्यांची जोपासना, सांस्कृतिक संघर्ष.

प्रस्तावना :

एकविसाव्या शतकात जागतिकीकरणाचे जाळे सर्वदूर पसरले असले ही एक भारतीय म्हणून गौरवास्पद बाब असली तरी विकासाच्या तुलनेत पाश्चिमात्य देशांपेक्षा भारत अद्यापही बरेच मागे आहे. हे नाकारता येत नाही. विज्ञानाच्या बळावर मानवाने अंतरिक्षात विहार करण्याची किमया साधली असली तरी सामाजिक दृष्ट्या ते तितकेच मागे पडत असल्याचे चित्र दिसते आहे. भारतीय शेर समाजसुधारकांनी व स्वातंत्र्यवीरांनी स्वतःचे रक्त आटवून,बलिदान देऊन देशाला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. ही आनंददायी बाब आहे. पण दुर्दैव असे की, हे स्वातंत्र्य वर्तमान वास्तवात मुठभर लोकांची मक्तेदारी ठरू पाहते आहे. समाजातील प्रत्येकाला आत्मसन्मान, स्वाभिमानाणे जगता यावे यासाठी महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्वतःचे आयुष्य वेचले.संविधानातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मुलभूत शिक्षण, आर्थिक समानता, सामाजिक न्याय, बंधुता हा विचार पेरला. जातीविहीन समाजरचनेचा पुरस्कार केला. जीवनमूल्यांवर आधारित तात्त्विक विचारमूल्ये रुजविली.ह्यामागे त्यांची उदात्त दृष्टी होती.

मानवी हक्क व अधिकार :

येथील मूळनिवासी आदिवासी समुदाय हा भारतीय संस्कृतीचा अविभाज्य भाग असून तो सुसंस्कृत व सभ्य आहे. या समुदायाला शतकानुशतके उच्च परंपरेचा वारसा लाभला आहे. प्राचीन काळी आदिवासी समाज हा गुण्यागोविंदाने राहत होता. व्यवहार करत होता. राजे महाराजे, क्रांतिकारक शूरवीर, देशभक्त, कलावंत, आणि न्यायप्रिय अशी स्वतंत्र ओळख या आदिवासी समुदायाने निर्माण केली. एकूणच गौरवशाली इतिहासाची परंपरा लाभलेला समूह म्हणून आपण आदराने त्याकडे बघतो. चोरी करणे, फसवणूक करणे, लुबाडणे ह्या दुर्गुणांपासून कोसोदूर असलेल्या या समाजाच्या अंगी प्रामाणिकता ठासून भरलेली आहे. एका अर्थाने "देशाचे खरे मालक हे आदिवासीच आहेत" हे लेखक एकनाथ साळवे यांचे विधान तात्त्विकदृष्ट्या खरे आहे. तद्वतच जगण्यावरची निष्ठा ह्यांचे रोमारोमात भिनलेली असून प्रगल्भ विचारसरणी ह्यांचे द्योतक

आहे.”स्वतःच्या आईचे दूध काढून आपण कोणाला देत नाही. मग गाई—बकऱ्यांचे दूध त्याच्या वासरांसाठी ते काढण्याचा हक्क आपल्याला नाही हे पूर्वापार चालत होते. ते मोडणे पाप आहे.”^२ ह्यातून आदिवासींच्या पवित्र विचार धारणेचा प्रत्यय येतो. या देशात शिक्षणाने सामाजिक क्रांती घडवू पाहणाऱ्या विचारांना प्रस्थापीत व्यवस्थेने नेहमीच डावलल्याची उदाहरणे आपण बघितली आहेत. महात्मा फुले, बिरसा मुंडा, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, राजर्षी शाहू महाराज यांच्या प्रेरणेतून समाजाला दिशा देणारे, शिक्षणातून परिवर्तन घडवू पाहणारे, हक्क आणि अधिकाराची जाणीव करून देणारे व क्रांतीची परिभाषा प्रबोधनातून सांगणाऱ्या विचारवंतांवर नक्षल समर्थक हा शिक्का मारला जातो. कित्येकांना नाहक तुरुंगात डांबल जातं. अशा प्रकारच्या अनेक घटना आपण वर्तमान पत्रातून वाचत असतो. हे एकविसाव्या शतकातील विदारक वास्तव आहे.

भारतातील नक्षलवाद हा अमानुष्य दमन व्यवस्थेशी निकराची झुंज देणारा मनस्वी तरुण रक्ताने शोधलेला एक मार्ग आहे असे वक्तव्य एनकाउंटर च्या प्रस्तावनेत थोर विचारवंत डॉ. रावसाहेब कसबे करतात. पुढे डॉ. रावसाहेब कसबे म्हणतात की, ”लोकशाही व्यवस्थेतील प्रतिकाराचे सर्व मार्ग जेव्हा सत्ताधारी वर्गाकडून आणि बहुसंख्य शोषकांकडून कायदेशीर मार्गाने निकामी केले जातात, तेव्हा नक्षलवादाचा जन्म होत असतो.”^३ हे विधान तार्किकदृष्ट्या सुसंगत साधणारे आहे.

स्वातंत्र्यापासून ते आजपर्यंत येथील आदिवासींचे हक्क आणि अधिकार हिरावले गेले आहेत, हा आजवरचा इतिहास आहे. किंबहुना कायदे करायचे मात्र त्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करायची नाही. हे येथील यंत्रणेचे धोरण. उदाहरण घ्यायचे झाल्यास जसे २४ डिसेंबर १९९६ रोजी पेसा कायदा संसदेत पारित होतो पण दुर्दैवाची बाब अशी की, या कायद्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी मात्र २०१३ साली म्हणजेच १७ वर्षांनी होतो. या कायद्यांतर्गत आदिवासींचे कल्याण व हित साधले जातील अशी वल्गना केवळ आणि केवळ मतपेटीसाठी केली जाते. हे येथील राजकीय धोरण सूर्यप्रकाशा इतके सत्य आहे.

प्रस्थापितांकडे देशाची संपत्ती :

आदिवासींच्या वाटचला दुःख दारिद्र्य ही समस्या पाचविला पुजलेली. भारतात आजही न्याय प्रक्रियेवर लोकांचा म्हणावा तसा विश्वास राहिलेला नाही. अनेक सामाजिक प्रश्न उद्भवत असताना भारतात सामाजिक न्यायाची मानवी स्वातंत्र्याची प्रक्रिया दिवसागणिक गतिहीन होत असल्याचे चित्र दिसते. अस्पृश्यतेचा प्रश्न, निरागस आदिवासींची ससेहोलपट, भ्रष्टाचार, शासन यंत्रणेचा छळवाद, शिक्षण व्यवस्थेने केलेला भ्रमनिरास यांसारखे व्यापक प्रश्न आजही मानवी मनाला भेडसावत आहेत. एकूणच समाजाच्या अधोगतीला कारणीभूत असणारी व्यवस्था म्हणजे या देशातील भांडवलशाही होय. आज प्रचलित लोकशाहीत मुठभर प्रस्थापितांच्याकडे देशाची अधिक संपत्ती संचय हे सद्यस्थितीतील वास्तव आहे.

वर्तमान स्थितीत उत्पन्नाची साधने ही प्रस्थापितांकडे आहेत. शासकीय यंत्रणा, प्रसार माध्यमे ही भांडवलदाराची हातचे बाहुले बनले आहेत. ज्यामुळे सूर्य मध्यान्हावर यावा पण रात्रीचा अंधार संपू नये. उलट काळरात्र अधिक गडद होत जावी अशी देशात गंभीर परिस्थिती निर्माण झालेली आहे. लोकशाहीचे डगले घालून धर्मांध शक्ती या देशात अधिक वाढत आहे. सामंत घराणेशाही अहंकार वाढतो आहे. निवडणुकांतून दिवसेंदिवस भ्रष्टाचार फोफावतांना दिसतो आहे. व्यवस्थेला जाब विचारणा करणाऱ्यांचा जीव धोक्यात येऊ पाहतो आहे. सर्वत्र भयग्रस्त, दहशतीचे वातावरण आहे. प्रतिकारशक्ती, निदर्शने केली असता तुरुंगात डांबले जाण्याची भीती आहे.

लोकशाही व्यवस्थेत सामाजिक न्याय, मुलभूत अधिकार, दलित, आदिवासी शोषितांचे प्रश्न बेदरकारपणे दुर्लक्षिली जात आहेत. ह्याविषयी आवाज उठविणारी फुले, शाहू, आंबेडकर

चळवळीची धार बोथट केली जात आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९३६च्या भाषणात संपूर्ण समाजाच्या मुक्तिचा विचार सांगितला. मुठभर व्यक्तीच्या नव्हे. परंतु त्यांच्या वर्णजाती विश्लेषणामागचा वर्गीय आशय समजून घेण्याचे कष्ट कुणी घेत नाहीत. द्रव्यबळ, मनुष्यबळ आणि नैतिक बळ एकवटून समाज उभा ठाकत नाही तोपर्यंत तो सुखी आणि स्वतंत्र होत नाही. ही बाब भारतातल्या सर्व शोषित समाजाला लागू पडते. ह्याच्या निवारणासाठीच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना सामाजिक लोकशाही हवी होती.

टाडा कायदा :

प्राप्त परिस्थितीत मानवाला त्यांचे मुलभूत हक्क आणि अधिकार मिळावे ही दूरदृष्टी ठेऊन कोणताही कायदा पारित केला जातो. परंतु १९९२ला लागू केलेल्या 'टाडा कायदा' ने आदिवासींच्या हक्क आणि अधिकारावरच कुन्हाड घातल्याचे दिसते. आपल्या हक्क, अधिकार आणि न्यायविषयक भूमिका मांडणाऱ्या कित्येक आदिवासी तरुणांना 'टाडा कायदा' अंतर्गत अटक केली जात होती. आदिवासींना छळण्याचा टाडा कायद्याने जणू परवानाच मिळाला होता. असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही. या कायद्याखाली कुणालाही अटक करता येते. टाडा कायद्यात जमानातीची तरतूदच नव्हती. नक्षलवादाचे समर्थक या गैरसमजातून पोलीस यंत्रणेचा आदिवासींच्या मागे तगादा होता. यामध्ये कित्येकांचा तुरुंगातच मृत्यू झाला. थोडक्यात सांगायचे म्हणजे 'ध' चा 'मा' करून आदिवासी तरुणाची गळचेपी केली जात होती. ह्यावर भाष्य करताना एकनाथ साळवे लिहितात की, "सामाजिक, आर्थिक विषमतेचे बळी ठरलेल्या लोकांना कोर्ट कचेरी आणि कायद्याचा क्वचितच लाभ मिळतो. खरे म्हणजे आपले प्रजातंत्र चुनाव तंत्रात हरवले आहे." हे या देशाचे विदारक वास्तव आहे. तात्पर्य टाडा कायद्याचा चांगल्या वापरापेक्षा गैरवापरच अधिक झालेला दिसतो. नंतर जनआंदोलनाने टाडा कायदा मध्ये रद्द केल्या गेला.

आदिवासींची स्वायत्त चळवळ :

भारतीय संविधानात स्वायत्तता (Autonomus) ही संकल्पना राजकीय स्वातंत्र्यया अर्थाने आली आहे. पण राजकीय स्वातंत्र्य म्हणजे आदिवासींना दिलेले राजकीय स्वातंत्र्य नव्हे. स्वायत्तता म्हणजे आदिवासींना दिलेले राजकीय स्वातंत्र्य असा सर्वमान्य समज आहे. घटनेच्या ५ व्या व ६ व्या परिशिष्टाद्वारा प्रयोजन करण्यात आल्यानुसार अनुसूचित जमातींसाठी राखीव मतदार संघ ठेवण्यात आले असले तरीही 'अनुसूचित जमातींच्या' नावाने सुद्धा खरे राजकीय स्वातंत्र्य बहाल करणारी 'स्वतंत्र यंत्रणा' बनविण्यात आली नाही. राखीव मतदार संघाद्वारा प्रतिनिधित्व देऊन सुद्धा आदिवासी समाजाचा विकास होण्याऐवजी समाज अधोगतीकडेच जाताना दिसतो. व्यक्ती विकास झालेला दिसत असला तरी समाजाचे चित्र आजही वेगळे आहे.

आदिवासी बांधव जेव्हा "स्वनिर्धारणाचे अधिकार मागतो, संपूर्ण स्वातंत्र्य मागतो, हिंदूंच्या वेगळी समाजरचना असल्याबाबत सांगतो त्यावेळी आदिवासी माणसास देशद्रोही ठरवून त्यांचेवर नक्षलवादी, आतंकवादी अशी भयानक विशेषणे लावून त्यांच्या चळवळी दाबल्या जातात." ही सत्यता कोणीही नाकारू शकत नाही. स्वातंत्र्याच्या ७० वर्षांनंतर आजही या भूमीचा मालक असलेला मूळ निवासी हजारो वर्षांपासून आजही अमानुष्य जीवन व्यतीत करतो आहे. हे समाज चित्र वर्तमानात आजही अनुत्तरीत आहेत.

समारोप :

हजारो वर्षांपासून होणारे अन्याय, अत्याचार, पिळवणूक आतातरी थांबणे क्रमप्राप्त आहे. कपोलकल्पित घटनांवर विश्वास ठेऊन आदिवासींचे नाहक शोषण केले जात आहे. त्याला कुठेतरी लगाम बसला पाहिजे. नक्षलसमर्थक समजून होणारी पिळवणूक कुठेतरी थांबली पाहिजे.

एकविसाव्या शतकात मानवीय पातळीवर सृजनशील नवसमाज निर्मितीसाठी विवेकवादी विचारसरणी स्वीकारणे काळाची गरज आहे.

निष्कर्ष :

- १) न्यायाच्या प्रतिक्षेत वर्तमानातही आदिवासी बांधव ताटकळत आहे.
- २) इतरांप्रमाणे आम्हालाही आमचे मुलभूत हक्क आणि अधिकार मिळावेत ही माफक अपेक्षा आहे.
- ३) या भूमीचा मालक मूळ निवासी आदिवासी आहे .
- ४) आदिवासींच्या मानवाधिकाराचे उल्लंघन करण्यात आले.

संदर्भ :

- १) एकनाथ साळवे : एनकाउंटर,
फुले—आंबेडकरी स्टडी ग्रुप प्रकाशन, चंद्रपूर द्वितीय
आवृत्ती २००८ , पृ.५१
- २) विलास मनोहर : एका नक्षलवादाचा जन्म,
श्रीविद्या प्रकाशन पुणे, चौथी आवृत्ती २०११, पृ.४
- ३) रावसाहेब कसबे : एनकाउंटर (प्रस्तावना मधून)
फुले—आंबेडकरी स्टडी ग्रुप प्रकाशन, चंद्रपूर द्वितीय आवृत्ती
२००८ , पृ.१४
- ४) एकनाथ साळवे : एनकाउंटर,
उ. नि. पृ.९२
- ५) एल. के. मडावी : स्वतंत्र भारतातील आदिवासींची स्वायत्ततेची चळवळ.
मूलनिवासी मुक्ती मंच नागपूर, प्रथम आवृत्ती १९९८, पृ. १८

नक्षलवाद : एक सामाजिक अध्ययन**प्रा.डॉ. राजेंद्र यादवराव बारसागडे**

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख एफ.ई. एस. गर्ल्स कॉलेज, चंद्रपुर

प्रस्तावना

स्वातंत्र्यपूर्वी व स्वातंत्र्यानंतर भारतीय समाजाचे अवलोकन केले असता. समाजात वर्णव्यवस्था, जातीव्यवस्था अस्तीत्वात होती व हे घटक भारतीय समाजाचे प्रमुख लक्षण माणले जात होते. समाजातील जातीयतेमुळे लोकांमध्ये सामाजिक, आर्थिक विषमतेची दरी निर्माण झाली. सामाजिक विषमतेमुळे माणवाला समाजात माणूस म्हणून जिवन जगताना अनेकदा कठीनता जानवत होती. माणवाला समाजाच्या शोषणापासुन मुक्त करण्या करीता व समाजातील विविध घटकाद्वारे होणा—या अन्याया विरूध्द व शोषित वर्गाच्या मुक्ततेकरीता अनेक सामाजिक सुधारकानी,नेत्यानी प्रयत्न केले व अनेक सामाजिक संघटना पुढे आल्यात व नविन समाजरचना निर्माण करण्या करीता समाजाचे घ्येयधोरणे बदलविण्याकरीता आणि समाजात परिवर्तन धडवुन आणण्याकरीता सामाजिक चळवळ या शब्दाचा वापर १९व्या शतकात करण्यात आला.रूडॉल्फ हेब्रेल,नील स्मेलर,जॉन विल्सन या विचारवंतानी सामाजिक चळवळ या शब्दाचा वापर प्रथमता केला. सामाजिक चळवळ ही आपोआप घडत नाही तर त्या घटने मागे विशिष्ट अशी एक पार्श्वभूमी असते. एकादा समुह विशिष्ट प्रसंगाना व सरकारी दडपशाहीच्या विरोधात, अन्याया विरोधात, आपल्या हक्काच्या विरोधात, सामाजिक विषमते विरोधात लोकांना एकत्र करीत असतात. तेव्हा लोक सामुहिक पणे एकत्रित येऊन सामाजिक चळवळी,आंदोलने उभे करीत असतात. तेव्हा समाजातील लोकांचा पाठींबा मिळत असतो व देशात सुधारणावादी,क्रांतीकारी चळवळी निर्माण होतात. अशा या चळवळीचा उध्देश समाजातील सामाजिक असमानता नष्ट करणे हा असल्याने या आंदोलनाला समाजाचे सहकार्य मिळत असते. सामाजिक चळवळी बाबत एम.एस. राव म्हणतात की चळवळ ही संघटित पणे केलेला सामूहिक प्रयत्न आहे व समाजातील बहुसंख्यलोक एकत्रित येतात व आव्हान देतात. आपल्या देशातील लोकांमध्ये समता, स्वातंत्र्य, बहुत्व आणि न्यायाची जाणिव लोकांना करून दिली जाते. याचा परिणाम लोकांच्या मानसिकतेवर पडल्याने अनेक आंदोलने देशात घडुन आलेत. ज्यात वंशवाद,धर्मवाद, स्त्रीवाद,पंथवाद, नक्षलवाद या सारख्या आंदोलनाचा प्रामुख्याने समावेश केला जातो .नक्षलवादा बाबत बोलायचे जाल्यास आपणास असे म्हणता येथे की समाजातील वचिंतवर्गाना, आदिवासीनात्यांचे हक्क अधिकार मिळवुन देण्याकरीता वर्ग संघर्षाच्या आधारावर सुरु झालेली सामाजिक चळवळ म्हणुन कम्युनिष्टपक्षाची आगेकूच महत्वाची ठरते. या पक्षातुन सशस्त्र क्रांतीतुन राजकिय सत्ता मिळवुन आर्थीक समतेसाठी नक्षलवादी संघटनेचा उल्लेख केला जातो. नक्षलवादाने केवळ भारतातच नाही तर या संघटनेचे पाळेमुळे देशातील अनेक राज्यात रूजले आहे. त्यामुळे आज सामाजिक असुरक्षिता निर्माण होऊन सरकार पुढे नक्षलवादी संघटनेचे मोठे आव्हान उभे राहीलेले आहे.

नक्षलवादाचा अर्थ व उगम

नक्षलवाद या संकल्पनेचा विचारकरता नक्षलवाद ही राजकिय सत्तेवर आघात करायला उभारलेली एक सामाजिक स्वरूपात उभी झालेलीचळवळ आहे.या संघटनेच्या माध्यमातुन समाजात व्यक्ती आपल्या मुलभुत मर्यादांचे उल्लंघन करून स्वतःचे वर्चस्व प्रस्थापित करण्याकरीता हिंसा व अत्याचार या मार्गाचा अवलंब करून इतराच्या स्वातंत्र्याचे व अधिकाराचे हनन करून त्यावर आघात करीत असतात. आणि प्रस्तापीत व्यवस्थे विरूध्द आंदोलन करुण चालु व्यवस्थेला विरोध करीत असतात. अशा प्रकारचे कृत्य करणारी संघटना म्हणजेच नक्षलवाद होय. एवढेच नाही तर समाजातील असणारी शांततामय मार्गाचा त्याग करुण सशस्त्र विद्रोहावर अवलंबलेली रचनात्मक चळवळ म्हणजे नक्षलवाद होय.

जनजातीय समाजाच्या हक्का करीता लढणा—या नक्षलवांदयाची उत्पती वसाहतवादी संरजामशाही व्यवस्थेतून झालेली आहे. जेव्हा लोकशाही समाजव्यवस्था प्रतिकाराचे मार्ग सत्ताधारी वर्गाकडुन व बहुसंख्य शोषकाकडुन कायदेशीर मार्गाने त्यांचे मार्ग निकामी केले जातात तेव्हा नक्षवादयांचा उगम होत असतो. पश्चिम बंगालमधील सिलीगुडी तालुक्यातील नक्षलबारी गावातील लोकांवर जमिनदार वर्गाचे वर्चस्व होते. जमिनदार वर्ग शेतकरी,आदिवासी शेतमजुरावर अन्याय अत्याचार करीत परंतू अन्याय अत्याचाराला कंटाळून आपला वचपा काढण्याकरीता १९६७ मध्ये नक्षलबारी गावातील सथाल आदिवासी शेतक—यानी आपल्या हक्काकरीता किसान सभेचा नेता चारू मुजुमदार आणि कानु सन्याल यांच्या नेतृत्वात सथाल

जमातीच्या लोकानी जमिनदारांविरूद्ध आपल्या हक्कांकरीता आवाज उठविला, चारू मुजुमदार यानी शेतमजुर, शेतकरी गरीब वर्गाना एकत्रित केले त्याना सरकार विरूद्ध आवाज उठविण्यास भाग पाडले त्यांनी कम्युनिष्ट पक्षाच्या नेत्याना क्रांती करण्याबाबतचे पत्र लिहले हेच पत्र नक्षलवादयांचे मुळ कागद पत्र ठरले १९६९ मध्ये पश्चिम बंगाल, बिहार, तामीलनाडु, आंध्रप्रदेश आणि महाराष्ट्रातील विविध भागात नक्षलवादयाने प्रवेश केला. १९७२ मध्ये चारू मुजुमदाराच्या मृत्यु नंतर चळवळीवर बंदी घालण्यात आली परंतु भारतीय जनता पक्षाच्या सरकारने ती बंदी उठवली व १९८० पर्यंत चळवळी ला व्यापक स्वरूप प्राप्त झाले. व या आंदोलनाचा प्रभाव देशाच्या विविध भागावर पडला आणि याचाच परिणाम पुढे नक्षलबारी गावाच्या नावावरून नक्षलवाद हे नाव पडले. नक्षलवाद हे एक सामाजिक चळवळीचा प्रकार आहे. नक्षलवाद या चळवळीला भारताच्या आंदोलनात विशेष महत्व आहे. नक्षलवाद या चळवळीने आज भारताच्या विविध राज्यात शिरकाव केलेला आहे.

नक्षलवादी संघटनेचा उद्देश आणि कार्यपध्दती

नक्षलबारी गावातील आदिवासीनी जमिनदाराविरूद्ध केलेल्या आंदोलनातून नक्षलवादी संघटनेचा उगम जाला या संघटनेचा उद्देश व भुमिका ही होती की जमिनदाराचे आपल्या शेतजमिनीवरील मालकीहक्क अधिकार संपुष्टात आणून जमिनदाराचे वर्चस्व कमी करणे वेठबिगार पिळवणूक, अन्याय अत्याचार करणा—या विरूद्ध आवाज उठविणे, शेतक—याना न्याय मिळवुण देणे ही भुमिका प्रथमतः या चळवळीची होती. परंतु बदलत्या काळानंतर या संघटनेच्या ध्येयघोरणात सुध्दा आज बदल घडून आलेला आहे.

नक्षलवाद एक सामाजिक चळवळ असल्याने या सामाजिक चळवळीचा मुख्य उद्देश समाजातील सामाजिक विषमता नष्ट करणे व्यक्तीच्या मनात जनजागृती करणे, त्यांना चळवळीत सामील करणे, चळवळी करीता अधिक लोकांचा पाठींबा मिळवणे, चळवळीला व्यापक स्वरूप प्राप्त करणे, समाजात बदल घडवून आणणे तथा विरोध करणे, हा सामाजिक चळवळीचा मुख्य उद्देश आहे. नक्षलवादी चळवळीचा उद्देश जमिनदाराच्या जमिनीवरील मालकी हक्क संपुष्टात आणणे, मक्कतेदारीचा अंत करणे हा मानला जातो.

नक्षलवादी चळवळीचे कार्यकर्ते मार्क्स व लेनीनच्या विचाराने प्रभावित होऊन अनेक युवकांनी चळवळीत प्रवेश केला या नक्षलवादी चळवळीमुळे भ्रष्टाचाराला काही प्रमाणात आळा बसला ही चळवळ भ्रष्टाचार विरोधी चळवळ म्हणून ओळखली जाऊ लागली चळवळीचे कार्य वेठबिगार पिळवणुक अन्याय अत्याचार विरूद्ध होती. पुर्वी नक्षलवादयाचे शस्त्र धनुष्यबान कु—हाड भाले या पारंपारिक शस्त्राचा वापर करून लढत होते. काळानुसार लढण्या करीता नविन शस्त्राची निर्मिती केली. आज १७ राज्य १७० जिल्हे नक्षलवादी हिंसेने प्रभावीत झालेले आहे. आदी सामाजिक न्यायासाठी व जनसामान्यांच्या हितासाठी सकारात्मक व सुधारात्मक कार्य नक्षलवादयाच्या माध्यमातून केले जात होते त्यामुळे लोकांचा पोलीसांपेक्षा नक्षलवादयानवर जास्त विश्वास होता. परंतू काळानुरूप कार्यपध्दतीत बदल झाला व शासन आणि प्रशासनाला विरोध करणे व देशात हिसंक कारवाया धडवून आणणे हे नक्षलवादी चळवळीचे एकमेव उद्देश बनले आहे. नक्षलवादीच्या कार्य पध्दतीत बदल झाला त्यामुळे चळवळीला हिंसात्मक दहशतवादी कारवायांचे गालबोट लागले आहे याची झड पोलिस प्रशासन व आदिवासी समुदाय यांना मोठया प्रमाणात बसली आहे. वर्तमान समाजात ग्रामीण व शहरी भागातील गरीब पण हुशार व होतकरू बेरोजगार अन्यायपीढीत युवकांना आमीष दाखवून चळवळीत सामील करून घेत आहे.

नक्षलवाद या संघटनेचे समाजावर होणारे परीणाम

नक्षलवाद चळवळ एकेकाळी गोरगरीब जनतेच्या मदतीकरीता व समाजाचे कल्याण व विकासाच्या भावनेतुन उभारेली चळवळ म्हणुन या चळवळीकडे पाहिले जात होते. २१व्या शतकात देश महासत्तेकडे वाटचाल करताना देशा अंतर्गत नक्षलवाद हया सामाजिक संघटनेने जगलव्याप्त भागात वास्तव्य करणा—या आदिवासी समाजाला नक्षलवादाच्या वाढत्या प्रभावामुळे त्यांच्या मुलभुत अधिकाराचे हनन व त्यांच्या विकासात बाधा निर्माण केला जात आहे. या वर्गाना मुलभुत हक्कापासुन कोसो दुर ठेवले जात आहे. एवढेच नाही तर राजकीय दृष्टया जंगलभागात राहणा—या लोकाना मतदाना पासुन वंचीत ठेवले जाते नक्षलप्रवाहीत भागातील लोकाणा दहशतीखाली जीवन जगावे लागत आहे. भारतीय सविधानाने दिलेले अधिकार या लोकान पर्यंत पोचत नाही. एकदरीत नक्षलवादामुळे लोक दहशतीत राहतात स्वातंत्र्य

नावाची गोष्ट त्यांना माहिती नसते.दारिद्र्य शिक्षण,आरोग्य विषयक प्रश्न, अंधश्रद्धा त्यांच्या वाट्याला आलेले आहे. नक्षलवादी संघटनेच्या वर्तमान कृत्यामुळे नक्षलवादी संघटना नेहमी चर्चेत दिसून येथ आहे. नक्षलवाद संघटनेच्या माध्यमातून हत्या,निवडणुकीवर बहिष्कार,सुरूंग स्फोट,जाळपोळ, घातपात असे अनेक प्रकार या संघटनेच्या माध्यमातून केले जात असल्याने त्याचा परीणाम सर्वसामान्य नागरिकांनाच्या जिवनावर पडत असल्याने अनेक कर्मचारीवर्ग ज्या भागात नक्षलवादीक्षेत्र म्हणून घोषित केले आहे अशा भागात सेवाकरण्यास ठाळतात, जात नाही त्याचा परीणाम त्याक्षेत्रातील गोरगरीब,मागाससमाजातील, आदिवासी समाजातील लोकांच्या आर्थिकउत्तपनावर, शिक्षणावर व आरोग्यवर, जिवनमानावर विकास कार्यावर या संघटनेचाप्रभाव पडत असल्याने त्यांचा विकास होत नाही विकास व प्रगती पासून नक्षलप्रभावीत क्षेत्रातील लोक कोसोदूर आहे. नक्षलवादी कारवायामुळे मानवी समाजाला प्रतीकूल परीस्थीतीत जीवनजगावे लागत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे आपणास असे म्हणता येते की या संघटनेचे माणवी समाजावर वर्तमाणकाळातपरीणाम पडत आहे.

नक्षलवाद एक समस्या

नक्षलवाद या सामाजिक संघटनेला भारतीय इतिहासात एक सामाजिक चळवळ म्हणून ओळखली जाते. नक्षलवाद या संघटनेने जनजातीय व्यक्तीशी जवळीकता साधून त्यांच्या समस्या एकुण घेत होते. करीता नक्षलवादयान बाबत आदिवासीना सहानभुती आपुलकी वाटत होती त्यामुळे नक्षलवादी चळवळ पुर्वी आदिवासीच्या विकासाची चळवळ माणली जात होती.परंतू आधुनिक समाजात नक्षलवादी संघटना एक समस्या म्हणून याकडे पाहिले जाते. त्याला कारण आज या संघटनेचे ध्येय धोरण बदलल्याने अनेक आदिवासी व सामान्य व्यक्तीचा विश्वास न राहिल्याने जनजातीय व्यक्ती चळवळीच्या विचाराप्रमाणे वागत नसल्याने व चळवळीना सहकार्य करीत नसल्याने त्यांच्यावर अन्यायहत्याचार,व त्याची हत्या सुध्दा केली जात आहे.

देशाच्या किवा राज्याच्या विकासाच्या दृष्टिकोणातून व्यवसाय, पर्यटन, वाहतुक दळवळन, शिक्षण, आरोग्य, विदेशीगुंतवुणूक, रोजगाराच्यासंधी असणे आवश्यक आहे. परंतू नक्षलवादयाच्या कारवायामुळे या सारख्या बाबी धुडून येत नाही तर केवळ नक्षलवादी चळवळीच्या विरोधात संरक्षणावर अधिक खर्च केला जात आहे.

कोणत्याही देशाची अर्थव्यवस्था देशाच्या विकासात महत्व पुर्ण भुमिका बजावित असते परंतु नक्षलवादी चळावळीमुळे राज्याच्या,देशाच्या अर्थव्यवस्थवर परिणाम होत असल्यामुळे राज्याचा विकास होत नाही. नक्षलवादी समस्या ही केवळ जंगलात राहणा-या आदिवासी समाजाचीच समस्या नाही तर भारतीय समाजाची समस्या आज ठरली आहे.

समाजाचा नक्षलवादी संघटनेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण

नेपाळच्या सरहद्दी जवळ असलेल्या पश्चिमबंगालच्या सिलीगुडी तालुक्यातील नक्षलबारी गावात संधाल जमातीच्या लोकांचे वास्तव्य होते या गावात जमिनदार लोकांचे वर्चस्व होते व हा वर्ग जमातीचे शोषन व अन्याय करीत असल्याने संधाल जमातीच्या लोकानी आपल्या हक्का करीता जमिनदारा विरुद्ध लढा देण्या करती चारू मुजुमदाराच्या मार्गदर्शनाखाली संघटनेची निर्मिती करूण जमिनदारा विरुद्ध आंदोलन करण्यात आले. व या आंदोनाची वार्ता देशभर पसरली. नक्षलबारी गावात जो लढा दिला त्या गावावरून नक्षलवाद नावाच उद्दय झाला. नक्षलवादी संघटनेकडे प्रथमतः लोक ही गरीबाच्या विकासाची, सहकार्याची, मदतीची वेठबिगार,पिळवणुक भ्रष्टाचार विरोधातील संघटना म्हणून ओळखले जात होते.नक्षलवादी संघटनेवर आदिवासी,गरीब लोकांचा विश्वास होता कारण की नक्षलवादी संघटना आदिवासी लोकांच्या हिता करीता कार्य करीत होते.

२१व्या शतकात या संघटनेच्या ध्येय धोरणात भुमिकेत बराच बदल जाल्याने या संघटनेवरी वर्तमान काळात लोकांचा विश्वास राहिलेला नाही. नक्षलवादी संघटनेचा विचार करता आज या संघटनेच्या माध्यमातून समाज उपयोगी कार्य होताना दिसून येथ नाही तर समाज विघातक कार्य घडत असल्याच्या बातम्या वर्तमान वृत्तपत्रातून वाचयला मिळत असल्याने यातून ही संघटना लोकांच्या मनातून बाहेर पडत चालली आहे .नक्षलवादी संघटनेचे काही सदस्य पदाचा त्याग करूण पोलीसानकडे आत्मसमर्पण होत आहे याचाच अर्थ नक्षलवादी संघटनेला व त्याच्या कार्याला लोकांचे सहकार्य मिळत नाही आहे. पुर्वी युवक स्वता:हुन संघटनेत सामील होत होते परंतू आधुनिक काळात जबरण आपल्या संघटनेत युवकाना

सामील करावे लागत असल्याचे बोलले जात आहे. नक्षलवादया विषयी जनमाणसाच्या मनात भिती व दहशतीची भावना असल्याने या चळवळी कडे लोकांचा पाहण्याचा दृष्टिकोण पुर्वीप्रमाणे राहिलेला नाही तर बदलेला आहे.

नक्षलवाद समस्येवर उपाय

शासनाने नक्षलवाद या समस्येचा विचार करून जे युवक या संघटनेकडे वळलेले आहेत अशा युवकाना मुख्य प्रवाहात आणून त्यांना सुधारण्याची संधी द्यावी. रोजगारभिमुख प्रशिक्षण द्यावे. व्यवसाय करण्या करिता कर्ज द्यावे. ज्याभागात नक्षलवादाचा प्रभाव आहे अशा भागाचा सर्वे करून त्याच्या समस्या विचारात घेऊन त्यावर चर्चा करून तोडगा काढावा. नक्षलभागातील युवकाना रोजगार उपलब्ध करून द्यावा त्यांना शेती व व्यवसाया करिता अल्पव्याज दरात कर्ज द्यावे जेणे करून स्वताची शेती कीवा व्यवसाय करू शकेल. अज्ञानानेमुळे अनेक युवक नक्षलवादी बनत असल्याने त्या भागात शाळा महाविद्यालयाची सोय करावी. नक्षलग्रस्त असणा-या भागातील युवकानाचे व तेथील नागरीकाचे समुपदेशन करावे. नक्षलभागातील आदिवासीनवर कोणत्याही प्रकारे अन्याय होणार नाही या करिता शासनाने कठोर भूमिका घ्यावी. सरकारने नक्षलवादी प्रमूखाशी सुसंवाद साधने व त्याच्या भावना विचार समजून घ्यावे व जे चळवळीत काम करित आहे त्यांना आत्मसमर्पण करण्याचा प्रयत्न करावा व जे आत्मसमर्पण होतात त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवात आनावे व जेनेकरून एकाला एक पाहुन नक्षलवादयाचा त्याग करून सामान्य नागरीक म्हणून त्यांना आपले उर्वरीत आयुश्य जगता येईल.

सारांश

नक्षलबरी गावातील संधाल जमातीच्या लोकांनी व शेतक-यानी १९६७ ला चारू मुजुमदार यांच्या नेतृत्वात आपल्या हक्का करिता अन्यायाच्या विरोधात, जमिनदाराच्या विरोधात केलेले आंदोलनातुन नक्षलवाद नाव पुढे आले. नक्षवाद ही एक सामाजिक संघटना आहे या चळवळचा उद्देश प्रथमता सर्व सामान्य शेतक-याना, आदिवासीना, गरीबाना त्यांचे हक्क अधिकार व न्याय मिळवून देणे अन्याय अत्याचारा विरोधात आंदोलन करणे हा होता करिता नक्षवाद चळवळ ही एक न्यायाची चळवळ मानली जात होती. त्यामुळे नक्षलवादी चळवळीना शेतक-याचा,आदिवासीचा,सामान्य लोकांचा पाठींबा मिळत गेला. नक्षलवादी चळवळीत अनेक युवक सहभागी होत गेले. नक्षलवादी संघटनेने देशाच्या विविध राज्यात आपले जाळे पसरविले. आहे.

पुर्वी नक्षलवाद चळवळ ही विकासाची चळवळ मानली जात होती परंतु आज या चळवळीने साम दाम दंड पध्दतीचा वापर करून युवकाना या चळवळीत सहभागी करित आहे. वर्तमानकाळात नक्षलवादी चळवळीच्या ध्येय धोरणात व भूमिकेत बदल झाल्याने नक्षलवाद चळवळीना लोकांचा पुर्वीप्रमाणे पाठींबा मिळत नसल्याने अनेक नक्षलवादी या चळवळीचा त्याग करित आहे.व सामान्य नागरीका प्रमाणे जिवन जगता यावा करिता स्वता: पोलीसान पुढे आत्मसमर्पण होत आहे. आधुनिक समाजात नक्षलवादी चळवळीला गालबोट लागत असल्याने या चळवळीवरील लोकांचा विश्वास पुर्वी प्रमाणे राहिला नाही.

Keywords नक्षलबरी गावतील संधाल जमातीने जमिनदार विरोधातुन केले आंदोलन आहे.नक्षलबरी गावाच्या नावावरून नक्षलवादीनावाचा उदय नक्षलवाद सर्व सामान्याच्या हिताकरिता कार्यकरणारी संघटना परंतु काळानुसार नक्षलवादी संघटनेच्या ध्येयधोरणात बदल झाला.संघटनेचा परीणाम लोकाणवर पडल्याने लोकांचा विश्वास संघटनेवरून उडाला.

संदर्भ

१. सामाजिक चळवळी परंपरागत आणि नविन : लेखक डॉ.एस.जी.देवगावकर,डॉ.शैलजा देवगावकर,डॉ. जयमाला डुमरे प्रकाशक श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपुर

नोव्हेंबर २००९

२. लोकमत वृत्तपत्र संपादकीय लेख : दिनांक १७ / १ / २०१३

३ नक्षलवाद, आदिवासी विकास व शासकीय धोरण: राज्यस्तरीय सेमिनार प्रोसेडींग २७,२८, फेब्रुवारी २०१५ एस.आर.एम एम. सोशलवर्क ,कॉलेज चंद्रपूर

४ Naxal Movement Government Policy &Bureaucracy: By Department of Sociology New Art.Com&Science College Wardha:

7 thFebruary2013 OneDay National Semir Organized

नक्षलवाद्याचा आदिवासीच्या शासकीय योजनावर परिणाम**विलास विश्वनाथ मेश्राम**

किसनराव खोब्रागडे महाविद्यालय वैरागड ता. आरमोरी जि.गडचिरोली (महाराष्ट्र) पिन नं ४४१२१७

सारांश

नक्षलवादी चळवळ ही मानवी जीवनावर तसेच खास करून आदिवासी समाजजीवनावर प्रतिकूल परिणाम करणारी तसेच देश व समाज विघातक कार्य करणारी संघटना आहे. नक्षलवादी चळवळ समाजात दहशत हत्या, जाळपोळ, बाम्बस्फोट, तसेच अमानवीय निदर्शनी कृत्ये करून समाजाला भयभित करणारी संघटना आहे. त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम सामाजिक स्वास्थ्य, प्रशासकीय यंत्रणेवर दबाव व अस्वस्थ करणे, आर्थिक व्यवस्थेवर तनाव समाज व राज्य व्यवस्थेवर प्रभाव, अस्थिरता, वितृष्टता निर्माण करणे हे त्याचे महत्वाचे उद्दीष्ट असते. त्याच बरोबर मागास व आदिवासी समाजाचा फायदा घेता यावा म्हणून या समाजाला सामाजिक परिवर्तनाच्या व विकासापासून दुर ठेवता यावा हा त्याचा अहम उद्देश आहे. म्हणून नक्षलवाद हा आदिवासी भागात आपला प्रभाव निर्माण केला आहे.

२ प्रस्तावना

एकविसावे शतक हे विज्ञान व तंत्रज्ञानाचे युग आहे. विज्ञानाने मानवाचे अनेक प्रश्न सोडविले आहे. जगातील अनेक राष्ट्रांनी आपला विकास करून घेतला आहे. परंतु या विज्ञानाच्या विकासा बरोबरच राष्ट्रात-राष्ट्रात तंत्रज्ञानाचे शितयुद्ध सुरूच आहे. त्याचा परिणाम १९३९ ते १९४५ या काळात निर्माण झालेले दुसरा महायुद्ध होय. दुस-या महायुद्धाचे परिणाम लक्षात घेता जागतीक पातळीवर जगातील अनेक राष्ट्रांनी एकत्र येउन जागतीक शांतता व सहकार्य करण्याच्या उद्देशाने संयुक्त राष्ट्रही आंतरराष्ट्रीय संघटना स्थापन करण्यात आली. संयुक्त राष्ट्र संघटनेला जागतीक तीसरे महायुद्ध रोखता येण्यात यश प्राप्त झाले. परंतु आज संपुर्ण जगासमोर दहशतवादाचे खुप मोठे आव्हान निर्माण झाले आहे. ते रोखण्यास संयुक्त राष्ट्र अपयशी ठरला आहे. ही कोणत्याही एका राष्ट्राची समस्या नसून दहशतवाद जागतीक समस्या बनली आहे.

गेल्या दोन-तीन दशकात दहशतवादासारख्या एका नविन राजकीय प्रकीयेने व समस्येने जगाच्या कानाकोप-यात प्रचंड खळबळ माजविली आहे. भारतासारख्या लोकशाही प्रधान राष्ट्रात दहशतवादानी आपला प्रभाव निर्माण केला आहे. याचा परिणाम असा झाला की भारतात विविध राज्यात दहशतवादी संघटना आपला उग्ररूप धारण करण्यात सुरवात केली आहे. जम्मू-काश्मीर मध्ये ओसामाबिन लादेनची अलकायदा दहशतवादी संघटना या सोबतच भारताच्या विविध प्रांतात दहशतवादी कारवाया करणा-या प्रमुख संघटनेत- लस्करे तोयबा, जैश-ए-महमद, हिजबुल मुजाहीद्दीन, हरकत-उल-अन्सार या सोबत आसाम मधिल उल्फा-बोडो दहशतवादी संघटना आंध्रप्रदेश व महाराष्ट्रातील नक्षलवादी चळवळ ज्याला पीपल बॉर ग्रुप (PWG) असे म्हणतात. या वरिल संघटना समाजात दहशत निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात. महाराष्ट्रातील प्रामुख्याने विदर्भात भंडारा, चंद्रपुर व गडचिरोली या तीन जिल्ह्यात नक्षलवादी चळवळ मागील दोन- तीन दशकापासून आपल्या दहशतवादी कारवाया करताना दिसतात.

नक्षलवादी कारवाईचा विशेष परिणाम आदिवासी व डोंगराळ भागात जास्त प्रभाव जाणवत असतो. या नक्षलवादी प्रभावाचा परिणाम ग्रामिन व आदिवासी समाज बाधवावर होत असतानी दिसतो. म्हणून शासनाच्या दिल्या जाणा-या अनेक शासकीय योजनांच्या खुप मोठा प्रतीकूल परिणाम नक्षलवादी चळवळीमुळे आदिवासी समाज बाधवावर होतांना दिसतो.

विश्लेषण/ स्पटीकरण

एकविसाव्या शतकाकडे झेपावणारी अत्यंत धोकादायक प्रकीया म्हणजे दहशतवाद दहशतवादाची विषवल्ली ही मानव जातीची शत्रू आहे. त्यामुळे हजारो निरपराध व्यक्तीचा बळी जात आहे. आणि आजही हत्याकांड, जाळपोळ, अपहरण, बॅम्बस्फोट इत्यादी अमानवी क्र कृत्ये सातत्याने चालूच आहेत. मानवी मुल्ये, संस्कृती पायदळी तुडवल्या जात आहे. दहशतवादामुळे राष्ट्रा-राष्ट्रातील संबंध विकोपाला जात आहेत. जागतीक शांतता व सुरक्षिततेस धोका निर्माण झाला आहे. राष्ट्राला राजकीय, आर्थिक व लस्करी दृष्ट्या सक्षम बनवायचे असेल तर सर्वप्रथम दहशतवादाचे उच्चाटन करणे गरजेचे आहे. सध्या भारताला धार्मिक दहशतवाद, सिमापार दहशतवाद, आंतरराष्ट्रीय दहशतवादासी लढा द्यावा लागत

आहे. रोजच्या वर्तमान पत्रात दहशतवादाच्या अनेक अमानवी निर्दय कृत्याचे ज्यात बाम्बस्फोट, अपहरण जाळपोळ, हत्या इत्यादी घटनाने वर्तमान पत्राचे रकानेच्या रकाने भरून येत आहेत. भारताच्या संदर्भात विचार केल्यास दहशतवाद प्रथम काश्मीर मध्ये सुरू झाला तो आता दिल्ली, महाराष्ट्र, उत्तरप्रदेश, बिहार, आसाम, गुजरात इत्यादी सिमावर्ती भागात दहशतवाद वाढत असताना दिसतो. या वाढत्या दहशतवादाचे गंभीर परिणाम सर्वसामान्य जनतेला भोगावा लागतो. ज्या राज्यात दहशतवादी कारवाया सक्रीय आहेत त्या राज्यातील पोलीस, लस्कर, एस.आर.पी इत्यादी दहशतवादा विरुद्ध लढणा—या तुकड्या कार्यरत असतात. पुर्ण शासकीय यंत्रणा या कार्यात सर्वतोपरी सहकार्य करित असतात. यामुळे देशातील व राज्याचे खुप मोठे आर्थिक भागभाडवल या कार्यात खर्च करावे लागतात. त्याचा परिणाम राज्याच्या व्यवस्थेवर पडत असतो. यातुनच महागाई, बेरोजगारी, गुन्हेगारी, भ्रष्टाचार राजकीय अस्थीरता, काळाबाजार, आर्थिक चनचन इत्यादी गोष्टीचा जन्म ह्या दहशतवादी कारवायामुळे होत असतो. भारतासारख्या लोकशाही प्रधान राष्ट्राला दहशतवादाचा फार वाईट परिणाम भोगावे लागत आहे. हा आपल्या देशाच्या दृष्टीने खुप गंभीर आणि चितेचा विषय मानल्या जातो.

दहशतवादाचा अर्थ व व्याख्या

दहशतवादाने लपेटलेल्या २१ व्या शतकातील आधुनिक जगात राज्याना दहशतवादाची व्याख्या करणे अत्यंत आवश्यक आहे. दहशतवादाची व्याख्या प्रत्येक राज्याच्या राजकीय परिस्थिती प्रमाणे व घटकाप्रमाणे बदलतात. जगातील राष्ट्रांचे दहशतवादाच्या व्याख्येबाबत एकमत नाही. उदा. नामीबियातील स्वापो बंडखोराना दक्षिण आफ्रीका दहशतवादी मानते तर तिस—या जगातील राष्ट्रे त्याना स्वतंत्र सैनिक मानते. काश्मिर मधिल हिंसाचाराला भारत दहशतवाद म्हणतो. तर अमेरिका आणि पाकीस्तान त्याला स्वातंत्र लढा म्हणतात. पाकीस्तानच्या मते मकबुल अजहर हा स्वातंत्र सैनिक तर भारताच्या दृष्टीने तो दहशतवादी ठरतो. म्हणजेच थोडक्यात दहशतवादाबाबत सर्व राष्ट्रीय मते सारखी नसली तरी दहशतवादाच्या काही व्याख्या पुढील प्रमाणे सागता येतील.

१. **ग्रॅट वार्ड लॉ** याच्या मते “आपल्या राजकिय मागण्या जबरदस्तीने मान्या करून घेण्यासाठी विशिष्ट सगृहात दहशत निर्माण करण्याच्या उद्दीष्टाने प्रस्तापीत सत्तेच्या विरोधात चालविलेल्या हिंसाचार म्हणजे दहशतवाद होय.”

२. **जॉन क्रेटम** यांच्या मते राजकिय उद्दिष्टे साध्य करण्याकरीता समाजाच्या किंवा त्यातील विशिष्ट स्थारात भिती आणि दहशत निर्माण करण्याच्या उद्देशाने केलेली हिंसात्मक गुन्हेगारी वर्तणुक म्हणजे दहशतवाद होय. वरिल व्याख्याचा परामर्श घेतला असता ‘ सामान्यपणे राजकिय हेतुसाठी नागरिकाना लक्ष्य बनविणा—या हिंसक कृत्याना दहशतवादी कृत्य मानले जाते. अशा या दहशतवादी कारवाईतुन सर्वसामान्या जनतेच्या मनात भय, भिती निर्माण करणे हाच त्याचा मुख्य उद्दिष्ट्य असते.

१९६० नंतरच्या काळात दहशवादाचे एक नविन राजकिय हत्यार अस्तीत्वात आले. या नविन रातकीय प्रक्रीयेचा प्रसार सर्व जगभर झपाट्याने झाला व आजच्या आधुनिक काळात तर दहशतवादाने खुप गंभीर स्वरूप धारण केले आहे. त्याचा परिणाम संपुर्ण समाज जीवनावर होत असतो. रक्तपात, हत्या, अपहरण, बाम्बस्फोट या अमानवी कूर कृत्याने समाज अस्थीर व भयभित होत असतो. “एकाला ठार मारा आणि हजारोच्या मनात दहशत निर्माण करा” हे दहशतवादाचे मुख्य सुत्र असते.

दहशतवादाचे प्रकार

संपुर्ण जगाला भेडसावणारी एक अंत्यत ज्वलत समस्या म्हणुन दहशतवादाकडे पाहीले जाते. जगात ज्या विविध ठीकानी दहशतवादी कारवाया घडुन आल्या त्याच्या आधारे दहशतवादाच्या विविध प्रकार पाडण्यात आले आहेत.

१. धार्मिक दहशतवाद (Communal Terrorism)
२. राज्य पुरस्कृत दहशतवाद
३. सिमावार दहशतवाद
४. आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद

या विविध दहशतवादी कारवाईच्या माध्यमाने राष्ट्र व राज्याच्या विविध भागात व धार्मिक समुहात दहशत निर्मान करून आपले इच्छीत उद्देश साध्य करणे हा दहशवादी संघटनेचा उद्देश असतो. सध्याच्या आधुनिक

काळात संपूर्ण जगाला भेडसावणा—या दहशतवादी कारवाईचे तसेच दहशतवाद निर्माण होण्याच्या प्रमुख कारणाचा आपन विचार करणार आहोत.

दहशवादाची कारणे :-

जगातील दहशतवाद आपोआप निर्माण झाला नाही तर तो निर्माण होण्यास जात, धर्म, सत्ता, आदिस्तता राष्ट्रभावना, द्वेष, तिरस्कार, श्रेष्ठ, कनिष्ठ, स्वराज्य या श्याबदीक सकल्पनासी जुळून आप—आपल्या उद्देशाच्या फलश्रुतीसाठी दहशतवाद निर्माण झाला आहे. म्हणून दहशतवादाची कारणे पुढील प्रमाणे सागता येईल.

१. सुडाच्या भावनेने, अपमानाचा बदला घेण्याच्या मानसिकतेतुन दहशतवादी कृत्ये घडून येतात.
२. राजकीय सत्तेच्या महत्वाकाक्षेपोटी दहशतवादाचा उद्भव होत असतो.
३. धार्मिक व वांशिक विध्वेषातुन दहशतवादाचा उद्भव होतो.
४. बेकारी, द्वारीद्रय, निराशा, भिती, संशयातुन लोक दहशतवादाचा पुरस्कार करतात.
५. शासनाकडुन जनतेच्या प्रश्नाची सोडवणुक होत नसेल तर, जनता आपल्याकडे शासनाचे लक्ष वेधुन घेण्यासाठी हिंसाचार या मार्गाचा अवलंब करित असतात.
६. अमली पदार्थ, मादक द्रव्य, बाम्ब शस्त्रे, दारूगोळा याची तस्करी करण्याच्या उद्देश्याने दहशतवादी कृत्ये घडवून आनली जातात.

या वरिल सर्वसाधारण कारणामुळे राष्ट्रात आतंकवाद घडून येत असते. आतंकवाद घडवून आणण्यासाठी त्यांचे मागे अनेक राजकीय, धार्मिक, दहशतवादी, आर्थिक सत्ताधारी त्याच्या पाठीसी पाठबळ देत असतात. त्याचाच परिणाम म्हणुन राष्ट्रांमध्ये दहशतवाद मोठ्या प्रमाणात निर्माण झाला आहे. व त्याचे वाईट दृष्य परिणाम जगावर भेडसावत आहेत. याच जागतीक दहशतवादाचा एक परिणाम म्हणुन आपल्या भारतात महाराष्ट्र, आंध्रप्रदेश, तेलंगना, छत्तीसगड या प्रमुख राज्यात नक्षलवाद्यांनी आपला प्रभाव मागील ३० ते ३५ वर्षांपासुन या राज्यावर निर्माण केला आहे. नक्षलवादी कारवाईचे फार मोठे वाईट व दुरगामी परिणाम या राज्यावर होत असताना दिसतात. नक्षलवाद्यांच्या कारवाईने खास करून ग्रामिन व दुर्गम भागात राहणा—या आदिवासी समाजावर त्याचे फार मोठे विपरीत परिणाम घडून आले आहेत.

आदिवासी समाज हा प्रामुख्याने जंगल, पहाड, द—या खो—यात राहणारा असुन मागासलेपना अशिक्षित, साधी राहणी, निर्मल व साधे जीवन, पारंपारीक सस्कृतीचा स्विकार करणारा आदिवासी समूह भारतीय समाज व्यवस्थेतील महत्वाचा घटक आहे. या आदिवासी मागास समुहाच्या साधेपनाचा फायदा घेउन नक्षलवाद्यांनी प्रथम आदिवासींना आपलेसे करून घेतले. त्यांना दादा, भाउ म्हणुन त्यांच्यात जवळीक निर्माण केली. आम्ही तुमच्या हक्कासाठी लढतो असे भावनिक साद देउन त्यांना आपलेसे करून घेतले. आदिवासींना शिक्षण, रोजगार, नविन तांत्रिक ज्ञान, भौतिकसोयी सुविधा या पासुन दुर ठेवले, बाहेरच्या विकसित दुनियापासुन त्यांना अलिप्त ठेवण्याचा प्रयत्न केला. तसेच काही आदिवासी तरून— तरुणींना आपल्या नक्षलवादी संघटनेत सामिल करून घेतला. नक्षलवाद्यांच्या विविध दलम/प्लाटुन चे मुख्य सुत्रधार बनविले. या सर्वांचा परिणाम असा झाला की आदिवासी समुहातील लोक, भारताच्या लोकशाही प्रजासत्ताकाच्या मुख्य प्रवाहापासुन दुर झाले. तसेच आदिवासींना अनेक दहशतवादी कारवाहीत सामिल करून घेण्यात आले. जाळपोळ, लुटमार, हत्या, बाम्बस्फोट इत्यादी अमानवी कृत्याचे त्यांना सहभागी करण्यात आले. अनेक दहशतवादी कारवाईचे सुत्रधार त्यांना दिले त्याचा परिणाम असा झाला की अजुनही काही आदिवासींना दहशतवादी कारवाईचे जबाबदार समजुन पोलीस कस्टडीत व सेन्टल जैल मध्ये सजा भोगत आहेत.

नक्षलवादी चळवळ ही आदिवासींच्या व्यक्तीगत स्वातंत्र्याची आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या विकासापुरसुम दुर नेणारी दहशतवादी चळवळ आहे. ज्याच्या मुळे आदिवासी लोक आपला विकास करण्यास असमर्थ ठरले. नक्षलवादी चळवळीचे बाहुले बनले. मरणे आणि मारणे हाच त्यांच्या जीवनाचा भाग झाला. वैचारिक स्वातंत्र्याला मुठमाती देण्यात आली नक्षलवाद्यांच्या इशारावर व बंदुकीच्या नोकावर त्यांचे जगणे क्रमप्राप्त ठरले. म्हणुन एकदरित नक्षलवादी चळवळ आदिवासींच्या विकासाला मारक ठरली आहे.

केद्र शासन व राज्यशासनाच्या आदिवासीच्या विकासा करिता राबविण्यात येणा—या अनेक शासकीय योजनावर परिणाम होउन त्या प्रत्यक्ष आदिवासी समुहापर्यंत पोहचुशकल्या नाहीत. नक्षलवाद्याची दहशत, आदिवासीची हत्या, ह्यामुळे भयभित झालेले आदिवासी लोक शासकीय योजनाचा पुरेपुर फायदा घेण्यास असमर्थ ठरले आहेत. त्याचा परिणाम असा झाला की आदिवासी लोक आपला सर्वांगीन व व्यक्तिगत आर्थिक विकास करण्यात असमर्थ ठरले. आहेत. म्हणुन स्वातंत्र्याच्या ७० वर्षानंतर देखिल आदिवासी समुह आर्थिक, शैक्षणिक व राजकीय, भौतिक विकासापासुन दुर गेला आहे.

गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवादी चळवळ

गडचिरोली जिल्ह्यातील समाज परिवर्तनाचा विचार करताना या परिसरातील प्रकर्षाने जानवनी प्रमुख समस्या म्हणजे नक्षलवादी चळवळ होय जी शासनसंस्था, पोलीस यंत्रणा आणि येथिल स्थानिक समाज, या सर्वांना आव्हान देउन जिल्ह्यात मोठ्या प्रमानात फोफावत आहे. नक्षलवाद हा जिल्ह्याच्या विकासातील मोठा अडसर आहे.

सन १९७८—७९ च्या सुमारास नक्षलवाद्यांनी चोरपावलांनी गडचिरोली जिल्ह्यात प्रवेश करित मगिल ३० वर्षात आपली पाळेमुळे अधिक घट करित प्रशासनासमोर जबरजस्त आवाहन उभे केले आहे दळकारण्य नक्षलवादि दल १९८० मध्ये स्थापन करुन या दलमध्ये भंडारा चंद्रपुर गडचिरोली या जिल्ह्याचा समावेश केला पुढे २२ एप्रिल १९८० पिपल वॉर गृपची स्थापना करण्यात आली. त्याद्वारे जिल्ह्यात अनेक दहशती व कारवाया घडविण्यात आल्या तसेच जिल्ह्यात अनेक दलम व प्लाटूनची निर्मिती करुन जिल्ह्यात विविध ठिकानी दहशत बॉमस्फोट जाळपोळ हत्या अपहरण या सारख्या अनेक दहशतवादी कृत्ये जिल्ह्यात करण्यात आल्या.

“गडचिरोली हा सपुर्ण जिल्हा मागास व जंगलव्याप्त आहे. मागासलेपना, दारिद्र्य, आर्थिक शोषण वेठबिगारी हे ह्या भागातील लोकांचे वैशिष्ट्ये आहे. व या वैशिष्ट्यामुळे ख—या अर्थाने नक्षलवादी चळवळीने या ठीकानी जन्म घेतला म्हणुन थोर विचारवंत ‘डॉ. रावसाहेब कसबे’ म्हणतात “भारतातील नक्षलवाद हा अमानुष दमन व्यवस्थेसी निकराची झुंज देणारा मनस्वी तरुन रक्ताने शोधलेला एक मार्ग आहे. लोकशाही व्यवस्थेतील प्रतिकाराचे सर्व मार्ग जेव्हा सत्ताधारी वर्गाकडुन आणि बहुसंख्य शोषकाकडुन कायदेशिर मार्गाने निकामी केले जातात. तेव्हा नक्षलवाद्याचा जन्म होत असतो नक्षलवाद हा बहुसंख्याकांच्या हुकुमशाही विरुद्धची अल्पसंख्याक शोषीतानी आणि त्याच्या शोषणाने भान झालेल्या विचारनिष्ठ मोजक्या तुरूणानी हातात विश्वसक शस्त्र घेउन सिध्द झालेली आहे.

नक्षलवाद हा नवतरुणानी शाषक व शोषण याच्या विरुद्धाचा बंड आहे. या बंडाने नंतर विश्वसक कारवाही करुन तरुन व तरुनिना या नक्षलवादी चळवळी सामावुन घेतले व आपल्या उदिष्ट्यासाठी आदिवासी लोकांच्या विरोधात उग्ररूप धारण करुन समाज विघातक कारवाया करण्यास स्वताला धन्यता मानु लागले. याचा परिणाम असा झाला की आदिवासी समाजालाच त्याचे अधिकार मिळणे दुराप्राप्त झाले. नक्षलवादी चळवळीमुळे केद्रशासन व राज्यशासन यांच्या मार्फत दिल्या जाणा—या लोककल्यानकारी शासकीय योजना आदिवासीच्या ख—या लार्भार्थ्यांना मिळणे दुराप्राप्त झाले. स्वता आदिवासी समाज लोककल्यानकारी शासकीय योजना, सामाजीक, राजकीय, शैक्षणिक, आर्थिक अधिकारापासुन दुर राहावे लागले.

नक्षलवाद्याचा शासकीय योजनावर झालेला परिणाम

जिल्ह्यात नक्षलवाद्याचा प्रभाव साधारणता १९८० पासुन सुरु झाला. सुरवातीला नक्षलवादी आदिवासी बांधवाना आपलेसे करुन घेतले. आम्ही तुमच्या हक्कासाठी लढतो अशि भावणिक साद दिली. काळानुसार आपल्या उद्देशाला प्रथम स्थान नंतर आदिवासीच्या समस्याला दुय्यम स्थान व दुर्लक्षित करण्यात येवु लागले. याचा परिणाम असा झाला की आदिवासी समाज आपले हक्क व शासकीय योजनापासुन दुर जाउ लागला. त्याचे काही बोलके उदाहरण आपण पाहणार आहोत.

अ. वनहक्क मालकी जमिनिचा विरोध :-

शासन आदिवासी व ग्रामिन लोकाना पारपारीक कसत आलेल्या जमिनिवर त्यांचे मालकी हक्क प्रस्तापीत करण्यासाठी खेड्यात वनसमिती स्थापन करण्यात आल्या त्याद्वारे जुन्या पारपारीक शेती करणा—याना त्याचे मालकी

हक्क देण्यात आले. परंतु नक्षलवादी काही प्रमानात विरोध करण्याचा प्रयत्न केला आहे. कारण जंगलाचे प्रमाण कमी होउन त्याच्या करिता राखीव जंगलाची लपण व वावरण्यासाठी जागा कमी होईल या भितीने ते वनहक्क मालकी जमिनीचा विरोध करित होते.

ब. स्थानिक स्वराज्य सस्था व लोकशाहीचा विरोध :-

भारतीय राज्यघटनेमुळे लोकशाही शासनपध्दती भारतात अस्तीत्वात आली. १९५२च्या सामाजिक विकास योजनेनुसार व ७३ व्या घटनादुरुस्तीनुसार पंचायत राज्यवस्था अस्तीत्वात आले. परंतु ग्रामिन खेड्यात पंचायत राज व्यवस्थेनुसार प्रत्येक ग्रामपंचायत लोकशाही पध्दतीने निवडणुका होणे अनिवार्य होत्या परंतु नक्षलवाद्यांचा विरोध आणि निवडणुकावर बहिष्कार यामुळे आदिवासी ग्रामिन भागात अनेक ग्रामपंचयतीचे निवडणुके झालेली नाही. नक्षलवाद्यांच्या विरोधामुळे लोक भयभित होउन लोकशाही पध्दतीने होणा-या निवडणुकीत सहभाग होउ शकले नाही. यांचा परिणाम पंचायतराज व्यवस्थेच्या माध्यमाने होणा-या शासकीय योजनेला मुकावे लागत आहे.

क. भौतिक सुविधाचा विरोध

शासन आदिवासी भागात भौतिक सुविधा व विशेष योजना राबविण्याचा सातत्याने प्रयत्न करित असते. ज्यामध्ये ग्रामिन रोड- रस्ते, शैक्षणिक सुविधा, पोलिस मदत केंद्र, आरोग्य सेवा-सुविधा, व्यापार व उद्योग, तेदुपत्ता व बाबु सकलन केंद्र इत्यादीची सेवा उपलब्ध करून देण्यास शासन कटिबद्ध असतानी जिल्ह्यातील नक्षलवादी चळवळ त्यांना सतत विरोध करतानी दिसतो आहे.

जिल्ह्यात अनेकदा सुतजागड येथिल लोह प्रकल्पाला विरोध करून त्याची नासधुस करून कंपनीचे नुकसान केल्या गेले. ग्रामिन - रोड रस्ताना विरोध करून वस्तुची नासधुस व पेटवुन देणे हा प्रकार विकासाच्या विरोधी आहे. असे मानावे लागेल. अश्या अनेकदा जाळ-पोळाच्या घटना घडवून विकासाला व विविध योजनेला विरोध करणे हाच त्याचा उद्देश आहे.

ड. पोलिस भरती पुर्व प्रशिक्षण योजनेचा विरोध

गडचिराली जिल्ह्यातील आदिवासी व ग्रामिन भागातील नवजवान तरूनाना नौकरिची संधी प्राप्त व्हावी या करिता शासन पोलीस, सैनिक, एसआरपी इत्यादी स्वरक्षण विभागातील नौकरी येथिल नवजवान तरूनाना मिळावी या करिता शासन ६ महिने, एक वर्षाचे निवासी प्रशिक्षण देत असते. परंतु जिल्ह्यातील नक्षलवाद्यांना ग्रामिन खेड्यातील जवान पोलीसांच्या नौकरीवर लागु नये असे. सातत्याने वाटत असते. ते आमच्या चळवळीत सहभाग व्हावे. याकरिता ते पोलीस प्रशिक्षण योजनेला विरोध करित असतात.

इ. विविध शासकीय योजनांचा निषेध

शासन स्तरावर लोकाना विविध योजनांची माहिती व्हावी म्हणुन लोक जागृतीस्तव, मेळावे, कार्यशाळा, प्रशिक्षण दिल्या जाते. "शासन आपल्या दारी" या अन्तर्गत जिल्हात राबविल्या जाणा-या अनेक कल्याणकारी योजनांची माहिती दिली जाते. परंतु नक्षलवादी शासनाच्या अनेक कल्याणकारी योजनांचा विरोध करून आदिवासी लोकानपासुन हिरावल्या जाते. भीती, भय, दहशत, हत्या, स्फोट इत्यादीच्या माध्यमाने जनतेच्या मनात भय निर्माण करून प्रत्यक्ष - अप्रत्यक्ष शासकीय योजनांचा व विकासाचा विरोध केल्या जाते.

समारोप

दहशतवादामुळे सामाजिक नितीमतेला फार मोठा धक्का पोहचला आहे. निरपराध व निष्पाप मानसाचा दहशतवादी हिंसाचारात बळी जात असल्यामुळे दोषी- निर्दोष, चांगले-वाईट, निती- अनिती, योग्य-अयोग्य, न्याय-अन्याय यातील सिमारेषा पुसट होत जातात आणि केवळ राजकीय उद्देश व त्याचे ध्येय धोरण महत्वाचे ठरते. मानवी सस्कृतीत जे भव्य व सुंदर आहेत त्याचा नाश केल्या जाते. मंदीर, मस्जिद, संसदभवन, विहार, साहित्य, सस्कृती, कला व सास्कृतीक सभ्यता यांच्यावर हमले करून त्यांची होळी केल्या जाते. दहशतवादामुळे सामाजिक सुरक्षितता व स्थैर्य धोक्यात येउन समाज स्वास्थावर त्याचे खुप गंभिर परिणाम होत आहेत. सामाजिक व राष्ट्रीय ऐक्य यामुळे धोक्यात आले आहेत. धार्मिक व वाशिक दहशतवादाचे गंभिर परिणाम समाजावर होताना दिसत आहे.

दहशतवादाच्या घटकातील एक घटक म्हणून नक्षलवादी चळवळीचा विचार करणे आवश्यक आहे. नक्षलवादी चळवळ आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र, छत्तीसगड या राज्यात आपला उग्र रूप धारण केला आहे. त्याचा परिणाम ग्रामिन व आदिवासी समाजावर फार खोलवरी पोहचला आहे. त्यामुळे आदिवासी समाज व ग्रामिण समाज विकासाच्या दुष्टीने आनखी बराच दुर असल्याचा लक्षात येतो. म्हणून दहशतवाद, नक्षलवाद, आतंकवाद, जो पर्यंत समाजातून नष्ट होत नाही तो पर्यंत सामाजिक विकासाची गती आणि देशाच्या प्रगतीची वाट सुकर होणार नाही.

निष्कर्ष:

दहशतवाद आणि त्याच्या सोबतीला असलेला नक्षलवाद हा मानवी जीवनावर व मानवी मुल्यावर घाला घालून आक्रमण करित असतो. त्याचा परिणाम संपुर्ण समाज जीवनावर होत असतो. संपुर्ण मानवी जीवन दहशतवादा मुळे अस्थिर व गांभिर स्वरूप घेत असतो. दहशतवाद हा विकासाच्या वाटेतील सर्वात मोठा अडसर आहे. दहशतवादाला कोणताही धर्म, जात, देश नसतो तर आपल्या उद्देशाची व ध्येयाची पुर्तता हाच त्याचा मुख्य हेतु असतो. दहशतवाद व नक्षलवादामुळे आदिवासी समुदायात दहशत निर्माण होउन ते समाजविकासाच्या व प्रगतीच्या फार दुर गेल्याचे लक्षात येते. म्हणून नक्षलवाद हा मानवी विकासाचा व आदिवासी प्रगतीचा खुप मोठा अडसर ठरत आहे.

संदर्भ

- १ राज्यशास्त्र, डॉ. महादेव गव्हाणे, प्रा. भीमराव ब्र. पाटील, अभिजित पब्लिकेशन, लातूर
२. गडचिरोली जिल्ह्यातील ग्रामिन समाज परिवर्तन एक समाजशास्त्रीय अध्ययन, लेखक – डॉ. बि. एम. कराडे, प्रकाशक – अशोक पिपळापुरे, नागपुरे
- ३ गडचिरोली जिल्ह्याचे जनरल नालेज लेखक— अशोक एम. कोकाडे
- ४ आदिवासी विकास योजना लेखक – बि. आर. काळे, सदर्थ प्रकाशन, औरंगाबाद

नक्षलवादी आणि आदिवासी : एक दृष्टिक्षेप

प्रा. डॉ. हिराचंद चोखाजी वेस्कडे

राजे धर्मराव कला वाणिज्य महाविद्यालय, मुलचेरा जि. गडचिरोली

प्रस्तावना :-

नक्षलवाद या संकल्पनेला भारतीय सामाजिक चळवळीचा इतिहास आहे. नक्षलवाद भारतीय राजकारणात आणि समाज कारणात गेल्या पन्नास वर्षांपासून कधी गणिमी पद्धतीने तर कधी आक्रमकपणे आंदोलन करित आहेत. १९६७ मध्ये पश्चिम बंगालच्या उत्तरेकडील जलपैंगुडी उपविभागात नक्षलवादी या गावात आंदोलन सुरु झाले. नक्षल चळवळीचे अर्धवर्षी चारु मुजुमदार यांचे 'नक्षलवादी' हे गाव आहे. कम्युनिष्ट चळवळीच्या नेतृत्वाखाली सुरु झालेल्या या आंदोलनाने उघडपणे हिंसाचाराचा वापर गेल्या पन्नास वर्षांपासून सातत्याने सुरु आहे. नक्षलवादी ही चळवळ देशाच्या विविध भागातही पसरलेली आहे. या चळवळीचे स्वरूप बिहार, आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश, ओरिसा, उत्तरप्रदेश, पंजाब इत्यादी राज्यातही या आंदोलनाचा विस्तार झाला. १९६७ पासूनच भारताच्या राजकीय आणि सामाजिक क्षेत्रात हा शब्द प्रचलित झाला. माओवादी क्रांतीकारकांच्या लढयाची सुरुवात पश्चिम बंगालच्या उत्तर भागातील 'नक्षलवादी' या ग्रामीण भागात झाल्यामुळे या लढयाला 'नक्षलवादी आंदोलन' असे म्हटले जाते.

नक्षलवाद्यांच्या या लढयाला अन्याय, जुलूम, शोषणाविरुद्धचा लढा असे रुप मिळाले. त्यातून जुलमी, जमीनदार, निष्क्रिय राज्यकर्ते, भ्रष्ट शासकीय अधिकारी, पोलीस अशा लोकांच्या हत्या नक्षलवाद्यांकडून केल्या जाऊ लागल्या. नक्षलवादी चळवळीची हिंसाचारातून क्रांती घडवण्याच्या संकल्पनेवर निष्ठा आहे.

गडचिरोली जिल्हा व नक्षलवाद :-

मुळातच गडचिरोली जिल्हा शासनाने आदिवासी व नक्षलवादी जिल्हा म्हणून घोषित केलेला आहे. १९७९ या कालावधीत तेलंगणामधून ५ नक्षलवादी गट त्यांच्या १०-१२ साथीदारांसह आदिवासी भागातील सर्वेक्षणासाठी गडचिरोली जिल्हयातील सिरोंचा तालुक्यातील आदिवासी भागात दाखल झाले. आदिवासी अशिक्षित, अडाणी, अज्ञानी आणि दरिद्री होते. त्यामुळे त्यांचे राहणीमान अत्यंत हलाकीचे होते. त्यामुळे त्यांनी सुरुवातीला आदिवासींच्या जनकल्याणाचा कार्यक्रम हाती घेतला. एप्रिल - मे महिन्यात बिडीसाठी लागणाऱ्या तेंदूपत्ता संकलनाचे काम ठेकेदारांनी सुरु केले होते. मिळणारी मजुरी फारच कमी होती. त्यातुनही लुट. नक्षलवाद्यांनी प्रथम तेंदू पानाच्या लूटीवर लक्ष केंद्रीत केले. गावोगावी सभा घेतल्या. आंदोलनाचा मार्ग ठरला आणि सर्वांनी बहिष्कार टाकला. यामधून १९८० - ८१ ला बारा रुपयावरून सोळा रुपये, सोळा रुपयावरून अठरा रुपये प्रती शंभर पुडके दर एका पुडक्यात सत्तर पाने याप्रमाणे दर निश्चित झाला. आज तो दर दिडशे रुपये ते दोनशे रुपये आहे आणि दर शेकडयामागे शासनाने बोनस जाहीर केले आहे. नक्षलवादी तेंदूपत्ता ठेकेदाराकडून खंडणी उकळतात. ही गोष्ट आज गडचिरोली जिल्हयातील सर्वच आदिवासींना व गैर आदिवासींना माहित आहे. परंतू अजूनही काही भागात नक्षलवाद्यांबद्दलच्या सहानुभुतीवर तडा गेलेला नाही. कारण गेल्या २० वर्षात जवळपास २० पट मजुरी आदिवासींना वाढवून मिळाली आहे हे काही कमी नाही.

तेंदूपानावरील मजुरीत लक्षणीय वाढ करून घेतल्यानंतर दुसरा प्रश्न बांबू संकलनाचा. बांबू बल्लारपुर कागद कारखान्यात कच्चा माल म्हणून जातो. पेपर मिलला नाममात्र रॉयल्टी आकारली जाते. चळवळीतील कार्यकर्त्यांनी बांबू बांधून गोळा करणाऱ्या आदिवासींची संघटना तयार केली व नक्षलवाद्यांनी आदिवासींना अर्थशास्त्रीय मांडणी शिकवली. व त्यांच्या मजुरीत वाढ मिळवून दिली.

असे करीत असतांना नक्षलवाद्यांनी आदिवासी सोबत आपलाही अधिक फायदा कसा करता येईल यासाठी पेपर मील वाल्याशी संगणमत करुन दरसाल पन्नास लाख ते एक कोटी रुपये खंडणीपोटी मिळवतात. ठेकेदार असो वा पेपर मील त्यांना नक्षलवाद्यांशी शत्रुत्व करण्याची गरज भासत नाही. ही मंडळी त्यांच्या सत्तेला आव्हान देण्यापेक्षा कावेबाजपणे काम करतात.

आदिवासींना घरासाठी, अवजारासाठी, जळणासाठी लाकुड हवे असतो. थंडीच्या दिवसात शेकोटीशिवाय घर उबदार ठेवण्यासाठी त्यांच्यापुढे मार्ग नसतो. नवीन वन कायदानुसार लाकुडफाटा जंगलातून आणणे चोरीचा मार्ग ठरतो. चारोळ्या, डिंक, मोह जंगलातून गोळा करणे ही देखील चोरी आहे. त्यामुळे जंगलातील अधिकाऱ्यांची मर्जी राखणे. त्यासाठी कोंबड्या, बकरे, धानांची पोती अधिकाऱ्यांना द्यावे लागतात. गडचिरोली जिल्ह्यात स्थानिक आदिवासींना नक्षलवाद्यांचा धाक आहे. पिढ्यान पिढ्या अन्याय अत्याचारातून आपल्याला मुक्तता मिळवून देणार अशी आदिवासींची नक्षलवाद्यांनी भावना निर्माण केली आहे. दुसरीकडे नक्षलवादी दहशतीमुळे सामान्य लोक नक्षलवाद विरुद्ध बोलत नाही. असे असले तरीही कर्मचारी आणि अधिकारी यांच्याकडून आदिवासींची पिळवणूक निश्चितच कमी झालेली आहे.

महाराष्ट्रात नक्षलवादाचे महत्व वाढण्याची सुरुवात चंद्रपूर – गडचिरोली जिल्ह्यातून झाली. या जिल्ह्यातून नक्षलवादी घनदाट जंगल, डोंगराळ भाग यांचा आश्रय घेत अतिशय पद्धतशिरपणे आपले काम चालवतात. सिरोंचा, अहेरी, एटापल्ली, मुलचेरा, भामरागड, कुरखेडा, धानोरा या गडचिरोली जिल्ह्यातील पोलीस ठाण्याच्या हद्दीतील अनेक गावात नक्षलवाद्यांच्या हालचाली आहेत. नक्षलवादी दिवसा गावाबाहेर, जंगलात राहत असले तरी रात्री गावात जातात. आदिवासींना भेटतात. त्यांच्याकडून जेवनाची व्यवस्था करतात. त्यांची गाऱ्हाणी ऐकतात. प्रश्न सोडवण्यासाठी कर्मचारी अधिकारी यांना धमकवतात. मात्र जिथे आदिवासी नक्षलवाद्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वागत नाही, सहकार्य करीत नाही. तिथे मात्र पोलीस खबऱ्या म्हणून कुरपणे हत्या करण्याचे तंत्रही वापरले जाते. परिणामी पोलीसांचा जाच आणि नक्षलवाद्यांची दहशत यांच्या कोंडीत येथील आदिवासी सापडला आहे.

१९८० पासून गडचिरोली जिल्ह्यात नक्षलवाद्यांकडून अनेकांच्या हत्या करण्यात आलेल्या आहेत. गेल्या काही हल्ल्यात पोलीसांच्या अनेक स्टेनगन्स, पिस्तुल, रायफल, शेकडो काडतुसे पळविण्यात आलेली आहेत. अहेरी विधानसभा क्षेत्राचे विद्यमान आमदार यांची २६ एप्रिल १९९१ रोजी अहेरी तालुक्यातील मेदापल्ली जवळ पिपल्स वॉर ग्रुपच्या नक्षलवादी गटाने अपहरण केले व खतरनाक शिवाण्णा यांची सुटका व इतर मागण्या मान्य न झाल्यास त्यांना ठार मारण्याची धमकी दिली होती. परंतु १३ मे १९९१ रोजी त्यांची सुखरूप सुटका केली. गडचिरोली जिल्ह्यात नक्षलवादी दहशतीने सामान्य माणुसच नव्हे तर शासकीय यंत्रणासुद्धा हादरुन गेलेली आहे. खेडेगावात काम करणारा पटवारी, ग्रामसेवक या भागात राहत नाही. अनेक शासकीय कर्मचारी तालुका मुख्यालयी राहतात. त्यामुळे आदिवासी व नक्षलग्रस्त भागात शासनाच्या योजना पुर्णतः पोहचत नाही.

विशेष कृती कार्यक्रम :-

महाराष्ट्र शासनाने जानेवारी १९८९ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्याचा कायापालट करण्यासाठी 'विशेष कृती कार्यक्रम' जाहीर केला. हा भाग जंगलाने व्याप्त आहे. लोकवस्ती विरळ आहे. बहुसंख्य लोक आदिवासी असून त्यामध्ये माडिया, बडा माडिया या जमाती आहेत. रस्त्याच्या अत्यंत अपुऱ्या सोयी असल्यामुळे त्यांचा इतर जिल्ह्याशी व इतर राज्याशी संपर्क फार कमी प्रमाणात दिसू येतो. त्यामुळे विशेष कृती कार्यक्रम हा सर्वात जास्त रस्ते विकासाच्या कामावर खर्च करावे असे शासकीय निर्णयामध्ये नमुद आहे. असे असले तरीही अजुनही जिल्ह्यातील काही

गावात अजुनही पक्के रस्ते नाहीत. दळणवळणाची अपुरी साधने असल्यामुळे आदिवासींचे जीवन हे अंधकारमय आहे. आदिवासी भागाच्या विकासासाठी विशेष कृती कार्यक्रम हा अधिकाऱ्यांच्या मनात असलेली नक्षलवाद्यांची भिती यामुळे अपेक्षेएवढा फायद्याचा ठरू शकला नाही. आज आदिवासींच्या विकासात अनेक अडसर आहेत. त्यात प्रामुख्याने नक्षलवादी चळवळ हे एक कारण आहे. सुरजागड प्रकल्प सुरु झाला असता तर दळणवळणाची साधने वाढली असती. गरिब आदिवासींना रोजगार मिळाला असता. बेरोजगारी कमी झाली असती पण हे उद्योग सुरु न होण्यामागे या परिसरातील दहशतीचे वातावरण हे एक महत्वाचे कारण आहे.

विपुल वनसंपत्ती हे या भागाचे वैशिष्ट्य आहे. तरी पण हा भाग उद्योग विरहित राहिला आहे. मॅग्नाईट खनिजाचा साठा सुरजागड, देऊळगाव, भामरागड या भागात मोठ्या प्रमाणावर आहे. सिरोंचा भागातही खनिजासाठी आहेत. परंतु त्याचा उद्योग कारखानदारीसाठी होत नाही. बल्लारपूर पेपर मीलचा प्रत्यक्षात जंगलात संपर्क असल्याने नक्षलवाद्यांना ते खंडणी देतात. त्यामुळे नवीन कारखाने सुरु करण्याची हिम्मत कोणी करित नाही. त्याचा या परिसराच्या औद्योगिक विकासावर परिणाम झाला आहे. राजकारणात आणि समाजकारणात जे नेते अग्रेसर आहेत असे नेते जिवाच्या भितीपोटी व निवडणुकीला उभे राहायचे, हरायचे किंवा जिंकायचे पण नक्षलवाद्यांच्या भितीपोटी छुपे संरक्षण देत आहेत. अधिकाऱ्यांची पण हिच स्थिती आहे. आधिच शिक्षा म्हणून काही कामचुकार अधिकाऱ्यांना इथे पाठविले जाते. त्यांना नक्षलवाद्यांशी वैर नको असते. त्यामुळे शासनापेक्षा नक्षलवाद्यांचे आदेश मानतात. असे चित्र काही प्रमाणात गडचिरोली जिल्ह्यात दिसून येते.

नक्षलवाद्यांचे प्रतिशासन संपवण्याची घोषणा शासनाने वेळेवेळी केली आणि त्याचा परिणाम पोलीस, एस.आर.पी. सि.आर.पी. प्रसंगी निवडणुकीच्या वेळेस मिल्ट्री फोर्स, कोब्रा जवान यामुळे छावनीचेच रूप येते. गावात नक्षलवादी असतांना पोलीस तेथे पोहचले आणि प्रत्यक्ष संघर्ष घडला असे उदाहरण कमी प्रमाणात सापडेल. घटना घडून गेल्यावर किंवा नक्षलवादी बाहेर गेल्यावर पोलीस गावात शिरतात. एकेकाळी तेंदूपत्याला २ ते ३ रुपये भाव देणारे ठेकेदार आज २०० ते २५० रुपये भाव देतात. हे मिळवून देणाऱ्या नक्षलवाद्यांविषयी आदिवासी मजुरांना सहानुभुती वाटली परंतु ही सहानुभुती हळूहळू कमी होत आहे. अज्ञान, दारिद्र्य, शोषण, अन्याय व अपेक्षा हेच आदिवासींच्या वाट्याला आलेले आहे. स्वातंत्र्याच्या ७० वर्षांनंतरही आदिवासींचा विकास झालेला नाही. आदिवासींचा विकास हा नक्षलवाद्यांचाही शत्रु आहे.

नक्षलवादी चळवळ राज्याच्या आदिवासी आणि आर्थिकदृष्ट्या मागास भागात फोफावली. तिची पाळेमुळे फार खोलवर जावून आता घट्ट झाली आहेत. आजवर या आदिवासी आणि मागास भागाच्या विकासाकडे राज्यसरकारने जे दुर्लक्ष केले त्याचा हा परिणाम होय. गडचिरोली जिल्ह्याच्या दुर्गम भागात शाळा आहेत पण शिक्षक नाहीत. शिक्षक असले तरीही दुर्गम भागातील आदिवासींना माडिया आणि गोंडी भाषा येतात. शिक्षकाला या भाषा येत नाहीत. मराठीतून दिलेले शिक्षण काही मुलांना समजत नाही. आरोग्यकेंद्रे आहेत त्यात डॉक्टर व कर्मचारी नाहीत. असले तरी मुख्यालयी न राहता तालुक्याच्या ठिकाणी असतात. असे अनेक प्रश्न आहेत. म्हणून नक्षलवादी चळवळ या भागात उभी राहू शकली. अत्याधुनिक स्वरूपाची स्पोर्टके, शस्त्रास्त्रे निर्माण करून त्यांचा वापर करण्याचे प्रशिक्षण या नक्षलवाद्यांना कोण देते हे प्रश्न या संदर्भातले महत्वाचे आहेत. नक्षलवादी कार्यकर्ते बदलत्या राजकीय परिस्थितीचा अभ्यास करण्याएवढे सक्षम व हुशार आहेत. त्यानुसार ते आपल्या डावपेचाची आखणी करतात.

नक्षलवादी यांच्या त्रासाला कंटाळून अनेकांनी गाव सोडले. नक्षलवादी दहशतीचा वापर करून खंडण्या गोळा करतात. गावातील पोलीस पाटील, काही लोकांचा वापर पोलीसांची खबरे

म्हणून काम करावे आणि नक्षलवाद्यांचा ठावठिकाणा कळवावा अशी पोलीसांची अपेक्षा असते. ते कोणाच्याही संरक्षणाशिवाय गावात राहतात. सशस्त्र नक्षलवाद्यांच्या विरोधात लढण्याची हिंमत कसा तो कसा दाखवेल. म्हणूनच आजपर्यंत अनेक गावाचे पोलीस पाटील व पोलीसांचे खबरे यांची नक्षलवाद्यांची क्रूर हत्या केलेली आहे. नक्षलवादी हिंसक आहेत. अत्याधुनिक शस्त्रे त्यांच्याजवळ आहेत. त्यांचा हिंसक प्रयत्नानीच विरोध करणे अशक्य आहे. मतपरिवर्तनाची निश्चित कार्यक्रमाची गरज आहे. बनावट चकमकीमध्ये नक्षलवादी म्हणून तरुणांना गोळ्या घातल्या जातात. निरपराध आदिवासी तरुणांना 'टाडा' खाली अटक केली जाते. खरे नक्षलवादी पोलीसांच्या हाती लागत नाहीत म्हणून असे म्हणतात, 'मारतो तो आदिवासी आणि मरणारा आदिवासी'.

गडचिरोली जिल्हा म्हणजे नक्षलवादी कारवायांचा गड. आदिवासींच्या वसाहतीचा प्रदेश आदिवासींना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी आणि या क्षेत्राच्या विकासासाठी येथील नक्षलवादी कारवाया थांबवण्यासाठी सरकार व स्वयंसेवी संस्था अनेक वर्षांपासून कार्यरत आहेत. त्यांच्या प्रयत्नांना बरेचसे यश मिळाले असले तरी अजूनही हा प्रदेश नक्षलमुक्त झालेला नाही. ०१ मे २०१९ ला कुरखेडा तालुक्यातील लेंदारी पुलाजवळ नक्षलवाद्यांनी भुसुरुंग स्पॉट घटवून आणला. त्यात १५ जवान व एक ड्रायव्हर शहीद झाले. यावर प्रतिक्रिया देतांना शिवसेनेचे खासदार संजय राऊत यांनी नक्षलवाद्यांना अज्ञात राजकीय शक्तीचा पाठिंबा असल्याचा संशय व्यक्त केला. गडचिरोलीत नक्षलवादी हल्ले सुरुच आहेत. १४ ऑगस्ट २०२० ला भामरागड तालुक्यातील कोठी या गावात नक्षलवाद्यांनी केलेल्या हल्ल्यात दुर्धन नदेश्वर हे पोलीस जवान शहीद झाले तर दिनेश भोसले हे जवान जखमी झाले.

नक्षलवादी एखाद्या गावात राजरोसपणे सभा घेतात. गावातील प्रत्येक कुटुंबातील एक सदस्य उपस्थित असतो. सभेला सरकारी अधिकारी व कर्मचारी उपस्थित असतात. सभेमध्ये गावातील समस्या, जनतेचे प्रश्न उपस्थित केले जातात. सभेला कर्मचारी व अधिकारी उपस्थित असल्यामुळे तिथल्या तिथेच प्रश्न सुटतात. जो अधिकारी व कर्मचारी विरोधात आवाज उठवतो. त्याला त्याची शिक्षा मिळते. भ्रष्ट, बलत्कारी, लुच्चे अशा कर्मचाऱ्यांना या चळवळीमुळे आळा बसला आहे. अशाप्रकारचे मत भामरागडचे काँग्रेसचे नेते मालू बोगामी यांनी व्यक्त केले होते. नंतर त्यांची नक्षलवाद्यांनी क्रूरपणे हत्या केली होती. नक्षलवाद्यांना गोळ्या घाला असे सांगून प्रश्न सुटणार नाही. तर प्रशासनाला लोकांच्या अडीअडचणी समजावून घेवून मार्ग काढावा लागेल. त्यासाठी त्यांची आपुलकी, विश्वास मिळवायला लागेल. आपुलकी विश्वास मिळाला तर समस्या दूर होईल, असेही जिल्हाधिकाऱ्यांनी बोलवलेल्या मिटिंगमध्ये मालू पोका बोगामी म्हणाले.

राजकीय सहभाग आणि नक्षलवादी चळवळ :-

महाराष्ट्र शासनानी गडचिरोली जिल्ह्यातील अहेरी विधानसभा क्षेत्र आदिवासी बहुल, दुर्गम, अतिदुर्गम व नक्षलप्रभावित क्षेत्र म्हणून घोषित केले आहे. या क्षेत्रातील नक्षलवादी चळवळीचा आदिवासींचा राजकीय सहभाग मान्य नाही. या क्षेत्रातील इंदिरा काँग्रेसचे जिल्हा अध्यक्ष व भामरागड पंचायत समितीचे माजी सभापती मालू पोका बोगामी, सिरोंचा पंचायत समिती सदस्य सुधाकर चिन्ना पेढी, पोलीस पाटील, ग्रामपंचायत सरपंच, सदस्य, मतदार, खबरे अशा अनेकांची आजपर्यंत नक्षलवादी चळवळीकडून क्रूरपणे हत्या करण्यात आली. त्याचप्रमाणे एटापल्लीचे जिल्हा परिषद सदस्य केवळ सावकार अतकमवार, गडचिरोली जिल्हा परिषदेचे माजी समाजकल्याण सभापती बहादुरशहा आलाम, यांची भामरागडला हत्या करण्यात आली. तसेच नक्षल संघटनांच्या आवाहनामुळे व धमकीमुळे जनप्रतिनिधींनी राजीनामे दिल्याने आढळून येते. राजाराम खांदला ता. अहेरी गावाचे सरपंच गंगाराम आत्राम यांचा १३ डिसेंबर १९८८ रोजी शिरच्छेद करण्यात आला.

मु. बोलेपल्ली ता. मुलचेरा या गावाचे सरपंच कविश्वर गोसू तिया यांना रस्त्यात जिवे मारण्यात आले.

या संघटनेकडून आतापर्यंत झालेल्या निवडणुकीमध्ये कोणत्या ना कोणत्या कारणाने हल्ला केला आहे. त्यामध्ये अनेक पोलीस जवान मृत्युमुखी व जखमी झालेले आहेत. एटापल्ली तालुक्यातील कोईदुर, जारावंडी येथे ही मतदान केंद्रावर धुमाकुळ घातला. छल्लेवाडा, कमलापूर, हालेवारा व अनेक ठिकाणच्या ग्रामपंचायती कार्यालयाला आगी लावल्या. गडचिरोली जिल्ह्यात खुण, दरोडे, जाळपोळ, अपहरण असे अनेक विघातक कृत्ये नक्षलवादी चळवळीकडून केले जातात. यामुळे गडचिरोली जिल्ह्यातील आणि त्याहीपेक्षा जास्त अहेरी विधान सभा क्षेत्रातील जनप्रतिनिधी, सरकारी अधिकारी, पदाधिकारी, सामाजिक कार्यकर्ते विकास करण्यास असमर्थ ठरले आहेत.

नक्षलवाद्यांच्या दहशतीने सामान्य माणूसच नव्हे तर शासकीय यंत्रणासुद्धा हादरून गेलेली आहे. ग्रामसेवक, पटवारी, शिक्षक या भागात राहण्यास तयार नाही. अनेक शासकीय कर्मचारी तालुक्याच्या मुख्यालयी राहतात. नक्षलवाद्यांच्या भितीपोटी दुर्गम व डोंगराळ ग्रामीण भागात आपले दौरे सहसा करीत नाही. त्यामुळे शासकीय यंत्रणा आदिवासींच्या विकासात्मक कामासाठी असणाऱ्या शासनाच्या कल्याणकारी योजना राबविण्यास कुचकामी ठरली आहे. त्याला जनप्रतिनिधीही अपवाद नाहीत.

संदर्भ ग्रंथ :-

- १) डॉ. गोविंद गारे, 'नक्षलवादी आणि आदिवासी' सुगावा प्रकाशन पुणे, ३० जानेवारी २००३
- २) एल. के. मडावी, 'पताना' नागपूर १९९९
- ३) डॉ. श्रीराम महाकारकर, 'आदिवासी स्त्री आणि राजकारण' श्री राजराजेश्वर शैक्षणिक व सामाजिक संस्था चामोर्शी २००६
- ४) डॉ. गोविंद गारे, 'आदिवासी समस्या आणि बदलते संदर्भ' सुगावा प्रकाशन पुणे ३०, २०००
- ५) मा. ग. डोंगरे, 'वेध नक्षलवादी चळवळीचा' भारतीय श्रमशोध मंडळ, नातुबाग पुणे २, १९९८

“नक्षलवादी चळवळीचा आदिवासी समाजावर होणारा परिणाम,”**डॉ.पोर्णिमा सुप्रेश्वर वाहणे.****डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कला व वाणीज्य महाविद्यालय नागसेनवन औरंगाबाद****सारांश :**

भारतीय स्वातंत्र्याच्या इतक्या वर्षानंतरही, भारतीय समाजापुढे अनेक मुलभूत समस्या आजही पूर्वीइतक्याच प्रखर आहेत. त्या समस्यांमध्ये अधिकची भर घालणारी अणि ज्यामुळे भारतीय अंतर्गत सुरक्षेला धोका ठरणारी समस्या म्हणजे नक्षलवाद. नक्षलवादाची समस्या ही; भारतीय समाजाची असणारी सरजामशाही मानसीकतेतून उद्भवलेली आहे, या नक्षलवादी चळवळीत सामील होणारे मुख्यतः कोण आहेत ? यांचा अभ्यास केल्यास आपल्या समोर एक चित्र प्रचलीत समाजमाध्यमानी उभे केले ते असे, जातीय व्यवस्थेने पिचलेले व भांडवली व्यवस्थेचे बळी. प्रस्तुत संशोधीत लेखात नक्षली चळवळीचा उदय, आणि नक्षली चळवळीचा आदिवासी समाज जीवणावर होणारा परिणाम याची मांडणी करण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. आदिवासी संस्कृती व तीचे अंगभूत समाज वैशिष्ट्यांचा अभ्यास केला जाणार आहे.

सूचक शब्दावली:—नक्षलवाद, सरजामशाही, सामाजिक संस्था, जात संस्कृती, आदिवासी,भांडवलशाही.

प्रस्तावणा :-

भारतीय स्वातंत्र्याच्या ७२ वर्षानंतर सुद्धा भारतीय समाज अनेक समस्यांनी ग्रासलेला आहे. या समस्यांमध्ये सर्वाधिक लक्षकेंद्री समस्या म्हणजे नक्षलवाद. भारताच्या आंतरिक सुरक्षेला निर्माण झालेला धोका म्हणजे नक्षवादी चळवळ. नक्षलवादी चळवळ भारतीय स्वातंत्र्या नंतरच्या पहिल्याच दशकात निर्माण झाली आज या चळवळीच्या प्रसार खुपमोठ्या प्रदेशात विस्तारीत झालेला असून; तिच्यात विविध बदल झाले आहेत. नक्षलवादी चळवळीचा जस जश्या पध्दतीने विकास होत गेला तसातसा आदिवाश्याचा जीवनावर आणि त्यांच्या सामाजिक, सांस्कृतीत विकासावर विपरित परिणाम झाला. त्या परिणामाचा परिपाक म्हणुन आदिवासी समाजा मध्ये विविध सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या. जसे की, अशिक्षतपणा, कुपोषण, आरोग्याच्या संदर्भाने विविध समस्या उत्पन्न झाल्या. भारतीय समाजापुढे विविध समस्याचे जाळे पसरलेले असताना, त्यातही नक्षली चळवळीचा आढावा घेताना आपल्याला नक्षली चळवळीचा उदय व विकास पाहणे महत्त्वाचा ठरतो.

५० वर्षापूर्वी पूर्व हिमालयाच्या पायथ्याशी असलेला पश्चिम बंगालचा दार्जिलीग जिल्हा. या जिल्हातील 'नक्षलबारी' गावात अल्पभुधारक शेतकऱ्यांनी आणि आदिवाश्यांनी कांन्हू संन्याल व चारू मुजुमदार याच्या नेतृत्वा खाली आपल्या पिकावरील आणि जमिनीच्या मालकी हक्कवरील स्थानिक जमीनदारा विरुध्दच्या लढाईचे प्रतिक म्हणुन व आपल्या जमीनीच्या ताबा म्हणुन १९६७ मध्ये जमीनीच्या बांधावर लाल झेंड्याचे निशान लावले व त्या जमीनीला मुक्त प्रदेश म्हणुन आदिवाश्यांनी घोषित केले.

भारतीय इतिहासातील शेतकऱ्यांचा आणि आदिवाश्यांचा जमीनीच्या हक्कासाठी जमीनदारा विरुध्द झालेला नक्षलबारी हा पहिलाच हिंसक लढा नव्हता. या भागातील संथालांची चळवळ स्वातंत्र्यपूर्व काळात सुरु झालेला पहिली चळवळ समजण्यात येते या नंतर १८९७ ला बिरसा मुंडा यांनी आदिवाश्यांच्या हक्कासाठी ब्रिटीशांच्या व स्थानिक जमीनदारांच्या विरोधात तीव्र आंदोलन केले, १८७९ मध्ये आताच्या आंध्रप्रदेशातील पहाडी रेड्डी यांनी केले, या नंतर १९४० ला भिमाकुमार गोंड याच्या नेतृत्वाखाली आदिवाश्यांनी मध्यप्रदेश, झारखंड या भागात जमीनीवरील हक्कांसाठी जमीनदारा विरुध्द आंदोलन उभारले, स्वातंत्र्याच्या पहाटेच भारताच्या इतिहासात ज्याची नोंद झालेली आहे तो आंध्रप्रदेशातील "तेभागा आंदोलन" हे आंदोलन १९४७ ला जमीनीवरील भूदास आणि जमीनदार यांच्या मधील उत्पन्न वाटपावरून झालेला संघर्ष ही हिंसकच होता. अशा पध्दतीचा संघर्ष नक्षलबारी भागात ही झाला. आज आपण त्याला नक्षलवादी चळवळ म्हणुन संबोधतो. नक्षली चळवळ जरी पश्चिम बंगाल राज्यात सुरु झाली असली तरी ती आज भारताच्या दहा पक्षा अधिक राज्यात विस्तारलेली आहे आणि तिच्या प्रभावाखाली १२५ पेक्षा अधिक जिल्ह्याचा समावेश होतो. आज त्या जिल्ह्यातील नक्षली कारवायाचा किंवा त्यांच्या कडून घडलेला हिंसक कारवाया अधिक वाढलेल्या

दिसतात व त्यांचा विपरीत परिणाम आपल्याला आदिवाश्यांच्या जिवनावर झालेला दिसतो. खाली दिलेल्या भारताच्या नकाशात रंगित दाखवलेला भाग नक्षलप्रभावीत आहे आणि त्यांतील अधिक गडद रंगछटा अति प्रभावीत स्वरूप दर्शवीतात.

धुरीनांनी ओळखले व आपले हातपाय त्या अशा भागात पसरवावयास सुरवात केली.

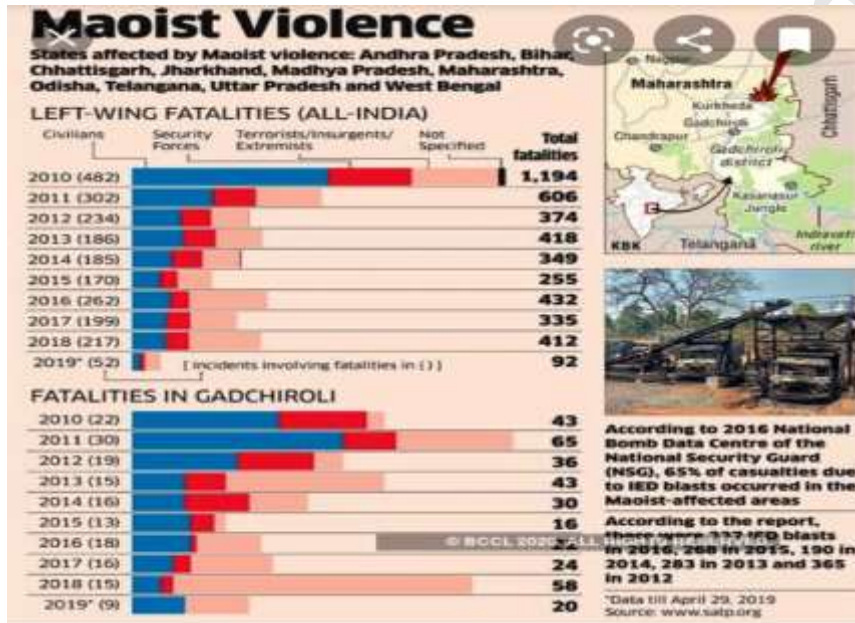
अतिदाट आणि विस्तिर्ण जंगल असलेल्या परिसरामध्ये नक्षलवादी चळवळीचे केंद्र असल्याचे आपल्याला दिसते. आदिवासी समाजातील तरुणांमध्ये व्यवस्थेविरुद्ध असंतोष निर्माण करून त्यांना आपल्या इच्छीत ध्येय प्राप्त करण्यासाठी सहजतेने उपलब्ध असणाऱ्या तरुणांचा वापर नक्षली चळवळ करते. या त्यांच्या संधीसाधु वृत्तीचा विपरीत परिणाम आदिवासी समाजावर होताना दिसतो. विकासाच्या मागणीसाठी व समाजाच्या एकत्रित मालकीच्या संसाधनावरील समान वाटणीच्या मुद्यावर सुरु झालेली चळवळ आज विकास विरोधी झाल्याचे आपल्याला दिसते. भारतातील औद्योगिकरण थांबविण्यासाठी त्यांनी भारतातील आपले जाळे नक्षलवाद्यांनी वापरले तर त्यात नवल नाही. आज पर्यंत त्या भागातील खनिज संपत्ती निर्यात करणाऱ्या नक्षलवाद्यांनी कधी विरोध केल्याचे दिसत नाही. या खनिज व वनसंपदेच्या लुटीतील हिस्सा किंवा खंडणी भरपूर प्रमाणात नक्षलवादी चळवळीना आज पर्यंत मिळत आलेली आहे हे सत्य नाकरून चालणार नाही. नक्षवादी चळवळीने आदिवासींच्या शोषणाच्या बुरख्याखालून आपली लुटालूट चालू ठेवली आहे. विषमतेवर आधारित असलेली आपली समाजव्यवस्था आदीम काळापासून ती आपल्यापेशा खालच्या स्थरातील व्यक्तीसमुहाची शोषण करणारीच राहिलेली आहे. त्यातून आदिवासी समुहाला आपल्या मुख्यप्रवाही समाजाने व्यक्ती म्हणून किंवा माणुस म्हणून मान्य केले नाही. ते आपल्या समाजाचा भागच नाहीत अशी समाजाभावना राहिल्याने त्यांना जमीनदारांनी माणुस कधी समजलेच नाही. व त्यांना मानवीहक्का पासून वंचित ठेवले. विषमतेवर आधारित असलेली आणि माणसाच्या विकासासाठी साजेशी नसलेली आपली समाज व्यवस्था तिच्यात अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक बदल घडवून आणणारी अनेक स्थित्यंतरे घडून आली परंतु भारतीय शोषक वर्गाची मनोभावना काही शोषितांच्या विषयी बदलेले नाही.

छत्तीसगड व झारखंडचा आदिवासीभाग, मध्यप्रदेश व बिहार राज्याच्या काही भागात खनिज संपत्तीच्या मोबदल्यात केंद्र सरकारकडून मिळणारा निधी भोपाळ इंदोर किंवा पटना गया या भागात वापरला गेला व आदिवासींच्या तोंडाला विकासाच्या नावाखाली पाने पुसली गेली. कोणालाच आदिवासींच्या विकासात रस नव्हता. त्यात भर म्हणजे “वन्यजीव संरक्षण कायदा” (१९७२) व पर्यावरण कायदा (१९८६) या कायद्यामुळे आदिवाश्यांच्या जिवन पध्दतीत बदल झाला. आदिवाश्यांची एक मुलभुत जिवन पध्दती आहे मुख्यतः आदिवासी शिकार करून जंगलातील फळफळावळे, मध गोळा करणे, व त्यावर आपली गुजारा करणे अशी जिवन पध्दती असल्याने त्यात वरिल कायद्यामुळे बदल झाला. या काद्यानुसार जंगल व वनसंपत्तीवरून आदिवाश्यांचा अधिकार संपून तो हक्क वनरक्षकाच्या हाती अमर्याद अधिकार आले व सरकारच्या धोणानुसार जंगल संपत्तीवर कंत्राटी पध्दती आली वनरक्षक व कंत्रादाराने आदिवासींचे शोषण करण्यास सुरवात केली. अशा परिस्थितीत नक्षलवाद्यांनी आदिवासींची बाजू घेतली व त्याचा विश्वास संपादन केला. नक्षली चळवळीत आदिवाश्यांना मोठ्या प्रमाणात सामिल करून घेतले व त्याचा परिणाम म्हणून सरकार दरबारी आदिवासी हे नक्षली लोकांना

सहारा देणारे म्हणुन नोंद झाली. त्यानंतर आदिवास्याच्या विकासावरील सरकारचे लक्ष कमी होऊ लागले व ते अधिकच वंचित जिवन जगू लागले.

आज भारत सरकारने राज्याच्या विकासासाठी छोटी छोटी राज्य बनवून त्यांच्या विकास साध्यण्याची भूमिका घेतल्याने आज आदिवासी भागात रस्ते शाळा, ग्रामपंचायत उभारल्या गेल्या. आज आदिवासी पाडे मुख्य शहराला जोडल्या गेले परंतु काही रस्ते, नक्षलीच्या हिंसक कार्याचा भाग म्हणुन किंवा नक्षलीचळवळीचा शासन व्यवस्थेवरील विरोध म्हणुन मुख्य शहराला जोडणारे रस्ते, पुल उडवून देतात, आदिवासी पाड्यावर सरकारी नोकरीला नोकरी करू न देते. ग्रामपंचायतच्या ग्रामसेवाकाची, जिल्हापरिषद शाळेवरील शिक्षकांची हत्या करणे इत्यादी कारवाया नक्षवाद्यांकडून केल्या जातात. याचाच दूहेरी परिणाम आदिवास्यांच्या जीवनावर झाला. उदा. जर एख्याद्या गावात सरकारी कर्मचार्याची हत्या झाल्यास त्या गावातील आदिवासी लोकांची चौकशी पोलीसांकडून केल्या जाते व त्याला आदिवासीना सहकार्य न केल्यास पोलीसांकडून त्याच्यावर कार्यवाही केली जाते व सहकार्य केल्यास नक्षलवाद्यांकडून आदिवासीची हत्या केली जाते. अश्या अनेक पोलीस, आदिवाशी, सामान्य नागरिकांच्या हत्या घडून आल्या हे आपल्याला पुढील आलेखातवरून दिसुन येते. आज हे प्रमाण काही प्रमाणात कमी झाल्यांचे खालील आलेखा वरून दिसुन येते.

Data for the Ministry of Home affairs for the year 2018-2019

वरील आलेखात निर्दिष्ट केलेल्या हिंसा प्रामुख्याने २०१० ते २०१९ च्या मध्ये, आंध्रप्रदेश, बिहार, मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र, तेलंगना, ओडिसा, उत्तर प्रदेशा घडलेल्या आहेत.

उपायोजना :

आदिवासांच्या नक्षलवादी चळवळीतून मुक्ततेसाठी भारत सरकार व राज्य सरकारांनी काही उपाय योजना केलेल्या आहेत, जसे की "स्ट्रिपल चेंस अभियान" (१९७९) "ग्रिनहंट अभियान"

(२००९), व नक्षलवाद सोडुन सामान्य जिवन जगु इच्छिणाऱ्या तरुणांच्या पुनर्वसनासाठी प्रयत्न करणे व त्यांना आपली मुलभुत सांस्कृतीक ठेवा जपवणुकीसाठी उपाय योजना करणे. त्यांची भाषा लिपिबद्ध करुन तिच्या संवर्धनासाठी उपायोजना करणे. आदिवासी बालकांना त्यांच्या आदिवासी भाषेतच शिक्षण देणे.

जे अदिवासी नक्षली भागातले असल्यास; त्यांच्यावर अधिक विश्वासाने व करुणेने त्यांना मुख्य प्रवाही समाज जीवनात सामील करुन घेणे. पुनर्वसीत नक्षवाद्यांचा सरकारने अधिक विश्वास संपादन करणे. मृत नक्षलवाद्यांच्या परिवाराला त्रास होणार नाही अशा पध्दतीचे धोरण अवलंबने. पुनर्वसीत किंवा शरणार्थी असलेल्या आदिवास्यांची, रोजगार, निवार, आरोग्य याची व्यवस्था करणे.

समारोप :

मुख्यतः नक्षली चळवळ कशासाठी चालु झाली, आणि आज ती कोठपर्यंत येऊन पोहचली याचा आढावा आपण वरिल चर्चेत घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. १९६७ मध्ये नक्षलबारी गावात चालु झालेली चळवळ, कानु संन्याल व चारू मुजुमदार यांच्या नेतृत्वात सुरु होऊन; आज ती भारतातील दहा राज्यात पसरलेली आहे. नंतरच्या काळात वीणा मुजुमदार यांचा पोलीस कोठडीत मृत्यु झाल्याने नक्षल चळवळीला बरीच हवा मिळाली व तिचा मोठ्या प्रमाणात विस्तार झाला. परंतु

ती अलीकडच्या काळात नक्षली चळवळीचा खोलावर अभ्यास केल्यास आपल्याला तिचे शिपाई कोण ? व तिचे सरदार कोण ? चांगल्या पध्दतीने समजून येते आज जरी नक्षलवादी चळवळ ही काही समाज गटांना 'रॉबीनहुड' पध्दतीची वाट असली तरी तिच्यात आज संरजामी, जातीय वचस्व, व राजकीय सांस्कृतीक वर्चस्ववादी भांडवली सत्तेचे हीत संबंध अधिक दृढझाल्याचे दिसते.

संदर्भ :-

1. नाडगोडे गुरुनाथ सामाजिक चळवळीचा १९८६ कॉन्टिनेटल प्रकाशन पुणे.
2. धनजय कर्णिक हा लढा २५० वर्षांचा २०१० दैनिक लोकसत्ता
3. Govt. of India Report of the Scheduled Area and Scheduled Tribe Commission
4. देवगावकर एस.जी. '२०११' आदिवासी विकास प्रशासन: साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
५. पुरी चंद्रकांत २०१० आदिम समाजाचा विकास, परममित्र प्रकाशन, ठाणे.
6. Rabindra Ray (2002) *The Naxalites and Their Ideology*. New Delhi: Oxford University Press, India
7. Ramchandra Guha (2006a) "The Revolution and Its Children: The Battle for Bastar" *The Telegraph Calcutta*. Tuesday June 27, p. 19.
8. Douglas P. Hibbs (1973) *Mass Political Violence: A Cross-National Causal Analysis*. New York: / Wiley.
9. Dr. B. R. Ambedkar, *Annihilation of Caste Maharashtra Government: Press 2015*
10. Mehra, Ajay (2000) "Naxalism in India: Revolution Or Terror?" *Terrorism and Political Violence*. 12(2).
11. Shyam Diwan and Arvind Rosencranz : *Environmental Law and Policy in India*.

BHUMKAL ORGANISATION MOVEMENT
(For Development & Non-Violence)

Bablaie Mata Bridge, Juvl Nala Bhamragad

Bhimsetu Bridge, Yeramnar, Aheri

Public Meeting for development, Nelgonda, Bhamragad

Public Meeting for non-violence, Damrancha, Aheri

OBJECTIVES - BHUMKAL ORGANISATION, NGP

- ♦ Play a responsible role in inculcating the values of the Indian Constitution enacted by Dr. Babasaheb Ambedkar and to work for social, economic and political justice.
- ♦ Creating a Naxal violence free society, exposing Naxalite/Maoist politics in remote villages and cities, emancipating the youth, students, and citizens from the influence of violent Naxalite ideology.
- ♦ Highlight the development problems in the Naxal-affected areas, propose new models of development in these areas, to implement them through direct public participation, to raise voice against corruption and other exploitative practices.
- ♦ Create awareness on socio-economic-political development and other issues in the Naxal affected area.
- ♦ To work for Reintroducing people into mainstream, who have gone astray in Naxal movement and restoring a happy livelihood for them.
- ♦ Take notice and create awareness against the wrong policies of the government. to try for the implementation of socially useful developmental policy, to put pressure on the government machinery for actual implementation of government schemes.

महाराष्ट्रातील नक्षलवाद**डॉ. निशा अशोक कळंबे**सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख इंदिरा गांधी कला—वाणिज्य महाविद्यालय,
कळमेश्वर, जि. नागपूर**सारंश**

‘नक्षलवाद’ हा शब्द पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्हयतील नक्षलवाडी या नावाशी निगडित आहे. येथे इ.स. १९६७ मध्ये माओवदी कम्युनिष्ट लोकांनी सशस्त्र उठाव करण्याचा प्रयत्न केला. नक्षलवादी चळवळीच्या प्रारंभीच्या काळात चारू मुझुमदार यांनी बैठक पुरविली. शेतकऱ्यांच्या आणि प्रामुख्याने आदिवासींच्या जमिनीच्या संबंधतल्या हक्कांसाठी झालेल्या हिंसक चळवळींचा इतिहास हा फार मोठा आहे काही सुशिक्षित सुविद आणि सुखवस्तु जबाब आणि मदत पैसा मिळवू लागले. प्रामुख्याने आदिवासींच्या जमिनी हा फार मोठा आहे. इ.स. १८५५ ते ५६ पसून त्या सुरू झाल्याचे आढळते. महाराष्ट्रात गोंदिया, गडचिरोली आणि चंद्रपूर या विदर्भातील जिल्हयांमध्ये नक्षलवादी चळवळ मोठ्या प्रमाणात आढळते. नक्षलवादी चळवळीत सुरवातीच्या काळात काही सुविधा, सुशिक्षित आणि सुखवस्तु घरांमध्ये युवक व युवती एका विशिष्ट प्रेरणेने सामील झाले होते. त्यांच्या डोळ्यापुढे काही मूल्ये ठेवून आलेली होती. मात्र इ.स. १९८० ते १९९२ पर्यंत नक्षलवादी चळवळीचे स्वरूप आणि त्या नंतरचे स्वरूप यात बराच फरक आढळतो. नक्षलवादयांचा आदिवासी भागात इतका जम बसला की जणू काही प्रति—शासनच आहे की काय असे वाटू लागले. स्थानिक आदिवासींमधून मुलांमुलींची भरती मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागली. नक्षलवादयांमध्ये गट पडले. त्यांच्यात खोटी नक्षलवादी गट निर्माण होवून तेही लोकांवर दबाव आणून मदत करतो, पैसा मिळवू लागले. पोलिस हे नक्षलवाडयांचे प्रमुख शत्रू ठरले. गडचिरोली जिल्हयातील नक्षलग्रस्त भागात जेमतेम चारशे नक्षली आणि त्यांच्या बंदोबस्तासाठी १५ हजार सशस्त्र पोलिस फोर्स आहे.

नक्षलवाडयांनी अहिंसात्मक मार्गांचा अवलंब करून त्यांना विकास प्रक्रियेत सहभागी करण्याच्या दृष्टीने उपाय सूचवता येतील.

१. आदिवासी विकास ही लोक चळवळ झाली पाहिजे.
२. नक्षलवाद्यांनी संघर्षाचा मार्ग त्यातून आपल्या विचार सारणी नुसार निवडणुकांचे भाग घ्यावा.
३. रस्ते, पुल तुमच्या शोषणासाठी नाहीत ही गॅरंटी आदिवासींना देणे आवश्यक आहे.
४. विकास होईल आणि त्यासाठी जंगलाबाहेरील नागरी भाग त्यांचा सोबत आहे, असा विश्वास आदिवासींच्या मनात निर्माण करणे आवश्यक आहे.

की वर्ड — महाराष्ट्रातील नक्षलवाद**प्रस्तावना**

‘नक्षलवाद’ हा शब्द पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्हयातील नक्षलवाडी या नावाशी निगडित आहे. येथे इ.स. १९६७ मध्ये माओवादी कम्युनिष्ट लोकांनी सशस्त्र उठाव करण्याचा प्रयत्न केला. ही चळवळ नक्षलवाडीला सुरू झाली. नंतर ती देशात काही ठिकाणी पसरली. पण तिचे नाव नक्षलवादी चळवळ असे पडले. नक्षलवादी हा मार्क्सवादी, लेनीनवादी तत्वज्ञानाचा भारतातील एक आविष्कार होता. चीनच्या क्रांतीचा नेता माओत्सेतुंगच्या विचारांना अमलात आणण्याचा नक्षलवाद्यांनी भारतात प्रयत्न केला. म्हणून जे नक्षलवादीच्या मार्गाने गेले. त्यांना नक्षलवादी समजण्यात येते. त्यांनी अंगीकारलेले विचार तो नक्षलवाद होय.^१

नक्षलवादी येथील विशाल केंसन हा आदिवासी युवक २ मार्च १९६७ रोजी न्यायालयाचा आदेश घेवून आपली जमीन कसण्याकरिता गेला असता तेथील स्थानिक जमीनदारांनी गुंडांकडून त्यांचेवर हल्ला केला. त्यातूनच नक्षलवादी पेटली. आदिवासींनी आपल्या जमिनी ताब्यात घेण्याचे सत्र सुरू केले. त्यातून झालेल्या दंगलीमध्ये आदिवासींनी एका पोलिस निरीक्षकाची हत्या केली. दंगलीस उग्र रूप घेवून एक आदिवासी ठार झाला. या घटनेचे पडसाद देशभर उमटले.

ग्रामीण भागातील गरीब व विषमतेचा प्रश्न नक्षलवादी लोकांनीच सर्वप्रथम सर्वांच्या पुढे एवढ्या तातडीने आणला. गावाच्या शोषणापासून व दडपशाहीतून मुक्त करण्यासाठी लोकांचासर्वात मोठा वर्ग श्रतू हुडकून त्याला ठार मारण्यात येवू लागले. त्यात बडे जमीनदार, सावकार, व्यापारी व पोलिसांच्या हस्तकांचा समावेश होता.^१

भारतात डाव्या विचारांच्या चळवळीचे जे चार प्रमुख गट आहेत. त्यापैकी मार्क्सिस्टलेनिनिस्ट गटाने ही नक्षलवादी चळवळ सुरू केली. हा गट आता राजकीय परिभाषेत नक्षलवादी गट म्हणून ओळखला जातो. शेतकऱ्यांची संघटना बांधून सशस्त्र आंदोलनाद्वारे राजकीय सत्ता हस्तगत करणे हे या गटाचे ध्येय होते वा आहे.

१. स. मा. गर्गे, संपा., 'भारतीय समाजविज्ञान कोष', भाग -१, पृ.९४-९, समाजविज्ञान मंडळ, पुणे १९९१.

२. अँड. एकनाथ साळवे, 'एनकाउंटर' पृ.१०, फुले आंबेडकर स्टडी ग्रुप प्रकाशन, चंद्रपूर, १९९८ (१९९८)

नक्षलवादी चळवळीला प्रारंभीच्या काळात चारू मुझुमदार यांनी वैचारिक बैठक पुरविली होती. त्यांचा माओच्या विचारांवर पूर्ण विश्वास होता. भारतात मुक्ती मार्ग माओत्सेतुंगने आखून दिलेल्या मार्गाने गेल्यास मिळू शकेल, शेतीच्या क्रांतीच्या राजकारणातून कामगार वर्गाची ही क्रांती घडेल, हे सर्व घडून येण्यासाठी गुप्तपणे पक्षबांधणी करणे योग्य, असे माओचे विचार आहेत. म्हणूनच या चळवळीला अलीकडच्या काळात माओवादी असे संबोधिले जाते. मी चारू मुझुमदार सोबत कनू सन्याल यांचेही नाव चळवळीच्या प्रणेत्यांमध्ये प्रामुख्याने येते.

नक्षलवादी चळवळीच्या पूर्वलक्षी चळवळी

शेतकऱ्यांच्या आणि प्रामुख्याने आदिवासींच्या जमिनीच्या संबंधातल्या हक्कांसाठी झालेल्या हिंसक चळवळींचा इतिहास हा फार मोठा आहे. इ.स. १८५५-५६ या काळातली छोटा नागपूर, हजारीबाग या भागातली, संधालांची चळवळ ही पहिली चळवळ मानली जाते. यात 'गुरिल्ला वॉर' तंत्र त्यांनी अवलंबिले. इ.स. १८७२ मध्ये पुण्यात मराठी शेतकऱ्यांनी हत्यार उचलून विद्रोह केला. तसेच १८९७ मध्ये बिरसा मुंडा आंदोलन झाले. १८७९ मध्ये आताच्या आन्ध्र प्रदेशात पाहाडी रेड्डी यांनी चळवळ चालविली व इ.स. १९४० मध्ये भीमा कुमरा गोंड यांच्या नेतृत्वात चळवळ झाली. राजस्थानातल्या मेवाड भागात उदयपूर जिल्ह्यात इ.स. १९२१ मध्ये शेतकरी आणि आदिवासी यांची संयुक्त चळवळ 'एकी' चळवळ या नावाने झाली. झारखंड आंदोलन, बोडे आंदोलन, आन्ध्र प्रदेशातील १९८१ मधली 'इंदरवेली' चळवळ या सर्व चळवळी आदिवासी शेतकऱ्यांच्या जमिनीवरील हक्क, सावकार आणि जमीनदार यांचेकडून होणारे शोषण आणि त्याला शासनाकडून मिळणारा पाठिंबा किंवा शासनाचे दुर्लक्ष यांच्या विरोधात होत्या. महाराष्ट्राच्या ठाणे जिल्ह्यातले १९४५ - ४६ मधले किसान सभेचे आंदोलन हे वारली आदिवासींच्या हक्कासाठी झाले. आजच्या नक्षलवादी चळवळीच्या पूर्वलक्षी चळवळीत असे त्यांना म्हणता येईल. धुमसत असलेल्या असंतोषाला वाट पुरविणाऱ्या या चळवळी होत.

महाराष्ट्रातील नक्षलवादी चळवळ

विदर्भातील गोंदिया, गडचिरोली आणि चंद्रपूर या जिल्हयांमध्ये नक्षलवादी चळवळ मोठ्या प्रमाणात आढळते. विशेषतः गोंदियातल्या देवरी, चंद्रपूरच्या राजुरा आणि गडचिरोलीतल्या धानोरा, एटापल्ली, भामरागड आणि सिरोंचा या तहसिलीमध्ये ही केंद्रीत झालेली आहे. महाराष्ट्राचे हे जिल्हे छत्तीसगड आणि आन्ध्र प्रदेश या राज्यांच्या सीमावर्ती भागात असून घनदाट अरण्याचा हा सर्व भाग आहे. अनेक भागात जंगलातल्या नद्या नाल्यांना पार करून जाण्यासाठी रस्ते आणि पूल नाहीत. ते बांधण्याचा प्रयत्न होतो तेव्हा नक्षलवादी त्याला विरोध करतात आणि अडथळे आणतात. नक्षलवादी जंगलातल्या आडमार्गांना सुपरिचित असल्याने लपणे व पळून जाणे हे त्यांना सहज शक्य असले तरी पोलीस दलाला कठीण असून त्यांची वाहन जाऊ शकतील असे कच्चे रस्तेही काही भागात उपलब्ध नाहीत. या दृष्टीने प्रयत्न व कार्य झालेले असले तरी कार्य सिद्धीसाठी ते अपुरेच पडतात.

भामरागड, एटापल्ली आणि सिरोंचा या सारख्या भागात अति मागास म्हणजे 'प्रिमिटीव्ह' म्हटले जाणारे आदिवासी रहात असून ते सामाजिक तसेच आर्थिकदृष्ट्या अत्यंत मागासलेले होते. १९७० नंतरच्या काळात पश्चिम बंगाल, झारखंड, ओरिसा, छत्तीसगड, महाराष्ट्र, आंध्रप्रदेश या राज्यांच्या सरहद्दीवरील आदिवासी पट्ट्यांमध्ये नक्षलवादी चळवळीची अनेक केंद्रे उभी राहिली. नक्षलवादी चळवळ चालविणारे गट जंगलांचे ठेकेदार, व्यापारी, खाणी व उद्योगांचे मालक आदिकडून खंडणी वसूल करतात. नक्षलवादी चळवळीत तीन-चार वेगवेगळे गटही पडले आहेत. या चळवळीत गैर आदिवासी लोकही शिरले आहेत. काही वेळा आदिवासींना वेठीस धरून नक्षलवादी गट आपले दहशत निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट साध्य करतात.

नक्षलवादी चळवळीत, सुरवातीच्या काळात जी कार्यकर्त्यांची भरती झाली ती बहुतांश आन्ध्र प्रदेश, कर्नाटक किंवा इतर दक्षिणेतल्या राज्यांमधून होती. काही सुविध, सुशिक्षित आणि सुखवस्तु घरांमधले युवक व युवती त्यात एका विशिष्ट प्रेरणेने सामील झाले होते. त्यांच्या डोळ्यांपूढे काही मूल्ये ठेवून ती आलेली होती. चुकीची का होईना परंतु टोकाच्या डाव्या विचारसरणीने भारावून जाऊन ते यात आले होते. त्यामुळेच ते आदिवासींशी सौहार्द्रपूर्ण संबंध निर्माण करू शकेल. केवळ हिंसा व हिंसक चळवळ हे त्यांचे ध्येय नव्हते तर त्यांच्या पद्धतीने ते समाजात जास्त सामाजिक - आर्थिक न्याय प्रस्थापित करण्याचे स्वप्न बाळगीत होते. त्यांना स्थानिक आदिवासींची काही स्वयंसेवी तसेच धार्मिक संस्थांची ही सहानुभूती मिळाली असे काही सर्वेक्षणांच्या फलितातून समजते.

महाराष्ट्रातील नक्षलवादी दल, रचना व कार्यपद्धती

सन १९७८-७९ च्या सुमारास नक्षलवाद्यांनी चोरपावलांनी महाराष्ट्रातील गडचिरोली जिल्हयात प्रवेश करित मागील २० वर्षांत आपली पाळेमुळे अधिक घट्ट करित प्रशासनासमोर जबरदस्त आवाहन उभे केले आहे. इ. स. १९८० पासून दंडकारण्य हया स्वतंत्रराज्याच्या निर्मितीस प्रारंभ करून बस्तर, भंडारा, गडचिरोली, चंद्रपूर या भागांचा दंडकारण्यात समावेश व्हावा याच्या पूर्ततेसाठी त्यांच्या कार्यवाया वाढविण्यात आल्या. त्याच काळात यासाठी एक परिषद भरवून 'फॉरेंस्ट लियाजन कमेटी' स्थापन करण्यात आली. याच काळात २२ एप्रिल १९८० ला 'पिपल्स वॉर ग्रुप' ची निर्मिती झाली. नंतर वेगवेगळ्या कमेट्या स्थापन करण्यात आल्या.

मिलिटरी स्तरावर पाच जणांचा एक दल याप्रमाणे विविध दल तयार करून दोन दल गडचिरोली, दोन बस्तर आणि आदिलाबाद, करीमनगर येथे प्रत्येकी एक दल आंध्रप्रदेशातून पाठविण्यात आले. गडचिरोली येथे दाखल होणाऱ्या दलांपैकी एकाला पोलिसांनी अटक केली. नंतर पुन्हा आदिलाबाद येथील एक दल प्राणहितामार्गे गडचिरोलीत दाखल झाला. आनंद हा त्याचा पहिला कमांडर होता. १९८१ मध्ये गडचिरोली जिल्हयात दलमची निर्मिती झाली. १९८३ मध्ये

राधाक्का ही पहिली महिला दलात भरती करण्यात आली. राधाक्का ही अहेरी तालुक्यातील राजाराम खांदला या गावांची रहिवासी असून तथील रंगच्या पट्टीपल्लीवार या जमिनदारांकडून होणारे अत्याचार, कुटुंबाची छळवणूक व नोकर म्हणून काम करणाऱ्या आदिवासी महिलांचे लैंगिक शोषण थांबविण्यासाठी नक्षलवादी कानून बंदूक हाती घ्यावी लागली.

चामोशी येथे लाटूनची निर्मिती होवून शंकरराव गगना हा प्लाटूनमध्ये दाखल झाला. १९८४ मध्ये अहेरी व सिरांचामध्ये आदिवासी किसन संघटनेची निर्मिती झाली. पेरमिली, अहेरी, एटापल्ली, चिपागड, चामोशी येथे १९८५ मध्ये दलम तयार झाले. किसान आदिवासी संघटनास्थापन करण्यात आली. याचकाळात स्थानिक लोकांना दलममध्ये भरती करण्याची प्रक्रिया सुरू झाली. ^१

शोषण प्रक्रिकेत उगम —

क्रांतीची पार्श्वभूमी होण्याकरिता सामाजिक शोषण महत्वाचे असते. नक्षलवाद्यांनी सर्वात शोषित असलेल्या आदिवासी समाजाला क्रांतीचे हत्यार बनविले आहे. बहुतेक क्रांत्यांचे स्वरूप मानहत्याच असल्यामुळे नक्षलवाद्यांनी आदिवासींच्या हातात बंदूक लादली आहे आणि आता आदिवासी नक्षलवादी समजल्या जात आहे.

गडचिरोली हा संपूर्ण जिल्हा मागास व जंगलव्याप्त आहे. मागासलेपणा, दारिद्र्ये, आर्थिक शोषण, वेढबिगारी हे ह्या भागातील लोकांचे वैशिष्ट्ये आहे व या वैशिष्ट्यांमुळेच खऱ्या अर्थाने नक्षलवादी चळवळीने या ठिकाणी जन्म घेतला आहे.

इ.स.१९८० ते १९९२ पर्यंत नक्षलवादी चळवळीचे स्वरूप आणि त्यानंतरचे स्वरूप यात बरच फरक आढळतो. नक्षलवाद्यांचा आदिवासी भागात इतका जम बसला की जणू काही प्रति — शासनच आहे की काय असे वाटू लागले. त्यांच्यात पूर्वी ज्या वैचारिक दृष्ट्या प्रेरित व काही मूल्ये बाळगणाऱ्यांचीच भरती होत होती तिच्यात बरच फरक पडला.

स्थानिक आदिवासींमधून, मुलामुलीची मोठ्या प्रमाणावर भरती होऊ लागली. नक्षलवाद्यांमध्ये गट पडले. त्यांच्यात खोटे नक्षलवादी गट निर्माण होऊन तेही लोकांवर दबाव आणून मदत, पैसा मिळवून लागले. सामान्य आदिवासींनी त्यांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे वागणे अनिवार्य ठरू लागले. नक्षलवाद्यांचे ऐकले, त्यांना आसरा किंवा सहाय्य दिले तर पोलिसाचा रोष ओढविला जाऊ लागल्याने आदिवासी केंचीत सापडला. पोलिसांच्या कारवाईला नक्षलवादीही अत्याधुनिक शास्त्रज्ञांनी व दारूगोळ्याच्या वापराने प्रत्युत्तर देऊ लागल्याने एकेकाहित सामाजिक न्यायाच्या मूल्यांवर सुरू झालेल्या चळवळी हिंसक व आतंकवादी चळवळीचे भयानक स्वरूप प्राप्त झाले. आदिवासींना त्रास देण्याचे त्यांचे पासून पैसे वसूल करण्याचे ही त्यांच्यातल्या काहींनी प्रयत्न प्राप्त झाले. पोलिस हे नक्षलवाद्यांचे प्रमुख शत्रू ठरले. गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात जेमतेम चारशे नक्षली आणि त्यांच्या बंदोबस्तासाठी १५ हजार सशस्त्र पोलिस फोर्स. तरीही अंतः कुठेच दृष्टीपथात नाही' मारणारे पोलिस आणि मरणारे माओवादीही भारतीय. ते ज्यांना मारतात ते आदिवासी आणि पोलिसही भारतीय. हा हिंसाचार थांबला पाहिजे.

नक्षलवादाचा उतारा

आदिवासींनी हिंसात्मक मार्गाचा त्याग करून त्यांना विकास प्रक्रियेत सहभागी करण्याच्या दृष्टीने पुढील उपाय सूचवता येतील.

१. आदिवासी विकास ही लोक चळवळ झाली पाहिजे, नक्षलवादी हिंसा हा फक्त कायदा आणि सुव्यवस्थेचा प्रश्न नाही. त्यामुळे तो पोलिसांवर सोडून चालवणार नाही तर नागरिकांनी सुयोग्य, सर्वांगीण आदिवासी विकास घडवून आणण्यासाठी शासनाला सहकार्य केले पाहिजे.

२. नक्षलवाद्यांनी संघर्षाचा मार्ग त्यातून आपल्या विचारसरणी नुसार निवडणुकांमध्ये भाग घ्यावा आणि एखाद्या जिल्हा परिषदेत निवडणुक घेऊन आदर्श पद्धतीने विकास घडवून आणावा, असे झाल्यास लोकशाही समाजवादाची वाटचाल सुयोग्य मार्गाने पुढे जाऊ शकते.
३. रस्ते पुल इत्यादी 'विकास' हा त्यांच्यासाठी नसून त्यात उद्योग, मालक, ठेकेदार यांच्यासाठी आहे आणि त्यातून आपले, आपल्या वनसंपदेचे शोषणच होणार आहे, असा संशय जोपर्यंत आदिवासींच्या मनात राहिल, तोपर्यंत अशा विकास प्रकल्पांना विरोध होईल. नक्षलवादी त्यासाठी आदिवासींना प्रेरित करतील. रस्ते, पुल तुमच्या शोषणासाठी वहीत व गॅरंटी आदिवासींना देणे आवश्यक आहे.
४. आदिवासी भागांचा आणि आदिवासींचा विकास ही विकासाकांक्षा आदिवासींच्या मनात निर्माण करणे, विकास होईल आणि त्यासाठी जंगलाबाहेरील नागरी भाग त्यांच्या सोबत आहे. अशा विश्वास त्यांच्या मनात निर्माण करणे आणि त्यायोगे त्यांच्यावरील नक्षलवादी दहशत आणि पकड दूर करणे आवश्यक आहे.

मात्र हा प्रश्न अत्यंत गुंतागुंतीचा असला तरी त्यातल्या त्यात आशयवादी चीत्र म्हणजे सुमारे ४४ हुन अधिक पोलिसांच्या हत्येचा कट रचणाऱ्या मध्य प्रदेश, छत्तीसगडच्या सीमावर्ती भागास सक्रिय असलेल्या गडचिरोलीच्या विभागीय समितीचा सदस्य यशवंत होगा आला पत्नी दलम सदस्य शारदा नैतामसूख गडवरोली पोलीसांनी अटक केले. त्यामुळे नक्षलवादी चळवळीस मोठा धक्का बसला आहे. तसेच जहाल नक्षलवादी जतीन तुमरेटी व रंजना महामी यांनी पोलिसांसमोर आत्मसमर्पण केले. तसेच २०१९-३० मध्ये सुमारे ३५ नक्षलवादयांनी आत्मसमर्पण केले असून यामध्ये चार डी. व्ही. सी, दोन दलम कमांडर, दोन दलम उपकमांडर, २६ सदस्य व एक जमीनीलियाया सदस्यांचा समावेश आहे. नक्षलवादयांनी हिंसेचा मार्ग सोडून मुख्य प्रवाहात येण्याचे हे आशादायी चीत्र आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. डॉ. देवगांवकर एम. जी., आदिवासी विकास प्रशसन, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २०११
२. कर्णिक हेमंत, 'कोंडी आदिवासींची आणि नक्षलवादस यांची य. दि. फडके प्रगत संशोधन केंद्र आणि मनोविकास प्रकाशन ५०, २०१२.
३. लोटे रा. ज., आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र', पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, २००२
४. डॉ. कन्हाडे बी. एम., 'गडचिरोली जिल्हयातील ग्रामीण समाज परिवर्तन', पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर्स, नागपूर, २०१२
५. महारष्ट्र टाइम्स, श्याम पांढरी पांडे, 'माओवादाचा उतारा, विकास', २८ जुलै.२०२०
६. महारष्ट्र टाइम्स, टिपागर्डच्या डिव्हीपीएल ला पत्नीसंह अटक नागपूर दिनांक ११ ऑगस्ट २०२०.

नक्षलवाद आणि आदीवासी समाज

डॉ. सरला वसंतराव मेश्राम

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख महिला कला महाविद्यालय, उमरेड

दहशतवाद या शब्दाप्रमाणेच नक्षलवाद हा शब्दही आपल्या कानावर रोज पडत असतो. नक्षलवादाविषयीची माहिती रोज वृत्तपत्र, प्रसारमाध्यमातून बातम्या, लेख यांच्याद्वारे प्रकाशित होत असते. दहशतवाद आणि नक्षलवाद या दोन संकल्पनेतील अर्थ सारखाच वाटत असला तरीही त्यात काहीसा फरक आहे. दहशतवाद हा केवळ भारतापुरताच मर्यादित आहे असे नव्हे तर दहशतवादाने आज अनेक देशांना ग्रासलेले आहे. भारतातील काश्मीर, नागालँड, पंजाब, आसाम, बिहार इ. राज्य आतंकवादापासून जास्त प्रभावित व त्रस्त आहे. या ठिकाणी पाकिस्तानी, इस्लामी, माओवादी, नक्सली, शीख, ईसाइ इ. प्रकारचे आतंकवादी आहेत. नक्षलवाद हा भारतापुरता मर्यादित आहे. नक्षलवाद ही संकल्पना माओवादी विचारसरणीशी जवळीक साधणारी आहे. म्हणजेच नक्षलवादाचे आंदोलन हे साम्यवादी विचारसरणीच्या माध्यमातून घडवून आणले जाते. नक्षलवाद आणि दहशतवादी या दोन्ही संघटनांचा उद्देश जनतेत व सरकारमध्ये भितीचे वातावरण तयार करून आपले उद्दिष्ट साध्य करवून घेणे हा असतो. परंतु दहशतवादी संघटना सामान्य जनतेला जेरीस धरून शासनाकडून आपले इप्सित साध्य करून घेतात. तर नक्षलवादी संघटना सरकारी अधिकारी, पोलीस, राजकिय व्यक्ती यांना लक्ष्य करून आपले ध्येय साध्य करण्याचा प्रयत्न करतात. नक्षलवाद आणि दहशतवाद या दोन्ही संघटना देशासाठी, प्रगत समाजासाठी घातक आहेत. नक्षलवादी संघटनांचे स्वरूप व कार्ये यात दिवसेंदिवस वाढ होत आहे. जवळपास दररोज नक्षलवादांकडून हत्या केली जाते. नक्षलवादांनी आजपर्यंत लाखो लोकांची हत्या केलेली आहे. १९९६ ते २०१६ या काळात नक्षलवादांनी १३,३६२ लोकांची हत्या केली. नक्षलवाद ही राष्ट्रीय स्वरूपाची समस्या आहे. नक्षलवाद ही राष्ट्रीय समस्या भारतासमोर फार मोठ्या प्रमाणावर आव्हानाच्या स्वरूपात उभी आहे. नक्षलवादी व आदीवासी समाज यांच्यातील संबंधांचे स्वरूप जाणून घेण्याचा प्रयत्न या शोधनिबंधाच्या माध्यमातून केलेला आहे.

नक्षलवाद ही सामाजिक, आर्थिक, राजकिय व राष्ट्रीय असे विविध पैलू असणारी समस्या आहे. नक्षलवाद ही संकल्पना वेगवेगळ्या विचारवंतांनी आपापल्या वेगवेगळ्या दृष्टिकोनातून मांडलेली आहे. परंतु नक्षलवादाशी संबंधित असणाऱ्या दृष्टिकोनाबाबत सर्व राजकिय पक्षांमध्ये, विचारवंत, संघटनांमध्ये एकमत असल्याचे दिसून येत नाही. काही विशिष्ट गट वा संघटना नक्षलवादी संकल्पनेचे समर्थन करतात तर काही संघटना या संकल्पनेचा विरोध करतात. सर्वसामान्य जनता ही नक्षलवादाला सामाजिक समस्या मानते. तर माओवादी नक्षलवादाला राजकिय समस्या मानतात. नक्षलवादी म्हटले की, आपल्यासमोर सर्वप्रथम आदीवासी समाज येतो. नक्षलवादांचा संबंध आदीवासी जमातींशी प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे जोडला जातो. आदीवासी समाज हा सभ्य व प्रगत समाजापासून दूर असलेला, डोंगराळ व दऱ्याखोऱ्यात वास्तव्य करणारा आणि सदैव निसर्गाच्या सानिध्यात आपले जीवन घालविणारा व कोणत्याही प्रकारची प्रगती नसणारा हा समाज नक्षली चळवळीशी जोडला गेलेला आहे. भारतात आदीवासींच्या जवळपास ५५० जमाती आहेत. २०११ च्या जनगणनेनुसार भारतामध्ये आदीवासींची एकुण लोकसंख्या १०.४२ कोटी आहे. भारताच्या एकुण लोकसंख्येच्या ८.६ टक्के लोकसंख्या आदीवासींची आहे. भारतीय संविधानातील कलम ३४२ (१) नुसार आदीवासींना 'अनुसूचित जमाती' त समाविष्ट करण्यात आलेले आहे. आदीवासी समाज हा प्रारंभापासून रानावनात, डोंगर, दऱ्या अशा भागात राहणारा असल्यामुळे प्रगत समाजापासून फार लांब राहिलेला आहे. त्यामुळे या समाजात अनेक समस्या निर्माण झालेल्या

आहेत. सावकार, ठेकेदार, जमीनदार यांच्या कचाटयात आदीवासी समाज अडकलेला आहे. आदीवासीच्या अज्ञानाचा फायदा अनेक हितसंबंधी घेताना दिसतात. आदीवासी जमातीचे शोषण करून स्वतःचा कल्याण साधणारे अनेक लोक त्यांच्या आसपास असतात.

कोणत्याही समाजातील अर्थव्यवस्थेचा उपभोग हा महत्वाचा घटक आहे. कारण उपभोगाकरिताच उत्पादन केले जाते. उपभोगाचा प्रत्यक्ष संबंध हा उत्पादन आणि वितरणाशी असतो. आदीवासी समाजात उत्पादनाचे प्रमाण मर्यादित असते. त्यामूळे उपभोगाचे प्रमाण देखील कमी असते. जंगल हा आदीवासी लोकांचा अविभाज्य भाग आहे. जंगलातील वनसंपत्तीवर मालकीहक्क असणे अथवा वनसंपत्ती गोळा करण्याबाबत काहीना काही अधिकार आदीवासींना मिळणे ही त्यांची २०० वर्षांपासूनची मागणी आहे. या मागणीसाठी त्यांनी स्वातंत्र्यापूर्वीच्या काळापासून तर स्वातंत्र्योत्तर काळापर्यंत त्यांची ही चळवळ सुरू आहे. त्याचप्रमाणे शेतजमिनीवरील मालकीहक्क हा आदीवासींचा महत्वाचा प्रश्न आहे. त्यांना कसण्यासाठी जमिनीचा छोटा तुकडा मिळणे आणि त्यांची कर्जातून मुक्तता होणे ही त्यांची प्रमुख गरज आहे. महाराष्ट्रात धुळे जिल्हयातील आदीवासींची शेतजमिन मोठया प्रमाणावर गैरआदीवासी लोकांच्या हाती गेलेली आहे. खाजगी सावकार, व्यापारीव सधन शेतकरी यांचा समावेश गैरआदीवासी लोकांमध्ये होतो. याबद्दल आदीवासींच्या मनात असंतोष खदखदतहोता. भारतात आदीवासींसाठी जमीन धारणा सुधारणा करण्यात यावी म्हणून आदीवासी समाज शासनाकडे आस लावून होता. परंतु शासनाकडून करण्यात आलेल्या सुधारणांचा फायदा आदीवासी समाजाला मिळू शकला नाही. याचाच परिणाम म्हणजे प्रथमतः पश्चिम बंगालमधिल नक्षलवादी या गावात घडलेला शेतीसाठीचा पहिला नक्षलवादी उठाव होय. भारतातील मार्क्सिस्ट व लेनिनिस्ट गटाने नक्षलवादी चळवळ सुरू केली. १९६७ मध्ये नक्षलवादी चळवळीचा प्रारंभ झाला. पश्चिम बंगालमधिल नक्षलवादी या गावात १८ मे १९६७ मध्ये सोनम वांगडी या पोलीस निरीक्षकाचा एका आदीवासी तरूणाच्या हातून खून झाला. त्याचे पर्यावसान आसाम फ्रंटियर रायफलस्कडून जमावावर गोळीबार करण्यात आला. २५ मे १९६७ मध्ये घडलेल्या या घटनेत ७ महिला व ४ बालकांचा मृत्यु झाला. म्हणून माओवादी संघटनेने स्थानिक आदीवासींच्या सहकार्याने पश्चिम बंगाल सरकारविरुद्ध सशस्त्र उठाव केला. चारू मुझुमदार व चारू सन्याल यांनी या उठावाचे नेतृत्व केले. १९२० मध्ये भारतात कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडियाची स्थापना झाली. या पक्षाला रशियाचा पार्टीबा प्राप्त होता. १९६४ मध्ये या पक्षात मतभेद निर्माण होउन त्याचे विभाजन झाले. त्यातून मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष स्थापन झाला. चारू मुझुमदारांनी २२ एप्रिल १९६९ मध्ये लेनिनच्या जन्मवर्षा निमित्त चळवळीची राजकिय आघाडी कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया (मार्क्सिसिस्ट— लेनिनीस्ट) पक्ष स्थापन केला व त्याचे अध्यक्ष चारू मूझुमदार हे होते.

भारतात ग्रामीण भागातील शेतकरी आणि कामगारांच्या चळवळी १९६७ पुर्वीही झालेल्या दिसून येतात. नक्षलवादी चळवळ सर्वप्रथम दक्षिण भारतात १९४७ मध्ये झाली. पण त्याचा अधिक प्रभाव जाणवला नाही. जूलै १९४८ मध्ये आंध्रप्रदेश राज्यातील तेलंगणा हा प्रदेश वेगळा करण्यासाठी मोठया प्रमाणावर संघर्ष सुरू झाला. तेलंगणा स्वातंत्र्यासाठी जवळपास २५०० गावातील लोकांनी एकत्र येउन मोठी चळवळ सुरू केली. या चळवळीनंतर तेलंगणा संघर्षकर्त्यांनी दोन दस्तावेज प्रकाशित केले. १) तेलंगणा थिसिस. यात ते असे म्हणतात की, भारतात जी चळवळ सुरू आहे ती चीनमध्ये जी क्रांती झाली, त्याच मार्गाने सुरू आहे. २) जून १९४८ मध्ये दुसरे दस्तावेज म्हणजे आंध्रा लेटर प्रकाशित झाले. त्यात ते असे म्हणतात की, नविन लोकशाहीत माओवाद आणला जावा. १९४६ व १९४७ ला उत्तर बंगालमधिल तेभागा येथे चळवळ झाली. या चळवळीत सुमारे १० लाख शेतकरी सामील होते. नक्षलवादी गट व समविचारी संघटना भारतातील

वीस राज्यातील २२० जिल्ह्यामध्ये सक्रिय आहेत. देशात जवळपास वीस हजार सशस्त्र नक्षलवादी व पन्नास हजार सक्रिय कार्यकर्ते असून लक्षावधी समर्थक आहेत. हा गट राजकिय परिभाषेत नक्षलवादी गट म्हणून ओळखला जातो. शेतकऱ्यांची संघटना बांधून सशस्त्र आंदोलनाद्वारे राजकिय सत्ता हस्तगत करणे हे या गटाचे ध्येय आहे. नक्षलवादी चळवळीला चारू मुझुमदार यांनी वैचारीक बैठक दिली. चारू मुझुमदार यांच्यावर माओच्या विचारांचा फार प्रभाव होता. माओवादी विचार असे म्हणतो की, अन्यायग्रस्त शेतकऱ्यांनी व गरिब कामगारांनी एकत्र येउन तिथल्या सरकारला सत्तेबाहेर काढावे. चारू मुझुमदारांनी **Historic Eight Documents** लिहून त्यात नेमकी नक्षलवादी संकल्पना काय आहे, याविषयीचे विवेचन केले आहे. यामूळे शहरी भागातील तरूण वर्गही या चळवळीकडे मोठया प्रमाणावर आकर्षित झाला. माओने ज्याप्रकारे जनता न्यायालयाचा वापर करून चीनमध्ये क्रांती यशस्वी केली. त्याचप्रमाणे भारतात नक्षलवाद्यांनी जनता न्यायालयाचा आधार घेउन आपल्या विरोधकांना ठार केले. भारतात मुक्तीमार्ग माओने आखून दिलेल्या मार्गाने गेल्यास मिळू शकेल, शेतीच्या क्रांतीच्या राजकारणातून कामगार वर्गाचीही क्रांती घडेल, हे सर्व घडून येण्यासाठी गुप्तपणे पक्षबांधणी करणे योग्य असे माओचे विचार आहेत. म्हणून या चळवळीला माओवादी चळवळअसेही म्हणतात. माओवाद्यांना नक्षलवादी चळवळीच्या माध्यमातून राजकिय क्रांती घडवून आणावयाची आहे. ही राजकिय क्रांती म्हणजे माओवाद्यांना लोकशाही पुरस्कृत सांविधानिक शासनव्यवस्था नष्ट करून त्याऐवजी मार्क्सप्रणित साम्यवाद आणावयाचा आहे. त्यांच्या मते, सर्व शोषित समाजाचे शोषण केवळ आर्थिक कारणामुळेच होत असते. आर्थिक विषमता संपली की, सामाजिक, राजकिय, धार्मिक इ. विषमता समाप्त होतील तसेच ही आर्थिक विषमता हिंसायुक्त क्रांतीच्या माध्यमातून नष्ट होउ शकते असा त्यांना विश्वास वाटतो. त्यांच्या या क्रांतीच्या यशस्वीतेकरिता ते सतत देशातील मागास, विकासापासून दूर असलेल्या, जंगल, दऱ्याखोऱ्यात व डोंगराळ भागात राहणाऱ्या लोकांना आपल्या गटात ओढण्याचा प्रयत्न करतात. अशा लोकांचा विश्वास संपादन करण्यासाठी ते अशा समाजातील लोकांवर झालेल्या अन्याय, अत्याचाराला व शोषणाला आपल्या चळवळीचा आधार बनवून त्यांना सरकार व सांविधानिक व्यवस्थेविरूद्ध भडकवित असतात. ते त्यांच्यात असा विश्वास निर्माण करतात की, तेच त्यांच्यासाठी खरे हितचिंतक आहेत, तेच त्यांच्यावर झालेल्या अन्याय—अत्याचाराला वाचा फोडून त्यांना खरे स्वातंत्र्य, समता व न्याय मिळवून देउ शकतात. नक्षलवाद्यांना समर्थन करणारे केवळ ग्रामीण, अशिक्षित व मागास आदीवासीच असतात असे नव्हे तर शहरी भागातील सुशिक्षित, प्रगतलोकही असतात. नक्षलवाद्यांवर मार्क्सवादी विचारांचा आत्यंतिक प्रभाव असल्यामुळे त्यांचा सांविधानिक लोकशाहीवर विश्वास नाही. ही शासनव्यवस्था उलथवून टाकण्यासाठी ते जंगलाच्या सभोवताली असलेल्या गावातील लोकांना सरकारच्या व सांविधानिक शासनव्यवस्थेविरूद्ध भडकवितात व आपल्या गटात ओढून घेतात आणि जंगलात त्यांचे सैन्य निर्माण करतात. या सैन्याच्या माध्यमातून शहरी भागातील तरूणांमध्ये माओवादी चळवळीविषयी सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करणे तसेच राष्ट्रीय स्तरावर समविचारी लोकांना एकत्र आणून नक्षली चळवळीशी जोडण्याचे कार्य केले जाते.

व्दितीय महायुद्धानंतर आंतरराष्ट्रीय राजकारणात दोन शक्तीशाली असे गट निर्माण झाले. १) साम्राज्यवादी विचारसरणी असलेला अमेरिकेचा गट २) साम्यवादी विचारसरणी असलेला सोव्हियत युनियन गट. या दोनही गटांची विचारसरणी परस्परविरोधी असल्यामुळे त्यांच्यात शीतयुद्ध सुरू झाले. हे दोन्ही गट आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात वर्चस्व प्रस्थापित करण्यासाठी अविकसित व विकसनशील राष्ट्रांना आपल्या गटात ओढण्याचा प्रयत्न करित होती. रशिया व चीनमध्ये साम्यवादी क्रांतीयशस्वी झाल्यानंतर साम्यवादाचा प्रसार करण्यासाठी भारतासारख्या

विकसनशील देशात त्यांनी गरिब शेतकरी व कामगारांच्या असंतोषाचा फायदा घेतनक्षलवादी चळवळीला माओवादी चळवळीशी जोडण्यात आले. वासाहतिक काळामध्ये आदीवासींचे मोठया प्रमाणात जमिनीवरील हक्क संपुष्टात आले. त्यामूळे अन्य संसाधनावरील मालकीपासूनही ते वंचित राहिले. काही आदीवासी जमातींना गुन्हेगार ठरविण्यात आले. भु—अलिप्ततेतून आदीवासीमध्ये भूमिहीनता वाढलेली आहे. त्यातून कर्जबाजारीपणा व वेठनिबगारी निर्माण झाली. त्यांचे आरोग्य खालावत गेले. कुपोषणाची समस्या मोठया प्रमाणात वाढली. आदीवासी दुरस्थ क्षेत्रात राहत असल्याने त्यांच्यापर्यंत शासनाच्या कल्याणकारी व विकासाच्या योजना पोहचत नाही. याउलट प्रशासकिय अधिकारी व पोलीस आदीवासींच्या अज्ञानाचा फायदा घेउन त्यांचे सतत शोषण करित असतात. यामूळेच नक्षलवादाकडे तरूण पिढी मोठया प्रमाणावर वळतांना दिसून येते. भारतातील आंध्रप्रदेश, तेलंगणा, छत्तीसगड, ओरसा आणि महाराष्ट्र या राज्यात नक्षलवाद्यांचा अधिक प्रभाव आहे. २ डिसेंबर २००० मध्ये स्थापन झालेल्या सशस्त्र शाखा असणाऱ्या माओवादी—नक्षलवादी गटांना **Peoples Liberation Guerrilla** तउल असे म्हणतात. अशा शाख्यामध्ये जवळपास ९००० ते ६५०० कार्यकर्ते सक्रिय आहेत. याला गटाला पिपल्स वॉर ग्रुप असेही म्हणतात. २००४ मध्ये हा गट **Maoist Communist Centre of India** यात विलिन झाला.

२६ जानेवारी १९५० रोजी अमलात आलेल्या भारतीय संविधानाने भारतातील प्रत्येक नागरिकाला स्वातंत्र्य, समता आणि न्याय मिळवून दिलेला आहे. मूलभूत अधिकाराच्या माध्यमातून सर्वांना विकासाची समान संधी प्रदान करण्यात आलेली आहे. राज्यधोरण निदेशक तत्वाच्या माध्यमातून भारत सरकारला जनतेच्या कल्याणासाठी कोणकोणती कार्ये करावीत याविषयीचे मार्गदर्शन करण्यात आलेले आहे. भारतीय संविधानाने अनुसुचित जाती व जमातींच्या विकासासाठी घटनात्मक अधिकार दिले. उदा. कलम १७, १९(५), २३ नुसार सामाजिक अधिकार दिले. कलम १५ (४), १५(५), ४६ नुसार शैक्षणिक आणि आर्थिक अधिकार, कलम १६ (४) (अ), ३२० (४), ३३५ नुसार शासकिय सेवाबाबत अधिकार तर कलम २४३ (डी) (१), २४३ (डी) (४), २४३ (डी) (५), २४३ (टी) (१), २४३ (टी) (४), २४३ (टी) (५), ३३०, ३३२, ३३४ नुसार राजकिय अधिकार दिलेले आहेत. त्याचप्रमाणे कलम १६४ (१), २४४(१), २४४ (२), २७५ (१), ३३८, ३३९ (१), नुसार प्रशासकिय अधिकार दिलेले आहेत. आदीवासी लोकांचे अधिकार सुरक्षित राहावे म्हणून १९५५ मध्ये नागरी हक्क संरक्षण कायदा, १९८९ चा अनुसुचित जाती व अनुसुचित जमाती (अत्याचार प्रतिबंधक) अधिनियम, १९७६ चा वेठनिबगार व्यवस्था बंदी कायदा, १९४८ किमान वेतन कायदा, १९८७ चा विधिसेवा अधिसत्ता कायदा, १९९३ चा सफाई कामगारांचा रोजगार आणि शुष्क शौचालय बांधणी (प्रतिबंधक) कायदा, २००६ चा केंद्रिय शैक्षणिक संस्था कायदा, अनुसुचित जमाती आणि इतर पारंपारीक जंगल रहिवासी कायदा २००६, पंचायतीतील तरतुदी कायदा १९९६, भारतीय वन कायदा १९२७, वन संवर्धन कायदा इ. कायदे करण्यात आले. परंतू या सर्व अधिकाराचा परिपूर्ण असा फायदा आदीवासी समाजाला त्यांच्या अज्ञानामूळे, अशिक्षितपणामूळे, आधुनिकतेच्या अभावामूळे व राजकिय नेत्यांच्या संधीसाधूपणामूळे घेता आला नाही. उलट आदीवासी समाजाचे सातत्याने शोषण होत असते. या परिस्थितीत स्वतःला व आपल्या जमातींच्या लोकांना या शोषणापासून, अन्याय — अत्याचारापासून कोणत्याही मार्गाने न्याय मिळवून घेता यावा. म्हणून तरूण पिढी नक्षलवादी गटात सामील होते. सर्वसाधारण आदीवासी जनतेला विकास हवा आहे. परंतू भारत सरकारच्या या योजना जेव्हा प्रत्यक्षात या भागात कार्यान्वित होउ पाहतात तेव्हा तेथिल नक्षलवादी गट या योजना पुर्णत्वास येउ देत नाहीत, त्यात अडचणी निर्माण करतात. कारण जर भारत सरकारच्या योजना आदीवासी समाजापर्यंत आल्या, तिथे चांगले रस्ते, शाळा, दवाखाने, पूल व दळणवळणाच्या साधनांचा विकास झाला तर

तेथिल जनता अधिक साक्षर होउन नक्षलवादाविषयी जागृत होईल. त्यामूळे नक्षलवादी चळवळीला मिळणारे लोकांचे समर्थन आपोआपच कमी होईल. असे झाल्यास माओवाद प्रणित नक्षलवादाला आपले इप्सित साध्य करण्याच्या मार्गात अडचण निर्माण होईल. कारण अज्ञानी, निरक्षर आदीवासी समाज हाच त्यांच्या चळवळीचा खरा आधार आहे. त्यांच्यावरील अन्यायाला सांविधानिक पद्धतीने न्याय मिळवून देणे हे नक्षलवाद्यांना नको आहे. म्हणून हा नक्षलवाद जर नष्ट करायचा असेल, आदीवासी समाजाला आधुनिक भारताच्या विकास प्रक्रियेत आणायचे असेल तर त्यांच्यापर्यंत सर्व कल्याणकारी व विकासाच्या शासकिय योजना जशाच्या तशा पोहोचविल्या पाहीजेत. त्यांची योग्यप्रकारे अंमलबजावणी करवून घेतली पाहीजे. त्यांच्या मुलभुत गरजा योग्य वेळी पुर्ण करून त्यांच्यापर्यंत आरोग्य, शिक्षण व दळणवळणाच्या सोयीसुविधा पोहोचविणे अत्यावश्यक आहे. तसेच तरूणांचे योग्य समुपदेशन करून त्यांच्या पात्रतेनुसार रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्या पाहीजेत. लोकशाहीवरचा विश्वास कायम ठेवण्यासाठी त्यांच्या अधिकारांचे संरक्षण योग्य पद्धतीने व्हावयास हवे. तसेच माओवादी विचारप्रणाली आणि लोकशाही शासनपद्धती यांच्यातील फरक आदीवासी समाजाला तसेच तरूणवर्गाला समजावून देण्यासाठी भारत सरकार, प्रसारमाध्यमे, समाजसेवक, राजकिय पक्ष व नेते यांनी यथाशक्ती प्रयत्न केले पाहीजे. माओवाद हा शेतकऱ्यांना व गरिब कामगारांना आज जरी आकर्षक वाटत असला तरी त्याचे भविष्य मात्र दिशाहीन असेल. कारण लोकशाहीतच सर्व नागरिक आपल्या सर्व अधिकारांचा योग्यवापर करून आपले व आपल्या पिढीचे कल्याण साधू शकतो. साम्यवादी विचारप्रणालीत भुक मिटेल पण बोलण्याची संधी मात्र मिळणार नाही.

संदर्भ ग्रंथ सुची

अनु. क्र.पुस्तकाचे नाव	लेखकाचे नाव	प्रकाशन
१)	आदीवासी समाजाचे समाजशास्त्र, रा. ज. लोट, पिंपळापूरे	प्रकाशन, नागपूर
२)	आदीवासी समाजाचे समाजशास्त्र, डॉ. प्रदीप आगलावे, श्री. साईनाथ	प्रकाशन, नागपूर
३)	मानवी हक्क, तुकाराम जाधव व महेश शिरपुरकर, युनिक अॅकॅडेमी	पब्लिकेशन, पुणे
४)	Bhumkalorg.com	Maoist of India
५)	चारू, मुझुमदार यांचे आठ एंतीहासीक दस्तांजः नक्षलवाद समज आणि गैरसमज, डॉ. श्रीकांत भोवते	

नक्षलवाद व नक्षलवाद्याचे आदिवासी समाजावर होणारे परिणाम

आदित्य प्रकाशराव कनेर

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती,

प्रस्तावना:

देशातील अंतर्गत अशांतिस कारणीभूत महत्वाचा घटक म्हणजे नक्षलवाद. गेल्या ५० वर्षांपासून नक्षलवाद भारतात सक्रीय आहे. याची मुळे आजगत खोलवर रुजलेली आहे. त्यास कारणीभूत घटकही त्यांच्या विरोधात्मक प्रवृत्तीचे आहे. नक्षलवादामुळे देशांतर्गत वातावरण कित्तेकदा अशांत राहलेले आहे. आणि त्या कारण म्हणजे अराजकता. यात मुख्यतः आदिवासी समाज भरडला जातो. कारण नक्षलवादी पट्ट्यात आदिवासी समाज बहुसंख्याक आहे तसेच आदिवासी समाजाचा नक्षलवादामध्ये टक्काही अधिक आहे. याचे कारण म्हणजे आदिवासी समाजाची साक्षरता, अंधश्रद्धा आणि त्यांच्या प्रदेशाविषयी असणारी त्यांची भावनीकता ही आहे. आदिवासी समाज, मुख्यत्व नक्षलग्रस्त क्षेत्रातील आदिवासी समाज नक्षल प्रभावामुळे अधिकाधिक भरडला जातो. शैक्षणिक दृष्ट्या, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, मानसीक याचसोबत वैद्यकीय सुविधांच्या बाबतीतही त्यांचे अतोनात हाल होत आहे. देशाच्या प्रवाहात आदिवासी समाजाला आणण्यासाठी आरक्षणाव्यतिरीक्त ही सरकारला आणि त्याच सोबत देशातील या समाजाला आणि आपल्याला भरीव अशी कामगिरी करावयाची आहे.

नक्षलवादाचे देशावर व आदिवासी समाजावर होणारे परिणाम:

आदिवासी समाजावर होणारे परिणाम:

नक्षलग्रस्त क्षेत्रासाठी केंद्रीय राखीव पोलीस दलामार्फत कोब्रा आर.ए.एफ. स्पेशल ड्युटी ग्रुप इत्यादी मार्फत कारवाई केली जाते. आणि नकळत पणे एखादा आदिवासी संशयीत म्हणून या कारवाईत ओढला जातो. मग त्या कारवाईत त्या आदिवासी व्यक्तीचे हाल होते. व त्याचा परिणाम म्हणून वा बदल्याच्या भावनेतुन तो आदिवासी व्यक्ती नक्षलवादी होण्यास प्रवृत्त होतो. आदिवासी व्यक्ती नक्षलवादी होण्यास प्रवृत्त होण्याची सुरुवात आजपासून ५० वर्षांपासूनच सुरू झाली होती. त्यास कारणही तेव्हा वेगळे होते. नक्षल उदय पश्चिम बंगालचे मुख्य क्षेत्र त्याच बरोबर बिहार, झारखंड, ओरीसाचे क्षेत्र. यात जमिनदार गरीब आदिवास्यांचा जमिनीसाठी त्यांच्या अशिक्षितपणाचा फायदा घेवून छळ करित होते. कालांतराने ही बाब व्यापक होवून तिचा विस्फोट झाला. आणि आदिवासी जमिनदारांच्या विरोधात झाले. तसेच त्यांच्यात कलह निर्माण होवून प्रशासन, सरकार आदिवासी आणि जमिनदारांवर कारवाई करू लागले. पण यात कारवाईचे प्रमाण आदिवास्यांवर जास्त होते. याची खदखद म्हणून आदिवास्यांनी नक्षलवाद्यांचा गट स्थापन केला. त्याचे हे व्यापक रूप आज आपण पहतच आहो. त्याच भरीत भर म्हणजे झारखंड, ओरिसा मधील खानपट्टा, येथील आदिवासी जमिनी, सरकारने खाणीसाठी लिलाव केल्या. आणि आदिवास्यांची जमिन कवडीमोल किंमतीत विकत घेवून त्यांचे विस्थापन केले. पण हे विस्थापन त्यांना पटले नाही. रोजगार गेल्याच्या निषेधार्थ परिणामी नक्षलवादात भर पडली. तसेच जेव्हा नक्षलवाद वाढत होता. तेव्हा सरकारनेही काही प्रमाणात होईना पण आदिवासी समाजावर विशेषतः तेथील अंतर्गत क्षेत्रातील आदिवासी समाजावरील दुर्लक्ष करणे फार घातक ठरले. आज त्याचे परिणाम आपण पाहतच आहो. आणि सरकारची त्यांच्या प्रती असलेली अनास्था (असे त्यांना वाटते.) आणि नक्षलवाद्यांचे सहाय्य आदिवास्यास जास्त कारणीभूत आहे. त्यामुळे आदिवासी समाजावर फार मोठा परिणाम होत आहे. त्यांच्या जीवनमानात सुधारणा कमी होवून सरकारप्रती त्यांच्या नकारात्मक भावनेत वाढ होत आहे.

शहरी नक्षलवाद :-

नक्षलवाद ही समस्या आता फक्त नक्षल क्षेत्रात राहिली नसुन तिची मुळे संपुर्ण देशभर पसरलेली आहे. त्यास कारणीभूत म्हणजे विचारसारणी एकोणविसाव्या शतकात नक्षलवाद मुख्यात नक्षल क्षेत्रात म्हणजेच ग्रामीण भागात सक्रीय होता. आज ही आपल्या अवस्था राहिली नाही. ग्रामीण क्षेत्रात म्हणजेच विशेषतः नक्षलग्रस्त क्षेत्रात नक्षलवाद शैक्षणिक, सामाजिक, आर्थिक, बौद्धिकदृष्ट्या शहरी नक्षलवादापेक्षा मागास आहे. विसाव्या शतकात ग्रामिण नक्षलवादा बरोबर शहरी नक्षलवादही मोठ्य प्रमाणात वाढला आहे. आणि शहरी नक्षलवाद बौद्धिकदृष्ट्य प्रगत असल्या कारणास्तव अधिक घातक आहे. ही अवस्था जर लवकरात लवकर आटोक्यात आणल्या गेली नाही तर परिस्थिती नक्षलग्रस्त क्षेत्रासारखी संपुर्ण देशात होण्यास वेळ लागणार नाही. योच उदाहरण म्हणजे जि.एन. साईबाबा दिल्ली विद्यापिठात शिकणारी इंग्रजी विषयातील डॉक्टरेट व्यक्ती. ती व्यक्ती त्यांच्या महाविद्यालयीन दिवसापासूनच नक्षल मोहिमेत सहभागी होती. बौद्धिकदृष्ट्या तसेच वैचारिकदृष्ट्य ती नक्षलवाद्यांना प्रशिक्षित करत होती. तसेच त्यांच्या योजना आखणे व त्या पूर्णत्वास कशा नेता येईल याकडे शहरातून लक्ष पुरवत होती. या अर्थी नक्षलवादी आता प्रगत होऊन शहराकडे वाटचाल करीत आहे असा होतो. व्यापकदृष्ट्य या शहरी नक्षलवादाचा संबंध देशाच्या अंतर्गत अशांतीस फार धोकादायक आहे. तसेच आदिवासी समाजावरही त्याचा फार मोठा प्रभाव पडतो. शिकुन काहीतरी प्रगती करण्या व्यतिरिक्त ते या उलट प्रवाहात येतात. आणि आपली विचारशक्ती नाहक स्थितीत गुंतवतात. याचा त्यांच्या संपूर्ण परिस्थितीवर नकारात्मक परिणाम होतो.

आदिवासी नक्षलवादी भागात होणारे इतर परिणाम:

नक्षलग्रस्त भागात असलेल्या एका स्थलांतरीत आदिवासी मजुर व्यक्तीने मुलाखतीत सांगितले होते नक्षलवाद्यांना एखाद्या व्यक्तीने जर धोका दिला तर त्याचा बदला ते घेतातच. उदा. असे की, सिध्दु नावाचा एक तरुण नक्षलवादी आत्मसमर्पण करून पोलीस विभागात रुजू झाला. त्याने तेथील स्थानिक नक्षलवादाचा आणि त्यांचा ठिकाणांचा बिमोड करून त्यांना सडो की पडो करून सोडले होते. परंतु एका नक्षलवादी बाईने त्याला ठार मारले असे की, बंदुकीची संपूर्ण मॅगझीन त्याच्या छातीत उतरविली. आणखी एक अशीच गोष्ट म्हणजे एक नक्षलवादी कमांडर आत्मसमर्पित झाला. त्याने सांगितलेही होते की, नक्षलवाद्यांपासून आता त्याला धोका आहे. त्यानंतर पोलीस दलाने त्याला जिल्ह्याच्या ठिकाणी हलविले. आणि त्याला संरक्षण दिले. एवढे असुनही नक्षलवाद्यांनी त्या फितुर नक्षलवादी कमांडरला ६ वर्षांनी ठार मारले. अशा प्रकारे नक्षलवादी त्यांच्या फितुरांना सोडत नाही. असे त्या व्यक्तीने सांगितले होते. सरकारने आणि पोलीस दलाने या फितुरांना तसेच या गुपीत माहिती देणार्या व्यक्तींना संरक्षण दिले पाहिजे. जेणे करुन तेही आदिवासी आपलं पुढील जीवन जगू शकेल.

आज देशांत मोठ्य प्रमाणात कोरोना महामारीमुळे स्थलांतरण झाले आहे. त्यात आदिवासीही होते. जे रोजगाराच्या शोधात आणि नक्षलवाद्यांना कंटाळून स्थलांतरीत झाले होते. पण लॉकडाऊनमुळे त्यांचे शहरात अतोनात हाल झाले. त्यांना उपाशी राहून वापस आपल्या गावी जाण्यासाठी किती किलो मिटरची पायपीट करावी लागली. मिळेल त्या साधनाने ते परत आपल्या गावी वापस आले. आणि एवढे हाल झाल्यावरही वापस शहरात जाईल का याची काहीही शाश्वती नाही. हेच नाही तर इतरही स्थलांतरीत जाईल काय याचीही शाश्वती नाही. आता जो आदिवासी समाज देशाच्या प्रवाहात येण्यास वाटचाल करीत होता त्याची या कोरोनाच्या लॉकडाऊनमुळे हालअपेष्टा झाली. सरकारप्रती त्यांची या स्थलांतरामुळे अनास्था दिसून येते. आणि त्याचमुळे ते

आपल्या मुळ स्थानी राहुन मागास राहण्यास कारणीभूत ठरेल. नक्षलवादी त्यांना या काळात प्रलोभन दाखवून आपल्याकडे आकर्षित करेल याची शक्यता नाकारता येत नाही.

असे नाही की, सरकार त्यांच्या प्रती अनास्था दाखवत आहे. कित्येक एन.जी.ओ. मार्फत सहकार्य करण्याचे काम चालू आहे. तसेच कित्येक समाजसेवी आज या नक्षलग्रस्त पट्ट्यात सेवा देत आहे. बाबा आमटे कुटूंब, अभय बंग कुटूंब इत्यादी व्यक्ती आज महाराष्ट्राच्या गडचिरोली, चंद्रपूर या नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत आहे. त्यांच्या प्रती कित्येक आदिवासी बांधवांना देशाच्या प्रवाहात येण्यास सहकार्य मिळाले आहे. कित्येक आदिवासी मुले जी नक्षलवादांमुळे शिक्षित होण्यापासून वंचित होती ती आता शिक्षण घेत आहे.

अशा प्रकारे आदिवासी या नक्षलवादात भरडले जात आहे. याचे त्यांच्यावर आर्थिक, सामाजिक, मानसिक, बौद्धिक परिणाम जाणवत आहे. यामुळे ते देशाच्या मुख्य प्रवाहापासून वंचित आहे. आणि असंच राहल तर त्यांच्या पिढ्याही अशाच वंचित राहणार नाही यात काही शंका नाही.

विविध उपाय योजना :-

- ❖ नक्षलग्रस्त पट्ट्यातील आदिवासी समाजावर होणारे अत्याचार थांबविण्यासाठी अगोदर नक्षलवाद कमी करण्यावर सरकारने भर द्यावा.
- ❖ विविध सेवाभावी संस्थेअंतर्गत तेथील आदिवासी समाज शिक्षित करण्यावर भर द्यावा.
- ❖ सेवाभावी संस्थांना प्रोत्साहन देवून शिक्षणाबरोबर आरोग्य सोयी पुरविण्यात याव्यात, जेणे करून कुपोषण कमी होईल.
- ❖ ग्रामपंचायतींना अनुदान जास्त देवून गावातील विविध कामे करून घ्यावी. व जेथे ग्रामपंचायती नाहीत तेथे त्या स्थापन करण्यात याव्यात.
- ❖ नक्षलग्रस्त पट्ट्यातील रुणांना प्रशिक्षित करून अधिकाधिक रोजगार पुरवठा करावा. जेणे करून ते नक्षलवादाकडे आकर्षित होणार नाही.
- ❖ विज्ञान व तंत्रज्ञान क्षेत्राशी त्यांना जुळवून घ्यावे. व त्याकडे आकर्षित करण्याकरीता भर द्यावा. जेणे करून ते इतरत्र भरकटल नाही.
- ❖ सरकारी योजना त्यांच्या पर्यंत मोठ्या प्रमाणात कशा पोहचता येईल याकडे लक्ष द्यावे व त्या पोहचवाव्यात. जेणे करून सरकार प्रती ते निष्ठा राखतील.
- ❖ विज, रस्ते, पेयजल, सांडपाणी व्यवस्था, शौचालय, आरोग्य सुविधा, राशन व्यवस्था इत्यादी जीवनावश्यक व जिवांना अनुसरून असलेल्या सोयी त्यांना ते देशाच्या मुख्य प्रवाहात येईपर्यंत पोहचवाव्यात.
- ❖ तसेच नक्षलवादांचा बिमोड करण्यासाठी देशातील सर्वच स्तरावरील यंत्रणा कामी लावून अहिंसात्मक पध्दतीने यावर लवकरात लवकर तोडगा काढावा.
- वरील उपाय योजना लक्षात घेवून आदिवासी समाजाचे जीवन नक्षलग्रस्त पट्ट्यात सुव्यवस्थितरित्या थार्यावर आणण्यास लक्ष पुरवावे.

भूमकाल संघटनेचे उद्देश...

- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रणित भारतीय संविधानाची मूल्य सर्वदूर रुजविण्यासाठी जबाबदार नागरिक म्हणून भूमिका घेणे व सामाजिक, आर्थिक राजकीय न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी कार्य करणे.
- नक्षल हिंसासुक्त समाज निर्मिती, दुर्गम खेडे आणि शहरात नक्षलवादी राजकारण उजागर करणे, तरुण युवक, विद्यार्थी, सुजाण नागरिकांना हिंसात्मक नक्षलवादी विचारसरणीच्या प्रभावातून मुक्त करणे.
- नक्षल प्रभावित भागातील विकासाच्या समस्या उजागर करणे, या भागात विकासाचे नवीन मॉडेल समोर आणणे, त्वावर प्रत्येक्षात लोकसहभागातून अमल करणे, भ्रष्टाचार आणि अन्य शोषणा विरुद्ध आवाज उठवणे.
- नक्षल भागातील सामाजिक - आर्थिक - राजकीय विकास व अन्य समस्या वर जनजागृती करणे.
- नक्षलवादी चळवळीत चुकीचे गेलेल्या लोकांना मुख्य प्रवाहात आणणे, त्यांच्या सुखी जीवनासाठी कार्य करणे.
- शासनाच्या नक्षलवाद विषयी चुकीच्या धोरणाची दखल घेणे, समाज उपयोगी विकासवादी धोरणाच्या अमलबजावणीसाठी प्रयत्न करणे, शासनाच्या चुकीच्या धोरण व शोषणाविरुद्ध जाणीव जागृती, शासकीय योजनांच्या वास्तव अंमलबजावणीसाठी शासकीय संरूपेवर दबाव आणणे.

सूचना: आम्ही कोणत्याही विशिष्ट राजकीय पक्षाचे पुरस्कर्ते नाहीत, पण सर्व आदर्श व अहिंसक लोकशाहीवादी पक्षांना आमची मान्यता आहे. कोणत्याही धार्मिक, कडुरपंथी, हिंसक संघटनेचे समर्थन करीत नाही. जात, धर्म, वंश, परंपरा पुरस्कृत, सामाजिक आर्थिक व अन्य विषमतावादी तत्व मान्य नाहीत. भारतीय संविधानाची मूल्य हेच भूमकाल संघटना नागपूरचे अंतीम ध्येय आहे.

अधिक माहिती आणि सभासद होण्यासाठी संपर्क करा.

प्रा. अरविंद सोहनी
अध्यक्ष,
भूमकाल संघटना, नागपूर
मोबाईल. ९८२३१०५८८३.

प्रा. श्रीकांत भी. व. भोयते
सचिव,
भूमकाल संघटना, नागपूर
मोबाईल. ९४२०३०४०२४

Email: bhumkalorg@gmail.com

**नक्षल हिंसा विरोध दर्शविण्यासाठी करा मिसकॉ
8412988844**

व्हा..!

सभासद..!

भूमकाल संघटना, नागपूर

नक्षल हिंसे विरुद्ध - शांतता, मूलभूत विकास आणि
भारतीय संविधानिक मुल्यांसाठी - वैचारिक संघर्ष

भूमकाल संघटना नागपूर, काही वर्षांपासून नक्षलवादाच्या प्रश्नावर देश हितासाठी क्रियाशील आहे. नक्षलप्रभावित भागात विकासाच्या अनेक समस्या आहेत मात्र भीतीचे वातावरण आणि जागृती अभावी ते अनिर्णित आहेत. आजही हा भाग विकासाअभावी दुर्गम आणि मूलभूत सुविधा पासून वंचित आहे. आजपर्यंत हजारो सामान्य लोकांना जुद्धक कारणासाठी मारले गेले, अनेक लोक भीतीने विस्थापित झाले. अनेक तरुणांना या विचारसरणीची भुरळ घालून नक्षल चळवळीत सामील केले गेले. मानवाधिकारही भाषा बोलणाऱ्या नक्षलवाद्यांनी वयाच्या ८-१० वर्षांपासून मुलां-मुलींना इच्छा नसली तरी नक्षलवादी चळवळीत सामील केले. अनेकदा काहींचे जबरदस्ती अपहरण करून त्यांचे आयुष्य बरबाद केले गेले. अश्या अनेक कारणांनी नक्षल प्रभावीत भागातील युवक, स्वतःच्या गावाला जायला तयार नाहीत.

या भागात लोकांना नक्षलवाद मान्य नाही मात्र भीतीमुळे त्यां विरुद्ध बोलता येत नाही. काही लोक समोर आली तर नक्षलवाद्यांनी वैचारिक मतभेद असल्याचे दाखवून किंवा मुखबिर ठरवून, मारून टाकले जातात.

Online Publish by

Bhumkal Organisation Nagpur.

On www.bhumkalorg.comEmail: bhumkalorg@gmail.com

9420304024

Asso. Prof.(English) C P & Berar College Nagpur &
Founder Member & President Bhumkal Org. Nagpur

All Rights reserved with Bhumkal Organisation Nagpur and B. Adhar

Publication, Amrawati Maharashtra